

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra filozofie

Mgr. Miroslav Hanke

Jan Buridan a nominalistická teorie racionality

JOHN BURIDAN AND THE NOMINALIST THEORY OF RATIONALITY

Dizertační práce

studijní program: Filozofie

vedoucí práce: Prof. PhDr. et RNDr. Jan Štěpán, CSc.

Olomouc 2010

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem dizertační práci na téma: „Jan Buridan a nominalistická teorie racionality“ vypracoval samostatně pod odborným dohledem vedoucího dizertační práce a uvedl jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci.....

Miroslav Hanke

.....

Obsah

Prohlášení.....	2
Obsah.....	3
Předmluva.....	7
1. Sémantika termínů.....	17
1.1 Úvod.....	17
1.2 Obecněsémantické přístupy ve středověké logice.....	18
1.2.1 Modismus.....	20
1.2.1.1 Tomáš z Erfurtu.....	20
1.2.1.2 Dobová kritika modismu.....	26
1.2.1.2.1 Námitky metodologické.....	26
1.2.1.2.2 Námitky ontologické.....	32
1.2.2 Diktismus.....	33
1.2.3 Terminismus.....	40
1.2.4 Shrnutí.....	49
1.3 Teorie supozice ve čtrnáctém století:.....	51
nominalistická vs. realistická varianta.....	51
1.3.1 Walter Burley: realistický přístup.....	52
1.3.1.1 Teorie signifikace, pojetí propozice a teorie predikace.....	54
1.3.1.2 Problém prosté supozice.....	61
1.3.1.2.1 De suppositionibus.....	61
1.3.1.2.2 De puritate artis logicae.....	61
1.3.2 Vilém z Ockhamu.....	65
1.4 Sémantika termínů Jana Buridana.....	68
1.4.1 Obecné poznámky.....	68
1.4.2 Pojem signifikace.....	72
1.4.3 Kontextuální sémantické vlastnosti.....	75
1.4.3.1 Supozice.....	75
1.4.3.1.1 Vymezení a dělení supozice pro vokální jazyk.....	77
1.4.3.1.2 Problém supozice v mentálním jazyce.....	85
1.4.3.2 Teorie konotace a apelace.....	87
1.4.3.3 Problém hyperintenzionality.....	90
1.4.4 Aplikační oblasti sémantiky termínů.....	95
1.4.4.1 Analýza predikace. Teorie predikabilit.....	96
1.4.4.2 Teorie vlastních jmen.....	98
1.4.4.3 Kategoriální analýza.....	100
1.5 Závěr.....	102
2. Propoziční sémantika.....	108
2.1. Problém propozičního významu.....	108
2.1.1 Úvod.....	108
2.1.2 Propoziční sémantika ve čtrnáctém století.....	110

2.1.2.1 Realistická verze propoziční sémantiky.....	110
2.1.2.2 Nominalistická verze propoziční sémantiky. Jan Buridan.....	116
2.1.2.2.1 Sémantika pravdivosti.....	117
2.1.2.2.2 Sémantika akuzativně- infinitivních konstrukcí.....	126
2.1.2.2.2.1 Signifikativní použití AIK.....	127
2.1.2.2.2.2. Materiální použití AIK.....	133
2.2. Problém sémantických paradoxů.....	138
2.2.1 Úvod.....	138
2.2.2 Systematické hledisko.....	140
2.2.3 Historické hledisko.....	149
2.2.4 Rozbor středověkých řešení paradoxů.....	160
2.2.4.1 Cassantes.....	160
2.2.4.1.1 Nulifikační řešení paradoxu Lháře.....	160
2.2.4.1.2 Kritika nulifikačního řešení.....	177
2.2.4.2 Restringentes.....	178
2.2.4.2.1 Silná verze restrikcionismu.....	178
2.2.4.2.2. Slabá verze restrikcionismu.....	189
2.2.4.2.3. Kritika restrikcionismu.....	189
2.2.4.3 Mediantes.....	192
2.2.4.3.1 Mediantes jako řešení paradoxů.....	192
2.2.4.3.2 Kritika Swyneshedovy pozice.....	202
2.2.4.4 Řešení na základě analýzy pravdivostních podmínek.....	203
2.2.4.4.1 Silná verze řešení na základě.....	204
analýzy pravdivostních podmínek.....	204
2.2.4.4.2 Slabá verze řešení na základě pravdivostních podmínek.....	205
Thomas Bradwardine.....	205
2.2.4.4.3 William Heytesbury a jeho pokračovatelé.....	209
2.2.5 Buridanovo řešení sémantických paradoxů.....	212
2.2.5.1 De consequentiis.....	213
2.2.5.2 Quaestiones in primum librum Analyticorum Posteriorum.....	218
2.2.5.3 Questiones elencorum.....	219
2.2.5.4 Quaestiones in Metaphysicam.....	224
2.2.5.5 Sophismata.....	225
2.2.5.6 Kritika Buridanovy pozice.....	234
2.2.5.6.1 Problém úplnosti.....	235
2.2.5.6.2 Problém trivializace.....	241
2.2.5.6.3 Problém inkonzistence.....	249
2.2.5.6.4 Problém zachování intuice.....	252
2.2.6 Závěr.....	255
<u>3. Teorie logického vyplývání.....</u>	256
3.1 Úvod.....	257
3.2 Systematické hledisko analýzy pojmu logického	

vyplývání.....	259
3.3 Historické hledisko: pojem logického vyplývání ve čtrnáctém století.....	270
3.3.1 Konsekvence a topiky.....	272
3.3.1.1 Walter Burley.....	273
3.3.1.1.1 De consequentiis.....	273
3.3.1.1.2 De puritate artis logicae.....	280
3.3.1.1.3 Shrnutí.....	284
3.3.1.2 Vilém z Ockhamu.....	285
3.3.1.3 Pseudo-Ockham.....	292
3.3.1.3.1 Elementarium logicae.....	293
3.3.1.3.2 Tractatus logicae minor.....	295
3.3.1.4 Shrnutí.....	297
3.3.2 Britská tradice.....	299
3.3.2.1 Problém relevance v moderní logice.....	301
3.3.2.1.1 (ECQ) syntaktický aspekt.....	301
3.3.2.1.2 (ECQ) sémantický aspekt.....	305
3.3.2.2 Richard Billingham.....	308
3.3.2.3 Robert Fland.....	312
3.3.2.4 Ralph Strode.....	315
3.3.3 Kontinentální tradice.....	319
3.3.3.1 Jan Buridan.....	320
3.3.3.1.1 De consequentiis.....	320
3.3.3.1.2 De practica sophismatum.....	331
3.4 Systematická analýza: pojem logického vyplývání... a modální pojmy.....	335
3.4.1 Intuitivní pojetí modalit a jeho analýza.....	335
3.4.2 Modalita a temporalita.....	340
3.4.4 Návrh konceptuální revize.....	347
3.4.5 Sémantické pojetí modalit a středověká teorie logického vyplývání.....	370
3.4.4.1 Pavel z Benátek.....	370
3.4.4.2 Pavel z Perguly.....	378
3.5 Logické vyplývání a paradox Lháře.....	379
3.5.1 Roger Swyneshed.....	379
3.5.2 Johannes de Vesalia.....	382
3.5.3 Adaptace na buridanovskou sémantiku.....	384
3.6 Paradoxy platnosti.....	386
3.6.1 Úvod.....	386
3.6.2 Pseudo-Scotus.....	386
3.6.3 Albert ze Saxony.....	390
3.6.4 Curryho paradox.....	391
3.6.5 Závěrečná poznámka.....	393
3.7 Závěr.....	394
4. Teorie justifikace.....	395
4.1 Úvod.....	396
4.2 Poznání.....	396
4.3 Problém indukce.....	406
4.3.1 Indukce z logického hlediska.....	407

4.3.1.1 Quaestiones in Analytica priora.....	407
4.3.1.2 De locis.....	411
4.3.2 Indukce z epistemologického hlediska.....	413
4.3.2.1 Quaestiones in Analytica priora,	414
De locis, De demonstrationibus.....	414
4.3.2.2 Quaestiones topicorum.....	415
4.4. Buridan a skepticismus.....	416
4.4.1 Mikuláš z Autrecourtu.....	417
4.4.1.1 Exigit ordo executionis.....	417
4.4.1.2 Korespondence.....	426
4.5 Závěr.....	431
<u>Závěr.....</u>	431
<u>Použitá literatura.....</u>	440
Primární literatura.....	440
Sekundární literatura.....	453
<u>Shrnutí.....</u>	483
<u>Summary.....</u>	484

Předmluva

Tato dizertační práce se zaměřuje na rozbor logických teorií jednoho z nejvýznamnějších pozdněstředověkých logiků, Jana Buridana (cca 1295–1360). Buridan představuje jednoho ze zastánců tzv. terministické sémantiky, tedy středověké koncepce logické analýzy přirozeného jazyka orientované na funkci výrazů v propozičních kontextech, a zároveň jednoho ze zastánců nominalistického paradigmatu v ontologii. Tato práce má následující hlavní cíle: 1. podat analýzu základních témat Buridanovy logiky v kontextu dobového stavu diskuze, resp. (tam, kde to bude přínosné) v kontextu moderní sémantiky, a v návaznosti na to 2. zhodnotit systematickou efektivitu Buridanovy logiky (případně dalších dobových přístupů tam, kde budou rozebírány) a 3. ukázat na vybraných konkrétních problémech projevy nominalistického paradigmatu v Buridanově logice.¹ Několik stručných poznámek na úvod k těmto třem cílům:

Ad 1. Hovoříme-li o Buridanově logice, je třeba mít na paměti, že Buridan sám používá výraz „logika“ (či „dialektika“) ve významu širším, nežli na jaký jsme zvyklí ze současné odborné literatury. Pro Buridana je logika jednoduše teorií důkazu a všech jeho složek. Pokrývá tedy celou škálu problémů od sémantiky termínů přes sémantiku propozic, zahrnující teorii pravdivosti a řešení problému sémantických paradoxů, a teorii logického vyplývání až k epistemologii.² „Logika“ tedy neznamená pouze axiomaticky

¹Je pochopitelné, že zaměřuje-li se tato práce na logická témata, bude existovat řada témat, kde se spor mezi nominalismem a realismem nijak zásadně neprojeví. Tak například by bylo velmi problematické rozlišovat mezi nominalistickým a realistickým řešením paradoxu Lháře. Dále, čistě historicky vzato jsou si (jak bude ukázáno) např. Ockhamova a Burleyho teorie logického vyplývání velmi blízké, bez ohledu na jejich odlišný postoj k řešení problematiky univerzálií.

²K Buridanově charakteristice logiky na základě analýzy raných Buridanových textů srv. Kann (1994). (Text se opírá o Buridanovy kvěstie k *Isagogé*.)

systematizovaný a formalizovaný kánon inference, ale kombinaci sémantiky a epistemologie. Tomu odpovídá rovněž název celé práce, kdy je logika identifikována s (normativní) teorií racionality. V této práci bude dále termín „logika“ či „logický“ používán rovněž v systematickém smyslu slova, který bude oproti tomuto pojmu historickému značně specifický. Tento pojem bude postupně vyjasňován v rámci konkrétních diskuzí, nakolik to bude potřebné pro plnění cílů této práce.

Ad 2. Systematickou efektivitou je míněna schopnost teorie řešit problémy, kvůli jejichž řešení je ustanovena. Je tedy třeba zdůraznit, že v případě logiky neznamena systematická analýza středověké logiky jednoduše její konfrontaci s logikou moderní. Konfrontace s moderní logikou by pochopitelně sama o sobě byla legitimní i přínosná pro pochopení specifik obou přístupů, nicméně skutečnost, že středověká logika řeší některé problémy jiným způsobem nežli logika moderní, nepředstavuje systematicky relevantní výtku, která by mohla středověký přístup jakkoli diskreditovat. Dokonce samotná konfrontace obou přístupů předpokládá relativně neutrální půdu, na níž se konfrontace odehrává, a tou je řešení intuitivně vymezených problémů z oblasti logické analýzy přirozeného jazyka, sémantických paradoxů, teorie logického vyplývání atd. Tak například je možné srovnávat efektivitu obou přístupů k logické analýze přirozeného jazyka na podkladě schopnosti efektivně analyzovat hyperintenzionální kontexty. Nicméně skutečnost, že tato analýza je efektivní, je dána jednoduše schopností konceptualizovat důvod, proč je v určitých kontextech omezena substituce výrazů s identickými extenzemi či dokonce intenzemi (chápeme-li intenze jako funkce z možných světů do množin objektů různých typů), bez ohledu na konkrétní formulaci tohoto fenoménu. Tato práce nepovažuje nadřazenost moderní logiky nad logikou středověkou za nezpochybnitelnou danost, ale spíše za nárok, který je teprve třeba odůvodnit, přičemž v řadě ohledů je

takovéto odůvodnění jednoduše neproveditelné.³

Ad 3. Hledat projevy nominalismu ve středověkém paradigmatu je problematictější, nežli se může na první pohled zdát. Můžeme totiž uvažovat dva základní přístupy: je možné se buďto zaměřovat na samotný způsob, jímž byl nominalismus chápán ve středověku, nebo zavést vlastní pojem nominalismu, a ptát se, nakolik je určitý přístup nominalistický. Oba přístupy jsou pochopitelně legitimní, ten první je však vhodný spíše pro historické studium, ten druhý pro studium systematické. V této práci se budeme tedy zaměřovat spíše na problémy druhého typu.⁴ Nominalismus bude chápán jako *tendence redukovat na minimum ontologické závazky jazykové praxe*. Budou přitom uvažovány tři zásadní typy ontologických závazků ve vztahu ke třem typům výrazů, totiž ve vztahu k obecným jménům, oznamovacím větám a modálním výrazům (zde především výrazům modálním implicitně, totiž výrazům pro logické vyplývání). Tedy: bude diskutováno, jakým způsobem se Buridan ve své logice vyrovnává s problémem univerzálií ve své teorii supozice, s problémem stavů věcí (*complexe significabile*) v propoziční sémantice a jakým způsobem by bylo možno vyrovnat se se specifickými závazky k logicky možným světům.⁵

Ve svých sekundárních zdrojích se tato práce koncentruje téměř výhradně na moderní buridanologii, tzn. na analýzu pocházející z období od sedmdesátých let dvacátého století do současnosti. Negativně řečeno, tato práce nebere v potaz starší literaturu autorů jako Carl Prantl, Philotheus

³Tam, kde je logika nahlížena instrumentálně, je efektivita řešení intuitivně vymezeného problému jediným kritériem akceptovatelnosti dané teorie. V rámci tohoto přístupu pak není důvod zavrhnout možnost legitimní plurality podaných řešení.

⁴Na problémy prvního typu, specificky na proměny způsobu, jakým je ve středověku používán termín „*nominales*“, se ve specializovaných studiích zaměřují např. Calvin Narmore (ke shrnutí jeho závěrů srv. Dutton (1996), str. 64), ke vzniku tohoto termínu ve středověku srv. Courtenay (2008), str. 39–80.

⁵Tento poslední problém Buridan explicitně neřeší, přestože pojem logicky možných a ontologicky nemožných světů je jedním z pojmů vyžadujících podrobnější výklad, ovšem za předpokladu, že by středověká sémantika explicitně operovala aparátem možných světů.

Boehner, Joseph Maria Bocheński, Ernest Moody, Martha a William Knealovi aj.⁶ Přes nesporný význam všech těchto (a dalších) autorů přinejmenším pro samotné upozornění na zajímavost středověké sémantiky je třeba brát v potaz, že tato studia se neopírala o dostatečnou ediční činnost.⁷ Pochopitelně vzhledem k četnosti středověkých textů nadále existuje značný nepoměr mezi souborem všech textů vytvořených a souborem textů zpracovaných v podobě moderních edicí. Přinejmenším co se týče Buridanovy logiky však intenzivní (a nadále pokračující) ediční činnost v posledních třiceti letech začíná tento nepoměr vyvažovat. Významným přelomem v tomto období bylo v roce 1975 uspořádání kodaňské konference, která se soustředila na studium základních aspektů Buridanovy sémantiky a jejímž výstupem se stal sborník *The Logic of John Buridan*.⁸ Na této konferenci byly položeny základy ediční činnosti soustředěné přímo na Buridanova logická díla a rovněž základy *The Buridan Society* založené skupinou badatelů v roce 1986. Ediční činnost se zaměřuje na vydání Buridanova hlavního logického textu, *Summulae de dialectica*; do dnešního dne je z osmi základních traktátů vydáno šest, totiž *De propositionibus*, *De praedicabilibus*, *De praedicamentis*, *De suppositionibus*, *De syllogismis* a *De demonstrationibus*, přičemž práce na

⁶K přehledu starší fáze výzkumu srv. Spade (1979).

⁷Z tohoto hlediska je významné poukázat také na to, že současné studium středověké sémantiky opouští koncept psaní prací typu dějiny logiky, nebo dokonce i jen dějiny středověké logiky a specializuje se na stále podrobnější studium konkrétních témat. Dokonce i monotematické studie, mezi něž patří Green-Pedersenova práce věnovaná dějinám topických argumentů či Ebbesenovo studium reflexe Aristotelových *Sofistických vyvrácení*, jsou nyní, jak se zdá, spíše věcí minulosti. Předložená dizertační práce konsonuje s tímto posunem: tato práce usiluje spíše o podrobnou analýzu konkrétních problémů v rámci jednoho přístupu nežli o rozsáhlou historickou studii, pokrývající relativně velké časové období za cenu opomíjení detailů, podstatných pro konkrétní přístupy. Důvodem je důraz na spíše systematické nežli čistě historické studium středověkých textů.

⁸Podrobné bibliografické informace zde zmiňovaných textů i dalších klíčových textů zde uváděných autorů jsou uváděny v seznamu literatury a jejich konkrétní přínos je diskutován v konkrétních kapitolách této práce.

De fallaciis nadále pokračuje (k dispozici jsou v předběžné verzi první čtyři části), a traktát *De practica sophismatum*, někdy přičleňovaný k ostatním osmi, už vyšel dokonce v několika edicích. Mimo tyto texty byly doposud z Buridanových logických textů vydány traktát *De consequentiis* a soubory kvestií k *Peri hermeneias* a *Isagogé*, mimoto jsou dostupné pracovní edice kvestií k Aristotelovým *Analytikám* a zbývajících traktátů *Summulae de dialectica* a dále soubor kvestií k *Topikám*, jehož autorství je však prozatím diskutabilní. Z prací posledních dvaceti let, které jsou relevantní specificky pro téma této dizertace, je třeba zmínit především buridanovské monografie Jacka Zupka a Gyuli Klimy, práce Petera Kinga a Paula Vincenta Spadea (věnované Buridanově myšlení i středověké sémantice obecně) a z nejnovějších pak pokračující sérii prací Catariny Dutilh Novaes, věnovaných problematice formalizace středověkých teorií a jejich konfrontaci s moderními koncepcemi, a práce Stena Ebbesena, Riy van der Lecq, Fabienne Pironet, Lamberta Marii de Rijka, Petera Egberta Bose a Stephena Readu.⁹

Předložená dizertační práce se bude opírat především o rozbor Buridanových textů vydaných v moderních kritických edicích¹⁰ a sekundární literaturu, která vznikla v souvislosti s rozbohem těchto textů. Tato orientace souvisí s celkovým zaměřením práce. Primárním cílem této práce totiž není

⁹Tento krátký výčet pochopitelně nemá suplovat bibliografii buridanovských prací za posledních třicet let (tím méně se pak jedná o výčet autorů, kteří se věnují středověké sémantice). Z tohoto hlediska v uvedeném výčtu chybí přinejmenším Arthur Prior a George E. Hughes, oba autoři studií věnovaných konkrétním tématům z Buridanovy logiky (které si uchovávají přinejmenším terminologický vliv na současnou diskuzi), Hughes je navíc autorem komentovaného překladu osmé kapitoly Buridanových *Sofismat*, věnované problematice sémantických paradoxů. Doplnit lze rovněž jména dalších editorů Buridanových logických textů, totiž Henka Braakhuse, Johannese Rustenberga, Joke Spruyt a Ryszarda Tatarzynského.

¹⁰Výjimkami budou Buridanovy komentáře k *Metafyzice* (resp. pozdní redakce tohoto textu) a oběma *Analytikám*, které doposud nebyly vydány. V případě kvestií k *Metafyzice* budeme vycházet především z citací převzatých ze sekundární literatury, v případě kvestií k *Analytikám* z momentálně nejlepší dostupné pracovní edice. Konkrétní údaje ke zdrojům jsou uváděny v seznamu použité literatury.

podat historickou analýzu Buridanovy teorie, tzn. udat přesným způsobem zdroje jeho myšlení a způsob, jakým z nich čerpá, ani na druhou stranu popsat Buridanův vlastní vliv na dějiny evropské logiky, tím méně pak zabývat se historickou osobností Jana Buridana či obecným intelektuálním klimatem první poloviny čtrnáctého století, nýbrž pokusit se prezentovat jednu konkrétní verzi středověké logiky a zvážit její systematické možnosti. Všechny historické otázky řešené v této práci budou mít spíše podružný charakter, budou samy sloužit pouze k prezentaci specifík určitého logického paradigmatu. Práce se tak bude orientovat především na rozbor konkrétních argumentací v textech Jana Buridana a jeho současníků či předchůdců, nakolik bude tento rozbor umožňovat pokládání systematických otázek týkajících se středověké sémantiky, a to včetně otázek legitimacy daného přístupu. Z tohoto hlediska tedy není až natolik podstatné, zdali autoři rozebírání spolu s Buridanem jsou s ním spojeni bezprostředním či zprostředkovaným vlivem, nebo zda byl podán kompletní rozbor Buridanových zdrojů či obecně vlivů na středověkou sémantiku. Cílem této práce je analyzovat Buridanovu logiku, takže rozbor ostatních autorů, je-li podáván, má především ukázat různé alternativy, které středověká sémantika nabízí. Výběr konkrétních autorů, kteří k těmto účelům slouží, není motivován primárně prokázaným vlivem na Buridana, ale spíše dvěma faktory: jedná se o autory, jejichž práce jsou vydány v moderních edicích, a o autory, které lze považovat za charakteristické pro určitý přístup.¹¹ V konečném důsledku je takto pojímán i sám Buridan: rovněž Buridan je zde rozebírán ne jako konkrétní historický myslitel, ale jako zástupce velmi

¹¹Pochopitelně to neznamená, že v této práci nejsou otázky vlivu na Buridana pokládány a řešeny, nicméně kdybychom považovali otázky tohoto typu za jediné kritérium výběru rozebíraných autorů, bylo by namístě tvrdit, že tento výběr není prost jisté arbitrárnosti. Pochopitelně s ohledem na pokračující ediční činnost je možné, že se tento výběr ukáže již v blízké budoucnosti jako ne zcela optimální, nebo dokonce, že již nyní by bylo možno tento výběr provést vhodnějším způsobem.

sofistikované verze jednoho konkrétního sémantického paradigmatu. A předmětem této práce je toto paradigma (a možné důsledky jeho specifik, stejně jako jeho relevance pro moderní logiku, resp. pro logiku obecně), nikoli Buridan jako osoba, která jej proponuje. Navzdory tématu z dějin logiky i poznámkám relevantním pro případnou historickou analýzu Buridana a ostatních středověkých myslitelů je tedy tuto práci třeba chápat především jako práci systematickou, v níž historické otázky mají spíše podružnou úlohu.

Členění práce bude odpovídat členění Buridanovy logiky. Práce bude členěna na čtyři hlavní části, věnované postupně sémantice termínů, propoziční sémantice, teorii logického vyplývání a teorii důkazů.

Kapitola věnovaná sémantice termínů se bude, po krátkém úvodu věnovaném hlavním obecněsémantickým paradigmatům ve středověku, zaměřovat na rozlišení mezi nominalistickou a realistickou teorií supozice ve čtrnáctém století, totiž na představení obecných rysů této diskuze a konkrétních argumentačních struktur na příkladech Viléma z Ockhamu a Waltera Burleyho. Tito autoři jsou vybráni jako typičtí představitelé sporu mezi nominalistickou a realistickou teorií supozice ve čtrnáctém století před Buridanem. Po představení obecných rysů diskuze se kapitola bude podrobně věnovat sémantice termínů Jana Buridana a jejím vybraným aplikacím.

Kapitola věnovaná propoziční sémantice bude rozdělena na dvě hlavní podčásti. Ta první bude věnována problému propozičního významu a specificky otázce, zdali korespondenční teorie pravdy zavazuje k akceptování entit typu stavy věcí. Po prezentaci realistického řešení z první poloviny čtrnáctého století (totiž pozic Adama z Wodehamu a Řehoře z Rimini) bude ukázána Buridanova strategie eliminace ontologických závazků k entitám typu stavy věcí pomocí rozvinuté identitní

teorie predikace. Druhá hlavní podčást bude věnována řešení sémantických paradoxů (přesněji řečeno alethických sémantických paradoxů) ve středověké sémantice a jeho systematické reflexi. Tato podčást se bude věnovat jednak představení čtyř základních strategií na typických případech, jednak vlastnímu Buridanovu řešení.

Kapitola věnovaná teorii logického vyplývání se bude zaměřovat jednak obecně na intuitivní pojem logického vyplývání a jednak na rozbor základních přístupů k analýze pojetí logického vyplývání v logice první poloviny čtrnáctého století, pochopitelně včetně rozboru Buridanovy pozice. Zvláštní pozornost bude věnována problematice analýzy modalit a možnostem formulace čistě logického pojmu modalit. Na závěr kapitoly bude rovněž věnována pozornost fungování alethických sémantických paradoxů v odvozování a dále specificky paradoxům platnosti a možnostem jejich řešení v buridanovské sémantice.

Kapitola zaměřená na epistemologickou problematiku se bude věnovat dvěma hlavními tématům, totiž pojmu evidence a problému justifikace. Specifickými odvozenými tématy budou problém indukce a Buridanova diskuze s Mikulášem z Autrecourtu (včetně stručného představení relevantních aspektů Mikulášovy pozice).

Jednotlivé kapitoly mají odlišnou relevanci pro moderní diskuzi, jak bude ještě řečeno. Výsledky řešení otázky systematické relevance Buridanovy sémantiky (nebo obecně logiky) je pak možno do značné míry zobecnit do podoby otázky systematické relevance středověké sémantiky vůbec. Za klíčové pro tuto práci považuji, právě na základě potenciálního systematického dopadu, části věnované problematice sémantických paradoxů. Je to právě tato oblast, jejíž výsledky jsou nejbezprostředněji aplikovatelné v současném kontextu, o čemž svědčí mj. vydání sborníku *Unity, Truth and Liar. The Modern Relevance of Medieval Solutions to the*

Liar Paradox. Tento sborník mj. obsahuje práce Laurence Goldsteina, Gyuli Klimy a Stepheny Reada, věnované různým středověkým řešením sémantických paradoxů a otázkám jejich systematické plauzibility. Krom toho je středověká sémantika zdrojem příkladů paradoxů, jejichž reflexe může klíčovým způsobem ovlivňovat především řešení, která nejsou založena na restrikci expresivních schopností jazyka, jehož sémantika je konstruována.¹² Zkoumání středověkých řešení sémantických paradoxů má tedy výrazný systematický dopad, který je postupně více a více uznáván rovněž v rámci širší badatelské komunity. Tato práce by měla přinejmenším přispět k otevření diskuze těchto témat v českém prostředí.

Na závěr bych rád vyjádřil své poděkování těm, kdo se na vzniku této práce různými způsoby podíleli. Mé poděkování tak patří mému školiteli, prof. PhDr. et RNDr. Janu Štěpánovi, CSc. za vedení práce a PhDr. Jozefovi Matulovi, PhD. za zpřístupnění konkrétních materiálů i neocenitelné povzbuzování. Za korespondenci k tématu a zprostředkování některých článků děkuji prof. Johnu Etchemendymu, prof. Laurencovi Goldsteinovi, dr. Catarině Dutilh Novaes, prof. Guylovi Klimovi, dr. Rie van der Lecq, prof. Stephenovi Readovi a dr. Jamesovi Woodbridgeovi. Za vytvoření stimulujícího prostředí děkuji studentům, kteří v době mého doktorského studia navštěvovali mé kurzy, a tak mi pomáhali k přesnější i přístupnější formulaci tezí, které jsou obsaženy v této práci. A konečně zvláštní poděkování pochopitelně patří mé rodině a mým přátelům za jejich podporu i trpělivost.

Tato dizertační práce se v některých pasážích opírá o přepracované verze mých časopisecky publikovaných studií a mou vlastní diplomovou

¹²Konkrétním příkladem, který je dále rozebírán, je tzv. *open-pair paradox* (nebo také *no-no-paradox*), na němž byl již ve středověku demonstrován fenomén symetrie.

práci *Nárys epistemologie Jana Buridana*.¹³ Konkrétně kapitola věnovaná Buridanově propoziční sémantice je rozšířenou verzí článku „John Buridan's Propositional Semantics“,¹⁴ pasáž věnovaná nulifikačnímu řešení paradoxu Lháře a kritice Readova řešení paradoxu Pravdomluvky je odvozena od článku „Cassantes v historické a systematické reflexi“¹⁵ a kapitola věnovaná teorii logického vyplývání a některé části rozboru Buridanova řešení paradoxu Lháře jsou ve svém základu odvozeny od článku „Perspektivy logické sémantiky Jana Buridana“.¹⁶

¹³Srv. Hanke (2007a)

¹⁴Srv. Hanke (2009).

¹⁵Srv. Hanke (2008).

¹⁶Srv. Hanke (2007b).

1. Sémantika termínů

1.1 Úvod

Sémantika termínů v pojetí zde prezentovaném zahrnuje jednak analýzu sémantické funkce všech nepropozičních jazykových výrazů (resp. v některých případech jejich mentálních korelátů), jednak (především ve vztahu k této analýze) teorii predikace, nakolik se vztahuje k pojetí pojmů a jejich typologii, což je důvodem, proč bude součástí řešení problémů sémantiky termínů rovněž analýza hyperintenzionálních kontextů a specifik sémantické funkce výrazů v kontextech tohoto typu. Z jiného hlediska řečeno, cílem této kapitoly bude představit v obecných rysech jednu konkrétní strategii logické analýzy přirozeného jazyka, tzv. terministickou sémantiku. Pro lepší vyjasnění specifik tohoto přístupu budou představeny rovněž její dobové alternativy, totiž modistický a diktistický přístup k sémantice. Po obecném úvodu, věnovaném konfrontaci těchto tří paradigmat středověké sémantiky, se zaměříme speciálně na patrně klíčový aspekt terministické sémantiky, totiž na teorii supozice.¹⁷ Teorie supozice bude představena na příkladu dvou klasických verzí ve čtrnáctém století, totiž na sémantice Waltera Burleyho a Viléma z Ockhamu¹⁸ a na závěr bude prezentována Buridanova sémantika termínů a její aplikace v oblastech teorie predikace a kategoriální analýzy. Zkoumání Buridanovy verze

¹⁷Za klíčovou pro terminismus lze teorii supozice považovat proto, že terminismus se zaměřuje především na analýzu sémantické funkce výrazů v propozičním kontextu a supozice (resp. relace, která je takto pojmenována ve vrcholně a pozdně středověkých diskuzích) je právě kontextuální charakteristikou termínů.

¹⁸Obě koncepce jsou vybrány spíše jako příklady nominalistického a realistického stanoviska, takže otázka, nakolik jsou oba autoři vlivní pro další nominalistickou či realistickou tradici, je pro účely této práce irelevantní. Shodou okolností ale formulace teorie supozice obou těchto autorů (nebo přinejmenším formulace jim velmi podobná) a jejich argumentace představuje zároveň vzorové stanovisko pro Buridanovu teorii supozice.

terminismu by mělo v důsledku vyústit v otázku efektivitv terministické sémantiky jakožto přístupu k logické analýze přirozeného jazyka, stejně jako v otázku kritérií správnosti takovéto analýzy.

1.2 Obecněsémantické přístupy ve středověké logice

V kontextu středověké logiky lze rozlišit tři zásadním způsobem odlišné přístupy k teorii významu, totiž diktismus, terminismus a modismus. Tato distinkce, jakkoli efektivně použitelná k analýze Buridanovy sémantiky, má jako nástroj analýzy celých dějin středověké sémantiky spíše omezené možnosti. Zaprvé tato práce netvrdí, a tedy se ani nesnaží prokázat, že tato distinkce je vyčerpávající co se přístupů k sémantické problematice ve středověku týče. Zadruhé pak přes zásadní odlišnost v přístupu k problematice nelze všechny tyto přístupy od sebe vždy oddělit přímo v pracích jednotlivých autorů, takže jejich odlišnost neimplikuje neslučitelnost za předpokladu, že by dané přístupy omezily dosah obecněsémantických aspektů svého obsahu. Přinejmenším jsou známy texty, které zastávají jak terministický, tak diktistický přístup, ovšem v odlišných částech sémantiky. Terminismus ostatně představuje historicky vzato modernější paradigma, původně se však objevuje ve stejných textech, jako diktismus.¹⁹ Rozdíl mezi terminismem a diktismem je tak vyhrocen především ve čtrnáctém století v nominalistických traktátech, zatímco v době vzniku této diskuze není distinkce mezi přístupy zdaleka takto ostrá. Podobně Buridan v některých částech své logiky využívá modistickou terminologii (totiž chce-li tvrdit, že určitá distinkce má gramatické kořeny),

¹⁹Za příklad lze uvést dílo ze školy Roberta z Melunu, *Ars Meliduna*. (Srv. de Rijk (1967), str. 292–390.) Co se týče vazeb mezi diktistickou a raně terministickou tradicí, srv. Kretzmann (1970).

ačkoli zdaleka neakceptuje do důsledků modistickou sémantiku obecně.²⁰ Obecně vzato nejsou tedy tyto tři přístupy ani exkluzivní, ani si daná distinkce nečiní nároky na úplnost. Ostré oddělení přístupů je motivováno úkoly tohoto textu, tedy výzkumem terministické sémantiky v nominalistické verzi, a to především vzhledem k buridanovské sémantice. Modismus a diktismus tak budou představeny právě ve vztahu k Buridanově sémantice a jejím specifickým problémům.²¹

Pro první přiblížení lze říci následující: Diktismus je paradigma, jehož název je odvozen od jeho centrálního termínu „*dictum propositionis*“ (jehož terminologickými ekvivalenty jsou „*enuntiabile*“ nebo „*significatum propositionis*“), tj., doslovně přeloženo, „to, co je tvrzeno propozicí“. Jinými slovy: zájem diktismu je nasměrován především na význam propozice jakožto celku, a propozice je tak chápána především jako celek se specifickým sémantickým korelátem. Terminismus je oproti tomu zaměřen na způsob, jímž nesložené výrazy fungují v propozičním kontextu, přičemž samotný název terminismu je odvozen od sousloví „*proprietas terminorum*“, které označuje sémantické vlastnosti složek propozice. Konečně modismus je primárně gramatickou teorií, která však obsahuje specifickou teorii smysluplných výrazů, již lze chápat jako potenciální kritiku terministické sémantiky. Základem modistického pojetí významu je teze strukturální korespondence mezi jazykovou, konceptuální a reálnou rovinou.²² Zaměřme se nyní podrobněji na představení těchto tří přístupů.

²⁰Tato poznámka se týká především analýzy predikabilí a kategoriální analýzy, jak bude dále ukázáno, kde Buridan využívá pojmu modů signifikace, a uvádí, že má na mysli mody gramatické.

²¹Co se týče celkového přehledu sémantiky třináctého a čtrnáctého století, srv. van der Lecq (2008), str. 347–388. (Ria van der Lecq se v této práci zaměřuje konkrétně na modistickou sémantiku obecněji i na alternativy k terministické sémantice na přelomu třináctého a čtrnáctého století. Toto období chápe jako určité *intermezzo* vzhledem ke kontinuitě terministické tradice.) Co se týče dalšího vývoje ve čtrnáctém století, srv. Dutilh Novaes (2008b).

²²Srv. Courtenay (1987), str. 6–7.

1.2.1 Modismus

1.2.1.1 Tomáš z Erfurtu

Modismus je primárně gramatickou teorií, která nicméně co do svých obecných aspektů představuje potenciální teoretickou alternativu vůči terminismu. Název je odvozen od trojice centrálních termínů, totiž „*modus essendi*“, „*modus intelligendi*“ a „*modus intelligendi*“. Klíčovým aspektem modistické teorie významu je (přinejmenším v kontextu teorie reprezentace) teze korespondence mezi rovinou mluveného jazyka, rovinou mentálních stavů a rovinou objektivní reality. Tato koncepce bude představena pomocí rozboru její rozvinuté verze, kterou vypracoval ve čtrnáctém století Tomáš z Erfurtu.²³ Sémantika konvenčních znaků²⁴ je založena na rozlišení dvou kvalit, které jsou hlasovému znaku přidělovány při jeho zavedení: signifikace a konsignifikace. Na základě schopnosti signifikovat (*ratio significandi*) se hlasový zvuk stává znakem, tj. znakem vnější entity (*signum*), na základě schopnosti konsignifikace (*ratio consignificandi*) se výraz stává spoluznakem (*consignum*), tj. výrazem, který může být specifickým způsobem spojován s ostatními výrazy a utvářet tak syntaktické vazby (*constructio*) v rámci vět, čili na základě konsignifikace se stává částí věty (*pars orationis*). Tato schopnost konsignifikovat je označována jako „aktivní modus signifikace“, který jednak zakládá identitu části věty jako takové a jednak je základem korektnosti (resp. nekorektnosti) jejího syntaktického propojení s jinými výrazy ve větě.

Modistická teorie korespondence je založena na korespondenci modů

²³Srv. Thomas de Erfordia: *Grammatica speculativa*. K obecnému přehledu modistických teorií srv. Pinborg (1967), Pinborg (1997) a Bursill-Hall (1972). Řada dalších zajímavých poznámek týkajících se zdrojů modistického přístupu v autoritativních textech je uváděna v: Marmo (1999). (Konkrétně stojí za zmínku to, že se text zaměřuje na kategoriální analýzu, což je rovněž významný teoretický kontext vzhledem k formulaci nominalistické teorie významu.) Přímou osobě Tomáše z Erfurtu srv. Zupko (2008).

²⁴Srv. Thomas de Erfordia: *Grammatica speculativa* cap. 1, str. 136.

signifikace s mody intelektce a mody existence.²⁵ Mody significace, které charakterizují část věty z gramatického hlediska, nejsou v Tomášově pojetí zaváděny libovolně, tzn. nejsou libovolnými výtvoři intelektu (*non sunt figmenta*): intelekt, který hlasovým zvukům přiděluje jejich kvality, je považován za pasivní schopnost (*virtus passiva, de se indeterminata*), která z toho důvodu při zavádění hlasových zvuků musí přihlížet k vlastnostem entity, z níž je modus significace původně odvozen. Odtud se pak odvozuje základní modistická teze strukturální korespondence:

*...cuilibet modo significandi activo correspondet aliqua proprietas rei, seu modus essendi rei.*²⁶

Korespondence mezi jazykovou a reálnou rovinou je zprostředkována rovinou konceptuální, nicméně (vzhledem k předpokládané pasivní povaze intelektu) za zachování této korespondence. Z tohoto hlediska se tři uvedené mody dále rozlišují na: aktivní modus significace, pasivní modus significace, aktivní modus intelektce, pasivní modus intelektce a modus existence.²⁷ Modistická teorie korespondence je pak založena na tezi specifických typů identity a odlišnosti mezi těmito jednotlivými mody. Modus existence (dále ME) je tedy jednoduše určitou vlastností entity (co přesně je myšleno vlastností, *proprietas*, bude vyloženo dále). Aktivní modus intelektce (dále MIA) je schopnost uchopení (*ratio concipiendi*), na základě níž intelekt uchopuje vlastnosti entity, pasivním modem intelektce (dále MIP) je pak vlastnost entity, nakolik je postižena intelektem. A konečně aktivní modus significace (dále MSA) již byl charakterizován výše jako schopnost hlasového zvuku konsignifikovat, pasivní modus significace (dále MSP) je vlastností entity, nakolik je konsignifikována hlasovým zvukem. Korespondence mezi jednotlivými rovinami je dána tím, že MSA je

²⁵Srv. Thomas de Erfordia: *Grammatica speculativa* cap. 2, str. 136nn.

²⁶Srv. Thomas de Erfordia: *Grammatica speculativa* cap. 2, str. 136.

²⁷Srv. Thomas de Erfordia: *Grammatica speculativa* cap. 3–4, str. 140–147.

bezprostředně odvozen od MIP, který je ME, nakolik je postižen intelektem. Z již uvedených důvodů je pak konečným zdrojem MSA samotný ME dané entity. ME, MIP a MSP jsou přitom považovány za reálně identické, nicméně formálně odlišné: jedná se totiž o vlastnosti reálně či „materiálně“ identické entity, která je však „formálně“ rozlišována, nakolik je chápána buďto absolutně, nebo jakožto uchopená intelektem, nebo jakožto konsignifikovaná hlasovým zvukem. Mezi odpovídajícími si aktivními a pasivními mody lze pak naopak hovořit o materiální odlišnosti, ale formální shodě. Mechanismus korespondence lze pak popsat kauzálně z hlediska analýzy MSA: MSA je vlastnost smysluplného hlasového zvuku, jejíž původní účinnou příčinou je vlastnost entity a bezprostřední účinnou příčinou intelekt.²⁸ Silně pojatá teorie korespondence tak může být odvozena (prostřednictvím uvedených psychologických předpokladů) přímo od určité formy kauzální teorie významu, přesněji řečeno od skutečnosti, že mechanismus korespondence je založen na kauzálních relacích mezi reálnou, konceptuální a jazykovou rovinou.

Modistická teorie významu představuje vůči terminismu, především pak terminismu nominalistickému, paradigmatickou opozici především z hlediska univerzálního dopadu uvedeného pojetí korespondence (které je podle všeho důsledkem vynuceným chápáním intelektu jako pasivní schopnosti a kauzální interpretací mechanismu reprezentace).²⁹ V souvislosti s touto koncepcí se nyní zaměříme na dva sporné body této teze, totiž na problém sémantiky výrazů pro fikce a privace a dále na pojetí výrazů, které

²⁸Srv. Thomas de Erfordia: *Grammatica speculativa* cap. 5, str. 146.

²⁹Pochopitelně tato teze má své meze: modistická teorie významu se u Tomáše z Erfurtu zaměřuje pouze na strukturální korespondenci, totiž na korespondenci výrazu se skutečností, nakolik je tento výraz spolu-znakem, nikoli nakolik je znakem, a (na druhé straně) nakolik uvažujeme reálně entity z hlediska způsobu jejich existence. Bez ohledu na to, že z daných psychologických předpokladů by pomocí podobných argumentů bylo možno odvodit silnou korespondenci obecně, lze považovat i tezi strukturální korespondence za příliš silnou a potenciálně napadnutelnou. Možná kritika slabších teorií korespondence tak bude nadále specifikována touto výhradou.

jsou v kontextu terminismu označovány jako synkategorémata, tzn. pojetí logických konstant.

Problematika sémantiky fikcí a privací, tedy např. výrazů jako „*chimaera*“ či „*caecitas*“, představuje poměrně pochopitelnou námitku proti tezi univerzality korespondence.³⁰ Jedná se rovněž o námitku, kterou bere Tomáš v potaz v rámci vstupní diskuze teze univerzální korespondence, resp. odvození MSA od ME. Tomáš vzhledem k intuitivní průkaznosti námitek tohoto typu nepopírá, že odvození MSA v těchto případech nemá standardní podobu. Uvádí proto zeslabení původně univerzální korespondenční teze, když tvrdí, že v určitých případech může být MSA odvozen od vlastnosti entity jiného slova. Takto tedy odvozujeme MSA v případě privací od odpovídajících habitů a v případě fikce od vlastností částí, z nichž si představujeme, že je daná fikce složena (jako v případě chiméry od lví hlavy a dračího ocasu). Přesto však Tomáš odmítá námitku, že by v tomto případě docházelo k problému z toho hlediska, že by výrazy pro privace měly být chybné co do konsignifikace (*consignificative falsa*). Tomáš v tomto případě zdůrazňuje, že privace nejsou pozitivními vnějšími jsoucny, jedná se pouze o mentální entity (*entia secundum animam*). Z toho důvodu je jejich existence dána tím, že jsou chápány (*eorum intelligi est eorum esse*), a z toho důvodu se u nich identifikuje MI a ME. Protože je pak privace chápána na základě habitu, je MI privací redukován na MI habitů, což analogicky platí pro ME. Z toho důvodu jsou pak dále označovány pomocí podstatných jmen: ačkoli nejde o pozitivní extramentální entity, jedná se o entity pozitivní z hlediska duše.³¹

V tuto chvíli necháme stranou legitimitu dané odpovědi (nabízí se

³⁰Srv. Thomas de Erfordia: *Grammatica speculativa* cap. 2, str. 138–141.

³¹Srv. Thomas de Erfordia: *Grammatica speculativa* cap. 8, str. 154.

pochopitelně prostor pro další kritiku, především z hlediska kauzálních základů reprezentace a otázky, nedochází-li zde k oslabení univerzálnosti teze o pasivitě intelektu). To, co je jednoznačné, je, že původně velmi silně formulovaná teorie je nucena provádět dílčí restrikce svých centrálních tezí, které mohou vyznívat jako *ad hoc* a které každopádně představují zeslabení původních tezí.

Problém sémantiky logických konstant v rámci modistického přístupu k jazyku se projevuje výrazně právě v případech, kdy dochází ke konfrontaci s terministickým pojetím logických konstant, resp. (v dobové terminologii) synkategorematických termínů. Zvolíme dva konkrétní příklady, totiž výraz „*omnis*“ (z gramatického hlediska adjektivum, z logického hlediska kvantifikátor, resp. tzv. „znak pro distribuci“) a problém spojek. Z hlediska modistické teorie reprezentace se jedná o výrazy, které se podílejí na reprezentační funkci věty stejně jako jakékoli jiné výrazy.

Tomáš vymezuje nejprve jména obecně jako výrazy, jejichž MSA jsou utvářeny dle způsobu jsoucna a určitého vystižení (*per modum entis et determinatae apprehensionis*). Reálným korelátem jmen je modus jsoucna (*modus entis*), tedy modus stálosti a trvání, který je entitě inherentní na základě toho, že jí náleží existence, přičemž modus určitého vystižení je odvozen od vlastnosti formy jakožto toho, co zakládá určitost a odlišuje od ostatního.³² Vidíme tak, že pojem vlastnosti, který měl označovat reálné koreláty výrazů, odkazuje v modistické koncepci k vlastnostem udávajícím obecnou strukturu reality, nikoli její konkrétní povahu. Dále: jména jsou rozlišována na substantiva a adjektiva dle toho, zda daný MSA je modem samostatného (*modus per se stantis*), či připojeného (*adiacentis*), a ty jsou odvozovány od vlastnosti určité esence, či vlastnosti toho, co náleží něčemu

³²Srv. Thomas de Erfordia: *Grammatica speculativa* cap. 8, str. 152nn.

jinému co do existence.³³ V případě adjektiv existuje další, velmi konkrétní a podrobné rozdělení, ale z hlediska uvedeného problému (a také z hlediska další konfrontace s terministickou sémantikou) je klíčová především skutečnost, že mezi adjektivy jsou vedle sebe postaveny výrazy „*omnis*“ či „*nullus*“ na jedné a „*albus*“ či „*coloratus*“ na druhé straně. Jakkoli se jedná o odlišné typy adjektiv, není mezi nimi zásadní rozdíl z hlediska jejich reprezentační funkce.³⁴

Podobně markantní je případ sémantiky spojek. MSA spojky je modem signifikace způsobem spojení dvou odlišných pólů (*per modum coniungentis duo extrema*). Z hlediska logických konstant typu spojky (v moderním pojetí pravdivostní funkce) je ovšem zásadní, že rovněž spojky jsou v rámci dané sémantiky odvozovány od strukturálních vlastností objektivně existujících entit, konkrétně od vlastností toho, co spojuje a sjednocuje vnější entity (*a proprietate coniungentis et unientis in rebus extra*).³⁵ Jinak řečeno, rovněž spojky (které logicky vzato plní funkci logických konstant) se podílejí na reprezentační funkci jazyka.

Za účelem vyhodnocení modismu tak můžeme shrnout, že modismus vychází z určité formy kauzální teorie významu (která je do jisté míry vynucena pojetím intelektu jakožto pasivní schopnosti), vedoucí v dané formulaci k tezi strukturální korespondence mezi jazykovou, mentální a reálnou rovinou.³⁶ Tato teze je přitom zastávána všeobecně, tzn. s ohledem

³³Srv. Thomas de Erfordia: *Grammatica speculativa* cap. 10, str. 158.

³⁴Srv. Thomas de Erfordia: *Grammatica speculativa* cap. 12, str. 162–171.

³⁵Srv. Thomas de Erfordia: *Grammatica speculativa* cap. 39, str. 256nn.

³⁶Courtenay pak dokonce interpretuje modistické pojetí jazyka následujícím způsobem: „*Převládající přístup k logice v Paříži na konci třináctého a začátku čtrnáctého století nicméně předpokládal, že jazykové struktury jsou částí přirozenosti věcí a nezávisí na lidských konvencích či na kontextu. Tento přístup, známý jako modismus, modistická logika či spekulativní gramatika se stal kvazimetafyzickým přístupem k jazyku a usiloval o pochopení reality a jazyka prostřednictvím „modů“ bytí (modi essendi), intelektce (modi intelligendi), a signifikace (modi significandi).*“ (Srv. Courtenay (1987), str. 6–7.) Budeme-

na všechny typy výrazů (příčemž některé komplikované případy jsou redukovány na případy standardní). Přestože reálným korelátem jazykových výrazů, nakolik je to relevantní z hlediska modistické gramatiky, jsou strukturální charakteristiky reálných entit, jedná se přesto o velmi silnou formu korespondenční teorie. Mimoto se v rámci předpokladů (kdy máme na mysli především psychologické základy a kauzální teorii významu) lze domýšlet, že takováto teze korespondence by byla mimo kontext gramatiky vztažena na veškeré aspekty jazyka, tedy na výrazy nejen nakolik jsou spoluznaky, ale rovněž nakolik jsou znaky vůbec.

1.2.1.2 Dobová kritika modismu

Co se týče dobové kritiky modismu z nominalistických a terministických pozic, lze rozlišit následující okruhy námitek: 1. námitky sémantické: modismus implikuje neakceptovatelnou teorii korespondence (ať už v jakékoli části sémantiky), 2. námitky metodologické: zavedení modistické terminologie postrádá dobré odůvodnění a 3. námitky ontologické: ontologický status modů není možno vyjasnit uspokojivým způsobem, případně akceptování entit daného typu je z ontologického hlediska nekorektní. První typ námitek byl částečně zmíněn a každopádně je implicitní každé rozpracované terministické sémantice. Bezprostředně se tedy budeme věnovat námitkám druhého a třetího typu.

1.2.1.2.1 Námitky metodologické

Metodologická kritika se obrací proti tezi, že modistická terminologie (konkrétně terminologie „modů“) je zavedena oprávněně. Za oprávněné zavedení terminologie je přitom považováno takové, kdy

li tuto formulaci považovat za adekvátní, je možné formulovat toto jako další námitku proti neadekvátnosti sémantické teorie, která zcela opomíjí arbitrárnost jazykových konvencí.

postulování určitých entit je vynuceno potřebou vysvětlit fenomény určitého typu a zároveň nemožností toto vysvětlení podat bez nějakého takového postulátu. Zaměříme se konkrétně na argumentaci proti legitimitě zavedení termínu „*modus significandi*“, přesněji řečeno proti jeho zavedení a používání tím způsobem, jaký nalzáme v pozdních modistických textech. V tomto konkrétním případě se zaměřujeme na důvod, proč je zaváděn termín „*modus significandi*“: tento termín je zaveden kvůli vysvětlení gramatické správnosti utvoření věty, přičemž mody signifikace jsou chápány jako účinná příčina gramatické správnosti vět. Pokud by určité pojetí gramatické správnosti mohlo být podáno i bez akceptování modů signifikace v daném specifickém pojetí, bylo by možno dané zavedení považovat za neoprávněné (ve smyslu postradatelnosti a metodologické formulace Ockhamovy břitvy). Pozitivně vzato by se jednalo o úkol podat alternativní teorii gramatické správnosti.

Jednu z verzí této argumentace podává Johannes Aurifaber ve svém „*Determinatio de modis significandi*“, datovaném do roku 1333.³⁷ Zaměříme se nejprve na samotnou Aurifaberovu teorii gramatické správnosti a poté se dodatečně vrátíme k jednomu z daného hlediska zajímavému argumentu. Pro upřesnění je třeba dodat, že Aurifaberova kritika se zaměřuje především na pojem aktivního modu signifikace, nikoli na pojem modu signifikace obecně. V následující pasáži věnované jeho teorii tak budeme sice hovořit pouze o modech signifikace, nicméně v tomto omezeném smyslu slova.

Gramatika je pro Aurifabera teorií zabývající se znaky z hlediska jejich gramatické správnosti a nesprávnosti a speciálně hlasovými zvuky se zabývá, nakolik mohou vyjadřovat pojmy. V daném přístupu jsou proto odlišnosti mezi hlasovými zvuky v jakémkoli jazyce odvozovány přímo od

³⁷K rozboru Aurifaberovy pozice jako konkrétního projevu nominalismu srv. Pinborg (1967), str. 180nn.

odlišností entit a pojmů, což činí zavádění modů signifikace nadbytečným:

*...distinguuntur voces in omni lingua, sine hoc, quod sibi modus significandi attribuat; nam illud impressum omnino esset sibi otiosum, cum vox sit habile signum de se, ad hoc, quod possimus aliquid significare per ipsam et consignificare.*³⁸

Aurifaber pak dále pokračuje:

*Et sic negatur modus significandi, quia vox ex solo usu et exercitio significat et non ex aliquo, quod sibi formaliter vel subiective acquiratur.*³⁹

Tato samotná teze, která představuje závěrečnou část jádra Aurifaberovy obecněgramatické teorie, je rozvíjena pomocí podrobného vysvětlení způsobu, jímž dochází k signifikaci a konsignifikaci. Obecně tedy platí, že zavedení modů signifikace ve smyslu specifického typu vlastností je nepotřebné z toho důvodu, že všechny vlastnosti hlasového zvuku jsou vysvětleny na základě samotné jazykové praxe mluvčích, nikoli ještě dodatečně na základě inherentních kvalit, jichž by hlasový zvuk měl nabývat. Aurifaber rozlišuje obvyklým středověkým způsobem dva typy znaků, tedy rozlišuje znaky na přirozené a konvenční. Případem konvenčních znaků jsou pak hlasové zvuky, které fungují jako znaky čistě na základě toho, že jsou námi používány (*per usum nostrum pro alio*). Samy o sobě jsou tyto hlasové zvuky použitelné libovolně a jejich specifikovatelnost v tom směru, že se z nich stávají znaky, je dána právě jen jejich použitím. Má-li vůbec smysl hovořit o modech signifikace, je to možno pouze v tom smyslu, že se jedná o způsoby intelektuální aktivity, nikoli o samostatně existující entity inherentní hlasovým zvukům. Jinými slovy: je to sám intelekt, čemu přisuzujeme signifikování a konsignifikování, u hlasových zvuků lze o signifikaci a konsignifikaci uvažovat pouze

³⁸Johannes Aurifaber: *Determinatio de modis significandi*, str. 226, ll. 8–12.

³⁹Johannes Aurifaber: *Determinatio de modis significandi*, str. 227, ll. 7–9.

vzhledem k užití těchto hlasových zvuků intelektem. To, že jsou hlasové zvuky takto užívány, však neimplikuje, že je nutno u nich předpokládat existenci specifického typu entit, který by v nich nějakým autonomním způsobem přetrvával (např. bez ohledu na jejich užití v jazykové praxi).⁴⁰

Daná interpretace modů signifikace je ve skutečnosti analýzou pojmu gramatické správnosti, která umožňuje eliminovat předpoklad existence specifického typu entit, nakolik je jejich zavedení motivováno právě požadavkem vysvětlení gramatické správnosti vět. Signifikace a konsignifikace se na základě tohoto přístupu ontologicky reinterpetují jako aktivity intelektu, který určitým způsobem používá hlasové zvuky. Skutečnost, že je hlasový zvuk znakem, není založena na tom, že by hlasové zvuky získávaly nové akcidenty, ale na tom, že hlasový zvuk je určitým způsobem použit.⁴¹ Signifikace je proto intelektuální aktivitou, hlasový zvuk je pouze tím, *pomocí čeho* intelekt signifikuje. Skutečnost, že se hlasový zvuk tímto způsobem stává znakem, je rovněž (sama o sobě) důvodem toho, že se hlasový zvuk může stát částí věty (a v důsledku rovněž částí správně utvořené věty).⁴² Jinými slovy řečeno, signifikace je aktivitou samotného člověka, nikoli hlasového zvuku.⁴³ Mody signifikace proto nemohou být chápány jako aktivní principy, které něco vyvolávají, tedy ani jako principy zapříčiňující gramatickou správnost či nesprávnost.

⁴⁰Johannes Aurifaber: *Determinatio de modis significandi*, str. 226–227.

⁴¹Johannes Aurifaber: *Determinatio de modis significandi*, str. 227, ll. 39–43: „...esse signum non est aliquod accidens in voce, nam non est nisi usus vocis pro alio. Sed ex hoc, quod nos utimur aliqua pro nostra voluntate, ex hoc nichil illi rei acquiritur, nisi usus et operatio nostra circa illam rem.“

⁴²Johannes Aurifaber: *Determinatio de modis significandi*, str. 229, ll. 18–19, 21–22: „significare est accidens intellectus; sed vox est illud, quo significat intellectus (...) esse signum, quod non est aliud quam uti voce pro alio, facit vocem esse partem orationis.“

Mimochodem, u Aurifabera je skloňování v důsledku tohoto pojetí ve skutečnosti utvářením nových znaků: skloňování není změnou modu signifikace ve smyslu změny vlastnosti téhož hlasového zvuku, ale diverzifikací znaků (srv. Johannes Aurifaber: *Determinatio de modis significandi*, str. 227, ll. 10–18).

⁴³Johannes Aurifaber: *Determinatio de modis significandi*, str. 231, ll. 10–13.

Explicitně je tento přístup reflektován v jednom ze vstupních argumentů Aurifaberova traktátu. Aurifaber zde podává vyvrácení předpokladu existence modů signifikace na základě bezúčelnosti jejich zavedení:

*Secunda ratio sumitur ex fine: Quia si illud, propter quod inventi sunt, potest haberi sine hiis et magis comode, tunc frustra sunt et otiosi (...) Modi significandi sunt inventi propter congruitatem et perfectionem. Sed ista possunt haberi sine hiis...*⁴⁴

Nadbytečnost podobného předpokladu představuje postačující důvod pro jeho odmítnutí, protože zavedení dané terminologie není opodstatněné z hlediska efektivity pro daný teoretický kontext. Podání ontologicky úspornější teorie gramatické správnosti tak představuje legitimní důvod pro odmítnutí zavedení existence entit typu mody signifikace.

Text *Destructiones modorum significandi* je anonymní, resp. otázka identity jeho autora je otevřená. Lze jej datovat pravděpodobně spíše do druhé poloviny 14. století.⁴⁵ Text je založen na prezentaci modistické pozice (ve verzi, která je identická s verzí Tomáše z Erfurtu, nebo která je jí přinejmenším velmi podobná), a její postupné kritice. Zaměříme se opět pouze na podání alternativního výkladu klíčových lingvistických fenoménů a některé z metodologického hlediska zajímavé argumenty.

Vlastní pozici předkládá autor traktátu pomocí udání hlavního principu a série distinkcí a tezí. Tento princip a jeho následující rozvinutí jsou v traktátu umístěny až za kritiku modistické teorie, kterou pro její obsáhlost nebudeme uvádět v plném rozsahu. Klíčovou tezi svého přístupu předkládá autor traktátu v následující podobě:

⁴⁴Johannes Aurifaber: *Determinatio de modis significandi*, str. 217, ll. 14–17.

⁴⁵K těmto otázkám srv. Kaczmarek (1994), str. xvnn.

*Dico igitur in principio, quod in nullo regimine vel aliqua oratione est aliud vel aliqua res praeter signum et rem significatam et partem rei significatae...*⁴⁶

Po standardním rozdělení znaků na mentální, vokální a psané, resp. přirozeně a konvenčně signifikující ustanovuje autor textu mentální jazyk jako analyzovatelný z hlediska gramatické správnosti a nesprávnosti. Mentální jazyk je přitom považován za základní rovinu, od níž jsou odvozeny gramatické charakteristiky konvenčních znaků: konvenční znaky lze gramaticky charakterizovat právě na základě toho, že dané výrazy jsou symbolem (*nota*) mentálních pojmů, takže charakteristiky, které mají mentální výrazy přirozeně, mají ostatní výrazy konvenčně a odvozeně. Tímto způsobem jsou pak vykládány všechny gramaticky relevantní charakteristiky všech typů výrazů a předpoklad existence modů signifikace lze tím pádem prohlásit za nadbytečný.⁴⁷

Uveďme nyní jako doklad daného přístupu argumenty pro postradatelnost modů signifikace z hlediska vysvětlení gramatické správnosti. Konkrétně se jedná o odpověď na argumenty, že jsme vázáni akceptovat existenci toho, čeho změna může ovlivňovat správnost utvoření věty, jak je tomu např. v případě změny pádu některého z výrazů („*homo currit*“ je gramaticky vzato správně utvořený výraz, zatímco „*hominem currit*“ nikoli), a že bez postulování existence určitého typu entit odlišných od hlasových zvuků i signifikovaných entit není možno vysvětlit existenci specifického lingvistického fenoménu, totiž gramatické správnosti (která je chápána jako určitá entita), přičemž toto (kauzální) vysvětlení zase není možno podat pouze odkazem na vlastnosti hlasových zvuků či signifikovaných entit.⁴⁸

⁴⁶Srv. *Destructiones modorum significandi* 3.1, str. 49, ll. 6nn.

⁴⁷Srv. *Destructiones modorum significandi* 3.1, str. 49–76.

⁴⁸Srv. *Destructiones modorum significandi* 1., str. 17–18.

Co se týče prvního problému, odpovídá autor traktátu, že změna gramatické správnosti je dána jednoduše změnou na konceptuální rovině, od níž je změna gramatických charakteristik na rovině konvenčních znaků odvozována. Řešení druhého problému je pak založeno na alternativní kauzální interpretaci gramatické správnosti: gramatická správnost je materiálně zapříčiněna hlasovými zvuky (resp. zápisy) a její účinnou příčinou je sám mluvčí, což je evidentní posun oproti teorii Tomáše z Erfurtu, který za bezprostřední účinnou příčinu gramatické správnosti považoval mody signifikace.⁴⁹

Obě kritiky jsou tedy orientovány podobným způsobem: zatímco Tomáš z Erfurtu měl tendenci na základě kauzální teorie významu chápat jazyk jako vůči mluvčímu relativně autonomní fenomén, a situovat tak všechny pro gramatický výklad podstatné entity do jazyka samotného, oba zde uvedení kritici vnímají jazyk jednoduše jako určitý nástroj používaný v řečové praxi výrazně aktivními mluvčími, což připouští eliminaci toho typu entit, který modisté situují do jazyka, totiž modů signifikace. Takto revidovaná teorie díky tomu umožňuje ontologicky úspornější popis celého fenoménu, takže uvedená kritika je specifickou, metodologickou formou nominalismu.

1.2.1.2 Námitky ontologické

Johannes Aurifaber uvádí mezi úvodními argumenty proti zavedení modů signifikace rovněž následující ontologický argument: modistický přístup předpokládá, že mody nejsou ani substancemi, ani akcidenty. Mody by měly patřit mezi *entia rationis*, která jsou přirovnávána k intencím, které sice nejsou ani substancí, ani akcidentem, mají však vnější objekt. Aurifaber

⁴⁹Srv. *Destructiones modorum significandi* 1., str. 94–96.

na takovýto výklad reaguje zdůrazněním aristotelského ontologického rámce, tj. tak, že rozdělení jsoucna na substance a akcidenty, resp. jsoucna, která jsou *per se*, a jsoucna, která nejsou *per se*, prohlašuje za úplné a nepřipouští další, střední možnost, takže podobné pojetí modů prohlašuje za neakceptovatelné.⁵⁰ Bez ohledu na to, jakou závažnost ze systematického hlediska budeme této námitce připisovat, je zřejmé, že přinejmenším z hlediska aristotelské ontologie představuje určité chápání modů problém. Jejich případná eliminace tak vede k (přinejmenším z hlediska aristotelismu) mnohem přijatelnější ontologii.

1.2.2 Diktismus

Problematice diktismu se budeme podrobněji věnovat v kapitole věnované propoziční sémantice, kde se budeme zaměřovat především na diktistické teorie čtrnáctého století v konfrontaci s buridanovským nominalismem. V tuto chvíli se budeme věnovat pouze několika málo poznámkám ke vzniku diktismu ve dvanáctém století. Pozice Petra Abélarda zde bude představena jednak proto, že se jedná o jednoho z iniciátorů celé diskuze, jednak pro instruktivnost jeho formulací vzhledem k problémům středověké sémantiky.⁵¹

Středověká sémantika pod zásadním vlivem Boëthiovy sémantiky rozlišuje u znaků dvojí význam, resp. (dle středověké terminologie) dvojí signifikaci: primární a sekundární.⁵² V tomto pojetí hlasový zvuk primárně

⁵⁰Srv. Johannes Aurifaber: *Determinatio de modis significandi*, str. 216, ll. 3–10.

⁵¹Konkrétně se jedná o možnost konfrontovat zde na Abélardových textech různá terminologická zachycení vztahu mezi propozicí a jí odpovídajícím stavem věcí (a spolu s tím terminologického vztahu mezi sémantikou termínů a sémantikou propozic). Navzdory názornosti svého přístupu i vlivu na další diskuzi (přinejmenším ve dvanáctém století) však slouží Abélard pouze jako ilustrativní příklad.

⁵²V tuto chvíli je konkrétní definice (resp. konkrétní výklad) pojmu signifikace irelevantní. Takto obecně chápeme signifikaci jako tu vlastnost, na základě které se něco stává znakem, přičemž toto „stávání se znakem“ má (díky zprostředkování mentálními pojmy) neeliminovatelnou kognitivní dimenzi. Jakou konkrétně sémantickou vlastností signifikace

signifikuje nějaký mentální stav a (prostřednictvím něj) sekundárně určitou entitu.⁵³ Sémantickou teorii propozičních významů tak můžeme reformulovat do této otázky: co je sekundární signifikací složených výrazů typu propozice? Diktistická tradice se snaží tuto otázku zodpovědět (přibližně řečeno) tak, že sekundární signifikací takovýchto výrazů je specifický typ entit, tzv. „*enuntiabile*“, „*dictum propositionis*“, „*significatum propositionis*“, „*eventus*“, a v pozdějším období „*complexe significabile*“. Tyto propoziční významy zároveň plní funkci propozičních obsahů v řečových aktech a ve zcela konkrétních případech jsou považovány za bezprostřední obsah našich přesvědčení.⁵⁴

Co se týče ontologické interpretace tohoto typu entit, nabízí středověká sémantika následující varianty řešení (a jak vidíme, vyčerpává tím, alespoň v obecných rysech, patrně všechny možné varianty):⁵⁵

je, bude vyjasněno až v souvislosti s konkrétními autory. Přibližně řečeno pouze synonymní výrazy mají identickou signifikaci a v klasické větě „*Jitřenka je večernice*“ mají subjekt a predikát odlišnou signifikaci, nicméně identickou supozici, resp. apelaci (v závislosti na konkrétní terminologické soustavě).

⁵³Srv. Boëthius: *An. Manl. Boetii in Aristotelis de Interpretatione Libri duo. Editio prima, seu minora commentaria* PL 64, col. 297 B: „*Tria sunt ex quibus omnis collocutio disputatioque perficitur, res, intellectus, voces.*“ Intelektce je chápána jako mentální stav (*passio animae*), duševní pojem (*animi conceptio*), napodobení entity (*similitudo rei*) a to, co je signifikováno hlasovým zvukem, tj. čeho znakem (*nota*) je hlasový zvuk (Srv. Boëthius: *An. Manl. Boetii in Aristotelis de Interpretatione Libri duo. Editio prima, seu minora commentaria*, col. 297–298). Paralelní pasáž v delším komentáři má následující podobu (srv. Boëthius: *An. Manl. Boetii in Aristotelis de Interpretatione Libri sex. Editio secunda, seu majora commentaria*, PL 64, col. 402, B–C): „*...tribus his totus orandi ordo perficitur, rebus, intellectibus atque vocibus. Res enim ab intellectu concipitur. Vox vero conceptiones animi intellectusque significat, ipsi vero intellectus et concipiunt subjectas res et significantur a vocibus.*“ Tentýž vztah popisuje Boëthius tak, že hlasový zvuk primárně signifikuje intelektci entity a sekundárně entitu (srv. Boëthius: *An. Manl. Boetii in Aristotelis de Interpretatione Libri duo. Editio prima, seu minora commentaria*, col. 298).

⁵⁴V této práci se budeme zaměřovat pouze na první dva typy použití propozičních významů, jednak v souvislosti s Buridanovou propoziční sémantikou, jednak v souvislosti s ranými řešeními paradoxu Lháře. Problém aplikace propozičních významů (interpretovaných realisticky) na analýzu propozičních postojů zde řešit nebudeme, jakkoli se jedná o výchozí kontext diskuze ve čtrnáctém století. K problémům zavedení propozičních významů ve čtrnáctém století se nicméně ještě budeme vracet v souvislosti s Buridanovou propoziční sémantikou.

⁵⁵Srv. Kretzmann (1970), str. 777–779.

1. Signifikátem je jazyková entita.

1.1 Signifikátem propozice je propozice samotná, takže znak a signifikát jsou jedno a totéž.

1.2. Signifikátem propozice je oratio infinitiva.⁵⁶

2. Signifikátem je mentální entita.

2.1. Signifikátem je mentální pojem uchopený prostřednictvím hlasových zvuků a utvořený po vzoru oratio infinitiva.

2.2. Signifikátem propozice je složený názor (sententia), který je signifikován jak propozicí, tak skrze oratio infinitiva.

2.3. Signifikátem (pravdivé) propozice je mentální složení, utvořené uchopením skládajícím a oddělujícím pojmy.

3. Signifikátem je extramentální entita.

3.1. Signifikátem propozice (pravdivé, afirmativní, přítomného času, jejíž hlavní sloveso není ampliativní a jejíž predikát není distraktivní ani ampliativní) je právě ten reálný předmět, který je signifikován jedním či druhým termínem propozice.

3.2. Signifikátem (pravdivé) propozice je modus existence nějakého reálného předmětu (pokud existuje), který je signifikován subjektivním termínem.

3.3. Signifikátem propozice je reálný předmět nebo způsob, jakým reálné předměty mohou být vzájemně usouvztažněny.

4. Signifikátem je entita sui generis.

4.1. Signifikát propozice nepatří do žádné aristotelské kategorie, a proto může být nazván „extrakategoriální“, náleží však do „kategorie enuntiabile“, protože má vlastní způsob autonomní

⁵⁶„Oratio infinitiva“ je, jak uvidíme na příkladu Buridanovy propoziční sémantiky, akuzativně-infinitivní konstrukce.

existence.

4.2. *Signifikátem propozice je aliquo modo esse et complexe significabile, entita, která neexistuje, je nicméně reálná, partikulární, abstraktní a věčná.*

Teorie propozičních významů se ve středověku začíná výrazně diskutovat v souvislosti s Abélardovou sémantikou.⁵⁷ Petr Abélard problém formuluje ve svých pracích *Dialectica* (konkrétně ve druhé knize) a *Logica ingredientibus* (třetí kniha) a jeho řešení ovlivňuje (nebo přinejmenším podle všeho iniciuje) celou pozdější diskuzi ve 12. století.⁵⁸

Ve třetím díle Abélardovy knihy *Logica ingredientibus* objevujeme následující formulaci, která propojuje sémantiku propozic s rámcem aristotelsko-boëthiovské sémantiky:

*Sicut ergo nomina et verba duplicem significationem habent, rerum scilicet vel intellectuum, ita etiam concedimus duplicem esse propositionum, intellectus scilicet compositos ex intellectibus partium et dicta eorum, quae sunt quasi res propositionum, cum tamen nullae penitus essentiae sint. Secundum quae dicta ipsae maxime verae vel falsae iudicantur sive oppositae vel necessariae vel possibles, quia videlicet dicta earum vera sunt vel falsa vel opposita invicem vel necessaria vel possibilia...*⁵⁹

Pro Abélardovu ontologii stavů věcí je přitom klíčová právě

⁵⁷Obecně přehledové studie k tomuto tématu srv. Nuchelmans (1973) a (1997), str. 197–212 a Kretzmann (1970), k pozdněstředověkému vývoji pak Perler (1992).

⁵⁸K Abélardovu řešení srv. Nuchelmans (1997), str. 200–201 a podrobněji k pozdněstředověkému řešení King: (2004), str. 105–108 a Marebron(1999), str. 202–209.

Jednou z významných historických otázek je vznik této diskuze a otázka jejího možného odvození od antických zdrojů, především od zdrojů stoických. Podobně jako v dalším podobném případě, ani zde nelze pro tento vliv podat rozhodující evidenci. Srv. Ebbesen (2007), str. 144.

⁵⁹Srv. Petrus Abaelardus: *Logica ingredientibus III.*, str. 367, ll. 9–16. [zvýraznil M.H.].

formulace: „*sunt quasi res propositionum, cum tamen nullae penitus essentiae sint*“. Tato formulace⁶⁰ tedy odmítá řešit otázku ontologického statusu stavů věcí, jakkoli uznává jejich funkci v sémantice (jejich funkci z hlediska vysvětlení logicky klíčových vlastností složených výrazů, resp. jejich funkci primárních nositelů sémantických vlastností). Zároveň je třeba říci, že Abélard dost možná nepopírá reálnost propozičních významů vůbec, nýbrž pouze nepřipouští jejich chápání po vzoru standardně (tzn.: aristotelsky) akceptovatelných entit. Jak silně interpretovat jeho irealismus ve vztahu k propozičním významům, je nicméně i v odborné komunitě nadále předmětem diskuzí.⁶¹

Ve své *Dialektice* (v kapitole *Utrum sint aliquae res ea quae a propositionibus dicuntur*) pak Abélard uvádí následující formulaci, vztahující se k téže otázce (jak vidíme, jedná se opět spíše o negativní nežli o pozitivní řešení otázky propozičních obsahů):

*Esse autem rem aliquam vel non esse **nulla est omnino rerum essentia. Non itaque propositiones res aliquas designant simpliciter, quemadmodum nomina, immo qualiter sese ad invicem habent, utrum scilicet sibi convenient annon, proponunt; ac tunc quidem verae sunt, cum ita est in re sicut enuntiant, tunc autem falsae, cum non est in re ita. Et est profecto ita in re, sicut dicit vera propositio, sed non est res aliqua quod dicit. Unde quasi quidam rerum modus habendi se per propositiones exprimitur, non res aliquae designantur.***⁶²

⁶⁰Někteří autoři z této pasáže odvozují přímo formulaci, že abélardovské stavy věcí jsou „kvazientitami“ (překlad „*quasi res*“), nicméně takovýto výklad se nezdá být opodstatněný. K tomuto problému srv. např. King (2004), str. 105–108.

⁶¹Ke „smířlivějšímu“ stanovisku (totiž že propoziční významy mají určitý specifický ontologický status) srv. Nef (2002), str. 62–66 (kde jsou citováni autoři jako de Rijk a Jovilet), zatímco k silně irealistické interpretaci se kloní King (2004), str. 106nn. Patrně hlavním důvodem pro rezervovaný přístup k irealistické interpretaci je, že činí toto řešení velmi obtížně pochopitelným.

⁶²Srv. Petrus Abaelardus: *Dialectica* II.I.1.5, str. 160, ll. 28–36 [zvýraznil M.H.].

Abélard tedy ve svém řešení ostře terminologicky odděluje sémantiku termínů a propozic, když používá odlišnou terminologii pro popis klíčových sémantických vztahů v těchto oblastech („*proponere*“ a „*enuntiare*“ oproti „*designare*“). Odlišným způsobem pak popisuje také mimojazykové nositele těchto vztahů. V případě propozic opět tvrdí, že nejde o reálné esence (*nulla est omnino rerum essentia*) ani entity (*non est res aliqua*), nýbrž pouze o způsob, jakým se to má s věcmi (*modus rerum habendi se*).

Mezi oběma formulacemi (tj. mezi pracemi *Logica ingredientibus* a *Dialectica*) existuje zřejmý terminologický posun a posun v ochotě vidět analogii mezi sémantikou složených a nesložených výrazů. Řešení otázky, k jakému posunu zde dochází, je značně komplikováno pokračující diskuzí o chronologii Abélardových spisů: konkrétně relativní datace těchto dvou textů je nejasná.⁶³ *Dialectica* je nicméně (v této konkrétní otázce) potenciálně bližší terministickému řešení, zatímco *Logica ingredientibus* vykazuje silnější příklon k diktismu. *Dialectica* totiž (na terminologické rovině) zřetelně odlišuje sémantické vlastnosti propozic od sémantických vlastností jmen a explicitně popírá analogii mezi jmény a propozicemi. Tento krok principiálně umožňuje interpretovat Abélardovu teorii propozičních významů výrazně irealisticky. Problémem propozičních významů v teorii, která interpretuje propozice po vzoru jmen, je, že jsme vázáni k tomu, chápat tvrzení o reálnosti stavů věcí doslovně. Věcí diskuze se potom pochopitelně může stát vyjasnění jejich ontologického statusu, ne však jejich ontologický status samotný (resp. jejich reálnost samotná). Systematickými důsledky, relevantními z hlediska sporu mezi

⁶³Srv. Marenbon (2004), str. 18–19 a Brower – Guilfooy (2004), str. 7–8. Pochopitelně pro účely této práce a vzhledem k účelům, pro něž je zde Abélardova propoziční sémantika představována, je tato otázka zcela irelevantní.

nominalismem a realismem, se bude zabývat kapitola věnovaná přímo problémům propoziční sémantiky. V tuto chvíli se tak omezíme jen na několik málo systematických otázek a dále na několik poznámek týkajících se další diskuze daného problému ve dvanáctém století.

Pozdější „*nominales*“, tedy zástupci abélardovské školy, si již naplno uvědomují důsledky, které má takto vybudovaná teorie stavů věcí pro klasický rámec aristotelské ontologie. Jestliže pro aristotelskou substanční ontologii jsou jedinými přípustnými jsoucny substance a jejich akcidenty, tedy entity, které jsou kategoriálně analyzovatelné, pak uznání objektů typu stavů věcí tuto koncepci výrazně reviduje. „*Nominales*“ proto tvrdí, že výraz „*enuntiabile*“ není kategoriálně analyzovatelný (*praedicamentabile*).⁶⁴ Jiný text z téhož období, tzv. *Ars Burana*, o propozičních významech hovoří jako o tom, co je „*extrapraedicamentale*“, a to proto, že objekty tohoto typu zařazuje do specifické (ve smyslu: nearistotelské) kategorie.⁶⁵ Jiný realisticky laděný text (řeč je pochopitelně o realismu z hlediska problematiky propozičních významů), *Ars meliduna*,⁶⁶ označuje propoziční významy přímo za autonomní inteligibilní entity odlišné od substancí a akcidentů.⁶⁷ Z tohoto důvodu lze teorii propozičních významů považovat za jednu z „revolučních“ teorií středověku, totiž vzhledem k revizi autoritativního aristotelského rámce, ať už tuto revoluci budeme nakonec

⁶⁴Srv. Iwakuma (1995), str. 87.

⁶⁵Srv. Nuchelmans (1997), str. 201.

⁶⁶*Ars Meliduna* získala svůj název dle logické školy, z níž pochází, totiž dle školy Roberta z Melunu. Obecný popis rukopisu a odůvodnění jeho připsání škole Roberta z Melunu srv. de Rijk (1967), str. 264–291.

⁶⁷Srv. *Ars meliduna IV.2.*, podle de Rijk (1967), str. 358 [zvýraznil M.H.]: „*Que nec substantie sunt nec proprietates, sed habent suum esse per se. (...) Et comprehenduntur sola ratione et intellectu.*“ Přestože autor (na rozdíl od Abélarda) propozičním významům připisuje značnou míru autonomie, opět (podobně jako Abélard) nepodává přesnější pozitivní odpověď na otázku jejich povahy. Tuto nejistotu zdůvodňuje nepřístupností propozičních významů smyslovému vnímání: „*ubi sensus deficit, cognitio non ascendit*“, a tím, že v dané otázce nedochází ani ke shodě mezi autoritativními autory. (Srv. de Rijk (1967), str. 359.) Každopádně terminologicky zajímavé je, že *perseita* zde není chápána jako zvláštní vlastnost substance.

hodnotit jakkoli.

Ze systematického hlediska představuje tato diskuze specifickou výzvu tradičnímu aristotelskému ontologickému rozvrhu a rovněž (explicitní či implicitní) snahu analyzovat pojem reálnosti nearistotelským způsobem. Vzhledem k přesahům do problematiky nominalismu se jedná o diskuzi ontologických závazků vyplývajících z propoziční sémantiky. Otázka, existuje-li entita vyjadřovaná propozicí (*res propositionis*), je totiž krom ontologických aspektů rovněž otázkou spadající do oblasti sémantické teorie pravdy. Každá nominalistická sémantika, která bude přistupovat irealisticky k problému existence propozičních významů, pak bude nucena čelit následujícímu problému: jestliže budeme těmto specifickým sémantickým korelátům propozic upírat jejich reálnost, vzniká v naší sémantice naléhavá potřeba vysvětlit pravdivost, která by jinak byla vysvětlena právě pomocí těchto korelátů, resp. pomocí korespondence propozice s těmito koreláty.

1.2.3 Terminismus

Lambert Maria de Rijk, jeden z průkopníků moderního studia terminismu a středověké logiky obecně, uvádí tuto velmi stručnou, nicméně velmi obsažnou charakteristiku terminismu:

*...logika termínů uvažovaných jako funkcionální prvky v (slovním) kontextu.*⁶⁸

Norman Kretzmann pak tuto formulaci rozvíjí a akcentuje jeden z klíčových aspektů terministické sémantiky, totiž teorii supozice, když tvrdí:

*Stručně řečeno je terminismus rozpracovanou analýzou způsobů, jimiž všechna slova utvářející propozici vzájemně ovlivňují svou referenci...*⁶⁹

Terministická sémantika s teorií supozice jako centrálním problémem se

⁶⁸Srv. de Rijk (1967), str. 117.

⁶⁹Srv. Kretzmann (1970), str. 767.

začíná rozvíjet přibližně v polovině dvanáctého století a pro její vznik a rozvoj jsou zásadní dva zdroje, totiž dobové gramatické teorie a teorie paralogismů.⁷⁰ Teorie supozice se začíná výrazně rozvíjet v souvislosti s rozvojem teorie paralogismů, tedy v souvislosti s recepcí *Sofistických vyvrácení* a dalších, na *Sofistická vyvrácení* navázaných textů (především do latiny přeložených řeckých komentářů, ale také četných poznámek na toto téma v Boëthiových logickosémantických spisech).

Gramatické spisy ovlivnily rozvoj terminismu ve dvou ohledech: jednak konceptuálně a jednak terminologicky. Co se týče konceptuálního vlivu, je třeba uvést, že jsou to právě gramatická zkoumání, která svým důrazem na studium syntaxe objevují pro terministickou sémantiku klíčový kontextuální přístup, když namísto otázek po povaze výrazu jako takového začínají klást otázky po funkci výrazu v rámci větného kontextu.⁷¹ Co se týče terminologického vlivu, jeho nejzřetelnějším dokladem je právě z gramatického kontextu převzatý výraz „*suppositio*“, který však původně (od Prisciana přes jeho komentátora Petra Heliase a logika Abélarda) označuje to, co je subjektem propozice (tedy gramatický podmět, který je „základem“ ve vztahu ke slovu), a teprve postupně se jedná o označení relace, na základě níž se něco stává předmětem hovoru. Roli označení supozice ve smyslu reference hraje původně jiný termín, totiž „*appellatio*“, který je však v průběhu dvanáctého století nahrazován právě termínem „*suppositio*“. Konečně je to také gramatika, která zavádí rozlišení

⁷⁰V následující pasáži se budeme věnovat některým zdrojům této teorie. Na první pohled bude zarážející, že zde, podobně jako v dalších kapitolách této práce bude (až na výjimky) chybět rozbor Aristotela, ačkoli jeho logické texty, např. v tomto kontextu jeho *Peri hermeneias* a *Sofistická vyvrácení*, měly nepochybný vliv na středověkou diskuzi. Důvodem je, že Aristotelův reálný vliv, přes jeho všudypřítomnost a nepochybnou autoritu, není tak zásadní, jak by se mohlo zdát, a mnohem přímějši je zde vliv Boëthia (nejen díky překladu terminologie) a dalších komentátorů. Ostatně samotní středověcí autoři si, jak se zdá, byli vědomi toho, že jejich sémantická zkoumání nejsou přímo odvozena od předchozí tradice, když nazvali svůj vlastní přístup „*logica modernorum*“ (srv. Marrone (2006), str. 24).

⁷¹Srv. de Rijk (1962), str. 112nn.

mezi signifikací a supozicí ve smyslu rozlišení mezi významem přirozeným a významem, jež slovo nabývá v závislosti na kontextu věty, jež je syntaktickou součástí. Speciálním případem tohoto terminologického vlivu je pak rovněž Petrem Heliasem uváděné tzv. „materiální zavedení“ (*materiale impositum*), tedy případ, kdy prostřednictvím použití výrazu ve větném kontextu hovoříme o tomto výrazu samotném (tj. pozdější materiální supozice).⁷²

V kontextu teorie paralogismů se pak ve spojení s teorií ekvivokace (víceznačnosti) objevují některé z teoreticky nejzávažnějších případů, jejichž řešení umožňuje ve středověké sémantice právě teorie supozice. Z druhé strany některé příklady klíčové pro formulaci teorie supozice ve speciálních traktátech jsou přejímány právě z kontextu teorie paralogismů. Uvažme totiž způsob, jakým je slovo „*homo*“ používáno v následujících třech klasických příkladových větách:

Omnis homo est animal.

Homo est species.

Homo est nomen.

Všechny tři příkladové věty mohou být pravdivé, je však zřejmé, že má-li tomu tak být, není možné, aby slovo „*homo*“ ve všech třech případech zastupovalo stejnou entitu, resp. stejný soubor entit. Mají-li být pravdivé, zastupuje slovo „*homo*“ v první větě soubor konkrétních lidí, ve druhé pak univerzálii (nyní ještě neberme v potaz, je-li touto univerzálií abstraktní, metafyzicky sdílená entita, nebo obecný pojem) a ve třetím případě samotné slovo „*člověk*“, resp. všechny jemu ekviformní výrazy.⁷³

⁷²K předchozímu srv. de Rijk (1967), str. 112nn., 232 a 516nn.

⁷³Jedná se pouze o první přiblížení: problém materiální supozice je ještě složitější, nežli jak je zde prezentován, a kritérium ekviformity nemusí být ani postačující, ani nutné, má-li teorie materiální supozice plnit určité funkce. Nemusí se jednat o udání nutné podmínky, protože výrazy „*homo*“ a „*homine*“ nejsou ekviformní, přestože existují příklady vět, kdy druhý z výrazů supouje za výraz první. Podobně by mohl vzniknout problém, že chápeme-li kritérium ekviformity jako vymežující výrazy téhož typu (ve smyslu distinkce *token/type*),

Řešení těchto příkladů, které objevujeme přinejmenším již u Augustina v *De magistro*⁷⁴ a v Boëthiově komentáři k *Peri hermeneias*,⁷⁵ se ve středověku objevuje prokazatelně rovněž se spisy tzv. „Alexandra“, pravděpodobně byzantského komentátora Aristotelových logických spisů.⁷⁶ Vzápětí po recepci Alexandrových spisů se tyto příklady objevují v původních středověkých textech a jsou diskutovány klíčovými logiky dvanáctého století: Jakubem z Benátek, Alberikem z Paříže a Adamem z Balshamu (resp. zástupci jeho školy, zvanými *Parvipontani*).⁷⁷ Analýza paralogismů tohoto typu: „*Socrates est homo, homo est species; ergo Socrates est species.*“ se pak stává ne-li přímo základem, pak přinejmenším klíčovým kontextem objevu teorie supozice a spolu s ní tedy rovněž terministické sémantiky. I v pozdním období vývoje terministické sémantiky jsou paradigmatické příklady z teorie supozice zároveň paradigmatickými příklady z teorie paralogismů.⁷⁸

Z uvedených zdrojů se nejprve stručně zmiňme o Augustinovi (bez ohledu na problém jeho přímého vlivu v této otázce). Augustin nadhazuje v *De magistro* několik případů paralogismů, založených na nejednoznačnosti (*ambiguitas*) naší promluvy z hlediska otázky, zda námi používané výrazy jsou znakem věcí či znaků (*res, signum*). Příklady, které uvádí, mohou být do podoby paralogismu přeformulovány takto:

mohou některé akuzativně-infinitivní konstrukce vyčleňovat soubory výrazů, u nichž je diskutabilní, jsou-li výrazy téhož typu (v daném smyslu slova), jako např. výraz „*Socratem dicere falsum*“. I tehdy, když ponecháme stranou, že dané vlastní jméno může být jménem různých osob (tzn. předpokládáme-li, že ve všech výrazech téhož typu má stejný význam), je diskutabilní, jsou-li všechny dané propozice téhož typu, jestliže mohou mít odlišné sémantické hodnoty či pravdivostní podmínky. Tato otázka je však diskutabilní, protože je vázána na problém řešení paradoxu Lháře, kterým se budeme teprve zabývat.

⁷⁴Srv. Arelius Augustinus: *O učitelích*, str. 262–265 (cap. 22–24).

⁷⁵K vlivu tohoto textu např. co se týče Abélarda, srv. de Rijk (1962), str. 51n., k Alberikově škole srv. tamt., str. 614–615.

⁷⁶Srv. *Anonymi Arelianensis I Commentarium in Sophisticos Elencos*, str. 25–26, kde je s tímto autorem spojována víceznačnost související s větou „*Homo est nomen.*“

⁷⁷Srv. *Summa sophisticorum elencorum*, str. 357 a *Fallacie parvipontane*, str. 562.

⁷⁸Srv. Dutilh Novaes (2007), str. 31.

Člověk je spojením slabik „člo“ a „věk“, ty nejsi spojením slabik „člo“ a „věk“; tudíž ty nejsi člověk.

Člověk je jméno, ty jsi člověk; tudíž ty jsi jméno.

Dále pak uvádí hříčku s větou: „z tvých úst vychází lev“ (opět jde o rozlišení mezi znakem a entitou). Tyto případy však Augustin považuje právě jen za pouhé hříčky některých vtipálků. Skutečnost, že Augustin byl vzhledem ke svému vzdělání v oblasti rétoriky s podobnými „hříčkami“ obeznámen, není jistě nějak zarážející. Otázka, zda mohl mít Augustinův text *De magistro* zásadnější vliv na středověkou diskuzi problematiky paralogismů, je však poněkud komplikovanější, a ponecháme ji tedy otevřenou. Čistě terminologicky vzato nejsou použítí výrazu „*ambiguitas*“ ani přímé odkazy na Augustina v kontextu středověké teorie paralogismů obvyklé. Tato skutečnost tak, navzdory tomu, že (přínejmenším někteří) středověcí autoři Augustinův text znali,⁷⁹ vede spíše k opatrnosti v chápání Augustina jako možného zdroje pro středověkou teorii paralogismů i terministickou sémantiku.

Boëthius je zcela odlišným případem: přímý vliv Boëthia na terminismus je jednoznačný, a to jak co se týče jeho překladatelské, tak co se týče jeho komentátorské činnosti. Konkrétně ve svém delším komentáři k *Peri hermeneias* Boëthius v rámci poznámek k Aristotelově teorii paralogismů rozvíjí teorii specifického typu víceznačnosti, již nazývá „*univokace*“.⁸⁰ Boëthius se věnuje otázce, co všechno může bránit kontradikci v případě, že dva výrazy jsou co do slovního znění kontradikcemi. Jedním z takových případů je právě následující případ

⁷⁹Pochopitelně zde může vznikat podobná situace jako v oblasti zkoumání paradoxu Lháře: přestože se v jednom z Pavlových epištol nachází formulace paradoxu Kréřana a jde zcela zjevně o ve středověku všeobecně známou pasáž, není daná pasáž v kontextu diskuze sémantických paradoxů zmiňována. Srv. Spade (2007).

⁸⁰Rozsáhlou analýzu Boëthiova pojetí univokace provádí de Rijk (srv. de Rijk (1962), str. 24nn.), zde budou z této analýzy vybírány jen vybrané části, související s Boëthiovým komentářem k *Peri hermeneias*.

univokace:

Homo ambulat.

Homo non ambulat.

Tentýž výraz (totiž „*homo*“) se vztahuje jednou ke konkrétnímu člověku (*de quoddam homine*), jednou k člověku jakožto druhu, tedy jakožto univerzálii (*de 〈homine〉 speciali*):

[A]firmatio de quodam homine vera est, negatio de speciali vera. Sed specialis homo et particularis univoca sunt: quocirca sumptis univocis contradictio non fit.⁸¹

Výrazný vliv Boëthiových komentářů pak šíří tuto koncepci mezi klíčové autory dvanáctého století. V komentáři k tomuto textu, který pochází ze školy Alberika z Paříže, se pak již objevuje pro středověkou teorii paralogismů a terministickou sémantiku klíčový příklad „*homo est species*“.⁸²

Konečně je třeba zmínit ještě vlivného byzantského komentátora, známého pod jménem „Alexander“. Analýza různých funkcí slovně téhož výrazu v různých kontextech tohoto autora přechází do středověké teorie paralogismů prostřednictvím jeho komentáře k Aristotelovým *Sofistickým vyvrácením*. Alexandrův komentář, přeložený ve dvanáctém století Jakubem z Benátek, uvádí právě příklady přechodu od signifikativního k materiálnímu užití slov. Alexander řadí (což je zajímavé z hlediska další diskuze) tyto případy do kontextu problému ekvivokace.⁸³ Anonymní středověký komentátor *Sofistických vyvrácení*, obeznámený s Alexandrovým komentářem, pak již považuje případ predikace sémantické terminologie o terminologii mimosémantické za speciální případ univokace.⁸⁴ Tato

⁸¹Citováno dle: de Rijk (1962), str. 27.

⁸²Srv. de Rijk (1962), str. 614–615.

⁸³Srv. Ebbesen (1979), str. xxx, kde Ebbesen uvádí odkazy na původní případy tohoto použití.

⁸⁴Srv. *Anonymi Arelianensis I Commentarium in Sophisticos Elencos*, str. 25-26 [zvýraznil

v širším smyslu slova aristotelská tradice pak pro středověké logiky představuje úkol teoretického rozpracování těchto problémů, což je úkol, jehož se terminismus ujímá v rámci teorie supozice.

Petr Abélard⁸⁵ se ve své *Dialektice* vrací k Boëthiově analýze univokace. Pro pozdější terminologii teorie supozice není bez zajímavosti, že pro člověka jakožto druh zde používá termín „*homo simplex*“. Vzhledem ke svému řešení teorie univerzálií však odmítá analyzovat Boëthiův příklad (resp. svou adaptaci jeho příkladu) jako případ univokace: univokace předpokládá odlišnost entit, avšak mezi univerzáliemi a jejich singulárními instancemi není dle Abélarda reálný rozdíl. Proto se Abélard rozhoduje hovořit spíše o přeneseném použití (*translatio*). Ve své práci *Logica ingredientibus* pak rozvíjí teorii přeneseného užívání slov a rozlišuje několik typů tohoto použití, kdy vedle různých typů víceznačnosti uvádí také věty „*Homo est nomen*“ a „*Homo est species*.“ Oba, jak uvidíme, jsou klíčové z hlediska pozdějšího vývoje diskuze.

Podívejme se dále na způsob, jakým je tato problematika rozpracována v rámci jednoho z textů dvanáctého století, totiž v rámci *Fallacie parvipontane* školy Adama z Balshamu. *Fallacie parvipontane* již operují evidentně značně rozvinutým sémantickým aparátem, jak se to projevuje v rámci teorie „univokace“. Univokace je speciálním případem ekvivokace, tedy víceznačnosti. Ekvivokace je zde ovšem chápána dvěma způsoby: širším a užším. V užším smyslu slova dochází k ekvivokace (zjednodušeně řečeno) v případě, že výraz má více signifikací. Oproti tomu k univokaci dochází tehdy, kdy se za zachování signifikace mění supozice

M.H.]: „*Alexander tamen hic exemplum ponit de illo vilissimo univocationis genere, quando scilicet modo arguitur de nomine per ipsum nomen, modo de re, ut 'homo est nomen, risibile est homo, ergo quoddam risibile est nomen'*.“ K dalším příkladům tohoto autora a schématu jeho teorie srv. de Rijk (1962), str. 35–38, kde jsou uváděny rovněž paralely Alexandrovy teorie s Boëthiem a řeckými komentátory Aristotela.

⁸⁵Rozbor Abélardovy teorie univokace je převzat z de Rijk (1962), str. 51nn.

výrazu (*manente eadem significatione variata nominis suppositio*).⁸⁶ Ekvivokace v širším smyslu slova zahrnuje takto vymezenou ekvivokaci v užším smyslu slova i univokaci. Je třeba upozornit, že slovo „supozice“ zde není chápáno ve smyslu reference. V tomto případě se nejedná o vztah sémantický, nýbrž syntaktický: v textu se např. hovoří o tom, že jméno supponuje slovesu (*nomen supponit verbo*),⁸⁷ zatímco supozice ve smyslu reference je zde označována jako „apelace“.⁸⁸ Uvedená formulace tedy jednoduše hovoří o specifické změně propozičního kontextu určitého výrazu. Při takto vymezené univokaci se pak hovoří o třech případech: **(A)** případu, kdy je slovo použito tak, aby zastupovalo **(a)** sebe sama, resp. **(b)** svůj signifikát,⁸⁹ **(B)** případu, kdy je slovo použito tak, aby zastupovalo entity určité přirozenosti, resp. přirozenost určitých entit,⁹⁰ a **(C)** případu, kdy dochází k tzv. ampliáci či restrikci, tedy zúžení nebo rozšíření souboru entit, které daný termín zastupuje (tedy, dle terminologie *Fallacie parvipontane*, které apeluje).⁹¹ Uveďme rovněž původní příklady:

(Aa) *Magister est nomen.*

(Ab) *Homo est species.*

(B) *Homo est dignissima creaturarum.*

(C) *Omnis homo erit albus.*

Proberme tedy nejprve příklady k prvnímu typu použití výrazů. V případě **(Aa)** slovo „*magister*“ zastupuje nikoli nositele univerzitního

⁸⁶Srv. *Fallacie parvipontane*, str. 562, ll. 11–12.

⁸⁷Srv. např. *Fallacie parvipontane*, str. 563, ll. 13.

⁸⁸Jedná se ostatně o běžný způsob používání těchto dvou výrazů v období počátků terminismu. Srv. de Rijk (1967), str. 527–528.

⁸⁹Srv. *Fallacie parvipontane*, str. 562, ll. 14–15: „*quando aliqua dictio sumitur ad agendum de se vel de suo sinificato*“.

⁹⁰Srv. *Fallacie parvipontane*, str. 562, ll. 20–21: „*quando aliqua dictio transsumitur modo ad agendum de aliqua rerum alicuius maneriei, modo de tali manerie rerum*“.

⁹¹Srv. *Fallacie parvipontane*, str. 562, ll. 26–27: „*que consistit in ampliacione et restrictione alicuius dictionis*“.

gradu, nýbrž sebe sama jakožto jazykový výraz, v případě (Ab) pak slovo „*homo*“ zastupuje nikoli soubor konkrétních lidí, nýbrž druh člověka (pro tuto chvíli je irelevantní, budeme-li druhy a obecně sekundární substance interpretovat nominalisticky, nebo realisticky). V obou případech jsou tato použití slov považována za přenesená, a z toho důvodu jsou taky tyto případy univokace takto pojmenovány, totiž jako „*transsumptio grammaticorum*“ a „*transsumptio dialecticorum*“.

Komplikovanější je příklad ke druhému typu použití výrazů. Příklad by měl totiž připouštět dvě různé interpretace, a to takovou, kdy termín „*homo*“ zastupuje konkrétní entity určité přirozenosti, nebo takovou, kdy zastupuje jejich přirozenosti. Slovem „přirozenost“ jsme si však výklad textu značně zjednodušili: autor používá ve skutečnosti slovo „*maneria*“, jehož přesný význam není doposud znám, ba dokonce byl nejasný již ve dvanáctém století. O jeho významu pochybuje i autor tak informovaný, jako Jan ze Salisbury, ve svém *Metalogiconu*. Podle všeho (tedy dle dalších kontextů) se jedná o termín, který hraje specifickou roli v řešení problému univerzálií, což zde motivovalo výklad tohoto termínu pomocí slova „přirozenost“.⁹² Tento výklad sice pomáhá vyložit uvedený příklad (k němuž se ještě vrátíme, a to v souvislosti s diskuzí mezi Burleym a Ockhamem), ne však další z příkladů v textu uváděných, totiž: „*Piper venditur hic et Rome*.“ Interpretace, že zde a v Římě je prodávána jakási obecná přirozenost, je zde totiž dosti pochybná, ať už ji chápeme jakkoli. Přípustná je zde proto pouze taková interpretace, že při tomto typu použití má daný termín zastupovat konkrétní entity z hlediska jejich obecné přirozenosti, tedy (poněkud paradoxně řečeno) konkrétní nikoli nakolik je konkrétní, nýbrž ve vztahu k obecné přirozenosti.⁹³

⁹²Srv. Iwakuma (2004), str. 313–314.

⁹³Tento příklad a jeho interpretace je jedním z dalších předmětů sporů mezi nominalistickými a realistickými terministy. Pro náš výklad byly však (čistě z praktických

Konečně třetí příklad použití výrazu, pro který jsou v dalším textu formulována určitá pravidla, souvisí s případy změny rozsahu souboru entit, vůči nimž uvažujeme pravdivostní hodnotu dané propozice. Tyto změny zahrnují případy, kdy termín apeluje entity existující v různých časových obdobích (v minulosti či v budoucnosti).

Přes jisté interpretační nejasnosti zde můžeme vcelku jednoznačně konstatovat dvojí: autor *Fallacie parvipontane* rozpracovává teorii významu výrazů v propozičním kontextu, a to tak, že uvažuje všechny možné sémantické funkce výrazu. Jak ještě dále uvidíme, pozdější autoři využívají prakticky totožné rozdělení i prakticky totožné příklady, jako tento anonymní autor (či tato skupina autorů) z dvanáctého století.

Pozdější vývoj terministické sémantiky ke konci dvanáctého století⁹⁴ vede k přesnějšímu terminologickému zachycení těchto raných distinkcí a mj. také k terminologickému posunu: tam, kde se v první polovině dvanáctého století hovořilo o „apelaci“, se začíná hovořit o „supozici“. Mimo již uvedené případy se navíc začíná pečlivě rozvíjet ta část teorie supozice, kterou bychom dnes vřadili do teorie kvantifikace, tedy teorie různých vztahů (obecného) termínu k souborům jeho supozit, např. v souvislosti s použitím výrazů „každý“ či „některý“. Tento další vývoj, stejně jako stav diskuze ve třináctém století zde nebudeme sledovat,⁹⁵ zaměříme se pouze na ten aspekt diskuzí v rámci terministické tradice čtrnáctého století, který má přímý vliv na Buridanovu sémantiku.

1.2.4 Shrnutí

Na stručném přestavení diktismu, modismu a terminismu byly (bez

důvodů) zvoleny jiné příklady.

⁹⁴Srv. de Rijk (1962), str. 552-553.

⁹⁵Důvod je pochopitelný: zkoumání takové tradice je příliš rozsáhlé a nemá vazbu na Buridanovu sémantiku. Sledování vzniku této diskuze ve dvanáctém století je považováno za postačující pro obecné charakterizování terminismu.

nároku na historickou úplnost) prezentovány možnosti středověké sémantiky. Explicitní či implicitní forma sporu mezi těmito třemi přístupy ovlivňuje značnou část středověké sémantiky, a to i v tak klíčových tématech, jakými jsou problém definice pravdivosti. Zaměříme-li se právě na teorii (sémantické) korespondence, lze položit následující dvě otázky, které jsou klíčové z hlediska teorie sémantické reprezentace (a tudíž také teorie pravdivosti) a které poskytují vodítko pro rozlišení uvedených tří středověkých paradigmat: „Vztahuje se k realitě věta jako celek, nebo se k realitě vztahují pouze její části?“ a: „Vztahují se k realitě bezprostředně všechny složky věty, nebo jen některé?“. Zvolíme-li první alternativu první otázky, ocitáme se na půdě diktistické sémantiky, zatímco druhá alternativa otevírá prostor pro sémantiku terministickou.⁹⁶ Druhá otázka ve svých alternativách rozlišuje mezi modismem a terminismem. V souvislosti s terministickou sémantikou pak vznikají rovněž specifické otázky, jak se liší způsob, jímž se jednotlivé části věty vztahují ke skutečnosti (distinkce mezi kategorematickými a synkategorematickými, tzn. mimologickými a logickými, výrazy), a zdali dochází mezi složkami věty ke vzájemnému ovlivňování co do jejich sémantických vlastností, a pokud ano, jakým způsobem (problém analýzy funkce výrazů v propozičním kontextu, což je vlastní problém terministické sémantiky).

U uvedených přístupů lze rovněž konstatovat, že terminismus poskytuje relativně „nejslabší“ teorii korespondence, což umožňuje minimalizovat ontologické závazky smysluplného diskurzu relativně největší měrou. Z tohoto hlediska je terministická sémantika (v rámci

⁹⁶Není zcela jisté, přinejmenším ne ze sémantiky Tomáše z Erfurtu, jakým způsobem by na tuto otázku odpovídali modisté. Samotný modistický přístup se jakožto gramatická teorie nevěnuje teorii pravdivosti (která je považována za logický problém). Tím není řečeno, že modistický přístup, tak jak zde byl vymezen na základě teze strukturální korespondence mezi třemi rovinami (resp. mezi třemi odlišnými typy „modů“), je nějak zásadně neslučitelný s diktistickou či antidiktistickou odpovědí na první otázku, nebo, z jiného hlediska, že by si modismus jednu z alternativ vynucoval.

daných možností) optimálním nástrojem pro konstrukci nominalistické sémantiky,⁹⁷ jak to lze pozorovat specificky na příkladu Jana Buridana.

1.3 Teorie supozice ve čtrnáctém století:

nominalistická vs. realistická varianta

Vzhledem ke zkoumání relevance sporu mezi nominalismem a realismem ve středověké sémantice se budeme dále věnovat projevům tohoto sporu v rámci terministické sémantiky, konkrétně projevům ontologického nominalismu a realismu v teorii supozice v logice čtrnáctého století. Vzhledem k rozsáhlosti celé diskuze se zaměříme pouze na dva patrně nejznámější protagonisty této diskuze, Waltera Burleyho a Viléma z Ockhamu. Právě podoba celého sporu v jejich textech je dobrou ilustrací určitého přístupu, který později volí mezi jinými také Buridan. V obecných rysech spočívá tento přístup v tom, že každá sémantická teorie je konfrontována se sadou paradigmatických příkladů propozic, jejichž pravdivostní hodnota je intuitivně evidentní (nebo přinejmenším obecně akceptovaná v rámci určité vědecké komunity). Tyto příklady je každá teorie nucena sémanticky interpretovat tak, aby byla zachována jejich intuitivně evidentní (resp. obecně akceptovaná) pravdivostní hodnota, případně podat dobré důvody, proč v daném případě nemá být brán zřetel na naši intuitivní evidenci. V traktátech obou přístupů se tak setkáváme s odlišnými

⁹⁷Pochopitelně není možno identifikovat např. nominalismus a terminismus jednoznačným způsobem v konfrontaci s realismem a modismem (už proto, že se jedná o odpovědi na různé otázky). V každém případě je však „slabá“ teorie korespondence sémantickou podmínkou pro rozpracování nominalismu co se sémantiky týče. Konkrétně ve čtrnáctém století je však nominalistický terminismus skutečně konfrontován s realistickým modismem (srv. van der Lecq (2008), str. 358). Jedním z aspektů sporu by rovněž mohly být psychologické aspekty nominalismu a realismu, totiž otázka, je-li intelekt (nebo obecně: lidský kognitivní aparát) spíše aktivní, nebo pasivní.

interpretacemi identických příkladů vět. Diskuze mezi Ockhamem a Burleym bude sloužit z historického hlediska především jako podklad pro studium Buridanovy sémantiky, protože se zdá, že Buridan při své konfrontaci nominalistického a realistického hlediska bere v potaz především pozici těchto dvou autorů.

1.3.1 Walter Burley: „realistický“ přístup

Walter Burley, *Doctor planus et perspicuus*, autor logických, filozofických a teologických textů, působil pedagogicky nejprve na Oxfordu a později na kontinentě.⁹⁸ Z hlediska logiky je zajímavý jako současník Ockhama a zároveň jako autor, který s Ockhamovými logickými spisy vede přímou polemiku. Zároveň jde o autora, jehož realistická formulace teorie supozice, především ve vztahu k definici prosté supozice obecných termínů, bezprostředně ovlivňuje další diskuzi problému. Walter Burley je však jakožto proponent realistické teorie supozice problematický z toho důvodu, že ve své delší verzi *Tractatus de puritate artis logicae* rozvíjí paralelně argumenty pro realistickou i nominalistickou teorii supozice, aniž by jednu z nich na poli logiky explicitně popíral, tedy aniž by jednu z nich považoval za nedostatečnou z logického hlediska. U Burleyho tedy načrtneme základní členění supozice, a poté se budeme podrobněji věnovat naznačenému problému. Pracovat přitom budeme jak s ranou teorií supozice z *De suppositionibus*, tak s rozvinutou teorií supozice, tak jak ji nalézáme v první části Burleyho *De puritate artis logicae*.⁹⁹ Pro účely této práce bude zajímavá především jeho teorie prosté supozice, která se v těchto dvou textech objevuje ve dvou různých verzích. Další členění supozice se v obou textech podobá natolik, že jej nebudeme rozebírat odděleně, ale

⁹⁸K životu, dílu a především dataci díla (která je relevantní pro následující rozbor) Waltera Burleyho srv. Ottman – Wood (1999) a Conti (2008).

⁹⁹Srv. Walter Burley: *De puritate artis logicae tractatus longior*, str. 1–59.

odprezentujeme jej ve stručnosti dohromady.¹⁰⁰

Burley rozpracovává svou teorii supozice v kontextu zkoumání vlastností termínů jakožto částí propozice, u nichž je již dána signifikace. Striktně vzato o supozici hovoří pouze ve vztahu k subjektivnímu termínu, nicméně v širším smyslu ji vztahuje rovněž k predikátu, proto se otázkou tohoto rozlišení nebudeme zabývat. Supozice obecně je pak chápána jako „přijetí termínu za něco“ (*acceptio termini pro aliquo*),¹⁰¹ a je zdůrazněno, že se jedná o vlastnost, která náleží termínu v propozičním kontextu. Supozice je dělena nejprve na vlastní a nevlastní (dle toho, je-li slovo užíváno v základním, nebo přeneseném významu) a vlastní se dále dělí na formální a materiální, přičemž k materiální supozici dochází tehdy, když hlasový zvuk suponuje sám za sebe nebo za jiný hlasový zvuk, který však pod něj nespadá (ve smyslu nadřazenosti a podřazenosti v rámci Porfyriova stromu). Formální supozice se pak dále dělí na personální a prostou. Termín suponuje personálně tehdy, když suponuje za své supozitum neboli za něco maximálně konkrétního, o čem je pravdivě predikován, zatímco v prosté supozici suponuje termín za svůj signifikát.¹⁰² Další členění personální supozice se již týká teorie distribuce, a zaměříme se tedy, jak již bylo předesláno, na z hlediska sporu mezi nominalismem a realismem problematickou teorii prosté supozice.

Obvyklý obraz teorie „prosté supozice“ je přibližně takovýto: v případě prosté supozice u nominalistů termín suponuje za mentální entitu, na základě níž je mu udělen význam, zatímco u realistů suponuje za určitou obecnou přirozenost. Tuto interpretaci dané diskuze objevujeme ostatně u Jana Buridana a Alberta ze Saxony, který dokonce tuto pozici výslovně

¹⁰⁰K následujícímu srv. Walter Burley: *De suppositionibus* 1.1–2.3, str. 31–36 a *De puritate artis logicae* TL I.1.1-2, str. 1–6.

¹⁰¹Srv. Walter Burley: *De puritate artis logicae* TL I.1.1, str. 2, ll. 12–13.

¹⁰²Srv. Walter Burley: *De puritate artis logicae* TL I.1.1, str. 2, ll. 22nn.

připisuje Burleymu.¹⁰³ Ve skutečnosti jde však, přinejmenším co se týče Burleyho, o zkreslující obraz realistické pozice, který se hodí jen na diskuzi určité části sporných případů, což může činit některé nominalistické argumenty nemístnými.

Podle Burleyho tedy k prosté supozici dochází tehdy, když termín suponuje za svůj signifikát. Toto vymezení je ovšem komplikováno skutečností, že Burley v textech, v nichž se podrobně věnuje problematice supozice, explicitně nerozebírá, jak chápat signifikaci: samotný traktát začíná prostě předpokladem faktu, že určité výrazy jsou smysluplné, tedy že jim byla udělena signifikace. Tuto koncepci je však možno jednak do určité míry zrekonstruovat ze způsobů použití daných odborných termínů a jednak převzít z jiných textů.¹⁰⁴ Zaměřme se tedy nejprve na problém signifikace, nakolik lze danou teorii zrekonstruovat z Burleyho textů, a některé přidružené problémy, nežli se vrátíme zpět k problému prosté supozice.

1.3.1.1 Teorie signifikace, pojetí propozice a teorie predikace

V *Quaestiones in librum Perihermeneias* se Burley věnuje problematice signifikace hlasových zvuků ve zvlášť položené otázce. Použitelnost této teorie na interpretaci pozdních Burleyho textů (pro naše účely především pro interpretaci *De puritate artis logicae*) je omezená vzhledem k časové prodlevě mezi vytvořením obou textů, která činí přibližně dvacet let. Na druhou stranu by tato teorie měla být použitelná k výkladu Burleyho ranějšího textu *De suppositionibus* a *De suppositionibus* a *De puritate artis logicae* jsou si v obecných rysech podobné.

¹⁰³Srv. Albertes de Saxonia: *Quaestiones circa logicam*, q. 14, co., str. 212, l. 4 (n. 258).

¹⁰⁴Tento problém se ve svých analýzách pokusil rozřešit Paul Vincent Spade, z jehož rozboru teorie prosté supozice u Burleyho zde do značné míry vycházíme: srv. Spade (1997b), a Spade (1999).

Když Burley podává interpretaci klasické pasáže aristotelsko-boëthiovské sémantiky „*Sunt ergo ea quae sunt in uoce earum quae sunt in anima passionum notae*“, nenabízí, jak bychom očekávali, interpretaci typickou pro mentalistickou sémantiku, kdy hlasový zvuk signifikuje bezprostředně mentální entity, které jsou identifikovány s duševními stavy. Duševní stavy (*passiones quae sunt in anima*) jsou v Burleyho interpretaci identifikovány přímo s „vnější“ entitou, nakolik je tato entita schopna uvádět intelekt v pohyb, takže signifikace trpného stavu je interpretována jako signifikace entity, nakolik je vztažena k intelektu.¹⁰⁵ Akt signifikace je analogizován aktu intelektce. Akt intelektce je analyzován v rámci Burleyho teorie intencionality na tři komponenty, totiž na samotnou uchopovanou entitu, uchopující intelekt a zobrazení (*species*), prostřednictvím něhož je entita chápána, které však není tím, co by bylo primárně chápáno. Podobně v aktu signifikace rozlišujeme signifikující hlasový zvuk, signifikovanou entitu a zobrazení této entity, prostřednictvím něhož je entita signifikována, které však není primárně signifikováno.¹⁰⁶

Pro interpretaci Burleyho pojetí prosté supozice, nebo přinejmenším pro účely ilustrace, je rovněž významná interpretace signifikace termínu „*homo*“: v Burleyho pojetí signifikuje tento termín extramentální entitu, která je však jednotná nikoli numericky, nýbrž druhově. Daná entita je druhovou přirozeností, která je však reálně spojena s ostatními komponentami konkrétních lidí a je od nich oddělena pouze pojmově (*sunt in esse coniuncta et non separantur nisi secundum considerationem intellectus*).¹⁰⁷

¹⁰⁵Srv. Walter Burley: *Quaestiones in librum Perihermeneias*, q. 1, 1.7, str. 212: „*Tertio modo sumitur passio pro ipsa re ut nata est movere intellectum, et sic summendo passionem voces significant passiones, quia nihil aliud est significare passionem isto modo quam significare rem ut est proportionata intellectui.*“

¹⁰⁶Srv. Walter Burley: *Quaestiones in librum Perihermeneias*, q. 1, 1.7, str. 212.

¹⁰⁷Srv. Walter Burley: *Quaestiones in librum Perihermeneias*, q. 1, 1.82, str. 213.

Jak doložil Spade, z Burleyho textů je možno extrahovat rovněž teorii signifikace pro singulární, nebo, jak jim říká Burley, diskrétní termíny. V tom případě je třeba rozlišit mezi nesloženými a složenými diskrétními termíny. Termín „*Socrates*“ signifikuje přímo Sókrata. Dokladem pro tuto tezi je, že podle explicitního Burleyho vyjádření tento termín supponuje za totéž v personální i prosté supozici, a protože v prosté supozici má termín supponovat za svůj signifikát, musí být tímto signifikátem přímo daná singulární entita, totiž Sókratés.¹⁰⁸ Složitějším případem je pak signifikace v případě složených diskrétních termínů, jako např. v případě subjektu propozice „*Socrates albus est ens per accidens*“. Burley uvádí tuto propozici jako příklad pravdivé propozice, v níž u subjektu dochází k prosté supozici. V takovém případě supozitem, a tedy také signifikátem, daného termínu nemůže být samotný Sókratés (předpokládáme-li, že je Sókratés bílý), či nic (předpokládáme-li, že Sókratés bílý není), ale jiná entita, totiž kombinace Sókrata a bělosti.¹⁰⁹ Právě tato kombinace je totiž akcidentální (na rozdíl od bílého Sókrata, který, jakožto Sókratés, je jsoucnem substanciálním).

Vzhledem k problémům terministické sémantiky je dále zásadní způsob, jakým se rozlišuje mezi kategorematickými a synkategorematickými výrazy co do jejich reprezentační funkce. Burley se v *Quaestiones in librum Perihermeneias* nevěnuje přímo této otázce, zabývá se však analýzou sémantického fungování výrazu „*omnis*“. Burley se totiž nesoustředí (jako např. v *De suppositionibus*¹¹⁰) na fungování znaků pro distribuci v propozičním kontextu jakožto výrazů modifikujících způsob supozice kategorematických termínů dané propozice, ale trvá na tom, že rovněž výraz „*omnis*“ signifikuje určitou entitu, avšak odlišným způsobem

¹⁰⁸Srv. Spade (1997b), str. 9.

¹⁰⁹K rozboru tohoto příkladu a textové evidenci srv. Spade (1997b), str. 9nn.

¹¹⁰Srv. Walter Burley: *De suppositionibus* 2.425, str. 43.

nežli kategorematické výrazy.¹¹¹ Entitu lze totiž signifikovat dvěma způsoby: na způsob entity, tj. absolutně, nakolik je samostatnou entitou, nebo na způsob modu, tj. nakolik je dispozicí něčeho jiného.¹¹² Lze předpokládat, že tato odlišnost je rovněž základem pro sémantické fungování znaků pro distribuci v propozičním kontextu, nicméně tyto důsledky a způsob provázání těchto dvou funkcí znaku pro distribuci Burley v daném textu explicitně nerozebírá. Pochopitelně tato koncepce nepodává odpověď na otázku, jak by bylo možno analyzovat funkci ostatních synkategorémat, takže tento rozbor je třeba vnímat pouze jako oddělenou poznámku, která pouze naznačuje, jakým způsobem se Burley staví k jednomu z klíčových témat terministické teorie sémantické reprezentace.

K problému synkategorémat se dále vztahuje krátká poznámka z delší verze *De puritate artis logicae*. V souvislosti s analýzou fungování

¹¹¹Zajímavá je již samotná pasáž obsahující vstupní argumenty založené na kritice teze, že každý výraz přímo signifikuje nějakou entitu, kde se mj. objevuje jedno z klasických řešení této otázky, totiž že výraz „*omnis*“ není signifikativní samostatně, ale pouze na základě připojení k jiným výrazům (*non habet significatum de se sed solum ex adiuncto*); srv. Walter Burley: *Quaestiones in librum Perihermeneias*, q. 1, 1.11, str. 202. Právě k této pozici, resp. k pozici velmi podobné, se sám Burley vrací, totiž v úvodní pasáži kratší verze *De puritate artis logicae*, jak bude ještě řečeno dále. Je zajímavé, že jedna z námitek, s níž se zde vůči této pozici obrací, je založena na tom, že v takovémto pojetí by se signifikace daného výrazu měnila v závislosti na kontextu. Pokud by tato námitka, která naneštěstí není dále rozvedena, měla vyjadřovat požadavek na nekontextovost signifikace jakožto sémantické vlastnosti (což je mimochodem obvyklé pojetí v rámci terministického přístupu), bylo by poněkud zvláštní, že je Burley ochoten akceptovat právě tuto kritizovanou pozici, když zároveň odmítá možnost, že by se signifikace kategorematických termínů mohla měnit. V delší verzi *De puritate artis logicae* se totiž Burley zaměřuje na otázku, zdali by mohl termín signifikovat konkrétní jednotliviny a odmítá tuto pozici právě proto, že by se v tomto případě mohla signifikace termínu měnit v závislosti na změně stavu světa, což prohlašuje za absurdní. (srv. Walter Burley: *De puritate artis logicae*, TL I.1.3, str. 9, ll. 6nn.). Toto však nemusí být nutně důvodem pro kritiku Burleyho pozice jako inkonzistentní vzhledem k odlišnosti kontextů obou diskuzí a skutečnosti, že Burley neuvádí přesné důvody odmítání kontextuality signifikace v případě kategorematických výrazů (a mimoto v *De puritate artis logicae* neodmítá přímo to, že by synkategorémata měla signifikaci, nýbrž pouze to, že by měla signifikaci určitou bez ohledu na kontext). Jistou nedůslednost z hlediska otázky, zda je signifikace kontextuálně nezávislá či ne, však u Burleyho vysledovat lze.

¹¹²Srv. Walter Burley: *Quaestiones in librum Perihermeneias*, q. 1, 1.8, str. 212: „*Significare rem per modum rei est significare rem absolute secundum quod est res in se, et significare rem per modum modi est significare rem secundum quod disponit aliud.*“

slova „*est*“ a jeho rozlišením na výraz vyjadřující existenci a výraz fungující čistě jako kopula kategorických propozic. Na tomto místě uvádí Burley následující krátké vymezení pojmu synkategorematicnosti:

*Nunc autem omnis dictio, quae per se non constituit intellectum, est syncategorema.*¹¹³

Bezprostředně předtím Burley odkazuje k aristotelskému pojetí kopuly, která má signifikovat určité složení (*significat quandam compositionem*), které však není možno uchopit bez uchopení toho, co je skládáno.¹¹⁴ Tímto pojetím by se Burley blížil tezi, že synkategorémata vykazují určitý typ signifikace, ne však signifikaci ve smyslu samostatné sémantické reprezentace vnější entity, ale ve smyslu signifikace, která se podílí na utváření propozice, které jako celek tvrdí určitý kognitivní obsah.¹¹⁵

Relativně (mezi zde analyzovanými texty) nejobsáhlejší teorii synkategorémat obsahuje kratší verze *De puritate artis logicae*, kde se objevuje explicitní vymezení synkategorematicnosti a následně nejprve obecná typologie synkategorémat z hlediska jejich vlivu na ostatní výrazy v propozičním kontextu a poté analýza fungování konkrétních případů synkategorémat v odvozování. Obecné vymezení má následující podobu:

*Et dicitur syncategorema consignificativum, id est, cum aliis significativum, scilicet cum categorematicis, non quia de se nihil significet, sed quia non habet significationem finitam et determinatam, licet finitatem habet ex adiunctis.*¹¹⁶

Synkategorémata v tomto pojetí jsou výrazy, jejichž reprezentační funkce je specifikována, ne však utvářena, propozičním kontextem. Synkategorémata

¹¹³Srv. Walter Burley: *De puritate artis logicae* TL I.3, str. 54, ll. 24–25.

¹¹⁴Srv. Walter Burley: *De puritate artis logicae* TL I.3, str. 54, ll. 19–24.

¹¹⁵Tato interpretace, která by mimochodem byla snadno podložitelná např. Buridanovým rozlišením mezi *significatio apud mentem* a *significatio ad extra*, se opírá o to, že „*constituere intellectum*“ je v dané době obvyklým synonymem pro „*significare*“. (Doložit to lze např. opět na Buridanovi, jak bude dále uvedeno.)

¹¹⁶Srv. Walter Burley: *De puritate artis logicae* TB II, str. 220, ll. 8–11.

jsou pak rozlišována na dispozice termínů a dispozice složení (a to buďto složení propoziční, nebo nepropoziční), takže vyjadřují buďto (např.) distribuci subjektu, nebo (např.) negaci složení.¹¹⁷

Je velmi obtížné rozhodnout, nakolik uvedená tři pojetí zakládají koherentní sémantickou teorii, tj. nakolik je lze chápat jako dílčí formulace jedné a téže teorie. Pokud bychom se rozhodli pro maximálně vstřícnou interpretaci Burleyho pojetí synkategorémat, mohli bychom dospět např. k takovéto formulaci: zatímco první pojetí zdůrazňuje samostatnost signifikace specifického typu (signifikace modu, nikoli entity), druhé dvě kladou důraz naopak na nesamostatnost z hlediska toho typu signifikace, jaký uvažujeme v případě kateogrematických výrazů.

Co se týče problému teorie predikace a pojetí propozic, narážíme opět na problém existence různých formulací, z nichž však zároveň žádná není natolik určitá, abychom mohli zvažovat její konzistenci vůči ostatním formulacím. Konkrétním problémem je otázka, zdali se Burley příklání k identitní, nebo inherentní teorii predikace.¹¹⁸

V rámci *Quaestiones in librum Perihermeneias* věnuje Burley speciální otázku problému, z čeho je složena propozice.¹¹⁹ V tuto chvíli se zaměříme na otázku, z čeho je složena mentální propozice. Co se týče mluvených a psaných propozic, ty jsou složeny jednoduše z pronesených či zapsaných výrazů. Poněkud překvapivě však Burley netvrdí, že mentální propozice je určitým typem složeného pojmu, ale tvrdí, že je složena přímo z entit, o nichž se v dané propozici tvrdí, že jsou identické či rozdílné (*compinitur ex rebus quas intellectus asserit esse eadem et diversa*), toto

¹¹⁷Srv. Walter Burley: *De puritate artis logicae* TB II, str. 220–222.

¹¹⁸K rozdílu mezi těmito dvěma teoriemi predikace srv. de Rijk (1956), str. xxxvii–xl, k posunu ve čtrnáctém století srv. Klima (1993).

¹¹⁹K následujícímu rozboru srv. Walter Burley: *Quaestiones in librum Perihermeneias*, q. 3, 3.55–3.622, str. 248–251.

složení však není reálným složením, nýbrž složením intelektuálním (*compositio intellectualis*). Při vyjasňování ontologického statusu mentální propozice pak tvrdí, že mentální propozice je z ontologického hlediska složena ze signifikátů subjektu a predikátu (patrně ve smyslu signifikátů termínů odpovídající vokální propozice). Jako taková je akcidentem myslí, ne však akcidentem reálným, nýbrž akcidentem pomyslným (*accidens secundum rationem*), tj. produktem činnosti intelektu (*efficitur per intellectum*). Toto Burleyho pojetí je tedy základem pro specifickou teorii reprezentace (přesněji řečeno zde není možno hovořit o reprezentaci reálné roviny mentální rovinou ve stejném smyslu slova, jako o reprezentaci reálné roviny např. rovinou vokální, protože vztah reprezentace je zde podle všeho nahrazen přímo vztahem identity) a určitou formu identitní teorie predikace, která však není podrobněji rozvíjena ve vztahu k teorii pravdivosti.

V *De suppositionibus* a *De puritate artis logicae* se oproti tomu Burley obrací k víceméně explicitní formulaci inherenční teorie predikace, když řeší problém pravdivostních podmínek propozice. Obě formulace se jsou si blízké terminologicky i kontextem a týkají se pravdivostních podmínek afirmativní kategorické propozice. Podle formulace z *De suppositionibus* je pravdivost propozice třeba posuzovat na základě inherence toho, za co termíny suponují (*penes inhaerentiam istorum pro quibus termini supponunt*).¹²⁰ Tatáž formulace je opakována rovněž v *De puritate artis logicae*, kde Burley navíc zdůrazňuje, že nutnou podmínkou pravdivosti propozice je, aby predikát náležel entitě, resp. entitám, za niž, resp. za něž subjekt suponuje (*requiritur, quod praedicatum insit illi vel illis, pro quo vel pro quibus subiectum supponit*).¹²¹

Vzhledem ke stručnosti obou formulací není možno jednoznačně

¹²⁰Srv. Walter Burley: *De suppositionibus* 4.1, str. 56.

¹²¹Srv. Walter Burley: *De puritate artis logicae* TL I.1.5, str. 44, ll. 7–22.

rozhodnout, jak různost obou formulací interpretovat, tím méně pak, zda terminologický posun představuje změnu Burleyho přístupu, nebo pouze zdůraznění odlišných (nicméně konzistentních) aspektů téže teorie predikace.

1.3.1.2 Problém prosté supozice¹²²

1.3.1.2.1 *De suppositionibus*

V *De suppositionibus* je prostá supozice chápána obecně jako supozice termínu za signifikát, a to buďto za signifikát absolutní, nebo za signifikát vztažený k supozitům (ve smyslu konkrétních jednotlivin podřazených dané obecnině), což zakládá rozlišení prosté supozice na absolutní a relativní (*absoluta, comparata*). Za případ absolutní supozice je označen paradigmatický příklad „*Homo est dignissima creaturarum*“, za případ relativní supozice pak „*Homo est species*“. Rozlišení mezi těmito dvěma typy supozice je založeno na dvou základních charakteristikách univerzálií, totiž na existenci v mnohém (*esse in multis*) a vypovídatelnosti o mnohém (*dici de multis*). První z charakteristik je základem pro absolutní prostou supozici, druhá pak pro relativní prostou supozici.¹²³

1.3.1.2.2 *De puritate artis logicae*

V *De puritate artis logicae* uvádí Burley označuje svou vlastní pozici z *De suppositionibus* za pozici některých „tradičních“ logiků (*antiqui*) a sám se drží pozice jiné. Posun, který ve svém pojetí prosté supozice provádí, má umožňovat zobecnění celé teorie. Burley ve své novější teorii opouští

¹²²Stručné poznámky k problému prosté supozice lze nalézt rovněž v *Quaestiones in librum Perihermeneias* v souvislosti s analýzou propozice „*Homo est species*“ (srv. Walter Burley: *Quaestiones in librum Perihermeneias*, q. 1, 1.83, str. 213), kde se však (pomineme-li drobné terminologické rozdíly) objevuje stejná analýza, jako v *De suppositionibus*.

¹²³Srv. Walter Burley: *De suppositionibus* 2.3–2.31, str. 35–37. Další rozdělení relativní prosté supozice není zásadní pro náš problém, proto nebude uváděno.

odvození typologie prosté supozice od dvou charakteristik univerzální, a to pravděpodobně z toho důvodu, že teorii prosté supozice je třeba vypracovat obecně pro všechny termíny, které mohou daným způsobem supponovat. V tom případě je třeba definovat prostou supozici rovněž s ohledem na prostou supozici singulárních termínů, u jejichž signifikátů nelze hovořit ani o jejich existenci ve vícerém, ani o jejich vypovídání o vícerém.¹²⁴ Díky tomu Burleyho vlastní definice nejen nevylučuje, ale přímo explicitně uvádí možnost, že prostá supozice je supozicí nikoli za univerzální, nýbrž za singulární entitu:

*...suppositio simplex est, quando terminus communis supponit pro suo significato primo vel pro omnibus contentis sub suo primo significato vel quando terminus singularis concretus vel terminus singularis compositus supponit pro suo significato totali...*¹²⁵

Prostou supozici Burley dále rozděluje na absolutní, kdy termín supponuje za svůj signifikát absolutně, nikoli ve vztahu k supozitům či vzhledem k existenci v supozitech, případně vzhledem k predikaci o nich, a na relativní, kdy obecný termín supponuje za svůj signifikát ve vztahu k supozitům, nebo za to, co pod něj spadá a co má supozita. Co se týče použití termínu „supozitum“ v tomto kontextu, prokázal Spade, že přibližný význam, v němž Burley hovoří o supozitu, souvisí s nadřazeností a podřazeností v tzv. Porfyriově stromu: supozitem je to, co je takto podřazeno.¹²⁶

¹²⁴K této interpretaci Burleyho srv. Spade (1999), str. 48–49.

¹²⁵Srv. Walter Burley: *De puritate artis logicae* TL I.1.3, str. 7, ll. 1–5.

¹²⁶Dle Burleyho je třeba rozlišit nejprve dva typy supozit: logická, tedy to, zač termín supponuje (a v tomto smyslu zde Burley o supozitech nehovoří, protože to by jeho výklad trivializovalo), a metafyzická, kdy se jedná o individuální substance (a tento význam nevysvětluje Burleyho příklady). Textovou evidenci pro toto pojetí „supozit“ lze nalézt přímo v *Quaestiones in librum Perihermeneias*, kde se rozlišuje mezi supozity termínů a supozity entit: srv. Walter Burley: *Quaestiones in librum Perihermeneias*, q. 1, 1.85, str. 214. Problémem této textové evidence však je, že Burley zde za „supozita“ termínů prohlašuje termíny. Jedná se tedy o pojetí supozita jako toho, co je podřazeno, ať již ve

Příklady prosté supozice obecných termínů jsou tradiční: „*Homo est species*“, kdy se jedná o relativní prostou supozici, protože člověk je druhem vzhledem k tomu, co je mu podřazeno, tj. vzhledem k singuláriím, a „*Homo est dignissima creaturarum*“, kdy se jedná o absolutní prostou supozici.

Významnou funkci v Burleyho traktátech sehrává analýza paradigmatických příkladů propozic, které lze identifikovat v rámci celé terministické tradice. Právě na zpracování dvou konkrétních paradigmatických příkladů bude ukázán již zmíněný zajímavý rys Burleyho traktátu: Burley zde rozvíjí paralelně nominalistickou a realistickou interpretaci těchto paradigmatických příkladů, aniž by se sám přikláněl k jedné z nich na základě její funkčnosti v sémantické analýze. Jak uvidíme, Burleyho podání nominalistického přístupu přímo odpovídá Ockhamově interpretaci těchto příkladů.¹²⁷

V analýze propozice „*Homo est dignissima creaturarum*“¹²⁸ Burley rozlišuje nominalistický a realistický přístup dle uznání či odmítnutí teze, že nezávisle na mentální činnosti existuje nějaká reálná jednota odlišná od jednoty numerické (tedy jednota druhová či rodová).¹²⁹ V Burleyho pojetí se

smyslu vztahu mezi výrazy, či vztahu mezi entitami, bez vztahu k sémantické teorii reference. Proto Spade interpretuje Burleyho výraz „*suppositum*“ v uvedeném třetím významu; např. supozity termínu „*člověk*“ jsou Sókratés a Platón, zatímco supozitem termínu „*druh*“ je (např.) druh člověka. Srv. Spade (1999), str. 47.

¹²⁷Na základě datace Spadea a Menna by toto bylo umožněno tím, že Burleyho delší verze *De puritate artis logicae* je napsána po Ockhamově *Logické sumě* a je reakcí na ni (srv. Menn – Spade). Richter nicméně tuto dataci zpochybňuje (srv. Richter (1990), str. 627–628). Tato historická otázka je nicméně pro systematickou analýzu problému irelevantní (ačkoli by jistě nebylo bez zajímavosti, kdyby Burley formuloval takto podrobnou obhajobu nominalistické interpretace daných paradigmatických příkladů ještě před Ockhamem).

¹²⁸Srv. Walter Burley: *De puritate artis logicae* TL I.1.3, str. 13–14.

¹²⁹Konkrétně realistické stanovisko je charakterizováno takto, srv. Walter Burley: *De puritate artis logicae* TL I.1.3, str. 26–27: „*sustinendo quod extra animam est aliqua unitas alia ab unitate numerali*“.

dochází v případě propozice „*Homo est dignissima creaturarum*“ u termínu „*homo*“ k prosté supozici, protože ačkoli je člověk nejdůstojnější, není takto nejdůstojnější žádný konkrétní člověk.¹³⁰ Burley však navzdory tomuto přístupu tvrdí, že lze akceptovat také alternativní (tj. nominalistickou) strategii. Pak jsme sice nuceni propozici interpretovat jako nepravdivou ve vlastním smyslu slova, nicméně pravdivou v tom smyslu, že tvrdí, že člověk je vznešenější nežli všechna stvoření, která nejsou člověkem. Jinými slovy, danou propozici je třeba v nominalistickém přístupu reinterpretovat jako propozici, jejíž relevantní termíny mají personální supozicí, avšak která má odlišnou (např. složitější) logickou strukturu.¹³¹

Diskuze druhého paradigmatického příkladu, totiž propozice „*Color est primum obiectum visus*“¹³² je složitější, protože v ní Burley rozvíjí dvě odlišné strategie, které jsou podle něj obě akceptovatelné z nominalistického hlediska. Nejprve tedy realistické řešení: v dané propozici suponuje termín „*color*“ v souladu s realistickým pojetím prosté supozice za určitou obecnou přirozenost, která je společná všemu, co je samo o sobě a vlastním způsobem viditelné, což je podle Burleyho jedna z přípustných interpretací termínu „*obiectum visus*“. V případě, že bychom chtěli větu interpretovat nominalisticky, máme k dispozici dvě možnosti. Můžeme interpretovat termín „*color*“ v personální supozici, kdy budeme hovořit o objektu vidění ve smyslu toho, co uvádí (zrak) v pohyb, ovšem v tom případě je třeba opět

¹³⁰Zároveň dle Burleyho neplatí, že je konkrétní individuum dokonalejší nežli druh, protože mimo dokonalosti druhu zahrnuje ještě individuální dokonalost. Důvodem je, že individuum zahrnuje dokonalost člověka jakožto druhu pouze kontingentně (srv. Walter Burley: *De puritate artis logicae* TL I.1.3, str. 14, ll. 1–10). Tato diskuze je však zajímavá spíše pro metafyziku nežli pro logiku, takže se jí nebudeme věnovat.

¹³¹Srv. Albertus de Saxonía: *Quaestiones circa logicam*, q. 14, ad 2, str. 216, l. 18 (n. 268). kde Albert ze Saxony reinterpretuje tuto propozici takto: „*Nulla creatura est dignior homine*“, což je v zásadě Ockhamovo řešení, jak uvidíme.

¹³²Srv. Walter Burley: *De puritate artis logicae* TL I.1.3, str. 15–16.

(jako v případě předchozí propozice) tuto propozici interpretovat negativně.¹³³ Pro nominalisty je však tato propozice ve vlastním smyslu slova nepravdivá. Je možno ji však považovat za pravdivou v přeneseném smyslu, kdy ji budeme interpretovat jako výpověď o způsobu predikace jednoho z termínů o druhém, nikoli jako výpověď o konkrétních entitách. Protože právě toto řešení volí (a prakticky stejným způsobem formuluje) Ockham, nebudeme tuto variantu dále v tuto chvíli dále rozebírat.

Walter Burley tedy předkládá paralelně oba typy argumentů, aniž by odmítal jednu z teorií. Přesněji řečeno: Burley se pochopitelně hlásí k realistické interpretaci (resp. ke své verzi realismu, která je sama o sobě značně složitá), ukazuje však, že paradigmatické příklady teorie supozice lze s relativně stejnou mírou plauzibility interpretovat jak nominalisticky, tak realisticky. Tento přístup tak ve skutečnosti ukazuje pojetí sémantiky, které bychom mohli nazvat (přinejmenším v této otázce) ontologicky neutrálním: jestliže logika je teorií fungování jazykových výrazů, může sémantika stejně dobře rozvíjet obě pojetí, aniž by byla nucena rozhodovat o jejich adekvátnosti či neadekvátnosti. Jinak řečeno: má-li někde být vyřešen spor o univerzálie, nedochází k tomu na poli logiky samotné.¹³⁴

1.3.2 Vilém z Ockhamu

Vilém z Ockhamu je jednou z klíčových osobností pozdněstředověkého nominalismu a jeho logická koncepce je zásadní, přestože se Ockham zabýval psaním logických spisů pouze během krátkého

¹³³Burley tuto možnost nespojuje přímo s nominalistickou strategií, vzhledem k jeho pojetí personální supozice by však toto řešení, podobně jako předchozí, mělo být nominalisticky akceptovatelné.

¹³⁴Je však nutno poznamenat, že Burley není zdaleka tak smířlivý, co se týče druhého z klasických příkladů, totiž propozice: „*Homo est species*“ a obecně nesouhlasí s nominalistickou interpretací prosté supozice jako zastupování určité mentální intence.

období v rámci své tvorby, totiž mezi lety 1321-1323, kdy v Londýně působil jako lektor františkánského řádu (jehož byl členem). Právě na počátku dvacátých let také píše svůj nejobsáhlejší logický text, *Summa logicae*, z něhož budeme vycházet v rozboru jeho teorie supozice.¹³⁵

V teorii signifikace rozlišuje Vilém dva typy signifikace, přirozenou a konvenční. Mentální intence jsou přirozenými znaky a entity jsou jimi primárně signifikovány, přičemž tytéž entity jsou sekundárně signifikovány rovněž hlasovými zvuky, které jsou přiřazeny těmto intencím.¹³⁶ Z hlediska reprezentační funkce rozlišuje Ockham výrazy na kategetematické a synkategetematické podle toho, zda mají určitou signifikaci, jak je tomu v případě kategetematických výrazů, nebo zda pouze plní určitou funkci ve vztahu ke kategetematickým výrazům (*exercit officium circa categetema*), například mění typ jejich supozice.¹³⁷ Konečně, co se týče teorie predikace, je Ockham jednoznačným a zcela explicitním zastáncem identitní teorie: afirmativní kategorická propozice je pravdivá za předpokladu kosupozice subjektového a predikátového termínu (*sufficit et requiritur, quod subiectum et praedicatum supponant pro eodem*).¹³⁸

Supozice, chápaná jako předložení výrazu namísto nějaké entity, resp. užití termínu v propozici namísto nějaké entity, je v základním rozdělení dělena na materiální, prostou a personální. Ockham definuje personální supozici tak, že v personální supozici termín suponuje za svůj signifikát (*quando terminus supponit pro suo significato*), jímž je ovšem v jeho pojetí vždy nějaká singulární entita. V prosté supozici termín

¹³⁵K biografickým údajům srv. Courtenay (1999). Z pochopitelných důvodů je korpus sekundární literatury k Ockhamově logice velmi rozsáhlý. K základnímu přehledu jeho logické teorie srv. Normore (1999).

¹³⁶Srv. Guillelmus Ockhamus: *Summa logicae* 1.01, str. 7–9.

¹³⁷Srv. Guillelmus Ockhamus: *Summa logicae* 1.04, str. 15–16.

¹³⁸Srv. Guillelmus Ockhamus: *Summa logicae* 2.02, str. 249–251. Díky Ockhamovu restriktionistickému řešení paradoxu Lháře, o němž bude řeč dále, platí tato teze univerzálně.

suponuje za určitou duševní intenci, avšak zároveň není chápán signifikativně (*supponit pro intentione animae, sed non tenetur significative*). Ockham zde používá tradiční příklad: „*Homo est species*“. V jeho pojetí jde však o případ supozice za určitou mentální entitu, nikoli za univerzální entitu, přičemž „*species*“ je výraz sekundární intence, který se vztahuje ke znakům jako takovým.¹³⁹ Materiální supozice pak nastává tehdy, když termín nesuponuje signifikativně, ale suponuje za hlasový zvuk nebo za určitý zápis (*terminus non suponit significative, sed suponit vel pro voce vel pro scripto*).¹⁴⁰

Klíčovou roli pro plauzibilitu Ockhamovy pozice bude hrát způsob, jímž se Ockham vyrovnává s paradigmatickými příklady z teorie supozice. Zaměříme se tedy na dva příklady zásadní rovněž pro Burleyho teorii, totiž na propozice „*Homo est dignissima creaturarum*“ a „*Color est primum obiectum visus*“.

Co se týče analýzy propozice „*Homo est dignissima creaturarum*“, tvrdí Ockham, že termín „*homo*“ nesuponuje za obecnou přirozenost, a připouští, že se ve vlastním smyslu slova jedná o nepravdivou propozici. Chceme-li však zachovat pravdivost dané propozice vzhledem k intuitivní akceptovatelnosti daného tvrzení a zároveň zachovat předpoklad, že termín „*homo*“ suponuje personálně, jsme nuceni tvrdit, že danou propozici je třeba reformulovat do podoby, která by adekvátněji vyjádřovala její logickou formu. Ockham tak zastává takovou pozici, že daná propozice netvrdí, že člověk je důstojnější nežli každá stvořená bytost, ale že člověk je důstojnější nežli každá stvořená bytost, která není člověkem. Takto vyjasněný obsah daného tvrzení je pak potenciálně vyjádřitelný propozicí, která by měla složitější gramatickou strukturu nežli propozice původní, avšak

¹³⁹Srv. Guillelmus Ockhamus: *Summa logicae* 1.11, str. 40, ll. 49nn.

¹⁴⁰Srv. Guillelmus Ockhamus: *Summa logicae* 1.64, str. 195–197.

nevyvolávala zdání realistických ontologických závazků.¹⁴¹

Případ propozice „*color est primum obiectum visus*“ je analyzován odlišným způsobem. I zde Ockham odmítá, že by se mělo jednat o propozici tvrdící něco o obecných přirozenostech. Ockham se zde dovolává distinkce mezi realizovaným a označovaným aktem (*actus exercitus, actus signatus*)¹⁴² a tvrdí, že daná propozice, pokud je pouhou realizací určitého aktu (konkrétně aktu predikace), je nepravdivá, je však pravdivá, chápeme-li ji jako tvrzení o určitém aktu predikace. Jinými slovy, má-li být zachována intuitivní pravdivost této propozice, je třeba chápat ji jako výpověď týkající se nikoli psychologické či fyzikální, ale spíše sémantické reality, tj. jedná se o výpověď o vlastnostech určitých jazykových výrazů. A zcela konkrétně: jedná se o výpověď týkající se způsobu, jímž je termín „*obiectum visus*“ predikován (resp. predikovatelný) o termínu „*color*“.¹⁴³

1.4 Sémantika termínů Jana Buridana

1.4.1 Obecné poznámky

Nyní se zaměříme přímo na základní problémy terministické sémantiky a způsob, jakým je řeší Jan Buridan ve svých logických textech.¹⁴⁴ Vzhledem k tomu, že o tento rozbor se opírají rovněž následující části této práce, věnované problematice propoziční sémantiky a teorii logického

¹⁴¹Srv. Guillelmus Ockhamus: *Summa logicae* 1.66, str. 200–201, ll. 26–50. K této interpretaci srv. Nuchelmans (1987), str. 59–61 a Sousedík (1999), str. 205–206.

¹⁴²K rozboru této distinkce u Ockhama srv. Nuchelmans (1987). (Nuchelmans zde v této souvislosti hovoří o objektové predikaci a predikaci vyššího řádu). Obecně ve vrcholněstředověké sémantice je tato distinkce rozebírána v: Nuchelmans (1988b).

¹⁴³Srv. Guillelmus Ockhamus: *Summa logicae* 1.66, str. 201–205, ll. 51–136.

¹⁴⁴K obecnému rozboru Buridanovy sémantiky termínů srv. King (1985). (Tento rozbor pokrývá mj. všechny oblasti sémantiky termínů, takže nebudeme dále na tento text odkazovat ve speciálních pasážích.)

vyplývání, bude Buridanovi věnována větší pozornost nežli předchozím autorům, tedy bude rekonstruována jeho kompletní sémantika termínů, včetně těch vlastností termínů, které v rámci prezentace sporu mezi Ockhamem a Burleym nebyly považovány za relevantní.

Klima v jednom ze svých článků charakterizuje Buridanovu sémantiku jako „*closed token-based semantics*“.¹⁴⁵ Tato zkratkovitá formulace v sobě obsahuje většinu problémů typických pro Buridanovu logiku: Buridan konstruuje svou sémantickou teorii jako sémantiku pro univerzální (a tedy sémanticky uzavřený) jazyk složený z kontingentních entit typu konkrétních výrazů. Těmito konkrétními výrazy jsou konkrétní zápisy, konkrétní promluvy (a jejich části) a konkrétní mentální akty. Smysluplnost jazyka je přitom odvozována od mentální roviny jazyka,¹⁴⁶ a to na základě konvence řečové komunity.¹⁴⁷ Způsob, jakým se k sobě jednotlivé roviny vztahují, je Buridanem dále popisován pomocí termínů „*significare*“, „*designare*“, „*correspondere*“ a „*repraesentare*“. Tento vztah odvozenosti Buridan označuje termínem „podřazení“ (*subordinatio*): výrazy vokálního a psaného jazyka jsou podřazeny výrazům jazyka mentálního.¹⁴⁸ Navzdory

¹⁴⁵Srv. Klima (2004a).

¹⁴⁶Srv. Klima (2001), str. xxxiv.

¹⁴⁷Buridan odlišuje od konvenčně smysluplných hlasových zvuků hlasové zvuky, které signifikují přirozeně, kdy klasickým příkladem je, že výkřik reprezentuje bolest (srv. Johannes Buridanus: *De propositionibus* 1.1.5, str. 15, ll. 5). Z logického hlediska jsou však zajímavé konvencí zavedené hlasové zvuky, kterým je v rámci určitého jazyka (*ydiuma*) udělen význam. K problému řečových komunit srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones longe super perihermeneias* I, q. 2.

Jedním z aspektů Buridanova pojetí konvenčnosti významu je odmítnutí představy, že výrazy mají samy o sobě nějaký primární a sekundární význam význam: konkrétní způsob použití konvenčních výrazů je určován pouze konvencí řečové komunity. Vzhledem k určitému konkrétnímu výrazu jako takovému nelze určit, který z významů má být chápán jako primární, to je možné pouze s ohledem na konvenci těch, kdo vedou rozpravu (*per conventiam disputantium*); srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.3.2., str. 41, l. 16 – str. 42, l. 10. Tentýž problém srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Porphyrii Isagogen*, q. 6, co., ll. 739-740nn., str. 143 [Zvýraznil M.H.]: „*Sermo non habet in enuntiatione virtutem ex se sed ex nobis ad placitum.*“

¹⁴⁸„*Et ideo non dicitur oratio vel propositio vocalis nisi quia designat orationem vel propositionem mentalem nec dicitur propositio vocalis vera vel falsa nisi quia designat*

tezi o primátu mentálního jazyka se většina Buridanových logických analýz, přinejmenším těch, které jsou obsaženy v *Summulae de dialectica*, zaměřuje na analýzu vokálního jazyka jakožto jazyka, v němž jsou realizovány disputace a argumentace, které má logika za primární předmět.¹⁴⁹

Z hlediska Buridanova přístupu ke zkoumání jazyka je třeba zdůraznit především to, že jeho motivace je čistě logickosémantická. Buridan se ve svých logických spisech nevěnuje otázkám, které by byly zásadní z hlediska obecné sémiotiky či kognitivní psychologie, přestože jeho přístup může otázky spadající do těchto dvou disciplín přímo vyvolávat. V tuto chvíli zdůrazníme především dva nejočividnější aspekty této redukce problémů filozofie jazyka na problémy logické sémantiky. Tato redukce nicméně není takto odůvodněna samotným Buridanem, zde se budeme věnovat jen naznačení systematických rysů daného přístupu. Jak bylo řečeno, Buridan se ve své logice věnuje pouze logicky relevantním aspektům semiózy. Tento přístup legitimizuje používání určitých termínů jako termínů funkcionálních a uznání některých fenoménů, které jsou samy o sobě nesamozřejmé a které vyžadují další vysvětlení, jednoduše za dané.

Zaprvé, z logického hlediska jsou irelevantní problémy týkající se vysvětlení sociálních podmínek možnosti semiózy. Tedy: přestože pro řešení některých logicky relevantních problémů je zásadní způsob zavedení výrazů tohoto typu,¹⁵⁰ tedy konvenční povaha významu výrazů určitého typu, otázka

orationem vel propositionem mentalem veram vel falsam (...) Sic etiam omnis vox ex institutione significans appropriate conceptum simplicem dicitur incomplexa quia ad designandum conceptum simplicem subordinatur.“ Srv. Johannes Buridanus: *De propositionibus* 1.1.6, str. 16, ll. 17–23. Termínu „subordinatio“ a textové evidenci pro způsob jeho používání se věnuje: Ria van der Lecq (draft). Krom citované pasáže lze u Buridana nalézt několik obsahově totožných pasáží, srv. např. *De suppositionibus* 4.1.3., str. 11, ll. 2–18, kde Buridan hovoří o tom, že vokální propozice je „*repraesentative vel significative vera vel falsa*“, nebo *Quaestiones longe super Perihermeneias* II, q. 11, str. 100, ll. 14–33.

¹⁴⁹Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones longe super Perihermeneias* I, q. 3, co., str. 16, str. 4–10.

¹⁵⁰Jako příklad lze uvést problém ekvivokace, který souvisí s otázkou způsobu zavedení

přesné povahy a podmínek existence konvencí tohoto typu je pro logiku irelevantní. Existence konvencí určitého typu je sice předpokladem existence sémantických vlastností jazyka, které jsou předmětem zkoumání logické sémantiky, na druhou stranu je z logického hlediska možno přijmout jejich existenci jako danost nevyžadující další vysvětlování. Uveďme konkrétní příklad: z logického hlediska je problém soukromého jazyka zcela irelevantní, jakkoli jej lze považovat ze sémiotického hlediska za zásadní otázku (mající navíc potenciálně velmi závažné epistemologické důsledky).

Zadruhé, navzdory akceptování mentalistické sémantiky se Buridan nikde ve svých logických textech nevěnuje přesnějšímu vysvětlení povahy pojmů (které by přesahovalo tradiční formulace, že pojmy jsou akty intelektce, akcidenty myslí apod.). Buridan otázky podobného typu, pokud se jich vůbec dotýká, odkazuje do psychologie.¹⁵¹ Buridanova psychologie nicméně sama o sobě ponechává některé otázky otevřené. Pro daný problém je například zcela zásadní to, že ačkoli Buridan trvá na tom, že mysl má přirozeně reprezentační povahu, nesouvisí tato její povaha s její materialitou, resp. imaterialitou.¹⁵² Díky tomu můžeme zdůraznit to, že z logického hlediska je termín „pojem“ funkcionální: pojem je to, na základě čeho výrazy mluveného a psaného jazyka nabývají sémantické funkce (resp. na základě čeho mohou nabývat různých sémantických funkcí).¹⁵³

významu u konvenčních výrazů. Tento problém má logické důsledky přinejmenším ve dvou oblastech, jimiž se Buridan zabývá, totiž v analýze pravdivostních podmínek propozic a (v důsledku toho) v analýze falacie ekvivokace.

¹⁵¹Srv. např. Johannes Buridanus: *De demonstrationibus* 8.2.4, str. 46, ll. 19nn.

¹⁵²Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in De Anima (tertia lectura)* III., q. 8, co., str. 72nn., ll. 211nn. K rozboru této pasáže srv. Pluta (2004), str. 50nn.

¹⁵³K této interpretaci srv. Klima (2001), str. xxxv. Mimochodem, díky Buridanovu přístupu k problému imateriality na poli filozofie myslí bychom do určité míry mohli i psychologický pojem pojmu označit za funkcionální, kdybychom zdůraznili jeho kognitivní, nikoli sémantickou, funkci.

1.4.2 Pojem signifikace

Doposud spíše neformálně pojatý vztah mezi rovinami jazyka je v Buridanově sémantice analyzován v rámci teorie signifikace, která je standardně formulována pro výrazy vokálního jazyka.¹⁵⁴ Většina formulací z oblasti Buridanovy sémantiky termínů se nachází ve čtvrtém traktátu *Summulae de dialectica*, *De suppositionibus*, případně v *Sofismatech*. Ani v jednom případě se nejedná o striktní definice, ale spíše o pokusy zavést a na příkladech objasnit určitou terminologii. Zaměříme se tedy nejprve na pojem signifikace vokálních výrazů.

Začněme rozbořem jednoduchého příkladu, termínu „*homo*“. Vzhledem k tomuto výrazu lze rozlišit dvojí signifikaci, bezprostřední a konečnou:

Propter alias clausulas rememorandum est quod ante dictum fuit, videlicet quod dictiones categorematicae innatae supponere significant res aliquas

¹⁵⁴Ria van der Lecq v této souvislosti tvrdí, že Buridanovo pojetí znaku jako něčeho, co je smyslově vnímatelné, vylučuje uvažování o signifikaci a vůbec znakovosti ve vztahu k mentálnímu jazyku (na rozdíl např. od Ockhama); srv. Ria van der Lecq (draft). Buridan podle této interpretace již na terminologické rovině výrazně odlišuje mezi vztahem mentální a reálné roviny na jedné a mentální a vokální roviny na druhé straně (konkrétně vztah mezi vokálním a mentálním je popisován pomocí slovesa „*significare*“, zatímco vztah mezi mentální a reálnou rovinou pomocí slovesa „*concupere*“). Toto pojetí je vhodné z hlediska interpretace *Summulae de dialectica*, naráží však na textovou protievidenci v jiných Buridanových textech: v *Tractatus de differentia universalis ad individuum* Buridan operuje terminologií znaku a signifikace bez rozdílu pro mentální i lingvistické entity. Používá tam např. termíny „*signum*“, „*signatum*“ a „*signare*“, resp. „*significare*“ (v různých rukopisných verzích textu). Srv. Iohanes Buridanus: *Tractatus de differentia universalis ad individuum* II, q. 1, cap. 3, ad 8., str. 166–167. Dále, co se týče logických spisů, Buridan ve svém spise *Questiones elencorum* (který je navíc datován přibližně na začátek čtyřicátých let, nejedná se tedy o raný spis) rozlišuje mezi přirozenou a konvenční signifikací: „*Termini mentales sunt significativi naturaliter. Alii autem termini sunt significativi ad placitum ex impositione voluntaria primi instituentis.*“ Srv. Johannes Buridanus: *Questiones elencorum* q. 8, 3.1, str. 34, ll. 55–57. Podobný problém vzniká u termínů „*correspondere*“, a „*repraesentare*“, což lze doložit na *Tractatus de differentia universalis ad individuum* a Buridanových přírodovědných spisech. Srv. *Tractatus de differentia universalis ad individuum* II, q. 1, cap. 3, ad 8, str. 166–167 a k dalším příkladům pak Pluta (2002). Tento problém je nicméně možno nadále interpretovat jako kombinaci vlivu terminologického posunu v Buridanových textech a různosti teoretických kontextů, v nichž je problém diskutován.

*mediantibus conceptibus earum, secundum quos conceptus vel similitudines impositae fuerunt ad significandum. Sic ergo illas res illis conceptibus conceptas vocamus **significata ultimata** in proposito. Illos autem conceptus vocamus **significata immediata**.*¹⁵⁵

Bezprostřední signifikací termínu „*homo*“ by tedy v této analýze byl pojem člověka, konečnou signifikací (vzhledem k Buridanovu nominalistickému přístupu) konkrétní lidé.

Problém signifikace má přitom dvě dimenze, kognitivní a komunikační. Z kognitivního hlediska je signifikace hlasového zvuku interpretována jako utváření uchopení entity.¹⁵⁶ Z hlediska komunikace signifikují hlasové zvuky pojem mluvčího posluchači a utvářejí v jeho mysli pojem podobný pojmu mluvčího.¹⁵⁷

Podobně jako v ostatních teoriích i u Buridana je signifikace pojímána jako nekontextuální a bezčasová vlastnost: výraz si zachovává svou signifikaci ve všech propozičních kontextech (a patrně jej má i mimo propoziční kontext vůbec)¹⁵⁸ a např. termín „*homo*“ sekundárně signifikuje

¹⁵⁵Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.3.2., str. 39, ll. 13-18 [zvýraznil M.H.]. Tato distinkce je zřejmě terminologickou reformulací již zmiňovaného boëthiovského pojetí signifikace.

¹⁵⁶Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones longe super Perihermeneias* I, q. 2, co., str. 12, ll. 13-14: „...*significare sit intellectum rei constituere.*“

¹⁵⁷Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.1.2., str. 9, ll. 13-18. (Jedná se pochopitelně o model *úspěšné* komunikace.)

¹⁵⁸Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones longe super Perihermeneias* II, q. 3, co., str. 63, ll. 17-29: „*Notandum quod, loquendo praecise secundum proprietatem sermonis, numquam nomen vel verbum mutaret suam significationem secundum diversum eius situm in oratione nec etiam secundum diversitatem sinkathegorematum sibi appositorum vel non appositorum. Ideo quecumque significaret in uno situ eadem significaret in alio. Et quecumque significaret cum aliquibus sinkathegorematibus illa significaret sine illis saltem si non interveniret equivocatio.*“

Toto pojetí signifikace jako nekontextuální vlastnosti (na rozdíl od supozice jako vlastnosti typicky kontextuální) je vysledovatelné mnohem explicitněji u Buridanova předchůdce Petra Hispana, kde se signifikace připisuje hlasovému zvuku, avšak supozice až termínu. Srv. Petrus Hispanus: *Summulae logicae* VI.3, str. 80, ll. 12-16, k rozboru srv. de Rijk (1972), str. 73nn. V tuto chvíli neznám pasáž, která by umožňovala doložit toto pojetí v explicitní podobě rovněž u Buridana. Pasáž, v níž Buridan rozlišuje kategorémata od synkategorémat, nicméně připouští právě tuto interpretaci: dělení na kategorémata

všechno to, co je vůbec uchopitelné pojmem člověka. Tudíž, protože reprezentace je možná bez ohledu na aktuální existenci reprezentovaného, daný termín signifikuje nejen všechny aktuálně existující lidi, ale rovněž všechny lidi minulé, budoucí a možné.¹⁵⁹

Zavedení pojmu sekundární signifikace umožňuje rovněž rozlišení mezi kategorematickými a synkategorematickými výrazy.¹⁶⁰ Synkategoréma je ze sémantického hlediska jednoduše výraz, který postrádá sekundární signifikaci,¹⁶¹ neboli nemá samostatnou (sekundární) signifikaci (*non per se significativa*). Z jiného hlediska jsou pak synkategorémata výrazy, které se

a synkategorémata, odvozené od signifikace, je vztahováno přímo k hlasovým zvukům (srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.2.3, str. 18–19). Oproti tomu o supozici Buridan hovoří v jediné své explicitnější formulaci ve vztahu k termínu v propozici (srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* III., str. 53, ll. 4–10) Objevují se však i formulace, kdy Buridan hovoří o supozici hlasového zvuku (srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.3.1, str. 37, ll. 1–7), ačkoli i zde je pravděpodobné, že tím myslí hlasový zvuk použitý v propozičním kontextu, a každopádně (což daná pasáž explicitně tvrdí) hlasový zvuk, jemuž je udělena signifikace.

¹⁵⁹K tomuto aspektu nekontextuality srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones longe super Perihermeneias* I, q. 2, str. 14, ll. 10–29. Za základ lze považovat tu vlastnost pojmu, že „*conceptus potest esse absentium*“ (srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.6, ll. 70–71, str. 28.

¹⁶⁰Alternativně lze totéž vyložit odkazem na rozlišení mezi primární a sekundární aktivitou intelektu, což je psychologický protějšek dané sémantické distinkce: srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.2.3., str. 20, ll. 4–8.

¹⁶¹Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.2.3., str. 18, ll. 15–19: „*Dicuntur autem pure syncategorematicae, quia praeter conceptus quos immediate significant, nihil significant, nisi forte ea quae termini quibus adiunguntur significant... Dicuntur autem pure categorematicae, quia non solum significant conceptus quos immediate significant, sed etiam res illis conceptibus conceptas.*“ Alternativně vyjadřuje Buridan totéž pomocí termínu „*significatio ad extra*“, např. ve vztahu ke kopule: „*significat conceptum complexivum, sed non ultra significat ad extra praeter ea que subiectum et prediacatum significant*“. Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones longe super Perihermeneias* I, q. 5, ad 4, str. 24, ll. 17–19.

Poznámku si zaslouží formulace: „*nisi forte ea quae termini quibus adiunguntur significant*“. Pokud bychom ji vzali doslovně, znamenalo by to, že se signifikace stává kontextuální vlastností (což je problém, na nějž jsme narazili již v souvislosti s Burleyho sémantikou). Vstřícnější interpretace však umožňuje takový výklad, že o signifikaci synkategorémat lze uvažovat pouze ve vztahu k problému signifikace propozice jako celku, tedy tak, že synkategorémata jsou výrazy, které nepřispívají ke konečné signifikaci propozice. Pro toto pojetí by svědčilo např. to, že Buridan v téměř bezprostředně následující pasáži hovoří o tom, že propozice, které se liší pouze synkategorematickými výrazy (jako např. kontradiktorní propozice) mají identickou signifikaci: srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.2.3, str. 19, ll. 26nn.

nemohou stát subjektivým či predikátovým termínem propozice.¹⁶² Jinak řečeno: synkategorémata jsou výrazy, které postrádají reprezentační funkci a v důsledku se nepodílejí na reprezentační funkci propozic (za předpokladu, že reprezentační funkce je identifikována s konečnou signifikací), plní však specifické funkce v rámci propozic (fungují jako ekvivalenty pravdivostních funkcí, modifikují kontextuální sémantické vlastnosti výrazů, k nimž jsou připojovány...), které jsou nositelem pravdivostních hodnot.

1.4.3 Kontextuální sémantické vlastnosti

1.4.3.1 Supozice

Pojem supozice je z hlediska dalšího rozvíjení Buridanovy sémantiky klíčový jako bezprostřední konstituent definice pravdivosti, jedná se proto o zásadní sémantickou vlastnost. V nejobecnějším vymezení Buridan podává následující výklad pojmu supozice:

*...suppositio apud logicum proprie dicitur de subiecto vel praedicato propositionis, et aliquando etiam minus proprie termini obliqui qui sunt partes subiectorum vel praedicatorum conceduntur supponere. Est autem suppositio, prout hic accipitur, **acceptio termini in propositione pro aliquo vel aliquibus**, quo demonstrato vel quibus demonstratis per ista nomina 'hic', 'hoc', 'haec' vel aequivalentia, ille terminus vere affirmaretur de isto pronomine mediante copula illius propositionis.*¹⁶³

Jedná se, jak je u Buridana obvyklé, spíše o pokus jasným způsobem zavést

¹⁶²Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.2.3, str. 19, ll. 5–8.

¹⁶³Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* III., str. 53, ll. 4–10. [Zvýraznil M.H.] Samotné vymezení supozice jako určitého chápání výrazu namísto entity či entit označuje nicméně Buridan za „širší“ pojetí, které lze vztáhnout rovněž na části subjektů a predikátů, nikoli pouze na subjekty a predikáty, což umožňuje mj. uvažovat o *descensu* či *ascensu* u částí propozic (což může mít zásadní význam např. pro sémantiku relačních výrazů). Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.4.1, str. 70, ll. 1–12.

určitý termín nežli poskytnout definici.¹⁶⁴ Ze systematického hlediska je mimoto diskutabilní, je-li možno vymezovat pojem supozice pomocí pojmu pravdivé predikace, jestliže je to v jiných kontextech právě supozice, která slouží k definici pravdivosti.¹⁶⁵ Spíše nežli o podání objasnění pomocí definice však Buridan usiluje o zavedení termínu supozice pomocí jeho usouvztažnění s jinými sémantickými pojmy (např. v *De suppositionibus* s pojmy signifikace, apelace a verifikace¹⁶⁶), což je z didaktického hlediska jistě legitimní krok, a je možné, že Buridan nabízí dané formulace právě jen kvůli jejich didaktické vhodnosti. Naopak ze systematického hlediska je přípustná teze, že ne všechny sémantické pojmy jsou explicitně definovatelné,¹⁶⁷ a právě pojem supozice může být jedním z takovýchto termínů.¹⁶⁸ V takovém případě se podobné objasnění jeví jako jediný možný postup.¹⁶⁹

Problematiku supozice je možno u Buridana vztáhnout odlišným způsobem na různé roviny jazyka, zásadním způsobem se však od sebe takováto analýza liší vzhledem k rozdílu mezi konvenčními a přirozenými

¹⁶⁴Je mimochodem pozoruhodné, že dokonce i tato formulace je ještě stále podle všeho nejpřesnějším Buridanovým explicitním vymezením pojmu supozice. Dokonce ani ve specializovaném traktátu *De suppositionibus* neposkytuje žádný přesnější, ba dokonce ani explicitnější výklad.

¹⁶⁵Tuto námitku mimochodem formuloval již Pierre d'Ailly: srv. Klima (1988), str. 169–170.

¹⁶⁶Srv. Iohannes Buridus: *De suppositionibus* 4.1, str. 8–14.

¹⁶⁷Dokonce považujeme-li sémantiku za konceptuálně uzavřenou disciplínu, kdy sémantické pojmy mohou být definovány pouze jinými sémantickými pojmy, je tato teze platná.

¹⁶⁸Jistě, Buridan sice používá, jako jeho předchůdci, obrat „*acceptio pro aliquo vel aliquibus in propositione*“, pokud by však mělo být vyjasněno ono „*acceptio*“, narazili bychom na stejný problém, za předpokladu, že by se mělo jednat o *terminus technicus*.

¹⁶⁹Ostatně i rozdíl mezi *Sinn* a *Bedeutung* je zaváděn nejspíše na příkladech s Jitřenkou a Večernicí, tedy na sémantické analýze věty „*Jitřenka je Večernice*“, o níž navíc, aby objasnění fungovalo, musíme předpokládat, že je pravdivá a netautologická, což jsou opět velmi složité a v rámci sémantické teorie vyjasnění vyžadující pojmy. Dále, zatímco *Sinn* se obvykle vyjasňuje jako způsob danosti (což opět není o mnoho jasnější, a i kdyby, ne o mnoho neproblematičtější), další objasnění *Bedeutung* je problematické. Jakkoli je tedy Buridanův postup systematicky problematický, v dané situaci může být navzdory všem chybám optimální a při jeho posuzování by tak měla převážít spíše jeho didaktická efektivita, která je nesporná.

jazykovými výrazy, tedy mezi mluvenými a psanými výrazy na jedné a mentálními výrazy na druhé straně. Vzhledem k tomu, že ve svých hlavních textech věnovaných této tématice se Buridan věnuje právě analýze mluveného jazyka, zatímco problému supozice mentálních výrazů se věnuje pouze v jedné krátké poznámce v traktátu *De fallaciis*, zaměříme se nejprve na analýzu supozice pro vokální jazyk, poté bude uveden rozdíl mezi mentálním jazykem a konvenčními jazyky z hlediska teorie supozice.

1.4.3.1.1 Vymezení a dělení supozice pro vokální jazyk

Opomineme-li logicky nepřilíš zajímavé rozlišení mezi vlastní a nevlastní supozicí,¹⁷⁰ je základním dělením supozice pro Buridana dělení supozice na materiální a personální. Oproti dříve rozebraným teoriím Burleyho a Ockhama tedy Buridan eliminuje pojem prosté supozice, přesněji řečeno je ochoten akceptovat nominalistické pojetí prosté supozice, avšak považuje to za zbytečné.¹⁷¹ Identifikace prosté a materiální supozice, resp. ostré odlišení personální supozice od obou (založené na rozlišení mezi signifikativním a nesignifikativním použitím jazykového výrazu¹⁷²) představuje rozlišení mezi výpověďmi, které výraz používají, a výpověďmi, které jej zmiňují. Zatímco personálními supozity jsou konečné signifikáty daného termínu (další upřesnění bude uvedeno), jsou materiálními supozity¹⁷³ výrazy samotné, nebo výrazy téhož typu, nebo jim odpovídající

¹⁷⁰Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.3.1, str. 37–38 (mimočodem, jedná se opět o problém metafory a ironie).

¹⁷¹Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.3.2, str. 38, l. 21 – str. 39, l. 8.

¹⁷²Pojem signifikativního chápání či dokonce signifikativní supozice viz: Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* III., str. 54–55. K interpretaci zmíněného Buridanova kroku jako zdůraznění rozdílu mezi signifikativním a nesignifikativním užitím srv. Bos (1997), str. 80.

¹⁷³K některým problémům Buridanovy teorie materiální supozice se budeme vracet v souvislosti se sémantikou akuzativně-infinitivních konstrukcí. V tuto chvíli je však třeba upozornit na to, že rovněž v souvislosti s pojmem materiální supozice se v Buridanově době rozvíjí diskuze, která postupně ústí v revizi pojmu materiální supozice, jaký byl doposud prezentován. Všichni tři zde diskutovaní terminističtí autoři, tj. Ockham, Burley a Buridan,

mentální koreláty:

Et vocatur suppositio personalis quando subiectum vel praedicatum propositionis supponit pro suis ultimatis significatis vel pro suo ultimo significato, ut iste terminus 'homo' pro hominibus in ista propositione 'homo currit'. Sed suppositio materialis dicitur quando vox supponit pro se aut sibi simili aut pro suo significato immediato, quod est conceptus secundum quem imposita est ad significandum, ut iste terminus 'homo' in ista propositione 'homo est species'.¹⁷⁴

Jen pro úplnost lze připomenout, že díky tomuto pojetí jsou veškerá přípustná supozita Buridanovské sémantiky singulárními entitami, a to buďto mimojazykovými entitami, což jsou singulární substance a akcidenty, nebo jazykovými entitami, což jsou konkrétní tokeny libovolného jazyka, neboli ontologicky vzato určité typy konkrétních kvalit.¹⁷⁵

Vrátíme-li se k problému budování teorie supozice jako snaze interpretovat pravdivostní podmínky paradigmatických případů propozic, lze tento postup vysledovat rovněž u Buridana. Pomineme-li *Sophismata*, kde jsou sémantické úvahy založeny právě na řešení problematických příkladů, obsahuje podobnou diskuzi rovněž Buridanův traktát *De suppositionibus*.

považují materiální supozici jednoduše za supozici „nesignifikativní“. Pak ovšem vzniká otázka, čím je tento typ supozice dán: proč by vůbec měl termín supponovat za něco, co nesignifikuje? Mimoto vzniká problém, jak sjednotit nejrozličnější typy materiálních supozit: co mají tato supozita společného a proč by za ně měl určitý výraz supponovat? Skupina terministických autorů, do níž patřili např. Albert ze Saxony, Pierre d'Ailly, Pavel z Benátek a Pavel z Perguly, proto začíná rozvíjet specifický pojem přirozené signifikace, který nakonec ústí v koncepci smysluplnosti, kdy každému smysluplnému slovu odpovídají dva pojmy, nikoli pojem jeden. Materiální a personální supozice jsou pak obě případem signifikativního použití hlasového zvuku, nicméně z hlediska odlišných typů signifikace. K rozboru této tradice srv. Read (1999).

¹⁷⁴Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.3.2., str. 38, ll. 11–18. V této definici není zohledněn jeden případ, o němž bude zmínka v části této práce věnované sémantice akuzativně-infinitivních konstrukcí.

¹⁷⁵K chápání jazykových výrazů jako kvalit, tzn. konkrétních akcidentů, srv. např. Johannes Buridanus: *De propositionibus* 1.1.3, str. 12nn., str. Buridan tím odmítá nutnost chápat kognitivní obsahy jako *entia rationis*, takže umožňuje jejich ontologicky úspornější analýzu.

Mezi příklady, kterými se zde Buridan zabývá, se objevuje rovněž jeden z paradigmatických příkladů, jimž se věnují Burley s Ockhamem, totiž propozice „*color est primum obiectum visus*“.¹⁷⁶ Buridan nabízí dvě možnosti interpretace této propozice, totiž interpretaci, v níž termín „*color*“ bude mít personální supozici, a interpretaci, v níž je daná propozice tvrzením o sémantických vlastnostech nějakých jazykových výrazů. V prvním případě by propozice byla pravdivá právě tehdy, kdyby mezi všemi konkrétními barvami, které jsou vizuálními objekty, byla jedna, která je tímto objektem dříve nežli cokoli jiného. Za autoritativní výklad však Buridan označuje výklad druhý, podle něž daná propozice něco tvrdí o sémantických vlastnostech jazykových výrazů, konkrétně to, že propozice „*color vel coloratum est visibile*“ je propozicí pravdivou *per se*, neboli nutně pravdivou.¹⁷⁷ Z tohoto hlediska se tak Buridanův postup principiálně neliší od starších verzí nominalistické analýzy dané propozice.

Před rozbořem dalších Buridanových distinkcí je třeba upozornit na vadnost Buridanova vymezení personální supozice: přinejmenším pro některé typy termínů by takovéto vymezení bylo neplatné. Jak bude dále objasněno, konkrétní akcidentální termíny, např. termín „*album*“, tedy termíny schopné apelace, signifikují rovněž to, za co v žádném propozičním kontextu nesuponují, totiž své apeláty, např. uvedený termín „*album*“ signifikuje svou bělost, aniž by za ni suponoval.¹⁷⁸ Tento problém snadno unikne naší pozornosti, zavádíme-li termín supozice na příkladech substantiálních termínů, nicméně teorie supozice je formulována jako obecná teorie a tento protipříklad je tak zřetelnou chybou podaného

¹⁷⁶Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.3.2, str. 43–44.

¹⁷⁷K tomuto výkladu *perseity* srv. Johannes Buridanus: *De demonstrationibus* 8.6.3, str. 137nn.

¹⁷⁸Ostatně takto je zaváděn samotný termín „*apelace*“: termín apeluje to, co signifikuje, ale za co nesuponuje.

vymezení.¹⁷⁹ Této námitce by se do jisté míry vyhýbaly poznámky k pojmu supozice v *Sofismatech*, kde Buridan distinkci mezi personální a materiální supozicí rozvíjí vymezením materiální supozice jako supozice za to, co termín konečným způsobem nesignifikuje. Dále pak hovoří již jen o dalším typu supozice, totiž o supozici personální, resp. o signifikativním chápání termínu. Z tohoto hlediska by bylo možno vyložit Buridanovu koncepci v *Sofismatech* jako legitimní, přinejmenším nakolik se nedopouští podobným způsobem chybného vymezení personální supozice.¹⁸⁰

Personální supozice je dále rozdělována na obecnou a diskrétní (*suppositio communis, suppositio discreta*) dle toho, zda termín, u něžž uvažujeme personální supozici, je obecným či singulárním výrazem.¹⁸¹ Obecná supozice je pak dále rozdělována na supozici přirozenou a akcidentální, a to následujícím způsobem:

*Naturalis suppositio vocatur secundum quam terminus indifferenter supponit pro omnibus pro quibus potest supponere tam praesentibus quam praeteritis uel futuris. Et hac suppositione utuntur in scientiis demonstrativis. Suppositio accidentalis vocatur secundum quam terminus supponit solum pro praesentibus, vel pro praesentibus et praeteritis, vel pro praesentibus et futuris secundum exigentiam verborum et praedicatorum, ut post dicitur. Et hac suppositione utimur in sermonibus historialibus, qua etiam maxime utuntur sophistae.*¹⁸²

¹⁷⁹Jakým způsobem by mohla být tato definice adaptována, můžeme ponechat otevřené. Pokud by pojem konotace měl skutečně tu funkci, jaká mu bude dále připisována, bylo by možno rozšířit podané vymezení dodatkem typu: „*quem non connotat, vel quae non connotat*“, a pak by záleželo na přesnosti, s níž je vymezena konotace. Termín „*connotatio*“ je však v Buridanově sémantice nevyjasněn, jakkoli je používám jako zásadní termín v teorii predikace a kategoriální analýze, a jeho přesný význam je kvůli nedbalému způsobu, jímž jej Buridan používá, spíše předmětem dohadů nežli podložených úvah.

¹⁸⁰Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* III., str. 54–55.

¹⁸¹Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.3.3., str. 44–45.

¹⁸²Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.3.3, str. 45, ll. 4–11. Paralelně lze diskuzi pojmu přirozené supozice nalézt v: Johannes Buridanus: *Quaestiones in Analytica Posteriora* I, q. 16.

Již Lambert Maria de Rijk upozorňoval na zvláštní postavení pojmu přirozené supozice vzhledem k principům terministické sémantiky. Pojem přirozené supozice totiž původně představuje pojem nekontextuálního zastupování entity termínem a je charakteristický spíše pro starší terministy, zatímco modernější verze terminismu jej již nepoužívají.¹⁸³ Buridan sám ostatně tvrdí, že současní autoři (*moderni*) pojem přirozené supozice nepoužívají, patrně na rozdíl od autorů tradičních (*antiqui*). Problém kontextuality se tak v této distinkci týká především otázky, zdali jsou personálními supozity pouze přítomné, nebo rovněž minulé a budoucí entity.¹⁸⁴

Mimochodem řečeno, v Buridanově provedení se tento pojem zdá být do celé sémantiky zaveden značně neorganickým způsobem: citovanou pasáž Buridan uvádí větou: „*Suppositio communis solet dividi in suppositionem naturalem et accidentalem*“.¹⁸⁵ Buridan zdůrazňuje, že supozice bývá dělena (tedy neříká, jako v ostatních podobných pasážích, že se dělí) tímto způsobem, nicméně následující dělení supozice je opět dělením obecné supozice na konfúzní a determinovanou, nikoli dělením jednoho z členů dělení předchozího. Jak tuto formu návaznosti (nebo spíše nenávaznosti) textu interpretovat? Máme předpokládat, že bez ohledu na to, zda obecný termín v propozici suponuje přirozeně či akcidentálně, lze uvažovat o jeho distribuci? Pochopitelně takováto interpretace je udržitelná, zvláštní však je, že Buridan se tomuto problému nevěnuje. Podobně se, v opačném směru, zdá být přijatelné, abychom rovněž ve vztahu k rozlišení mezi diskrétní a obecnou supozicí považovali rozlišení supozice na

¹⁸³Srv. de Rijk (1972) a (1973). K diskuzi mezi Buridanem a Albertem za Saxony a podrobnému rozboru Buridanovy argumentace (založené mj. na dále zmíněném atemporálním pojetí kopuly propozice) srv. Fitzgerald (2006).

¹⁸⁴Je zvláštní, že Buridan neuvažuje explicitně o přirozené supozici za možné entity: i možné entity by totiž měly patřit mezi entity, „*pro quibus potest <terminus> supponere*“. Motivace tohoto kroku vzhledem k Buridanově teorii signifikace není zcela zřejmá.

¹⁸⁵Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.3.4, str. 45, ll. 3–4.

přirozenou a akcidentální za rozlišení nadřazené: kdyby přirozená supozice měla být jednoduše supozicí nekontextuální, lze o nekontextualitě uvažovat rovněž ve vztahu k singulárním termínům, ba dokonce by tuto formu nekontextuality bylo možno vztáhnout i na rozlišení mezi personální a materiální supozicí. Proti této námitce by však bylo možno říci, že používání pojmu přirozené supozice je motivováno analýzou pravdivostních podmínek vědeckých propozic, a v takovýchto propozicích se singulární termíny nevyskytují, tím spíše je pak možno vyloučit přirozenou materiální supozici. Ale především: téhož efektu, jaký je dosažen rozlišením mezi přirozenou a akcidentální supozicí, by bylo možno docílit jednoduše v rámci teorie ampliace a konsignifikace časového určení slovesem, neboli v rámci zkoumání funkcí kopuly ve vztahu k jejímu vlivu na supozici termínů.¹⁸⁶ Z tohoto hlediska by byla možno formulovat patrně nejzávažnější námitku, totiž že celá distinkce je zbytečná: podobně jako nehovoříme o minulém, budoucím či možné supozici, nemá smysl hovořit ani o supozici přirozené.

Konečně posledním Buridanovým dělením supozice je dělení obecné supozice na supozici determinovanou, čistě konfúzní a konfúzní distributivní. Distinkce mezi těmito typy supozice je vázána na rozlišení různých typů propozičních kontextů z hlediska použití výrazů pro distribuci, negace apod., z významných středověkých sémantických teorií pak souvisí s teorií *ascensu* a *descensu*, tedy s teorií redukce propozic obsahujících obecné výrazy na propozice obsahující pouze singulární výrazy a synkategorémata. Díky tomu lze teorii *descensu* aplikovatelnou na

¹⁸⁶Ostatně v pasáži věnované problému přirozené supozice Buridan sám rozvíjí úvahy o různých funkcích kopuly ve vztahu k signifikaci časovosti. Ve zkratce: kopula pojatá čistě synkategorématicky by nevyjadřovala žádné časové období, k tomu by docházelo pouze v případě, že by kopula byla *de facto* složeným výrazem. V takovém případě by ovšem tím spíše měl být problém přirozené a akcidentální supozice řešen v rámci diskuze o vlivu propozičního kontextu na supozici termínů. Podobně Buridan odkazuje na pasáže, věnované v *De suppositionibus* problematice ampliace. Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.3.4, str. 47–48.

všechny signifikativně použité termíny v dané propozici považovat za další z klíčových aspektů nominalisticky budované logiky.¹⁸⁷

První distinkcí, kterou Buridan zavádí, je distinkce mezi determinovanou a konfúzní supozicí obecně:

*Vocatur autem suppositio determinata alicuius termini, si necesse sit ad veritatem illius vel talis propositionis in forma quod ipsa sit vera pro aliquo determinato supposito. Ut si ista sit vera 'homo est albus', oportet quod sit vera pro aliquo determinato supposito. Sed suppositio alicuius termini vocatur confusa si propositio in qua ponitur vel talis in forma possit esse vera absque hoc quod sit vera pro aliquo uno determinato supposito illius termini; sicut haec propositio 'omnis homo est animal' est vera, nec tamen sufficit ad veritatem illius quod sit vera pro Sorte nec pro Platone.*¹⁸⁸

Pro další vyjasnění pojmu determinované (a prostřednictvím toho negativně také konfúzní) supozice formuluje Buridan dvě podmínky, za nichž dochází k determinované supozici: Zaprvé, z libovolného supozita lze při tomto typu supozice odvodit nadřazený obecný termín při zachování ostatních složek propozice beze změny, tedy je možno provést *ascensus*. Zadruhé, z obecného termínu lze odvodit disjunkci všech konkrétních případů (tak, že vznikne disjunkce, nikoli kategorická propozice s disjunktivním termínem). Za předpokladu nesplnění libovolné z těchto podmínek vzniká u daného termínu nějaká forma konfúzní supozice.¹⁸⁹ Konfúzní supozice se pak dále dělí na čistě konfúzní a konfúzní distributivní, a to následujícím způsobem:

Suppositio confusa et distributiva est secundum quam ex termino communi

¹⁸⁷K této interpretaci srv. Scott, Jr. (1965), str. 657–658. Přesnější by asi bylo říci, že teorie *ascensu* a *descensu* takovouto redukcí umožňuje. To, jestli je motivována právě snahou tuto redukcí teoreticky rozpracovat, je pro účely této práce irrelevantní. (Takováto interpretace by totiž narážela především na skutečnost, že rovněž realističtí autoři rozvíjejí teorii *descensu*.) K teorii *descensu* a jeho funkci v teorii supozice obecně srv. např. Parsons (1997), str. 41–63.

¹⁸⁸Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.3.5, str. 49, ll. 6–14.

¹⁸⁹Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.3.5, str. 50–51.

*potest inferri quodlibet suppositorum seorsum vel omnia etiam simul copulative, secundum propositionem copulativam, ut 'omnis homo currit; ergo Socrates currit et Plato currit' et sic de aliis. Sed confusa tantum est secundum quam non sequitur aliquod singularium seorsum retentis aliis in propositione positis, nec sequuntur singularia disiunctive secundum propositionem disiunctivam, licet forte sequantur secundum propositionem de disiuncto extremo.*¹⁹⁰

Celé rozlišení mezi těmito třemi typy supozice je tedy možno reformulovat následujícím způsobem: tato distinkce je založena na otázce, zda jsou zastupována všechna supozita současně a nerozlišeně tak, že daná věta něco tvrdí o všech prvcích daného souboru (konfúzní distributivní supozice), nebo tak, že daná věta tvrdí něco o některých neurčitých prvcích, ne nutně o všech (čistě konfúzní), nebo o některém určitém prvku nebo některých konkrétních prvcích (determinovaná supozice).¹⁹¹ Důsledky v rámci tzv. teorie *descensu* jsou odlišné způsoby redukce propozic obsahujících obecné termíny na propozice obsahující pouze singulární termíny. Propozici obsahující distributivně suponující termíny lze redukovat na konjunkci, propozici obsahující čistě konfúzně suponující termín lze redukovat na propozici, kde je daný obecný termín redukován na termín disjunktivní, propozici obsahující determinovaně suponující termín lze redukovat na disjunkci.¹⁹² Co se týče Buridanova způsobu zavedení této terminologie, poznamenejme ještě na závěr, že se jedná o objasnění sdílející rysy všech vyjasnění základní terminologie z *De suppositionibus*: striktně vzato jde o krok, který by potenciálně vedl ke kruhovosti celé Buridanovy sémantiky, protože dané rozlišení je zavedeno pomocí pojmu pravdivosti či dokonce

¹⁹⁰Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.3.6, str. 50, ll. 14–22.

¹⁹¹V souvislosti se sémantikou akuzativně-infinitivních konstrukcí budou uváděny konkrétní příklady, které toto rozlišení dále projasní.

¹⁹²Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.3.5., str. 49–50.

přímo pomocí *ascensu* a *descensu*, což jsou konkrétní formy inference.

Teorie supozice je dále doplněna o teorii distribuce, která je založena na analýze způsobů, jimiž je určován konkrétní z uvedených tří typů v základních typech propozičních kontextů.¹⁹³ Tato část terministické sémantiky představuje analýzu konkrétních funkcí synkategorémat a jako taková zde tato stránka logické analýzy přirozeného jazyka nebude rozebírána.¹⁹⁴

Dalším dodatkem zásadním pro teorii supozice je teorie ampliace a restrikce. U termínu lze rozlišit jeho „status“, tedy situaci, kdy zastupuje v přítomnosti existující signifikáty. Vůči statusu lze potom hovořit buďto o rozšíření, ampliaci, nebo naopak zúžení, restrikci, případně o odcizení (*alienatio*), kdy termín naopak nezastupuje to, co by zastupoval v případě statusu, či o odstranění (*remotio*), kdy termín nezastupuje žádný ze svých signifikátů.¹⁹⁵ I v tomto případě se jedná o problém analýzy konkrétních kontextů (např. vlivu gramatického času kopuly na supozici, modálních kontextů atd.), takže se problému dále věnovat nebudeme. Dodejme jen, že teorie ampliace je rovněž základem pro studium intenzionálních resp. modálních kontextů, a tím také jednou z klíčových složek logické analýzy přirozeného jazyka.

1.4.3.1.2 Problém supozice v mentálním jazyce

Mentální jazyk vykazuje z hlediska teorie supozice zásadně odlišné vlastnosti, především tu, že termíny mentálního jazyka připouštějí pouze jeden ze základních druhů supozice, a to supozici personální, zatímco materiální supozice je u mentálních termínů vyloučena. Vezmeme-li za

¹⁹³Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.3.7–8, str. 51–68.

¹⁹⁴Důvodem je především to, že se jedná spíše o problematiku, kterou lze případně řešit odlišným způsobem, aniž by tím byly narušeny centrální rysy celé sémantiky, což např. pro samotné vymezení pojmu supozice neplatí.

¹⁹⁵Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.6, str. 89–93.

příklad mentální korelát propozice „*Homo est species*“, nakolik lze tuto psanou propozici považovat za pravdivou (což nastává v případě, že subjekt supponuje materiálně), je subjektem odpovídající mentální propozice nikoli druhový pojem člověka (tedy pojem, jímž je uchopen člověk), nýbrž pojem, jímž je takovýto druhový pojem člověka uchopen.¹⁹⁶ Tento pojem druhového pojmu člověka pak nesupponuje sám za sebe ve smyslu materiální supozice. Materiální supozice je chápána jako určitý projev víceznačnosti, kdy tentýž (resp. ekviformní) konvenční znak plní v různých propozičních kontextech různé funkce, zatímco mentální termín může v tomto ohledu plnit pouze jedinou funkci, např. uchopovat nějakou vnější entitu (je-li řeč o pojmech kategorematických).¹⁹⁷ Právě jedinečnost této funkce je rovněž kritériem identity mentálního termínu a mentální stav plnící odlišné funkce (např. tedy reprezentující odlišné entity odlišným způsobem) by z tohoto hlediska postrádal identitu.¹⁹⁸

Tato úvaha je Ebbesenem interpretována jako hierarchizace termínů.¹⁹⁹ Problémem postulování takovéto hierarchizace je především to, že Buridan v rámci své teorie neuvažuje o pokračování této hierarchie. Spíše

¹⁹⁶Tuto koncepci analyzoval Sten Ebbesen jako teorii pojmové hierarchie; srv. Ebbesena, (1976), str. 148–151. Rozbor se opírá o následující pasáž (srv. Johannes Buridanus: *De fallaciis* 7.3.4., str. 48, ll. 14–18): „*Unde ego dico quod propositio mentalis correspondens huic propositioni, prout est vera, ‘homo est species’ non est propositio in qua subicitur conceptus specificus hominum, sed est propositio in qua subicitur conceptus quo concipitur conceptus specificus hominum et ille iam non supponit pro se, sed pro conceptu specifico.*“

¹⁹⁷Mimochodem, kdyby to tak nebylo, neexistoval by žádný jednoznačný výraz, což je jistě jen obtížně přijatelný předpoklad.

¹⁹⁸Srv Johannes Buridanus: *De fallaciis* 7.3.4, str. 48, ll. 8–14: „*Sciendum est ergo, ut mihi videtur, quod suppositio materialis non est nisi ratione vocis significativae; nullus enim terminus mentalis in propositione mentali supponit materialiter, sed semper personaliter, quia non utimur terminis mentalibus ad placitum sicut vocibus et scriptis; numquam enim eadem oratio mentalis diversas acceptiones vel significationes habet: eadem enim omnibus passiones animae sunt et etiam res quarum ipsae sunt similitudines, ut habetur primo Peri Hermeneias.*“

¹⁹⁹Sten Ebbesen upozornil na tuto skutečnost v souvislosti s řešením problému ekvivokace: srv. Ebbesen (1976), str. 139, kde se také operuje termínem „*levels of terms*“. V konkrétní Ebbesenově formulaci se jedná o rozlišení pojmů a pojmů pojmů (neboli zavedení hierarchie tří řádů: objektů, pojmů prvního řádu a pojmů druhého řádu).

nežli o hierarchizaci podobnou té, která v moderních sémantikách tvoří základ teorie typů, se jedná o konkrétní rozlišení, které má eliminovat jeden z typů ekvivokace na rovině mentálního jazyka.²⁰⁰ Pojem hierarchie oproti tomu předpokládá podstatný rozdíl mezi jednotlivými stupni této hierarchie (tj. mezi pojmy jednotlivých stupňů), který rovněž implikuje pokračování celé hierarchie donekonečna,²⁰¹ a její aplikovatelnost na řešení konkrétních problémů, jako problému ekvivokace, je z hlediska celé teorie spíše vedlejší. Buridan tedy podle všeho podává odlišnou koncepci.

1.4.3.2 Teorie konotace a apelace

Další významnou součástí Buridanovy sémantiky termínů představuje jeho teorie konotace a apelace, která je základem pro analýzu rozdílu mezi substantiálními a akcidentálními termíny (a v důsledku pro kategoriální analýzu jakožto sémantickou teorii), pro rozlišení mezi esenciální a akcidentální predikací, ale také pro analýzu hyperintenzionálních kontextů.²⁰² Přestože přesné rozlišení mezi těmito dvěma termíny není zcela jasné (především proto, že na rozdíl od „apelace“ se Buridan ani nepokouší zavést „konotaci“ nějakým přesnějším způsobem), je možno tento rozdíl do značné míry odvodit ze způsobů, jakým Buridan s oběma termíny pracuje.

Začněme relativně jasně vymezeným pojmem apelace:

²⁰⁰Buridan se k problémům, které v moderních sémantikách vedou k zavedení teorie typů, nijak nevyjadřuje. Mezi antinomiemi, kterými se zabývá, se objevují pouze antinomie sémantické, nikoli antinomie množinověteoretické.

²⁰¹A tím pádem také to, že žádný pojem nelze úspěšně aplikovat na něj samotný. Pro takovouto restrikcii však v Buridanově koncepci reprezentace nenacházíme žádné opodstatnění.

²⁰²Mimochodem: existence teorie konotace je jedním z důvodů, proč nepřekládat středověkou terminologii pomocí terminologie moderní. Pokud bychom identifikovali signifikaci se *Sinn* a supozici s *Bedeutung* (nebo provedli libovolnou podobnou identifikaci, např. v rámci terminologie TIL), nebude možno podobným způsobem provést převedení termínu „konotace“, který nemá moderní ekvivalent. (Rozdíl mezi esenciálními a neesenciálními termíny je v moderní sémantice řešen např. pomocí aparátu možných světů a pojmu rigidity, což je spíše způsob realizace uvedených dvou sémantických vlastností nežli zavedení další sémantické vlastnosti.)

*Terminus enim omnis pro aliquo supponens et significans aliud pro quo non supponit, appellat omne illud quod significat aliud ab eo pro quo supponit per modum adiacentis ei pro quo supponit.*²⁰³

Jednoduše řečeno termín apeluje to, za co nesuponuje, co však signifikuje. Přestože, jak Buridan poznamenává, jde o vymezení, které lze vztáhnout pouze na termíny, které vůbec za něco suponují, poslouží tato formulace spolu s paradigmatickými příklady přinejmenším k vytvoření základní představy. Uveďme tedy dva Buridanovy příklady: termín „*album*“ suponuje (např.) za člověka (který je bílý) a apeluje bělost, „*pater*“ apeluje minulé zplození a někoho, kdo byl zplozen.²⁰⁴ To, co je apelováno, je navíc termínem apelováno jako přidané k něčemu (*per modum adiacentis*). Pro upřesnění předchozí pasáže dodejme, že Buridan na jiném místě tuto formulaci upřesňuje, když tvrdí, že termíny tohoto typu mohou něco apelovat jako něco určitým způsobem připojeného či nepřipojeného (*per modum adiacentis aliquo modo vel non adiacentis*), a to s ohledem na analýzu privativních termínů typu „*caecus*“,²⁰⁵ a ještě jinde hovoří o přidání, přidružení či jiném vztahu (*adiacens vel assistens vel aliter se habens ad ipsum*).²⁰⁶ Apeláta jsou tedy termínem vždy nějakým způsobem usouvztažňována se supozity termínu (předpokládáme-li jejich existenci).

Nyní k pojmu konotace. Je možno říci, že ve většině kontextů používá Buridan termíny „apelace“ a „konotace“ stejným způsobem, někdy se dokonce oba termíny objevují bezprostředně vedle sebe spojené spojkou

²⁰³Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.1.4, str. 12, l. 25 – str. 13, l. 2. Srv. též Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* IV., str. 66, ll. 10–11: „[T]erminus innatus supponere pro aliquo debet appellare omne illud quod ipse significat vel consignificat praeter illud pro quo supponit...“

²⁰⁴Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* IV., str. 66, ll. 17nn. (Mimochodem, na druhém z těchto případů je zřejmé, že jednou z funkcí teorie apelace je analýza relačních termínů).

²⁰⁵Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* IV., str. 66, ll. 17–18.

²⁰⁶Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Porphyrii Isagogen*, q. 11, co., l. 1768.

„vel“ či „sive“.²⁰⁷ Přesto lze však vysledovat rovněž terminologická specifika použití termínu „*connotatio*“ na jedné a termínu „*appellatio*“ na druhé straně. Právě na tato specifika se nyní v krátkosti zaměříme. Za klíčovou odlišnost mezi konotací a apelací je považováno to, že konotace je na rozdíl od apelace nekontextuální, takže z tohoto hlediska existují analogie mezi signifikací a konotací na jedné a apelací a supozicí na druhé straně.²⁰⁸ Nekontextuálnost konotace oproti apelaci je možno doložit jednak negativně: Buridan uvažuje o změně apelace vzhledem k časovému určení vyjadřovanému propozicí, tedy o ampliaci a restrikci, ne však v souvislosti s konotací,²⁰⁹ dále do jisté míry i pozitivně: Buridan používá jako zaměnitelné formulace „*connotare*“ a „*appellativum esse*“,²¹⁰ což naznačuje, že (aktuální) apeláta jsou vyčleňována ze širšího souboru konotátů.²¹¹

²⁰⁷Buridan např. vysvětluje to, že termínu připisujeme apelaci, tak, že termín „*appelet, seu connotet, aliquam extraneam dispositionem ultra istud pro quo supponit*“ (srv. Johannes Buridanus: *De praedicamentis* 3.1.3, ll. 19–20, str. 12 [zvýraznil M.H.]). Dále říká Buridan, že něco je konotováno „*per modum adiacentis*“ (srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Praedicamenta*, q. 2, co., ll. 36nn., str. 9).

²⁰⁸Srv. de Rijk (1976) a Maierú (1976), str. 113, kde se rozlišuje mezi konotací jakožto modalitou signifikace hlasového zvuku a apelací jakožto funkcí termínu, déle srv. Klima (2001), str. xlix.

²⁰⁹Přinejmenším se toto týká Buridanových logických textů. K problému ampliace a restrikce apelace srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* IV., str. 68, ll. 23nn., str. 73, ll. 15nn.

²¹⁰Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.5.2, str. 82, ll. 1–2: „...*terminus appellatus in propositione positus appellat semper formam, idest res illas quas connotat vel quarum ipse est appellativus*...“

²¹¹Mimoto Buridan v *Quaestiones in praedicamenta* používá některé formulace, které přímo nabízejí analogizace konotace se signifikací, případně vyčlenění konotace jako specifického aspektu signifikace. Buridan totiž např. používá termín signifikace na místě, kde bychom předpokládali, že bude hovořit o konotaci („*significat eam concernendo subiectum*“, srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Praedicamenta*, q. 2, co., l. 58, str. 10), nebo naopak hovoří o formální konotaci poté, co předtím hovořil o formální signifikaci (srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Praedicamenta*, q. 8, co., str. 60–62). (Právě posledně uvedené však nesmíme přeceňovat, protože Buridanovi současníci a následovníci, jako Marsilius z Inghen a Pierre d'Ailly, používají někdy distinkci mezi formální a materiální signifikací jako identickou s distinkcí mezi apelací či konotací a supozicí, takže „signifikace“ v těchto kontextech nemusí vyjadřovat nekontextuální vlastnost; k tomuto problému srv. de Rijk (1976), str. 96 a Pierre d'Ailly: *Conceptus*, str. 91, ll. 4nn.) V *De praedicabilibus* pak používá formulaci „*significet vel connotet*“ (srv. Johannes Buridanus: *De praedicabilibus* 2.7.4, l. 7, str. 60), podobné použití lze nalézt v *De suppositionibus*,

Mimoto lze za doklad téhož rozdílu považovat rovněž skutečnost, že Buridan v jednom kontextu používá zaměnitelně formulace „*terminus connotativus*“ a „*terminus significans connotationem*“.²¹² Konečně, což je patrně jeden z nejzajímavějších rozdílů, Buridan používá v rámci analýzy hyperintenzionálních kontextů termín „*appellatio rationis*“, nikde však v podobné souvislosti nehovoří také o „*connotatio rationis*“. Tato terminologická zvláštnost by byla velmi snadno vysvětlitelná právě tím, že rozdíl mezi konotací a apelací je dán nekontextualitou první vlastnosti a kontextualitou druhé: apelace způsobu danosti je něco, čeho termín nabývá teprve ve specifických propozičních kontextech, a tedy není možno zaměňovat v tomto případě konotaci s apelací.²¹³ Vzhledem k závažnosti tohoto problému pro udání obecných rysů Buridanovy sémantiky (jejího systematického posouzení a případné konfrontace s moderní analýzou hyperintenzionalit) se nyní zaměříme právě na Buridanovu analýzu epistemických kontextů, načež se budeme vracet k dalším aplikacím teorie apelace, resp. konotace.

1.4.3.3 Problém hyperintenzionalit

Termín „*appellatio rationis*“ zavádí Buridan specificky pro zkoumání fungování termínů v hyperintenzionálních kontextech.²¹⁴ Buridan

„*significant ultimate vel connotant*“ (srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.5.3, str. 83, l. 1) a *Sofismatech* se dokonce objevuje termín „*consignificat*“ v kontextu, kdy bychom očekávali termín „*connotat*“ (srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* IV., str. 66, ll. 11).

²¹²Srv. Johannes Buridanus: *De demonstrationibus* 8.2.4, str. 41, ll. 16–17.

²¹³Pochopitelně ani tento argument sám o sobě není postačující jako důkaz daného rozdílu, přesto je však hodno povšimnutí to, že nalezneme teoretický kontext, v němž Buridan nepoužívá termíny „konotace“ a „apelace“ v podobných slovních spojeních.

²¹⁴Buridan aplikuje stejnou analýzu na kontexty utvářené pomocí celé řady sloves, krom výrazů vyjadřujících kognitivní akty jako „*cognosco*“ či „*scio*“ rovněž pomocí výrazů vyjadřujících sémantické vlastnosti jako „*significo*“, propoziční postoje, jako „*opinor*“ a „*credo*“, či afektivní postoje, jako „*volo*“ a „*appeto*“, nebo dokonce různé typy závazků, jako „*debeo*“, „*promitto*“ či „*obligo*“. Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* IV., str. 82, ll. 20–28. Zde se však zaměříme pouze na jeden konkrétní případ.

při analýze těchto kontextů analyzuje specifičnost konfúze, k níž v těchto kontextech dochází, což v důsledku vede k nutnosti opustit rámec standardní teorie supozice (tak, jak byl načrtnut výše) a analyzovat epistemické kontexty pomocí specificky zavedené terminologie.

Začneme rozbořem poznámek, které Buridan věnuje problému konfúze při analýze supozice termínů v epistemických kontextech,²¹⁵ a to na Buridanově vlastním příkladu „*cognosco triangulum*“.²¹⁶ Buridan konstatuje, že zde dochází k jevu, který je podobný konfúzi v tom, že není možno provést *descensus* na základě disjunktivní propozice, jak to odpovídá determinované supozici. Na druhou stranu Buridan poznamenává, že v daném případě není možno provést *descensus* ani konjunktivně,²¹⁷ ani na základě propozice s disjunktivním termínem. Buridan zde patrně právě z tohoto důvodu hovoří o nedistributivní konfúzi, nikoli o tom, že by daný termín suponoval čistě konfúzně. Z těchto důvodů Buridan považuje za nutné zavést zvláštní sémantický termín (nebo přinejmenším rozšířit možnosti již zavedené teorie apelace²¹⁸), totiž „*appellatio rationis*“, tedy „apelace způsobu danosti“.²¹⁹ Tvrdí tedy, že:

K obecnějšímu rozboru a přehledu literatury srv. Nuchelans (1988a).

²¹⁵Zde bude třeba pojímat supozici v onom širším smyslu slova jako přijetí termínu za něco, jak bylo zmíněno výše.

²¹⁶Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.3.8.4, str. 65–68.

²¹⁷Skutečnost, že nelze provést *descensus* konjunktivně je evidentní, protože v takovém případě by bylo možno jednoduše provést *descensus* k libovolnému ze supozit daného termínu, což neplatí.

²¹⁸Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* IV., str. 81, ll. 17–20: „*Propter huiusmodi sophismata sciendum est quod ista verba ‘intelligo’, ‘cognosco’, et huiusmodi, de quibus post dicitur, et participia et nomina inde dependentia, ut ‘intelligens’, ‘cognoscens’, ‘intellectio’ ‘cognitio’ etc., faciunt in terminis cum quibus construuntur quosdam speciales modos appellationum.*“ [Zvýraznil M.H.]

²¹⁹Tento překlad je cílenou analogií s fregovskou sémantikou. Buridan používá termíny „*ratio*“, „*intentio*“ a „*conceptus*“ téměř zaměnitelně (ačkoli v určitých kontextech by mohl být specificky termín „*ratio*“ jiným označením pro definici), nicméně v tomto kontextu je vhodné zdůraznit právě tento aspekt kognitivního uchopení. Srovnání fregovských „*způsobů danosti*“ s buridanovskými „*rationes*“ provádějí v rámci analýzy Buridanovy teorie intencionálních kontextů Peter King (srv. King (1987), cap. 5.) a Graham Priest (srv. Priest (2005), str. 81).

*Cuius ratio est quia talia verba faciunt terminos sequentes appellare suas rationes secundum quas impositi sunt ad significandum.*²²⁰

Fenomén apelace způsobu danosti v sobě kombinuje několik fenoménů zároveň: ampliáci, apelaci a na základě apelace rovněž specifickou formu restriktce. Tato kombinace vysvětluje specifické fungování termínů v kontextech tohoto typu vzhledem k možnostem provádění odvození. K ampliáci dochází v tom smyslu, že supozity v intencionálních kontextech jsou všechny možné entity, ať již aktuální či neaktuální.²²¹ Restriktce na základě apelace v případě těchto termínů odpovídá restriktci vznikající při utváření složených výrazů: termín nesuponuje za všechna možná supozita termínu vůbec, nýbrž suponuje za ně spolu s apelací daného způsobu danosti, resp. pojmu.²²² Vrátime-li se tedy zpět k našemu příkladu, pak platí, že poznávám-li trojúhelník, poznávám jej na základě toho pojmu, díky němuž nazýváme trojúhelník trojúhelníkem.²²³ Přesto však není možno provést *descensus*, dokonce ani ve smyslu odvození podřazeného pojmu, například takto: „*Cognosco triangulum; ergo congosco isoscelem.*“²²⁴ To, že je něco poznáváno na základě obecného pojmu trojúhelníka, neimplikuje, že je to poznáváno na základě odpovídajících podřazených druhových či dokonce singulárních pojmů. Odvození tohoto typu by byla platná pouze za předpokladu, že bychom termín, na nějž se vztahuje intencionální sloveso,

²²⁰Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.3.8.4, str. 66, ll. 12–14.

²²¹Na příkladu „*intelligere*“: „...*illud verbum ‘intelligere’ vel ‘intelligi’ est ampliativum suppositionis ad praeterita et ad futura, immo ad omnia possibilia.*“ Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* V., str. 109, ll. 6–9.

²²²Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* III.2.3, ll. 32–34, str. 101: „*Talia igitur uerba uel participia aut ex eis nomina descendencia restringunt terminos sequentes se quos regunt ad supponendum pro eis pro quibus supponunt non absolute sed cum appellatione rationis vel conceptus secundum quem dicti termini significant ea quae significant.*“

²²³Jedná se o modifikaci interpretace „*cognoscis venientem*“, příkladu, jímž se ještě budeme zabývat. Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.5.3., str. 84, ll. 15–16: „...*propter appellationem rationis sensus est quod tu illum cognoscis secundum illam rationem secundum quem dicitur veniens.*“

²²⁴Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.3.8.4, str. 67.

nahradili buďto synonymem, nebo výrazem, jehož pojem je obsažen v pojmu výrazu v antecedentu jako jeho součástí.²²⁵ Například by platilo: „*Cognosco omnem triangulum; ergo cognosco triangulum*“, protože způsob danosti termínu „*omnis triangulus*“ nemůže na mentální rovině existovat bez způsobu danosti termínu „*triangulus*“.

Nyní je třeba uvést ještě jedno zásadní rozlišení: výše uvedená analýza je pouze částí Buridanovy analýzy hyperintenzionálních kontextů. Jak je zřejmé z úvodní citace, vztahuje se na určité syntakticky vymezené kontexty, ne však na všechny kontexty tohoto typu. Buridan rozlišuje dva základní typy hyperintenzionálních kontextů, které jsou při standardním zápisu charakterizovatelné syntakticky na základě vzájemné polohy intencionálního slovesa a jména, které toto sloveso řídí. Tyto dva kontexty lze podle Buridana nazvat „*a parte ante*“ a „*a parte post*“. Příkladem prvního je propozice „*triangulum cognosco*“, příkladem druhého „*cognosco triangulum*“. V obou případech dochází ke vzniku apelace způsobu danosti, avšak zásadně odlišnými způsoby. Výše uvedená analýza se vztahuje na kontexty „*a parte post*“, kdy slovesa vyvolávají uvedeným způsobem apelaci způsobu danosti u následujících jmen. V případě kontextů *a parte ante* je tomu však jinak:

Nam quia eadem rem possem cognoscere secundum multas diversas rationes, et illi rei secundum illas diversas rationes diversa nomina imponere ad significandum, ideo talia verba faciunt terminos cum quibus construuntur appellare rationes secundum quad imposita sunt ad significandum, et non solum res cognitae ad extra, sicut faciunt alia verba. Aliter tamen a parte ante et aliter a parte post. Nam a parte post, illi termini appellant determinate et praecise suas proprias rationes; sed a parte ante appellant eas indifferenter et sub disiunctione ad alias rationes quibus res

²²⁵Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.5.3, str. 84, ll. 20nn.

*significatae possunt significari et intelligi.*²²⁶

Rozlišení mezi těmito dvěma typy kontextů s sebou nese důsledky pro fungování propozic obou typů při odvozování. Existuje totiž rozdíl mezi následujícími dvěma odvozeními:

(1) *Cognosco Socratem; et Socrates est veniens; ergo cognosco venientem.*

(2) *Socratem cognosco; et Socrates est veniens; ergo venientem cognosco.*

Rozdíl spočívá v tom, že první odvození je neplatné a druhé platné. První část antecedentu (1) je propozicí obsahující kontext *a parte post*, takže v ní dochází k apelaci způsobu danosti Sókrata jako takového, v konsekventu pak k apelaci způsobu danosti příchozího jakožto příchozího. Díky tomu je odvození neplatné, protože je možné, že přicházející Sókratés je znám jako Sókratés, není však poznáván jako ten, kdo přichází.²²⁷ Oproti tomu v kontextech druhého typu nedochází k apelaci jednoho specifického způsobu danosti a díky tomu v důsledku tato apelace nehraje žádnou roli relevantní z hlediska problému platnosti odvození. Podobně ve zkratce platí „*cognosco venientem; ergo venientem cognosco*“, neplatí však „*venientem cognosco; ergo cognosco venientem*“. Je totiž možné, že znám toho, kdo přichází, z jiného hlediska, tj. aniž bych věděl, že přichází.²²⁸ Díky tomu bude pravdivý antecedent druhého odvození, protože ten by měl být pravdivý, je-li ten, kdo přichází, poznán na základě libovolného možného způsobu danosti. Navzdory tomu však není pravdivostí antecedentu zaručena pravdivost konsekventu, protože je-li příchozí poznán na základě jednoho z možných způsobu danosti, nemusí být ještě poznán na základě právě onoho konkrétního způsobu danosti. Oproti tomu opačné odvození platí: je-li příchozí poznán na základě určitého konkrétního způsobu danosti,

²²⁶Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* IV., str. 81–82.

²²⁷Použijeme-li příklad z Buridanova řešení tohoto paralogismu, pak lze uvážit situaci, kdy namísto Sókrata vystupuje vlastní otec, jehož sice známe, nevíme však o tom, že by přicházel. Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* IV., str. 82, ll. 15–19.

²²⁸Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* IV., ad 9, str. 89, ll. 20nn.

je poznán jednoduše na základě jednoho z možných způsobů danosti. Díky této analýze se tedy Buridanovi daří blokovat základní paralogismy z oblasti sémantiky hyperintenzionálních kontextů, a jeho analýzu lze tak, alespoň z tohoto hlediska, považovat za efektivní.

1.4.4 Aplikační oblasti sémantiky termínů

Sémantický aparát rozvinutý v rámci analýzy vlastností termínů Buridan aplikuje jednak na vymezení základních pojmů propoziční sémantiky, což je problém, ke kterému se ještě budeme vracet, a jednak na analýzu predikace a kategoriální analýzu, což jsou témata, jimž se budeme věnovat nyní. Oba problémy spadají do tradičních oblastí „staré logiky“, totiž do teorie predikabilí a kategorií, neboli do problému komentáře k Porfyriovu *Eisagogé* a Aristotelovým *Kategoriím*. Studium Buridanova přístupu k těmto otázkám tedy bezprostředně umožňuje studium nominalistické interpretace dané problematiky i její případnou konfrontaci s přístupem Buridanových současníků.

Předběžně je třeba poznamenat, že Buridan je zastáncem identitní teorie predikace (detailům se bude věnovat kapitola věnovaná propoziční sémantice a sémantických paradoxům). Za předpokladu identitní teorie predikace je afirmativní kategorická propozice pravdivá pouze tehdy, když dochází ke kosupozici termínů (nejedná-li se o případ sémantických paradoxů). Jinými slovy, pravdivostní podmínky propozic je možno udat na základě reálné identity (resp. v jiných případech neidentity) určitých entit. Odlišnosti v typech predikace, které by měly být aplikovatelné na pravdivé propozice, je tedy třeba udávat nikoli s ohledem na reálné odlišnosti, ale spíše s ohledem na odlišnosti sémantické, neboli obě následující dílčí teorie jsou teoriemi sémantickými, nikoli ontologickými.

1.4.4.1 Analýza predikace. Teorie predikabilí.

Teorie predikabilí založená na analýze způsobů predikace je speciální aplikační oblastí sémantiky termínů. Nejjobecnější distinkcí této teorie je distinkce mezi esenciální a denominativní predikací:

*Omne ergo quod praedicatur de aliquo, vel praedicatur de illo essentialiter, scilicet ita quod neuter terminus super significationem alterius addat extraneam connotationem; vel praedicatur denominative, scilicet ita quod unus terminus addat super significationem alterius alienam connotationem.*²²⁹

Vzhledem k již podanému výkladu týkajícímu se vlastností termínů by toto rozlišení mělo být jasné. Přesto však Buridan uvádí ještě upřesnění, aby bylo zřejmé, co se míní vnější konotací a především přidáním něčeho dalšího. Rozlišení mezi esenciální a denominativní predikací by mělo rozlišit z hlediska predikace mezi propozicemi „*homo est animal*“ a „*homo est album*“. „Přidání vnější konotace k signifikaci“ neznamená jednoduše to, že jeden termín signifikuje něco, co druhý termín nesignifikuje, protože z tohoto hlediska i termín „*animal*“ signifikuje něco, co termín „*homo*“ ne, totiž např. všechny kočky. A přestože kočky jsou něčím vnějším vůči člověku, klíčový rozdíl spočívá v tom, že „*animal*“ tyto vnější entity nekonotuje tak, že by je připojoval či jinak vztahoval k člověku.²³⁰

²²⁹Johannes Buridanus: *De praedicabilibus* 2.1.3, ll. 8-11, str. 12–13. Tato konkrétní formulace se v Buridanových textech objevuje v řadě paralelních pasáží bez závažnějších změn. Srv. dále např. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Praedicamenta* q. 2, ll. 36nn., str. 9 a *Quaestiones in Porphyrii Isagogen* q. 11, ll. 1707–1723, str. 169–170.

²³⁰Tolik alespoň Buridanovo objasnění z *Quaestiones in Porphyrii Isagogen* q. 11, co., ll. 1765–1779. Jakkoli je myslím zřejmé, jakou distinkci se zde Buridan snaží zavést, přesto by bylo možno namítnout, že termín „*animal*“ signifikuje něco, co je vnější člověku, jakožto k němu vztahované, pokud by totiž oním vztahem mohla být jednoduše rodová podobnost. Zdá se tedy, že Buridanovo vymezení je zde příliš široké, leda bychom zdůraznili, že v rámci rozlišení mezi signifikací a konotací u akcidentálního termínu existuje vždy nějaký primární soubor entit, což v rámci signifikace substanciálního termínu neplatí (všechny signifikáty takového termínu, jakkoli o nich lze uvažovat jako o usouvztažených na základě rodové podobnosti, jsou signifikovány jakožto nerozlišené).

Na základě této distinkce rekonstruuje Buridan rozlišení pěti základních predikabilí: rodu, druhu, difference, zvláštní vlastnosti a akcidentu.²³¹ Predikovatelné termíny se tedy dělí na ty, které jsou predikovány esenciálně, a na ty, které jsou predikovány denominativně. Esenciálně predikovatelné se dále dělí dle způsobů predikace na ty, které jsou predikovatelné *in quia*, a na ty, které jsou predikovatelné *in quale*. Tento způsob rozlišení je dán v tomto případě čistě gramatickým kritériem: výraz predikovatelný *in quale* se liší na základě gramatického modu signifikace, totiž tak, že se gramaticky vzato jedná o adjektivum.²³² Nebo, z jiného hlediska, výraz predikovatelný *in quid* je takový, pomocí něhož odpovídáme na otázku, čím věc je, zatímco výraz predikovatelný *in quale* odpovídá na otázku, jaká věc je.²³³ Výrazy predikovatelné esenciálně *in quid* se pak dále dělí dle toho, zda jsou takto predikovatelné o tom, co je druhově odlišné, a pak se jedná o rody, anebo pouze numericky odlišné, a pak se jedná o druhy. Výrazy predikovatelné esenciálně *in quale* jsou diferencemi. Výrazy predikované denominativně se dále dělí podle toho, zda jsou při predikaci zaměnitelné se svým subjektem, nebo ne.²³⁴ První typ predikace charakterizuje zvláštní vlastnosti, druhý akcidenty. Pro úplnost dodejme, že jelikož všechna tato určení se týkají predikace o určitém subjektu, jedná se o relativní určení, takže tentýž termín lze analyzovat jako predikovatelný různými způsoby ve vztahu k různým subjektům.

²³¹Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Porphyrii Isagogen* q. 14, co., ll. 2248nn., str. 184–185 a *De praedicabilibus* 2.1.3, ll. 12–22, str. 13.

²³²Srv. Johannes Buridanus: *De praedicabilibus* 2.7.4, ll. 17nn., str. 61.

²³³Srv. Johannes Buridanus: *De praedicabilibus* 2.2.3, ll. 2nn, str. 23. Toto kritérium je rovněž jedním ze základů pro rozlišení jednotlivých kategorií v rámci kategoriální analýzy, jak uvidíme později.

²³⁴Buridan zde ovšem neformuluje toto kritérium substitučně, ale na základě možnosti provedení obrácení pořadí subjektu a predikátu (*convertibile secundum praedicationem*), což je problém řešený v rámci teorie odvození zvaných obrácení (*conversio*). K typologii obrácení srv. Johannes Buridanus: *De propositionibus* 1.6, str. 59nn.

1.4.4.2 Teorie vlastních jmen

Teorie vlastních jmen nepatří striktně vzato do teorie predikabilit ve středověkém smyslu slova, chápeme-li predikabilia jako sémantické univerzálie, protože vlastní jména nejsou predikovatelná o vícero entitách. Navzdory tomu, patrně z důvodů tradice, je rovněž součástí Buridanových textů věnovaných problematice predikabilit. Vzhledem k její zajímavosti zde budou prezentovány její základní rysy, přičemž ze systematického hlediska bude mít dále především význam jedna z distinkcí, kterou Buridan v rámci své teorie vlastních jmen, resp. individuů v logickém smyslu slova, tzn. singularních termínů (*individuum*), zavádí.

Singularní termíny jsou termíny, které jsou predikovatelné pouze o jediné entitě.²³⁵ Podmínka této predikovatelnosti je specifikována způsobem, který je dále zásadní z hlediska systematické analýzy Buridanova pojetí modalit.²³⁶ Buridan totiž považuje za nesingularní dokonce i termíny, u nichž je nemožné, aby byly predikovány o vícero entitách. Tento problém demonstruje na termínu „*deus*“: tento termín nemůže, akceptujeme-li určité ontologické předpoklady, které jsou základem Buridanova pojetí modalit,²³⁷ supponovat za více entit nežli pouze za jednu. V Buridanově pojetí se však jedná o druhový termín, což je konceptualizováno zavedením dvojího pohledu na danou situaci. Termín „*deus*“ totiž sice z *reálného hlediska* (*ex parte rei significatae*) nemůže supponovat za více entit, avšak z *hlediska způsobu signifikace*, resp. *způsobu, jímž je daný termín zaveden* (*ex modo significationis vel impositionis*) nic nebrání tomu, aby termín za vícero entit supponoval.²³⁸ Známe-li tedy způsob, jakým termín „*deus*“ signifikuje, je

²³⁵Srv. Johannes Buridanus: *De praedicabilibus* 2.3.5, l. 6, str. 31: „*Individuum est terminus praedicabilis de uno solo.*“

²³⁶Z tohoto hlediska se budeme k tomuto problému vracet v souvislosti s analýzou modalit v kapitole věnované Buridanovu pojetí logického vyplývání.

²³⁷Tomuto pojetí modalit se budeme věnovat dále v souvislosti s definicí pojmu logického vyplývání.

²³⁸Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Porphyrii Isagogen* q. 9, co., ll. 1446–1448,

myslitelné (*possunt imaginari*), že tento termín suponuje za více entit. Kdyby tedy (*per impossibile*) existovalo více bohů, suponoval by daný termín za každého z nich.²³⁹ Reálná nesplnitelnost této podmínky je dána ontologickými důvody, které jsou ze sémantického hlediska irelevantní.²⁴⁰

Buridan rozlišuje tři typy singulárních termínů: deskripce (*circumlocutio*), jako např. „*prima causa huius mundi*“, případy použití demonstrativní signifikace (*significatio demonstrativa*), jako např. „*hic homo*“, a vlastní jména (*propria nomina*), jako např. „*Socrates*“. První případ, deskripce, se nicméně zásadním způsobem liší od druhých dvou, a to do té míry, že se fakticky nejedná o singulární termíny, protože přestože podaná deskripce může *de facto* suponovat za jedinou entitu, nejedná se o singulární termín, protože jedinečnost supozice musí být zajištěna *způsobem signifikace*, nikoli *faktickým stavem věcí (de facto)*.²⁴¹ Druhé dva případy pak odlišuje od deskripce to, že předpokládají přímý kognitivní kontakt s danou entitou,²⁴² který je v prvním případě dán jedinečným aktem ukázání předpokládajícím adekvátnost aktu ukázání,²⁴³ v druhém případě

str. 162: „*Individuum est praedicabile de uno solo, id est individuum est praedicabile cui ex modo suae significationis vel impositionis repugnat supponere nisi pro uno solo.*“

²³⁹K tomuto argumentu srv. Johannes Buridanus: *De praedicabilibus* 2.3.5, ll. 34–48, str. 33–34.

²⁴⁰Tento přístup, který mimochodem znamená, že sémantika jako věda je přinejmenším v některých oblastech jednoduše vědou o fungování jazyka, která je nezávislá na ontologických předpokladech, interpretuje Zupko jako kritiku „realistického“ chápání vztahu mezi jazykem a světem. Srv. Zupko (2003), str. 54.

²⁴¹Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Porphyrii Isagogen*, q. 9, co., ll. 1345–1379, str. 160.

²⁴²Jedná se o spíše psychologický důvod: podle Buridanova pojetí je poznání na základě singulárních pojmů možné pouze tehdy, když je poznávaná entita přítomna v přímém názoru (*in prospectu cognoscentis*). Srv. Pluta (2002).

²⁴³Buridan přímo hovoří o tom, že řekneme-li „*hic homo*“, aniž bychom přítom na nějakého člověka ukázali, případně ukážeme-li neodlišitelně na dva lidi, nebude věta, v níž se takový výraz vyskytuje, ani pravdivá, ani nepravdivá, nýbrž chybně utvořená (*incongrua et neque vera neque falsa*), ukážeme-li na něco, co však nebude člověkem, bude daná propozice správně utvořená, avšak nepravdivá (*congrua et falsa*), přičemž ani v jednom z těchto případů daný termín nebude za nic suponovat. Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Porphyrii Isagogen* q. 9, co., ll. 1390–1395, str. 161.

aktem počátečního „křtu“, kdy je danému individuu uděleno jméno na základě ukázání.²⁴⁴

1.4.4.3 Kategoriální analýza

Kategoriální analýza je založena na stejné sémantické terminologii jako teorie predikabilit, představuje však specifickou aplikaci těchto principů, přinejmenším v některých ohledech. Kategorie je chápána dvojím způsobem, buďto jako nejobecnější rod, nebo jako soubor všech predikovatelných termínů spadajících pod daný nejobecnější rod.²⁴⁵ V tuto chvíli se budeme věnovat pouze obecným aspektům kategoriální analýzy, nikoli Buridanově analýze konkrétních kategorií.

Na úvod je především třeba zdůraznit, že v Buridanově pojetí není rozlišení mezi jednotlivými kategoriemi (ať již v tom či onom pojetí) dáno rozdíly mezi reálnými korelátami těchto termínů ve smyslu supozit (což je znemožněno jeho ontologickými předpoklady) ani čistě vokálními rozdíly mezi jednotlivými výrazy (protože tento aspekt jazyka je konvenční), ale rozdíly sémantickými, tedy rozdíly odvozenými od pojmové roviny jazyka.²⁴⁶

Odlišení kategorií je založeno na odlišných způsobech konotace daných termínů (*ex diversis intentionibus, secundum quas termini sunt diversimode connotativi vel etiam non connotativi*).²⁴⁷ Z jiného hlediska lze podle Buridana téhož výsledku dosáhnout na základě analýzy způsobů predikace termínu o primárních substancích (*distinguuntur penes diversos modos praedicandi de primis substantiis*), které se odvozují právě od

²⁴⁴V případě, že je totéž jméno uděleno více jedincům, dochází přirozeně k ekvivokaci. Srv. Johannes Buridanus *Quaestiones in Porphyrii Isagogen* q. 9, co., ll. 1437–1444, str. 62.

²⁴⁵Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Praedicamenta* q. 3, co., ll. 84–87, str. 17 a *De praedicamentis* 3.1.8, str. 18–19.

²⁴⁶Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Praedicamenta* q. 3, co., ll. 89–101, str. 17–18.

²⁴⁷Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Praedicamenta* q. 3, co., ll. 96–98, str. 18. Srv. též Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* IV., str. 67, ll. 1nn.

způsobů konotace oněch termínů, a to tak, že termíny, které jsou o primárních substancích predikovatelné esenciálně, jsou součástí kategorie substance, a termíny, které jsou o nich predikovatelné denominativně, jsou součástí některé z kategorií denominativních, tj. akcidentálních termínů.²⁴⁸ Například termín „*album*“, který konotuje bělost, patří do kategorie kvality a je predikován o substanciálních termínech *in quale*.

Zde se však znovu objevuje problém (esenciálních) diferencí, tedy termínů, které nejsou konotativní, přestože jsou predikovány *in quale*. Buridan otázku, jsou-li difference substanciálními či akcidentálními termíny, řeší v *Quaestiones in Praedicamenta* jednoduše označením této otázky za čistě terminologický spor, daný tím, zda za kritérium substanciality v logickém smyslu slova považujeme pouze esenciální predikovatelnost o individuálních substanciálních termínech, nebo je-li navíc vyžadována predikovatelnost *in quid*, přičemž přijetí různých kritérií vede k odlišným výsledkům. Zdá se však, že takováto odpověď není konzistentní s jeho předchozím pojetím rozdílů mezi kategoriemi, podle něhož by způsob predikovatelnosti měl být odvozen od způsobu konotace: jestliže se termíny „*homo*“ a „*rationale*“ neliší z hlediska konotace, neměly by se lišit ani co do způsobu predikace, což je v rozporu s tím, co tvrdí Buridan.

V *De praedicabilibus* Buridan přijímá jinou, určitější odpověď odpověď, která již byla uvedena v souvislosti z teorií predikabilí: specifikum difference oproti paradigmatickým případům substanciálních termínů je dáno čistě gramatickými důvody: výraz predikovatelný *in quale* se liší na základě gramatického modu signifikace, totiž tak, že se jedná gramaticky vzato o adjektivum. V tom případě jsou tedy způsoby predikace

²⁴⁸Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Praedicamenta* q. 3, co., ll. 96–106, str. 18. Toto kritérium je rovněž někdy formulováno tak, že jednotlivé termíny se liší co do kategoriálního zařazení v závislosti na tom, na jaký typ otázek lze pomocí nich odpovědět; srv. tamt.

odvozovány od těchto modů signifikace.²⁴⁹ Toto pojetí je ovšem zcela jasně nabízí odlišnou odpověď, protože Buridan připouští, že mezi rody a druhy není rozdíl ve způsobu konotace (ani jeden z nich není konotativní), jakkoli lze hovořit o rozdílu v modu signifikace a následně predikace. Při aplikaci tohoto pojetí na paradigmatické termíny z kategorie substance a jim odpovídající difference se dostaneme do kolize s výkladem rozlišení mezi kategoriemi, tak jak je podáváno v *Quaestiones in praedicamenta* a v *Sofismatech*. V konečném důsledku je třeba odlišit způsoby konotace a způsoby predikace jako na sobě nezávislé, a tedy reformulovat určitou část kategoriální analýzy.²⁵⁰

1.5 Závěr

Předcházející kapitola měla za úkol představit terministickou sémantiku v jejím historickém kontextu (co do jejího vzniku i co do konfrontace s jejími dobovými alternativami) a dále v té konkrétní podobě, kterou rozvinul Jan Buridan. Pomineme-li všechny problémy Buridanovy sémantiky termínů, lze položit otázku, jaký je systematický přínos terministické sémantiky pro sémantiku moderní. Je zřejmé, že přímá aplikace středověkých výsledků v moderní sémantice je prakticky vyloučena. Přijetí fregovského pojetí pojmů a teorie predikace natolik změnilo pohled na logickou strukturu věty, že výsledky práce

²⁴⁹Srv. Johannes Buridanus: *De praedicabilibus* 2.7.4, ll. 17nn., str. 61.

²⁵⁰Pochopitelně tato revize může být provedena i na jiném místě Buridanovy teorie, např. přímo v pojetí esenciálních diferencí. Paralelní nominalistická tradice, zahrnující např. Viléma z Ockhamu či Pierra d'Ailly totiž předpokládá, že esenciální difference mají konotaci (na rozdíl od druhových a rodových termínů), avšak nekonotují něco vnějšího vůči dané entitě, nýbrž konotují něco, co je součástí této entity, např. termín „*rationale*“ rozumovou duši. Pierre d'Ailly pak dokonce rozlišuje v této souvislosti mezi vnitřní a vnější konotací. Srv. Guillelmus Ockhamus: *Summa logicae* 1.23, str. 75, ll. 46nn., Pierre d'Ailly: *Conceptus*, str. 89, ll. 21nn.

terministických logiků se staly nepoužitelnými. Navzdory tomu lze položit otázku, je-li možno považovat terministickou sémantiku za systematicky vzato úspěšnou. V tom případě je ale třeba rovněž položit otázku, jaký je úkol sémantiky termínů, případně jaká je její funkce vzhledem k celku sémantiky.

Systematicky vzato je klíčovým úkolem sémantiky termínů zkoumání funkce výrazů v propozičním kontextu. Konkrétněji: tímto cílem je zkoumat způsob, jakým jsou nesložené výrazy skládány do propozic, a způsob, jakým sémantické vlastnosti jednotlivých složek propozic v daných typech kontextů určují sémantické vlastnosti celku propozice, a to prostřednictvím zkoumání kontextuálních sémantických vlastností těchto složek propozice. V této formulaci je tedy sémantika termínů provázána s logickou analýzou přirozeného jazyka ve smyslu snahy detekovat logickou formu propozic: detekovat logickou formu neznámá nic jiného nežli popsat obecné způsoby determinace sémantických hodnot složených výrazů sémantickými hodnotami jejich komponent. Uvažujme jednoduchý příklad, totiž rozdíl mezi propozicemi „*Ludmila sedí vedle Rybjóku*“ a „*Ludmila zná Rybjóku*“. Jedná se pochopitelně o propozice s odlišnou logickou formou (nebo přinejmenším o variace na typické příklady takto odlišných propozic), kdy zároveň zásadní rozdíl mezi nimi spočívá v tom, že druhá z nich (na rozdíl od první) je příkladem hyperintenzionálního kontextu. Tyto dvě skutečnosti však nejsou v tomto případě propojeny čistě náhodně, jedná se ve skutečnosti o jedno a totéž: jediným důvodem, proč odlišujeme obě propozice z hlediska jejich formy, je skutečnost, že se od sebe odlišují způsoby, jakými složení jednotlivých komponent determinuje sémantickou hodnotu celku. Tyto způsoby přitom můžeme rozlišit na důsledcích, které má tento rozdíl pro fungování těchto propozic při odvozování a při substituci výrazů sdílejících určité sémantické hodnoty. Shrňme tedy, že *logická forma*

*určitého výrazu je způsob, jakým je jeho sémantická hodnota determinována sémantickými hodnotami jeho částí.*²⁵¹

Evidentním problémem této formulace je její neurčitost: pojem sémantické hodnoty zde totiž není vyjasněn. A to je také klíčový problém: přestože jsme intuitivně schopni rozlišit paradigmatické případy formálně odlišných odvození, udání přesných důvodů jejich odlišnosti již není intuitivně řešitelný úkol. Tak například (zůstaneme-li u výše uvedených propozic), předpokládejme následující situaci: Rybjóku, Ludmilina kočka, je nejkrásnější kočkou na světě. Ludmila samozřejmě zná svou kočku, obzvláště vzhledem k tomu, že vedle ní právě sedí. Přesto však neví, kdo je nejkrásnější kočkou na světě (může se domnívat, že na světě existuje ještě krásnější kočka nežli je Rybjóku, přestože ji sama nezná, takže na otázku, zná-li nejkrásnější kočku na světě, by Ludmila pravdivě odpověděla: „*Neznám*“). Vzhledem k této situaci je zřejmá neplatnost následujícího odvození (2), zatímco odvození (1) je neproblematicky platné:

(1) *Ludmila sedí vedle Rybjóku, Rybjóku je nejkrásnější kočka na světě; tudíž Ludmila sedí vedle nejkrásnější kočky na světě.*

(2) *Ludmila zná Rybjóku, Rybjóku je nejkrásnější kočka na světě; tudíž Ludmila zná nejkrásnější kočku na světě.*²⁵²

Rozdíl v platnosti mezi těmito dvěma odvozeními jsme schopni rozhodnout intuitivně, nakořik je intuitivní metoda kontramodelu v této podobě.²⁵³

²⁵¹Tato formulace pochopitelně nevyklučuje triviální případ elementárního výrazu, jehož jedinou složkou, lze-li to tak formulovat, je tento výraz samotný.

Ke zde prezentovanému pojetí srv. Materna – Pala – Zlatuška (1989), str. 23–25. Za primární úkol logické analýzy přirozeného jazyka je označováno „*nalezení sémantických zákonitostí jazyka: jádrem této problematiky je otázka, jak závisí význam složeného výrazu na významech jeho podvýrazů*“ (tamt., str. 25).

²⁵²Čeština v běžném užití slova „*znát*“ není možná dostatečně precizní pro rozlišení toho, co Buridan nazývá kontexty „*a parte ante*“ a „*a parte post*“. V případě, že by z těchto důvodů vznikla pochybnost v souvislosti s konsekvencem druhého odvození, navrhuji nahradit příklad se znalostí příkladem s hledáním (a případně prohodit první z premis s konsekvencem), který je sice komplikovaný, nicméně jednoznačně průhlednější.

²⁵³Zdůrazněme právě „v této podobě“. Pochopitelně metoda kontramodelu aplikovaná ve

Dokonce lze předpokládat, že je možné intuitivně odhalit, že problém je v použití slovesa „znát“. Popsat tento rozdíl a důvod, proč první odvození je platná a druhé neplatné, resp. proč je podobná substituce legitimní v jednom a nelegitimní ve druhém případě, však již není úkol intuitivní, ale technický. Nemožnost provést substituci koextenzionálních výrazů v obou případech je zjevně dána tím, že druhý kontext se od prvního liší z hlediska vlivu výrazu „nejkrásnější kočka na světě“ (resp. výrazů, které jsou od něj odvozeny aplikací určitých gramatických pravidel) na sémantickou hodnotu konsekventu.²⁵⁴ Úkol přesného rozlišení (a prostřednictvím toho ukázání důvodu neplatnosti druhého odvození poukazem na odlišnou logickou formu druhého odvození) je tedy úkolem řešitelným právě pomocí sémantiky termínů. Hlavním cílem sémantiky termínů je podat efektivní terminologický aparát pro logickou analýzu přirozeného jazyka.

Chápeme-li však úkol sémantiky termínů tímto způsobem, nabízí se pochopitelně otázka, máme-li předpokládat, že tento úkol je zvládnutelný jediným způsobem. Zdá se, že takový předpoklad je neoprávněný. Kritériem úspěšnosti takto chápané sémantiky termínů je totiž právě jen schopnost detekovat rozdíly v logické formě propozic a veškerá odborná terminologie, který je v rámci tohoto řešení použita, má jednoduše instrumentální povahu. Díky tomu můžeme chápat sémantické termíny jako funkcionální, nikoli substanciální: jejich úkolem je popsat fungování výrazů, nikoli jejich „podstatu“. Otázky, je-li pojem „skutečně“ funkcí, či zdali „skutečně“ existují entity typu pravdivostní hodnoty apod., nemají v tomto přístupu

formální sémantice může být také čistě technickým (a eventuálně náročným, resp. oproti zde uvedenému postupu každopádně nesrovnatelně náročnějším) úkolem vzhledem k různým pojetím možných světů v jednotlivých pojetích modální sémantiky.

²⁵⁴Pochopitelně je celá situace mnohem složitější. Tento výraz má totiž supozici jen v širším smyslu slova, protože je v každém případě částí subjektového či predikátového termínu. Podobnost obou odvození by tak zmizela, pokud bychom se pokusili zjistit, co přesně je logickým subjektem propozic v odvození (2). Již tato složitost však ukazuje, že zde vzniká celá řada technických problémů, které navíc vznikají specificky ve vztahu ke konkrétní sémantické teorie, pomocí níž obě odvození analyzujeme.

smysl a vznikají pouze díky nepochopení instrumentální povahy sémantiky (nebo přinejmenším díky nedocenění možnosti chápat sémantickou terminologii instrumentálně). Z tohoto důvodu je možné prohlásit (např.) středověkou a moderní sémantiku za rovnocenné, jestliže jsou schopny stejně úspěšně detekovat logickou formu propozic. To znamená, že musejí být schopny rozlišit mezi všemi typy propozičních kontextů z hlediska vzájemného ovlivňování se sémantických vlastností výrazů v těchto kontextech. Minimálním dostupným kritériem je pro nás schopnost analyzovat a odlišit extenzionální, intenzionální a hyperintenzionální kontexty. A právě z tohoto hlediska lze pro buridanovskou sémantiku nárokovat úspěšnost a rovnocennost moderním sémantikám.

Kromě tohoto kritéria mohou vznikat ještě některá další. Pomineme-li tedy taková kritéria, která vyplývají z obecných nároků na racionálně konstruované teorie, mohou zde vznikat ještě dvě další, obě však vzhledem k povaze sémantiky, tak, jak je zde chápána, spíše externí. Prvním kritériem je pragmatické kritérium, založené na snadné aplikovatelnosti. Z tohoto hlediska můžeme například např. (ať již právem či neprávem) upřednostňovat moderní sémantiku díky přehlednějšímu zápisu, který se od ní odvozuje. Druhým kritériem, za předpokladu, že tuto část sémantiky nejsme ochotni chápat instrumentálně, je otázka závažnosti ontologických závazků dané teorie. Například můžeme odmítat moderní sémantiku, pokud bychom byli na základě jejího akceptování nuceni připustit existenci entit typu pravdivostní hodnoty. Není vyloučeno, že mohou vznikat ještě další podobné nároky, podle nichž můžeme hodnotit jednotlivé sémantické teorie jako více či méně úspěšné. Pro zde prezentovaný přístup jsou však všechna kritéria tohoto typu nepodstatná. Nepřímým přínosem terministické sémantiky je to, že nás její studium upozorňuje na alternativní přístup ke klíčovým otázkám teorie významu, který potvrzuje možnost legitimního

pluralismu v rámci řešení (takto instrumentálně chápaných) sémantických otázek.

2. Propoziční sémantika

2.1. Problém propozičního významu

2.1.1 Úvod

Teorie propozičního významu je sémantikou specifických složených výrazů. Specifickým rysem výrazů tohoto typu je, že jsou nositelem pravdivostní hodnoty a (na základě toho) nositelem logických relací (konkrétně nositelem relace logického vyplývání). Jednou z nejzásadnějších otázek propoziční sémantiky (přinejmenším v kontextu korespondenční teorie pravdy, která je pro středověkou sémantiku samozřejmostí) je, jaký typ entit je sémantickým korelátém propozice jako celku. Za předpokladu, že propozice je složeným výrazem,²⁵⁵ zdá se, že nejpřímočařejším řešením by bylo předpokládat existenci určitých strukturovaných entit (ať už je nazveme fakty, stavy věcí či situace), které by byly sémantickými koreláty propozic, tzn. (vzhledem ke specifické povaze propozic jakožto nositelů pravdivostní hodnoty) jejich pravditely. Co se týče systematické analýzy propoziční sémantiky, lze rozlišit následující aspekty: Zaprvé, logickosémantické aspekty týkající se teorie pravdy v korespondenčním smyslu slova (tzn. rozdíl mezi různě silnými teoriemi sémantické korespondence), které zahrnují problém propozičního významu. Zadruhé, ontologické aspekty, tzn. otázku, jakému typu objektů je možno připsat ontologický status. Tento druhý aspekt problému pak zahrnuje dvě propojené otázky, totiž otázku úspornosti ontologie a otázku akceptovatelnosti různých významů slova „existovat“.

²⁵⁵Problém složenosti je zde chápána vzhledem ke složenosti sémantické, nikoli čistě syntaktické. Za sémanticky složené jsou považovány všechny výrazy, jejichž sémantická hodnota je funkcionálně závislá na sémantické hodnotě jiných výrazů, ať již tyto další výrazy jsou jejich syntaktickými částmi, nebo ne. (Srv. Gyula Klíma(2001b), str. xxxviinn.)

Z historického hlediska představuje propoziční sémantika, zabývající se těmito problémy, standardní součástí středověké sémantiky, jak už bylo naznačeno v úvodní pasáži věnované okolnostem vzniku diktistické sémantiky ve středověku.²⁵⁶ Diskuze se objevuje (z důvodů, které dosud nejsou zcela vyjasněny) ve dvanáctém století v Abélardových logických spisech.²⁵⁷ V poabelárdovském období se objevuje několik soupeřících stanovisek (v návaznosti na základní logické přístupy dvanáctého století) a diskuze se stává opět velmi živou ve století čtrnáctém. Právě na toto znovuobjevení diskuze a pozici Jana Buridana se zde budeme zaměřovat. Za centrální budou považovány následující dva problémy spojené s Buridanovou nominalistickou sémantikou: problém sémantické teorie pravdy a problém sémantiky akuzativně-infinitivních konstrukcí. V tomto ohledu bude tedy diskuze vytržena z původního historického kontextu, protože kdyby měly být diskutovány přímo původní historické kontexty (tzn. kontexty této diskuze ve čtrnáctém století), bylo by třeba dodat ještě jeden, totiž problém bezprostředního obsahu našich přesvědčení. Tento kontext, jakkoli je zajímavý jakožto součást epistemické logiky a sémantiky hyperintenzionálních kontextů a jakkoli je původním kontextem z hlediska iniciování celé diskuze ve čtrnáctém století, bude opominut spolu s otázkami analýzy obecné struktury pojmových a propozičních postojů a jejich konkrétními aplikacemi v oblasti analýzy aktu souhlasu (který je základní složkou aktu poznání, přinejmenším v některých pojetích). Zaměřovat se budeme právě jen na již uvedené otázky propoziční sémantiky.²⁵⁸ Z téhož důvodu zde nebudou konfrontovány všechny dobové přístupy, ale pouze (prostřednictvím rozboru vybraných autorů) přístupy autorů typických pro

²⁵⁶Srv. Nuchelmans (1973), Nuchelmans (1997), a Kretzmann (1970) pro základní přehled. Co se týče diskuze ve čtrnáctém století, srv. Perler (1992). Rozbor pozic, které ve svých *Quaestiones in Analytica posteriora* zmiňuje Buridan, uvádí Pinborg (1972), str. 148–168.

²⁵⁷Srv. King (2004), str. 105–108 a Marenbon (1999), str. 202–209.

²⁵⁸Co se týče tohoto zde chybějícího kontextu, srv. (např.) Scott (1965).

realistické paradigma, vůči němuž se Buridan vymezuje. Z hlediska tří výše vymezených sémantických paradigmat středověku se tato diskuze bude týkat sporu mezi diktismem a terminismem. Právě na tomto problému bude ukázáno, jak se terministická sémantika může stát základem pro eliminaci některých zdánlivých ontologických závazků, tedy jak může terministická sémantika fungovat jako nástroj nominalistického paradigmatu.

2.1.2 Propoziční sémantika ve čtrnáctém století

Diskuze týkající se problému propozičních významů (která byla pro třinácté století relevantní jakožto součást diskuze týkající se stability obsahu víry) se zřetelně objevuje na počátku čtrnáctého století ve spojení s autory jako Adam z Wodehamu či Řehoř z Rimini a jejich realistickou verzí teorie propozičního významu.²⁵⁹ V tomto období se rovněž, vedle původního termínu „*enuntiabile*“, pocházejícího z dvanáctého století, objevuje termín „*complexe significabile*“. Adam byl iniciátorem celé pozdněstředověké realistické tradice teorie propozičních významů a jeho přístup byl dále rozpracován Řehořem, což je důvod, proč se zde zaměříme na obě dvě verze realistické propoziční sémantiky. Historicky vzato lze pak Buridanovu sémantickou koncepci vnímat jako kritiku Řehořovy pozice.²⁶⁰

2.1.2.1 Realistická verze propoziční sémantiky

Buridanovi realističtí předchůdci diskutují problém propozičního významu primárně v kontextu problému vlastního obsahu našich přesvědčení. Ve čtrnáctém století lze odlišit tři základní přístupy k tomuto

²⁵⁹K následující diskuzi srv. Nuchelmans (1974), str. 195–280 a (1997), str. 203nn. a Spade (2002), str. 165nn.

²⁶⁰Navzdory tomu, že v dřívějším výzkumu se předpokládal opačný vztah mezi Adamem a Řehořem, byl Adamův vliv na Řehoře prokázán Gedeonem Gálem; srv. Gál (1977), str. 66–70. Celou diskuzi shrnuje Zupko (1994–1997). Zupko v tomtéž textu rovněž prokazuje převládající vliv právě Řehořovy formulace realistické propoziční sémantiky na Buridana (což je důvod, proč je třeba věnovat se zde oběma autorům).

problému: *res-theory* (objektem přesvědčení je entita signifikovaná termínem či termíny určité propozice), *complexum-theory* (objektem přesvědčení je propozice) a do jisté míry kompromisní pozici, která tvrdí, že objektem přesvědčení je „*complexe significabile*“, tj. „to, co je signifikovatelné složeným způsobem“ (čili složeným výrazem), které je neredukovatelné na objekty navrhované předchozími přístupy.²⁶¹

Původním kontextem pro formulaci otázek propoziční sémantiky je pro Adama problém identity obsahu určitého přesvědčení.²⁶² Předpokládejme, že různí lidé žijící v různých obdobích jsou přesvědčeni o něčem, co je potenciálně vyjádřitelné pomocí propozic obsahujících slovesa různého gramatického času, např. (abychom použili středověkým autorům blízký příklad) o narození Krista: lidé z období před jeho narozením byli přesvědčeni, že se narodí, zatímco lidé z našeho období jsou přesvědčeni, že se narodil. Tato rozdílnost gramatických časů by však neměla bránit identitě obsahů přesvědčení těchto dvou skupin lidí. Oproti zastáncům *res-theory* a *complexum-theory* tvrdí Adam z Wodehamu, že tímto obsahem je propoziční význam, tzn. celkový signifikát propozice, čili fakt, že něco se má či nemá tak a tak (*sic esse a parte rei vel sic non esse*):

*...immediatum obiectum actus assentiendi est obiectum totale complexi necessitantis ad assensum. (...) obiectum totale propositionis est eius significatum; eius autem significatum est sic esse vel sic non esse sicut per propositionem denotatur.*²⁶³

Tento fakt či stav věcí je rovněž charakterizován jako to, co může být signifikováno pouze složeným výrazem (*quoddam significabile per*

²⁶¹Paradigmaticými zástupci těchto teorií jsou Walter Chatton (*res-theory*), Ockham (*complexum-theory*) a Adam z Wodehamu či Řehoř z Rimini (*complexe significabile-theory*). Srv. Nuchelmans (1997).

²⁶²Srv. Nuchelmans (1980).

²⁶³Srv. Adam z Wodehamu: *In primum librum Sententiarum*, dist. 1, q, 1, §§ 49, 57, str. 86–87.

complexum).²⁶⁴ Důsledkem specifické povahy propozičních významů je jejich necharakterizovatelnost prostředky tradiční aristotelské ontologie. Objekt našeho souhlasu či přesvědčení není určitým typem entity, nýbrž je skutečností, že něco se má či nemá tak a tak, a otázka ontologického statusu těchto objektů formulovaná prostředky substanční ontologie musí být zamítnuta jako formulovaná nevhodným či dokonce gramaticky nesprávným způsobem:

*Magis tamen proprie respondetur quod (...) non est 'quid' sed 'esse quid'. Et ideo quaestio [tzn. otázka esenciálního určení stavů věcí: „quid est...“, M.H.] inepta est, sicut illa quaestio incongrua [et] proterva esset qua quaeretur 'quid est: homo est animal?'.*²⁶⁵

Všechna tato určení jsou negativní, resp. přesněji řečeno jsou propracovanou formou zamítnutí klasicky formulovaných ontologických otázek vůbec (mj. např. otázky jednoduchosti či složenosti²⁶⁶). Na druhé straně Adam tvrdí, že stavy věcí nejsou ani identické s mentálními akty či propozicemi, ani na nich nejsou závislé,²⁶⁷ a že jsou odlišné od substancí a akcidentů,²⁶⁸ konkrétně od substancí a akcidentů, jichž se týkají tvrzení realizovaná odpovídajícími větami,²⁶⁹ a shrnuje celý problém takto:

²⁶⁴Srv. Adam z Wodehamu: *In primum librum Sententiarum*, § 59, str. 88.

²⁶⁵Srv. Adam z Wodehamu: *In primum librum Sententiarum*, § 61, str. 89.

²⁶⁶Srv. Adam z Wodehamu: *In primum librum Sententiarum*, § 59, str. 88.

²⁶⁷Srv. Adam z Wodehamu: *In primum librum Sententiarum*, §§ 57–58, str. 87–88.

²⁶⁸Srv. Adam z Wodehamu: *In primum librum Sententiarum*, § 61, str. 89.

²⁶⁹Adam nicméně rozlišuje mezi následujícími dvěma otázkami: otázkou ontologického statusu stavů věcí (např. „*quid est Deum esse Deum*“) a otázkou podmínek jejich (kvazi-) existence („*quid est quo posito Deus est Deus*“). Podle Adama je na tyto dvě otázky třeba dát dvě různé odpovědi. Otázku, čím je stav věcí, že Bůh je Bohem, je možno zodpovědět pomocí deskripce vyjasňující původní stav věcí (např. že Bůh je *actus purus*), zatímco odpověď na druhou otázku je jednoduše taková, že Bůh je podmínkou toho, aby Bůh byl Bohem (srv. Adam z Wodehamu: *In primum librum Sententiarum*, §§ 64–67, str. 90–91). Tato distinkce však pouze vyvolává další otázky, totiž jak je možno vysvětlit vztah mezi stavem věcí a entitou, která jej podmiňuje (a v jakém smyslu slova může entita podmiňovat něco, co není jsoucí ani nejsoucí?). Mimochodem, tato entita je rovněž nazývána (jak se zdá) „dílčím objektem propozice“ a je označována jako to, co je „pojímáno“ odpovídající propozicí (srv. Adam z Wodehamu: *In primum librum Sententiarum*, § 47, str. 85–86). Jako

*Obiectum totale illius assensus nec est aliquid nec nihil, nec ens nec non ens.*²⁷⁰

Adamovo řešení otázky ontologického statusu stavů věcí tedy, opakujeme, ani tak nepodává odpověď, jako spíše zavrhuje celou otázku, přinejmenším v jejím tradičním znění (tzn. ve formulaci, která je vlastní substanční ontologii). Dané řešení nicméně vyvolává otázku, zdali je takovéto řešení schopno splnit požadavky, které formulaci podobné teorie motivují, konkrétně požadavky sémantické: vzniká otázka, zdali objekt, který postrádá (nebo přinejmenším má neurčený či neurčitelný) ontologický status, může hrát v sémantice nějakou roli, obzvláště jsou-li stavy věcí zavedeny tak, aby byly *reálnými*²⁷¹ koreláty propozic, tzn. jejich pravditely, či propozičními obsahy řečových aktů.

Řehoř z Rimini, inspirován Adamovým přístupem, usiloval o ontologickou specifikaci propozičních významů, a tedy o doplnění Adamovy negativní odpovědi svou vlastní odpovědí pozitivní. Řehoř navazuje na Adamovo řešení původní otázky a tvrdí, že bezprostředním objektem vědeckého poznání je celkový signifikát určité propozice (*significatum totale propositionis*).²⁷² Za účelem vyjasnění otázky týkající se reálnosti stavů věcí rozlišuje mezi třemi významy „reálnosti“ a „nereálnosti“:

...dicendum, quod hoc nomen 'aliquid' sicut et ista alia sibi synonyma 'res' et 'ens', possunt accipi tripliciter. Uno modo communissime secundum quod omne significabile complexe vel incomplexo, et hoc vere vel false, dicit res et

konkrétní příklad naléhavosti těchto otázek lze zmínit problém negativních existenčních propozic či otázku, jaké stavy věcí odpovídají nepravdivým propozicím (protože, jak je zřejmé, rovněž takovými propozicemi mohou být vyjádřena naše přesvědčení).

²⁷⁰Srv. Adam z Wodehamu: *In primum librum Sententiarum*, § 69, str. 91.

²⁷¹Toto slovo je zde používáno v čistě intuitivním významu. Každopádně však, bez ohledu na konkrétní význam, který přidělíme slovu „reálný“, zůstává zde metodologický požadavek ontologického vymezení stavů věcí, které Adamův přístup neuspokojuje.

²⁷²Srv. Řehoř z Rimini: *Lectura super librum primum Sententiarum*, prologus, q. 1, art. 1, §§ 30–33, str. 362–364.

*aliquid. (...) Alio modo sumuntur pro omni significabili complexe vel etiam incomplexo, sed vere, id est per veram enuntiationem; quod autem false, tantum dicitur non ens (...) Tertio modo sumuntur ista ut significant aliquam essentiam seu entitatem existentem. Et hoc modo quod non existit, dicitur nihil (...) Nunc ad argumentum, cum quaeritur, utrum illud totale significatum sit aliquid vel nihil, dico, quod, si 'aliquid' sumatur primo vel secundo modo, est aliquid. Si vero tertio modo sumatur, non est aliquid.*²⁷³

Poté, co zavedl tuto distinkci, Řehoř (který je v tomto ohledu podobný Adamovi) navrhuje otázku, čím je stav věci: skutečnost, že lidé jsou živočichové, není něčím (*non est aliquid*), je však skutečností, že lidé jsou oduševněnými, smyslově vnímajícími a racionálními bytostmi.²⁷⁴ Řehoř však pokračuje a dodává, že stavy věcí zcela jsou něčím z nesubstančního hlediska. Z toho důvodu neodmítá (tak jako Adam) ontologickou charakterizaci stavů věcí vůbec, ale pouze klasické způsoby jejich charakterizace.²⁷⁵ Řehořův přístup lze tak do jisté míry chápat jako pokus zachovat v platnosti Aristotelskou substanční ontologii pomocí toho, že se propozičním významům upře ten druh reálnosti, který je obvykle připisován entitám akceptovatelným z hlediska aristotelské ontologie (tzn. substancím a akcidentům).²⁷⁶ Cenou za tento pokus o záchranu aristotelismu je rozšíření

²⁷³Srv. Řehoř z Rimini: *Lectura super librum primum Sententiarum*, prologus, q. 1, art. 1, §§ 30–33, str. 362–364. Tento text analyzuje a komentuje Scott: srv. Scott (1965), str. 655–656.

²⁷⁴Mimochodem, tato teze, zastávaná jak Adamem, tak Řehořem, znemožňuje, aby takto pojaté propoziční významy fungovaly jako obsahy našich přesvědčení, protože toto by mohlo vést k případné zaměnitelnosti výrazů „*hominem esse animal*“ a „*hominem esse ens sensibile...*“, což v intencionálních kontextech může vést k protiintuitivním důsledkům.

²⁷⁵Srv. Řehoř z Rimini: *Lectura super librum primum Sententiarum*, prologus, q. 1, art. 1, § 33, str. 364–366. Jack Zupko v tomto kontextu zdůrazňuje, že přes zdánlivou podobnost je zde zásadní rozdíl: zatímco Adam odmítá jakoukoli specifikaci, Řehoř zavádí další významy slova „reálný“, aby mohl poskytnout alespoň nějakou specifikaci. Srv. Zupko (2003), str. 126.

²⁷⁶Srv. Řehoř z Rimini: *Lectura super librum primum Sententiarum*, prologus, q. 1, art. 1, § 35, str. 366–367.

významu slova „reálný“.²⁷⁷ Namísto (např.) rozšíření počtu aristotelských kategorií je měněn význam ontologické terminologie (konkrétně transcendentálií).

Realistické řešení teorie propozičních významů představuje výzvu pro středověkou sémantiku, ontologii i teologii.²⁷⁸ Ponecháme-li stranou všechny teologické implikace této diskuze, vzniká zde z hlediska aristotelské ontologie následující dilema: buďto musíme rezignovat na kategoriální analýzu v její klasické podobě, nakolik si činí nároky na úplnost, nebo musíme rozšířit význam slova „reálný“. Neboli, řečeno lewisovsky, vzniká zde dilema mezi kvantitativní a kvalitativní úsporností.²⁷⁹ Jsme nuceni volit mezi zavedením dalšího druhu entit téhož typu (což ale v případě propozičních významů nepřipadá středověkým autorům plauzibilní), nebo zavést zcela nový typ entit. Obě řešení vyžadují podpůrnou argumentaci: buďto je nutné dokázat, že rozšíření kategoriální analýzy nevede ke změnám významu ontologické terminologie (přesněji řečeno, změně významu transcendentálií),²⁸⁰ nebo je nutné dokázat legitimitu rozšíření pojmu reálnosti²⁸¹ a přijmout všechny možné důsledky takového rozšíření.²⁸²

²⁷⁷Tato tendence je dále rozvíjena dalšími realisty v otázce propozičních významů; srv. např. Hugolin z Orvieta: srv. Hugolin von Orvieta: *Commentarius in quattuor libros Sententiarum*, in: Dominik Perler: *Satztheorien*, §§ 16–27, str. 402–410.

²⁷⁸Buridan ve svých *Sofismatech* zmiňuje následující důsledky: propoziční významy by musely být objektem, který není ani substancí, ani akcidentem, ani věčný, ani stvořený, ani Stvořitelem, ani stvořením: srv. Johannes Buridanus: *Summulae de practica sophismatum* I., *soph.* 5, str. 17, l. 22 – str. 18, l. 6.

²⁷⁹Srv. Lewis (2001), str. 162–163.

²⁸⁰Mimoto vzniká potřeba reinterpretace logických aspektů kategoriální analýzy, přinejmenším za předpokladu, že kategoriální analýza usiluje o analýzu nesložených výrazů a/nebo jejich reálných korelátů. Tento problém se však nezdá být zásadní pro možnost postupovat tímto způsobem.

²⁸¹Konkrétně: je třeba prokázat, že kategoriální analýza (chápaná ontologicky) není úplnou analýzou pojmu objektu.

²⁸²Zdá se, že Adamův přístup se pokouší tomuto dilematu uniknout tak, že odmítá samotnou otázku ontologického statusu propozičních významů. Již tímto se může dané řešení stát problematickým, jak bylo ukázáno. Mimoto může implikovat další problémy, které potenciálně ohrožují jeho konzistenci. Nabízí se např. zjevný problém, jak je možno tvrdit

Nominalistický přístup v té podobě, jakou mu dává Buridan, usiluje o prokázání falešnosti tohoto dilematu. Ani jedna z forem zamítnutí principu úspornosti není nutná, jestliže úspěšně vyřešíme problémy, které takovýto krok zdánlivě motivují, aniž bychom postulovali existenci (či kvazi-existenci) objektů typu *complexe significabile*. Nástrojem tohoto řešení je právě nominalistická verze terministické sémantiky.

2.1.2.2 Nominalistická verze propoziční sémantiky. Jan Buridan.

Buridan se problematikou propozičních významů zabývá v několika svých pracích, zde se však zaměříme pouze na jeho argumentaci z *Quaestiones in De Anima*, *Sofismat* a relevantních pasáží ze *Summulae de dialectica*.²⁸³ Zde provedená analýza se bude zaměřovat na následující dva problémy: sémantiku pravdivosti a sémantiku akuzativně-infinitivních konstrukcí (dále: AIK), tzn. výrazů typu: „*Socratem esse animal*“, jejichž dílčí funkcí je pojmenování vět. Obě tyto otázky jsou propojeny s problémem propozičního významu (existuje-li něco takového), a jsou tedy v Buridanově díle provázány jak historicky, tak systematicky.²⁸⁴

Argumentace, s níž se Buridan ve svých logických spisech vyrovnává, má podobu předložení intuitivně pravdivých propozic, u nichž určení pravdivostních podmínek zdánlivě předpokládá existenci objektů typu

nezávislost propozičních významů na určitých entitách, nepodáme-li pozitivní řešení otázky jejich ontologického statusu. Tento krok není totiž obhájen tvrzením o specifičnosti těchto objektů samotných: nedává-li smysl otázka ontologického statusu, jak je možné ptát se smysluplně na závislost či nezávislost?

²⁸³Použitý korpus textů tedy není vyčerpávající. Analýza se bude zaměřovat především na Buridanovy pozdní, logicky orientované práce. Z tohoto důvodu budou ponechány stranou komentáře k *Analytikám* (nejsou pozdní) a komentáře k *Metafyzice* (nejsou primárně logické). Obě tyto práce jsou nicméně analyzovány v sekundární literatuře, která je zde citována a neposkytují žádný podstatným způsobem odlišný výsledek. Srv. následující práce k obecnému pojetí Buridanova řešení problémů spojených s propoziční sémantikou: Zupko (2003), str. 125–131, Pérez-Ilzarbe (2004), Klima (2009), str. 203–209.

²⁸⁴Historická vazba je dána jednoduše stejností kontextů Buridanových prací, v nichž jsou obě otázky diskutovány, vazba systematická je dána tím, že AIK funguje jako pojmenování propozice.

complexe significabile.²⁸⁵ Buridanova obrana nominalismu je tak založena na pokusu prokázat, že tyto údajně komplikované příklady je možno analyzovat standardním způsobem v rámci pojmového rámce terministické sémantiky: pravdivostní podmínky těchto případů, právě tak jako jiných propozic, je možno definovat induktivně na základě sémantických hodnot jejich složek.²⁸⁶ Buridanova sémantika tak může dokázat, že potřeba silnějšího ontologického závazku je čistě zdánlivá. Co se týče druhé otázky (tzn. otázky sémantiky AIK), je obecný cíl této části sémantiky identický. Rozdíl je však v řešení dílčích problémů: AIK funguje jako mimologický termín, takže vzniká otázka jeho funkce (konkrétněji: jeho supozice) v různých propozičních kontextech. Vzhledem k tomu, že Buridanova sémantika termínů byla již vyložena výše, je nyní možno v obecných rysech představit Buridanův přístup v propoziční sémantice. Co se týče jeho sémantiky pravdivosti, budeme se v tuto chvíli věnovat pouze standardním případům, tzn. prozatím ponecháme stranou problém sémantických paradoxů.

2.1.2.2.1 Sémantika pravdivosti

Buridanovo řešení problémů spojených s korespondenční teorií pravdy, stejně jako jeho motivaci pro přijetí konkrétního řešení, je možno shrnout následujícími slovy, která rovněž zahrnují problematiku ontologického statusu propozičních významů do kontextu diskuze mezi nominalisty a realisty:

Multi enim moderni ponunt complexe significabilia, sicut Plato posuit ideas, scilicet praeter animam entia distincta a singularibus et ab accidentibus eis inhaerentibus; immo dicunt quod aliqua sunt complexe

²⁸⁵Jedná se tedy o analogii argumentace, s níž se byl Buridan nucen vyrovnávat v rámci teorie supozice.

²⁸⁶Srv. Klima (1993), str. 41.

significabilia praeter animam existentia, quae nec substantiae nec accidentia, immo nec creator nec creaturae. Et tales opiniones sunt valde inconuenientes cum motivo sicut opinatum fuit, quia credunt quod omnis propositio vera ex eo sit vera quia est ita in re sicut <ipsa> significat (...)
*Breviter ad omnia respondendum est quod procedunt ex ignorantia logicae et ex falsa suppositione. Unde haec est falsa quod omnis propositio vera ex eo fit vera quod ita sit in re significata sicut ipsa significat. Immo diversarum propositionum oportet diversimode assignare diversas causas veritatis.*²⁸⁷

Buridanova argumentace, jak již bylo řečeno, má následující strukturu: Jestliže jednou z možných motivací pro zavedení propozičních významů je analýza pravdivostních podmínek určitých komplikovaných případů (typicky: negativních existenčních tvrzení, modálních propozic apod.), lze tento přístup zamítnout ukázáním toho, že analýza pravdivostních podmínek se obejde bez zavádění objektů tohoto typu. Ontologický závazek k objektům typu stavy věcí je tak eliminován pomocí úspornější analýzy. Tuto analýzu předvedeme na Buridanově řešení problému pravdivostních podmínek negativních existenčních propozic.

Problém negativních existenčních propozic je klasickou výzvou pro korespondenční teorii pravdy: jaký reálný korelát činí negativní existenční

²⁸⁷Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in De Anima (secunda lectura)*, I., q. 4, co., ll. 67–72 a 114–118, str. 733–734 [zvýraznil M.H.]. Striktně vzato nepředstavuje tato pasáž ještě textovou evidenci pro Buridanovu vrcholnou pozici, kdy je tzv. signifičální pojetí plně nahrazeno tzv. pojetím supozičním, tak jak ji Buridan prezentuje ve svých *Sofismatech*. V citované pasáži Buridan uvádí spíše zpřesněnou variantu teorie signifičální, která zohledňuje temporální (a případně rovněž modální) aspekt pravdivostních podmínek. Stejnou, resp. analogickou formulaci však Buridan opakuje rovněž v *Sofismatech* po představení své supoziční teorie, kdy připouští použití signifičální teorie jako terminologické zkratky: „*Sed ad brevius loquendum utar eo saepe intendens per eum non quod significat de primaria impositione, sed causas veritatis vel falsitatis prius assignatas diversas in diversis propositionibus, sicut dictum fuit.*“ Srv. Johannes Buridanus: *Summulae de practica sophismatum* II., str. 46, ll. 11–14 [zvýraznil M.H.]. (Problému rozlišení mezi supoziční a signifičální teorií pravdivosti se budeme věnovat vzápětí.)

tvrzení pravdivými?²⁸⁸ Předpokládáme-li pravdivost negativní existenční propozice, pak tímto reálným korelátem nemůže být entita, za niž supонуje jeden z termínů dané propozice. Zdá se tedy, že předpoklad pravdivosti takovýchto propozic je dostatečnou motivací pro zavedení objektů typu stavy věcí:

*Et tunc descendendo ad speciales propositiones: ista est vera: chimaera non est, igitur ita est in re significata <sicut ipsa significat>. Unde ita est quod chimaera non est; et si ita est, tunc est; igitur chimaeram non esse est. Et cum non est substantia nec accidens substantiae inhaerens, nec potest assignari ubi sit, nec in caelo nec in terra. Igitur est quoddam significabile complexe distinctum a substantiis et accidentis.*²⁸⁹

V *Quaestiones in De Anima* Buridan uvažuje právě klasickou námitku, která je navíc takto zesílena tím, že daná negativní existenční propozice popírá existenci paradigmatického případu nemožného objektu, chiméry. Tím spíše je tedy zřejmé, že reálným korelátem dané propozice nemůže být supozitum (v tomto případě subjektivního) termínu. Má-li tedy důvodem pravdivosti dané propozice být existence určité entity, nemůže se v tomto případě rozhodně jednat o entitu analyzovatelnou z hlediska tradiční ontologie. Jedná se tedy o specifický typ objektu, *complexe significabile*.

Buridanova odpověď v daném textu je založena na zdůraznění vztahu mezi pravdivostními podmínkami vzájemně kontradiktorních propozic. V daném případě je tedy podle Buridana třeba věnovat se nikoli otázce, co činí danou propozici pravdivou, ale tomu, že odpovídající kontradiktorní propozice („*Chimaera est*“) je nepravdivá: negativní propozice je pravdivá proto, že tomu není reálně tak, jak signifikuje, resp. jak by signifikovala propozice vůči ní kontradiktorní:

²⁸⁸Jedná se tedy o středověkou analogii sporu mezi russelskou a meinongovskou tradicí.

²⁸⁹Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Aristotelis De Anima (secunda lectura)* I., q. 4, co., ll. 76–82, str. 733.

*Et tunc dico quod chimaeram non esse nihil <aliud> est quam ista esse vera: chimaera non est, sed hoc est quia non est ita in re sicut ista affirmativa: chimaera est, significaret esse.*²⁹⁰

To by znamenalo, že tato analýza negativních propozic zdůrazňuje synkategorématicnost negace, která je zde chápána jako funkcionální ekvivalent pravdivostních funkcí. Toto pojetí rovněž vysvětluje, proč jsou pravdivostní podmínky negativní propozice chápány jako odvozené od pravdivostních podmínek propozice afirmativní, která je z tohoto hlediska primární jakožto sémanticky jednodušší. V daném případě však nepravdivost dané afirmativní propozice, tj. propozice tvrdící existenci chiméry, nevyvolává zdánlivé ontologické závazky a je pochopitelná i bez předpokladu existence objektů typu stavy věcí.²⁹¹

V kontextu explicitně formulované supoziční teorie pravdivosti Buridan v *Sofismatech* dále rozvíjí problematiku negativních existenčních propozic na příkladu propozice: „*Equus Aristotelis non est*“.²⁹² Předpokládáme, že Aristotelés měl koně, který však již zemřel, či dokonce

²⁹⁰Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Aristotelis De Anima (secunda lectura)* I., q. 4, co., ll. 136–138, str. 735.

²⁹¹Na druhou stranu, pokud bychom tuto formulaci vzali doslovně, narazíme na jiný problém, totiž na problém, že pravdivost negativní propozice vyžaduje existenci odpovídající propozice, což je protiintuitivní (zdá se, že se jedná o odlišné skutečnosti). Pochopitelně pravdivostní podmínky negativní propozice by bylo možno formulovat s ohledem na (potenciálně kontrafaktuální) předpoklad existence určitých propozic, dle čehož by rovněž bylo možno upravit citovanou formulaci. Zároveň však závěr citované pasáže připouští takovou interpretaci, že negativní propozice není tvrzením o vlastnostech určité propozice, ale pouze tvrzením o splnění či nesplnění jejích pravdivostních podmínek, což je skutečnost, která může nastávat bez ohledu na existenci dané propozice.

²⁹²K témuž problému je však zajímavá rovněž analýza negativní propozice „*Homo non currebat*“, kdy předpokládáme, že propozice hovoří o době před stvořením světa, kdy existoval pouze Bůh. Zdá se totiž, že jediné, co ji může činit pravdivou, je určitý stav věcí, který není identický s žádnou substancí ani akcidentem (srv. Johannes Buridanus: *Summulae de practica sophismatum* I., soph. 5, str. 16, ll. 13–23). Buridan odpovídá, že sice daná propozice je pravdivá, že tomu přesto s entitami signifikovanými danou propozicí nebylo tak ani onak. To však není vůbec předpokladem pravdivosti negativní propozice, jejíž pravdivostní podmínky je třeba chápat jiným způsobem, který je pak dále rozebírán v další knize *Sofismat* (srv. Johannes Buridanus: *Summulae de practica sophismatum* I., ad soph. 5, str. 31, ll. 8–20).

byl anihilován. Navzdory intuitivní pravdivosti dané propozice uvádí Buridan následující protiargument:

*...ex eo quod aliqua propositio est vera quia qualitercumque significat in rebus significatis ita est, et ex eo propositio dicitur falsa quia non qualitercumque significat ita est. (...) Nec apparet quod alia causa posset assignari veritatis et falsitatis propositionum. Hoc ergo supposito tamquam vero vel probato, apparet de ista propositione 'equus Aristotelis non est' quod ipsa est falsa: quia non est ita in re significata sicut ipsa significat, quia illa res significata, scilicet equus Aristotelis, nihil est, et in eo quod nihil est nec ita est nec aliter.*²⁹³

Stručně řečeno, argument je založen na tvrzení, že daná propozice je nepravdivá, protože postrádá reálný korelát. Přesněji řečeno: není tomu tak, jak propozice tvrdí, ať již její reálný korelát chápeme jakkoli. Konkrétněji: s ohledem na problém pravdivostních podmínek lze uvažovat dvojí sémantické koreláty: specifické objekty typu stavy věcí, nebo některé z aristotelsky akceptovatelných entit. Neexistují-li specifické entity typu stavy věcí (což Buridan dokazoval v předchozí knize *Sofismat*) a neexistuje-li ani entita, o níž by propozice měla hovořit, totiž Aristotelův kůň, nemůže existovat nic, co by danou propozici mohlo učinit pravdivou, a je tedy nepravdivá.²⁹⁴

²⁹³Srv. Johannes Buridanus: *Summulae de practica sophismatum* II., soph. 1, str. 46, ll. 7–20.

²⁹⁴Buridan tedy, jak se zdá, uvažuje dvojí pojetí složeně signifikovatelných entit: první založené na naprosté specifčnosti těchto entit, kdy předpokládáme, že se nejedná ani o substance, ani akcidenty (atd.). Takovéto pojetí je však problematické z ontologického a teologického hlediska. Mimoto se při předpokladu existence takovýchto entit dostáváme do rozporů. Např. předpokládáme-li situaci, kdy existuje pouze Bůh, který doposud nic nestvořil, je vůči této situaci pravdivá propozice „*Homo non currebat*“. Pokud by ji měl činit pravdivou nějaký specifický objekt, pak pokud by neměl být identický s Bohem (což není možné, protože daná propozice by neměla být činěna pravdivou něčím, o čem nic netvrdí explicitně ani implicitně), musela by existovat entita odlišná od Boha, což je v rozporu s původním předpokladem. Druhým pojetím je chápání těchto objektů jako stavů věcí, tedy entit, vázaných na existenci substancí a akcidentů. Většina Buridanových sémantických argumentů v *Sofismatech* mívá spíše proti tomuto druhému pojetí.

Buridanovou odpovědí na tento argument je jeho supoziční teorie pravdivosti. Buridan tedy uznává námitku, avšak odmítá z ní vyvodit nepravdivost dané propozice:

*Et quando arguitur quod haec sit falsa quia non est ita sicut per eam significatur, concedo: quia nec hoc oportet et maxime in negativis. Sed illa est vera, quia subiectum et praedicatum non supponunt pro eodem, quod sufficiebat ad veritatem negativae.*²⁹⁵

Právě rozlišení různých typů propozic nás vede k rozlišení různých formulací nutných a postačujících podmínek pravdivosti. Pravdivost negativních existenčních propozic je třeba analyzovat (právě tak, jako pravdivost ostatních negativních propozic) v rámci supoziční teorie pravdivosti.

V Buridanově sémantice tento přístup vede k formulaci striktně supoziční teorie pravdivosti oproti teorii signifikantní. Pojem pravdivosti je (vzhledem k Buridanově akceptování identitní teorie predikace) definován na základě konkrétního typu kosupozice mimologických komponent propozice, odvozeného od logické formy dané propozice, nikoli na základě signifikace stavu věcí, tzn. signifikace toho, že je tomu tak a tak. Právě toto v důsledku vyjadřuje citovaný Buridanův požadavek, aby byly různým propozicím přiřazovány různým způsobem různé pravdivostní podmínky. Různé propozice je třeba analyzovat různým způsobem, protože propozice různé z hlediska logické formy představují funkcionální ekvivalenty různých funkcí z množin supozit do pravdivostních hodnot. Tento posun Buridan rovněž naznačuje tím, že prohlašuje formulaci „*ita esse in re*“, tj. „je tomu reálně tak a tak“, nikoli za obecný popis stavu věcí, nýbrž pouze za přenesený způsob vyjádření splnění pravdivostních podmínek, čili za

²⁹⁵Srv. Johannes Buridanus: *Summulae de practica sophismatum* II., ad soph. 1, str. 46, ll. 17–20.

eventuálně vhodnou terminologickou zkratkou.²⁹⁶ V důsledku celé tvrzení, že propozice je pravdivá tehdy a jedině tehdy, když je tomu tak, jak všemi způsoby signifikuje, postrádá potřebnou terminologickou přesnost, a z toho důvodu také teoretickou relevanci pro účely přesného vymezení logické terminologie, konkrétněji pak pojmů pravdivosti a logického vyplývání.

Důraz na pojem supozice jakožto na pojem klíčový z hlediska definice pojmu pravdivosti je dán principy terministické sémantiky, konkrétně distinkcí mezi logickými a mimologickými komponentami propozic co do jejich reprezentační funkce.²⁹⁷ Jedním z důsledků relevantních z hlediska teorie sémantické reprezentace (ať už máme na mysli konečnou signifikaci, supozici či apelaci), zvláště pak pro další diskuzi problémů propoziční sémantiky a sémantiky AIK, je, že neexistuje zásadní rozdíl mezi propozicemi a jinými složenými výrazy, co se reprezentační funkce ve smyslu konečné signifikace týče. Propozice signifikuje *ad extra* právě jen ty entity, které konečně signifikují všechny její kateorematické složky; toto je tzv. „*Additive principle*“.²⁹⁸ Dále, přestože propozice mohou mít reálný sémantický korelát, není striktně vzato možné ptát se, jakou mají supozici. Jak ale uvidíme, analogický problém se objevuje v sémantice AIK.

Spolu s identitní teorií predikace hrají pojem supozice a na něj vázané terministické pojmy (ampliace, restrikce) klíčovou roli pro konceptuální analýzu pravdivosti a nepravdivosti. Dílčí teorémy teorie pravdy jsou vyjasněním pravdivostních podmínek konkrétních typů propozic. Uvedme například dvě z Buridanových tezí z jeho *Sofismat* (obě

²⁹⁶Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.2, str. 19–20 nebo *Summulae de practica sophismatum* II., str. 46, ll. 8–14.

²⁹⁷Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.2.3, str. 18–20. Známým a často zdůrazňovaným důsledkem tohoto přístupu je, že kontradiktorní propozice nelze rozlišit z hlediska jejich konečné signifikace, protože sdílejí všechny mimologické komponenty (přínejmenším v typických případech: problém kontradikce v paradoxních kontextech je možnou výjimkou, která bude diskutována dále). Srv. Johannes Buridanus: *Summulae de suppositionibus* 4.2.3., str. 19, l. 24 – str. 20, l. 13., a Klima (2009), str. 206.

²⁹⁸Co se týče tohoto principu a textové evidence pro něj, srv. Spade (2002), str. 165nn.

jsou zkráceny a použity pouze pro ilustrace):

*...ad veritatem categoricae affirmativae requiritur quod termini, scilicet subiectum et praedicatum, supponant pro eodem vel pro eisdem; ideo ad eius falsitatem sufficit quod non supponant pro eodem. (...) ad veritatem categoricae negativae sufficit quod subiectum et praedicatum non supponant pro eodem...*²⁹⁹

Přidělení různých pravdivostních podmínek různým typům propozic znamená v zásadě určení vztahu mezi supozity mimologických složek, logickou formou a pravdivostní hodnotou dané propozice. Vzhledem k tomu, že supozice jakožto kontextuální sémantická vlastnost je určena logickou formou propozice, je možno specifikovat pravdivostní podmínky obecným způsobem vzhledem k souborům propozic s podobnou logickou formou.³⁰⁰ Kromě logické formy je zde rovněž bráno v potaz, zdali je daná propozice autoreferenční (přesněji: zdali obsahuje sémantickou terminologii, což jí činí potenciálně paradoxní). Otázku, zdali je tato teorie jako celek úspěšná, je možno zodpovědět až s ohledem na celek dané sémantické teorie, tj. s ohledem na řešení sémantických paradoxů. Právě tato část Buridanovy teorie však byla a nadále je podrobována silné kritice. K této kritice, a tím i k hodnocení Buridanovy sémantiky pravdivosti, se tak vrátíme v následující části práce.

Buridanova analýza pravdivostních podmínek (tj. první ze dvou problémů propoziční sémantiky, které jsou zde diskutovány) má vést k řešení, které předpokládá minimální ontologii připouštějící reálnost pouze u singulárních substancí a (některých) singulárních akcidentů. Zbývající aspekty sémantické korespondence jsou „přesunuty“ na konceptuální rovinu,

²⁹⁹Srv. Johannes Buridanus: *Summulae de practica sophismatum* II., concl. 10–11, str. 42, ll. 20–22 a str. 43, ll. 14–15.

³⁰⁰Co se týče problému této analýzy, srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.1–2, 5, str. 17–20 a 25–26, nebo (v rozpracovanější verzi) Johannes Buridanus: *Summulae de practica sophismatum* II., str. 38–46 a VIII., soph. 7., str. 151–157.

kteřá je utvářena konceptuálními konstrukcemi vybudovanými na zmíněném nominalisticky pojatém ontologickém základu. Klíčovou částí této teorie korespondence je tudíž otázka propojení pojmu supozice termínu a pojmu pravdivosti a nepravdivosti věty a otázka rozlišení logických a mimologických výrazů. Zdánlivý ontologický závazek ke stavům věcí je tak chápán jako výsledek sémantické chyby vycházející ze signifičáčního pojetí pravdivosti a je eliminován na základě reformulace problému korespondence v kontextu teorie supozice.

Ze sémantického hlediska znamená tento krok rozchod denotativní teorií významu, která formuluje propoziční sémantiku stejným způsobem, jako sémantiku termínů.³⁰¹ Propozice je chápána jako konceptuální konstrukce, která není ke konkrétnímu výseku reality sémanticky vztažená ani jako celek (což je diktistická pozice), ani na základě všech svých složek (což je, přinejmenším do jisté míry, modistická pozice), nýbrž pouze na základě svých mimologických, tj. kategorematických, složek (čili subjektu a predikátu). Tudíž problém konečné signifikace propozice je možno diskutovat pouze ve vztahu ke konečné signifikaci jejích kategorematických složek. Zavržením denotativní teorie významu a intuitivní definice pravdivosti na základě „*ita esse in re*“ nejsme nadále nuceni postulovat konečné signifikáty propozic ve smyslu objektů podstatným způsobem odlišných od konečných signifikátů složek těchto propozic. Výše citovaný předpoklad, který Buridan označuje za nesprávný, tj. určitá naivní verze signifičáčního pojetí pravdivosti, je sám součástí denotativní teorie významu. Buridanova sémantika pravdivosti činí celý předpoklad existence propozičních významů nadbytečným, a tím činí entity typu *complexe significabile* eliminovatelnými na základě Ockhamovy břitvy.³⁰²

³⁰¹Co se týče pojmu a kritiky denotativní teorie významu, srv. Ryle (1992).

³⁰²Srv. Zupko (2003), str. 128, Klima (2009), str. 204.

2.1.2.2.2 Sémantika akuzativně-infinitivních konstrukcí

Zaměříme se nyní na problém použití AIK v různých propozičních kontextech a uvažme nejprve následující čtyři příklady:

Socratem currere est possibile.

Socratem currere est Socratem movere.

Socratem esse hominem est possibile.

Socratem esse hominem est Socratem esse animal.

Každá AIK je zcela zjevně syntakticky odvozená od propozice, což naznačuje, že její sémantické vlastnosti jsou určitým způsobem odvozeny od sémantických vlastností původní propozice. Upozorníme nejprve na to, že existuje rozdíl co do způsobu predikace mezi propozicemi „*Socrates currit*“ a „*Socrates est homo*“: první propozice je případem denominativní, druhá pak případem esenciální predikace. Zopakujme stručně, že tento rozdíl je dán tím, že v případě denominativní predikace (na rozdíl od predikace esenciální) vyjadřuje jeden termín (jako zde „*currit*“) něco vnějšího vůči entitě vyjádřené druhým termínem (zde termínem „*Socrates*“). Tato distinkce je pak dále brána v potaz při analýze sémantických vlastností jednotlivých typů AIK.

Problém propozičního významu z hlediska sémantiky AIK se mění v problém supozice subjektu těchto čtyř propozic (přičemž signifikace těchto čtyř termínů by měla být jasná na základě *Additive principle*, protože tyto subjektové termíny jsou z hlediska signifikace jednoduše specifickými případy složených termínů). Jako subjektové termíny těchto propozic lze dané konstrukce použít buďto signifikativně, nebo materiálně, tzn. v personální, nebo materiální supozici.³⁰³ Zaměříme se tedy na tyto dvě

³⁰³V jednom ze svých textů bere Buridan v potaz pouze jednu z těchto možností, totiž materiální použití. To je ovšem, jak Buridan opakovaně uvádí ve svých pozdějších textech, aplikovatelné pouze na první a třetí příklad (předpokládáme-li pravdivost dané propozice). Srv. Johannes Buridanus: *Questiones longe super librum Perihermeneias* II, q. 7, co.,

možné funkce AIK.

2.1.2.2.1 Signifikativní použití AIK

Zaměříme se nejprve na otázku supozice tohoto typu výrazů při signifikativním užití. V případě tohoto způsobu použití AIK by tímto supozitem měl být reálný korelát propozice, z níž je daná konstrukce odvozená. U zmíněných příkladů by tímto korelátem/supozitem měl být (pokud vůbec něco, tzn. za předpokladu pravdivosti těchto propozic) Sókratés sám, a to buďto chápaný absolutně, nebo jakožto běžící bytost. Nicméně existují složitější případy AIK, totiž případy konstrukcí odvozených od jiných nežli singulárních propozic. Vzniká tak např. problém, jaký objekt či soubor či typ objektů by měl být personálním supozitem konstrukce „*omnem hominem currere*“ v určitém propozičním kontextu. Tato otázka je obzvláště komplikována intuitivní nevěrohodností identifikace konkrétního člověka se skutečností, že každý člověk běží.³⁰⁴

Existuje jasný pokus řešit právě tento problém již v původní

str. 77, ll. 27–31.

³⁰⁴Paul Vincent Spade zakládá svou kritiku Buridana mj. na údajné skutečnosti, že Buridan neodpovídá na otázky tohoto typu (srv. Spade (2002), str. 177). Ve skutečnosti se tato kritika opírá o relativně úzký korpus primárních textů, totiž o Buridanova *Sofismata*, kde se však jedná o velmi specifický kontext, kde řešení některých otázek není provedeno v úplnosti. Spadeovu poznámku je tak třeba akceptovat jako přesnou a podnětnou výzvu, ne však nutně jako zdrcující kritiku.

Pokud je mi známo, není toto téma doposud v sekundární literatuře analyzováno dostatečným způsobem. Nicméně za velmi přesnou je třeba považovat následující Klimovu poznámku: „*V personálním pojetí tyto jmenné formy propozic (propositional nominalizations) zastupují ty signifikáty odpovídajících propozic, o nichž jsou koverifikovány tyto propozice, tzn. vzhledem k nimž jsou tyto propozice pravdivé. Například v propozici „To, že Sókratés miluje Boha, je dobré“ subjektivní termín v personálním pojetí supponuje za to, za co kosupponují termíny odpovídající propozice „Sókratés miluje Boha“. tudíž, jestliže Sókratés skutečně miluje Boha, pak termíny této propozice kosupponují za něj, tj. za Sókrata, který miluje Boha, a tak subjekt původní propozice supponuje za totéž.“* Srv. Klima (2009), str. 208. Tato formulace shrnuje problém signifikativního použití AIK, nicméně naneštěstí nikoli problém, jakým způsobem tyto konstrukce spoluurčují propoziční kontext, konkrétně typ supozice ostatních složek dané propozice. Tato otázka, klíčová pro zde formulovaný problém a jeho řešení, bude řešena dále.

Buridanově otázce z *Komentáře k De anima*, kde Buridan vztahuje sémantiku AIK k sémantice termínů a teorii supozice. Ocitujme nejprve relevantní část textu:

*Sed tamen quaeritur quid est omnem hominem esse animal, vel quid est omnem hominem esse album. Respondetur breviter quod, sicut nihil est omnis homo <et> tamen omnis homo est homo, tamen non sequitur: omnis homo est homo, igitur aliquid est omnis homo. Ita dico in proposito quod omnem hominem esse animal est homo, et tamen nulla res est omnem hominem esse animal; ita etiam omnem hominem esse album est congregatum ex homine et albedine, et tamen nullum tale congregatum est omnem hominem esse album, sicut nullus homo est omnis homo.*³⁰⁵

Poznamenejme nejprve, že daný text hovoří rovněž o distinkci mezi esenciálními a denominativními konstrukcemi. K této otázce se vrátíme později ve vztahu k jejím důsledkům pro supozici AIK. Poznamenejme rovněž, že skutečným problémem zde podle všeho není otázka, za jakou entitu daná signifikativně použitá univerzální konstrukce (či další části propozice) v daném propozičním kontextu suponuje, ale spíše to, *jaký typ* personální supozice daná konstrukce a další mimologické komponenty takovéto propozice mají. Zdá se však, že Buridan poskytuje dobré vodítko, když používá jako analogii paradigmatické příklady z teorie supozice. Buridanova analogie z citovaného textu se týká následujících dvou dvojic propozic:

Omnis homo est homo. Homo est omnis homo.

Omnem hominem esse animal est homo. Homo est omnem hominem esse animal.

Vezmeme-li v potaz první dvojici propozic, suponují subjekt první

³⁰⁵Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Aristotelis De Anima (secunda lectura)*, I., q. 4, co., ll. 148–156, str. 735.

propozice a predikát druhé propozice distributivně, predikát první propozice pak supponuje čistě konfúzně a subjekt druhé propozice determinovaně.³⁰⁶ To znamená, že první propozice je pravdivá, jestliže každý člověk je identický s nějakým neurčitým člověkem, zatímco druhá tehdy, když jsou všichni lidé identičtí s nějakým určitým člověkem (bez ohledu na to, který konkrétní člověk to je). Předpokládáme-li, že existuje více lidí nežli pouze jeden, je první propozice pravdivá, druhá však nepravdivá, takže tyto propozice mají různé pravdivostní podmínky.³⁰⁷

Pakliže má Buridanův výklad formu analogie, lze předpokládat, že ony dvě propozice mají odpovídající si druhy supozice u odpovídajících si termínů. Tudíž obě AIK v druhé dvojici propozic suponují distributivně za každého člověka, predikát první propozice má pak čistě konfúzní supozici a subjekt druhé propozice supozici determinovanou. Tato analýza supozice vysvětluje Buridanovu odpověď, právě tak jako důvod odlišného přidělení pravdivostních hodnot oběma propozicím druhé dvojice.

Uvažme znovu první propozici druhé dvojice, totiž „*Omnem hominem esse animal est homo*.“ Vzniká otázka, z jakého důvodu dochází ke konfúzi subjektu a predikátu v této propozici (tj. z jakého důvodu mají tyto termíny určitý typ konfúzní supozice). Skutečnost, že ke konfúzi dochází u subjektového termínu, by patrně mohla být snadno vysvětlena potřebou odlišit mezi „neurčitými“ a „univerzálními“ konstrukcemi, jako např. mezi „*hominem esse*“ a „*omnem hominem esse*“. Nicméně chápeme-li subjekt

³⁰⁶Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.3.5–6, str. 49–51, a *De consequentiis* I.2, str. 19–20.

³⁰⁷Předpokládejme například, že v určité situaci existují právě tři lidé, Ludmila, Pavel a Radim. Za těchto předpokladů bude první propozice pravdivá: každý ze zmíněných tří lidí bude identický s nějakým člověkem (totiž se sebou samým). Za stejných předpokladů však bude druhá propozice nepravdivá: tito tři lidé nejsou identičtí s určitým (tzn. s tímtéž) konkrétním člověkem. Aby tato propozice byla pravdivá, musela by být pravdivá tato propozice: „*Ludmila je tímto člověkem a Pavel je tím samým člověkem a Radim je tím samým člověkem*.“ To by pochopitelně odporovalo jak našim předpokladům týkajícím se pojmu totožnosti a rozdílnosti, tak samotnému předpokladu, že existují tři lidé.

dané propozice jako celek určité konstrukce, pak propozice neobsahuje žádný synkategorematický termín, který by mohl zapříčinit konfúzi predikátu, což znamená, že by predikát této propozice měl mít determinovanou supozici, což by činilo celou propozici nepravdivou.

Tento problém je (přinejmenším zčásti) řešen v Buridanově traktátu *De propositionibus*, kde se rozlišuje mezi signifikativním a materiálním použitím AIK v kontextu sémantiky modálních propozic:

Circa huiusmodi propositiones notandum est quod oratio infinitivi modi, ut 'hominem currere', posita in huiusmodi propositionibus, quae solet vocari dictum, aliquando capitur secundum suppositionem materialem, et tunc supponit pro aliqua propositione, ut 'hominem currere' pro tali propositione 'homo currit', et aliquando significative sumitur, et si supponat pro aliquo, supponit pro re pro qua supponit subiectum dicti tali determinatione determinatum, ut 'hominem currere' pro homine corrente et 'hominem esse album' pro homine albo.³⁰⁸

Předpokládáme-li platnost této koncepce, mělo by být možné přiřadit každé propozici obsahující AIK takovou propozici, která by AIK explicitně neobsahovala a jejíž sémantické vlastnosti by bylo možno analyzovat standardním způsobem. Uvedme Buridanův příklad takového přiřazení či parafráze. Podle Buridana by následující dva výrazy (pochopitelně při signifikativní interpretaci AIK v prvním z nich) měly být ekvivalentní:

Omnem hominem currere est possibile.

Omnis homo currens est possibilis.³⁰⁹

Na základě této analýzy je možno vysvětlit, proč v již diskutovaném příkladu „*omnem hominem esse animal est homo*“ dochází ke konfúzi

³⁰⁸Srv. Johannes Buridanus: *De propositionibus*, 1.8.9.2., str. 107, ll. 1–9. [Zvýraznil M.H.]

³⁰⁹Srv. Johannes Buridanus: *De propositionibus*, 1.8.9.3, str. 109, ll. 9–10: „*Deinde ista 'omnem hominem currere est possibile' aequivalet isti 'omnis homo currens est possibilis', et est universalis affirmativa et vera.*“

predikátu: tato propozice je ve skutečnosti pouze případem univerzální afirmativní propozice se složeným subjektem (který patrně obsahuje přívlastkovou větu vedlejší „*qui est animal*“ či podobný výraz). Alternativně (je-li toto tvrzení příliš silné) můžeme přinejmenším považovat tyto propozice za ekvivalentní (příčemž tato teze má tu výhodu, že pro ni lze nalézt přímou textovou evidenci). Formulace na základě ekvivalence se zdá být adekvátnější, protože v prvním případě je celá AIK eliminována, a tudíž ji není nadále možno považovat za jeden výraz.³¹⁰ Pak ovšem není ani možno považovat AIK za jeden (byť složený) výraz, užitý v jednom kontextu signifikativně a v jiném materiálně. Na druhou stranu, není zcela jasné, jaký sémantický princip by měl odůvodňovat ekvivalenci těchto dvou propozic, pakliže nemají identickou logickou formu a identické mimologické komponenty. Vzniká tedy dilema (které ovšem nemusí být zásadní z hlediska možnosti vyvrácení celé teorie): buďto se můžeme pokusit zachovat identitu AIK jakožto výrazu, ale pak je nutno vysvětlit možnost vlivu AIK na propoziční kontext (a konkrétně pak možnost ovlivnění supozice dalšího termínu) předpokládaným způsobem. Jednou možnou odpovědí je právě přidělení propozic ekvivalentních původní propozici, což však představuje *petitio principii*, pokud nevysvětlíme tuto ekvivalenci.³¹¹ Nebo je možno zavrhnout tuto identitu, ovšem pak vzniká potřeba vysvětlit, proč vůbec hovoříme o různých použitích a supozicích *téže* AIK, zamítneme-li identitu, resp. ekviformitu daného výrazu. Každopádně důsledkem je, že u obou termínů dochází ke konfúzi na základě univerzálního znaku „*omnis*“, takže subjekt suponuje distributivně

³¹⁰Důkazem této eliminace je právě skutečnost, že výraz „*omnis*“ není nadále považován za součást dané konstrukce, ale za samostatný výraz. V opačném případě by nebylo možné, považovat danou propozici za univerzální, protože v univerzální propozici nejsou výrazy typu „*omnis*“ částí termínu, ale samostatným výrazem.

³¹¹Mimoходом, jedním z problémů by zde bylo, že Buridan nepodává žádný přesný výklad pojmu ekvivalence.

a predikát čistě konfúzně.³¹²

Dále, tato parafráze činí transparentními všechny kontextuální vlivy jednotlivých složek AIK: adjektivum „*currens*“ vyvolává restrikcii supozice „*homo*“ (supozity subjektu nejsou všichni lidé, ale pouze všichni běžící lidé). V tuto chvíli lze rovněž ukázat rozdíly mezi esenciálními a denominativními afirmativními konstrukcemi: různé formy restrikce připadají v úvahu pouze v případě denominativních konstrukcí. Celý problém je pochopitelně mnohem rozsáhlejší, lze však předpokládat, že zbývající otázky, týkající se např. sémantiky negativních, nemožných či modálních konstrukcí nejsou principiálně problematičtější. Z toho důvodu tyto otázky dále opomíjíme.

Jak vidíme, teze, že pro Buridana je formulace „*ita esse in re*“ pouze typem terminologické zkratky či opisu, je pouze jedním z aspektů Buridanova řešení problému ontologických závazků k propozičním významům. V Buridanově sémantice jsou při signifikativním použití AIK určitým druhem opisů rovněž propozice obsahující tento typ výrazů. Oba problémy jsou tak (přinejmenším do jisté míry) řešeny v rámci téže strategie: zdánlivě komplikované případy výrazů jsou redukovány na případy analyzovatelné bez obtíží způsobem, který nepředstavuje žádnou zásadní výzvu pro Buridanovu sémantickou teorii (ani, dodejme, pro ontologický nominalismus). V případě problému pravdivostních podmínek tak dochází k tomu, že např. negativní existenční tvrzení nejsou pravdivá proto, že existuje určitý typ negativních stavů věcí (totiž fakta, že něco neexistuje), ale jednoduše z důvodu neidentity supozit odpovídajících termínů, k níž dochází i v případě, že jeden z termínů za nic nesuponuje. V případě problému AIK: konkrétní přístup je založen na redukci daného typu propozic na propozice s odlišnou gramatickou strukturou, která činí logickou strukturu dané

³¹²Podle Buridanových pravidel distribuce: srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus*, str. 51–68.

propozici transparentní. Problém je tedy řešen vyjasněním logické struktury analyzovaných proposic či jejich ekvivalentů. Takováto parafráze umožňuje použití standardních nástrojů terministické sémantiky, což znamená, že se jedná o efektivní nástroj realizace nominalistického projektu. Propozice, které zdánlivě implikují ontologické závazky k nominalisticky neakceptovatelným entitám je možno přeformulovat do podoby, která ukazuje čirou zdánlivost takovýchto závazků.

2.1.2.2.2.2. Materiální použití AIK

Problém sémantiky AIK má ještě další část, již je třeba vyřešit: materiální použití AIK vyvolává specifické obtíže, které není možno zcela jasně vyřešit v rámci explicitní stránky Buridanovy teorie materiální supozice.³¹³ Připomeňme si nejprve Buridanovo pojetí materiální supozice ve formulaci, která se v jednom relevantním detailu odlišuje od definice výše citované (jedná se prakticky o její rozšíření o další případ materiálního použití):

*Sed suppositio materialis dicitur quando vox supponit pro se aut sibi simili aut pro suo significato immediato, quod est conceptus secundum quem imposita est ad significandum (...) Et est notandum circa hanc suppositionem materialem quod, si vox aliqua supponat materialiter pro voce, non tamen oportet quod supponat pro se ipsa, sed supponit saepe pro alia simili vel proportionali.*³¹⁴

Právě zmíněná „analogická“ supozice (*pro proportionali*) je čistě případem materiálního užití AIK suponujících za propozice, přičemž tyto

³¹³Dost možná jsou tyto problémy jen pokračováním problémů zmiňovaných již v souvislosti s pojmem materiální supozice a jeho nedostatečným vyjasněním u Buridana (stejně jako u dalších zastánců teorie, že materiální použití výrazu je nesignifikativní) vůbec.

³¹⁴Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.3.2., str. 38, ll. 15–17 a str. 40, ll. 12–14.

konstrukce samy propozicemi nejsou.³¹⁵ Tato koncepce se zdá být dostatečně zřejmá. Buridan explicitně neuvažuje případ supozice AIK za mentální propozici, což je právě onen problematický bod. Uvažujme následující propozici (považujme ji za vokální či psanou):

Socratem esse album est possibile.

Předpokládejme dále, že subjekt této propozice je užit materiálně, takže suponuje za propozici „*Socrates est albus*“. Tento výraz není ani identický se subjektem analyzované propozice, ani mu není podobný ve smyslu ekviformality. V Buridanově pojetí se však jedná o výraz analogický (*proportionalis*). Klíčovým důvodem pro toto tvrzení je, že propozice jako taková nemůže být subjektem propozice, protože nemůže suponovat. V kontextu analogické materiální supozice vzniká následující problém: subjektu jsou analogické vokální (a snad i psané) propozice. Může však tento subjekt suponovat rovněž za mentální korelát této analogické propozice (tzn., v rámci našeho příkladu, za mentální korelát propozice „*Socrates est albus*“)? Z odpovíme-li tuto otázku kladně, čelíme následujícímu problému: neexistuje textová evidence pro to, že Buridan používá pojem analogičnosti tak, aby mohla být mentální propozice považována za analogickou vokálním (či psaným) AIK, ani není takto používán pojem podobnosti, tj. ekviformality (kde jak „podobnost“, tak „analogičnost“ jsou *termini technici* Buridanovy sémantiky). Buridan hovoří o materiální supozici za mentální výrazy pouze v případě, že tyto mentální výrazy jsou bezprostředními signifikáty oněch suponujících výrazů. Dále, Buridanovo pojetí materiální supozice předpokládá (nebo by mělo předpokládat) identitu, resp. ekviformalitu výrazů, ve vztahu k nimž uvažujeme o posunu mezi materiálním a signifikativním použitím. Tato identita mluvených či psaných výrazů je daná mj. mentálním korelátem (tj.

³¹⁵Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.3.2., str. 40, ll. 12–24.

bezprostředním signifikátem). Shrňeme-li tyto dílčí problémy, závěrem je, že supponuje-li AIK materiálně za mentální propozici, je sama propozicí, a tudíž není možno ji používat signifikativně jako subjekt či predikát. Nezodpovíme-li však položenou otázku kladně, je daná koncepce neúplná a vzniká problém pojmenování mentální propozice pomocí AIK. V každém případě vyžaduje Buridanova teorie buďto doplnění, nebo revizi. Existují jistě různé způsoby řešení tohoto problému, které by byly pro Buridana akceptovatelné. Bez nároku na úplnost můžeme uvážit následující tři.³¹⁶

Prvním způsobem řešení problému je, že Buridan jednoduše nepovažoval supozici AIK za tyto mentální propozice za možnou. Tato varianta je pochopitelně akceptovatelná, protože v rámci jazyka existují zcela jistě i další výrazové prostředky, pomocí nichž lze pojmenovat mentální propozici nežli pouze materiálně použitá AIK. Problém by tak bylo možno řešit jednoduše adekvátním doplněním celé teorie.

Druhý pokus řešit tuto kritiku by spočíval v považování AIK typu „*Socratem esse currens*“ za ekvivocní. Prvním bezprostředním signifikátem takové konstrukce by byl komplexní mentální termín umožňující supozici termínu za běžícího Sókrata (pokud za něco) a druhým mentální propozice. Striktně vzato by však toto řešení nedovolovalo hovořit o signifikativním a materiálním použití, protože dochází k narušení identity termínu vzhledem k ekvivocitě (a lze předpokládat, že o materiálním a signifikativním použití lze hovořit pouze vzhledem k témuž výrazu, a tedy také vzhledem k témuž bezprostřednímu signifikátu).

Konečně třetí možností by bylo rozšířit pojem analogické materiální supozice: v tomto rozšířeném pojetí by AIK suponovala nejen za

³¹⁶Za závažnější revizi by bylo možno považovat takovou, která nechápe materiální supozici jako nesignifikativní a operuje s pojmem přirozené signifikace konvenčních znaků. Takováto koncepce, by však vyžadovala více nežli jen technickou úpravu, jednalo by se o nutnost změnit pohled na materiální supozici.

analogickou mluvenou či psanou propozici, ale také za jejich mentální koreláty. Na rozdíl od předchozího případu by však tyto mentální propozice byly supozitem AIK pouze nepřímým, prostřednictvím analogických propozic.³¹⁷

Bez ohledu na další varianty by Buridanovo potenciální přijetí libovolné z uvedených možností opět nevedlo k nominalisticky neakceptovatelným ontologickým závazkům.

2.1.3 Závěr

Ze sémantického hlediska je Buridanova eliminace ontologických závazků k objektům typu stavu věcí založena na kritice denotativní teorie významu a chápání určitého typu výrazů (konkrétně propozic a AIK) jako komplexů se samostatnými sémantickými koreláty, místo jako komplexů, jejichž sémantické hodnoty jsou funkcionálně závislé na sémantické hodnotě jejich komponent. Tato kritika eliminuje základy pro realistické řešení klíčových problémů propoziční sémantiky, nebo přinejmenším pro realistická řešení Buridanových současníků. Zatímco v původních kontextech je sémantika propozic se svou teorií propozičního významu (*significatum propositionis*) jednoduše analogií k sémantice termínů, Buridan usiluje o odmítnutí tohoto chápání jazyka v pojmovém rámci své sémantiky ustanovením sémantiky termínů a sémantiky propozic jako dvou odlišných a oddělených částí obecné sémantiky s vlastním, nicméně provázaným pojmovým aparátem. Tento krok umožňuje chápání propozic jako komplexů odlišného typu nežli jsou ty, které akceptují konkurenční teorie (nebo z druhé strany: je umožněn tímto odlišným chápáním). Realistické teorie mají tendenci chápat propozice bez ohledu na jejich

³¹⁷Tento posun, bez uvedené změny v chápání materiální supozice, je však velmi neorganický a vyznívá jako *ad hoc*.

složenost jako jednoduté celky zastupující objekty podstatným způsobem odlišné od objektů, které zastupují syntaktické složky těchto propozic. Možným důsledkem je pak diktistická snaha definovat pravdivost na základě reprezentace stavů věcí propozicemi. Na rozdíl od realistů analyzuje Buridanova nominalistická sémantika propozice jako složené výrazy, jejichž klíčová sémantická vlastnost (totiž pravdivost či nepravdivost) je definována induktivně na základě sémantických vlastností jejich složek vzhledem k logické formě propozice a tomu, zda je daná propozice autoreferenční prostřednictvím sémantických termínů. Z technického hlediska kritizuje Buridan denotativní teorii významu ve dvou dílčích ohledech. Zaprvé, na rozdíl od modistů rozlišuje mezi logickými a mimologickými výrazy co do jejich možné reprezentační funkce vzhledem k mimojazykové skutečnosti. Zadruhé, na rozdíl od diktistů rozlišuje mezi různými typy výrazů majících reprezentační funkci vzhledem k rozdílným projevům této funkce (totiž mezi mimologickými termíny a propozicemi). Za těchto předpokladů Buridan konstruuje nikoli signifikační pojetí pravdivosti, ale pojetí supoziční, kdy pravdivost je vzhledem k typu propozice specifickou funkcí sémantických hodnot složek dané propozice. Související problém, totiž analýza AIK, je ve svých problematických aspektech řešen pomocí vyjasnění logické formy daných propozic. Úspěch tohoto sémantického projektu závisí na úspěšném řešení problémů, který tento přístup vyvolává, přičemž některé z nich byly a jiné dále budou představeny.

Nominalistické řešení problémů propoziční sémantiky lze charakterizovat jako analýzu pravdivostních podmínek propozic a důkaz možnosti redukce pravdivostních podmínek libovolné propozice na pravdivostní podmínky (konjunktivně či disjunktivně konstruovaných) propozic, jejichž jedinými mimologickými složkami jsou singulární termíny. Jinými slovy se jedná o důkaz, že zdánlivé ontologické závazky

k abstraktním objektům jsou založeny na neporozumění způsobu fungování propozičního kontextu, a jsou tedy eliminovatelné pomocí explikace základních sémantických principů.

Co se týče systematické relevance této části propoziční sémantiky pro moderní sémantiku, jedná se, stejně jako v případě sémantiky termínů, o prakticky nepoužitelnou koncepci, a to ze stejných důvodů, protože v Buridanově případě je sémantika propozic opět z velké části jednoduše aplikovanou sémantikou termínů. Pochopitelně lze pozorovat výrazné analogie v moderní sémantice (např. můžeme hledat analogii mezi středověkým realismem a nominalismem na jedné a Wittgensteinem a Tarskim na druhé straně), nicméně reálná aplikace středověké diskuze je prakticky vyloučena, ať již ve vztahu k realistické, či nominalistické variantě. Důvod je zřejmý: jestliže moderní sémantika opouští středověkou terministickou terminologii obecně, opouští rovněž terminologii, s jejíž pomocí je celá diskuze v rámci propoziční sémantiky vedena. Právě proto je např. Buridanovo terministické řešení pro současnou sémantiku možnou analogií, ne však souborem aplikovatelných a prokázaných tezí.

2.2. Problém sémantických paradoxů

2.2.1 Úvod

Předchozí kapitola byla věnována problémům propoziční sémantiky a teorie pravdivosti. Bylo však zdůrazňováno, že v případě Buridanovy sémantiky se jedná pouze o část celého problému, protože každá sémantika formulovaná pro sémanticky uzavřený jazyk je nucena vyrovnat se s problémem vzniku sémantických antinomií. Následující část práce je proto věnována právě problematice řešení sémantických antinomií ve středověké

sémantice.

O sémantických paradoxech hovoříme v souvislosti s případy propozic, které obsahují sémantickou terminologii a vymykají se právě na základě této skutečnosti standardním způsobům sémantické charakterizace.³¹⁸ Rozlišujeme přitom dva základní způsoby takového „vymykání se“, neboli sémantické patologie, totiž inkonzistenci a neurčitost,³¹⁹ které můžeme spojit s dvěma příklady těchto paradoxních propozic, s tzv. paradoxy Lháře a Pravdomluvky:

(L) *Tato věta je nepravdivá.*

(P) *Tato věta je pravdivá.*

Intuitivně vzato, u (L) se zdá, že pokus o sémantickou charakterizaci této propozice by vedl k nutnosti připsat jí obě klasické pravdivostní hodnoty (tedy dochází k inkonzistenci), zatímco u (P) by tento pokus vedl ke zjištění, že neexistuje důvod k připsání žádné pravdivostní hodnoty. Jinak řečeno, (L) je pravdivá tehdy a jedině tehdy, když je nepravdivá: má-li tedy jednu pravdivostní hodnotu, má rovněž druhou. Co se týče (P), je-li pravdivá, je pravdivá, a je-li nepravdivá, je nepravdivá, a právě triviálnost tohoto tvrzení a nepřítomnost jiných důvodů pro jednoznačnou sémantickou charakterizaci se stává důvodem pro konstatování neurčitosti pravdivostní hodnoty.³²⁰

Pro podrobnější analýzu těchto případů bude dále třeba opustit tuto intuitivní rovinu a analyzovat předpoklady vedoucí k těmto z hlediska

³¹⁸Pochopitelně toto je nepřesná formulace, obzvláště vzhledem ke středověké sémantice: existují případy paradoxních propozic, které sémantickou terminologii neobsahují a jejich paradoxnost je dána předpoklady vázanými na situaci, jak je tomu v případě „mostního“ paradoxu, kde má paradoxní propozice podobu: „*Hodíš mě do vody*“. (Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* VIII., soph. 17, str. 181nn.) Obecně však ve všech těchto situacích hrají svou roli předpoklady týkající se sémantické charakterizace propozic.

³¹⁹Toto chápání je přejato od Jamese A. Woodbridge a Bradleyho Armour-Garba. Sémantická patologie je chápána jako nefunkčnost sémantického diskurzu (tzn. zacházení se sémantickými predikáty), kdy intuitivně akceptovatelné použití sémantických predikátů vede k nemožnosti sémantické charakterizace určitého jazykového výrazu. Srv. Armour-Garb – Woodbridge (2008) a Woodbridge (2005).

³²⁰V tuto chvíli se spokojme s touto nedokonalou formulací pojmu neurčitosti.

klasické sémantiky problematických závěrů. Zaměříme se přitom především na paradox Lháře, k paradoxu Pravdomluvky se budeme podrobně vracet až v souvislosti s diskuzí konkrétních problémů Buridanova řešení paradoxů. Postupně bude provedena podrobnější analýza paradoxnosti tohoto případu a budou ze systematického hlediska posouzeny možnosti jeho řešení, poté bude podán stručný přehled možných zdrojů středověké diskuze problematiky sémantických paradoxů a přehled základních středověkých řešení sémantických paradoxů vztažený k systematicky daným možnostem postupu tohoto řešení. Tento úvod pak umožní podat rozbor vlastní Buridanovy pozice v této diskuzi a uvážít úspěšnost či neúspěšnost jeho strategie.

2.2.2 Systematické hledisko

O paradoxu lze hovořit tehdy, když z intuitivně³²¹ akceptovatelných předpokladů intuitivně akceptovatelným způsobem dospějeme k intuitivně neakceptovatelným závěrům.³²² Toto chápání paradoxů nabízí zároveň vodítka pro jejich řešení. Jestliže naším problémem je neakceptovatelnost závěrů, máme dvě možnosti, totiž eliminovat některý z předpokladů nebo zpochybnit argumentační postup. V případě řešení sémantických paradoxů

³²¹Je třeba upozornit, že pojem intuice zde nemá zásadní epistemologické konotace, které by souvisely např. s problémem neinferenčního poznání či s fenomenologickým problémem eidetické intuice. O intuitivnosti zde hovoříme spíše v carnapovském smyslu slova, tj. vzhledem k přirozenému, předteoretickému chápání určitého problému, které je vstupem do analýzy. Samotná intuitivnost v tomto pojetí není proto žádnou garancí platnosti. Přesto je do jisté míry klíčovým vodítkem pro analýzu určitých pojmů, jako např. zde pojmů sémantických, s jejichž obsahem jsou spojovány určité předpoklady, které by v rámci analýzy měly být zachovány a jejichž potenciální revize představuje relativně závažnější překážku v budování teorie nežli revize jiných předpokladů. Pochopitelně v případě, že by intuice byla chápána silnějším způsobem, byl by problém o to závažnější, nicméně vznikla by samostatná diskuze věnovaná otázce, jsou-li skutečně předpoklady a odvození intuitivní a závěry protiintuitivní. Tento přístup zde však nebude sledován.

³²²Jedná se o patrně standardní pojetí paradoxnosti. Graham Priest uvádí jiné, nicméně podnětnější, pojetí, podle něhož paradoxy jsou „*všechny argumenty začínající se zdánlivě analytickými principy týkajícími se pravdy, bytí prvkem atd., postupující pomocí zdánlivě platných argumentů k závěru ve formě „ α a non- α “.*“ Srv. Priest (2006b), str. 9. Tato formulace je na jednu stranu přesnější, na druhou stranu opomíjí existenci neurčitosti jako specifického symptomu sémantické patologie.

je obojí spojeno s revizí intuitivně přijatelných předpokladů z oblasti logiky a sémantiky. Pro zvážení možností řešení sémantických paradoxů tedy bude nejprve nutné analyzovat povahu těchto předpokladů, přičemž se zaměříme na jednoduchou variantu paradoxu Lháře, tj. větu (L). Pochopitelně celou analýzu by bylo možno rozvést tak, aby se týkala nejen věty (L), ale i různých dalších verzí paradoxů, jako např. různých forem smyček či sekvencí, zesílených verzí paradoxů apod. (přičemž variace by se týkala prvního předpokladu).

Rozlišme spolu s Kirkhamem následující předpoklady:

- 1) Věta (L) tvrdí právě to, že je nepravdivá (tj. tvrdí toto a nic dalšího).
- 2) Jestliže je věta *s* pravdivá a tvrdí-li, že nastává *p* (a nic dalšího), pak nastává *p*; jestliže nastává *p* a věta *s* tvrdí, že nastává *p* (a nic dalšího), pak *s* je pravdivá. [Jinými slovy platí klasické korespondenční pojetí pravdy.³²³]
- 3) Každá věta je buďto pravdivá, nebo nepravdivá. [Princip bivalence]
- 4) Platí klasická odvozovací pravidla.

Na základě těchto předpokladů lze odvodit, že (L) je pravdivá tehdy a jedině tehdy, když je nepravdivá, tzn. že v souvislosti s (L) dochází k výskytu inkonzistence.³²⁴

Hned na úvod je však možno se proti takovéto rekonstrukci ohradit, totiž z pozic Priestovy dialetheistické analýzy.³²⁵ Priestova analýza vychází z následujících, spíše obecných, předpokladů: jazyk splňuje „Tarského podmínku“, jestliže má následující tři vlastnosti: a) pro každý výraz

³²³Tento předpoklad je do určité míry z hlediska analýzy sémantických paradoxů arbitrární, protože vznik paradoxů není podmíněn konkrétně korespondenčním pojetím pravdy. Případnou reformulaci, která by tuto analýzu adaptovala např. pro epistemická pojetí pravdy, však nebudeme pro stručnost provádět. K paradoxům vznikajícím v rámci antirealistické sémantiky (tzv. performativní kontradikce) srv. Apel (1998). Pro účely studia středověké sémantiky je pochopitelně tento přístup vhodný, pro moderní přístupy by namísto tohoto předpokladu stačilo přijetí teorie pravdy dostatečně silné k tomu, aby jejím speciálním důsledkem byla odpovídající instance Tarského bikondicionálu.

³²⁴Srv. Kirkham (1997), str. 272–273.

³²⁵Srv. Priest (2006b), str. 10–12.

α existuje výraz $\underline{\alpha}$, jeho jméno, b) existuje výraz „*Sat*“ takový, že vyžaduje vsunutí dvou jmen k tomu, aby byla utvořena věta, a takový, že každá věta mající formu *Sat* (t , $\underline{\alpha}$) *iff* $\alpha(t)$ je pravdivá, přičemž „ α “ je výraz vyžadující k utvoření věty vsunutí jména t a závorky vyjadřují vsunutí,³²⁶ a konečně c) platí následující odvození: „(α *iff* není tomu tak, že α); tudíž (α a není tomu tak, že α)“. Za těchto předpokladů docházíme k závěru, že každý jazyk mající tyto vlastnosti obsahuje pravdivé věty mající formu α a není tomu tak, že α .

Klíčovým rozdílem mezi klasickou a priestovskou analýzou jsou dvě otázky: jakou roli má mezi našimi předpoklady přijetí principu bivalence a jakým způsobem hodnotit celou analýzu. Priest sám neakceptuje apriori princip bivalence a na paradoxu Lháře podle něj ve skutečnosti nic paradoxního není: „paradoxní“ odvození, které je jeho základem, pro něj představuje platný argument, dokazující existenci „*dialetheie*“ (tedy pravdivé věty ve formě α a není tomu tak, že α).³²⁷ Jakkoli je tato odpověď zjevně netradiční, je třeba uvážit možnost jejího akceptování.

Ať již budeme hodnotit výsledek daného argumentu jakkoli, nadále trvá otázka, jaká je relevance takovéto inkonzistence z logického hlediska? Tato otázka má dva aspekty, historický a systematický, přičemž historickou otázku, jaká míra důležitosti byla sémantickým paradoxům přikládána středověkými autory, pro tuto chvíli ponecháme stranou. Ze systematického hlediska je vznik paradoxů dokladem problematičnosti sémantické teorie použité v předpokladech, protože paradoxy Lháře či Pravdomluvky jsou svého druhu speciálním důsledkem určité teorie pravdy. Z tohoto důvodu se

³²⁶Priest tedy používá pro svou analýzu Lháře pojem splňování, nikoli pojem pravdivosti, nicméně připouští, že bylo možné (spolu s Tarským) použít pojem pravdivosti. Za takových podmínek by klauzule b) byla nahrazena analogickou klauzulí obsahující požadavek pravdivosti všech instancí Tarského bikondicionálu.

³²⁷Srv. Priest (2006b), str. 10.

rovněž hovoří o „sémantické patologii“ ve smyslu vadnosti sémantického diskurzu jako celku a o inkonzistenci a neurčitosti jako o jejích konkrétních „symptomech“. Vznik paradoxů je proto systematicky vzato dokladem nutnosti revidovat naše pojetí pravdy a dalších sémantických pojmů.³²⁸

Nutnost revize otevírá otázku kritéria, resp. kritérií úspěšnosti takovéto revize. Zatímco udání předpokladů pro vznik paradoxů je relativně neproblematickým a jednoznačně řešitelným cílem, udání kritérií úspěšnosti revize těchto předpokladů ponechává značný prostor pro arbitrárnost. Kirkham³²⁹ uvádí následující kritéria: *specifičnost* (korektní řešení musí udat, které z premis paradoxního odvození inference jsou neakceptovatelné³³⁰), *nepoužívání ad hoc postulátů* (korektní řešení nesmí odmítat předpoklady paradoxu pouze na základě toho, že implikují

³²⁸Ovšem to platí pouze za předpokladu, že považujeme inkonzistenci určité teorie za překážku její platnosti. Právě zde se ovšem projevuje odlišnost mezi Kirkhamovou a Priestovou analýzou paradoxu Lháře: pro Priestu není důsledek daných předpokladů, totiž vznik inkonzistence, výzvou pro revizi předpokladů, nýbrž jednoduše dokladem legitimacy dialetheismu. Ačkoli je pro Priestu jedním z klíčových dokladů (byť ne jediným dokladem) pro legitimitu dialetheismu právě vznik paradoxů při nemožnosti provést revizi předpokladů racionálně uspokojivým způsobem, není zcela namístě odmítat konzistentismus na základě této argumentace, pokud jsme se nepřesvědčili o možnostech provedení revize předpokladů vzniku paradoxů. Jestliže dialetheismus není pro Priestu vstupním předpokladem, nýbrž tím, co je v rámci analýzy paradoxů teprve prokazováno, je možno se nadále držet, přinejmenším pracovně, předpokladů 3. a 4., pokud se neprokáže, že právě jejich revize je jediným možným, nebo alespoň optimálním krokem při řešení sémantických antinomií. Pochopitelně se jedná pouze o pracovní hypotézu bez apriorních nároků na legitimitu.

³²⁹Srv. Kirkham (1997), str. 273–275.

³³⁰Předpokládáme tedy, že naše řešení paradoxů podává rovněž řešení tzv. „diagnostického problému“ sémantických paradoxů. (K rozlišení mezi diagnostickým a preventivním problémem sémantických paradoxů srv. Chihara (1979), str. 590–592). Diagnostickým problémem je ukázání, který z (na první pohled správných) předpokladů paradoxu je ve skutečnosti problematický (a proč). Na řešení diagnostického problému má pak navazovat řešení problému preventivního, tzn. konstrukce takového jazyka, který by zachovával určité charakteristiky relevantních sémantických pojmů, avšak zároveň nepřipouštěl vznik paradoxů. Diagnostické řešení samo je podrobno specifickým kritériím (která se však do jisté míry překrývají s kritérii řešení paradoxů vůbec): musí udat důvod vzniku paradoxů, nikoli pouze navrhnout způsob, jakým lze paradox zablokovat, musí ukázat, že uváděná příčina paradoxu skutečně vyvolává paradox i za změněných podmínek, jistou výhodou je snadnost dané teorie, diagnóza by neměla zavádět nadbytečné logické a sémantické předpoklady, ani naopak být založena na revizi stávajících koncepcí, pochopitelně není-li k tomu dobrý důvod (srv. Chihara (1979), str. 602–604).

symptomy sémantické patologie), *vyhýbání se neúměrným škodám* (korektní řešení nesmí zavrhnout odvození či tvrzení, která sama o sobě nejsou problematická), *úplnost* (korektní řešení musí být schopno řešit všechny verze paradoxu) a *zachování intuice* (korektní řešení má být slučitelné s intuitivními pojmy pravdivosti a platnosti). Tato kritéria jako celek, jakkoli mohou posloužit jako určité vodítko, však nelze považovat za zcela rozhodující. S výjimkou požadavků na specifičnost a úplnost se totiž jedná o značně vágní požadavky, které proto stěží mohou plnit funkci kritéria, není-li jasné, kdy dochází k jejich splnění. Projděme tedy postupně ta kritéria, která lze považovat za problematická.

Požadavek vyloučení *ad hoc* postulátů v této Kirkhamově verzi je jednoduše požadavkem na odůvodnění revize a jako takový naráží na nutnost udat kritéria správného odůvodnění, která jsou vázaná na specifickou teorii racionality: pakliže nám kritérium negativně zakazuje odmítnout předpoklad čistě na základě důsledků, předpokládáme, že pozitivním aspektem tohoto kritéria je právě racionální odůvodnění takovéto revize.³³¹ Můžeme se např. zeptat, je-li možno odůvodnit eliminaci jednoho z předpokladů pragmaticky tendencí zachovat ostatní předpoklady, nebo alespoň některé z nich, a to pouze s ohledem na snadnost praktické aplikace takovéto revidované sémantiky: splnil by tento postup dané kritérium, nebo

³³¹Tento krok není zcela průkazný: jen proto, že určitý krok není *ad hoc*, nemusí být ještě dobře odůvodněný, postačuje, má-li vůbec nějaký důvod. Kirkham totiž za *ad hoc* považuje jednoduše takové řešení, které odmítá jeden z předpokladů pouze proto, že vede k paradoxu. Požadavek racionálního odůvodnění revize je tak fakticky silnější, nežli požadavek vyhýbání se *ad hoc* restrikcím. Kirkham sám tvrdí, že je třeba podat pro revizi našich sémantických předpokladů *nezávislé* důvody (srv. Kirkham (1997), str. 273). Je však namísto předpokládat, že by nebyly přijatelné jednoduše jakékoli důvody, ale pouze důvody platné (takže toto zesílení původního kritéria se zdá být dobře odůvodněné.) Mimoto pokud bychom nepodali takovéto zdůvodnění, mohli bychom namítat, že je *ad hoc* jednoduše udání tohoto dalšího „důvodu“: mohli bychom totiž tvrdit, že tento důvod je uveden pouze proto, že je možno pomocí něj paradox řešit, aniž by však byl tento důvod nezávisle justifikován. Proto je možno v intencích tohoto požadavku operovat uvedenou silnější formulací.

ne? V této souvislosti vzniká rovněž další otázka, specifickým způsobem relevantní pro řešení sémantických paradoxů: Předpokládáme-li, že naše řešení má být dobře odůvodněné, vzniká otázka, jakým způsobem je s pojmem racionality spojen pojem konzistence. Je možná existence inkonzistentních souborů přesvědčení, resp. takových souborů, v nichž je možné, aby věta byla zároveň považována za pravdivou i nepravdivou, a které jsou přesto racionálně odůvodněné, resp. odůvodnitelné? Vznik paradoxů při intuitivně akceptovatelných předpokladech, mezi něž pochopitelně v rámci argumentace neřadíme princip bivalence,³³² lze považovat za možné odůvodnění dialetheismu, a tedy za důkaz toho, že racionalita neimplikuje konzistenci. Existuje-li možnost, že se v důsledku řešení paradoxu Lháře vzdáme konzistence (lépe řečeno uznáme existenci některých pravdivých kontradikcí), nemůžeme právě požadavek konzistence řadit mezi kritéria racionality. Protože však podmínkou splnění diskutovaného kritéria byla racionalita argumentace použité v rámci revize předpokladů paradoxu, není jasné, jak by toto kritérium mohlo být samo aplikováno, jestliže obsah pojmu racionality je pozměňován právě reflexí našeho řešení sémantických paradoxů. Poznamenejme proto předběžně následující: zdá se, že řešení sémantických paradoxů reviduje nejen naše chápání sémantických pojmů, ale nepřímo reviduje i naše chápání problémů z oblasti teorie racionality. Je totiž možno provést obojí: odmítnout dialetheistické řešení paradoxů, protože neplní požadavek konzistence jako jedno z kritérií racionální teorie, nebo naopak zachovat toto řešení a odmítnout chápání konzistence jako kritéria racionality. Oba kroky jsou však samy o sobě koherentní.

Efektivita požadavku vyhýbání se neúměrným škodám by mohla narážet na vágnost slova „neúměrnost“. Při daném výkladu (neodmítat

³³²V tuto chvíli je tedy třeba akceptovat Priestovu analýzu paradoxu Lháře.

postupy, které samy o sobě nejsou problematické) však toto kritérium spíše působí dojmem nadbytečnosti: posouzení úměrnosti je věcí podání přesné analýzy předpokladů paradoxů, takže se jedná jednoduše o aplikaci požadavku specifičnosti. Kirkham uvádí jako příklad porušení tohoto kritéria zákaz autoreference odkazem na skutečnost existence neparadoxních případů autoreference.³³³ Uvažme však nyní spíše případ revize logických pravidel: je možno akceptovat řešení paradoxu Lháře, které by vedlo k odmítnutí pravidla *modus ponens* pro materiální implikaci? Priestův dialetheistický přístup totiž vede k jeho odmítnutí (spolu s dalšími důsledky známými z logiky relevance, mezi něž patří odmítnutí pravidla disjunktivního sylogismu).³³⁴ Vzniká podobný problém, jaký vznikl již v souvislosti s kritériem odmítnutí *ad hoc* postulátů: řešení paradoxů samo má závažné implikace pro pojmy pravdivosti a platnosti (a tedy pro vymezení těch pojmů a odvození, které jsou „samy o sobě v pořádku“), takže posouzení splnění kritéria úměrnosti spíše předpokládá řešení paradoxů, což vylučuje možnost, že by samo řešení bylo tímto kritériem korigováno.

Konečně požadavek zachování intuitivních pojmů pravdivosti a platnosti vyznívá ze všech uvedených kritérií jako nejméně funkční. Pomineme-li vágnost tohoto požadavku (jakkoli je taková námitka pochopitelně namístě), je jeho hlavní slabinou skutečnost, že všechny předpoklady odpovídající za vznik paradoxů jsou považovány za intuitivně akceptovatelné, což právě činí paradox paradoxem. Pakliže intuice sama vede k paradoxům, není zcela zřejmé, jak by tatáž intuice mohla zároveň korigovat jejich řešení.

³³³Mimochodem, ještě uvidíme, že podobný argument byl vznášen již ve středověku. Z výše uvedených kritérií korektního řešení diagnostického problému je navíc zřejmé, že takto interpretované odmítnutí autoreference je jednoduše chybou řešení diagnostického problému, tedy právě porušením specifičnosti.

³³⁴Srv. Graham Priest (2006b), str. 110nn.

Shrneme-li tuto kritiku, pak vedle námitky vágnosti lze za nejzávažnější považovat dvě námitky týkající se potenciálního kruhu v argumentaci při snaze aplikovat jednotlivá kritéria. Vzhledem k tomu, že tato kritéria vykazují přinejmenším určitou míru provázanosti, nelze předem vyloučit, že dílčí námitky proti jednotlivým kritériím lze vyřešit nebo oslabit pomocí odkazu na další kritéria, o což se ostatně dále pokusíme. Proto podané námitky nebudou považovány za postačující pro definitivní odmítnutí celého souboru kritérií. Přinejmenším je možno považovat je za určitá vodítka pro posuzování jednotlivých řešení.

Po posouzení těchto kritérií jednotlivě můžeme položit otázku jejich posouzení jakožto celku. Jako celek vyvolává tento soubor otázku, je-li možno uvažovat o řešení, které by splňovalo všechna uvedená kritéria. Z jiného hlediska se jedná o otázku, zda spolu jednotlivá kritéria nekolidují, a dále otázku, zda v případě, že spolu kolidují (neboli nejsou zároveň splnitelná), máme některá z těchto kritérií upřednostňovat jako klíčová, a v tom případě vzniká dále otázka kritéria tohoto upřednostnění. Je např. nepravděpodobné, že by bylo možno nalézt řešení, které by splňovalo požadavek intuitivnosti: jak již bylo řečeno, intuitivní je právě situace, která ústí v paradox, takže je nepravděpodobné, že bude podobně intuitivní i řešení tohoto paradoxu. Tento požadavek je nicméně možno pojmout pragmaticky: lze jednoduše uvažovat o řešeních, která by zachovávala různé předpoklady, které nejsou, ať už z jakéhokoli důvodu, vystavovány revizi. Tuto preferovanou část naší sémantiky by pak bylo možno označit za „intuitivní“ základ, který by každé „intuitivně“ uspokojivé řešení bylo nuceno zachovat v platnosti. Podobným postupem by rovněž bylo možno řešit výše uvedené námitky proti kruhovosti aplikace některých kritérií, protože tato aplikace by tímto dostala samostatnou oporu (jakkoli pragmaticky založenou). V každém případě jsme však nuceni vyloučit

z pojmu intuice jakýkoli nárok na univerzálnost, a tak oslabit sílu požadavku na intuitivnost. Namísto požadavku na intuitivnost bychom tak získali např. požadavek na efektivitu vzhledem k určitým aplikacím. A nic nezaručuje, že není možné nalézt různá řešení, která jsou efektivní v různých oblastech praktické aplikace dané sémantiky.³³⁵

Vzdáme-li se tedy plného nároku na intuitivnost (čímž mimochodem patrně oslabíme rovněž požadavek vyhýbání se neúměrným škodám, protože kritériem úměrnosti a neúměrnosti je podle všeho opět nějaká forma intuice), vzniká otázka hierarchie zbývajících požadavků. Lze předpokládat, že za zcela nepostradatelné můžeme považovat splnění požadavků na specifičnost a úplnost,³³⁶ přičemž specifičnost implikuje úplnost,³³⁷ ačkoli naopak to neplatí, protože je možno odmítnout bez odůvodnění více předpokladů, nežli je nutné, a tím zablockovat vznik paradoxů, aniž by dané řešení bylo specifické.

Splnění požadavku specifičnosti by zároveň mělo pomoci podat odůvodnění pro splnění požadavku vyhnutí se nadměrným škodám: je-li specifické řešení takové, které vyčlení tu část sémantického diskurzu, která je vadná, lze předpokládat, že takové řešení rovněž zreviduje pouze nezbytně nutnou část sémantického diskurzu, a pak lze předpokládat, že takováto revize ponechá neproblematické prvky naší logiky a sémantiky nedotčené. Na druhou stranu, Priestovo dialetheistické řešení je založeno na tom, že nereviduje žádný z daných předpokladů (mezi něž ovšem nepatří principy klasické logiky) a přijímá odvozenou kontradikci jako pravdivou a dobře odůvodněnou, což si vynucuje revizi některých aspektů klasické logiky

³³⁵Možná je možno zajít v tomto ohledu ještě dále a položit otázku, není-li možno nalézt různé přístupy, které jsou srovnatelně efektivní v téže oblasti. Tuto možnost nechme otevřenou.

³³⁶K tomuto postoji a jeho odůvodnění srv. Panaccio (2008), str. 244nn.

³³⁷Pochopitelně předpokládáme, že řešení je specifické korektním způsobem, čili že specifikace je součástí úspěšné diagnózy. V opačném případě (který není nijak vyloučen, představuje pouze volnější chápání specifičnosti) jsou obě kritéria nezávislá.

a sémantiky. Výrazné revize, které dialetheismus implikuje, jsou pak striktně vzato odůvodněny bez ohledu na kritérium specifičnosti, protože dialetheismus ve skutečnosti žádnou revizi *svých* předpokladů neprovádí. Určení přijatelnosti řešení proto není přímo podmíněno splněním kritéria specifičnosti, leda bychom označili řešení za specifické i tehdy, když prohlásí všechny předpoklady za legitimní. Právě zde tedy narážíme na důsledky odlišnosti v analýze předpokladů paradoxu v klasickém a v dialetheistickém pojetí.

Otázku, zda byl či nebyl použit *ad hoc* postulát, můžeme ve vztahu k ostatním požadavkům chápat (pokud nějak) nejspíše jako propojenou s požadavkem specifičnosti: pokud bychom neprováděli specifikaci legitimním způsobem, byli bychom nuceni čelit námitce, že naše řešení je *ad hoc*. Pokud bychom však chápali specifičnost samostatně, bez ohledu na řešení diagnostického problému, bude kritérium vyhýbání se *ad hoc* postulátům fungovat samostatně.

Shrňme tedy, že co se týče významnosti jednotlivých kritérií, jsou z hlediska řešení logických paradoxů chápaného jako revize určité sémantické teorie (mající kvaziaxiomatickou formu) klíčovými požadavky požadavek specifičnosti a požadavek úplnosti. Zbývající požadavky pak charakterizují úspěšnost řešení z hlediska jeho racionální odůvodněnosti. Přestože vůči těmto kritériím lze vznést přinejmenším výše uvedené námitky, lze je chápat alespoň jako přibližná vodítka pro posuzování jednotlivých řešení sémantických paradoxů, a jako taková zde budou rovněž používána.

2.2.3 Historické hledisko

Z historických otázek týkajících se středověkých řešení

sémantických paradoxů začněme otázkou zdrojů středověké diskuze.³³⁸ Co se týče antických zdrojů, lze za nejpravděpodobnější považovat zdroj aristotelský (prostřednictvím textu *Sofistických vyvrácení*) a stoický (prostřednictvím dobově dostupných výňatků z Ciceronových spisů).³³⁹ Pokusíme se tedy nejprve zaměřit se na otázku jejich vlivu, poté posoudíme další, z hlediska současného stavu výzkumu antických vlivů na středověkou diskuzi spíše okrajové, možnosti.

Co se týče možného vlivu stoických autorů na středověkou diskuzi sémantických paradoxů, lze uvážit jednak dostupnost původních textů, jednak možné doklady tohoto vlivu. Co se týče dostupnosti textů pro středověké autory, mezi tyto dostupné texty patří výňatky z Ciceronova spisu *Academica*, v nichž je podán výklad Chryssipova řešení sémantických paradoxů. Stoické řešení bylo založeno na popření toho, že paradoxní věty jsou skutečnými větami, což umožnilo prohlášení paradoxních vět za nepodléhající principu bivalence. Co se týče možných dokladů vlivu stoické logiky na středověkou diskuzi paradoxu Lháře, jedním z těchto dokladů by

³³⁸Následující pasáž vychází ze shrnutí diskuze tohoto problému v de Rijk: (1966) a Spade (1974b), (1987) a (2007), kde jsou uvedeny ještě další dostupné zdroje, jejichž vliv je však nepravděpodobný, a proto nebudou uváděny.

³³⁹Výraznou antickou školou zabývající se sémantickými paradoxy je rovněž škola megarská, jejíž zástupce Ebulidés je někdy označován za samotného autora paradoxu Lháře. (Srv. Kurzová (2007), str. 259–261.) Přímý vliv této školy na středověkou diskuzi je však nepravděpodobný, resp. se o něm v současné literatuře neuvažuje. Problematiku, která je blízká problematice sémantických paradoxů, rozvádí ve svém spisu *Adversus mathematicos* Sextus Empiricus, když se dotýká otázky pravdivostní hodnoty věty „Vše je nepravdivé“ (srv. Sextus Empiricus: *Against the Logicians* II.55, str. 99). Pomineme-li otázku, uvědomuje-li si paradoxnost této věty sám Sextus (pasáž hovoří spíše o sebevyvracejících větách nežli o větách s paradoxními pravdivostními podmínkami), otázka možného vlivu je nadále diskutabilní. Je známo, že na přelomu třináctého a čtrnáctého století kolovaly tři rukopisy překladů Sexta Empirika, posouzení jejich vlivu je však pro nedostatečné informace o jejich vlastních prozatím vyloučeno (srv. Grellard (2007), str. 333, co se týče dostupných rukopisů, srv. Wittwer (2002)). Mimoto, což je klíčové pro naši současnou otázku, dosavadní datace rukopisů na přelom třináctého a čtrnáctého století činí tyto rukopisy irelevantními pro vysvětlení vzniku diskuze problému sémantických paradoxů, již je třeba zasadit přinejmenším do poloviny století dvanáctého. Ani přímý vliv skepticismu proto neposkytuje vysvětlení v otázce zdrojů středověké diskuze.

mohla být právě její podobnost s nejstarším středověkým řešením, totiž s řešením autorů zvaných později „*cassantes*“ (o nichž bude řeč dále). Proti hypotéze stoického vlivu však lze postavit mj. skutečnost, že Ciceronův text nebyl v souvislosti s touto diskuzí ve středověku nikdy explicitně citován. Tato skutečnost ovšem nemusí být zcela zásadní, ačkoli autoritativní texty byly obvykle předmětem alespoň přibližných citací. Závažnější je však skutečnost, že tento vliv nelze doložit ani jiným způsobem. Kdyby byl Cicero skutečně zdrojem středověké diskuze, zdá se pravděpodobné, že by středověké texty vykazovaly přinejmenším jistou terminologickou kontinuitu s jeho pracemi (podobně jako v případě boëthiovské tradice). Středověcí autoři však pro označení paradoxů používali nikoli Ciceronův vlastní termín, „*inexplicabile*“, ³⁴⁰ ale „*insolubile*“, což je neologismus odvozený pravděpodobně z řeckého termínu „*aporia*“. Z tohoto důvodu je varianta vlivu stoických textů na vznik středověké diskuze spíše nepravděpodobná. ³⁴¹

Co se týče aristotelských kořenů diskuze, za konkrétní zdroj by bylo možno považovat Aristotelovu diskuzi falacie zvané ve středověku „*secundum quid et simpliciter*“ v *Sofistických vyvráceních*. ³⁴² V tomto ohledu je pochopitelně nesrovnatelně snazší doložit jak dostupnost, tak vlivnost tohoto zdroje. Na druhou stranu uvedená pasáž se zabývá primárně

³⁴⁰Tento termín se nicméně objevuje v rámci této diskuze v šestnáctém století spolu s přímým příklonem k antickým zdrojům: srv. Ashworth (1974), str. 114.

³⁴¹Řešení této otázky vykazuje jistou analogii se snahou nalézt jiné propojení mezi stoickou a středověkou sémantikou, totiž se snahou nalézt kontinuitu mezi stoickou a středověkou propoziční sémantikou. Navzdory trvalé snaze je dosud třeba konstatovat, že tento vliv není prokázán. Ebbesen proto shrnuje, že důvodem podobnosti mezi stoickou a středověkou diskuzí není přímý či nepřímý doktrinální vliv, ale jednoduše paralelní vývoj, kdy se na společné problémy reaguje podobným způsobem (srv. Ebbesen (2007), str. 144). Bez toho, abychom považovali za legitimní přenášet přímočaře výsledky bádání z jedné oblasti logiky do oblasti jiné, lze hypotézu paralelního vývoje považovat za relevantní rovněž pro oblast sémantických paradoxů. Problémem této hypotézy však je, že představuje do jisté míry pouze zbytkovou tezi, tj. tezi, kterou přijímáme jednoduše proto, že se nepodařilo prokázat žádnou jinou tezi. Přímá evidence pro takovouto tezi je však sama o sobě problematická a tato forma nepřímé evidence je podmíněna dalším výzkumem.

³⁴²Aristotelés: *O sofistických důkazech*, 180 a25–b7, str. 67.

analýzou Křivopřísežníka, tzn. případu, kdy někdo přísahá, že bude přísahat křivě. Paradox Lháře zde nejen není přesně diskutován, ale dokonce ani není explicitně uveden. Celá pasáž se zaměřuje především na případ, kdy se někdo zapřísáhne, že bude přísahat křivě, a poté přísahá křivě, a tedy v určitém ohledu dodržuje přísahu, absolutně vzato však nikoli. Po tomto výkladu poznamenává Aristotelés, že podobně lze uvažovat o případu, kdy někdo zároveň lže i říká pravdu. Význam této pasáže z hlediska analýzy sémantických paradoxů není zcela zřejmý a zcela zřejmý nebyl ani pro středověké autory, jimž byl Aristotelův text dostupný:³⁴³ nabízí se větší množství výkladů, přičemž ten výklad, který by spojoval Aristotelovu poznámku s problémem autoreferenčních paradoxů, nepatří vzhledem k předchozímu kontextu Křivopřísežníka k těm nejméně pravděpodobným. Existuje např. takový středověký výklad, že Lhář neříká: „Nyní lžu“ (tj. nevyslovuje paradoxní autoreferenční větu), nýbrž: „Budu lhát“, a poté pronáší nepravdivou propozici.³⁴⁴ Mimoto existují výrazní středověcí autoři, jako Vilém ze Sherwoodu a Petrus Hispanus, kteří ve svých traktátech v souvislosti s danou falácií problematiku Lháře vůbec nediskutují. A konečně jakkoli *Insolubilia monacensia* jakožto patrně nejstarší dochovaný středověký text prokazatelně operují aristotelskou terminologií (a dokonce uvádějí Křivopřísežníka jako autoreferenční paradox³⁴⁵), řešení, které samotný text poskytuje, se vůbec nesnaží aspirovat na to, být řešením v kontextu *secundum quid et simpliciter*. Jestliže tedy zdrojem diskuze problému sémantických paradoxů je skutečně Aristotelův text, pak, jak trefně poznamenává Spade, je přinejmenším zvláštní, že nejstarší známé řešení je nearistotelské.³⁴⁶ Přestože Aristotelův text prokazatelný vliv měl,

³⁴³K rozboru středověkých autorů komentujících tuto pasáž viz Spade (1974b), str. 300–307.

³⁴⁴Konkrétně je tato pozice obsažena v anonymním textu *Summa sophisticorum elencorum*, str. 375, ll. 18–35.

³⁴⁵Srv. *Insolubilia monacensia*, str. 108, ll. 5–14.

³⁴⁶Srv. Spade (1974b), str. 307.

není jisté, zda je možno celou diskuzi odvozovat právě od něj.

Z dalších zdrojů je rovněž možno uvažovat tradici byzantských komentátorů. Tzv. „Alexander“ komentoval text Aristotelových *Sofistických vyvrácení*, kde se věnoval rovněž paradoxu Lháře.³⁴⁷ Možný vliv by bylo možno vysvětlit prostřednictvím překladatelské a komentátorské činnosti Jakuba z Benátek, který text znal a přinejmenším jeho části rovněž přeložil. Pro potvrzení této hypotézy nicméně chybí relevantní pasáž z Jakubova komentáře k *Sofistickým vyvrácením*, která by tento vliv potvrzovala. Již uvedená jazyková blízkost mezi latinským „*insolubile*“ a řeckým „*aporia*“ však činí tuto vazbu pravděpodobnou.³⁴⁸

Arabská logická tradice analyzující paradox Lháře je doposud jen málo probádaná. Výjimkou je studie Ahmeda Alwishaha a Davida Swansona, která rozebírá pozice vybraných autorů z období od poloviny devátého do poloviny třináctého století.³⁴⁹ Pro naši otázku není bez zajímavosti, že arabská logická tradice ve svých pro západní středověk zásadní dvojici autorů, tj. v Avicennovi a Averroesovi, neodvozuje z textu Aristotelových *Sofistických vyvrácení* žádné závěry související s problematikou sémantických paradoxů. Přes podobnosti mezi latinskou a arabskou tradicí pak autoři konstatují, že pro rozhodnutí otázky možnosti vzájemného ovlivňování jednotlivých tradic doposud chybí evidence.

Krom již uvedených zdrojů upozornil Christopher Martin³⁵⁰ ještě na

³⁴⁷Srv. Ebbesen (1997), str. 124nn., Kurzová (2007), str. 204–205.

³⁴⁸Srv. De Rijk (1966), str. 84–85.

³⁴⁹K následujícími srv. Alwishah – Sanson (2009).

³⁵⁰Srv. Christopher Martin (2001). Martin kromě „klasického“ textu tzv. „*cassantes*“ *Insolubilia monacensia* diskutuje ještě další texty hlásící se k dané pozici při řešení otázky, jaké závazky k přijetí předpokladů v rámci disputace jsou akceptovatelné, a to *Tractatus emmeranus de falsi positione*, *Tractatus emmeranus de impossibili positione* (jedná o součásti téhož rukopisného souboru, jako *Insolubilia monacensia*) a *Obligationes parisienses*. Tyto texty vykazují jistou terminologickou i konceptuální blízkost pozici prezentované v *Insolubilia monacensia*, takže je lze pracovně použít k vyjasnění některých zajímavých terminologických momentů *Insolubilia monacensia*.

další kontext, v rámci něhož se problematika sémantických paradoxů ve středověkých logických textech objevuje, jímž je teorie tzv. „obligací“, tedy závazků, od nichž se odvíjí diskuze založená na akceptování kontrafaktuálních předpokladů. Konkrétním Martinovým argumentem je, že o nulifikaci (tedy o klíčovém postupu nejstarší středověké strategie řešení sémantických paradoxů) má smysl hovořit nejspíše v souvislosti s problematikou tvrzení určitého předpokladu (*positio*), tedy v souvislosti se specifickým typem závazků, takže se zdá, že si středověcí autoři problém sémantických paradoxů uvědomili právě v kontextu problematiky obligací.³⁵¹ V případě, že by se teorie sémantických paradoxů ve středověku odvíjela skutečně od problematiky obligací, byla by vazba na předchozí antické zdroje spíše volná: jednalo by se o rozvíjení problematiky vedení disputace volně spojené s různými verzemi *Topik*. Zde by bylo opět snadné doložit dostupnost textů, nicméně vztah mezi zdrojem a výslednou teorií není tak jednoznačný, aby bylo možné hovořit o vlivu, jako spíše o specifickém rozvíjení problémů, které již byly zvýrazněny v rámci předchozí tradice. Tento výklad by tedy opět upřednostňoval autonomní vývoj středověké logiky.

Celou diskuzi týkající se problému vlivu předstředověkých řešení problematiky sémantických paradoxů lze shrnout tak, že otázka, která z předchozích tradic měla zásadní vliv na vznik diskuze ve středověku (konkrétně cca v polovině 12. století), není uspokojivě zodpovězena. Vzhledem k dostupné evidenci všechny uvedené tradice (tj. řecká, arabská a latinská) spíše budí dojem, jako by problém paradoxů byl řešen vždy zcela nově a nezávisle. Tato skutečnost částečně podporuje hypotézu autonomního vývoje středověké diskuze, nicméně ne zcela jednoznačně: jednak je stále otevřená možnost nalezení další evidence, jednak je celá tato hypotéza spíše

³⁵¹Srv. Martin (2001), str. 78.

výsledkem neúspěšné snahy nalézt jiné vysvětlení nežli tezí opírající se o zásadní evidenci.

Předběžně můžeme říci, že i v případě, že by bylo možno zjistit zdroj, který diskuzi inicioval, případně zdroje, které diskuzi iniciovaly, tato skutečnost by nezměnila nic na tom, že vnitřní diverzifikace středověké diskuze nemůže být vysvětlena žádným jednotlivým zdrojem a pravděpodobně ani souborem těchto zdrojů.³⁵² Přes jednoznačně doložitelný vliv např. Aristotela a tendenci jednotlivých středověkých formulovat svá řešení pomocí aristotelské terminologie (konkrétně řešit je v kontextu diskuze falacie *secundum quid et simpliciter*), snaha formulovat tímto způsobem principiálně zcela odlišná řešení je patrně nejlepším dokladem autonomie středověké diskuze.

V úvodní systematické pasáži bylo předloženo moderní chápání sémantických paradoxů, kde byl vznik problematcky sémanticky charakterizovatelných výrazů chápán jako symptom sémantické patologie, neboli nedostatečnosti (inkonzistence nebo neúplnosti) našeho sémantického diskurzu. Tato koncepce již sama implikuje specifický přístup k problematice, kdy možnost vzniku paradoxů má centrální význam pro celou sémantickou teorii, a to v tom smyslu, že ji znehodnocuje. Je však adekvátní pokoušet se analyzovat středověké přístupy k řešení paradoxů, přistupujeme-li k paradoxům tímto způsobem? Tato otázka souvisí se způsobem, jakým je studium sémantických paradoxů začleňováno do sémantiky ve středověku a v moderní době. Samotná moderní terminologie, operující výrazy jako „patologie“ či „symptom“ naznačuje, jaký důraz je na studium paradoxů kladen: vznik paradoxů znehodnocuje celek naší logické teorie. Abychom uvedli jen dva notoricky známé příklady: s jistou mírou

³⁵²Řeč je pochopitelně o souboru tvořeném doposud zmíněnými zdroji.

zjednodušení lze říci, že moderní logika vyrůstá na Russelově řešení logických paradoxů a Tarského řešení paradoxů sémantických (a novější diskuze především na jejich kritice a snaze nalézt řešení alternativní). Zásadní význam získává výskyt logických paradoxů především v souvislosti se vznikem logiky jako axiomatizované vědy: paradox představuje hrozbu především pro systém, na nějž klademe takové nároky, jakými jsou bezespornost a úplnost. Je-li logika chápána pragmaticky jako nástroj aplikovatelný v oblastech typu filozofie či teologie, není možnost vzniku paradoxů zásadní, protože jejich vznik se omezuje na relativně úzkou, resp. v každém případě snadno ohraničitelnou oblast sémantického diskurzu. Mimo tuto úzce vymezenou oblast je možno aplikovat standardně chápanou sémantickou teorii, aniž by daná teorie byla v praktických důsledcích jakkoli ohrožena.³⁵³ Přestože sémantické paradoxy představují neodmyslitelnou složku studia logiky ve středověku a standardní výzvu pro každou takovou logiku, je dost možné, že spíše nežli jako zásadní narušení výstavby logiky, byly dané případy propozic chápány jako sice složité, nicméně přeci jen hlavolamy.³⁵⁴ Rozhodující doklad pro tento přístup je odpověď na otázku, jaký by byl důsledek toho, kdyby sémantické paradoxy byly skutečně neřešitelné. (Mimochodem, navzdory označení „*insolubile*“ byly sémantické paradoxy obvykle chápány jako věty nikoli neřešitelné, resp. nerozhodnutelné, ale řešitelné, resp. rozhodnutelné obtížným či nestandardním způsobem.) I tato možnost je ve středověku brána v potaz, přičemž není bez zajímavosti, že takto uvažujícím autorem je velmi vlivný William Heytesbury,³⁵⁵ jehož text věnovaný problému sémantických

³⁵³Za tento postřeh vděčím dr. Petrovi Dvořákovi. Jakkoli se jedná spíše o odvážnou a obtížně testovatelnou hypotézu, takto pragmatický přístup se kryje s přístupem některých středověkých logiků. Srv. Sorensen (2003), str. 196 a Dutilh Novaes (2008a), str. 228.

³⁵⁴Srv. Dutilh Novaes (2008a), str. 228, 257.

³⁵⁵Jednou z dalších zajímavých výjimek je Adam z Wodehamu, který explicitně popírá řešitelnost „*insolubilium*“: „*Aliud exemplum est de insolubilibus quae numquam, credo, fuerunt soluta. Schola communis stat ibi ad unam responsionem quae negat huiusmodi*

paradoxů patří mezi nejvlivnější texty daného žánru ve čtrnáctém století. Poté, co William provádí kritiku předchozích autorů a prezentuje vlastní řešení, zakončuje svůj traktát překvapivým způsobem:

*Haec igitur de insolubilibus dicta sunt ad introductionem et exercitium juniorum, ut viso quod insolubilia, juxta significationem nominis, absque evidenti objectione solvi non possunt, ea cito transeat unusquisque utiliori studio attentius insistendo et cetera.*³⁵⁶

Celý problém sémantických paradoxů byl tedy údajně řešen spíše kvůli začínajícím studentům. Protože však každý vidí, že tato problematika není řešitelná bez toho, aby proti daným řešením bylo možno podat dobře odůvodněné námitky, udělají studenti lépe, přesunou-li svou pozornost k nějakému užitečnějšímu studiu.³⁵⁷ Jiným dokladem středověkého pragmatismu je značně uvolněný přístup k alternativním řešením v některých textech: po prezentaci problému jsou představena alternativní řešení (která předpokládají odlišné obecněsémantické principy), načež je čtenář vyzván, aby si zvolil jedno z nich, a to bez toho, aby byl udán důvod pro případnou preferenci některé z nabízených alternativ.³⁵⁸

consequentias: „dico hoc falsum; ergo dico falsum“. Quae modo nullam habet nec habebit evidentiam. Ita forte est in multis aliis.“ Srv. Adam Wodeham, Sent. I., dist. 2, q. 1, p. 27, podle: Courtenay (2002), str. 460.

³⁵⁶Srv. William Heytesbury: *Regulae solvendi sophismata, De insolubilibus*, § 64, str. 289.

³⁵⁷Spade tuto pozici označuje za přechod mezi dvěma fázemi diskuze týkající se problematiky sémantických paradoxů, totiž mezi „*looking for the mistake*“ a „*comparative stage*“: po optimistickém přístupu tvrdícím, že problém je dosud nevyřešen, nicméně řešitelný, dospíváme k tvrzení, že paradoxy nepřipouštějí zcela uspokojivé řešení a uspokojivost jednotlivých řešení je dána jednoduše naší ochotou vzdát se konkrétních předpokladů kvůli zachování jiných. Srv. Spade (1979b), str. 8–11.

³⁵⁸Jedním příkladem je text, který má podle všeho shrnovat požadavky pro dosažení bakalářské hodnosti na univerzitě v Erfurtu (*Puncta de insolubilibus Holandrini*, Erfurt, CA 4° 241, ff. 82ra-83va), kde jsou jako alternativy uváděna řešení na základě sebefalzifikace a restriktionistické řešení (srv. Spade (1975) str. 21). V tomto případě lze pragmatičnost vysvětlit tím, že daný text má především formu manuálu. Podobnou námitku však nelze stejně snadno aplikovat na traktát Roberta Flanda, který připouští dvě různé varianty, které rozvíjejí Heytesburyho pozici (srv. Robert Fland, *Insolubilia*, str. 62–65), případně na traktát Ralpha Strodeho, který totéž rozvinutí popisuje jako rozlišení mezi Heytesburyho a Bradwardinovým řešením (Spade (1975), no. LIII, str. 89).

Těchto několik poznámek není možno přeceňovat. Přesto se zdá, že středověký přístup k problematice sémantických paradoxů se od moderního odlišuje, co se role paradoxů týče. Z tohoto důvodu je celá diskuze kritérií úspěšnosti řešení i jejich aplikace jistou formou anachronismu. Navzdory tomu bude právě takováto analýza prováděna, a to za účelem systematického rozboru středověkých řešení: systematický rozbor by měl položit otázku, nakolik jsou jednotlivá středověká řešení relevantní pro problematiku sémantických paradoxů vůbec, bez ohledu na dílčí kontext středověké sémantiky.

Středověká sémantika je v řešení paradoxu Lháře velmi plodným obdobím. V první polovině čtrnáctého století vypočítává Bradwardine různá řešení paradoxu Lháře a rozlišuje celkem devět různých řešení,³⁵⁹ na konci čtrnáctého století pak podobná taxonomie vytvořená Pavlem z Benátek již uvádí patnáct těchto řešení.³⁶⁰ Mimoto existují konkrétně v Buridanových textech ještě některé návrhy, k nimž však, pokud je mi známo, není dosud nalezen žádný středověký autor, který by danou pozici zastával (konkrétně jde o pozici odpovídající dialetheismu). Pro naše účely bude podán rozbor čtyř hlavních pozic v řešení sémantických paradoxů spolu s rozбором dílčích variant těchto pozic tam, kde to bude třeba.³⁶¹

Jednotlivé pozice můžeme odlišit jako různé přístupy k revizi intuitivních předpokladů ústících ve vznik paradoxů. V rámci rozboru budeme představovat následující čtyři pozice: *cassantes*, *restringentes*, *mediantes* a řešení založená na analýze pravdivostních podmínek

³⁵⁹Srv. Thomas de Bradwardine: *Insolubilia Thomae de Bradwardine*, str. 286nn.

³⁶⁰Srv. Spade (1975), str. 82nn.

³⁶¹K obecnému přehledu těchto řešení srv. Spade (1997), (2007) nebo Catarina Dutilh Novaes (2008a), k rozboru pozdně středověkých řešení srv. Yrjönsuuri (2008). Spíše populárně a s přihlédnutím k dobovým reáliím se pak k problému vyjadřuje rovněž Sorensen, srv. Sorensen (2003), str. 187–215.

paradoxních vět.³⁶² S výjimkou *mediantes* všechna ostatní řešení revidují první z uvedených předpokladů, totiž tezi, že lhářská věta o sobě tvrdí právě jen svou vlastní nepravdivost. Konkrétně: *cassantes* řeší paradox popřením toho, že by věta vůbec něco tvrdila; pakliže věta nic netvrdí, netvrdí tedy ani vlastní pravdivost. *Restridentes* popírají možnost autoreference paradoxu Lháře, což vede k popření předpokladu, že daná větu tvrdí *svou vlastní* nepravdivost. Pozici, nazvanou zde (podle Spadea) řešením založeným na analýze pravdivostních podmínek,³⁶³ charakterizuje tvrzení, že lhářská věta tvrdí více nežli jen vlastní nepravdivost, v typické verzi svou vlastní pravdivost. *Mediantes* oproti tomu trvají na platnosti prvního předpokladu, a jejich revize se proto musí obracet na některý z následujících předpokladů. Právě toto činí celou pozici nesmírně zajímavou, protože její revize se dotýká přímo korespondenční teorie pravdy, principu bivalence a chápání kontradikce. V rámci předběžné analýzy budou stručně charakterizována tato řešení, která tvořila kontext diskuze v Buridanově době, a to na základě rozboru vybraných autorů. U jednotlivých pozic se budeme věnovat právě těmto způsobům revize jakožto odlišujícím prvkům (ale již ne způsobům, jakým je tato revize v konkrétních případech aplikována při řešení paradoxů) a argumentacím, které danou revizi odůvodňují, stejně jako možnostem kritiky této argumentace.

³⁶²Jedná se pochopitelně o jistou redukci celé problematiky. Tato redukce je dána dvěma kritérii: budou rozebírány jen typické argumentace daných řešení, a to jen hlavních typů řešení (tedy jinak řečeno: budeme se držet, alespoň v hrubých obrysech, Spadeovy typologie: srv. Spade (1997)). I u těchto přístupů se budeme zaměřovat pouze na řešení, která časově předcházejí působení Jana Buridana, nebo jsou formulována v téže době, a u nichž lze prokázat či předpokládat přímý či nepřímý vliv na Buridana. (Obecně je však takovýto vliv obtížné prokázat: jak bude ukázáno, řada kritik cizích pozic z pera středověkých autorů obsahuje zásadní zkomolení pozic jejich oponentů, takže hovořit o vlivu lze často jen s obtížemi).

³⁶³Tento název se bude držet Spadeovy terminologie, jakkoli lze namítat, že každé řešení paradoxů nějak analyzuje pravdivostní podmínky propozic.

2.2.4 Rozbor středověkých řešení paradoxů

2.2.4.1 *Cassantes*

2.2.4.1.1 Nulifikační řešení paradoxu Lháře

Mezi různými středověkými řešeními paradoxu Lháře a obecně vzato sémantických paradoxů je pozice autorů zvaných „*cassantes*“ (o níž budeme hovořit jako o „nulifikačním řešení“) historicky nejstarší (objevuje se okolo přelomu dvanáctého a třináctého století) a je zároveň řešením, které se nejdříve vytrácí. Již ve druhé třetině třináctého století je tato pozice pouze kritizována, aniž by bylo prokázáno, že byla rovněž zastávána. Její kritika je navíc natolik zkratkovitá, že samotná dostupnost této pozice v plné šíři není pravděpodobná.³⁶⁴ Diskutované řešení paradoxů se ve středověku objevuje (z dosud známých textů) ve dvou traktátech specializovaných na problematiku sémantických paradoxů³⁶⁵ a dále (ze speciálních důvodů) v některých traktátech řešících problematiku obligací. Samotné řešení se tak znovu objevuje až v období renesance a raného novověku³⁶⁶ a pochopitelně v souvislosti s rozvojem moderní logiky.³⁶⁷

Pro zde podávaný rozbor bude klíčovým textem anonymní text, jež de Rijk jako jeho editor nazval „*Insolubilia monacensia*“.³⁶⁸ Text lze datovat

³⁶⁴Jakkoli jsou některé formulace, které lze nalézt např. u Pseudo-Sherwooda, Burleyho či Bradwardina, blízké diskutované pozici, standardní námitka proti ní nezná nebo přehlíží některé distinkce klíčové pro argumentaci v rámci *Insolubilia monacensia*. Tuto okolnost zdůrazňuje např. Spade (1997), str. 247.

³⁶⁵Jedná se o *Insolubilia monacensia* a další anonymní traktát, který je rozebírán v: de Rijk (1966), str. 93–98 (jedná se o traktát *Insolubilia*, Paris, Bibliothèque nationale, MS lat. 11.412, ff. 88ra–91va) a Spade (1975), no. XXI, str. 43–44.

³⁶⁶Srv. Ashworth (1972), str. 37, kde jsou jako zastánci této pozice v období mezi patnáctým a sedmnáctým stoletím uváděni Savonarola, Ormazius a Derodon. Srv. též Ashworth (1974), str. 114–116.

³⁶⁷K samotnému textu *Insolubilia monacensia* se z moderních autorů explicitně přihlašuje Laurence Goldstein: srv. Goldstein (1992), (2006), (2008).

³⁶⁸K obecným informacím týkajícím se rukopisného souboru, jehož součástí text je, srv. de Rijk (1966), str. 98n. a de Rijk (1974), str. 96–98. K celkovému popisu rukopisného souboru viz de Rijk (1967), str. 43–49. Celý rukopisný soubor je uložen v Bayerische Staatsbibliothek v Mnichově a nese označení C.L.M. 14.458, přičemž *Insolubilia monacensia* představují úsek ff. 39rb–40ra. Celková souvislost jednotlivých částí je přítom

přibližně na konec dvanáctého či začátek třináctého století, což jej činí jedním z nejstarších středověkých textů svého druhu. Anonymita autora a samostatnost textu v rukopisném souboru, v němž je text obsažen, problematizuje možnost vyjasnění terminologie na podkladě širšího korpusu textů, což vyvolává dílčí interpretační nejasnosti v oblasti obecné sémantiky. Sémantika, která stojí v základu *Insolubilia monacensia*, předpokládá rozlišení mezi propozičním obsahem a ilokuční silou: řečové akty jako takové jsou chápány jako konkrétní akty realizované (*exerceri*) na propozičním obsahu (*enuntiabile*), přičemž lze brát v potaz různé typy těchto aktů, např. myšlení (*cogitare*), říkání (*dicere*), odpovídání (*respondere*) či přísahu (*iurare*).³⁶⁹ Původní kontext teorie obligací implikuje sémantické otázky blízké právě teorii řečových aktů, takže podání adekvátního řešení problému paradoxů předpokládá přinejmenším implicitní vyrovnání se s týmiž problémy.³⁷⁰ Propoziční obsah je tím, čemu se (patrně primárně) připisuje pravdivostní hodnota, o níž se dále uvažuje i ve vztahu k řečovým aktům, kde se však hovoří rovněž o správnosti a nesprávnosti.³⁷¹ Problém přesnějšiho vymezení povahy propozičních obsahů autor řeší poměrně nejasnou odpovědí:

*Et cum tractandum sit de enuntiabilibus insolubilibus, potest queri quid sit enuntiabile. Verbi gratia, hec appellatio **hominem currere** supponit*

spíše volná a jedná se pravděpodobně o kopii již existujících traktátů. Tato skutečnost znemožňuje nalezení širšího kontextu sémantiky daného řešení.

³⁶⁹Srv. *Insolubilia monacensia*, str. 107, l. 23–str. 108, l. 14. Speciální typy aktů, jako tvrzení (*ponere*), odmítání (*deponere*), souhlas (*concedere*) a popření (*negare*) pak připadají v úvahu v souvislosti s diskuzí problému obligací (srv. de Rijk (1974)), kdy realizace závazku s sebou zároveň nese performanci specifického řečového aktu.

³⁷⁰V úvodní pasáži tak autor přímo odkazuje k problematice obligací, když za „příslušné řešení“ označuje takové, které odpovídá požadavku *závazku*, který je v daném kontextu vznášen; srv. *Insolubilia monacensia*, str. 104, ll. 8–18.

³⁷¹K této terminologii srv. např. *Insolubilia monacensia*, str. 107, ll. 8–11: „*Hoc enuntiabile me dicere verum est falsum me nil dicente. Quero aut sit verum in prolatione mea, aut non. Si fiat verum in prolatione mea, ergo tunc est verum. Ergo ille qui respondet “verum est”, bene respondet, quia exprimit qualitatem enuntiabilis.*“

*enuntiabile. Queratur quid sit id, sive res, sive voces, sive intellectus. Secundum quod tractandum est de insolubilibus, sustineamus quod enuntiabile sit intellectus sive coniunctio rerum sive intellectuum.*³⁷²

Toto poměrně nejasné vyjádření zapadá do již diskutovaného kontextu problematiky propozičního významu. Zde užívané termíny „*coniunctio*“ a „*intellectus*“ lze terminologicky odvozovat z Boëthiova překladu a komentářů k Aristotelovu spisu *Peri hermeneias*.³⁷³ „*Intellectus*“ představuje pro Boëthia překlad řeckého výrazu „*noéma*“,³⁷⁴ a označuje to, prostřednictvím čeho se hlasový zvuk (*vox*) vztahuje k reálným entitám (*res*), tedy to, co umožňuje připisování sémantických vlastností výrazům mluveného jazyka.³⁷⁵ Výraz „*coniunctio*“ (resp. „*jungere*“) je pak používán v souvislosti s chápáním výroků, tj. složených intelektů (*intellectus compositi atque coniuncti*) jako toho, co je nositelem pravdivostní hodnoty: teprve na základě specifické složenosti lze u kognitivních obsahů a jazykových výrazů uvažovat o jejich pravdivosti či nepravdivosti.³⁷⁶

³⁷²Srv. *Insolubilia monacensia*, str. 106, ll. 18–22. Srv. též anglický překlad: Martin (2001), str. 81.

³⁷³Na možnou souvislost boëthiovské sémantiky se středověkou diskuzí problému propozičních významů upozornil Sullivan (1970), str. 799–800. Tato souvislost by byla snadno pochopitelná: Boëthiův překlad *Peri hermeneias* je jediný dostupný až do překladu Viléma z Moerbeke v roce 1268 (dle: Dod (1997), str. 74) a Boëthiovy komentáře a jejich studium lze považovat za neoddělitelnou součást studia Aristotela v Boëthiových překladech (dle: de Libera (2001), str. 251, Marenbon (2003), str. 165nn.).

³⁷⁴Srv. Boëthius: *In Aristotelis de Interpretatione maiora commentaria*, PL 64, col. 406 A.

³⁷⁵K Böethiově terminologii jsme se již vyjadřovali výše, v kapitole věnované obecným sémantickým paradigmátům ve středověku.

³⁷⁶Srv. Boëthius: *In Aristotelis de Interpretatione maiora commentaria*, PL 64, col. 415, A–B [zvýraznil M.H.]: „...sunt vero *intellectus quidam compositi atque conjuncti in quibus inest jam quaedam veritatis uel falsitatis inspectio, ut cum ad quamlibet simplicem perceptionem mentis adjungitur aliud quod vel esse aliquid vel non esse constituat, ut si ad hominis intellectum esse vel non esse, vel album esse, vel album non esse copuletur, fient enim cogitabiles orationes veritatis vel falsitatis participes, hoc modo: homo est, homo non est, homo albus est, homo albus non est, quarum quidem homo est, vel homo albus est, compositio dicitur, nam prior esse atque hominem posterior hominem albo composita intellectus praedicatione connectit: sin vero ad hominis intellectum adjiciam quiddam, ut ita sit, homo est, vel non est, vel albus est aut aliquid tale, tunc in ipsa cogitatione veritas aut falsitas innascitur...*“ Paralelou je pak tato pasáž z Boëthius: *In Aristotelis de*

V případě autora *Insolubilia monacensia* se tedy zdá být pravděpodobné, že v jeho pojetí je *enuntiabile*³⁷⁷ (resp. *dictum propositionis*³⁷⁸) právě složeným kognitivním obsahem, u nějž připadá v úvahu přidělení pravdivostní hodnoty. Tento složený kognitivní obsah můžeme chápat jako komplex entit, nebo dílčích intelektů, kdy dané složení (*coniunctio*) je produktem intelektuální aktivity. Přesný důvod, proč autor *Insolubilia monacensia* používá formulaci „*sive coniunctio rerum, sive intellectuum*“, zůstává nadále nejasný, pro tuto chvíli tedy pouze nabídnou určitě možnosti interpretace.³⁷⁹ První možností je úmyslná vágnost, která se odvozuje již z nejasnosti některých Boëthiových formulací: autor jednoduše odmítá diskuzi určitých problémů, takže jeho vymezení je implicitním ujištěním, že pro danou diskuzi není třeba povahu složených intelektů přesněji rozebírat. Při této interpretaci se autor konkrétně distancuje od sporu mezi „realistickým“

Interpretatione minora commentaria, PL 64, col. 299: „*Ergo quemadmodum in intellectu sunt quaedam aliquoties simplicia vero falsoque carentia, aliquoties autem cum jam necesse est aut veritatem inesse intellectui aut falsitatem, sic est etiam in voce. Nam si simplicem intellectum vero falsoque carentem vox praeferat, ipsa quoque a veritate et falsitate relinquitur. Quod si huiusmodi proferat intellectum, qui in se verum falsumque contineat, ipsa quoque veri falsique retinet significationem.*“

³⁷⁷V souvislosti s tímto textem používá Nuchelmans překlad „*assertible*“ ve smyslu „*that which is asserted or can be asserted by means of a declarative sentence*“, resp. „*assertible content*“; srv. Nuchelmans (1988b), str. 75. Spade hovoří o „*judgement or proposition*“, vzhledem k nimž je realizován akt vypovídání apod.; srv. Spade (1987), str. 43–44. Martin používá výraz „*propositional content expressed in the assertive utterance of an indicative sentence*“, srv. Martin (2001), str. 79.

³⁷⁸Termín „*dictum*“ je v *Insolubilia monacensia* použit v souvislosti s otázkou významu modálních výrazů (viz *Insolubilia monacensia*, str. 114, l. 28–str. 115, l. 2, přičemž pro jeho pojmenování používá autor výrazy téhož typu, takže říká: „*Tamen eius dictum potest esse verum, scilicet hec: nullam propositionem esse veram.*“). Vzhledem k povaze textu jsou konzistentní obě možnosti: synonymita i nesynonymita těchto dvou výrazů. Synonymitu těchto výrazů v *Insolubilia monacensia* zastává např. Nuchelmans: srv. Nuchelmans (1988b), str. 75 a 80. Hypotéza synonymity však nevysvětluje, proč autor používá bez vysvětlení výraz „*dictum*“, mohl-li by použít již (dokonce explicitně) zavedený synonymní výraz „*enuntiabile*“.

³⁷⁹Přitom budeme předpokládat správnost celého citovaného úseku textu. V případě, že bychom připustili, že daný text obsahuje chyby (což nelze korigovat vzhledem k jeho unikátnosti, přinejmenším ne vždy), bylo by pochopitelně nutné, brát následující návrhy s rezervou.

a „nominalistickým“ chápáním predikace, tedy od řešení otázky, zdali při predikaci spojujeme entitu s entitou, nebo termín s termínem.³⁸⁰ Druhou možností je potom to, že autor *Insolubilia monacensia* zastává tzv. „realistické“ chápání predikace, jeho rozlišení však odlišuje případy, kdy hovoříme o vlastnostech jazykových výrazů (např. v rámci gramatické či sémantické diskuze), od případů, kdy hovoříme o vlastnostech nejazykových entit.³⁸¹ Rozlišení mezi těmito možnostmi interpretace však není pro další rozbor nulifikačního řešení zásadní. Podobně bude ponechána stranou přesnější analýza terministické terminologie, již autor používá: vzhledem k období vzniku textu a absenci dostatečného korpusu textů, který by tvořil kontext traktátu,³⁸² je přesnější vyjasnění této terminologie (přinejmenším předběžně) vyloučeno. Ani tato otázka však pro analýzu paradoxu Lháře nebude nijak klíčová.

Paradoxy jsou v *Insolubilia monacensia* označovány standardním středověkým způsobem jako „*insolubile*“, a to ve dvou ne zcela přesně rozlišených významech: *insolubile* je buďto řečový akt (resp. propoziční obsah), nebo celá paradoxní inference. V prvním významu se výraz „*insolubile*“ odvozuje od „*solutio*“, tzn. „*competens determinatio alicuius*“; v daném případě je řešením adekvátní sémantická charakterizace, takže „*insolubilia*“ jsou výrazy, které není možno adekvátně sémanticky

³⁸⁰K tomuto rozlišení viz *Tractatus Monacensis de Praedicatione*, str. 80, [zvýraznil M.H.): „*Terminus termino copulari*’ dictum est ad differentiam hypotheticarum propositionum, in quibus non terminus termino copulatur, sed propositio propositioni, scilicet consequens antecedenti, ut ‘si Socrates est homo, Socrates est animal’; vel **ad differentiam realium, qui dicunt rem de re praedicari, nos terminum de termino.**“

³⁸¹Proti tomuto pojetí se staví výklad Christophera Martina, který citovanou pasáž komentuje následujícím způsobem, srv. Martin (2001), str. 81: „*Dochází u enuntiabile jakožto chápání (understanding) a toho, co může být tvrzeno, ke konfúzi mezi kombinací věcí nebo chápání a patrně věcí a chápání? (...) Enuntiabile je chápání složené z kombinace chápání entit, nebo patrně chápání chápání.*“

³⁸²Přesněji: z daného období disponujeme, dokonce v moderních edicích, relativně rozsáhlým korpusem textů, nicméně není možno jednoznačně určit, které z těchto textů patří do téže logické školy jako *Insolubilia monacensia*.

charakterizovat.³⁸³ V tomto smyslu slova jsou však v daném pojetí paradoxní výrazy považovány pouze za *relativně* nerozhodnutelné, tzn. řešitelné (resp. charakterizovatelné) určitým specifickým způsobem.³⁸⁴ *Insolubilia* jsou proto pojímána druhým způsobem, kdy je paradox chápán jako „*kruhová a nutná nutná dedukce obou částí kontradikce*“,³⁸⁵ a jedná se tedy o pojetí paradoxnosti ve vztahu k paradoxní inferenci vedoucí (v případě inkonzistence) k nutnosti přidělit danému výrazu obě pravdivostní hodnoty.³⁸⁶

Autor *Insolubilia monacensia* rozlišuje tři případy nerozhodnutelnosti dle jejího zdroje v rámci celku řečového aktu, jímž může být určitý akt samotný, charakteristika hlasového zvuku a vlastnost propozičního aktu jako takového.³⁸⁷ Zde prováděný rozbor se bude zabývat pouze prvním a posledním z těchto případů, tedy případy, kdy dochází k paradoxní inferenci na základě předpokladu realizace určitého lidského aktu, konkrétně např. aktu říkání (*actus dicendi*),³⁸⁸ přesněji řečeno jednoduchými případy těchto paradoxů, a případy, kdy k paradoxní inferenci dochází na základě vlastností propozičního obsahu samotného.³⁸⁹

³⁸³Srv. *Insolubilia monacensia*, str. 104, l. 8.

³⁸⁴Srv. *Insolubilia monacensia*, str. 104, l. 19–str. 105, l. 9.

³⁸⁵Srv. *Insolubilia monacensia*, str. 105, ll. 10–13 [zvýraznil autor]: „*Et notandum quod hic non est tractandum de insolubilibus quibuscumque, sed de illis insolubilibus que sunt insolubilia secundum quid. Et secundum hoc sic describitur insolubile: insolubile est ad utrumque partem contradictionis curcularis et necessaria deductio.*“

³⁸⁶Systematicky vzato umožňuje první chápání obecnější přístup k sémantickým paradoxům, protože není explicitně omezeno na symptom inkonzistence. Toto chápání se ukazuje vhodné především vzhledem k řešení paradoxu Pravdomluvky, kdy nedochází k inkonzistenci jako v případě Lháře, a tedy ani ke zmíněné dedukci obou částí kontradikce.

³⁸⁷Srv. *Insolubilia monacensia*, str. 105, ll. 13–15: „*Et notandum quod talium insolubilium tres sunt partes: prima est actus hominis, secunda qualitas instrumenti, tertia essentia ipsius enuntiabilis.*“

³⁸⁸Srv. *Insolubilia monacensia*, str. 105, ll. 21–23: „*Et cum primo tractandum sit de illis enuntiabilibus in quibus accidit insolubile supposito actu hominis, primo dicendum est de illis enuntiabilibus in quibus accidit insolubile supposito actu dicendi.*“

³⁸⁹Srv. *Insolubilia monacensia*, str. 115, ll. 4–5: „*Sequitur de tertia specie insolubilium. Que provenit ex essentia insolubilis.*“ Ve druhé větě má podle předchozího kontextu být řeč o propozičním obsahu, nikoli o nerozhodnutelném.

K nerozhodnutelnosti (resp. k paradoxní inferenci) dochází tehdy, když předpoklad úspěšné performance daného řečového aktu nebo předpoklad existence určitého propozičního obsahu implikují inkonzistenci jakožto symptom sémantické patologie. Nulifikační teorie volí řešení založené na zrušení předpokladů vzniku paradoxů:

*...cum generaliter omne id sit cassandum circa unumquodque enuntiabile quo supposito accidit insolubile circa id.*³⁹⁰

Konkrétněji: řešení je založeno na popření vzniku nároku určitého výrazu na pravdivostní hodnotu (a v důsledku toho na obě pravdivostní hodnoty) prostřednictvím nulifikace (*cassatio*) určité komponenty řečového aktu.³⁹¹

Řešení bere rovněž v potaz skutečnost, že nárok na pravdivostní hodnotu vznášejí *konkrétní* výrazy, tedy výrazy pronášené v určitém kontextu: nulifikován je proto *act-token*, nikoli *act-type*. Toto rozlišení zohledňuje intuitivně přijatelnou tezi, že tvrzení o tom, že Sókratés je lhář, mohou všichni krom Sókrata tvrdit bez toho, aby docházelo k paradoxu (nedocházeli ovšem ke vzniku různých „smyček“).³⁹²

V případě paradoxů spojených s předpokladem realizace určitého aktu vede aplikace citovaného pravidla k nulifikaci konkrétního aktu, např. aktu říkání v případě, kdy je pronášena věta: „*Ego dico falsum.*“ Tato věta je proto sémanticky charakterizována jako případ neúspěšné performance určitého řečového aktu: daný řečový akt je prohlášen za chybně utvořený, agramatický, což vede k tomu, že adekvátní sémantickou charakterizací není udání pravdivostní hodnoty, nýbrž odpověď: „*Nil dicis.*“³⁹³

³⁹⁰Srv. *Insolubilia monacensia*, str. 106, ll. 1–2.

³⁹¹Christopher Martin odvozuje termín „*cassatio*“ z právního kontextu: termín „*cassatio*“ tak překládá jako „*cancellation or annulment*“. Srv. Martin (2001), str. 78. V dalších textech, prezentujících podobné řešení sémantických paradoxů, se uvádí ještě terminologická alternativa, a to výraz „*interimitur*“ (*Tractatus emmeranus de falsi positione*, str. 105, l. 33) či „*interemptio*“ (srv. de Rijk (1966), str. 95).

³⁹²Srv. *Insolubilia monacensia*, str. 108, l. 30–str. 109, l. 4.

³⁹³Výklad tohoto řešení jako založeného na tezi agramatičnosti určitých výrazů se může

Tezi, že daná věta „nic neříká“, je nicméně třeba objasnit. Autor si sám namítá, že „říkat“ (*dicere*) znamená jednoduše „něco tvrdit spolu s pronesením“ (*assertio cum prolatione*). Lhářská věta však něco říká: dochází u ní jak k tvrzení (tvrdíme-li daný propoziční obsah, aniž bychom jej vyřkli, dochází k jeho nepravdivosti, a to bez paradoxních důsledků), tak k pronášení (ve smyslu vytvoření určitého hlasového zvuku). Není-li tedy důvod provádět nulifikaci ani u aktu tvrzení, ani u pronášení (které ostatně obvykle popíráno není), vzniká otázka opodstatnění tohoto přístupu.³⁹⁴ Nulifikační řešení na tuto námitku odpovídá tak, že při nulifikaci určitého řečového aktu neprovádíme nulifikaci tvrzení (*assertio*), nýbrž nulifikaci tvrzení ve vztahu k pronesení.³⁹⁵ Tato odpověď tedy rozlišuje otázku pravdivostní hodnoty propozičního obsahu a otázku potenciální úspěšnosti performance konkrétního typu řečového aktu s tímto propozičním obsahem, a tedy rozlišuje mezi propozičním obsahem, pronesenou větou a tvrzením realizovaným prostřednictvím věty. Daný propoziční obsah je zde skutečně

pevněji opírat o *Tractatus emmeranus de falsi positione*, kde se odpovědi „*Nichil dicis*“, resp. „*Nugaris*“ chápou jako patřičné odpovědi na agramatické (*incongrua*) výpovědi, a to ve vysloveně gramatickém smyslu slova, totiž v případech porušení shody podmětu s přísudkem. (Srv. *Tractatus emmeranus de falsi positione*, str. 110, ll. 10n.). V podobném smyslu slova je „*nugatio*“ chápáno i u Jana ze Salisbury, kde se diskutuje o predikaci sémantické terminologie o nesémantických výrazech, srv. de Rijk (1962), str. 408: „...*sed principalia significata coniungere non modo mentiri sed etiam nugari est.*“

³⁹⁴Srv. *Insolubilia monacenia*, str. 106, ll. 3–10 [Text v hranatých závorkách by měl být vypuštěn oproti citované edici. Spade označuje tuto výpustku za de Rijkovu, srv. Spade (1987), str. 44]: „*Dicere nil aliud est quam prius asserere et postea proferre. Sed assertio non est cassanda, cum ex ipsa non sequatur inconueniens. Dato enim quod asseratur et non preferatur, inpune potest sustineri quod sit falsum. Similiter prolatio non est cassanda nec solet cassari. Et ita cum assertio non sit cassanda nec prolatio et ista duo sint dicere, dictio non est cassanda. Et ita si aliquid est cassandum, et assertio non sit cassanda, cum prior sit et ex ipsa non sequitur inconueniens, restat, ut videtur, quod prolatio [non] sit cassanda. Et hoc non solet fieri.*“ K anglickému překladu srv.: Spade (1987), str. 44 a Martin: (2001), str. 80.

³⁹⁵Srv. *Insolubilia monaensia*, str. 106, ll. 11–16 [Původní de Rijkova hranatá závorka označuje nutnost výpustky.]: „*Sicut hec diffinitio ‘animal rationale’ removetur a quolibet alio ab homine, tamen partes eius non remouentur, similiter assertio cum prolatione [non] removetur ab hoc enuntiabili, tamen partes eius non remouentur. Unde assertio non est cassanda simpliciter, sed habito respectu ad prolationem. Unde neutra est cassanda simpliciter, sed una respectu alterius.*“ Překlad viz opět Spade (1987), str. 44.

nepravdivý (neříkám-li nic, neříkám ani nepravdu) a lze k němu vztahovat mentální akt tvrzení. To však neospravedlňuje předpoklad, že tento propoziční obsah je (resp. může být) předmětem řečového aktu říkání.³⁹⁶

Toto řešení je pak zobecnitelné na realizaci libovolného řečového aktu:

*Unde generaliter notandum quod quando in aliquo enuntiabili actus verbi determinatur per hanc dictionem 'falsum', specialiter ille actus nullo modo potest exerceri circa id enuntiabile, quia dato quod exerceretur, inde sequeretur insolubile.*³⁹⁷

V případě druhého (resp. třetího) typu paradoxů dochází k podobné „nerealizovatelnosti“ na rovině propozičního obsahu samotného: nulifikován je samotný propoziční obsah, ne však co do komponent, nýbrž co do spojení těchto komponent do komplexu.³⁹⁸ Vede-li předpoklad, že určitý komplex je propozičním obsahem, k nutnosti připsat tomuto komplexu obě pravdivostní hodnoty, není tento komplex skutečným propozičním obsahem (*debet dici quod non est enuntiabile*).³⁹⁹

³⁹⁶Zde provedená interpretace „*assertio cum dictione*“ předpokládá, že „*assertio*“ je mentálním aktem tvrzení vztaheným k danému propozičnímu obsahu a „*prolatio*“ jednoduše pronesením. Druhý z těchto výrazů lze vyložit snadno pro jeho obvyklost ve středověkých diskuzích. Chápání „*assertio*“ jako mentálního aktu se (pochopitelně na hypotetické rovině) opírá o: Spade (2007), kde Spade navrhuje rozlišení mezi „*mental act of asserting*“ a „*vocal act of uttering a proposition*“. Formulace „*assertio cum dictione*“ je pak v literatuře vykládána jako „*the thought expressed*“ (Goldstein (2006), str. 879), „*assertion with utterance*“ (Spade (1987), str. 44) nebo volněji jako „*combination of judgement and utterance necessary for assertion*“ (Martin (2001), str. 80).

³⁹⁷Srv. *Insolubilia monacensia*, str. 107, ll. 25–28. *Tractatus emmeranus de falsi positione* se přímo zabývá případy propozičních obsahů, které připouštějí realizaci jen určitých typů aktů: např. propoziční obsah *falsum concedi* lze tvrdit, ne však uznávat (srv. *Tractatus emmeranus de falsi positione*, str. 106, ll. 16–21).

³⁹⁸Srv. *Insolubilia monacensia*, str. 115, ll. 4–9: „*Sequitur de tertia specie insolubilium. Que provenit ex essentia insolubilis. [Opět: namísto „insolubilis“ má být „enuntiabilis“.] Et propter hoc debet cassari enuntiabile. Sed cassando enuntiabile non cassatur substantiale, sed accidentale. Licet enim enuntiabile sit res vel intellectus, tamen non cassantur res vel intellectus, sed coniunctio rerum vel intellectuum. Cum enim coniunctio rerum sit enuntiabile et illa sit accidentalis, enuntiabile bene potest cassari.*“

³⁹⁹Srv. *Insolubilia monacensia*, str. 115, ll. 9–17. Konkrétní případ takového paradoxního propozičního obsahu je: *aliquid non est verum pro se* (v tomto případě je tedy propoziční

Z historického i systematického hlediska je zajímavé řešení paradoxu Pravdomluvky, které autor *Insolubilia monacensia* provádí. Historicky vzato je zajímavá jednak skutečnost, že se autor daným problémem vůbec zabývá (protože žádný z dále rozebíraných středověkých autorů to nedělá), a jednak to, že autor reprodukuje stanoviska, s nimiž nesouhlasí, což je dokladem existence diskuze o problému na přelomu dvanáctého a třináctého století.

V *Insolubilia monacensia* jsou prezentovány celkem tři argumenty k řešení paradoxu Pravdomluvky (resp. konkrétněji: k problému sémantické charakterizace propozičního obsahu *me dicere verum*). První z nich, který mimochodem autor *Insolubilia monacensia* nepřipisuje sám sobě,⁴⁰⁰ je vcelku neproblematický: vzhledem k tomu, že z žádného přidělení pravdivostní hodnoty danému výrazu nevyplývá kontradikce, nejedná se o případ paradoxu.⁴⁰¹ Tato odpověď je tedy založena na redukci problematiky paradoxů na případy inkonzistence.

Druhý argument oproti tomu nabízí širší chápání problému sémantických paradoxů díky tomu, že za projev paradoxu považuje i fenomén nerozhodnutelnosti, tj. skutečnost, že žádné přidělení pravdivostní hodnoty nelze považovat za adekvátní. Obě možná přidělení pravdivostních hodnot jsou totiž stejně oprávněná, takže by buďto měla být obě správná, nebo obě nesprávná. První případ je však vyloučen (v takovém případě by

obsah popsán, patrně z důvodu srozumitelnosti, celou větou). Alexander Neckham ve své knize *De naturis rerum* (aniž by však naznačoval řešení) uvádí podobný případ kontextuálního paradoxu u propozičního obsahu *falsum esse*, k němuž dochází v případě, že existuje pouze tento propoziční obsah (srv. Alexander Neckham: *De naturis rerum libri duo*, cap. lcxiii, str. 289–290).

⁴⁰⁰Srv. *Insolubilia monacensia*, str. 106, l. 23, kde se tato distance vyjadřuje slovy: „*ut dicunt quidam*“.

⁴⁰¹Samotný důkaz není ničím mimořádný, srv. *Insolubilia monacensia*, str. 106, ll. 24–31: „*Cum dico id, aut dico verum aut dico falsum; si verum, ergo verum est me dicere verum; ergo ego dico verum; et nil nisi hoc; ergo hoc est verum; et dictum est similiter quod verum; - si falsum, ergo falsum me dicere verum; ergo ego non dico verum; et dico aliquid; ergo ego dico falsum; et nil nisi hoc; ergo ego falsum et dictum est similiter quod falsum. Propter hoc cum ex responsione illius nulla sequatur contradictio, solet dici quod non est insolubile.*“

musel tentýž propoziční obsah být jak pravdivý, tak nepravdivý), a tudíž není správné ani jedno z nich.⁴⁰²

Autor *Insolubilia monacensia* však tuto odpověď neakceptuje a odpovídá, že v případě, že pronáším *me dicere verum*, pak předpokládáme-li, že má daný propoziční obsah jednu z pravdivostních hodnot, je tato skutečnost důvodem pro větší oprávněnost odpovídajícího řešení, takže je třeba odmítnout tezi, že nelze udat důvod pro větší oprávněnost jednoho z řešení.⁴⁰³ Autorova vlastní odpověď je nicméně jen obtížně pochopitelná: posun mezi první a třetí odpovědí totiž není natolik zřejmý, aby vysvětlil, v čem spočívá úspěšnost třetího argumentu jako odpovědi na argument druhý. Celý argument je nadále formulován prostřednictvím rozboru hypotéz, který je sice podrobnější než v prvním případě, není však principiálně odlišný, protože za klíčovou je nadále považována vnitřní konzistence a aplikovatelnost řešení v případě, že je oprávněné. Taková odpověď je však triviální a celý postup vykazuje známky *petitio principii*: právě tato oprávněnost je totiž předmětem diskuze a její absence základem pro konstatování výskytu neurčitosti jakožto symptomu

⁴⁰²Srv. *Insolubilia monacensia*, str. 106, l. 32–s. 107, l. 7. „Ego volo quod hic sint duo homines; et quando ego dico hoc enuntiabile *me dicere verum*, unus respondeat: “verum est”, alter: “falsum est”. Ille qui respondet “verum est”, bene respondet, quoniam ex responsione illius nulla sequitur contradictio. Similiter qui respondet “falsum est”, bene respondet, quoniam ex responsione illius non sequitur contradictio. Sed non uterque bene, quia secundum hoc idem enuntiabile esset verum et falsum, quod est impossibile. Ergo neuter bene respondet. Ergo neutra responsio est bona. Ergo hoc enuntiabile *me dicere verum* est tale enuntiabile a⟨d⟩ quo⟨d⟩ non contingit bene respondere. Ergo est insolubile. Quod concedunt quidam hac ratione.“ Poslední věta citace může opět posloužit jako určitý doklad probíhající diskuze.

⁴⁰³Srv. *Insolubilia monacensia*, str. 107, ll. 8–17: „Hoc enuntiabile *me dicere verum* est falsum me nil dicente. Quero aut sit verum in prolotione mea, aut non. Si fiat verum in prolotione mea, ergo tunc est verum. Ergo ille qui respondet “verum est”, bene respondet, quia exprimit qualitatem enuntiabilis. Ergo est maior ratio quare unus melius respondeat quam reliquus. Ergo non est insolubile. Preterea. Si non fiat verum in prolotione mea, ergo adhuc permanet falsum. Ergo ille qui respondet “falsum est”, bene respondet, quia exprimit qualitatem enuntiabilis. Ergo est maior ratio quare unus melius respondeat quam reliquus. Ergo non est insolubile. Quod concedimus hac ratione.“

sémantické patologie.

Předběžně by bylo možno považovat toto řešení za neúspěšné jakožto řešení sémantických paradoxů, protože je neúplné. Při vstřícné interpretaci by však bylo možno je akceptovat jako součást teorie obligací. Pak by nevznikala otázka oprávněnosti přidělení pravdivostní hodnoty, protože ta je věcí obligace, a zároveň by bylo možno vysvětlit, proč je klíčovým aspektem problému právě důkaz konzistence. Tato interpretace by však nadále neumožňovala eliminovat případnou výtku neúplnosti celého řešení.

Dobová kritika (přesněji řečeno kritika z období třináctého a čtrnáctého století) se na tuto pozici standardně obrací s výtku vůči tezi, že na danou větu (resp. promluvu) lze odpovědět: „*Neříkáš nic.*“ Projdeme tři (v zásadě podobné) argumenty z období přibližně od poloviny třináctého do poloviny čtrnáctého století, jimiž se různí autoři obracejí proti teorii nulifikace.

Anonymní autor, označovaný jako Pseudo-Sherwood, argumentuje tak, že věta, již Lhář vyslovuje, je vyslovitelná (*dicibilis*), a to jak sama o sobě, tak z hlediska mluvčího, a tedy je také vyslovitelná vůbec. Řešení na základě nulifikace pak označuje za odporující nechybujícímu smyslovému vnímání.⁴⁰⁴

Walter Burley namítá, že teze (např.) o Sókratově nemožnosti říci, že Sókratés říká nepravdu, je neplatná: to, že Sókratés říká nepravdu, je určitý propoziční obsah (*enunciabile*), tedy to, co lze tvrdit prostřednictvím oznamovací věty. Jestliže se tedy jedná o takovýto propoziční obsah, pak jej může vyslovovat kdokoli, a to včetně Sókrata. Krom této námitky pak Burley podobně jako Pseudo-Sherwood tvrdí, že tato pozice odporuje smyslovému vnímání, protože to, že Sókratés něco říká, je slyšitelné.⁴⁰⁵

Thomas Bradwardine rozlišuje dva přístupy k nulifikaci: nulifikaci

⁴⁰⁴Srv. Pseudo-William of Sherwood: *Insolubilia Guillelmi Shyreswood*, str. 250, 2.01.

⁴⁰⁵Srv. Walter Burley: *Insolubilia Walteri Burlei*, str. 269, 2.03.

potence a nulifikaci aktu. Tyto dvě varianty dané pozice se dle Bradwardina liší vzhledem k otázce, zda dané řešení spočívá v nulifikaci možnosti vzniku paradoxu (*cassant potentiam essendi insolubilia*), nebo v nulifikaci aktu, který stojí za vznikem paradoxu (*cassant actum quo insolubile deberet constitui*). Mimo tohoto rozlišení je však jeho protiargument opět velmi stručný: každý přeci může otevřít ústa a říci, že říká nepravdu, stejně jako o Lhářovi tvrdíme, že říká, že říká nepravdu, a tvrdit opak by znamenalo odporovat smyslovému vnímání.⁴⁰⁶

Skutečnost, že uvedená kritika je formulována právě tímto způsobem, naznačuje, že teorie nulifikace byla buďto v dané době již neznámou pozicí, nebo přinejmenším to, že základem pro její kritiku by jiný (a značně méně propracovaný) text nežli *Insolubilia monacensia*. Argument na základě rozporu se smyslovým vnímáním je totiž řešen již distinkcí mezi „*assertio*“ a „*assertio cum prolatione*“, čímž padá jak Pseudo-Sherwoodova, jak Bradwardinova námitka.⁴⁰⁷ Podobně pak Burleyho námitka vycházející z pojmu propozičního obsahu (*enunciabile*) je řešitelná odkazem na obecné principy sémantiky řečových aktů: je přípustné, aby se některé propoziční obsahy nemohly stávat obsahem určitých řečových aktů, ačkoli mohou být zcela neproblematické ve vztahu k dalším. Uvedené námitky zároveň vycházejí z předpokladu, že neexistuje relevantní rozdíl mezi gramatickou a logickou strukturou věty (resp., v rámci teorie řečových aktů, řečového aktu), a tedy syntaktickou správností v gramatickém a logickém smyslu slova, což je podle všeho jedním z předpokladů dané verze nulifikačního řešení.⁴⁰⁸

Klíčové rozlišení mezi logickým a gramatickým pojetím

⁴⁰⁶Srv. Thomas de Bradwardine: *Insolubilia Thomae de Bradwardine*, str. 295, 5.05–5.06.

⁴⁰⁷Na tuto skutečnost upozorňoval s odkazem na Bottina již Spade (srv. Spade (1997), str. 247), v současnosti se o tuto skutečnost opírá rehabilitace nulifikace a *Insolubilia monacensia* Laurence Goldsteina.

⁴⁰⁸Srv. Dutilh Novaes (2008a), str. 232nn.

gramatičnosti a agramatičnosti, případně gramatickou a logickou formou věty, je koncepcí, která se ve středověku objevuje v kontextu logicko-gramatických úvah nejpozději v polovině dvanáctého století. V této době dospívají středověcí myslitelé k rozlišení právě těchto dvou typů agramatičnosti.⁴⁰⁹ Gramatik Petr Helias v polovině dvanáctého století rozlišuje mezi dvěma typy *kongruence* (správnosti utvoření, gramatičnosti) syntaktického spojení výrazů (*constructio*, terminologicky odvozeno od řeckého „*sintaxis*“ a chápáno jako „*congrua dictionum ordinatio*“): vokální a významovou (*congrua voce*, *congrua sensu*), čili v důsledku gramatickou a logickou. Gramatická korektnost předpokládá správné spojení hlasových zvuků co do jejich akcidentálních charakteristik, jimiž jsou např. gramatické rody. O logické korektnosti lze potom hovořit v následujícím smyslu slova:

*Congrua vero sensu est ordinatio dictionum, quando ex dictionibus predicto modo ordinatis fit ut auditor quid rationabiliter intelligat sive verum sit sive falsum. (...) Quandoque congrua est voce et non sensu dictionum ordinatio quando congrue sibi iunguntur dictiones secundum [et MS] sua accidentia, nullum tamen intellectum significant. (...) Sed ex hiis nichil habet auditor quod rationabiliter intelligere possit.*⁴¹⁰

Za příklad logické agramatičnosti při gramatické správnosti uvádí Petr příklad, kdy je primárně zavedené substantivum spojeno se sekundárně zavedeným adjektivem (konkrétněji: tvrzení, že Sókratés má hypotetické sandále s kategorickými řemínky), čili spojení mimosémantické a sémantické terminologie.⁴¹¹

⁴⁰⁹Následující pasáž viz de Rijk (1967), str. 216–220. Tato diskuze je dokládána rovněž v *Metalogiconu* Jana ze Salisbury (jak de Rijk uvádí tamtéž), což je zároveň jistým dokladem pro její rozšířenost.

⁴¹⁰Petrus Helias: *Summa super Priscianum* (ad XVII,1), MS Paris, Arsenal 711, f. 135; podle: de Rijk (1967), str. 217.

⁴¹¹V souvislosti s řešením této problematiky u dalšího vlivného „magistra“, Alberika z Paříže, se jako příklady takovýchto výroků uvádějí následující: „*vox est cathegorica*“, nebo „*essentia est dactilica*“. (Příklady jsou uvedeny v berlínském komentáři k *Peri*

Jako výslovně gramatickým problémem se toutéž otázkou zabývá ve druhé polovině dvanáctého století v patnácté kapitole první knihy *Metalogiconu* Jan ze Salisbury.⁴¹² Ústředním problémem gramatiky je podle Jana problematika správného utváření promluv. Ve speciálních případech, mezi něž patří spojení primárně a sekundárně zavedených výrazů, je tak možno z gramatických důvodů hovořit o *nepatřičném spojení* (*adjectio incompetens*), které má za důsledek, že dané spojení ztrácí význam (*nihil significat*).⁴¹³ Za těchto podmínek platí, že „*Grammatica enim absurdam habet incompetentem juncturam dictionum.*“⁴¹⁴ Přestože to autor přímo neuvádí, lze z kontextu předpokládat, že tato „absurdnost“ se odvozuje od kolize mezi způsobem zavedení a způsobem použití relevantních výrazů: jsou-li sekundárně zavedené výrazy zaváděny kvůli sebereflexi intelektu,⁴¹⁵ je nepatřičné (absurdní) používat je v nesouladu s tímto zavedením (tedy spojovat je s výrazy zavedenými primárně kvůli popisu přirozených entit).⁴¹⁶

Tato gramatická diskuze se zároveň ve dvanáctém století

Hermeneias: MS Berlin, Lat. fol. 624, ff. 25vb–26ra; podle: de Rijk (1967), str. 218.)

Podobný problém je v jiných textech z téže doby řešen tak, že sémantické termíny jsou buďto přímo označovány za nezařaditelné z hlediska kategoriální analýzy (*praedicamentabile*): „...*vocabulum 'vox' non pertinet ad aliquod praedicamentum, iuxta hanc regulam: nullum vocabulum secundae impositionis, in eo quod est secundae impositionis, pertinet ad aliquod praedicamentum,*“ (srv. *Tractatus monacensis de praedicatione*, str. 84), nebo jsou vymezovány vůči prvotně zavedeným termínům, u nichž se explicitně hovoří o jejich příslušnosti k některé z deseti kategorií (takto viz *Nota Arsenalis*, str. 71–72). *Nota Arsenalis* navíc zmiňuje tezi, že určité kombinace těchto výrazů nejsou považovány za výroky (*non esset locutio secundum quosdam*), srv. *Nota Arsenalis*, str. 73.

⁴¹²Srv. Ioannes Saresberiensis: *Metalogicus*, PL 199, I, 15, col. 842–845.

⁴¹³Srv. Ioannes Saresberiensis: *Metalogicus*, PL 199, I, 15, col. 843 B–C.

⁴¹⁴Srv. Ioannes Saresberiensis: *Metalogicus*, PL 199, col. 844 C. Slovo „absurdní“ se potom odvozuje od „*animus obscurdescit*“, tj. od toho, že něco zatemňuje ducha, neboli vymyká se pochopení (srv. Ioannes Saresberiensis: *Metalogicus*, PL 199, col. 844 A–B).

⁴¹⁵Srv. Ioannes Saresberiensis: *Metalogicus*, PL 199, I, 15, col. 842 A–B.

⁴¹⁶Tento aspekt Janovy teorie vyzdvihuje také de Rijk: srv. de Rijk (1967), str. 219–220. Toto pojetí by se tak blížilo různým verzím teorie typů, kdy jsou pojmy chápou jako funkce definované pro specifické soubory objektů, takže existuje celá řada objektů, pro něž možnost, že by se staly argumentem určité funkce, nepřipadá v úvahu, což vede k vyloučení otázky pravdivostní hodnoty u věty, která by tuto aplikaci funkce měla vyjadřovat.

bezprostředně propojuje s diskuzí logickou (a konkrétně také s diskuzí problému paralogismů).⁴¹⁷ Anonymní *Summa Sophisticorum Elencorum* ze druhé poloviny dvanáctého století⁴¹⁸ v rámci diskuze problému agramatičnosti (*soloecismus*) rozlišuje dva případy: případ, kdy dochází k nepatřičnému spojování slov (*quod incompetenter coniungantur dictiones*), a případ, kdy spojení určitých slov způsobuje ztrátu smysluplnosti (*tales dictiones simul iunguntur, quod sensus evanescit*).⁴¹⁹ Terminologicky vzato jde o distinkci mezi agramatičností na základě různosti akcidentálních charakteristik jména (*soloecismus secundum diversitatem accidentium nominis*) a významovou agramatičností (*soloecismus secundum significationem*).⁴²⁰ Významová agramatičnost nastává tehdy, když je možno určitá slova spojit bez jazykových chyb z gramatického hlediska, významová rovina výrazů však brání jejich spojení (*sensus tamen repugnat eas coniungi*). Z toho důvodu autor odmítá uznat takováto spojení za správná, protože výrazy tímto spojením ztrácejí význam (*ita coniunctis sensum evanescit*).⁴²¹ Autor *Summy* však nepodává přesnější kritéria významové agramatičnosti (tedy neformuluje žádnou logickou gramatiku, dokonce ani nereprodukuje pozici Petra Heliase, který se výslovně stavěl proti predikaci výrazů různých řádů o sobě navzájem), a ve vztahu k významové agramatičnosti nakonec nepodává ani přesnější pokyny k řešení, pouze vybízí k tomu, aby tyto případy byly řešeny analogicky k obvyklým, tedy čistě gramaticky relevantním, případům agramatičnosti.⁴²²

⁴¹⁷De Rijk takto argumentoval pro přímý vliv Petra Heliase a Alberika z Paříže na teorii paralogismů: srv. de Rijk (1962), str. 89 a 108–109.

⁴¹⁸K obecnému popisu *Summa sophisticorum elencorum* srv. de Rijk (1962), str. 88–89.

⁴¹⁹Autor textu opět používá příklad s kategorickými sandály, tentokrát je však považován za případ agramatičnosti i případ, kdy se sandálům kategoričnost upírá. Srv. *Summa sophisticorum elencorum*, str. 408, l. 25–str. 409, l. 6.

⁴²⁰Srv. *Summa sophisticorum elencorum*, str. 453, ll. 9–16.

⁴²¹Srv. *Summa sophisticorum elencorum*, str. 455, l. 24–str. 456, l. 5.

⁴²²Srv. *Summa sophisticorum elencorum*, str. 456, ll. 4–5.

Tyto distinkce však již ve třináctém a čtrnáctém století nejsou brány v potaz. Jedním z důvodů (jedná se však pouze o odvážnou hypotézu) může být výrazná separace logiky a gramatiky, což by vysvětlovalo ztrátu vlivu gramatiky jako inspiračního zdroje. Dominantní gramatickou tradicí přelomu třináctého a čtrnáctého století se navíc stává modismus, tedy sémantický „konkurent“ terminismu.⁴²³ Na počátku čtrnáctého století tak např. modista Tomáš z Erfurtu reprodukuje tradiční distinkci mezi dvěma pojetími agramatičnosti (a dokonce upomíná na paradigmatické příklady svým vlastním: „*cappa categorica*“), kdy problém významové agramatičnosti navíc považuje za výhradně logickou otázku, a tedy nepovažuje za potřebné, aby obě otázky byly diskutovány v rámci téže disciplíny.⁴²⁴ Komu (tj. kterým logikům) je tato výzva adresována, však zůstává otázkou.

Přestože středověká sémantika poskytuje možnosti teoreticky rozpracovat rozlišení mezi gramatickou a logickou strukturou věty, je nadále pochybné, zda si autor *Insolubilia monacensia* (a spolu s ním další autoři) přesněji uvědomoval nutnost rozpracování logické gramatiky, která by umožnila korektní a v širším teoretickém rámci zakotvené řešení problematiky paradoxů. Samotné terminologické rozlišení nepředstavuje řešení problému, je-li zaváděno na příkladech nesouvisejících s problematikou sémantických paradoxů. Přesto nelze opominout, že středověká sémantika takovouto možnost pro logické chápání gramatičnosti

⁴²³K tomuto posunu srv. Pinborg (1997).

⁴²⁴Srv. Tomáš z Erfurtu: *Grammatica speculativa*, LIII, no. 111, str. 308: „*Unde patet, quod congruitas sit de consideratione grammatici per se. Sed convenientia vel repugnantia significatorum specialium a grammatico per se non consideratur, sed magis a logico (...)* Dicendum est ergo, quod congruitas et incongruitas causantur ex conformitate vel disconformitate modorum significandi, quae per se sunt de consideratione grammatici. Tamen proprietates vel improprietates sermonis causantur ex convenientia vel repugnantia significatorum specialium. Unde haec est congrua et propria, **cappa nigra**; et haec est impropria, **cappa categorica**: tamen utraque istarum est congrua.“ (K terminologii této citace viz Pinborg (1997).)

a agramatičnosti otevírá.

2.2.4.1.2 Kritika nulifikačního řešení

Na závěr jen několik málo poznámek k otázce úspěšnosti tohoto řešení: Bylo již ukázáno, že *cassantes* neplní s ohledem na paradox Pravdomluvky kritérium úplnosti (přinejmenším ne ve verzi, kterou přímo zastává autor *Insolubilia monacensia*), což je dáno patrně chybou analýzy daného případu. Oproti tomu se zdá, že se řešení vyhýbá neúměrným škodám, protože se např. nepokouší blokovat autoreferenci, nezdá se, že by mělo vliv na platnost nějakých odvozovacích pravidel atd. Diskutabilní je otázka intuitivnosti: řešení nijak nereviduje pojem pravdivosti, upírá však určitým jazykovým výrazům nárok na pravdivostní hodnotu. Právě zde může být diskutabilní, nedochází-li ke kolizi s intuitivním pojmem ne snad pravdivosti, ale nositele pravdivostní hodnoty. Lze však předpokládat, že tato obava by mohla být odstraněna dalším výkladem základové teorie významu.⁴²⁵ Požadavek specifičnosti je pochopitelně splněn: *cassantes* revidují, jak už bylo řečeno, první tezi, když tvrdí, že Lhář (resp. Pravdomlůvka) není (z logického hlediska) gramaticky korektním výrazem, tudíž nic netvrdí, tudíž netvrdí ani vlastní nepravdivost (resp. pravdivost).⁴²⁶ Symptomy sémantické patologie jsou v tomto pojetí symptomy vadnosti sémantického diskurzu co do jeho logickogramatických předpokladů.

⁴²⁵Problém, mají-li nositelem pravdivostních hodnot být věty či tvrzení (nebo nějaké jiné entity, jazykové či mimojazykové), který by tuto otázku rozhodl, je mimoto již technickým, nikoli intuitivním problémem. Je tedy možné, že tato námitka nemůže být řešena na poli intuice, takže nemůže být formulována čistě jako kritika případné protiintuitivnosti.

⁴²⁶Pokud bychom požadovali nejen specifičnost ve smyslu odmítnutí konkrétního předpokladu, ale rovněž specifičnost ve smyslu odmítnutí některého z předpokladů na základě korektní diagnózy, byl by ovšem celý problém komplikovanější. Zdá se, že Chiharova kritéria by zde byla jen obtížně aplikovatelná, protože není známa logická gramatika, která je hypotetickým základem celého řešení. Proto např. nelze posoudit, zdali je paradox reprodukovatelný při zachování relevantních podmínek, jestliže tyto podmínky nejsou známy. Obecně bychom tedy nulifikační diagnóze mohli vytknout, že nepodává důvod, proč by gramatická kritéria syntaktické správnosti neměla být postačující.

Posouzení poslední otázky, totiž není-li tato odpověď *ad hoc*, je konečně věcí posouzení úplnosti rozvinutí základové sémantiky. Celé řešení totiž předpokládá rozpracování teorie řečových aktů, která umožňuje odůvodnění distinkce mezi gramatickou a logickou syntaktickou správností.

2.2.4.2 *Restringtones*

Restrikcionistické řešení paradoxu Lháře, tj. řešení autorů zvaných „*restringentes*“, se ve středověku objevuje přibližně v první polovině třináctého století a je výrazně rozvíjeno právě ve třináctém století a na počátku století čtrnáctého (přibližně do nástupu bradwardinovských řešení).⁴²⁷ Obecně vzato se jedná o řešení založené na restrikci neboli zúžení supozice termínů⁴²⁸ v určitých propozicích tak, že je zablokována autoreference. Lhářské věty tak sice mohou něco tvrdit, ne však o sobě samých. Například řekne-li Sókratés „*Omne dictum a Socrate est falsum*“, pak subjekt této propozice bude supponovat za všechno to, co Sókratés řekl, ovšem s výjimkou této propozice samotné. Teorie se vyskytuje ve dvou verzích, silnější a slabší: podle silné verze restrikcionismu je autoreference vyloučena ve všech případech (a dokonce i v případech, kdy je autoreference dána prostřednictvím různých smyček), podle slabé pouze v případech, které přímo vedou k paradoxům. Obě tyto varianty vyvolávají specifické problémy, které bude třeba naznačit odděleně. Nejprve budou rozebrány vybrané konkrétní případy obou těchto verzí.

2.2.4.2.1 Silná verze restrikcionismu

⁴²⁷Srv. Panaccio (2008), str. 231–232 k výčtu hlavních (známých) restrikcionistických autorů a van der Lecq (1993) k analýze některých slabých verzí restrikcionismu a restrikcionistickým tendencím ve středověké sémantice obecně.

⁴²⁸Jedná se, jak již bylo řečeno v souvislosti s Buridanem, o *terminus technicus* terministické sémantiky (protiklad *ampliacie*).

Silná forma restrikcionismu je založena na kompletním zablokování autoreference, tj. na pravidle, podle kterého termín nesmí supponovat za větu, jejíž je částí. Tato teze přitom vyžaduje odůvodnění jako sémantický princip a na tomto místě bude představena argumentace jednoho silně restrikcionista textu, nazvaného *Tractatus sorbonnensis*.⁴²⁹ Argumentace pro tuto tezi se v daném textu vyskytuje ve třech analogických nepřímých důkazech, které dokazují nemožnost autoreference na nemožnosti jejích důsledků. Tato nemožnost je dokazována pomocí důkazu kolize s nutnými principy odvozenými postupně z pojmů celku a části, z pojmů prvotnosti a druhotnosti a z pojmů jednoduchosti a složenosti, kdy předpokládáme, že totéž nemůže být v tomtéž ohledu zároveň celkem a částí, nic nemůže být prvotním samo vůči sobě a nic nemůže být více nesložené samo vůči sobě. Všechny tři argumenty nicméně sdílejí ze sémantického hlediska klíčovou část, totiž tezi, že při autoreferenci dochází k identitě celku a části, tj. termínu a výpovědi. Její důkaz je proveden v prvním argumentu. Vzhledem k podobnosti všech tří argumentů bude proveden rozbor pouze prvního z nich a pomocného důkazu identity celku a části, na nějž se zaměřuje dobová kritika. Logicky vzato se jedná jednoduše o nepřímý důkaz, kde hypotézou určenou k popření je možnost autoreference věty, resp. přesněji řečeno důkaz, že termín nesupponuje za propozici, jejíž je částí. Tato argumentace představuje důkaz legitimacy restrikce supozice. Pokusme se v tuto chvíli celý argument zrekonstruovat. Jak uvidíme, nebude možno realizovat tuto rekonstrukci bezezbytku, protože přinejmenším část argumentu se této rekonstrukci vzpírá. Celý odstavec se skládá ze tří úsudků (podle příslušnosti k nimž budou číslovány jednotlivé premisy) s několika implicitními premisami. Argumentace bude

⁴²⁹Srv. *Tractatus sorbonnensis alter de insolubilibus*, str. 131–145. K rozboru tohoto textu srv. Braakhuisova předmluva k uvedené edici (Braakhuis (1967), str. 111–131) a Rieger (2005), str. 131–133.

rekonstruována jako forma nepřímého důkazu a tyto implicitní premisy budou uváděny v rámci premis. Vstupní argument má tedy tuto podobu:

Že termín nesupponuje za propozici, jejíž je částí, se dokazuje následujícím způsobem:

[I.1] *Všechno to, o čem je výpověď činěna, je integrální částí oné výpovědi, která je o tomto činěna. Jestliže však [I.2] termín, který je subjektem, supponuje za větu, jejíž je částí, pak [I.3] ona výpověď bude činit výpověď sama o sobě, tudíž [I.4] bude částí sebe sama,⁴³⁰ a pak [I.5] bude část rovna celku, [I.6] což je nemožné.⁴³¹*

Po rekonstrukci (která by nicméně neměla měnit vyznění argumentu, pouze jej učinit explicitním) má argument tuto formu:

1. (I.1) // *Obecněsémantická premisa.* (Vyplývá z toho, že subjekt je integrální částí výpovědi, neboli z chápání výpovědi co do jejích integrálních částí.)

2. (I.6) [V rámci rekonstrukce předpokládejme, že premisa má tuto formu. Zde ovšem budeme operovat reformulovanou verzí: *část nemůže být rovna celku*] // *Metafyzická premisa.* Jedná se o důsledek obecné teze, že celek je větší nežli jeho část. Tato teze je uvedena na konci celé argumentace.

3. *To, za co supponuje subjektivý termín, je tím, o čem se činí výpověď.* Totéž lze, což je vhodnější pro naši rekonstrukci, formulovat jako kondicionál: *Jestliže subjektivý termín supponuje za X, pak X je tím, o čem se činí výpověď.* // *Implicitní premisa.* Jedná se opět obecněsémantický princip, k němuž se ještě dále vrátíme. To, že jej autor zastává, lze doložit právě tím,

⁴³⁰var: *tudíž totéž bude částí sebe sama.*

⁴³¹Srv. *Tractatus sorbonnensis* I.1, str. 132, ll. 21–25: „*Quod terminus non supponit pro oratione cuius est pars, sic demonstratur. Omne id de quo fit sermo est pars integralis sermonis de ipso facti; sed si terminus qui subicitur supponit pro oratione cuius est pars, sermo ille faciet sermonem de se ipso; ergo idem erit pars sui ipsius, et sic pars equalis toti; quod est impossibile.*“

že považuje za platnou implikaci: $(1.2) \Rightarrow (1.3)$.⁴³²

4. (I.2) // hypotéza

5. (1.2) \Rightarrow (1.3) // instanciace 3,4 (aplikujeme obecný princip 3 na hypotézu; v případě, že danou premisy neformulujeme jako kondicionál, nejedná se o instanciaci, ale spíše o bezprostřední důsledek).⁴³³

6. (1.3) // modus ponens 4,5

7. (I.4) // důsledek 1,6 (to, o čem je dle předpokladů výpověď činěna, je zároveň její integrální částí, i touto výpovědí samotnou)

8. (I.5) // důsledek 7. (Tedy odvození je založeno na tom, že je-li něco částí sebe sama (je-li celek identický s částí), je celek roven části, protože totéž je v tomtéž ohledu celkem i částí. Identita implikuje rovnost, protože rovnost je reflexivní relací.)

9. spor 2,8 // Celek nemůže být zároveň větší nežli jeho část i roven této části.

10. non-4 // Eliminujeme hypotézu, protože se jedná o jediný předpoklad, který je (alespoň jak autor předpokládá) možno revidovat. (Tento poslední

⁴³²Mimochodem, alternativně je možno za jednu z premis považovat přímo tezi „ $(1.2) \Rightarrow (1.3)$ “. Protože však (1.2) je hypotéza, o jejíž vyvrácení autor usiluje, rozhodl jsem se v rámci rekonstrukce postupovat takto, proto formuluji explicitně tento obecně sémantický princip v této podobě, kdy „ $(1.2) \Rightarrow (1.3)$ “ je pouze jeho dílčí instancí (a, jak se ukazuje, jedná se o instanci, kdy jsou antecedent i konsekvent nepřijatelné).

⁴³³Tato aplikace je opřena o to, že výpověď (*sermo*) je identická s větou. Chápeme-li výpověď jako realizovaný akt predikace (což je namístě, pakliže „činit výpověď“ interpretujeme jako „predikovat“), je tato identifikace přijatelná. Mimochodem tentýž postup, kde se již tento problém nevyskytuje, se objevuje v dalším argumentu, kde se pracuje s podobnou problematikou, avšak namísto o výpovědi se hovoří o „*a*“, což je propozice. Mimochodem: výrazy „*propozice*“ a „*věta*“ lze považovat přibližně vzato za synonymní. Striktně vzato jsou pouze zaměnitelné ve většině kontextů: propozicí se totiž obvykle míní věta, která je použita jako premisa nějaké teze (ostatně „*pro-ponere*“ by doslova bylo „před-kládat“). Samotné slovo „*propositio*“ je tak patrně překladem řeckého „*protasis*“, což znamená premisu. Tento překlad lze doložit do cca druhého století k Pseudo-Apuleiovi, srv. Apuleius: *Lucii Apulei Madaurensis Peri Herméneias* I, str. 82. Tyto identifikace by měly umožnit ponechat stranou, že po slovní stránce může argument vyvolávat určité pochybnosti. Ostatně „ozřejmení“, které autor nabízí ve druhé části, již touto vadou netrpí.

krok je v textu opět implicitní.)

Q.e.d.

Argumentace má některé zajímavé konceptuální momenty (které podmiňují platnost argumentace), jimiž se ještě budeme zabývat dále. Prozatím se omezme na otázku platnosti argumentu, kterou lze uznat. Celý důkaz je dále vyjasňován v dalším argumentu, který je prezentován jako ozřejmení argumentu předchozího.

*Propozici, jejíž část supponuje za celek, nazvěme **a**. Její termín, který zastupuje celek, nazvěme **b**. Tvrdím tedy:*

[II.1] ***b** je částí **a**, [II.2] **b** je roven tomu, co je **a**; [II.3] tudíž část je rovna celku. Premisa minor se objasňuje následujícím způsobem: [III.1] **a** činí výpověď sama o sobě, [III.2] **b** je tím, o čem **a** činí výpověď, a [III.3] v jedné propozici se činí výpověď pouze o jediném; tudíž [III.4] **b** je identické s **a**.*

A [III.5] tak je část identická s celkem, což je v rozporu s tím, že [III.6] „každý celek je větší...“⁴³⁴

V rámci rekonstrukce oba dílčí úsudky spojíme v jeden argument, takže zaměníme jejich pořadí:

- 1. (III.2) // Obecněsémantická premisa.** (Implicitní definice pojmu subjektu, resp. její aplikace na daný případ.)
- 2. (III.3) // Obecněsémantická premisa.** Základem je patrně to, že propozice má pouze jeden subjekt, resp. že v ní dochází pouze k jednomu aktu predikace, tj. že v rámci jedné propozice je činěna pouze jedna výpověď.

⁴³⁴*Tractatus sorbonnensis* I.1, str. 132, l. 26–31: „...propositio cuius pars supponit pro toto, vocetur **a**; terminus autem eius qui stat pro toto, vocetur **b**; dico ergo: **b** est pars **a**; **b** est equalis ei quod est **a**; ergo pars equatur toti. Minor sic ostenditur: **a** facit sermonem de se ipso, et id de quo **a** facit sermonem est **b**, et in propositione una non fit sermo nisi de uno; ergo **b** est idem quod **a**. Et sic idem pars et totum, cui contradicit quod ‘omne totum est maius etc.’.“

3. (II.1) // *Obecněsémantická premisa*. (Vymezení propozice *co* do jejích integrálních částí aplikované na konkrétní případ *a* a termínu *b*. Subjekt je částí výpovědi).

4. (III.6) // *Metafyzická premisa* odvozená od pojmu celku a části.

5. (III.1) // *Hypotéza*. Jak jsme ale viděli ve vstupním argumentu, je tato premisa ve skutečnosti sama doložitelná z hypotézy autoreference a obecných principů.

6. (III.4) // Důsledek 1,2,5: *a* činí výpověď o *a*, *a* činí výpověď o *b*, každá propozice činí pouze o jediném; tudíž *a* činí výpověď pouze o jediném; tudíž...

Tím končí důkaz premisy minor, resp. důkaz jejího bezprostředního předpokladu. Co se týče dalšího kroku, vzniká zde problém, jak vyložit zbytek citované pasáže (věty III.5 a III.6). Je totiž zřejmé, že věta III.4 může být dále použita jako bezprostřední předpoklad pro odvození dvou vět: II.2 a III.5. Původně je argument III. vyložen jako pouze pomocný důkaz právě teze II.2. Na druhou stranu oba zbývající argumenty první kapitoly, protože operují tezí, že *b* je identické s *a*,⁴³⁵ se odvolávají právě na argument III. jakožto na důkaz této teze, což podtrhuje význam tohoto dílčího argumentu. To by také mohlo vysvětlovat, proč autor zdůrazňuje nemožnost přímo v souvislosti se závěrem argumentace III. Vzhledem k této nejasnosti budou další možnosti rekonstrukce naznačeny pouze neformálně.

Celý argument, který autor nazývá vyjasněním, má poněkud temnější pasáž, a to právě závěr: autor zde totiž prohlašuje za nemožnou větu III.5. Ta pochopitelně nemožná je, ale v celém „ozřejmujícím“ argumentu, který je kombinací dílčích argumentací II. a III., by mělo jít

⁴³⁵ Srv. *Tractatus sorbonnensis* I.1, str. 133, ll. 1–9.

především o odmítnutí věty **III.1**: ta je totiž důsledkem zde implicitní hypotézy autoreference, takže díky jejímu popření můžeme popřít i její předpoklad (*modus tollens*), jímž je hypotéza autoreference. Důvod, proč je v textu samotném uváděno odmítnutí věty **III.5**, proto není zcela jasný.

Bylo by totiž spíše pochopitelné, kdyby autor použil dokázanou tezi **III.4** jako důkaz pro **II.2** (jednalo by se o analogii důkazu věty **I.5**), a tak kompletoval argumentaci **II**. Protože její závěr je nemožný (resp. dle dané rekonstrukce dochází ke sporu mezi **II.3** a **III.6**), je možno popírat některou z premis, konkrétně tedy hypotézu, čili **II.2**. Prostřednictvím popření **II.2** by pak mohl autor textu popírat **III.4** a prostřednictvím té zase některou z jejích premis, čili některou z vět **III.1**, **III.2**, **III.3**. Protože ale **III.2** a **III.3** jsou obecněsémantickými principy (resp. jejich konkrétními instancemi), došlo by k odmítnutí věty **III.1**, která je hypotézou, a jako taková je v nepřímém argumentu tím, co má být v případě sporu odmítnuto. Odmítnutím hypotézy zároveň odmítáme její předpoklad, jímž je (jak jsme viděli v argumentu **I**) teze, že termín suponuje za propozici, jejíž je částí. (**Q.e.d.**)

Namísto toho však autor, jak se zdá, pokračuje v argumentu takto:

7. (**III.5**) // Důsledek 3,6

8. spor 4,7 // Mimochodem: striktně vzato by formální kontradikce vznikla až tehdy, když bychom z **III.5** odvodili **II.2** (na základě toho, že identita implikuje rovnost), a z ní potom **II.3**, která je zřetelnou kontradikcí **III.6**. Tento krok je ale postradatelný a lze jej chápat jako implicitní. Odtud by pak bylo možno (nějak) postupovat k odmítnutí základní hypotézy, jíž je teze autoreference.

Hypoteticky je možné, že v latinském textu je chyba, a to buďto přímo v rukopise, nebo v jeho transkripci. Každopádně v úvahu připadají přinejmenším následující dvě reinterpretace:

1) Celý argument by vyzníval mnohem jasněji, kdyby na závěr argumentace bylo prohlášeno, že v rozporu je **III.6** s **II.3**, kde je ostatně tato kontradikce mnohem zřetelnější. Proto lze navrhnout, aby byla poslední věta odstavce (po rozdělení souvětí na dvě věty jednoduché) zněla takto: „*A tak je část identická s celkem.*“ Čímž by končil důkaz premisy minor, totiž argument **III**. Přesněji řečeno, z teze, že (určitá konkrétní) část je identická s celkem, vyplývá bezprostředně **II.2**, čili teze, že část (totiž termín *b*) je rovna celku, totiž propozici *a* (identita implikuje rovnost, protože rovnost je reflexivní relací), což je ona „premise minor“. Důkazem premisy minor tedy byla uzavřena podpůrná argumentace **III**. Načež by v textu existoval přechod a následující věta by byla samostatná a vracela se k závěru argumentace **II**, takto: „*A toto [totiž teze **II.3**] je v rozporu s tím, že „každý celek je větší...“.*“ Odtud je pak možno postupovat takto: je-li vyloučena teze **II.3**, pak je vyloučena některá z jejích premis. Avšak nikoli **II.1**, což je obecněsémantický princip, tudíž **II.2**, atd. výše naznačeným způsobem. Právě tato interpretace se mimochodem snaží učinit z obou argumentů zpřesnění argumentu **I**.

2) V textu je chyba (ovšem zde již patrně i v rukopise, rozhodně nejde o editorskou chybu v rozdělení dvou vět), avšak na jiném místě: opravit by bylo třeba větu **III.5**: namísto takto: „*tak je část identická s celkem,*“ by měla znít takto: „*tak je část rovna celku*“, čili by namísto **III.5** měla být **II.3**. Celé takto opravené poslední souvětí by opět bylo přímým návratem k argumentu **II**, protože by shrnovalo, že po dokázání jeho premisy minor můžeme považovat závěr za dokázaný v rámci hypotézy. Protože však závěr je nemožný, bylo by nutno revidovat některé z premis, atd. již uvedeným způsobem.

Obě interpretace považují za výchozí bod to, že kombinace

argumentů **II.** a **III.** má být pouze parafrází argumentu **I.**, a (tedy) že autor skutečně používá argumentaci **III.** pouze jako podpůrný argument pro premisu minor argumentace **II.** (jakkoli pak tento dílčí důkaz hraje určitou roli v dalších důkazech první kapitoly).

Tyto dvě interpretace není třeba považovat za jediné, všechny další by však předpokládaly např. to, že v textu je rozsáhlejší vynechávka (což by bylo ospravedlněno tím, že autor chtěl zvýraznit jen některé aspekty argumentu), nebo že autor chyboval a neuvědomil si zcela zřetelně, jakým způsobem by argumenty **II.** a **III.** měly být vystavěny (což naráží na požadavek vstřícnosti). Tyto možnosti interpretace však ponecháme stranou.

Po rekonstrukci této argumentace bude třeba zaměřit se právě na obecněsémantické předpoklady, jimiž autor operuje. Sama argumentace se po rekonstrukci zdá být v pořádku a každá potenciální kritika musí mříť na některou z premis. Právě analýza těchto premis bude zároveň vhodným úvodem pro další rozbor, který se bude zaměřovat na dobovou kritiku silněrestrikcionistického řešení sémantických paradoxů.

Za klíčový a zároveň interpretaci nejnaléhavěji vyžadující termín je třeba považovat obrat „*činit výpověď o...*“ (*sermonem facere de*). V rekonstrukci bylo řečeno, že se jedná o definici pojmu subjektu. Tato interpretace, kterou navrhuje sám editor textu, Braakhuis,⁴³⁶ je opřena o dobovou definici, již uvádí Vilém ze Sherwoodu: „*et est subiectum illud, de quo fit sermo*“.⁴³⁷ „Činit výpověď“ tak znamená jednoduše realizovat akt predikace. Předběžně lze rozlišit dvojí použití tohoto termínu: výpověď je realizována jako vztažení výrazu k výrazu (tj. utvoření složeného výrazu, resp. mentálního komplexu), kdy „činit výpověď“ je syntakticky definovatelnou operací, nebo tak, že výpověď je vztažena k entitě, za níž

⁴³⁶Srv. Braakhuis (1967), str. 112–113.

⁴³⁷Srv. William of Sherwood: *Introducciones circa Logicam* I, ll. 125–126, str. 10.

subjektivní termín supponuje, pak je činění výpovědi definovatelné pouze sémanticky. Toto rozlišení je však čistě pracovní a založené na určité sémantice, již však, jak se zdá, autor daného textu nezastává. Platnost prvního argumentu (a principiálně obou argumentů následujících, nakolik jsou jeho reformulací) je totiž založena na předpokladu, že výraz „*to, o čem se činí výpověď*“ je jednoznačný. Má-li být jednoznačný, pak ovšem musí platit, že subjekt jakožto integrální část věty/výpovědi/propozice je *identický* se svým sémantickým korelátem, tzn. se svým supozitem. Právě toto umožňuje v první argumentaci dokázat, že celek je roven části, a to tak, že tento argument nevykazuje víceznačnost. Přesněji: interpretačně máme na výběr mezi možnostmi, že autor zastává takovou teorii reprezentace (kde relace reprezentace je zároveň relací identity), a možnostmi, že se autor dopouští relativně triviální logické chyby, totiž falacie ekvivokace (což naráží na požadavek interpretační vstřícnosti). Patrně nejproblematictější aspektem celé teorie je tedy otázka, do jaké míry je možno akceptovat takto pojatou teorii reprezentace a toto chápání jazykových výrazů. Tato otázka nicméně bude ponechána stranou.

Právě tato teorie reprezentace a otázka jednoznačnosti pojmu celku a části používaná v rámci této argumentace je předmětem kritiky. Kritika se v průběhu třináctého století zaměřuje především na rozlišení dvou pojmů celku a části, totiž na rozlišení mezi integrálním a univerzálním celkem a integrální a univerzální částí. Tato dvě pojetí odlišují pojem celku, který je reálně složen z určitých částí (jako např. kniha ze stránek, desek atd.), od pojmu celku, který je o svých částech predikován (živočich, resp. termín „živočich“ je celkem vůči člověku, resp. termínu „člověk“).⁴³⁸ Takto je skutečně termín autoreferenční propozice vůči této propozici částí i celkem, avšak v odlišném smyslu slova: propozice obsahuje onen termín jako svou

⁴³⁸Srv. William of Sherwood: *Introducciones circa logicam* I, ll. 121–130, str. 10–12.

integrální část, nicméně tatáž propozice je vůči onomu termínu, který za ni supponuje, univerzální částí. Rozlišení těchto dvou aspektů činění výpovědi znamená vybudování teorie reprezentace přímočaře odlišné od té, která stojí v základu odůvodnění restrikce v *Tractatus sorbonnensis*: tato distinkce ostře odlišuje syntaktický a sémantický aspekt výpovědi. Jinými slovy, odlišení těchto dvou aspektů predikace předpokládá pojetí reprezentace (přesněji: supozice), které neimplikuje identitu termínu a reprezentované entity (resp. supozita).⁴³⁹

Striktně vzato nejsou daná řešení přímou odpovědí na tu verzi argumentace, kterou uvádí *Tractatus sorbonnensis*.⁴⁴⁰ Tento traktát totiž operuje pouze pojmem integrálního celku a integrální části a dále (použijeme-li terminologii kritiků) identifikuje v rámci teorie reprezentace univerzální celek a univerzální část. Teprve tato teze identity umožňuje tvrdit, že totéž je částí sebe sama. Rozlišení, která kritika uvádí, však implikuje kritiku právě této identifikace.⁴⁴¹ Tentýž krok tak činí argumentaci neplatnou (konkrétně by ji měl kritizovat jako případ falacie ekvivokace),

⁴³⁹ Identitou zde máme na mysli identitu reálnou, nikoli pouze identitu ve smyslu reprezentace, protože každý takový přístup by umožňoval podobné rozlišení, které by zneplatnilo danou argumentaci.

⁴⁴⁰ Burley odpovídá na následující argument: „*Quod autem pars non supponit pro toto cuius est pars, probant hoc modo: illud quod supponit pro aliquo, est totum respectu illius pro quo supponit, sed totum est maius sua parte, ergo illud quod supponit pro aliquo est maius eo pro quo supponit; sed pars non est maior suo toto, ergo pars non supponit pro toto cuius est pars.*“ Srv. Walter Burley: *Insolubilia Gualteri Burlei*, 2.04, 269.

⁴⁴¹ „*Item non sit inconueniens quod pars integralis sit totum universale, cum hec non sint opposita. Ergo non est inconueniens quod pars integralis supponat pro suo toto.*“ Srv. Pseudo-William of Sherwood: *Insolubilia Guillelmi Shyreswood* 4.05, str. 252.

„*Ad responsiones restringentium dicendum quod non est inconueniens quod idem sit pars integralis alicuius totius et tamen totum universale respectu eiusdem, sicut patet sic: dicto omnis propositio est vera; subjectum huius est pars integralis huius propositionis, et tamen est totum universale ad illud. Et cum dicitur: ergo est maius eo, hoc est verum in continentia suppositorum; et sic concedendum est quod pars est maior toto, quia continet plura supposita quam totum cuius est pars; sed totum integrale est maius sua parte, in hoc quod habet plures partes integrales quam habet sua pars, et ita non est inconueniens quod idem respectu eiusdem sit maius et minus, diversimode tamen.*“ Srv. Walter Burley: *Insolubilia Gualteri Burlei* 2.06, str. 270.

a tím znemožňuje odvození sporu, čímž je vyvrácen nepřímý důkaz, na němž stojí *Tractatus sorbonnensis*. Kritika tohoto typu je nicméně spíše nežli na kritice samotné silněrestrikcionistické pozice založena na prezentaci zcela odlišného sémantického paradigmatu.

Krom samotné kritiky argumentace pro silněrestrikcionistické řešení paradoxů se vyskytuje další výtku, totiž výtku nadměrných škod, které argumentují typicky udáváním neproblematických (přesněji řečeno: neparadoxních) případů autorefenčních vět („*Tato věta je psaná česky*“ apod.).⁴⁴²

2.2.4.2.2. Slabá verze restrikcionismu.

Slabé verze restrikcionismu jsou založeny na přípustnosti autoreference ve všech kontextech krom paradoxních, tedy krom případů, kdy předpoklad autoreference určité propozice vede k závěru, že tatáž věta je zároveň pravdivá i nepravdivá. Klíčový zástupci, mezi něž lze zařadit např. Waltera Burleyho⁴⁴³ a Viléma z Ockhamu,⁴⁴⁴ však obvykle neuvádějí důvody pro provedení restrikce (přinejmenším ne zcela jasné). Jako taková tato řešení není možno analyzovat jako sémantické teorie (resp. jako součásti sémantických teorií), protože neposkytují dostatečné teoretické opodstatnění daného řešení (jakkoli ukazují na důsledcích jeho efektivitu). A, jak bude ještě řečeno, tato řešení právě z tohoto důvodu nejsou sémantickými teoriemi paradoxnosti.

2.2.4.2.3. Kritika restrikcionismu.

Při posouzení efektivity restrikcionistického řešení je třeba vzít v potaz rozdíl mezi silnou a slabou formou restrikcionismu. Obecně však

⁴⁴²Srv. např. Walter Burley: *Insolubilia Gualteri Burlei* II, str. 270.

⁴⁴³Srv. Walter Burley: *Insolubilia Gualteri Burlei* III, str. 271–273.

⁴⁴⁴Srv. Guillelmus Ockhamus: *Summa logicae*, III.3.46.

můžeme říci, že obě řešení splňují požadavek specifičnosti: odmítají první z předpokladů, když tvrdí, že lhářské věty tvrdí něco samy o sobě. Restrikcionismus představuje (v různých stupních dle konkrétní verze tohoto přístupu) revizi předpokladu expresivní univerzality jazyka. Paradoxní věty tedy netvrdí, že jsou ony samy nepravdivé, a restrikcionisté se obvykle snaží dokázat, že standardní případy paradoxních propozic hovoří ve skutečnosti o jiných propozicích, ne však o sobě samých.⁴⁴⁵

Standardní námitkou proti silné formě restrikcionismu je, že eliminuje možnost autoreference ve všech případech, tj. i v těch, které nevedou k paradoxům, což lze označit za typický případ nadměrné škody. Ostatně právě možnost vyhnout se tomuto typu škody je motivací pro hledání alternativních řešení v moderní sémantice. Tuto výtku je sice možno akceptovat, je však možno uvažovat dobře odůvodněné zablokování autoreference ve všech případech. Otázkou tedy zůstává pouze to, zda je úspěšná ta která varianta silného restrikcionismu. Pokud by takové odůvodnění bylo samo o sobě akceptovatelné, bylo by možno vzdát se intuitivně akceptovatelné teze o možnosti autoreference, jakkoli by tato teze měla zásadní důvody pro expresivní možnosti určitého jazyka.

Oproti tomu slabé formy restrikcionismu (které spadají vjedno s tzv. singularistickými řešeními sémantických paradoxů) nevykazují nadměrné škody. Přinejmenším ve variantách, které jsou rozvíjeny ve středověké sémantice, však vykazují jinou chybu, totiž že jsou *ad hoc*. Bez dostatečného odůvodnění lze totiž tato řešení reformulovat do následující

⁴⁴⁵Srv. např. *Tractatus sorbonnensis* II.1, str. 140–141.

V tomto se tedy liší restrikcionisté od nulifikačního přístupu: *cassantes* tvrdí, že daná propozice netvrdí nic, *restringentes*, že tvrdí méně nežli to, co se zdá tvrdit. Problémem by byla analýza propozice, která odkazuje sama na sebe pomocí ukazovacího zájmena. Protože toto zájmeno by nemohlo ukazovat na tuto propozici samotnou a neexistuje důvod, proč by mělo ukazovat na něco jiného, mělo by se jednat o případ chybně použitého singulárního termínu (nikoli pouze termínu nereferujícího), a pak by tento konkrétní případ paradoxu mohl být rovněž restrikcionisty řešen jako případ chybně utvořené propozice. Záleželo by ovšem rovněž na konkrétní teorii singulárních termínů.

podoby: autoreference je akceptovatelná ve všech případech krom těch, které implikují paradox. Jinými slovy je přijatelná ve všech případech krom těch, kdy přijatelná není.⁴⁴⁶ Také tuto námitku je do jisté míry možno zablokovat, jak to udělal Claude Panaccio:⁴⁴⁷ předpokládáme-li, že každé řešení paradoxů nás nutí vzdát se určitých intuitivně akceptovatelných předpokladů, bude každé řešení vykazovat určitý stupeň arbitrárnosti. Z toho důvodu je možno rezignovat na požadavky jako vyhýbání se *ad hoc* krokům a soustředit se spíše na požadavky na úplnost a bránění nadměrných škodám. V tomto případě je možno akceptovat slaběrestrikcionistické řešení jako řešení, které umožňuje izolovat paradoxní věty a eliminovat tak pouze úzce vymezený soubor autoreferenčních výrazů, aniž by byla výrazně omezena expresivita jazyka jako celku.

Proti oběma těmito řešením je dále možno vznést námitku neúplnosti, která mimoto ukazuje, že ani jedna verze řešení není úspěšná v řešení diagnostického problému. Tato námitka se opírá o existenci tzv. Yablova paradoxu.⁴⁴⁸ Yablův paradox je založen na předpokladu existence nekonečné sekvence vět,⁴⁴⁹ z nichž každá popírá pravdivost následující věty:

(S₁) *Pro všechna $k > 1$, S_k je ne-pravdivá.*

(S₂) *Pro všechna $k > 2$, S_k je ne-pravdivá.*

(S₃) *Pro všechna $k > 3$, S_k je ne-pravdivá.*

⁴⁴⁶Srv. Spade (1987), str. 42.

⁴⁴⁷Srv. Panaccio (2008), str. 244nn.

⁴⁴⁸Panaccio si tuto námitku uvědomuje a navrhuje, že restriktionistický přístup je možno rozšířit tak, aby pokryl rovněž tyto případy. Srv. Panaccio (2008), str. 249. Zdá se ale, že tento krok by byl krokem mimo meze restriktionismu tak, jak byl pojmán ve středověku, totiž mimo restriktionismus založený na zablokování autoreference. Existuje ovšem diskuze o otázce, jsou-li yablovské sekvence skutečně případem neautoreferenčních paradoxů. Ke kritice této teze srv. Priest (1997), k obhajobě srv. Sorensen (1998).

⁴⁴⁹Srv. Yablo (1993) a (2004). Není bez zajímavosti, že ani tento typ paradoxů není v dějinách logiky žádnou novinkou: analýzu paradoxů spojených s existencí nekonečných sekvencí vět lze nalézt přinejmenším v šestnáctém století u Jana z Celaya: srv. Johannes de Celaya: *Insolubilia magistri Joannis de Celaya*. Je pochopitelně možné formulovat různé varianty těchto sekvencí, zde se budeme zabývat jen jednou konkrétní formulací Yablova paradoxu.

Předpokládejme tedy, že některá z vět této sekvence, totiž věta S_n , je pravdivá. Pak platí, že pro všechna $k > n$ je S_k ne-pravdivá. Pak pak je ovšem S_{n+1} ne-pravdivá a platí, že pro všechna $k > n+1$ je S_k ne-pravdivá. Avšak S_{n+1} tvrdí právě to, že pro všechna $k > n+1$ je S_k ne-pravdivá, tudíž je pravdivá, což je spor. Předpokládáme-li tedy ne-pravdivost všech vět S_n dané sekvence, jsou všechny věty následující po libovolné větě ne-pravdivé. Pak je ale S_n pravdivá, protože tvrdí právě toto, což je spor.⁴⁵⁰

Výsledkem těchto námitek, které principiálně směřují proti restriktionistickému řešení diagnostického problému, sekundárně pak proti nároku téhož řešení na úplnost (úplnost), je, že autoreference není ani nutnou, ani postačující podmínkou pro vznik sémantických paradoxů. Tato kritika (za předpokladu, že je korektní) je proto klíčová z hlediska posouzení restriktionismu jako potenciálně neúspěšného pokusu o řešení sémantických paradoxů.

2.2.4.3 *Mediantes*.

2.2.4.3.1 *Mediantes* jako řešení paradoxů

Jako „*mediantes*“ jsou Thomasem Bradwardinem označováni autoři, podle nichž paradoxní věty nemají žádnou ze standardních pravdivostních hodnot, ale mají jakousi třetí pravdivostní hodnotu, střední (odtud pojmenování tohoto přístupu) vůči pravdivostním hodnotám pravda a nepravda.⁴⁵¹

Ve své kritice této pozice Bradwardine krom standardního poukazu

⁴⁵⁰Toto je formulace dle: Yablo (1993). S drobnými variacemi je tento paradox rekonstruován např. v: Sorensen (1998). Konkrétní verze rekonstrukce vzniku paradoxu (podobně jako další otázky, jako např. symetrie jednotlivých vět, což je vlastnost dané sekvence, která bude ještě diskutována dále v souvislosti s analýzou Readova řešení Pravdomluvky), jsou však pro zde diskutovanou kritiku restriktionismu nepodstatné.

⁴⁵¹Srv. Thomas de Bradwardine: *Insolubilia Thomae de Bradwardine*, 5.07, str. 295: „*Septima opinio (...) est mediantium. Qui sic ideo dicuntur quia dicunt quod insolubile nec est verum nec falsum, sed medium indifferens ad utrumque.*“

na princip bivalence reaguje následujícím argumentem:

*Preterea dicat Sortes: Sortes non dicit verum, et quaeretur: aut Sortes dicit verum aut non dicit verum, ista divisio negari non potest, nisi medians <velit> inter contradictionem mediare. Et fiat communis deductio, et non erit mediare.*⁴⁵²

Tato odpověď je, jak je zřejmé, standardní formou *revenge-argumentu*: pakliže se pokoušíme vyřešit paradox Lháře zavedením další pravdivostní hodnoty, je vždy možno reformulovat paradox do nějaké „zesílené“ formy, na niž nebude možno aplikovat dané řešení (tzn. pro zablokování jejíž paradoxnosti již nebude možno použít předpoklad existence další pravdivostní hodnoty). Konkrétně, pokud se rozhodneme vyřešit paradox Lháře tak, že ho budeme (bez jakékoli další revize) charakterizovat jako mající sémantickou hodnotu *n*, je možno utvořit větu, která bude popírat svou pravdivost či svou *n*-ovost, typicky právě ve verzi „Zesíleného“ Lháře: „*Tato věta není pravdivá (tedy buďto je nepravdivá, nebo není n-ová)*“. V takovém případě je možno celý argument reformulovat způsobem, který je analogický způsobu, jakým je formulován paradox Lháře.⁴⁵³ Právě možnost formulace zesílených forem paradoxu je klasickou výtkou proti tomuto typu přístupů, která vznáší námitku proti možnostem úplnosti daného způsobu řešení paradoxů (což je jistě klíčová námitka i při velmi pragmatickém přístupu k řešení sémantických paradoxů).

Při dosavadním stavu výzkumu není doposud zcela zřejmé, kdo z Bradwardinových předchůdců je zastáncem dané teorie. Roger Swyneshed, který je této pozici nejbližší, protože pro některé paradoxní případy uvažuje zneplatnění principu bivalence, toto řešení nepoužívá přímo na paradox Lháře, a navíc svůj traktát píše prokazatelně až po

⁴⁵²Srv. Thomas de Bradwardine: *Insolubilia Thomae de Bradwardine*, 5.07, str. 295–296.

⁴⁵³Srv. Beal (2007), str. 1–4.

Bradwardinovi, takže nemůže být tím, na nějž se Bradwardinova kritika obrací.⁴⁵⁴ Z tohoto důvodu není možno posoudit, je-li Bradwardinova kritika oprávněná vzhledem k původním textům daného řešení, jakkoli je bezesporu velmi zajímavá jako *revenge-argument*. Vzhledem k možnostem řešení paradoxů, které revidují jiný předpoklad nežli ten, že lhářská věta tvrdí právě svou vlastní nepravdivost, se proto dále zaměříme na rozbor pozice Rogera Swynesheda, ačkoli není přímo zařaditelný mezi „*mediantes*“ tak, jak o nich hovoří Bradwardine.⁴⁵⁵

Roger Swyneshed zachovává první předpoklad: lhářská věta tvrdí právě to, že je nepravdivá. Pakliže má být vyřešen paradox Lháře, je nutno revidovat ostatní předpoklady. Swyneshed se zaměřuje právě na revizi teorie pravdy, prostřednictvím této revize potom na revizi dalších logických principů (především principů spojených s teorií kontradikce a implicitně, nicméně z týchž důvodů, rovněž s teorií ekvivalence). Jeho revize intuitivních sémantických principů začíná již u teorie propozice: na rozdíl od standardních středověkých definic není propozice chápána jako nositel pravdivostní hodnoty, ale jednoduše jako správně utvořená oznamovací věta, tj. výraz se složeným způsobem signifikace.⁴⁵⁶ Swyneshedova teorie propozic tedy umožňuje existenci mezer v pravdivostních hodnotách, a to u propozic, které nereprezentují realitu adekvátně ani neadekvátně,⁴⁵⁷ což je

⁴⁵⁴K tomuto problému srv. Dutilh Novaes (2008a), str. 239.

⁴⁵⁵Srv. Roger Swyneshed: *Insolubilia*. K rozboru Swyneshedovy sémantiky srv. Spade: (1983), (1997), (2007), Dutilh Novaes (2008a), Uckelman (2009), str. 103–120. Stejnou, resp. podobnou pozici zastávají explicitně John of Wesel či Joannes de Celaya.

Swyneshedův text vykazuje určité nejasnosti, a to již v pasáži obsahující stanovení předpokladů. Řada z těchto nejasností není přitom zcela eliminovatelná interpretací a je tedy na zváženu, zda je přičíst stavu rukopisů (případně skutečnosti, že k dispozici pro rozbor je pouze pracovní edice), nebo věcných chybám, jichž se Swyneshed dopustil.

⁴⁵⁶Srv. Roger Swyneshed: *Insolubilia*, no. 13, str. 185: „*Propositio est oratio indicativa congrua naturaliter, ex impositione, vel impositionibus qua vel quibus ultimo fuit imposita complexe ad significandum significativa.*“

⁴⁵⁷Srv. Roger Swyneshed: *Insolubilia*, no. 2, str. 180: „*Propositionum alia significat sicut est vel principaliter aliter quam est, aliter nec principaliter sicut est nec aliter quam est.*“

jeden z aspektů Swyneshedovy sémantiky, k němuž se vrátíme později v souvislosti s jedním specifickým typem paradoxů. Revize sémantiky, která bezprostředně souvisí s řešením paradoxu Lháře, spočívá v jeho redefinici pojmu pravdivé a nepravdivé propozice. Do teorie pravdivosti je totiž kromě pojmu reprezentace skutečnosti (formulované signifikantně) zahrnut pojem sebefalzifikace, což je vlastnost těch propozic, z nichž lze určitým způsobem odvodit jejich nepravdivost.⁴⁵⁸

*Propositio vera est propositio non falsificans se principaliter sicut est significans naturaliter aut ex impositione vel impositionibus qua vel quibus ultimo fuit imposita ad significandum. (...) Propositio falsa est oratio falsificans se vel oratio non falsificans se principaliter aliter quam est significans naturaliter, ex impositione, vel impositionibus qua vel quibus ultimo fuit imposita ad significandum.*⁴⁵⁹

⁴⁵⁸Swyneshed rozlišuje několik různých typů sebefalzifikace, protože se však nebudeme zabývat detaily jeho řešení různých typů paradoxů, nebude zde rozebírána ani jeho typologie sebefalzifikace. K detailům srv. Roger Swyneshed: *Insolubilia*, no. 3–8, str. 181–184.

⁴⁵⁹Srv. Roger Swyneshed: *Insolubilia*, no. 14–15, str. 185–186.

Spade upozorňuje na to, že tuto definici je možno interpretovat dvojím způsobem: 1) tak, že nepravdivá je propozice, která je buďto sebefalzifikující, nebo která není sebefalzifikující a signifikuje, že je tomu jinak, nežli jak tomu je, nebo 2) tak, že nepravdivá propozice signifikuje, že je tomu jinak, nežli jak tomu je, ať už je či není sebefalzifikující. Druhá ze zmíněných interpretací je opřena především o skutečnost, že Swyneshed považuje za nutné dokazovat vztah mezi sebefalzifikací a nepravdivostí pomocí zvláštního důkazu, přestože by se (v případě první interpretace) jednalo jednoduše o triviální důsledek definice nepravdivosti. Pro první interpretaci hovoří především právě definice pravdivé propozice: Předpokládejme nejprve, že již předem vyloučíme možnost, že by věta mající pravdivostní hodnotu nesignifikovala ani tak, jak tomu je, ani jinak, nežli jak tomu je. Pravdivá propozice má pak splňovat konjunktivně tyto podmínky: nebýt sebefalzifikující a signifikovat, že je tomu jak, jak tomu je. Nepravdivá propozice pak musí nespĺňovat alespoň jednu z těchto podmínek, a tedy (přesně dle první interpretace) být sebefalzifikující nebo signifikovat, že je tomu jinak, nežli jak tomu je. Mimoto při druhé interpretaci by definice nepravdivosti nebyla úplná, ba dokonce by byla zavádějící, protože existují nepravdivé propozice signifikující tak, jak tomu je (pro něž tedy neplatí, že signifikují, že je tomu jinak, nežli jak tomu je). (Přestala by být zavádějící pouze v případě, že bychom definici neinterpretovali jako ekvivalenci, což je nepravděpodobná interpretace.)

V důsledku je možno jako Swyneshedovu teorii pravdy přijmout jak definici, tak daný předpoklad, problém rozlišení těchto dvou otázek je však především v tom, že při první interpretaci vyznívá teorie *ad hoc*. A tato možnost zůstává nadále otevřena vzhledem k definici pravdivé věty, která je interpretačně jednoznačná, nicméně má podobné

Bezprostředními důsledky těchto tezí je, že lhářské věty jsou, jakožto věty sebefalzifikující, nepravdivé. Podstatnější z obecněsémantického hlediska však je, že jsou od sebe odděleny pojmy reprezentace skutečnosti (resp. signifikace tak, jak tomu reálně je) a pravdivosti: lhářská věta reprezentuje skutečnost, protože je nepravdivá a netvrdí nic dalšího. Obecněji řečeno: existují věty, které adekvátně reprezentují existující stav věcí, a přesto jsou nepravdivé. Swyneshedovo řešení tak přichází se zcela zásadní revizí korespondenční teorie pravdy.

Jeden z klíčových důsledků dané teorie pravdy, který zároveň Swyneshed uvádí (a který je mu ostatně vytýkán jeho oponenty), je, že kontradiktorní propozice mohou mít stejné pravdivostní hodnoty. Uvažujeme-li totiž následující dvě propozice:

(1) *(1) je nepravdivá.*

(2) *(1) není nepravdivá.*

zjistíme, že mají dle Swyneshedovy teorie stejnou pravdivostní hodnotu, tj. jsou obě nepravdivé.⁴⁶⁰ První z nich je totiž sebefalzifikující, a tedy nepravdivá. Druhá není sebefalzifikující, avšak signifikuje, že je tomu jinak, nežli jak tomu je (právě proto, že první propozice je nepravdivá).⁴⁶¹ Skutečnost, že obě propozice jsou, navzdory shodné pravdivostní hodnotě, označeny za kontradiktorní, ukazuje, že Swyneshed trvá na čistě syntaktické definici kontradiktornosti.

Toto pojetí má však následující, analogický důsledek: ekvivalentní propozice mohou mít odlišnou pravdivostní hodnotu.⁴⁶² Tuto tezi je možno

vlastnosti, jako definice nepravdivé věty.

⁴⁶⁰Catarina Dutilh Novaes nazývá tuto teorii (s odkazem na Priestův dialetheismus) „dipseudismus“. Srv. Dutilh Novaes (2008a), str. 14.

⁴⁶¹Srv. Roger Swyneshed: *Insolubilia*, no. 14–15, 185–186.

⁴⁶²Toto pojetí je neobvyklé především proto, že ekvivalence je standardně považována za postačující podmínku pro symetrii. Na druhou stranu, princip symetrie umožňuje zohlednit odlišnost kontextů, jako v tomto případě, kde kontextuální odlišnost je dána autoreferencí (srv. Sorensen (2004), str. 166). Ze Swyneshedových pokračovatelů se, jak se zdá, k této tezi explicitně přihlašuje John Wesel, když o paradoxních kontextech tvrdí, že „*in talibus*

ukázat na následující dvojici propozic:

(1) (1) je nepravdivá.

(2) (1) je nepravdivá.

Podobně jako v předchozím případě je (1) nepravdivá jakožto sebefalzifikující propozice. Je-li však (1) nepravdivá, je (2) pravdivá, protože není sebefalzifikující a signifikuje, že je tomu tak, jak tomu je.

Pakliže obě dvojice propozic tvrdí právě to, co tvrdí zjevně, je otázka jejich ekvivalence či kontradiktornosti věcí jejich signifikace. Tato skutečnost ještě více oslabuje dopad reprezentačních vlastností na sémantické vlastnosti propozic.

Tato skutečnost má rovněž zásadní důsledky pro možné námitky proti jednomu aspektu Swyneshedovy teorie paradoxů. Jak již bylo řečeno, uvažuje Swyneshed případy propozic, které nemají pravdivostní hodnotu, protože je možno z nich odvodit, že nerepresentují skutečnost, jako např. propozice: „*Haec principaliter non significat sicut est*“.⁴⁶³ Paradoxní věty tohoto typu Swyneshed přirovnává k jinému typu propozic postrádajících pravdivostní hodnotu, totiž k propozicím o budoucích nahodilých událostech. Platí-li tato analogie, jedná se o propozice, u nichž vzniká *truth-conditional gap*: těmto propozicím neodpovídá ani „pozitivní“, ani „negativní“ fakt, ale určitý „nulový“ fakt, lze-li to tak říci. Na rozdíl od

casibus propositio falsa convertitur cum vera et e converso“, srv. Joannes de Vesalia: *Quaestiones super insolubilibus*, q. 1, ad. 1, ll. 339–340.

⁴⁶³Srv. Roger Swyneshed: *Insolubilia*, no. 2, str. 180–181, no. 32, str. 191: „*Propositio nec principaliter significans sicut est nec aliter quam est aliter quam est, id est, quae nec est vera nec falsa, est propositio significans aliquo modo esse et illa sic significando est pertinens ad inferendum se ipsam non significando principaliter sicut est, sicut haec propositio „Haec principaliter non significat sicut est“, demonstrata illa eadem, quae principaliter significat quod ipsa non significat sicut est. (...) omnis propositio significans principaliter sicut est vel aliter quam est sive sit de praesenti sive de praeterito sive de futuro, sive de necessario sive de contingenti, cujus veritas dependet a presenti est vera vel falsa et nulla alia. Ex quo patet quod multae sunt propositiones quae nec sunt verae nec falsae cujusmodi sunt illae „Haec significat aliter quam est“, eadem demonstrata sic principaliter significante, „Tu eris mortuus cras“, et universaliter omnes propositiones de futuro contingenti quarum veritas non dependet a praesenti.*“

pozitivních a negativních faktů však nemají nulová fakta ontologický status, nejedná se jednoduše o další typ faktů, protože pak by daná věta mohla být označena za nepravdivou. To, že větě odpovídá nulový fakt, neznamená, že reálně existuje nějaký stav věcí, který by mohl určitou větu učinit pravdivou (či nepravdivou). Tento „vztah“ proto nezakládá u věty sémantický status: neurčitost pravdivostní hodnoty není sama pravdivostní hodnotou, a tím, že větě upíráme sémantický status, jí nepřipisujeme nějaký specifický sémantický status.⁴⁶⁴ Právě toto pojetí brání specifickým formám *revenge*-argumentů. Skutečnost, že propozice nesignifikuje ani tak, jak tomu je, ani jinak, nežli jak tomu je, není jednoduše „součtem“ dvou negativních faktů. Není tedy možno argumentovat, že např. propozice „*Haec significat aliter quam est*“ je jednoduše nepravdivá, protože signifikuje jinak, nežli jak tomu je (protože dle předpokladu platí, že nesignifikuje tak, jak tomu je, a zároveň nesignifikuje jinak, nežli jak tomu je).⁴⁶⁵ Je totiž třeba ostře odlišit upření sémantického statusu a jeho připsání, čili na terminologické rovině formulace „*propositio non significat sicut est/aliter quam est*“ a „*propositio significat sicut est/aliter quam est*“. Konkrétně platí tyto vztahy: z toho, že propozice signifikuje tak, jak tomu je, vyplývá, že nesignifikuje jinak, nežli jak tomu je, a z toho, že signifikuje jinak, nežli jak tomu je, vyplývá, že nesignifikuje tak, jak tomu je, neboli z připsání jednoho sémantického statusu vyplývá upření druhého. V opačném směru však tato implikace neplatí: upření jednoho sémantického statusu neimplikuje připsání jiného,

⁴⁶⁴Zjevné je to právě na analogickém případě propozic o nahodilých budoucích událostech: kdyby *truth-conditional gap* byl sám určitým faktem, byla by věta „*Zítرا bude pršet*“ jednoduše nepravdivá, protože by jí odpovídal fakt odlišný od faktu, který je postačující podmínkou její pravdivosti.

⁴⁶⁵Tuto formu *revenge-argumentu* lze nalézt u Ralpa Strodeho; srv. Ralph Strode: *De insolubilibus*, str. 79: „*Nam a* [i.e. „*Haec significat aliter quam est.*“] *significat quod ipsummet a significat aliter quam est; et secundum istam opinionem ipsa non significat aliter quam est; ergo, non est ita sicut a significat; ergo, a est falsum.*“ Tato argumentace je podle všeho převzatá z traktátu o insolubilitách od Roberta Flanda (zde je však citována Strodeho verze jakožto explicitnější), srv. Robert Fland: *Insolubilia*, § 33, str. 67.

není-li vyloučena možnost, že daná propozice postrádá sémantický status.

Celá situace je však ještě složitější, přinejmenším ve Swyneshedově pojetí: analogie mezi propozicemi o nahodilých budoucích událostech a daným typem paradoxů vykazuje zároveň zásadní rozdíl, který nás nutí reformulovat rovněž předběžný pojem nulového faktu, a v důsledku pojem faktu jakožto pravdivostní podmínky propozice vůbec. Uvažujme nejprve následující příklad:

(1) *Zítřka bude pršet.*

(2) *(1) nesignifikuje tak, jak tomu je, ani jinak, nežli jak tomu je.*

Jedná se zjevně o dva odlišné typy propozic: první z nich je tvrzením o mimojazykové skutečnosti, zatímco druhá je tvrzením o sémantickém statusu určitého jazykového výrazu (přesněji: je upřením sémantického statusu). V daném případě lze rovněž (relativně neproblematicky) předpokládat, že zatímco (1) nemá sémantický status, (2) jej má. Nulový fakt, kterému odpovídá (1), je zřetelně odlišný od faktu, že propozici (1) odpovídá nulový fakt.

Uvažujme však následující Swyneshedův paradox (kde ukazovací zájmena obou propozic ukazují na propozici (3), přičemž obě propozice vyjadřují právě to, co explicitně tvrdí):

(3) *Illa non significat sicut est.*

(4) *Illa non significat sicut est.*

Swyneshedova formulace obsahuje explicitně pouze propozici (3), propozici (4) budeme používat pouze pro ilustraci Swyneshedovy sémantické analýzy propozice (3). Swyneshed nabízí následující řešení:

Concedenda est illa: 'Illa non significat sicut est'. Et concedendum est quod ita est quod illa non significat sicut est. Et concedendum est quod illa sic principaliter significat. Et neganda est consequentia illa: «ergo ita est sicut illa significat principaliter». Sed oportet addere antecedenti quod illa non

*foret pertinens ad inferendum se ipsam non significare sicut est. Et si illud addatur, illud est negandum. Nam sequitur immediate «Illa non significat sicut est; ergo illa non significat sicut est».*⁴⁶⁶

Oproti propozici o budoucích nahodilých událostech zde můžeme pozorovat zásadní rozdíl: obě propozice jsou tvrzeními o sémantickém statusu určitého jazykového výrazu, totiž o sémantickém statusu autoreferenční propozice „*Illa non significat sicut est*“ (tj. propozice (3)). Zároveň platí, že na rozdíl od případu propozic o budoucích nahodilých událostech by oběma propozicím měl odpovídat tentýž fakt, protože jsou ekvivalentní.⁴⁶⁷ Dle obvyklého řešení Swyneshed považuje propozici (3) za postrádající sémantický status: propozici (3) tedy odpovídá nulový fakt. Pakliže jsou však obě propozice ekvivalentní, odpovídá jim tentýž nulový fakt a měly by obě postrádat sémantický status. To však zjevně není Swyneshedovo řešení: Swyneshed naopak tvrdí, že je třeba *uznat, že je tomu tak*, že propozice (3) nesignifikuje tak, jak tomu je. To by přesto nemělo vést k tomu, že

⁴⁶⁶Srv. Roger Swyneshed: *Insolubilia*, no. 108, str. 219.

⁴⁶⁷Swyneshed analyzuje analogický případ na kontradiktorních propozicích, z nichž jedna je nepravdivá a druhá postrádá sémantický status; srv. Roger Swyneshed: *Insolubilia*, no. 105, str. 218. Tato analogie sice nemá explicitní oporu ve Swyneshedově textu, na druhou stranu není nic, co by jí mohlo bránit, vezmeme-li v potaz Swyneshedův rozbor kontradikce v těchto kontextech.

O tomto důsledku Swyneshedovy teorie však explicitně uvažují jeho kritici, totiž Fland a v návaznosti na něj Strode, když uvažují o problému vztahu mezi konvertibilitou a sémantickým statusem v paradoxních kontextech. Fland tvrdí, že v důsledku Swyneshedovy sémantiky dochází buďto k tomu, že dvě propozice, které signifikují totéž, nejsou konvertibilní (*non convertuntur*), nebo k tomu, že jsou konvertibilní propozice s odlišným sémantickým statusem. Z hlediska interpretace celé pasáže vzniká pochopitelně otázka, co se zde míní konvertibilitou, zdali ekvivalence a zaměnitelnost, či vzájemná odvoditelnost (či něco jiného). To je však pro náš problém irelevantní, protože Fland explicitně tvrdí, že by tyto propozice s odlišným sémantickým statusem měly signifikovat zcela totéž, neboli (dle naší terminologie) být ekvivalentní. Srv. Robert Fland: *Insolubilia* §§ 23, 33, str. 65, 67. Tuto argumentaci opět podrobněji rozvádí Ralph Strode, který explicitně upozorňuje, že takovéto řešení je nemožné, protože naráží na princip symetrie: „*Et impossibilitas istius conclusionis de se est satis evidens, quia nulla penitus potest assignari ratio quare una convertibilium potius sit vera quam reliqua, vel potius nec sit vera nec falsa quam reliqua, vel potius nec significet aliter quam est nec sicut est quam reliqua.*“ Srv. Ralph Strode: *De insolubilibus*, str. 79. (Závěr citace je relevantní pro právě diskutovaný problém.)

propozice (3) získá sémantický status právě na základě toho, že jej postrádá, ačkoli tvrdí právě to, že nemá určitý sémantický status (toto odvození je explicitně popřeno v právě citované pasáži).

Dalším zásadním aspektem této odpovědi je skutečnost, že Swyneshed používá pojmenování nulových faktů, jako zde „*ita est quod illa non significat sicut est*“. Nulový fakt může být ve Swyneshedově pojetí předmětem jak pojmenování, tak tvrzení, tak akceptování. To, že je nulovým faktem, pro nás znamená, že neimplikuje udělení sémantické hodnoty určitému jazykovému výrazu, neboli není pravdivostní podmínkou propozice. Při konfrontaci případů propozic o budoucích nahodilých událostech a paradoxních propozic postrádajících sémantický status vzniká nutnost rozlišit dva typy „nulovosti“, totiž absolutní a relativní.⁴⁶⁸ V případě propozic o budoucích nahodilých událostech lze hovořit o absolutně nulových faktech, což je důvodem upření sémantického statusu relevantní propozici. Tento nulový fakt je však nulový vůči všem relevantním propozicím: neexistuje propozice, kterou by tento fakt činil pravdivou či nepravdivou, není-li pojat jako součást širšího faktu (jako v uvedeném případě faktu, že propozice tvrdící, že zítra bude pršet, nemá určitý sémantický status). V případě paradoxních propozic postrádajících sémantický status je situace odlišná: jak lze ukázat na uvedeném příkladu, tentýž fakt je nulový vůči jedné propozici a nenulový vůči druhé. Co více, tentýž nulový fakt funguje takto relativizovaně vůči ekvivalentním propozicím. Předpokládáme-li v obou případech identitu daného faktu, je třeba provést další zásadní konceptuální revizi, již Swyneshedova sémantika implikuje: pojem relativní nulovosti vede k rozlišení mezi pojmem faktu a pojmem pravdivostní podmínky (pravditele). Otázku, vůči kterým

⁴⁶⁸Toto rozlišení řeší Spadeovy návrhy argumentace proti Swyneshedovi, které se pokoušejí rekonstruovat paradoxy právě na základě pojmu reprezentace skutečnosti. (Srv. Spade (2007).)

propozicím je fakt nulový, a vůči kterým ne, je nutno rozhodovat teprve kontextuálně.⁴⁶⁹

Pro rozhodnutí této kontextuální charakterizace slouží právě pojem odvoditelnosti popření reprezentace reality, podobně jako v případě různých variant paradoxu Lháře pojem odvoditelnosti nepravdivosti. Lze dokonce říci, že role, již sehraává skutečnost, že propozice implikuje (sama či spolu s dalšími kontextuálně danými předpoklady) svou nepravdivost, resp. to, že nereprezentuje realitu, je základem pro zcela zásadní revizi základních sémantických pojmů, totiž pojmů reprezentace a pravdivosti, případně pojmu a funkce faktů v propoziční sémantice.

2.2.4.3.2 Kritika Swyneshedovy pozice

Možnosti kritiky Rogera Swynesheda, jakkoli jeho pozice může vyhlížet nepřijatelně, jsou značně omezené. S výjimkou explicitních některých variant *revenge*-argumentace totiž hlavní zdroje kritiky formuloval jako speciální důsledky vlastní sémantiky sám Swyneshed, dokonce se za tyto teze postavil a učinil je součástí své sémantiky, což činí určitou nabízející se kritiku bezbrannou: především se jedná o důsledky pro pojem kontradikce a logického vyplývání a vztah mezi pojmy reprezentace a pravdivosti, případně obecněji pro různé způsoby sémantické charakterizace jazykových výrazů. Jediným možným zdrojem problémů by byla konzistence Swyneshedovy pozice, a ta je, jak se zdá, zachována, byť za cenu pojmových rozlišení, která přinášejí nutnost zásadně revidovat intuitivní sémantické pojmy. Odkaz na neintuitivnost je však, jak bylo řečeno, relativně slabou námitkou. Podobně to platí rovněž pro odpověď na

⁴⁶⁹V tomto daná pozice vykazuje podobnost s nulifikačním řešením paradoxů, kde však vzhledem k odlišné základní sémantice kontextualita rozhoduje nikoli o sémantickém statusu, nýbrž o smysluplnosti, resp. správnosti utvoření. (U dalších dvou zde rozebíraných pozic je problém řešen odlišným způsobem, který neklade na kontextualitu důraz stejným způsobem, protože jednotlivé tokeny téhož typu nejsou nutně synonymní.)

otázku, nevyvolává-li Swyneshedova revize sémantiky přílišné škody. Vzhledem k explicitnosti své teorie se rovněž Swyneshedův přístup vyhýbá kritice z hlediska nespecifičnosti.⁴⁷⁰

Problém úplnosti, podobně jako u předchozích řešení, naráží na otázku, jak by bylo možno v rámci daného přístupu vyřešit paradox Pravdomluvy: Swyneshed nedává odpověď, ani není zřejmé, jakou by taková odpověď měla v rámci jeho sémantiky mít podobu. Na druhou stranu, zdá se, že dané řešení se dokáže efektivně vyhnout *revenge*-argumentům v případě propozic, které jsou výjimkou z principu bivalence.

Zásadní výzvou však, přinejmenším pro Swyneshedovu verzi daného řešení, zůstává otázka teoretického odůvodnění dané revize (která je pochopitelně tím naléhavější, čím rozsáhlejší tato revize je). Swyneshed sice celé řešení zahrnuje již do definice základních sémantických pojmů, vzhledem k neintuitivnosti důsledků se však nabízí námitka, že jím podané definice neposkytují adekvátní analýzu daných sémantických pojmů. Vzhledem k tomu, že praxe definování obsahuje neeliminovatelný prvek arbitrárnosti, nemá tato námitka opět závažnější dopad.

Swyneshedova pozice v řešení sémantických paradoxů, bez ohledu na to, zda jej budeme považovat za případ autorů zvaných „*mediantes*“, představuje patrně jeden z nejvíce tvůrčích přístupů k dané problematice ve středověké sémantice. Závažnost revize, kterou autor provádí, stejně jako důslednost jejího provedení pro nás mohou být přinejmenším ukázkou možností, které nabízí určitá sémantická teorie a domyšlení jejích důsledků.

2.2.4.4 Řešení na základě analýzy pravdivostních podmínek.

Poslední řešení, které budeme rozebírat, a k jedné z jehož verzí se

⁴⁷⁰Otázku správnosti diagnózy můžeme ponechat stranou. Vzhledem k tomu, že za chybu je označena definice určitého pojmu, jsou možnosti kritiky takovéto diagnózy minimální.

řadí rovněž řešení Jana Buridana, je založeno na analýze pravdivostních podmínek propozice. Konkrétněji: daná řešení revidují opět první z uváděných předpokladů, tedy tezi, že lhářské věty tvrdí právě to, že jsou nepravdivé. Standardně se jedná o tezi, že lhářské věty tvrdí kromě své nepravdivosti rovněž svou vlastní pravdivost. Tento princip se přitom vyskytuje ve dvou základních variantách: obecné a speciální. Podle obecné varianty této pozice platí, že každá propozice vyjadřuje implicitně svou vlastní pravdivost, zatímco podle speciální varianty dochází u lhářských vět k tomu, že tvrdí kromě vlastní nepravdivosti rovněž vlastní pravdivost, ale důvodem není tentýž obecný princip, který je základem obecné varianty, nýbrž jiné obecněsémantické principy. Mimo těchto dvou variant existuje příbuzná tradice řešení sémantických paradoxů odvozující se od traktátu o insolubiliích Williama Heytesburyho. Heytesburyho pozice formulována pomocí terminologie obligací je založena primárně na přijatelnosti situace, kdy lhářské věty tvrdí více nežli jen vlastní nepravdivost. Na rozdíl od samotného Heytesburyho se jeho pokračovatelé pokoušejí odpovědět rovněž na otázku, co konkrétně dané věty tvrdí, a tím se přibližují k předchozím dvěma variantám řešení na základě analýzy pravdivostních podmínek. Dle těchto řešení jsou pak paradoxní věty redukovány na příklady prosté kontradikce (tedy na jednoduše nepravdivé propozice), nebo je přinejmenším znemožněno odvozovat z nich paradoxní důsledky.

2.2.4.4.1 Silná verze řešení na základě

analýzy pravdivostních podmínek

Nejstarší v tuto chvíli doložená verze silné varianty této pozice v západní tradici pochází od Bonaventury z Bagnoregia, který ve svých *Quaestiones disputatae de mysterio trinitatis* tvrdí, že každá propozice tvrdí svou vlastní pravdivost (*asserit se esse veram*). Paradoxní propozice, jako

tvrzení, že neexistuje žádná pravda, proto zahrnují kontradikci, jsou z nich odvoditelné dvě kontradiktorní propozice, a jsou z toho důvodu nepravdivé a neuchopitelné správně uvažujícím intelektem (*falsum et inintelligibile ab intellectu recte apprehendente*).⁴⁷¹ Není ovšem zcela zřejmé, je-li to právě Bonaventurův text, který inicioval daný typ řešení. Tezi, že každá propozice tvrdí vlastní pravdivost, zastává z prokazatelně vlivných autorů Walter Burley, přestože jeho vlastní řešení je slabou formou restriktionismu.⁴⁷² Silná varianta se jako klíčová součást řešení objevuje u Jana Buridana, Alberta ze Saxony a dalších autorů. Různé varianty této pozice budou analyzovány na řešení Jana Buridana v jeho posunech, proto se mu pro tuto chvíli nebudeme podrobněji věnovat.

2.2.4.4.2 Slabá verze řešení na základě pravdivostních podmínek. Thomas Bradwardine

Bradwardinovo řešení paradoxu Lháře⁴⁷³ je založeno na tezi, že lhářská věta tvrdí kromě své nepravdivosti rovněž svou pravdivost. Tato skutečnost je však důsledkem specifických sémantických principů aplikovaných v daném kontextu, nikoli důsledkem obecné teze, podle níž by každá věta tvrdila svou vlastní pravdivost.

Bradwardinovo řešení je založeno na definici pravdivé a nepravdivé propozice a obecněsémantických předpokladech. Pojem pravdivé propozice je definován standardním signifikačním způsobem:

⁴⁷¹Podle: Spade (1975), str. 53.

⁴⁷²Srv. Walter Burley: *Insolubilia Gualteri Burlei*, III, str. 272. Burley uvádí tuto tezi mj. přímo ve svém řešení sémantických paradoxů, funkce této teze v rámci daného řešení však není zcela jasná. Mimochodem, Ockhamovo řešení, které je prokazatelně psané pod Burleyho vlivem, dokonce je patrně zkráceným výtahem z Burleyho traktátu o sémantických paradoxech, již s touto tezí vůbec nepracuje. (Srv. Guillelmus Ockhamus: *Summa logicae* III.3, cap. 46, str. 744nn.)

⁴⁷³K obecnému rozboru Bradwardinovy pozice srv. Spade (1981), Dutilh Novaes (2008a), Read (2002).

[P]ropositio vera est oratio significans tantum sicut est. (...) [P]ropositio falsa est oratio significans aliter quam est.⁴⁷⁴

Obvyklými předpoklady jsou pak princip bivalence, možnost autoreference u propozic, de Morganovy zákony, princip eliminace disjunkce a klasické pravdivostní podmínky pro konjunkce a disjunkce. Mimo tyto však Bradwardine zavádí sémantický princip, který je základem jeho řešení paradoxu Lháře, tzv. „princip uzávěru“ (*closure principle*):⁴⁷⁵

[Q]uelibet propositio significat sive denotat „ut nunc“ vel „simpliciter“ omne quod sequitur ad illam vel „ut nunc“ vel „simpliciter“.⁴⁷⁶

Princip uzávěru ve zkratce tvrdí, že každá propozice vyjadřuje všechno to, co z ní logicky vyplývá, a to buďto absolutně, nebo kontextuálně.⁴⁷⁷

⁴⁷⁴Srv. Thomas Bradwardine: *Insolubilia Thomae de Bradwardine*, 6.03, str. 297.

⁴⁷⁵Tento název je odvozen z analýzy Stephena Reada: srv. Read (2002), str. 191, Read (2006), str. 311.

⁴⁷⁶Ke všem těmto předpokladům srv. Thomas Bradwardine: *Insolubilia Thomae de Bradwardine*, 6.04, str. 297.

⁴⁷⁷Přesná interpretace této formulace není možná vzhledem k tomu, že nemáme k dispozici traktát o logickém vyplývání, který by bylo možno jednoznačně připsat Bradwardinovi. Rozdíl mezi „ut nunc“ a „simpliciter“ konsekvencemi však přibližně odpovídá rozlišení mezi materiální a striktní implikací (jak bude ještě ukázáno dále). Srv. též Read (2002), str. 209nn.

Není zcela zřejmé, zdali si byl Bradwardine vědom důsledků této teze. Mezi patrně nejkontroverznější důsledky patří to, že každá věta kontextuálně vyjadřuje všechny pravdivé propozice a absolutně všechny propozice nutné (na základě paradoxů materiální, resp. striktní implikace), předpokládáme-li klasické pojetí logického vyplývání, přičemž pro opak nemáme vzhledem k této terminologii důvod. V důsledku to znamená (protože Bradwardine používá signifikantní definici pravdivosti), že věta je pravdivá tehdy a jedině tehdy, jsou-li pravdivé rovněž všechny nutné pravdivé věty, a v zásadě jsou-li pravdivé všechny pravdivé věty vůbec. A protože signifikantní definice pravdivosti je variantou korespondenční teorie pravdy, znamená to, že pravdivostními podmínkami každé propozice je kompletní stav aktuálního světa a společné charakteristiky všech světů možných (tedy všechny nutné stavy věcí). Tento důsledek sám by ovšem byl únosný. Problém vzniká při analýze hyperintenzionálních kontextů, případně v epistemologii: znalost pravdivosti propozice předpokládá (dle Bradwardinovy definice pojmu pravdivé propozice) vědění, že je tomu tak, jak propozice tvrdí všemi způsoby. Jinými slovy: není možno mít znalost libovolné propozice, aniž bychom měli znalost všech nutných pravd, např. kompletního systému logiky. Protože takovýchto propozic je nekonečné množství (dle principu uzávěru), znamená to, že libovolný poznatek předpokládá znalost nekonečného množství propozic. Takovýto důsledek lze pochopitelně považovat za příliš silný. Navíc, i kdybychom chtěli tvrdit, že Bradwardine nepracuje s tímto pojetím logického vyplývání, přesto by princip uzávěru mohl vyžadovat potvrzení nekonečného počtu propozic k verifikaci libovolné

Důsledkem těchto předpokladů je, že každá paradoxní propozice (tzn. propozice tvrdící svou vlastní nepravdivost, resp. popírající svou vlastní pravdivost) signifikuje navíc svou vlastní pravdivost. Důkaz této teze pro zesílenou lhářskou větu probíhá následujícím způsobem (bude uvedena pouze zkrácená verze argumentu, kde předpokládáme, že lhářská věta primárně signifikuje pouze to, že není pravdivá): tvrdí-li daná propozice, že není pravdivá, pak odtud vyplývá, že tomu není zcela tak, jak signifikuje (na základě definice pravdy), a signifikuje-li pouze to, že není pravdivá, není tomu tak, že daná propozice není pravdivá (daná propozice totiž vyjadřuje pouze skutečnost týkající se jí samé jakožto svého jediného supozita). Důsledkem dané propozice tedy je, že je pravdivá. A je-li toto jejím logickým důsledkem, pak daná propozice tento svůj logický důsledek rovněž signifikuje, a to na základě principu uzávěru.⁴⁷⁸ Pakliže určitá věta signifikuje jak svou vlastní pravdivost, tak svou vlastní nepravdivost, pak ovšem signifikuje, že je tomu jinak, nežli jak tomu je (předpokládáme-li, jako Bradwardine, platnost principu bivalence), a je tedy nepravdivá.⁴⁷⁹

Shrneme-li tento postup, pak je Bradwardinovo řešení založeno na tom, že lhářská věta signifikuje kromě své vlastní nepravdivosti rovněž svou vlastní pravdivost, a je tedy jednoduše případem kontradikce, čili nepravdivé věty. Skutečnost, že signifikuje vlastní pravdivost, je zajištěna principem

propozice.

⁴⁷⁸ „[S]it *a* propositio significans se non esse veram (...) et sequitur: *a* non est verum, ergo non ita totaliter est sicut significatur pro *a* (...) et per *a* tantum significatur *a* non esse verum, ut ponitur, ergo (...) non est ita quod *a* <non> est verum, ergo (...) *a* significat se esse verum.“ Thomas Bradwardine: *Insolubilia Thomae de Bradwardine*, 6.054, str. 299.

Analogicky lze pochopitelně totéž prokázat pro jednoduchou lhářskou větu tvrdící vlastní nepravdivost: „[S]i aliqua propositio significat se esse falsam, <tunc> ex hac sequitur ipsam non esse veram, et (...) ipsa significat se non esse veram, ergo (...) ipsa significat se esse veram.“ Srv. Thomas Bradwardine: *Insolubilia Thomae de Bradwardine*, 6.055, str. 299.

⁴⁷⁹ „[S]i aliqua propositio significet se non esse veram vel se esse falsam preter hoc significat se esse veram preter hoc significat se esse veram (...); ergo significat aliter quam est, ergo (...) est falsa.“ Thomas Bradwardine: *Insolubilia Thomae de Bradwardine*, 6.056, str. 299–300.

uzávěru: z dané propozice je možno v daném kontextu odvodit, že je pravdivá, a každá věta vyjadřuje všechny své logické důsledky. Prostřednictvím principu uzávěru a principů klasické logiky je tedy možno lhářskou větu redukovat z paradoxní věty na kontradikci, tj. větu jednoduše nepravdivou.

Některé aspekty Bradwardinova řešení, jak ty, které má jeho přístup společné s ostatními variantami celého přístupu, tak ty specifické pro tuto variantu, budou probírány dále v souvislosti se systematickým posouzením Buridanova řešení sémantických paradoxů. Zde se proto zaměříme pouze na dílčí kritiku. Řešení je pochopitelně specifické (ačkoli je v tomto ohledu řešení diagnostického problému implicitní, nikoli explicitní)⁴⁸⁰ a vzhledem k zachování klasické logiky se rovněž vyhýbá neúměrným škodám a zachovává naše logikosémantické intuice. Opomineme-li v tuto chvíli problém úplnosti, který je specificky vyvolán otázkou, jak by daný přístup mohl vyřešit paradox Pravdomluvky (Bradwardine sám problém neřeší, Stephen Read však podává návrh takového řešení v rámci bradwardinovské sémantiky), zbývá nám otázka, nepoužívá-li daný přístup *ad hoc* postuláty. Jako *ad hoc* postulát se zde jeví jedno rozšíření klasické sémantiky, které je zároveň zásadní pro celý přístup, spočívající v přijetí principu uzávěru. Bradwardine sám princip pouze zavádí, aniž by jej odůvodnil, a vzhledem k nesamozřejmosti tohoto principu lze toto považovat za zcela jistě zásadní problém. Pochopitelně i tato námitka má pouze podmíněnou platnost: lze uvažovat o tom, že tento princip není v Bradwardinově textu odůvodněn, přesto je však možno jej uspokojivým způsobem odůvodnit.⁴⁸¹

⁴⁸⁰Dokonce díky principu uzávěru je schopno podat obecněji založené odůvodnění chyby v rámci paradoxní argumentace (což platí i pro ostatní verze tohoto přístupu).

⁴⁸¹Vzhledem k uvedené námitce se však lze také naopak domnívat, že tento princip lze

2.2.4.4.3 William Heytesbury a jeho pokračovatelé

Řešení Williama Heytesburyho (cca 1313–1373) je jednou z variant řešení založeného na popření předpokladu, že lhářská věta tvrdí právě to, že je nepravdivá. Zahajuje tradici řešení formulovaných explicitně pomocí terminologie obligací, přesněji řečeno pomocí otázek, zda lze či nelze připustit danost určité situace.⁴⁸² Při rozboru Heytesburyho pozice se přitom budeme věnovat pouze jednoduchým případům paradoxů, resp. pravidlům vztahujícím se na jednoduché varianty.⁴⁸³

Heytesbury uvažuje o paradoxních kontextech jako o situacích analyzovatelných v rámci teorie obligací. Z tohoto hlediska je klíčová možnost rozlišení situací na akceptovatelné (*admittendus*) a neakceptovatelné, čili na konzistentní a inkonzistentní. Obecným základem pro řešení paradoxů je pak teze, že paradoxní propozice nemůže v určitých kontextech vyjadřovat právě to, co zjevně tvrdí její termíny ve svém standardním významu.⁴⁸⁴ Důvodem je samotná definice paradoxní propozice, resp. korelativní definice paradoxní situace: paradoxní propozice je taková, která (pokud vyjadřuje právě to, co zjevně tvrdí její termíny ve svém standardním významu) je nepravdivá za předpokladu, že je pravdivá, a naopak:⁴⁸⁵ požadavek na zachování konzistence je totiž z hlediska teorie

uspokojivým způsobem vyvrátit.

⁴⁸²Pochopitelně rovněž *cassantes* používají podobnou terminologii, nicméně odlišným způsobem, protože v rámci tradice odvozené od Heytesburyho se jedná o otázku, zda akceptovat, či zamítnout celou situaci, zatímco u *cassantes* se jedná pouze o případnou nulifikaci konkrétních výrazů.

⁴⁸³K podrobným rozborům Heytesburyho pozice v kontextu teorie obligací srv. Spade (1979b) a Pironet (2000), (2008).

⁴⁸⁴William Heytesbury: *De insolubilibus*, no. 57, str. 288: „*Sed forte quia tamquam pro fundamento dictum est quod non est possibile quod aliqua propositio insolubilis significet praecise sicut verba illius communiter praetendunt cum toto casu ejusdem insolubilis.*“

⁴⁸⁵Srv. William Heytesbury: *De insolubilibus*, no. 45, str. 284: „*...propositio insolubilis est de qua fit mentio in casu insolubili quae, si cum eodem casu significet praecise sicut verba illius communiter praetendunt, ad eam esse veram sequitur eam esse falsam, et e converso.*“

obligací zcela zásadní. Na základě požadavku konzistence jsou pak udávána základní pravidla pro řešení paradoxů, která se odvíjejí od otázky, zda v rámci specifikace situace byl udán význam zkoumané, potenciálně paradoxní propozice. V případě, že ne, má být propozice analyzována způsobem, jaký odpovídá kontextům vně možných závazků.⁴⁸⁶ Pakliže je v rámci zadání situace udán předpoklad týkající se významu dané propozice, jsou diskutovány dvě možnosti: buďto daná propozice signifikuje právě tak, jak je dáno obvyklým významem jejích složek, nebo signifikuje tak, jak je dáno tímto obvyklým významem, ne však právě tak, čili je otevřena možnost, že signifikuje více nežli (např.) svou vlastní nepravdivost. Nastává-li první možnost, je daná situace neakceptovatelná:

*Secundo est advertendum quod si ponatur casus de insolubili, et cum hoc supponatur quod illud insolubile praecise significet sicut termini illius communiter praetendunt, casus ille nullatenus admittatur.*⁴⁸⁷

Vzhledem k tomu, že kritériem akceptovatelnosti situace je právě její konzistence, není možno akceptovat situaci, z jejíhož popisu vyplývá explicitní kontradikce, konkrétně to, že tatáž věta je zároveň pravdivá i nepravdivá. Pakliže však zadání situace neobsahuje požadavek, aby lhářská věta signifikovala *právě* to, že je nepravdivá, je možno uvažovat o akceptovatelnosti takovéto situace, protože za určitých podmínek může být popis této situace konzistentní. Na tyto případy se pak vztahuje další Heytesburyho pravidlo:

Tertio si fiat casus de insolubili, et cum hoc supponatur quod illud insolubile significet sicut termini ipsius praecise praetendunt non tamen sic praecise, admissio illo casu, concedendum est illud insolubile quocumque loco proponatur tamquam sequens, et negandum est illud esse verum

⁴⁸⁶Srv. William Heytesbury: *De insolubilibus*, no. 48, str. 284–285.

⁴⁸⁷Srv. William Heytesbury: *De insolubilibus*, no. 49, str. 285.

*tamquam repugnans.*⁴⁸⁸

Je vcelku zřejmé, proč je daná situace přijatelná: pokud jediným důvodem pro neakceptování situace je to, že její popis implikuje kontradikci, tyto rozšířené předpoklady umožňují konzistenci. Problematičtější je však otázka, jak je možno tvrdit, že daná propozice je nepravdivá, není-li specifikován její další význam. Odpověď na tuto otázku je však nejednoznačná, mj. proto, že není zcela jasná sémantika ekvivokace u Heytesburyho, konkrétně co do otázky vztahu základního a odvozeného významu dané propozice k jejím pravdivostním podmínkám.⁴⁸⁹ Ať již bude tento problém vyřešen jakkoli, lze provést následující shrnutí: Heytesburyho řešení není založeno na obecněsémantické tezi, která by byla speciálním aspektem teorie pravdivosti, nýbrž spadá přímo do kontextu obligací, a tedy do kontextu řešení otázky, jakým způsobem vést disputaci. Právě tento přístup umožňuje ponechat některé otázky otevřené, přičemž nejmarkantnější je právě otázka sekundárního významu lhářských vět. Samotná diskuze není navíc u Heytesburyho rozpracovaná zcela jednoznačným způsobem a vyvolává určité interpretační pochybnosti. Heytesburyho pokračovatelé se pokoušejí navázat na jeho řešení tak, že kombinují Heytesburyho řešení paradoxu Lháře s tezí, že daná věta signifikuje svou vlastní pravdivost. Řešení tedy přestává spadat čistě do kontextu obligací a aplikuje na kontextu teorie obligací nezávislé principy. Jedná se přitom v řadě případů o vědomou kombinaci Heytesburyho a Bradwardina, tedy o sjednocení dvou samostatných prvků britské sémantické tradice.⁴⁹⁰

⁴⁸⁸Srv. William Heytesbury: *De insolubilibus*, no. 50, str. 285.

⁴⁸⁹Např. Fabienne Pironet prezentovala v minulosti dvě interpretace, které se lišily právě ve vztahu k otázce vztahu mezi primárním a sekundárním významem. Srv. Pironet (2001) a (2008).

⁴⁹⁰Do této navazující tradice patří krom anonymních textů např. Robert Fland, Johannes Venator (John Hunter), Jan z Holandska či Pavel z Benátek. Srv. Pironet (2008), str. 265–283.

2.2.5 Buridanovo řešení sémantických paradoxů

Buridanovo řešení Lháře⁴⁹¹ je silnou variantou teze, že věta tvrdí svou vlastní pravdivost. Pomocí tohoto principu dochází, podobně jako v případě Bradwardina a ostatních, k redukci paradoxní propozice na jednoduchý případ kontradikce (a tedy nepravdivé propozice). Buridan tuto vágně formulovanou tezi formuluje dvěma odlišnými způsoby, kdy analyzuje pojem tvrzení vlastní pravdivosti nejprve pomocí pojmu signifikace, později pak pomocí pojmu virtuální implikace. V sekundární literatuře je tento posun označován jako přechod od „*meaning theory*“ k „*entailment theory*“.⁴⁹² Před samotným posouzením efektivity daného řešení se pokusme rekonstruovat posuny v Buridanově pozici, tak jak je možno je vysledovat chronologicky.⁴⁹³

⁴⁹¹K rozboru Buridanova řešení sémantických paradoxů srv. Spade (1972), Hughes (1982), Klima (2004a), (2008a), (2008b), Read (2002), Dutilh Novaes (2008a).

⁴⁹²Toto rozlišení zavedl Hughes (1982), str. 167nn.

⁴⁹³Buridan sám se dle Fabienne Pironet věnoval paradoxu Lháře v pěti svých textech, totiž v textech *De consequentiis*, *Quaestiones in primum librum Analyticorum Posteriorum*, *Quaestiones in Metaphysicam*, *Summulae de dialectica* (v traktátu *De fallaciis*) a *Sophismata*. U těchto textů pak Pironet uvádí relativní chronologii: *Quaestiones in primum librum Analyticorum Posteriorum*, *Quaestiones in Metaphysicam*, a *Sophismata*, přičemž zbývající texty, které obsahují pouze letmé zmínky, vynechává. Základem této chronologie je obsahová analýza, podle níž se Buridan ze stádia, kdy formuluje své řešení pomocí pojmu signifikace, dostává k řešení pomocí pojmu virtuální implikace, a to přes přechodné období, v němž uvažuje obě řešení. Srv. Pironet (1993).

Tento výčet není úplný (což je dáno pokračující ediční prací realizovanou od doby, kdy Fabienne Pironet svůj článek publikovala): Buridan diskutuje tento problém přinejmenším v jednom dalším textu, který zde bude rozebírán, totiž v *Questiones elencorum*. Soudě dle stejných kritérií by se mělo jednat o Buridanův text ze „středního“ období. K tomuto aspektu relativní datace Buridanových textů, založeném na stádiu řešení paradoxu Lháře, srv. van der Lecq – Braakhuis (1994), str. xv–xix.

Konečně text *Quaestiones topicorum* rovněž diskutuje problém paradoxu Lháře, avšak přes jistou podobnost Buridanovu ranému řešení je třeba konstatovat, že autorství daného souboru otázek je doposud nejisté (a právě řešení Lháře by hovořilo spíše proti Buridanovu autorství). K problému autorství tohoto textu srv. Green-Pedersen (2008), str. xvi–xxi. V případě, že by se jednalo skutečně o Buridanův text, šlo by o doklad nejstaršího Buridanova řešení, odvozeného patrně bezprostředně od Bradwardina, protože „Buridan“ v něm nezastává explicitně silnou verze tezi o tvrzení vlastní pravdivosti, ale tvrdí, že „...*est una propositio falsificans se, et quaelibet talis significat se esse veram et se*

2.2.5.1 *De consequentiis*

Za chronologicky nejstarší formulace Buridanova řešení Lháře lze považovat řešení z Buridanova komentáře ke *Druhým analytikám*, přičemž stejná pozice je prezentována krátce rovněž v Buridanově traktátu *De consequentiis*.⁴⁹⁴ Obě pasáže jsou si obsahově i terminologicky velmi blízké, přesto v nich lze vysledovat odlišnost, kvůli níž budou rozebrány obě. Zaměříme se tedy nejprve na formulaci z traktátu *De consequentiis*:

[I]n propositione asserente se esse falsam potest esse quod termini supponant pro eodem, et tamen ipsa est falsa; uerbi gratia, si aliquis dicat: «propositio quam ego profero est falsa». Et causa est quia, quamuis illa propositio **de sua forma designet idem esse pro quo termini supponunt et ita sit, tamen cum hoc, propter significationem praedicati, designat quod non sit idem. Quamcumque enim propositionem dicimus esse falsam designamus non esse idem pro quo etc. Ideo talis propositio designat esse idem et non esse idem, et ideo, licet qualiter significat ita sit, tamen non qualitercumque significat ita est, et ideo est falsa.**⁴⁹⁵

esse falsam...“ (Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones topicorum*, II,2, str. 84, ll. 11–12) Tato formulace by spíše naznačovala právě bradwardinovskou verzi řešení sémantických paradoxů, nebo obecněji vliv britské tradice. Mimochodem, pro Buridana by byl neobvyklý sám termín „*falsificans se*“ (přínejmenším v tomto použití), který by mohl svědčit např. o vlivu Swyneshedova řešení, stejně jako výskyt diskuze *open-pair* paradoxu, kterou lze nalézt v Buridanových autentických textech. Protože se však jedná v dané pasáži spíše o marginální otázku, chybí podrobnější diskuze, která by umožnila potvrdit tuto dílčí hypotézu. V každém případě nebude tato pasáž daného textu předmětem dalšího rozboru.

Následující rozbor se bude částečně opírat o relativní chronologii Fabienne Pironet, která bude doplněna o další texty relevantní pro výzkum daného problému (při jejich řazení budeme postupovat podle téže metody jako Pironet). Budeme se přitom opírat o pasáže z následujících textů: *De consequentiis*, *Quaestiones in primum librum Analyticorum Posteriorum*, *Questiones elencorum*, *Quaestiones in Metaphysicam*, a *Sophismata*. Text z *De fallaciis*, který obsahuje pouze letmou zmínku o dané problematice (která mimochodem vykazuje příklon k *meaning theory*, což je ale s ohledem na krátkost pasáže irelevantní) a odkaz na *Sofismata*, nebude rozebírán (srv. Johannes Buridanus: *De fallaciis*, 7.4.2, str. 112–113).

⁴⁹⁴Traktát *De consequentiis* je datován jeho editorem Hubertem Hubienem do roku 1335, resp. do období krátce po tomto roce: srv. Hubien (1976), str. 9–10.

⁴⁹⁵Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.5, ll. 27–36, str. 25–26. [Zvýraznil M.H.]

Buridan v uvedené pasáži rozšiřuje své supoziční pojetí pravdivosti v tom smyslu, že v jeho pojetí existují nepravdivé propozice splňující standardní supozičně formulované pravdivostní podmínky. Jeho použití signifikantní formulace definice pravdivosti je zde, jako i v ostatních případech, spíše terminologickou zkratkou, která nicméně pomocí rozlišení mezi „*qualiter significat ita est*“ a „*qualitercumque significat ita est*“ jasně rozlišuje mezi úplným a dílčím splněním pravdivostních podmínek propozice. Propozice tvrdící svou vlastní nepravdivost je skutečně nepravdivá, takže by měla splňovat své vlastní supoziční pravdivostní podmínky. Pravdivostní podmínky propozice však mají dva zdroje: propozice designuje své pravdivostní podmínky jednak na základě své formy (*de sua forma*), jednak na základě signifikace odvozené od její matérie, tj. od kategorematických termínů, přičemž v uvedeném případě je pro nás obzvláště důležitý vliv predikátu (*propter significationem praedicati*). Na dané formulaci je klíčové především to, že Buridan obojí pravdivostní podmínky formuluje supozičním způsobem, nikoli bezprostředně pomocí pojmu pravdivosti, resp. vyjadřování vlastní pravdivosti: daná propozice tak designuje jak identitu, tak neidentitu supozit svých kategorematických komponent. Z tohoto hlediska je dle Buridanovy analýzy zjevné, že daná propozice má inkonzistentní (a tedy nesplnitelné) pravdivostní podmínky, což ji činí nepravdivou. Zároveň je významné, že „formální“ významová složka není přímo signifikací pravdivosti (jak je tomu u pozdějších formulací), ale jednoduše vyjádřením vlivu synkategorematických komponent na pravdivost propozice. Kategorie propozice tedy takto designují v závislosti na své kvalitě buďto identitu, nebo neidentitu supozit svých termínů.

Supoziční formulace obou složek významu zde má výhodu vzhledem k námitkám, které budou diskutovány dále, tj. vzhledem k námitce triviality

celé teorie a vzhledem k vlastním Buridanovým námitkám. Na druhou stranu vede daná formulace k vlastním problémům, přinejmenším v této formulaci, a není jasné, je-li možno tuto koncepci úspěšně reformulovat. Daný problém budeme sledovat na dvou typech nejjednodušších variant paradoxu Lháře, totiž na singulárních propozicích tvrdících vlastní nepravdivost, resp. popírajících vlastní pravdivost.⁴⁹⁶

Uvažujme singulární propozici tvrdící svou vlastní nepravdivost, např. „*propositio quam ego profero est falsa*“. Co se týče své formální komponenty, měla by v daném pojetí propozice designovat *právě* identitu supozit, protože ta je designována její formou (za předpokladu, že výraz „*de forma*“ má být vztahován k pojmu formy propozice v chápání vlastním traktátu *De consequentiis*). To, že designuje *právě* tuto identitu, je velmi významné: designaci identity supozit totiž není možno identifikovat s vyjadřováním vlastní pravdivosti, protože identita supozit není postačující podmínkou pravdivosti afirmativní propozice, ale pouze podmínkou nutnou, jak ostatně uznává Buridan v analyzované pasáži. Na základě své formy navíc tato propozice ani nic dalšího tvrdit nemůže, předpokládáme-li platnost principu kompozicionality, takže nemůže nijak vyjadřovat vlastní pravdivost. Podle Buridana dochází ke kontradikci proto, že propozice zároveň designuje neidentitu supozit, a to na základě signifikace vlastního predikátu.⁴⁹⁷ Na základě predikátu „*falsum*“ však daná propozice nemůže

⁴⁹⁶Buridan nepodává v *De consequentiis* přímo analýzu tohoto typu paradoxních propozic, pouze poznamenává, že u nich vzniká podobný problém: srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.5, ll. 37–45, str. 26.

⁴⁹⁷Není zcela jasné, co je touto tezí míněno, právě pro nejasnost použitého pojmu designace. Existují dvě možnosti: buďto je v tomto případě designace charakteristikou celé propozice, která se odvozuje od signifikace, kdy se jedná o vyjadřování určitého „stavu věcí“, ne však v realistickém, nýbrž v nominalistickém smyslu slova, nicméně designace není redukovatelná na prostou sumu signifikací kateorematických složek, nebo se jedná o soubornou signifikaci v souladu s „*additive principle*“. Způsob, jakým Buridan používá tento termín, naznačuje, že se kloní spíše k prvnímu pojetí. Formální a materiální designace, resp. signifikace zde má podle všeho rozlišit mezi obecnými pravdivostními podmínkami propozic určité formy, avšak odvozenými výhradně od významu kopuly

designovat jednoduše neidentitu supozit této propozice, protože neidentita supozit není v tomto případě nepravdivostí afirmativní kategorické propozice. Afirmativní propozice je totiž nepravdivá tehdy a jedině tehdy, když buďto dochází k neidentitě supozit, nebo když je daná propozice paradoxní. Neidentita supozit je totožná s nepravdivostí afirmativních kategorických propozic pouze v případě neparadoxních propozic, čili jedná se o důsledek standardních supozičních pravdivostních podmínek. Není však zřejmé, proč by propozice na základě termínu „*falsum*“ měla tvrdit pouze dílčí obsah pojmu nepravdivosti, jak navrhuje Buridan. Daná propozice by tedy měla tvrdit na základě své formy identitu supozit a na základě své matérie (je-li možno věc formulovat takto) neidentitu supozit nebo paradoxnost. Vyjádříme-li tedy její celkovou signifikaci, nedospíváme přesto ke kontradikci způsobem, jaký navrhuje Buridan (totiž tak, že je designována identita a neidentita). Dále pak není zřejmé, proč by vůbec paradoxní propozice měly být nepravdivé, právě proto, že se nepodařilo ukázat, že se jedná o implicitní kontradikce, takže teze, že afirmativní propozice je pravdivá při identitě supozit a neparadoxnosti, vykazuje podezření, že se jedná o *ad hoc* vymezení.

Nyní uvažujme negativní propozici „*ista propositio non est vera*“.
Buridan sice neuvádí přímo analýzu analogickou předchozímu případu,

a dalších synkategorematických složek, a specifickými pravdivostními podmínkami dané propozice. Formální designace je zde odvozována čistě od významu logických konstant proto, že kdybychom ji neodvozovali čistě od logické formy dané propozice, byli bychom sice možná schopni dosáhnout kontradikce podobným způsobem, jakým jí dosahuje Buridanova argumentace (propozice by formálně tvrdila splnění svých pravdivostních podmínek, které by zároveň materiálně popírala), avšak daný krok by vyvolával analogii zde uváděné námitky, že tento krok je *ad hoc*. Byli bychom totiž nuceni tvrdit, že formální designace afirmativní propozice tvrdí kosupozici termínů a neparadoxnost této propozice. Není totiž udán důvod, proč by paradoxnost měla být postačující podmínkou nepravdivosti (paradoxnost jako taková je v případě Lháře důvodem, pokud něčeho, pravdivosti a zároveň nepravdivosti), a toto řešení je proto *ad hoc*. Takováto interpretace, krom toho, že ji Buridan podle všeho nezastává, by tedy sice redukovala lhářskou větu na kontradikci, činila by to však nelegitimním způsobem.

nicméně uvádí tento případ jako případ podobný, takže provedeme podobný postup, jako v předchozím případě. Vzhledem k tomu, že se jedná o negativní propozici, designuje propozice na základě své formy neidentitu supozit. Máme-li dospět k tomu, že celá propozice je implicitní kontradikcí, je třeba, aby propozice designovala na základě signifikace svých termínů pouze identitu těchto supozit.⁴⁹⁸ Vzhledem k termínu „*verum*“ však propozice designuje, že u ní nedochází k neidentitě supozit a neparadoxnosti, tedy to, že u ní dochází k identitě supozit, nebo nedochází k identitě supozit, avšak zároveň dochází k paradoxnosti. Opět se tedy nedaří dospět k Buridanem vyžadované kontradikci, pokud by designace propozice na základě termínu „*verum*“ nepředpokládala pouze standardní supoziční pojetí pravdivosti, k čemuž není důvod.

Formulace jednotlivých významových složek pomocí identity supozit představuje potenciálně efektivní nástroj řešení určitých námitek vznesených proti Buridanově řešení sémantických paradoxů. Nicméně vzhledem k tomu, že pojem identity, resp. neidentity supozit není zaměnitelný s pojmem pravdivosti, resp. nepravdivosti, není zřejmé, jak by bylo možné toto řešení aplikovat tak přímočarým způsobem, jak to činí Buridan. Přestože kontradikce, již Buridan takto formuluje, je explicitní, přijatelnost tohoto řešení by předpokládala obhájení jednoho kontroverzního kroku celé argumentace, totiž toho, kdy Buridan tvrdí, že afirmativní propozice na základě signifikace termínu „*falsum*“ designuje neidentitu svých supozit: jedná se o zásadní redukci, protože termín „*falsum*“ by měl (omezíme-li se pouze na relevantní případ afirmativních propozic)

⁴⁹⁸Právě zde jasně vyvstává nutnost odlišit obě výše uvedená pojetí designace: pokud by totiž byla designace propozice identická s její signifikací (chápanou Buridanovsky ve shodě s „*additive principle*“), pak by se designace na základě formy nelišila od designace na základě matérie, protože z hlediska matérie propozice neexistuje rozdíl mezi afirmativní a negativní propozicí. Čistě na základě termínu „*verum*“ by proto propozice vyjadřovala neidentitu supozit a svou neparadoxnost, takže by (tím spíše) nebylo možno dospět k požadované kontradikci.

designovat disjunktivně neidentitu supozit a (jakýmkoli způsobem formulovanou) paradoxnost, takže přechod k tvrzení, že daná propozice designuje podmínky nepravdivosti pro standardní, neparadoxní případy, představuje chybný způsob eliminace disjunkce.⁴⁹⁹ Efektivita řešení by předpokládala ospravedlnění tohoto kroku, resp. skutečnosti, že výrazy pro pravdivost a nepravdivost vyjadřují pouze standardní podmínky pravdivosti, resp. nepravdivosti. Není však jasné, jakým způsobem by měla tato obhajoba být realizována.⁵⁰⁰

2.2.5.2 *Quaestiones in primum librum Analyticorum Posteriorum*

Text *Quaestiones in primum librum Analyticorum Posteriorum* představuje oproti textu *De consequentiis* dvojí posun. Za prvé: Buridan vedle pojmu designace používá pro analýzu významu propozice rovněž pojem signifikace ve vztahu k tvrzení vlastní pravdivosti, resp. nepravdivosti. Druhým posunem je, že Buridan neoperuje pojmem supozice, resp. vyjadřování supozičních pravdivostních podmínek, ale přímo pojmem pravdivosti a nepravdivosti, resp. pojmem vyjadřování pravdivosti a nepravdivosti:

Ad primam, scilicet <de ista propositione> 'ego dico falsum', concedo quod est falsa. Tamen sicut ipsa significat esse ita est, quia significat se esse falsam et ita est. Sed tamen non qualitercumque ipsa significat esse ita est,

⁴⁹⁹Zde předpokládáme, že rozdíl mezi konjunktivní a disjunktivní designací je pro problematiku analýzy pojmu pravdivosti relevantní. Tento krok se zdá být dobře odůvodnitelný: v opačném případě by totiž měl kontradiktorní designaci i princip vyloučeného třetího, který by v důsledku toho nebyl tautologií, nýbrž kontradikcí, což je ovšem nepřijatelný důsledek.

⁵⁰⁰Analogickou námitku formuluje proti Albertovi ze Saxony a jeho řešení paradoxu Lháře (které postupuje v tomto ohledu stejným způsobem) Stephen Read; srv. Read (2002), str. 206nn.

Dodejme, že Buridan zároveň, jak ještě bude ukázáno, stejný postup opakuje v poněkud odlišné formulaci (odlišnost však není pro tuto námitku relevantní) rovněž ve svých *Sofismatech*, takže se nezdá, že by šlo pouze o jednorázovou chybu v raném spise, která byla později přehodnocena.

*quoniam omnis propositio de eius forma asserit et designat se esse ueram, licet ex significatione terminorum possit cum hoc designare se esse falsam, quia ipsa non solum significat se esse falsam, sed etiam, ex communi condicione propositionis, significat se esse ueram, et non est uera. Ideo licet aliquo modo sic significet, non tamen totaliter uel qualitercumque ita est. Ideo est falsa.*⁵⁰¹

Toto bezprostřední použití pojmu pravdivosti činí kontradikci explicitní: propozice signifikuje jak svou pravdivost, tak svou nepravdivost, takže její pravdivostní podmínky nejsou splnitelné jako celek. Přestože jsou pravdivostní podmínky splněny dílčím způsobem (*aliquo modo sic significet*), nejsou splněny celkově (*non tamen totaliter uel qualitercumque ita est*). Původně supozičně formulovaný implicitní význam propozice odvozovaný specifickým způsobem od logické formy propozice je zde nahrazen signifikací vlastní pravdivosti, která je bez dalšího výkladu označena za odvozenou od obecné charakteristiky propozice (*ex communi condicione propositionis*). Řešení však vede k možnosti vznést jednak námitku triviality celého řešení (které se budeme věnovat dále), jednak k námitkám (vzneseným podrobně v *Sofismatech* samotným Buridanem), které odmítají z důvodů inherentních buridanovské verzi terministické sémantiky celou formulaci „*significat se esse ueram*“. Mimoto pochopitelně samotná teze, že propozice signifikuje vlastní pravdivost, vyžaduje vlastní odůvodnění.

2.2.5.3 *Questiones elencorum*

Soubor kvestií k Aristotelovým *Sofistickým vyvrácením* sepsal Buridan pravděpodobně někdy okolo roku 1340, jednalo by se tedy o spis ze středního období jeho tvorby.⁵⁰² Posun oproti předchozím dvěma textům

⁵⁰¹Johannes Buridanus: *Quaestiones in librum Analyticorum Posteriorum*, I, q. 10, ad 1.

⁵⁰²Tato datace je pochopitelně, podobně jako v jiných případech, založena spíše na odhadu;

spočívá především v historicky patrně nejstarší formulaci *entailment theory* u Buridana. Ačkoli celé řešení je doposud formulováno především v rámci *meaning theory*, která zároveň není výrazněji kritizována ani odmítána, formulace na základě *entailment theory* je již uváděna jako vhodnější či přinejmenším jako legitimní alternativa:

*Et sit prima suppositio quod omnis propositio de significatione formali significat se esse veram. Et ideo quia consequens includitur in antecedente, quaelibet propositio implicat se esse veram, nam omnis propositio est affirmativa vel negativa. Modo quaelibet illarum significat se esse veram vel saltem ad quamlibet illarum sequitur eam esse veram. (...) Secunda suppositio quod aliquae propositiones de significatione earum materiali, puta ratione aliquorum terminorum in eis positorum, significant se esse falsas (...) quaelibet talis significat se esse veram; vel saltem hoc ad eam sequitur per primam suppositionem. Et si cum hoc significat seipsam esse falsam, sequitur non omnino esse sicut per eam significatur, cum non possit esse simul vera et falsa. Et per consequens per diffinitionem propositionis false talis propositio significans se esse falsam est falsa.*⁵⁰³

Ve svém řešení z *Questiones elencorum* Buridan explicitně rozlišuje mezi tzv. formální a materiální signifikací.⁵⁰⁴ Formální signifikace se přitom odvozuje, jak lze usuzovat z Buridanových příkladů, z formálních rysů dané propozice, tzn. je společná všem formálně podobným propozicím, zatímco materiální signifikace je odvozena z kombinace formálních a materiálních charakteristik dané propozice.⁵⁰⁵ Lhářská věta pak signifikuje jak svou

srv. van der Lecq – Braakhuis (1994), str. xxx.

⁵⁰³Srv. Johannes Buridanus: *Questiones elencorum*, q. 19, co., 19.3.2., ll. 68–89, str. 92.

⁵⁰⁴Ovšem ve smyslu rozlišení řešící problém paradoxu Lháře, protože pojem formální signifikace, jak bylo uvedeno výše, se objevuje již v Buridanově sémantice termínů v rámci teorie akcidentálních termínů.

⁵⁰⁵Čistě na základě signifikace svých termínů by totiž propozice nemohla signifikovat, že je nepravdivá, protože to by bylo v rozporu s „*additive principle*“. Signifikace daným složeným způsobem může být připisována pouze propozici, proto je materiální signifikace

vlastní pravdivost, tak svou vlastní nepravdivost. Z toho důvodu nejsou (vzhledem k platnosti principu bivalence, resp. principu sporu) úplně splnitelné její pravdivostní podmínky, tudíž je (vzhledem k definici pojmu pravdivosti, resp. nepravdivosti) nepravdivá.

Zárodky *entailment theory* lze vysledovat v rezervovanému přístupu k *meaning theory*: každá propozice signifikuje, že je pravdivá, *nebo to z ní přinejmenším vyplývá*. Na základě toho, že z každé propozice vyplývá její pravdivost, je rovněž zřejmé, že každá propozice „implikuje“ svou vlastní pravdivost (*implicat se esse veram*), protože každý konsekvent je zahrnut v antecedentu (*consequens includitur in antecedente*). Pojem implikace, později formální či virtuální implikace, je klíčovým pojmem pro *entailment theory*, nicméně Buridan jej nikdy explicitně nevymezuje, což je u takto klíčového pojmu neobvyklé. Přestože je spojován bezprostředně s pojmem logického vyplývání, způsob, jakým je zaváděn, napovídá spíše jiné interpretaci (nebo ji přinejmenším nevyklučuje): jedná se o sémantickou relaci, která je paralelní vůči relaci logického vyplývání, není s ní však identická. Buridan sám pojem implikace nikdy nepoužívá jako výraz pro logické vyplývání: obvyklé použití výrazu „*implicatio*“, či spíše slovesa „*implicare*“ a jeho forem (protože jeho substantivizovanou formu používá Buridan ve své logice snad právě jen v kontextu *entailment theory*), by bylo možno nahradit pomocí výrazů jako „obsažení“, resp. „obsahovat“. Termín tak obvykle vyjadřuje, že určitý výraz obsahuje jiný výraz, ať již explicitně, či implicitně, např. sloveso takto „*obsahuje*“ kopulu, určitý výraz obsahuje kontradikci (ve smyslu dvou kontradiktorních propozic) apod. V daném odstavci jsou proto výrazy „*implicare*“ a „*includere*“ používány jako vyjádření různých aspektů téže relace. Obecněsémantickou tezi, že každá

odvozována nejen od matérie propozice (tedy od jejích kateogrematických složek), ale od specifické kombinace jejích formálních a materiálních charakteristik.

propozice obsahuje/implikuje to, co z ní vyplývá, používá Buridan jako základ pro důkaz, že každá propozice implikuje vlastní pravdivost (přesněji snad: tvrzení o vlastní pravdivosti). Takto formulovaná teze vyznívá ovšem u Buridana značně neobvykle, vzhledem k tomu, že Buridan je zastáncem kontinentální, modálně-substituční, nikoli britské epistemické tradice definování pojmu logického vyplývání.⁵⁰⁶ Z tohoto hlediska je buridanovský pojem implikace (podobně jako u Bradwardinova formulace „*closure principle*“) blízký spíše britské tradici.⁵⁰⁷ Na rozdíl od Bradwardina si však u Buridana můžeme být jisti, že do britské tradice nepatří, takže přijetí tohoto chápání implikace a vztahu mezi antecedentem a konsekventem vyznívá značně neorganicky a vyvolává otázku nekonzistence Buridanovy sémantické teorie.⁵⁰⁸ V každém případě má pojem implikace vyjadřovat specifický typ tvrzení určité skutečnosti nějakou propozicí. Zároveň lze předpokládat, že Buridan pojem implikace neztotožňuje, přinejmenším ne

⁵⁰⁶Tyto dvě tradice budou odlišeny dále v kapitole věnované analýze pojmu logického vyplývání. Předběžně řečeno: kontinentální tradice charakterizuje logické vyplývání výhradně na základě pojmu zachování pravdivostní hodnoty či reprezentace stavu věcí, doplněného případně kritériem zachování této vlastnosti při všech substitucích mimologické terminologie, zatímco britská tradice definuje pojem logického vyplývání na základě pojmu zachování pravdivostní hodnoty v kombinaci s kritériem obsažení konsekventu v antecedentu či možnosti pochopení konsekventu z antecedentu. Britská tradice je proto bližší moderní tradici logiky relevance, zatímco tradice kontinentální je blízká tradici klasické.

⁵⁰⁷V kombinaci s odpovídajícím pojmem logického vyplývání také nevedou k některým z výše ukázaným protiintuitivním důsledkům.

⁵⁰⁸Je možné, že Buridan tento pojem implikace skutečně přejímá od Bradwardina? Buridanova formulace připouští takovou interpretaci, podle níž je základem teze, že každá propozice implikuje vlastní pravdivost, právě reformulace bradwardinovského principu uzávěru. Buridan rovněž uvažuje již v *De consequentiis* dvojí typ tvrzení vlastní nepravdivosti, totiž formální/explicitní a konsekutivní/implicitní (srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.5), přes terminologickou blízkost se však nejspíše jedná o jiný problém, totiž o problém rozlišení případů, kdy svou nepravdivost tvrdí věta přímo, od případů, kdy k tomu dochází pouze spolu s dalšími předpoklady (jako v případě existence různých smyček apod.) Buridanovi blízký Albert ze Saxony však takto rozlišuje mezi přímou a odvozenou signifikací (*significatio directa*, *significatio consecutiva*). Právě pojem odvozené signifikace je terminologicky i konceptuálně blízký Bradwardinovu řešení. K této interpretaci Alberta ze Saxony srv. Spade (1972), str. 34–35.

explicitně, s pojmem signifikace.⁵⁰⁹ Pro zachování specifičnosti Buridanovy terminologie budeme v této souvislosti hovořit právě o (virtuální) implikaci.

Obecnou tezi, že každá propozice signifikuje právě svou vlastní pravdivost, dokazuje Buridan způsobem, který je obdobou argumentace z *De consequentiis*:

*Patet hoc primo de propositione affirmativa, nam propositio affirmativa significat subiectum et predicatum supponere pro eodem. Et hoc est ipsam esse veram, vel saltem ad affirmativam sequitur ipsam esse veram. Sequitur enim “homo est asinus; ergo hec est vera: ‘homo est asinus’”. Secundo patet hoc de negativa...*⁵¹⁰

Důkaz odpovídá pasáži z *De consequentiis*, a je tedy kritizovatelný stejným způsobem, tj. na základě zpochybnění identifikace splnění standardních supozičních pravdivostních podmínek a pravdivosti. Na rozdíl od *De consequentiis* má zde však důkaz teze, že propozice (formálně) signifikuje vlastní pravdivost, pouze dílčí význam. Paralelně s ní totiž Buridan nabízí alternativní formulaci, že každá propozice přinejmenším implikuje vlastní pravdivost, protože ta z každé věty vyplývá (bez ohledu na její konkrétní charakteristiky). Obecnost této teze Buridan dokládá na typickém příkladu nepravdivé věty, patrně proto, aby ukázal, že tím spíše by tento princip měl být aplikovatelný na věty pravdivé. Zároveň právě tento typ propozic je jedním z příkladů, na nichž Buridan dokazuje, že pravdivost vyplývá i z propozic, které ji nemohou v žádném rozumném smyslu slova

⁵⁰⁹Pokud by to Buridan nedělal ani implicitně, vyhnul by se problémům uvažovaným v souvislosti s Bradwardinem, protože implikace by nijak neovlivňovala fungování hyperintenzionálních kontextů. A zdá se, že tomu tak skutečně je, protože toto odlišení implikace od signifikace je základem pro odlišení *meaning theory* od *entailment theory* v *Sofismatech*. V opačném případě bychom museli předpokládat, že celý posun je pouze slovním řešením.

⁵¹⁰Srv. Johannes Buridanus: *Questiones elencorum*, q. 19, co., 19.3.2., ll. 72–76, str. 92. Důkaz této teze pro negativní propozice probíhá analogickým způsobem, proto je vynechán.

signifikovat.⁵¹¹ Explicitní formulace tohoto argumentu je však prezentována až v Buridanových pozdních textech, zde bude rozebrána argumentace obsažená v *Sofismatech*.

2.2.5.4 *Quaestiones in Metaphysicam*

Buridanovy pozdní *Quaestiones in Metaphysicam* (nebo, lépe řečeno, pozdní verze tohoto komentáře) přicházejí s explicitní kritikou *meaning theory*, tzn. s explicitním odmítnutím teze, že každá propozice signifikuje svou vlastní pravdivost:

*Notandum quam, licet non omnis propositio significat se esse veram, tamen ad omnem propositionem de mundo sequitur quod ipsa est vera. Verbi gratia, ista propositio „equus est asinus“ vocetur B, tunc ista est bona consequentia: „equus est asinus; igitur B est vera“ saltem si formaretur, et e converso; et sic de omni alia propositione sive affirmativa, sive negativa, sive sit vera simpliciter, sive falsa; et quia **antecedens implicat in se suum consequens formaliter vel virtualiter**; ideo omnis propositio implicat illam: quod est vera.*⁵¹²

Terminologicky ani konceptuálně nepředstavuje tento text zásadní posun oproti *Questiones elencorum*, snad jen s drobnými výjimkami: Buridan zde přímo tvrdí, že propozice implikuje *v sobě* to, že je pravdivá, což nasvědčuje správnosti výše navržené interpretace implikace jakožto obsažení, tedy specifické sémantické relace. Mimoto Buridan tvrdí, že k implikaci dochází dvěma způsoby, formálně či virtuálně. Dané rozlišení, nakolik je možno to u Buridana posoudit, odpovídá distinkci mezi implicitní a explicitní implikací. Přesná kritéria rozlišení mezi těmito dvěma typy implikace

⁵¹¹Jedná se spíše o hypotézu, která je však v souladu právě s pozdější Buridanovou kritikou *meaning theory*, která používá jako příklad právě tento typ propozic, jak uvidíme na *Kvestích k Metafyzice* a *Sofismatech*.

⁵¹²Cit podle: Pironet (1993), str. 300. [zvýraznil M.H.].

nejsou zcela jasná. Daná distinkce však může souviset rovněž s otázkou existence antecedentu a konsekventu, a pak by daná distinkce měla spíše funkci rozlišení mezi aktuálním a potenciálním. Tak či onak, pro zkoumání posunu v Buridanově řešení sémantických paradoxů nemá přesné vyřešení této otázky zcela zásadní roli.⁵¹³

2.2.5.5 *Sophismata*

Sofismata představují Buridanův pozdní spis a zároveň obsahují jeho nejrozsáhlejší diskuzi týkající se problematiky sémantických paradoxů. V *Sofismatech* Buridan definitivně opouští *meaning theory* poté, co proti ní podrobně argumentuje, a přiklání se k *entailment theory*, kterou formuluje do detailů, přestože jeho formulace explicitně neuvádí teoretické odůvodnění pro její zavedení, jak tomu bylo v *Questiones elencorum* a *Questiones in Metaphysicam* (totiž že propozice implikuje všechno to, co z ní logicky vyplývá), přestože touto tezí více či méně implicitně operuje, jak bude ukázáno přímo na Buridanově textu.

Reformulace základních tezí pomocí paradigmatu *entailment theory* se týká již supoziční formulace implicitních složek významu, jak Buridan uvádí ve druhé kapitole *Sofismat*, zabývající se právě problematikou supozice ve vztahu k pravdivostním podmínkám propozice. V této kapitole Buridan formuluje supoziční definici pravdivosti, konkrétně tezi, že identita supozit je nutnou a postačující podmínkou pravdivosti afirmativní, kategorické, neurčité či partikulární propozice, ovšem s výjimkou případu sémantických paradoxů. Na otázku po odůvodnění této výjimky Buridan odpovídá:

Ad quod pro nunc breviter respondetur quod haec est ratio quia talis

⁵¹³Na druhou stranu by ovšem vysvětlení této distinkce mohlo být užitečné pro přesnější pochopení pojmu implikace. Pochopitelně tento problém předpokládá, že zde Buridan skutečně prezentuje určitou terminologickou alternativu.

*propositio vel simpliciter vel cum circumstantiis adiacentibus implicat contradictionem. Ipsa enim affirmative asserit se esse falsam, ad quod sequitur, quia est affirmativa, quod terminus supponens pro ea et iste terminus 'falsum' supponunt pro eodem, quia hoc requiritur ad veritatem affirmativae. Et iterum ex eo quod asserit se esse falsam, sequitur quod termini non supponunt pro aliquo vel pro eodem et hoc implicat contradictionem ad aliud quod sequebatur, scilicet quod termini supponunt pro eodem; ideo ipsa est falsa. Non enim ad eam sequitur solum quod ipsa est falsa, sed etiam quod ipsa est vera – posito quod ipsa est –, et sic implicat istam copulativam quod ipsa est falsa et quod ipsa est vera.*⁵¹⁴

Buridan zde přes vnější podobnost se staršími řešeními přechází přímo k *entailment theory*. Pozoruhodná je již samotná formulace teze, že paradoxní propozice jsou kontradikcemi: Buridan prohlašuje, že tyto propozice implikují kontradikci, a to buďto absolutně, nebo za daných podmínek (*simpliciter vel cum circumstantiis adiacentibus*). Právě tato distinkce vykazuje, jak se dále ukáže, analogii s rozlišením mezi dvěma pojmy logického vyplývání, totiž mezi vyplýváním absolutním (*consequentia simplex*) a podmíněným (*consequentia ut nunc*). Zároveň vykazuje tato formulace velmi přímočaré analogie s Bradwardinovým řešením, tak jak již bylo nastíněno. V závěru citované pasáže se Buridan přihlašuje k principu, že propozice implikuje to, co z ní logicky vyplývá: z dané propozice vyplývá kontradikce, proto je jí implikována. V supoziční formulaci pak Buridan vychází ze skutečnosti, že daná paradoxní propozice afirmativně tvrdí svou vlastní nepravdivost. Z toho, že něco tvrdí afirmativně, vyplývá, že její termíny suponují za totéž, zatímco z toho, že tvrdí svou nepravdivost, vyplývá, že termíny nesuponují za nic nebo

⁵¹⁴Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* II., concl. 12, str. 44, l. 17 – str. 45, l. 3.

nesuponují za totéž. Vyplývá-li z ní toto dvojí (tj. tato kontradikce), je propozice nepravdivá. Tuto supoziční formulaci pak Buridan přímo (bez uvedení detailů) nahrazuje formulací na základě pojmů pravdivosti a nepravdivosti, kde ukazuje kontradikci mezi implikovanou pravdivostí a nepravdivostí téže propozice. Přes tento posun je tak třeba konstatovat, že i *entailment theory* ve své supoziční formulaci podléhá stejným námitkám jako její předchozí verze patřící do *meaning theory*, nakolik se opírá o supoziční formulace.

V osmé kapitole *Sofismat* se pak Buridan přímo zaměřuje na problematiku paradoxů, když formuluje několik základních variant paradoxů, stejně jako několik variant složitějších, obsahujících smyčky, dále paradoxy tvořené hypotetickými propozicemi atd. Základy své pozice v řešení těchto paradoxů formuluje v sedmém sofismatu této kapitoly, totiž v sofismatu „*Omnis propositio est falsa*“, kdy předpokládáme, že s výjimkou této věty existují pouze samé nepravdivé propozice. Za těchto podmínek se, pochopitelně, jedná o paradox.

Buridan při svém řešení, které obsahuje rovněž relativně rozsáhlou diskuzi s restriktionistickými řešeními a jejich odmítnutí, nejprve formuluje jako řešení „některých autorů“ své vlastní starší řešení, tj. řešení v kontextu *meaning theory*, založené na předpokladu, že každá propozice na základě své formy signifikuje, že je pravdivá. Tuto pozici však označuje za striktně vzato neplatnou (*non videtur mihi valere de proprietate sermonis*).⁵¹⁵ Odmítnutí této pozice je podle všeho založeno na „nejpřísnějším“ pojetí signifikace, které Buridan ve svém díle rozvíjí. Spolu se striktním odmítnutím signifikační definice pravdivosti (resp. s odmítnutím teoretické

⁵¹⁵Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* VIII., soph. 7; str. 154, l. 22 – str. 155, l. 6.

relevance dané formulace, která by přesahovala rámec pouhé terminologické zkratky), a příklonem k propoziční sémantice založené pouze na „*additive principle*“ pochopitelně ztrácí svou z hlediska teoretické sémantiky relevantní roli též základní formulace *meaning theory*, totiž teze, že každá propozice signifikuje svou vlastní pravdivost. Buridan odmítá dříve připouštěnou formulaci jako neadekvátní, aniž by (jako ve svých nejstarších textech) nahrazoval či doplňoval pojem signifikace pojmem designace. Funkci pojmu designace nyní přebírá právě pojem (virtuální) implikace. Ještě před ukázáním nejpropracovanějšího Buridanova řešení shrňme ve stručnosti Buridanovu kritiku *meaning theory*.

Buridan klade otázku, v jakém smyslu slova by propozice mohla signifikovat, že je pravdivá. Otázku reformuluje (jak lze u něj očekávat) v otázku analýzy konkrétního použití akuzativně-infinitivní konstrukce „*se esse veram*“. Jako u ostatních akuzativně-infinitivních konstrukcí, rozlišuje i zde mezi materiálním a signifikativním chápáním daného výrazu a v obou případech uvádí jasné protipříklady proti tezi.⁵¹⁶

Proti možnosti chápat „*se esse veram*“ v uvedené tezi materiálně staví protipříklad „*homo est animal*“. Tato propozice nesignifikuje, resp. netvrdí, že je pravdivá (v materiálním smyslu slova), protože pak by musela signifikovat totéž, co propozice „*haec propositio ‚homo est animal‘ est vera*“. To by ale muselo znamenat, že by propozice složená z primárních intencí signifikovala intence sekundární, což Buridan považuje za vyloučené. Pochopitelně by bylo možno namítnout, že se jedná o specifický typ signifikace, jako v předchozích verzích Buridanova řešení o formální signifikaci, Buridan však tuto možnost nepřipouští. Důvodem je patrně⁵¹⁷

⁵¹⁶K této argumentaci srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum*, VIII, soph. 7; str. 155, ll. 7–23.

⁵¹⁷Buridan toto nevysvětluje, takže následující řádky jsou spíše pokusem odpovědět v rámci mezi připuštěných Buridanovým přístupem nežli interpretací, pro niž neexistuje dostatečný podklad.

právě zpřesnění pojmu signifikace, které provádí v předchozích kapitolách *Sofismat*: je-li signifikace reprezentační charakteristikou propozice, je vázána právě jen na její kateorematické složky, což neponechává prostor pro další nějakou formu signifikace „*de forma*“. V případě, že bychom chtěli trvat na tom, že propozice vyjadřuje své vlastní sémantické vlastnosti specifickým, implicitním způsobem, je třeba zavést pro popis této situace novou kategorii, není možno rozšiřovat neúměrně pojem signifikace. Právě tuto roli hraje v Buridanově nové formulaci řešení sémantických paradoxů pojem virtuální implikace.

Proti možnosti chápat v dané tezi „*se esse veram*“ signifikativně staví Buridan již známý příklad nemožné propozice, „*homo est asinus*“. Daná propozice nemůže takto signifikovat svou vlastní pravdivost, protože její pravdivost je nemožná (tedy: skutečnost, že je pravdivá, nemá a nemůže mít žádný pozitivní ontologický status) a nemožné není objektem signifikace, tvrzení ani pochopení, takže v dílčí instanci ústřední teze *meaning theory* aplikované na tuto propozici, totiž v propozici „*istam propositionem ‚homo est asinus‘ esse veram significatur*“, by subjekt za nic nesupponoval, čili by se jednalo o nepravdivou propozici.

Po odmítnutí *meaning theory* na základě nemožnosti formulovat s dostatečnou mírou přesnosti její základní tezi se Buridan přiklání k *enatilment theory*:

Ideo dicitur aliter, propinquius veritati, scilicet quod quaelibet propositio implicat virtualiter aliam propositionem, qua de subiecto pro ea supponente affirmaretur hoc praedicatum ‚verum‘; dico implicat virtualiter sicut antecedens implicat illud quod ad ipsum sequitur. (...) Non enim sufficit ad hoc quod propositio sit vera quod sit ita sicut significat secundum formalem significationem, immo etiam oportet quod sit ita sicut significaret

*consequens quod in ea virtualiter implicatur.*⁵¹⁸

Entailment theory pak vede k reformulaci pojmu pravdivostních podmínek: krom pravdivostních podmínek založených na své „formální“ (tzn. v tomto kontextu explicitní) signifikaci musí propozice splnit pravdivostní podmínky dané signifikací svého virtuální implikátu.⁵¹⁹ Speciálním případem virtuálního implikátu každé propozice je ovšem tvrzení o její pravdivosti. Z tohoto důvodu je zřejmé, že lhářské věty mají nesplnitelné, protože kontradiktorní pravdivostní podmínky. Pro úplnost je třeba dodat, že v rámci svého řešení sedmého sofistmatu Buridan explicitně neoperuje kontradikcí obou významových rovin, pouze uvádí, že není splněn implikát. Takovouto argumentaci (kdy ukazujeme nemožnost důsledku, že tatáž propozice je pravdivá a nepravdivá) však nalzáme v dalším, tzn. osmém sofistmatu, jímž je *open-pair paradox*.⁵²⁰ Lze předpokládat (jak na základě řešení následujícího sofistmatu, tak na základě analogie s předchozími Buridanovými řešeními), že stejná úvaha stojí i za argumentací v sofistmatu sedmém.

Tezi, že z každé propozice vyplývá tvrzení o její pravdivosti, ještě Buridan upravuje do konečné podoby, když dodává, že z propozice vyplývá tvrzení o její pravdivosti pouze za předpokladu, že tato propozice existuje. Jinými slovy, uvažujeme-li libovolnou propozici *p*, toto odvození je neplatné: „*p*; tudíž *p* je pravdivá“, zatímco toto platná: „*p* a *p* existuje; tudíž *p* je

⁵¹⁸Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum*, VIII, soph. 7; str. 155, l. 24 – str. 156, l. 5.

⁵¹⁹Jedna Buridanova formulace dokonce umožňuje hovořit o „implikované signifikaci“, jedná se však pouze o jednu z interpretací ne zcela jednoznačné pasáže: „...*instantia est in se ipsa, non contra significationem eius formalem, sed contra illam quam implicat tamquam consequentem.*“ (Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum*, VIII, soph. 7, str. 156, ll. 11–13) [Zvýraznil M.H.] Vyznačené zájmeno však může podobně jako „*significationem*“ nahrazovat „*propositionem*“.

⁵²⁰Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* VIII., soph. 8, str. 157, l. 17 – str. 159, l. 4. K *open-pair* se budeme dále vracet podrobněji, jedná se o jednoduchou smyčku dvou propozic, které o sobě navzájem tvrdí svou nepravdivost.

pravdivá“.⁵²¹ V rámci řešení paradoxů nemá toto upřesnění zásadní vliv, tím spíše, že klíčovou pro paradoxní propozice není otázka platnosti daného odvození, ale otázka jejich virtuální implikace, kdy je samozřejmé, že pouze existující propozice mohou mít jakoukoli implikaci. Operuje-li již Buridan tímto principem, operuje jím v kontextech, kdy existence paradoxních propozic je jedním z předpokladů dané situace.

Dříve nežli budou posouzeny důsledky tohoto posunu pro efektivitu Buridanovy sémantiky, je třeba znovu upozornit na poměrně zarážející skutečnost (která se týká nejen pozdního Buridanova řešení, ale fakticky i všech jeho řešení starších): klíčovou součástí všech Buridanových řešení paradoxů je operování termíny, které nejsou pro Buridana termíny odbornými: Buridan nikde nepodává definici pojmů designace, tvrzení ani (virtuální) implikace jakožto sémantických pojmů. Buridan sice po určitou dobu používá signifikanci formulací, tu však s ohledem na námitky opouští, a mimoto i v raném období používá spolu s pojmem signifikace pojmy designace a tvrzení. Tato skutečnost značně komplikuje možnosti rekonstrukce Buridanovy pozice, protože neumožňuje zcela jednoznačně rozhodnout závažnost Buridanova posunu (a v důsledku komplikuje i posouzení efektivity celého řešení). Buridan jednoznačně a explicitně opouští formulaci pomocí pojmu signifikace a přestává používat pojmy designace a tvrzení. Nejsou-li však termíny „*significare*“, „*designare*“ a „*asserere*“ synonymní, vyvolává právě přechod od pojmu designace k pojmu virtuální implikace podezření, že se jedná pouze o slovní, nikoli však konceptuální posun. Co se týče pojmu designace, přes absenci explicitní definice lze jistou oporu nalézt v analýze některých použití tohoto

⁵²¹Je totiž třeba odlišit otázku, jsou-li splněny pravdivostní podmínky určité propozice, a otázku, je-li určitá propozice pravdivá. Vzhledem k tomu, že je možné, aby byly splněny pravdivostní podmínky neexistující propozice, je možné, aby (právě v takovéto situaci) byly u prvního z těchto odvození splněny pravdivostní podmínky antecedentu, ne však pravdivostní podmínky konsekventu, což toto odvození činí neplatným.

termínu v Buridanových logických textech. Buridan termín „*designare*“ používá jednak v řadě kontextů, v nichž by jinak hovořil o signifikaci, jako v analýze vztahu mezi vokální a mentální rovinou jazyka.⁵²² Mimoto je však typickým použitím právě analýza sémantických vlastností formálních komponent propozice, jinými slovy analýza sémantických vlastností, které nejsou bezprostředně vlastnostmi reprezentace reality, nebo analýza sémantických vlastností propozice jakožto celku, kde Buridan vzhledem ke své pozici v řešení problému propozičního významu rovněž nemůže hovořit o reprezentaci v relevantním smyslu slova.⁵²³ Buridanovo pozdní řešení je charakterizováno opuštěním pojmů designace a signifikace při řešení paradoxů. Lze se tedy domnívat, že designace je specifickou formou signifikace, a proto by se na ni vztahovala Buridanova kritika *meaning theory*. Daný posun je tedy něčím více nežli pouze slovní změnou. Obecné rysy daného řešení paradoxů jsou pak zachovány díky zavedení pojmu virtuální implikace.

Buridanovo řešení se tak zřetelně přibližuje k řešení Bradwardinovu,

⁵²²K tomuto použití srv. např. Johannes Buridanus: *De propositionibus* 1.1.6, str. 16, ll. 9–11: „*Sicut etiam conceptus simplices designantur nobis per voces incomplexas quas vocamus 'dictiones', ita complexionem conceptuum designamus per complexionem dictionum.*“

⁵²³Srv. např. následující použití, které svědčí pro oba typy použití, vztahujíc se jak k sémantickým funkcím synkategorematických výrazů, tak k signifikaci propozice jakožto celku: „...*consequentia est propositio hypothetica ex antecedente et consequente composita, designans antecedens esse antecedens et consequens esse consequens; haec autem designatio fit per hanc dictionem «si» uel per hanc dictionem «ergo» aut aequiualentem, ut ante dictum fuit.*“ Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.3, ll. 60–64, str. 22.

Právě druhý z těchto významů by mimochodem odpovídal jiné Buridanově vágní formulaci, která identifikuje smysl propozice s jejími pravdivostními podmínkami: „*Ex quibus manifestum est quod tales propositiones de uerbis aut praedicatis ampliatius habent plures sensus aut plures causas ueritatis...*“ Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.6, ll. 85–86, str. 29.

Za zmínku stojí analogie mezi Buridanovou neochotou mluvit o vyjadřování pravdivostních podmínek jako o signifikaci a Buridanovou neochotou tvrdit, že propozice signifikuje vlastní pravdivost (která se projevuje přinejmenším v některých Buridanových textech).

přínejmenším co do základních formulací.⁵²⁴ Nadále však přetrvává rozdíl v aplikaci základních principů, stejně jako v jejich přesné formulaci. Bradwardinův princip uzávěru tvrdí (použijeme-li formulaci Stephena Reada), že „*signification or meaning is closed under implication and entailment*“,⁵²⁵ resp. že „*saying is closed under entailment*“⁵²⁶ Protože je pravdivost definována signifikačním způsobem, jsou implikace dané propozice zprostředkovaně relevantní z hlediska jejich pravdivostních podmínek. Pokud bychom chtěli analogicky formulovat buridanovský princip uzávěru, získali bychom přibližně takovouto formulaci: „*truth-conditions are closed under implication*“ (kde pochopitelně věta implikuje to, co explicitně tvrdí). Pojem implikace je v Buridanově formulaci bezprostředně relevantní pro analýzu pojmu pravdivostních podmínek propozice, Buridanova propoziční sémantika však nepřipouští zprostředkování mezi implikací a pravdivostními podmínkami prostřednictvím signifikace. Ani jeden z autorů nepovažuje za relevantní z hlediska vyhodnocování pravdivostní hodnoty skutečnost, že propozice signifikuje či implikuje jakožto triviální důsledky všechny nutné pravdy (totiž když se jedná o absolutní vyplývání, resp. implikaci) nebo dokonce všechny pravdy vůbec (hovoříme-li o podmíněném vyplývání, resp. implikaci za daných podmínek). Pro Buridana toto znamená další oslabení role pojmu signifikace pro vymezení pravdivostních podmínek propozic: pro pravdivost propozice jsou relevantní i její implikace, které nejsou danou propozicí signifikovány. Celá Buridanova teorie pravdy by tedy mohla být formulována takto: *propozice je pravdivá, jsou-li splněny supozičně*

⁵²⁴Mimochodem: Guyla Klima považuje za bližší Bradwardinovi naopak *meaning theory*, a to z toho důvodu, že je formulována, podobně jako teorie Bradwardinova, pomocí pojmu signifikace. (Srv. Klima (2008a)) Jedná se pochopitelně pouze o věc perspektivy, takže není nutno zde vést polemiku.

⁵²⁵Srv. Read (2002), str. 191.

⁵²⁶Read (2006), str. 309. Tato druhá formulace je dána účely Readovy rekonstrukce určitého přístupu a vykazuje tak určitě odchylky oproti samotné Bradwardinově pozici.

formulované pravdivostní podmínky všech jejích virtuálních implikátů. Tato formulace pochopitelně vyžaduje další zpřesnění a rozpracování (v této podobě je formulace, chápeme-li ji jako definici, pochopitelně kruhová), které by umožnilo budovat teorii pravdy induktivně. Základem takto pojeté teorie pravdy jsou však ze sémantických pojmů pouze pojmy supozice a implikace, teprve postupně jsou pak připojovány další pojmy pro vymezení pravdivostních podmínek složitějších propozic (specificky modální pojmy při analýze pravdivostních podmínek kondicionálů).

2.2.5.6 Kritika Buridanovy pozice

Buridanovo řešení je funkční jakožto řešení paradoxu Lháře a podle všeho rovněž jeho dalších variant. Přesto lze proti němu možno formulovat několik námitek, které mohou potenciálně vést k nutnosti odmítnout celou teorii. Buridanova teorie je zřetelně specifická a pokouší se vyhýbat nadměrným škodám. Zásadní námitky, které byly doposud formulovány, se obracejí na následující problematické body celé teorie: (1) *problém úplnosti*: Buridanova teorie není schopna podat řešení paradoxu Pravdomluvky, takže chápeme-li úplné řešení jako takové, které je schopno blokovat vznik všech paradoxů, není možno akceptovat řešení, které se není schopno vyrovnat s jedním ze dvou základních symptomů sémantické patologie (kde přetrvává symptom, přetrvává rovněž patologie); (2) *problém trivializace Buridanovy sémantické teorie v důsledku akceptování entailment theory*: Buridanovo akceptování *entailment theory* jako součásti teorie pravdy vede ke kruhovosti definice pravdivosti (nebo přinejmenším trivializaci kritéria pravdivosti), a tedy k trivializaci celé Buridanovy sémantiky; (3) *problém inkonzistence*: Buridanova sémantika vykazuje sama inkonzistenci; (4) *Problém narušení intuice*: Buridanova teorie vede k některým kontroverzním závěrům v teorii kontradikce a ekvivalence. Část doposud

podaných námitek vůči Buridanově teorii je sice možno uspokojivě zodpovědět, v danou chvíli však podle mého neexistuje řešení všech formulovaných námitek. Protože není zřejmé, jak by bylo možno v rámci Buridanova přístupu tyto všechny námítky vyřešit, je podle mého namísto Buridanovu teorii považovat za neplatnou. Projděme postupně všechny čtyři okruhy námitek.

2.2.5.6.1 Problém úplnosti

Základem pro námitku neúplnosti je neschopnost Buridanovy teorie podat řešení paradoxu Pravdomluvky.⁵²⁷ Uvažujme tedy následující situaci, kdy následující věta je autoreferenční a má svůj obvyklý význam:

(T) *Haec propositio est vera.*

Žádná z variant Buridanovy řešení sémantických paradoxů nepodává zcela jasnou odpověď na otázku, jaká je pravdivostní hodnota věty *T*. Bez ohledu na tezi virtuální implikace (případně na její starší ekvivalent z *meaning theory*) věta nadále vykazuje neurčitost: jediné, co o propozici můžeme říci, je, že je-li pravdivá, pak je pravdivá, a je-li nepravdivá, pak je nepravdivá. V dané situaci je totiž formální signifikace identická s virtuální implikací, není tedy možno tvrdit (např.), že propozice implikuje kontradikci, a tedy je nepravdivá.

Jedním z pokusů o řešení, který by u Buridana připadal v úvahu, by spočíval v pokusu o určení pravdivostní hodnoty kontradikce propozice *T*. Tento postup však nevede k výsledku, který by bylo možno si od něj slibovat: kontradikcí vůči *T* totiž není nepravdivý paradox Lháře (v odpovídající variantě).⁵²⁸ V našem případě je totiž vůči *T* ekvivalentní tato

⁵²⁷Tuto námitku formuloval, bez dalšího odůvodnění i rozvedení, Claude Pannacio; srv. Pannacio (2008), str. 238.

⁵²⁸Tento problém bude předmětem jedné z dalších námitek, zde tedy budeme metodu konstrukce kontradikce v paradoxních kontextech jednoduše předpokládat, aby byl ukázán

propozice:

(T) *Haec propositio est vera et T est vera.*

Předpokládáme, že zájmeno „*haec*“ odkazuje k *T* a druhý konjunkt vyjadřuje virtuální implikát. Kontradikcí propozice *T* je pak následující disjunkce:

(¬T) *Haec non est vera vel T non est vera.*

„*Haec*“ opět odkazuje k propozici *T*. V daném kontextu, kdy problémem je právě určení pravdivostní hodnoty propozice *T*, není utvoření kontradiktorní propozice metodou, která by mohla být jakkoli efektivní.

Stephen Read ve svém článku *Symmetry and paradox*⁵²⁹ formuluje v rámci bradwardinovské sémantiky velmi originální návrh na řešení paradoxu Pravdomluvky. Tento návrh je originální především v tom, že redukuje paradox Pravdomluvky na případ inkonzistence, a tedy (zdá se) eliminuje neurčitost jako samostatný symptom sémantické patologie. Pokud by se Readova argumentace ukázala být úspěšnou, lze předpokládat, že by bylo možno ji s jistými adaptacemi aplikovat rovněž v rámci pozdní buridanovské sémantiky (která s bradwardinovskou sdílí pro daný problém klíčové charakteristiky). Klíčovým aspektem Readovy argumentace je identifikace symetričnosti jako charakteristiky určité skupiny paradoxů. Protože tato charakteristika je paradigmaticky zaváděna na příkladu *open-pair paradoxu* (nebo též „*no-no paradoxu*“),⁵³⁰ zastavíme se nejprve u analýzy tohoto paradoxu.

Uvažujme následující situaci, kdy Sókratés pronáší pouze propozici *S* a Platón pouze propozici *P*:

daný závěr, k metodě samé se vrátíme dále.

⁵²⁹Následující řešení srv. Read (2006).

⁵³⁰Tento paradox formulují v různých variantách (v chronologickém pořadí) Bradwardine, Swyneshed a Buridan, všichni tři jako případ paradoxu, v němž dochází k symetrii.

(S) *Plato dicit falsum.*

(P) *Sortes dicit falsum.*

Na rozdíl od jednoduché varianty Lháře, kde dochází k přímočaré inkonzistenci ve snaze sémanticky charakterizovat lhářské věty, tato situace umožňuje konzistentní sémantickou charakterizaci obou propozic: jedna (a to libovolná) z nich může být pravdivá a druhá (opět libovolná) nepravdivá, aniž by došlo k paradoxu, jak je možné se přesvědčit. Tedy: inkonzistenci je možno se vyhnout tehdy, když při sémantické charakterizaci přidělíme těmto propozicím opačné pravdivostní hodnoty. Právě zde však dochází k tomu, co Read nazývá „paradoxem druhého řádu“: v daném řešení *open-pair paradoxu* totiž musí *S* a *P* musí mít identické pravdivostní hodnoty. Důvodem je jejich „symetrie“: obě propozice tvrdí o sobě přesně totéž a neexistuje žádný důvod,⁵³¹ proč jim přidělovat odlišné pravdivostní hodnoty. Spolu s předpokladem symetrie pak Read (resp. Bradwardine či Buridan) ukazuje, že obě propozice jsou pravdivé tehdy a jedině tehdy, jsou-li nepravdivé, a tedy jsou obě nepravdivé, jak to odpovídá danému řešení paradoxů (detaily je možno vynechat).

Podle Reada je podobným případem rovněž propozice *T*, tj. paradox Pravdomluvky. Předpokládejme nyní modifikaci původní situace a uvažujme situaci následující:

(TT) *TT est vera.*

(TV) *TT est vera.*

(TF) *TT non est vera.*

Připomeňme, že základním problémem paradoxu Pravdomluvky (a obecně všech paradoxů vykazujících neurčitost) je, že existují různé, nicméně na

⁵³¹Jak Read poznamenává, předpokládáme pouze *dobré* důvody: pochopitelně by existoval důvod pro to, abychom jim přidělili odlišné pravdivostní hodnoty, totiž snaha vyhnout se paradoxu, ale takový postup by byl *ad hoc*. (Mimoto: pak bychom čelili neméně komplikované otázce, totiž *kteřá* z daných dvou propozic má *jakou* pravdivostní hodnotu a *proč*.)

první pohled stejně přijatelné sémantické charakterizace určité propozice, jako zde propozice *TT*. Jsou-li však do stejné míry přijatelné či nepřijatelné, jsou tyto charakterizace (resp. propozice *TV* a *TF*) symetrické, podobně jako v předchozím případě *open-pair paradoxu* propozice *S* a *P*.

Na základě již známých předpokladů argumentuje Read takto: *TT* tvrdí více nežli se na první pohled zdá, a má-li být pravdivá, musí být splněno všechno to, co tvrdí. Jsou-li obě sémantické charakterizace (resp. propozice *TV* a *TF*) symetrické (tzn. stejnou měrou oprávněné či neoprávněné), pak jestliže je *TT* pravdivá, je zároveň nepravdivá. Na základě principu uzávěru tedy platí, že *TT* tvrdí, že je pravdivá i nepravdivá. Protože však toto není možné, nemohou být pravdivostní podmínky *TT* splněny, a tudíž je tato propozice nepravdivá.

Readova invenční argumentace je založena na hledání analogie mezi dvěma typy paradoxů, které byly až doposud chápány jako zásadním odlišné, totiž paradoxy inkonzistence a paradoxy neurčitosti, a ukazuje, že paradoxy neurčitosti jsou prostřednictvím symetričnosti implicitně inkonzistentní. Dané řešení je však možno označit za neúspěšné, jak se pokusíme dokázat. Následující kritika Readovy argumentace však není úplná: ukazuje, že celek Readovy argumentace není udržitelný, ne však, na kterém místě Readovy argumentace se nachází chyba, tedy který Readův předpoklad je třeba revidovat.

Protiargument je založen na inkonzistenci Readova řešení. Argumentace vychází z předpokladu výskytu symetrie v dané situaci (tzn. vlastnosti jazykových výrazů, která u nich vede k požadavku symetrického přidělení pravdivostních hodnot), principu uzávěru a intuitivních předpokladů z oblasti klasické logiky (principu bivalence):

(A) „Kontradikce spočívá v tom, že [*TT*] může být pravdivá, nebo

*může být nepravdivá, nemůže však být více jedním nežli druhým [předpoklad symetrie]. Tudíž by za předpokladu, že musí být alespoň jedním z toho (na základě principu bivalence), musela být obojím. Konkrétně: je-li pravdivá, pak je nepravdivá, takže (na základě postulátu uzávěru) tvrdí zároveň, že je pravdivá i že je nepravdivá. Tudíž je nepravdivá, protože nemůže být obojí.*⁵³² Důsledkem argumentace (A) je tedy nepravdivost **TT**, a tedy nepravdivost **TV** a pravdivost **TF**. V důsledku tedy nemají **TV** a **TF** stejnou pravdivostní hodnotu.

(B) Bezprostředním důsledkem předpokladu symetrie je, že **TV** a **TF** mají a jakožto symetrické propozice musí mít stejnou pravdivostní hodnotu.

Mezi závěry argumentací (A) a (B) je tedy spor, takže Readova argumentace jako celek je inkonzistentní.

Read by se mohl pokusit namítat, že princip uzávěru máme v dané situaci aplikovat rovněž na propozice **TV** a **TF**, které by pak patrně rovněž měly v dané situaci tvrdit více, nežli je zřejmé na první pohled, totiž svou pravdivost i nepravdivost. Pak by tedy byly obě nepravdivé, čili by byla zachována symetrie těchto propozic, a tím rovněž konzistence celé argumentace. V případě, že by tento postup byl úspěšný, zůstával by v dané úvaze přesto nadále jiný (patrně původnější) rozpor, protože z předpokladu symetrie u věty **TT** dospíváme k jeho popření, totiž tím, že větě přidělujeme konkrétní pravdivostní hodnotu. Readovo řešení tak ústí v metaparadox: **TT** je (v daném kontextu, který předpokládá platnost uvedených principů) symetrická tehdy a jedině tehdy, když symetrická není.⁵³³ To, že z předpokladu symetrie dospíváme v nesymetričnosti (tzn. z předpokladu, že nelze upřednostnit jednu ze sémantických charakterizací, k upřednostnění

⁵³²Jedná se o citaci z korespondence prof. Reada, která shrnuje jeho dosavadní argumentaci z citovaného článku.

⁵³³V případě, že hovoříme o symetričnosti jediné propozice, jedná se o symetričnosti ve vztahu přímo k jejím sémantickým charakterizacím (proto metaparadox).

jedné ze sémantických charakterizací) ukazuje interpretace Readovy argumentace. Opačná implikace platí jednoduše proto, že při vypuštění, resp. popření předpokladu symetrie neexistuje v rámci předpokladů způsob, jak dospět k jedné ze sémantických charakterizací, takže jsou obě symetrické.

Vznik tohoto metaparadoxu (paradoxu symetrie) navrhuji interpretovat jako důkaz toho, že přes zdánlivou podobnost existuje odlišnost mezi inkonzistencí a neurčitostí jako dvěma symptomy sémantické patologie. Zdánlivá podobnost, která tuto skutečnost zakrývá, je patrně dána podobností mezi neurčitostí a symetrií. Je-li tato argumentace správná, ukazuje se, že mezi těmito dvěma charakteristikami existuje rozdíl, jakkoli zde není přesně formulován. Nebo, jinak řečeno: předpokládáme-li dané řešení *open-pair paradoxu* za efektivní, pak je-li Pravdomluvka stejným typem paradoxu, mělo by toto řešení fungovat i v jeho případě. Jestliže ale nefunguje, jsou oba paradoxy nějakým způsobem odlišné, přičemž se nabízí teze, že tato odlišnost je zakrývána příliš velkorysým používáním pojmu symetrie.⁵³⁴

Předložená argumentace proti Readovi je pochopitelně otevřená dalším námitkám. V případě, že by byla úspěšná, znamenala by vyvrácení pokusu o důkaz úplnosti Bradwardinova řešení sémantických paradoxů. Pakliže by řešitelnost paradoxu Pravdomluvky v buridanovské sémantice měla být podmíněna jeho řešitelností v sémantice bradwardinovské, byla by toutéž argumentací rovněž prokázána neúplnost buridanovského řešení paradoxů. Poznamenejme ještě, že tuto argumentaci je možno aplikovat na libovolný výraz vykazující neurčitost, na nějž bychom chtěli uplatnit Readův

⁵³⁴Předběžně řečeno: zatímco u *open-pair paradoxu* byla o symetrii řeč z důvodu „symetrického“ významu propozic *S* a *P*, v případě paradoxu *TT* mělo docházet k symetrii způsobem, který by implikoval ekvivalenci propozic *TV* a *TF*. Pojem symetrie není nijak přesně vydefinován, je-li však zaváděn na paradigmatickém příkladu *open-pair paradoxu*, zdá se jeho přesun do kontextu paradoxu Pravdomluvky neadekvátní.

postup.

2.2.5.6.2 Problém trivializace

Problém trivializace buridanovské sémantiky v důsledku akceptování principů *entailment theory* je problémem diskutovaným s různými závěry několika moderními autory. Tento problém vzniká v souvislosti se samotným základem Buridanova řešení Lháře, jímž je princip virtuální implikace vlastní pravdivosti, tj. teze, že z každé propozice vyplývá tvrzení o její pravdivosti. Tato teze, stává-li se součástí analýzy pravdivosti, trivializuje, jak se zdá, celou sémantiku pravdivosti. Předpokládáme-li, že pravdivostní podmínky každé propozice jsou uzavřeny na implikaci, je důsledkem *entailment theory* to, že každá propozice je pravdivá právě tehdy, jsou-li pravdivé všechny její implikáty, a to včetně tvrzení, že daná propozice je pravdivá. Podmiňovat pravdivost každé propozice pravdivostí tvrzení o její pravdivosti činí udání pravdivostních podmínek každé propozice triviálními a teorii pravdy postavenou na takové koncepci nepoužitelnou.⁵³⁵ Jak bylo ukázáno, je zároveň nemožné této námitce uniknout pomocí formulace implicitních složek významu určité propozice pomocí pojmu signifikace na základě formy. Stojíme tedy před dilematem buďto odmítnout dané řešení Lháře, a pak disponovat neúplnou sémantikou (která by neposkytovala řešení sémantických paradoxů), nebo akceptovat dané řešení, a pak disponovat nefunkční sémantikou (která by nabízela pouze triviální analýzu pojmu pravdivosti, případně implikovala triviální kritéria pravdivosti).

Dalším problémem *entailment theory* může potenciálně být operování pojmem implikace. I kdybychom se mohli vyhnout právě podané

⁵³⁵Tuto námitku v minimálních obměnách formulují Hughes (1982), Read (2002), (2006), (2008) i Klíma (2004a), (2008a), (2008b).

námitce, nabízí se námitka, že dané pojetí pravdivosti činí kruhovou celou sémantiku. Již v samotném pojetí pravdivostních podmínek je totiž použit pojem implikace, přestože pojmy vyjadřující logické vyplývání je teprve třeba vydefinovat za pomoci pojmu pravdivostních podmínek. Tuto námitku lze zásadním způsobem oslabit, pakliže nepředpokládáme, že implikace je typem logického vyplývání, což zde nabízená interpretace nepředpokládá. V takovém případě se sice vyhneme přímé námitce, ne však námitce odvozené: Předpokládejme, že implikace je speciálním typem vyjadřování určitého sémantického obsahu propozicí. Otázkou však je, jak definovat tuto relaci implikace. Buridan sám žádnou explicitní definici nepodává, což ostatně často nedělá ani u jiných sémantických pojmů. Jediné, co Buridan uvádí na upřesnění, je, že propozice implikuje své logické důsledky. I za předpokladu, že budeme obě relace (implikaci a vyplývání) považovat za zcela odlišné a vyhneme se tím definičnímu kruhu, zůstane celek dané sémantiky problematický, pakliže neposkytuje jiné samostatné kritérium implikace nežli vyplývání.⁵³⁶ Závažnost této námitky je však prozatím v obou jejích formách (v té, která tvrdí, že teorie je triviální, protože obsahuje definiční kruh, i v té, která tvrdí, že teorie je problematická, protože obsahuje nepoužitelná kritéria) diskutabilní, protože pojem implikace není zcela vyjasněn a daná teorie tak poskytuje prostor pro zpřesnění a vyvrácení této námitky. Dodejme, že tuto námitku je možno v té verzi, která danému přístupu vytýká definiční kruh, zcela jednoznačně uplatnit na řešení paradoxu Lháře podané Bradwardinem. Bradwardine sice definuje pravdivost signifikačním způsobem, jeho pojetí signifikace však zahrnuje neredukovatelným způsobem pojem logického vyplývání, a to

⁵³⁶V zásadě dospíváme k různým formám kruhovosti, jednou pomocí synonymie „implikace“ a „vyplývání“, podruhé pomocí slabší relace (nutné) ekvivalence. Argument proti tomuto přístupu by měl pokaždé analogickou strukturu. Liší se však odpověď na oba argumenty. Abychom se vyhnuli první námitce, musíme pojem implikace předefinovat, abychom se vyhnuli druhé námitce, musíme podat jiné kritérium implikace nežli vyplývání.

prostřednictvím zahrnutí principu uzávěru do sémantiky. Pakliže pravdivost je definována na základě splnění celkové signifikace a celková signifikace spoludefinována pomocí principu uzávěru obsahujícího pojem logického vyplývání, je pojem pravdivosti spoludefinován pomocí pojmu logického vyplývání. Ačkoli, jak již bylo řečeno, není přesně známo, jakým způsobem definoval Bradwardine pojem logického vyplývání, standardní středověké definice logického vyplývání obsahují buďto pojem pravdivosti, nebo pojem pravdivostních podmínek, nebo pojem slučitelnosti. V případě, že by Bradwardine chtěl definovat pojem logického vyplývání pomocí prvních dvou pojmů, byl by kruh v jeho definici bezprostředně evidentní, v případě, že by operoval pojmem slučitelnosti, bylo by možno k tomuto kruhu dospět prostřednictvím definice slučitelnosti, která je ve středověku standardně prováděna pomocí pojmu pravdivosti či reprezentace skutečnosti a modálních pojmů.⁵³⁷ Pro tuto chvíli ponechme tento problém stranou a věnujme se pouze problému předchozímu, tj. problému potenciální trivializace buridanovské sémantiky v důsledku akceptování *entailment theory*. Postupně tedy projdeme příspěvky George E. Hughese, Stephena Reada a Guyli Klimy k danému problému.

Goerge E. Hughes⁵³⁸ rekonstruuje *entailment theory* jako analýzu pravdivostních podmínek. V tomto pojetí je jedním ze základů daného přístupu udání tzv. „*korespondenčních pravdivostních podmínek*“, tzn. toho,

⁵³⁷Této námitce by bylo možno uniknout za předpokladu, že by Bradwardine zastával, což je pro něj v rámci britské tradice možné, čistě epistemické pojetí logického vyplývání (k výkladu tohoto pojetí, stejně jako k již zmíněným přístupům k definování pojmu logického vyplývání, se bude vracet následující kapitola této práce). Proti tomu však hovoří dvě skutečnosti: Zaprvé, epistemické pojetí není nikdy používáno samostatně, ale funguje pouze jako dodatečná podmínka ke standardním modálním charakterizacím pojmu logického vyplývání, na něž se vztahuje předchozí námitka. Pochopitelně není vyloučeno, aby fungovalo samostatně, a pak by v určitých formulacích bylo možno se zde podané námitce vyhnout. Zadruhé, Bradwardinova terminologie použitá v jeho traktátu o logických paradoxech (rozlišení mezi tím, co vyplývá *simpliciter* a *ut nunc*) napovídá spíše tomu, že zastává klasické modální pojetí logického vyplývání.

⁵³⁸Srv. Hughes (1982), str. 17nn.

co Buridan v rámci *entailment theory* nazývá formální signifikací, tedy udání standardních supozičních podmínek daných explicitně vyjádřenými složkami té které propozice. Jejich splnění však není postačující podmínkou pravdivosti dané propozice. Mimoto znalost splnění této podmínky není nutná pro určení pravdivostní hodnoty propozice: pro důkaz nepravdivosti propozice je možno použít důkaz nepravdivosti některého z logických důsledků dané propozice (což je dáno samostatným logickým principem, že všechny logické důsledky pravdivé propozice jsou rovněž pravdivé). Označíme-li propozici, z níž (spolu s dalšími předpoklady specifickými pro danou situaci) vyplývá kontradikce, za *kontextuálně inkonzistentní*, je požadavek kontextuální konzistence další nutnou podmínkou pravdivosti propozice, díky tomu, že každá propozice, z níž plyne kontradikce, je nepravdivá. Za postačující podmínku pravdivosti propozice lze pak označit kombinaci těchto dvou podmínek, tj. kombinaci korespondenčních podmínek a podmínky kontextuální konzistence.

Dodatečný požadavek kontextuální konzistence, který je základem řešení paradoxu Lháře, přitom nelze označit za čistě *ad hoc* zavedený princip: jeho platnost se sice aktuálně aplikuje pouze na paradoxní věty, ne však proto, že by nebylo možno jej aplikovat obecně. Mimo paradoxní kontexty je však tato podmínka u vět splněna automaticky již splněním korespondenčních podmínek. Mimoto sám požadavek kontextuální konzistence je v souladu se základními logickými principy a je odůvodněn základními logickými intuicemi, týkajícími se pojmu logického vyplývání.

Pro analýzu pravdivosti paradoxních propozic však Buridan používá, jak si Hughes uvědomuje, specifický princip, totiž *the principle of truth-entailment*, podle něž z každé věty (za předpokladu, že existuje) vyplývá její vlastní pravdivost. Při aplikaci tohoto principu je tak, dle principu, že z pravdy neplyne nepravda, pravdivost implikované propozice jednou

z podmínek pravdivosti. Pak se však, jak lze namítnout, nutnou podmínkou pravdivosti propozice stává splnění korespondenčních pravdivostních podmínek implikované propozice, takže nutnou podmínkou pravdivosti každé propozice je jednoduše to, že daná propozice je pravdivá. Tím se Buridanova teorie pravdivosti stává triviální.

Hughes na tuto námitku odpovídá tak, že daná teorie je netriviální v tom smyslu, že ukazuje na nedostatečnost korespondenčních podmínek pravdivosti. Funkcí zavedení *the principle of truth-entailment* není ve skutečnosti zavedení další pravdivostní podmínky, nýbrž pouze poskytnutí nástroje pomocí něhož lze definovat pravdivost supozičně, totiž pomocí korespondenčních podmínek dané propozice a jejích implikátů. Samotný princip však tímto pouze specifikuje aplikaci již zavedeného požadavku kontextuální konzistence, který má samostatné odůvodnění.

Stephen Read⁵³⁹ nerozvíjí výrazněji analýzu podanou Hughesem (nicméně poskytuje její formalizaci, čímž formuluje tuto námitku proti Buridanovi zřetelnějším způsobem). Klíčové jsou pro Readovu námitku dva Buridanem zastávané principy: princip, dle něž z každé propozice vyplývá její pravdivost, a princip, dle něž je propozice pravdivá tehdy a jedině tehdy, když jsou splněny její supoziční pravdivostní podmínky a zároveň supoziční pravdivostní podmínky každé propozice, která z ní logicky vyplývá:

$$(B) \quad T \ulcorner p \urcorner \leftrightarrow (S \ulcorner p \urcorner \wedge \forall q ((p \rightarrow q) \rightarrow S \ulcorner q \urcorner))$$

Jejich kombinace vede k již uvedenému důsledku, že pravdivost každé propozice je podmíněna splněním supozičních podmínek propozice, která tvrdí pravdivost propozice původní. Podle Reada tak Buridan stojí před následujícím dilematem: dané pojetí pravdivosti se buďto uplatní pouze na

⁵³⁹Stephen Read se kritikou Buridanovy teorie zabýval postupně v sérii textů, a to bez výrazných posunů. Srv. Read (2002) (2006), (2008).

paradoxní propozice,⁵⁴⁰ a pak je takovéto řešení paradoxů *ad hoc*, nebo se dané pojetí aplikuje na všechny propozice, což znemožňuje důkaz pravdivosti libovolné propozice.⁵⁴¹ Obojí má tentýž důsledek: Buridanova sémantika neposkytuje platnou teorii pravdivosti. Read se zároveň obrací proti Hughesovu tvrzení, že to, že si Buridan volí první postup, není *ad hoc* strategií. Podle Reada spočívá Hughesova obhajoba v tom, že přestože Buridan aplikuje dané pojetí pravdivostních podmínek pouze v paradoxních kontextech, může zobecnit pojetí pravdivosti pro paradoxní věty na všechny věty právě díky tomu, že pouze paradoxní věty jsou kontextuálně inkonzistentní. Podle Reada je však takováto odpověď neefektivní, protože uvedený princip (B) je pro kontextuálně konzistentní propozici nesplnitelný právě tak, jako pro propozici kontextuálně inkonzistentní. Obecnost dané teze vede tedy k trivializaci celé sémantiky.⁵⁴²

Tato kritika však nemíří přesně na Hughese: Hughes totiž sice připouští, že dané pojetí pravdivostních podmínek je zobecnitelné, zároveň však prohlašuje, že podmínky rozšiřující kritéria pravdy oproti standardnímu supozičnímu pojetí (totiž podmínka kontextuální konzistence, která je v konkrétních paradoxních kontextech spojována s principem implikace tvrzení o vlastní pravdivosti) jsou v případě neparadoxních propozic splněny automaticky. Ostatně Buridan sám tvrdí, že tyto dodatečné podmínky není třeba u standardních propozic vůbec brát v potaz.⁵⁴³ V daném případě by

⁵⁴⁰Tam by neproblematičnost aplikace byla zajištěna tím, že ke zjištění pravdivostní hodnoty propozice dospíváme u těchto případů již pomocí zjištění její kontextuální inkonzistence, bez toho, abychom zjišťovali, zda jsou splněny supoziční pravdivostní podmínky propozice tvrdící její pravdivost.

⁵⁴¹Zde ovšem Readova námitka zachází příliš daleko: dané pojetí přeci jen umožňuje dokázat pravdivost některých vět, ovšem pouze vět paradoxních (což je samo o sobě bizarní: tzv. „naivní“ sémantiky jsou schopny určit pravdivostní hodnotu pouze neparadoxních propozic, zatímco u Buridanovy sémantiky by tomu mělo být právě naopak).

⁵⁴²Srv. Read (2002), str. 197–202.

⁵⁴³Takto se vyjadřuje, když prohlašuje supoziční pravdivostní podmínky za postačující pro všechny neparadoxní kontexty (srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* II., concl. 12, str. 44, ll. 3nn).

tedy bylo možno postupovat, jak to navrhoval Hughes, tak, že bychom rozlišili kritéria pravdivosti pro různé typy propozic (což je ostatně v souladu s Buridanovým přístupem). Bez ohledu na to by však bylo možno považovat princip **B** za definici pravdivosti: problém definice pravdivosti a problém kritéria pravdivosti je možno od sebe oddělit, a to tak, že navzdory obecné definici pravdivosti je možno udávat různá specifická kritéria pravdivosti pro různé typy propozic. Mimochodem, *the principle of truth-entailment* by v tomto pojetí mohl být chápan jednoduše jako speciální důsledek způsobu, jímž je používán pravdivostní predikát, nikoli jako explicitní součást definice pojmu pravdivosti.⁵⁴⁴ Jako takový je pouze součástí udání kritéria pravdivosti pro paradoxní propozice. Toto pojetí by mělo umožnit, abychom se vyhnuli trivializaci dané definice pravdy.⁵⁴⁵

Kromě rozlišení definice pravdivosti a udání kritérií pravdivosti připadá v úvahu ještě další varianta: řešením této námítky by bylo jednoduše odmítnutí konstrukce jednotné definice pojmu pravdivosti a orientace na analýzu pojmu pravdivosti pomocí udání postačujících podmínek pravdivosti různých typů propozic (což je ostatně Buridanova strategie v *Sofismatech*, ať už je motivována jakkoli). Přestože tezi (B) je možno formulovat a prokázat jako zajímavou tezi v rámci Buridanovy sémantiky, nesouvisí tato teze s analýzou pojmu pravdivosti. Analýza pojmu pravdivosti totiž u Buridana není řešena podáním jediné formulace či udáním

⁵⁴⁴To je patrně rovněž odůvodnění skutečnosti, že z každé propozice lze odvodit její pravdivost, aniž by bylo třeba dovolávat se již výše kritizovaného odůvodnění odkazem na logickou formu daných propozic. Mimochodem, Buridan má podle mého ještě další možnost odůvodnit tezi, že každá propozice tvrdí svou vlastní pravdivost (ať již budeme tuto tezi formulovat jakkoli), a ten vyplývá z vlastního pojmu propozice: propozice by totiž měla být tím, co je vypovídáno jakožto to, co se tvrdí (*assertive dicitur*), jak Buridan zdůrazňuje v souvislosti se svým pojetím hypotetických propozic. (Srv. Johannes Buridanus: *De falaciis* 7.4.7, str. 151, ll. 14–15.) Právě to, co je „tvrzeno asertivně“, by přitom mělo být tvrzeno jako to, čeho pravdivost, resp. platnost daná propozice nárokuje.

⁵⁴⁵Kruhovitost této sémantiky by byla vyvrácena až vyjasněním problémů spojených s pojmem implikace.

jednotného kritéria pravdivosti jako v rámci signifikantního pojetí pravdy, ale induktivně, udáním pravdivostních podmínek jednotlivých typů propozic. V rámci tohoto přístupu je pak (předpokládejme) možno udat pravdivostní podmínky neparadoxních propozic bez ohledu na jejich virtuální implikaci, pouze analýzou jejich formální signifikace, resp. supozičních pravdivostních podmínek jejich explicitně vyjádřeného obsahu. Takovýto postup, který pro neparadoxní propozice formuluje pravdivostní podmínky jiným způsobem nežli pro propozice paradoxní, není jen kvůli tomu *ad hoc* o nic více nežli přístup, který analyzuje jinak pravdivostní podmínky propozic afirmativních a negativních. Důvod, proč není *the principle of truth-entailment* uváděn v rámci analýzy pravdivostních podmínek neparadoxních propozic, není ten, že by v jejich případě neplatil, ale jednoduše ten, že postačující podmínky těchto propozic lze udat i bez něj.⁵⁴⁶

Pochopitelně ani tento krok není definitivním řešením celého problému možné trivializace. Zbývá dořešit přinejmenším dva problémy. Jednak je zde již zmíněná hrozba kruhovosti celé sémantiky, kterou je možno odstranit pouze za předpokladu, že z definice pravdivosti odstraníme pojem logického vyplývání a nahradíme jej pojmem implikace, což ovšem předpokládá, že tyto dva pojmy nejsou identické. Dále je třeba doložit, že supoziční pravdivostní podmínky jsou skutečně postačující pro všechny neparadoxní propozice: Buridan toto jednoduše tvrdí bez důkazu, a přestože není zřejmé, proč by měl platit opak, dané pojetí je třeba považovat za neodůvodněné.

⁵⁴⁶To, že při analýze pravdivostních podmínek neparadoxních propozic není uvažován požadavek splnění supozičních podmínek implikovaných propozic, by bylo možno zdůvodnit rovněž pragmaticky: není třeba aplikovat určité kritérium, není-li to třeba. V případě paradoxních propozic nevystačíme se standardním supozičním pojetím, které implikuje paradox, takže je třeba použít kritérium další. Tato nutnost však u neparadoxních propozic nevzniká, proto je zavádění dalších kritérií (konkrétně kritéria kontextuální konzistence při použití *the principle of truth-entailment*) zbytečné. Tento diferencovaný přístup proto nemusí být *ad hoc*, je možno jej jednoduše odůvodnit pragmaticky.

Klimova⁵⁴⁷ reakce na námitku trivializace je velmi překvapivá: Klima uznává její platnost a zároveň odmítá její závažnost. Klima připouští, že dané principy znehodnocují každou snahu přesněji vymezit pojem pravdivosti, zároveň však popírá, že by se Buridan vůbec měl pokoušet o definici pojmu pravdivosti. Buridanovu logiku označuje Klima „*logic without truth*“: pojem pravdivosti v ní nesehrává žádnou klíčovou roli, protože klíčový pojem logiky, pojem logického vyplývání, není definován pomocí pojmu pravdivosti.

Klima má nepochybně pravdu v tom, že Buridanova definice pojmu logického vyplývání neobsahuje pojem pravdivosti, obsahuje však pojem splnění pravdivostních podmínek, resp. obsahuje signifikantní formulaci pravdivosti, která je pro Buridana vyjádřením právě tohoto splnění pravdivostních podmínek. Zároveň je však třeba upozornit, že v rámci Buridanovy sémantiky nemáme důvod domnívat se, že by se mělo jednat pouze o pojem supozičních pravdivostních podmínek, a ne pravdivostních podmínek vůbec. Je-li tomu tak, není v tomto ohledu zásadní rozdíl mezi „logikou bez pravdivosti“ a „logikou s pravdivostí“, protože kompletní analýza pojmu pravdivostních předpokládá analýzu i paradoxních kontextů.

2.2.5.6.3 Problém inkonzistence

Námitka inkonzistence je založena na tvrzení, že Buridanova sémantika jako celek vykazuje inkonzistenci vzhledem k důsledkům, které má pro pojem logického vyplývání. Přestože podrobný rozbor Buridanova pojetí logického vyplývání teprve bude podán, budou naznačeny některé jeho aspekty, které budou dále vyjasněny. Podle argumentu podaného Gyulou Klimou⁵⁴⁸ vzniká následující dilema: buďto je třeba vzdát se teze, že

⁵⁴⁷Srv. Klima (2004a), (2008a).

⁵⁴⁸K následujícímu srv. Klima (2008a), str. 108–110.

z každé propozice za předpokladu její existence vyplývá její pravdivost (a pak rezignovat na řešení Lháře), nebo je třeba akceptovat neintuitivní důsledky definice logického vyplývání, které Buridan explicitně odmítá.

Klima připomíná Buridanovu definici logického vyplývání, která tvrdí, že není možno, aby tomu bylo tak, jak všemi způsoby signifikuje antecedent, aniž by tomu bylo tak, jak všemi způsoby signifikuje konsekvent, jinými slovy, která je založena ne na pojmu zachování pravdivosti, nýbrž na pojmu zachování (určitých) korespondenčních podmínek (které zde nejsou nutně chápány tak, jako u Hughese). Vzniká však otázka, jak tento typ korespondenčních podmínek chápat. Konkrétně: jsou korespondenční podmínky určité propozice identické s jejími supozičními podmínkami, nebo je třeba je identifikovat s kombinací supozičních podmínek a podmínek virtuální implikace (tzn. supozičních podmínek implikovaných propozic)? Tyto dvě možnosti vedou k danému dilematu.

Co se týče prvního rohu dilematu, předpokládejme, že korespondenční podmínky zahrnují pouze supoziční pravdivostní podmínky. Pak samotná virtuální implikace není platná pro lhářskou větu.⁵⁴⁹ Předpokládáme totiž, že propozice:

(A) *A est falsa.*

virtuálně implikuje propozici:

(B) *A est vera.*⁵⁵⁰

⁵⁴⁹Že akceptování takového pojetí logického vyplývání spolu s dalšími předpoklady vlastními Buridanově sémantice vedou k inkonzistenci Buridanovy sémantiky dokazuje na příkladu lhářské věty rovněž Paul Vincent Spade. K formalizaci tohoto důkazu srv. Spade (1972), str. 47–65, (1978a), str. 579–585.

⁵⁵⁰Pochopitelně i zde předpokládáme existenci propozice *A*. Klima vliv tohoto předpokladu podrobněji nerozvádí, nicméně zmíněná Spadeova argumentace pracuje přímo s předpokladem existence všech relevantních propozic. Ostatně, odvození „*A est falsa et A existit; ergo A est vera*“, kde *A* je autoreferenční propozice ekviformní první části antecedentu, bude vykazovat tentýž problém, jak je možno se přesvědčit: jsou-li splněny supoziční podmínky obou částí antecedentu, nejsou zároveň splněny supoziční podmínky

Pak by ovšem mělo platit, že jsou-li splněny takto pojaté korespondenční podmínky propozice **A**, měly by být splněny rovněž korespondenční podmínky propozice **B**, což neplatí (a dokonce nemůže platit). Pak by tedy neměla z **A** vyplývat **B**, což odporuje Buridanovu tvrzení.⁵⁵¹

Co se týče druhého rohu dilematu, předpokládejme, že korespondenční podmínky propozice zahrnují jak supoziční podmínky, tak podmínku virtuální implikace. V tomto případě bude uvedené odvození platné, problém však je, že v takovém případě by bylo třeba zahrnout podmínku virtuální implikace do korespondenčních podmínek všech propozic. Za těchto předpokladů však bude platit následující odvození: „*Nulla propositio est negativa; ergo aliqua propositio est negativa.*“ Důvodem je, že korespondenční podmínky antecedentu jsou splněny pouze za předpokladu, že je splněna odpovídající podmínka virtuální implikace, tedy že jsou splněny supoziční podmínky propozice „[⌈]*Nulla propositio est negativa*[⌋] *est vera.*“ Splnění této podmínky však předpokládá existenci propozice odpovídající antecedentu ve všech situacích, vůči nimž je vyhodnocována platnost konsekvence. A právě toto je krok, jemuž se Buridan snaží svým pojetím logického vyplývání vyhnout, mj proto, aby zneplatnil zde uvažované odvození (které je mimochodem druhým sofismatem osmé kapitoly *Sofismat*, jak uvidíme dále).

Co se týče prvního rohu dilematu, nezdá se, že by existoval nějaký prostor pro jeho revizi. Má-li být tedy tato námitka vůbec řešitelná, je třeba

konsekventu.

⁵⁵¹Klima ve své interpretaci podle všeho identifikuje implikaci a logické vyplývání, protože však Buridan tvrdí jak to, že v tomto případě **A** implikuje **B** i že **B** vyplývá z **A**, je toto irelevantní. Klima se pokouší tuto námitku oslabit tím, že virtuální implikace nemusí splňovat podmínky definice formálního vyplývání, protože se nemusí jednat o tutéž relaci. To, že Klima hovoří o formálním vyplývání, je poněkud zmatečné, protože tentýž problém vzniká rovněž v případě, že budeme pracovat s materiálním vyplýváním, a dále definice logického vyplývání, která je brána v potaz, je definicí materiálního vyplývání. Konečně, to, že dochází k virtuální implikaci, Buridan odůvodňuje platností odpovídajícího logického vyplývání mezi týmiž propozicemi, takže tento postup neřeší daný problém.

revidovat argument, který je druhým rohem dilematu. Zdá se, že v této námitce se objevuje argument podobný tomu, který je uvažován v souvislosti s problémem trivializace sémantiky v důsledku zahrnutí podmínky virtuální implikace do definice pravdivost a teze, že z každé propozice vyplývá její pravdivost: je-li třeba podmínku virtuální implikace zahrnout do pravdivostních podmínek *některých* propozic, je třeba ji zahrnout do pravdivostních podmínek *všech* propozic. Pokud by bylo možno tuto námitku vůbec řešit, lze navrhnout řešení analogickému řešení podobného problému ze sémantiky pravdivosti. Je tedy možno podat obecnou definici platnosti na základě zachování splnění pravdivostních podmínek, avšak zablockovat vznik dané námitky použitím dílčích formulací postačujících podmínek pravdivosti, které se liší u paradoxních a neparadoxních propozic z hlediska zahrnutí, resp. nezahrnutí podmínky virtuální implikace. Tento postup by měl umožnit platnost implikace vlastní pravdivosti každou propozicí i vyloučit platnost neintuitivních odvození.⁵⁵²

2.2.5.6.4 Problém zachování intuice

Problematičnost zachování základních sémantických intuic v souvislosti s řešením různých verzí paradoxu Lháře je dána především otázkou vyhodnocení způsobu, jakým Buridan chápe v paradoxních kontextech ekvivalenci a kontradikci propozic.

Ukažme nejprve, jaká pravidla uvádí Buridan pro tvorbu kontradiktorních a ekvivalentních propozic v paradoxních kontextech. Buridan formuluje tuto teorii částečně odlišnými způsoby v *Questiones*

⁵⁵²Tuto argumentaci lze ovšem považovat za platnou jen potud, pokud nebude možno zkonstruovat podobný protipříklad rovněž v rámci takto specifikovaného pojetí logického vyplývání.

elencorum a v *Sofismatech*.⁵⁵³ V Buridanově sémantice především neplatí, že ekviformní propozice (tedy tokeny téhož typu) jsou ekvivalentní, a tedy mají identickou pravdivostní hodnotu. Např. různé výrazy ekviformní propozici „*Tato věta je nepravdivá*“ mohou mít odlišnou pravdivostní hodnotu v závislosti na tom, jsou-li (přímo či nepřímo) autoreferenční, nebo ne (a to i tehdy, předpokládáme-li, že všechny subjekty těchto tokenů suponují za tutéž propozici). Pro kontexty, v nichž se vyskytují autoreflexivní propozice, udává Buridan pravidlo, že může-li být určitá propozice autoreflexivní (tj. suponují-li její termíny za propozice), pak musí být především možné, aby se propozice jí ekvipolentní (resp. kontradiktorní) vztahovala k původní propozici. Uvažujme tedy propozice *a* a *b*. Mají-li být ekvivalentní (resp. kontradiktorní), pak v situaci, kdy *a* je autoreflexivní, musí se *b* vztahovat k *a* a musí být ekvivalentní (resp. opačná) co do pravdivostní hodnoty. Má-li být splněna druhá z těchto podmínek, musí propozice *b* něco tvrdit rovněž o virtuálním implikátu propozice *a*, konkrétně o propozici tvrdící, že propozice *a* je pravdivá. Každá paradoxní propozice je tedy ekvivalentní určité konjunkci.⁵⁵⁴ Právě toto pojetí ekvivalence (resp. ekvipolence) v paradoxních kontextech zároveň ukazuje

⁵⁵³Srv. Johannes Buridanus: *Questiones elencorum*, q. 19, co., 19.3.2., ll. 100–109, str. 93 a Johannes Buridanus: *De practica sophismatum*, VIII, soph. 8; str. 159–160.

⁵⁵⁴Buridan v dané diskuzi používá dva odlišné termíny, totiž termín ekvivalence a termín ekvipolence. Pojem ekvipolence samotný předpokládá pouze to, že ekvipolentní propozice ze sebe navzájem logicky vyplývají: „...*aequipollentia est aequivalentia duarum propositionum in veritate et falsitate sic quod utraque sequitur ad reliquam in consequentia formali*“; (srv. Johannes Buridanus: *De propositionibus*, 1.5.1, str. 50, ll. 13–15). Takto by však (při klasickém pojetí logického vyplývání) byly jednoduše ekvipolentní všechny formálně nutné propozice (jakkoli to Buridan na daném místě nepřipouští, což je patrně dáno tím, že pojem ekvipolence zavádí pouze pro kategorické propozice). Oproti ekvipolenci jakožto „*ekvivalenci co do pravdivosti a nepravdivosti*“ pojem ekvivalence samotné není nijak přesněji vymezen. Lze však předpokládat, že se jedná o relaci silnější nežli ekvipolence, a to v tom smyslu, že ne všechny formálně nutné propozice (tedy teoremy logiky) jsou ekvivalentní. V *Questiones elencorum* Buridan pro tyto případy zavádí termín „*equivalet in significando*“ (srv. Johannes Buridanus: *Questiones elencorum*, q. 19, co., 19.3.2., ll. 102, str. 93) a lze předpokládat, že se jedná o synonymii.

relevanci pojmu implikace pro analýzu pravdivostních podmínek, a tím také významu propozice. Za tohoto předpokladu je již zřejmé, že kontradikcí (aktuálně či potenciálně) paradoxních propozic jsou disjunkce, které jsou negacemi oněch konjunkcí, které jsou daným propozicím ekvivalentní. Tento způsob udávání ekvivalentních a kontradiktorních propozic považuje Buridan za nutný pro všechny potenciálně autoreflexivní propozice, tj. pro propozice, jejichž termíny mohou supponovat za propozice.

Buridanova teorie ekvivalence a kontradikce vykazuje zajímavou vlastnost, která se odpovídajícím způsobem projevuje na obou případech. Uvažujme znovu případ, kdy propozice *a* je autoreflexivní. Pak propozice jí kontradiktorní bude tato: „*non a vel a non est vera.*“ Pakliže však význam propozic analyzujeme pomocí udání jejich pravdivostních podmínek, resp. sémantický obsah propozic pomocí udání množiny jejich virtuálních implikátů, pak propozice *a* a *b*, jakkoli jsou v daném podání kontradiktorní, nemají společný obsah, který by byl v jedné propozici tvrzen afirmativně a v druhé negativně. Rovněž propozice *b* je totiž potenciálně autoreflexivní, a tedy rovněž ona je ekvivalentní konjunkci „*b et b est vera*“. Pokud je pro analýzu obsahu *b* třeba brát v potaz její virtuální implikaci, je zřejmé, že její obsah zahrnuje něco, co obsah *a* nezahrnuje, totiž tvrzení, že *b* je pravdivá (které je virtuálním implikátem *b*).

Tento Buridanův přístup je zajímavé konfrontovat s přístupem Rogera Swynesheda. Swyneshedovo pojetí kontradikce se soustředí na funkci, již plní negace: připojíme-li k určitému výrazu negaci, vzniká (bez ohledu na kontext) výraz kontradiktorní. Jedná se tedy o čistě syntaktické pojetí kontradikce, spojené s tezí, že sémantický obsah daných vět nemá implicitní složky. Swyneshed (podobně jako v dalších sémantických otázkách) i zde zachovává určitou tezi i za cenu nutnosti revize zbytku

sémantiky. Konkrétně zachování funkce negace vzhledem k tvorbě kontradikcí vede k nutnosti revidovat pravidla pro kontradikci a ekvivalenci, týkající se vztahu mezi pravdivostními hodnotami kontradiktorních a ekvivalentních propozic. Buridan oproti tomu upřednostňuje sémantické pojetí kontradikce, které se snaží především zachovat platnost těchto pravidel pro kontradikci, a na kontradikci a ekvivalenci zdůrazňuje (krom jasného požadavku na tvrzení, resp. popření téže formální signifikace) vztah mezi splněním pravdivostních podmínek. Přestože jeho řešení paradoxu Lháře mu, na rozdíl od Swynesheda, umožňuje zastávat pojetí paradoxních vět připouštějící, že tyto věty tvrdí víc nežli to, co tvrdí explicitně (ať už je tato skutečnost vyjádřena pomocí signifikace či virtuální implikace), nadále zde zůstávají určité nedořešené problémy, konkrétně ten, že kontradiktorní propozice nejsou jedna vůči druhé pouhými negacemi svých obsahů (chápeme-li obsah jako souhrn všech virtuálních implikátů).

Tuto námitku je možno oslabit tím, že, podobně jako v předchozích případech, pozměníme určitým způsobem pojetí kontradikce: je možné se vzdát předpokladu, že kontradiktorní propozice jsou jednoduše tvrzením a popřením téhož obsahu (který bychom charakterizovali odkazem na množinu virtuálních implikátů), a namísto toho lze přijmout oslabenou tezi, že kontradikce je tvrzením a popřením pouze toho obsahu, který je relevantní z hlediska pravdivostních podmínek propozice v daném kontextu.

2.2.6 Závěr

V této kapitole byly postupně probrány základní systematické aspekty problematiky sémantických paradoxů, které byly aplikovány na základní varianty středověkých řešení těchto paradoxů. Z uvedeného rozboru, který pochopitelně není možno chápat jako úplný v jakémkoli smyslu slova, je možno vysledovat základní tendence v rámci řešení

paradoxů, které středověká logika ve svém vývoji rozvíjela. Každé řešení je více či méně organicky zakotveno v obecněsémantické teorii a posuny od jednoho řešení paradoxů k druhému jsou zpravidla spojeny především s hlubšími změnami jednotlivých sémantických konceptů. Je rovněž zřejmé, že proti všem prezentovaným řešením lze přednést řadu námitek, u nichž existuje často jen velmi omezená možnost jejich úspěšného rozřešení. Podané rozbory by však měly zároveň upozornit na možnosti, jaké jsou při rozvíjení sémantiky sémanticky uzavřených jazyků k dispozici. Z tohoto hlediska je podrobný rozbor středověkých řešení a jejich předpokladů systematicky relevantní rovněž z hlediska moderní logiky v jejích snahách o revizi „kanonického“ Tarského řešení sémantických paradoxů.

3. Teorie logického vyplývání

3.1 Úvod

Teorie logického vyplývání představuje centrální problém logiky, bez ohledu na konkrétní postup analýzy pojmu logického vyplývání. Díky tomu, že tato teorie operuje pojmy sdílenými všemi systémy logiky, je teorie logického vyplývání rovněž nejbezprostředněji otevřena srovnávání mezi odlišnými logickými paradigmaty, jako např. mezi paradigmatem středověkým a moderním. Navzdory existenci zásadních rozdílů v logické analýze přirozeného jazyka (markantních např. na rozlišení mezi inhereční, resp. identitní teorií predikace na jedné a fregovským, resp. pofregovským funkcionálním pojetím pojmu) a jejich vlivu na konkrétní podobu definice pravdivosti jakožto sémantického pojmu (přičemž tento vliv se obzvláště markantním způsobem projevuje při konfrontaci středověkých a moderních přístupů k rekurzivnímu definování pojmu pravdivosti) lze sledovat příbuzné rysy v obecných rysech analýzy samotného pojmu logického vyplývání. Právě to činí ze středověké teorie logického vyplývání systematicky zajímavou koncepci. Středověká teorie logického vyplývání vykazuje nicméně jak podobnosti, tak i zásadní odlišnosti oproti modernímu přístupu. Jednou ze zásadních odlišností je zcela odlišný přístup k modální terminologii a rovněž vznik problémů specifických pro středověkou sémantiku, které souvisejí s tím, že středověká sémantika má za předmět studium vlastností sémanticky uzavřených jazyků připouštějících (přinejmenším na intuitivní rovině) autoreferenci. V následující kapitole bude třeba vyzdvihnout jako podobnosti, tak rovněž zásadní odlišnosti moderní a středověké strategie.

Problém analýzy pojmu logického vyplývání je ve středověku diskutován v rámci odlišných přístupů již v abélardovském a poabélardovském období. Vzhledem k cílům této práce se však zde podaná

analýza bude zaměřovat pouze na období čtrnáctého století (a zcela výjimečně rovněž na období století patnáctého, z důvodů, které budou teprve ozřejmeny), které je však rovněž zlatým věkem této diskuze (totiž co se středověku týče). Právě ve čtrnáctém století se totiž analýza pojmu logického vyplývání stává explicitním a centrálním předmětem zájmu logiků, který se projevuje vznikem samostatných traktátů „*De consequentiis*“, v nichž je usilováno o definici pojmu logického vyplývání a rozlišení různých typů platných odvození.

Následující kapitola bude mít tuto strukturu: v úvodu bude rozebráno systematické hledisko samotné analýzy pojmu logického vyplývání jako přístupu k definování vůbec a ve vztahu k problematice sémantické justifikace logiky. Poté bude podán přehled základních přístupů k definování pojmu logického vyplývání ve čtrnáctém století, který poskytne obraz historického kontextu Buridanova vlastního řešení. Pochopitelně zde se bude práce opírat o velmi omezený soubor textů: přes značný zájem o problematiku a intenzivní ediční činnost v posledních třiceti letech je korpus vydaných textů nadále pouze malou částí textů všech. Proto jsou zde předkládané obecněji formulované teze pouze pracovními hypotézami, které odpovídají současnému stádiu výzkumu. Buridanovo řešení bude pak rozebráno samostatně v obou základních formulacích (tj. ve formulacích z traktátů *De consequentiis* a *De practica sophismatum*), načež bude provedena jeho systematická analýza a kritika. Tato kritika bude vázána na problematiku analýzy modálních pojmů, které jsou klíčovou součástí Buridanových definic, a další rozbor se pokusí ukázat rozlišení mezi ontologickým a sémantickým přístupem k analýze modalit, a to jak systematicky, tak v ukázání možností rozvíjení sémantického přístupu k modalitám u Buridana i dalších autorů. Zcela na závěr bude část práce věnována paradoxům spojeným s problémem logického vyplývání, a to jak

klasických lhářských paradoxů, tak paradoxů specifických pro použití pojmu logického vyplývání (jimiž jsou různé varianty paradoxů platnosti).

Tato kapitola tak značně redukuje celou problematiku, a to nejen co se Buridanovy logiky týče, ale tím spíše vzhledem k celé šíři problematiky. Práce se nebude zabývat celým systémem Buridanovy logiky, a to ani v jeho základních obrysech, takže zcela opominuty zůstanou jeho sylogistika (a sylogistika obecně, jakkoli zajímavý je problém platnosti sylogismů např. z hlediska rozlišení důsledků akceptování různých teorií predikace), tak např. problematika topik, přestože se dotýká přinejmenším některých autorů, jejichž přístupy zde budou rozebírány.⁵⁵⁵ Za klíčový problém teorie logického vyplývání bude považována přímo analýza pojmu logického vyplývání, nikoli konkrétní aspekty její aplikace, za něž lze ze systematického hlediska považovat uvedené problémy.

3.2 Systematické hledisko analýzy pojmu logického vyplývání

Analýzu pojmu logického vyplývání je možno chápat jako rozpracování specifických preteoretických intuic, které s problémem logického vyplývání spojujeme. Při rozpracování tohoto pojmu tak můžeme rozlišit následující čtyři preteoretické koncepce logického vyplývání:⁵⁵⁶ *modální, sémantickou, formální a epistemickou*, přičemž těmto čtyřem koncepcím odpovídají čtyři aspekty relace logického vyplývání, totiž aspekt modální, sémantický, formální a epistemický. *Modální koncepce* logického vyplývání *definuje relaci logického vyplývání pomocí modálních pojmů* (eventuálně pomocí terminologie sémantiky možných světů ve svém

⁵⁵⁵Problematiku topik, nakolik je relevantní pro středověkou logiku, zpracoval Green-Pedersen (srv. Green-Pedersen (1984)).

⁵⁵⁶Toto rozlišení vychází z analýzy Stewarta Shapira: srv. Shapiro (1998), (2002).

rozpracování). Chápeme-li tedy logické vyplývání jako relaci mezi souborem vět, nazvěme si jej pro další Γ , a určitou větou, nazvěme si ji pro další ϕ , pak dle modálního pojetí ϕ *logicky vyplývá ze souboru vět Γ , jestliže je nemožné, aby všechny prvky Γ byly pravdivé a ϕ byla nepravdivá.*⁵⁵⁷ Oproti tomu *sémantická koncepce definuje pojem logického vyplývání pomocí spojení vět, které je dáno významem jejich termínů*, takže ϕ *logicky vyplývá ze souboru vět Γ , jestliže pravdivost vět souboru Γ zajišťuje pravdivost věty ϕ , a to na základě významu výrazů obsažených v těchto propozicích.* Paradigmatickým případem jsou např. tzv. „analytická odvození“, mezi jejichž typické příklady patří odvození založené na vztahu termínů „starý mládenec“ a „muž“: samotný význam výrazů „*starý mládenec*“ a „*muž*“ zajišťuje platnost odvození, že je-li určitá entita starým mládcem, je rovněž mužem.⁵⁵⁸ *Formální koncepci lze považovat za zesílení kritéria určujícího pro sémantický přístup: pojem logického vyplývání je definován pomocí spojení vět, které je dáno významem logických termínů obsažených v těchto propozicích* (což lze eventuálně formulovat odkazem na zachování pravdivosti při uniformní substituci mimologické terminologie), takže ϕ *logicky vyplývá ze souboru vět Γ , jestliže pravdivost vět souboru Γ zajišťuje pravdivost věty ϕ , a to na základě významu logické terminologie obsažené v těchto propozicích.* Poznamenejme tedy, že v tomto pojetí může být uvedený příklad analytického odvození považován předběžně za neplatný (protože není-li analýzou ukázán strukturní vztah mezi výrazy „*starý mládenec*“ a „*muž*“, lze záměnou těchto výrazů za libovolné jiné utvořit neplatné odvození).

⁵⁵⁷Toto je Shapirova formulace. Jak ale uvidíme na různých variantách Buridanovy definice pojmu logického vyplývání, je možno chápat modální kritérium dvěma různými způsoby. (A dokonce rozbor Rogera Swynesheda umožňuje zavést ještě další chápání.) Tyto podrobnosti však můžeme prozatím nechat stranou.

⁵⁵⁸Rovněž zde se jedná pouze o předběžnou formulaci, protože takto použitý pojem významu je značně vágní.

Oproti tomu formálně platný by byl úsudek mající formu *modus ponens*: takovýto úsudek by byl platný čistě na základě významu a konkrétního způsobu použití výrazů pro konjunkci a implikaci, resp. (negativně řečeno) bez ohledu na význam mimologických složek. Konečně *epistemická pojetí* definují pojem logického vyplývání odkazem na skutečnost, že *premise justifikuje závěr*, resp. že lze provést dedukci závěru z premis pomocí řetězce legitimních inferencí, tedy kdy buďto tvrdíme, že je iracionální pokládat za pravdivé všechny prvky Γ a ϕ pokládat za nepravdivou, nebo že soubor Γ justifikuje ϕ , nebo že ϕ lze legitimním způsobem dedukovat z Γ (čili takovýto postup je řízen odvozovacími pravidly).

Uvedená pojetí logického vyplývání představují spíše nežli odpověď na otázku, za jakých podmínek je možno hovořit o platném odvození, určitý podklad pro řešení daného problému: pojem logického vyplývání je teprve třeba přesně definovat, přinejmenším tak, že budou vyjasněny dílčí pojmy obsažené v předchozích formulacích. Problémem logiky je tedy konceptuální analýza těchto preteoretických pojetí logického vyplývání. Tato preteoretická pojetí představují určité základní (jakkoli vágní) vodítko pro definici pojmů teoretických. Rozpracování preteoretických pojetí přitom může postupovat dvojí metodou: metodou explikace a metodou modelování, přičemž první metoda je blízká středověkým koncepcím (markantní je to právě na příkladu Buridana či Pseudo-Scota), druhá je omezena na moderní koncepcce.

Metoda explikace je založena na snaze definovat přesně základní intuitivní koncepcce, které však vykazují značnou vágnost⁵⁵⁹ (což mj. připouští nerozhodnutelnost sporu mezi dvěma odlišnými výsledky explikace). Konkrétní metodou, jíž postupuje středověká sémantika, je metoda protipříkladu: je předložena pokusná definice, která je následně

⁵⁵⁹Srv. Carnap (2005), str. 24.

korigována uváděním příkladů odvození, která jsou podle dané definice platná, přestože jsou intuitivně nepřijatelná.⁵⁶⁰ Otázka, jak víme, že protipříklady jsou skutečně neplatnými argumenty, nemá v daném přístupu dost dobré opodstatnění: takto prováděná korekce není ničím jiným nežli konfrontací provedené explikace s intuicemi, které jsou jejím výchozím bodem. Jakkoli se jedná o napadnutelný postup, v případě úkolu analyzovat vágní preteoretický pojem se takovýto postup zdá být nejen legitimní, ale patrně rovněž jediný možný,⁵⁶¹ jakkoli i zde vznikají s odkazováním se na intuice podobné problémy, jako v souvislosti se vznikem sémantických paradoxů, což ještě bude ukázáno.

V moderní sémantice se pak od uvedených čtyř koncepcí specifickým způsobem odlišuje ještě další, tzv. *matematická koncepce* logického vyplývání, typicky koncepce konstruující definici pomocí teorie modelů. Koncepce tohoto typu řeší zásadně odlišný problém, totiž problém podání *modelu* logického vyplývání, nikoli problém podání *teorie* logického vyplývání.⁵⁶² Jedná se o přístup, který podává definici sémantických pojmů pro formalizované jazyky, které jsou principiálně matematickými objekty

⁵⁶⁰ Angel d'Ors kritizoval Buridanův přístup v traktátu *De consequentiis* právě z toho hlediska, že Buridan provádí opakovanou korekci svých definic, a klade otázku, jak je vůbec možno provádět něco takového, jako je kritika definice (tím spíše, že v Buridanově výkladu by se mělo jednat o definice nominální); srv. d'Ors (1993), str. 202. Skutečně, daný postup dává lepší smysl jako provedení explikace nežli čistě jako zavedení či potvrzení jazykové konvence (jak je tomu v případě nominálních definic). K Buridanově teorii definic srv. Klima (2000), str. 29nn.

⁵⁶¹ Ostatně, tato metoda není pouze metodou středověkých logiků: Etchemendyho kniha *The Concept of Logical Consequence* není ničím jiným nežli souborem velmi důvtipně vymyšlených protipříkladů proti jednomu konkrétnímu přístupu.

⁵⁶² Tato distinkce mezi modelem a teorií (srv. Hromek (2005), str. 142) je klíčová vzhledem k možným pokračováním logických teorií v ontologii, především vzhledem k problému interpretace Kripkeho sémantiky možných světů. Kripke sám interpretoval svůj pojem možných světů nikoli jako pokus o reduktivní analýzu či explikaci modalit, nýbrž pouze jako pokus o analýzu objasňující určité pojmy pomocí aplikace technik z oblasti teorie množin. Srv. Kripke (2002), str. 28–29. Konečně příznačný je tento jeho výrok: „*Aparát možných světů byl (jak doufám) velmi užitečný co se týče množinové teorie modelů pro kvantifikovanou modální logiku, jenže vedl k filozofickým pseudoproblémům a vyvolával zavádějící představy.*“ Srv. Kripke (2002), str. 59.

představujícími modely přirozeného jazyka, a definici vlastností tohoto idealizovaného „jazyka“ je pak nutně třeba chápat také pouze jako *model* sémantických vlastností jazyka přirozeného. Jakožto model pak pochopitelně modeluje pouze specifické vlastnosti relace logického vyplývání. Takovýto přístup je (již vzhledem ke svým metodologickým aspektům) středověké sémantice neznámý. Lze jej však pochopitelně využít jako technický nástroj při pokusu o rozpracovávání středověkých koncepcí způsobem, který těmto koncepcím samotným není vlastní, případně je v nich pouze implicitně naznačen.

Z epistemologického hlediska souvisí úkol analýzy pojmu logického vyplývání s problémem tzv. „sémantické justifikace logiky“, tj. projektem, který lze v moderní logice odvozovat od Alfreda Tarského.⁵⁶³ Metoda sémantické justifikace předpokládá, že základem pro budování systému logiky je definice sémantických pojmů, tj. pojmů pravdivosti (resp. v případě moderní sémantiky modelujícího pojmu splňování) a logického vyplývání, pomocí nichž je potom definován pojem logické pravdivosti. Množina platných odvození je pak určena obecně na základě těchto pojmů, takže platnost odvození je odůvodněna jako speciální důsledek podaných definic sémantické terminologie. Pakliže podané definice považujeme za zavedení určité terminologie, je otázka dalšího odůvodnění závislá na naší teorii definování. V dané situaci připadají v úvahu dvě možnosti, totiž přijímat dané definice jako produkt ustanovení určité konvence, nebo jako produkt explikace preteoretického pojmu, přičemž proti výběru žádné z těchto variant nelze nic namítat. Oba přístupy se však liší ve svých epistemologicky relevantních charakteristikách, totiž ve své kritizovatelnosti. Nominální definice jako taková je pochopitelně nekritizovatelná, zatímco explikaci je možno kritizovat právě odkazem na předem danou intuici.

⁵⁶³Srv. jeho rozlišení mezi syntaktickým (tedy axiomatickým) a sémantickým přístupem, Tarski (1953), str. 7–9.

Legitimita explikace jakožto metody vyvolává otázku, zda je možno používat odkaz na preteoretické intuice jako platné kritérium. Nebo, z jiného hlediska, vzniká otázka, jakým způsobem je možno takovýto postup kritizovat. Samotné pojetí explikace totiž předpokládá, že výchozí uchopení určitého pojmu je pouze vágní, takže odkaz na intuici nemůže fungovat jako kritérium (protože vágní kritérium není striktně vzato kritériem). Zdá se však, že v dané situaci není k dispozici jiná metoda nežli právě tato, což nás nutí akceptovat všechny její důsledky, včetně těch nežádoucích. Považujeme-li sémantickou metodu justifikace za adekvátní (diskuze některých jejích alternativ bude provedena dále), pak bude třeba akceptovat případnou pluralitu výsledků určité explikace jako legitimní. V tuto chvíli se tedy zaměříme nejprve na otázku, zdali k takovéto pluralitě dochází, tzn. je-li možno, aby existovaly různé, nicméně stejnou měrou legitimní explikace preteoretického pojmu logického vyplývání. Tuto otázku je možno v důsledku převést na rovinu zkoumání výše uvedených intuitivních pojmů logického vyplývání a reformulovat ji jako problém komparace těchto pojmů.

Je zřejmé, že různá pojetí logického vyplývání nejsou konceptuálně identická. Vzniká však otázka, jaký vztah je mezi jednotlivými pojmy logického vyplývání, konkrétně, jsou-li tyto pojmy koextenzionální. Jestliže relace logického vyplývání je z extenzionálního hlediska jednoduše množinou uspořádaných dvojic množin propozic, pak existence odvození, která by byla uznána za platná z hlediska jednoho, ne však z hlediska druhého pojetí, by byla bezprostředně dokladem toho, že daná pojetí nejsou koextenzionální (což by bylo dáno specifickými konceptuálními rozdíly). Konceptuální odlišnost daných pojetí má tedy specifické epistemologické důsledky, které je třeba vzít v potaz, chápeme-li analýzu pojmu logického vyplývání co do metody i funkce uvedeným způsobem. Nejprve však

uvažme, zda a případně v jakých případech k tomuto rozchodu mezi jednotlivými přístupy dochází.⁵⁶⁴

Jak bude ukázáno v historické části této kapitoly, jsou pro středověkou filozofii klíčové především dva z výše uvedených pojmů, totiž pojem modální a pojem epistemický, přestože zásadní roli sehrává rovněž pojem formality. Tyto dva pojmy jsou rozlišeny z hlediska dvou formulací (nebo obecněji: přístupů k formulaci) podmínek platnosti logického vyplývání, totiž z hlediska odlišení *podmínky neoddělitelnosti* od *podmínky obsažení*. Jedná se původně o dvě podmínky, které na pojem logického vyplývání klade Petr Abélard ve své *Dialektice*, a lze je formulovat následujícím způsobem:⁵⁶⁵

(I) *Kondicionál je pravdivý iff je nemožné, aby antecedent byl pravdivý a konsekvent nepravdivý.*

(C) *Kondicionál je pravdivý iff smysl antecedentu obsahuje smysl konsekventu.*

Druhá s uvedených podmínek představuje vzor středověké formulace tzv. epistemického pojetí, které je, přesněji řečeno, středověkou analogií relevantní koncepce logického vyplývání.⁵⁶⁶ Extenzionálně vzato je (I)-podmínka širší: tuto podmínku splňují i odvození, která nesplňují (C)-podmínku, přestože naopak to neplatí (odvození splňující (C)-podmínku splňují zároveň (I)-podmínku). Klasickým případem tohoto přesahu jednoho

⁵⁶⁴K problému provázanosti jednotlivých pojmů logického vyplývání obecně srv. Shapiro (2002).

⁵⁶⁵Tato formulace a rozbor Abélardovy analýzy pojmu logického vyplývání (kde (I)-podmínka je považována za nutnou, ne však postačující, (C)-podmínka pak za postačující) srv. Martin (1986), str. 567 a (2004), str. 176nn. (kde se namísto o podmínce neoddělitelnosti a podmínce obsažení hovoří o podmínce nutnosti a podmínce relevance), případně ze systematického hlediska srv. Sundholm (1998).

⁵⁶⁶Samotné relevantní pojetí je motivováno zdůrazněním epistemických motivací spojených s daným pojmem logického vyplývání a pokouší se teoreticky rozpracovat pojem informace (srv. Mares (2002), str. 612) nebo „*propojení významu*“ (srv. Anderson – Belnap (1962), str. 11). Co se týče středověké relevantní tradice, ta bude předmětem rozboru dále.

kritéria vůči druhému jsou tzv. „paradoxy (striktní) implikace“,⁵⁶⁷ které jsou ve středověku formulovány obvykle na základě následujících dvou pravidel:

Ex impossibili quodlibet. (tedy: „z nemožného vyplývá cokoli“)

Necessarium ex quolibet. (tedy: „nutné vyplývá z čehokoli“)

Nejprve poznamenejme, že se (přes zaběhaný název) nejedná o paradox stejného typu, jako v případě sémantických paradoxů: paradoxnost zde není dána problematičností sémantické charakterizace nějakého výrazu. Platnost tohoto odvození je jednoduše sice poněkud nečekaným, nicméně legitimním důsledkem určitého pojetí logického vyplývání, totiž pojetí modálního (tzn. pojetí, které považuje (I)-podmínku nejen za nutnou, ale zároveň za postačující podmínku platnosti logického vyplývání).⁵⁶⁸ Jediným důvodem, proč takováto odvození považovat za problematická, je, že v našem intuitivním pojetí logického vyplývání zdůrazňujeme epistemické komponenty tohoto pojmu. Tato skutečnost tedy zároveň odkrývá fakt, že jednotlivé intuice, které se vztahují k pojmu logického vyplývání, se nemusejí plně překrývat. A právě z tohoto důvodu je možno hovořit o pluralitě pojmů logického vyplývání: jednotlivé intuice mohou být

⁵⁶⁷Anderson a Belnap tyto případy nazývají „*fallacies of relevance*“: srv. Anderson – Belnap (1962), str. 16.

⁵⁶⁸Na této skutečnosti se shodují obě strany diskuze: srv. Lewis – Langford (1959), str. 248, 250 [zvýraznil M.H.]: „*Chceme ukázat, že tak tomu skutečně je a že tyto teoremy, stejně jako další teoremy systému Striktí Implikace, které mohou podléhat podobné pochybnosti, jsou paradoxní pouze v tom smyslu, že vyjadřují takové logické pravdy, které lze snadno přehlédnout. (...) Tautologie obecně jsou dedukovatelné z libovolné premisy: teorem $\sim\Diamond\sim p.\prec.p\prec q$ vyjadřuje určitou skutečnost týkající se dedukovatelnosti.*“ Srv. dále Mares (2002), str. 611, kde tyto paradoxy (ne pro striktní, nýbrž pro materiální implikaci, což je pro tuto chvíli irrelevantní) jsou formulovány následujícím způsobem: „ $A\rightarrow(B\rightarrow A)$ “, resp. „ $A\rightarrow(\sim A\rightarrow B)$ “, a jsou tamtéž komentovány takto [zvýraznil M.H.]: „*O problému relevance lze uvažovat vzhledem k inferenci, jak jsme to už udělali, nebo vzhledem k implikaci. Logika relevance byla z části vyvinuta proto, aby se vyhnula tzv. paradoxům materiální implikace. Jedná se o formule které jsou teoremy klasické logiky, avšak jsou kontraintuitivní, pokud pro nás symbol šipky znamená „implikaci“ v intuitivním či prelogickém, filozofickém smyslu slova.*“ Pochopitelně pakliže chápeme paradoxnost tím způsobem, jaký byl zde použit v souvislosti se sémantickými paradoxy, totiž jako odvození neintuitivních závěrů intuitivním způsobem z intuitivních předpokladů, je toto postačující podmínkou paradoxnosti.

rozpracovány na sobě nezávislými způsoby, které vyústí v konceptuálně (a tedy rovněž extenzionálně) odlišné výsledky. Konceptuálně odlišné teorie logického vyplývání pak budou pochopitelně justifikovat odlišné systémy formální logiky, jejichž součástí budou odlišná pravidla. Tyto důsledky jsou význačné především vzhledem ke zmíněné dvojici „paradoxů“ (resp. případů jim podobným), a ty se tak pro nás stávají určitým kritériem pro analýzu jednotlivých teorií logického vyplývání, konkrétně pro rozlišení mezi modálním a relevantním pojetím logického vyplývání.

Tento rozdíl (co se týče paradoxů implikace) je možno eliminovat v případě, že bude akceptována existence tzv. „logicky nemožných světů“, tedy takových interpretací, které udělují stejné pravdivostní hodnoty určité formulí i její negaci (čímž je eliminována platnost pravidla *ex impossibili quolibet*), případně nepřirazují některým formulím a jejich negacím pravdivostní hodnoty (čímž je eliminována platnost pravidla *necessarium ex quolibet*). Hovoříme-li zde tedy o rozporu mezi modálním a relevantním pojetím logického vyplývání, bereme v potaz pouze klasické modální pojetí, tj. pojetí, kde formulí a její negaci jsou přiděleny právě opačné pravdivostní hodnoty (čili kde platí princip bivalence).⁵⁶⁹

Potenciálně tentýž vztah může nastávat mezi sémantickým i formálním pojmem na jedné a relevantním pojetím na straně druhé, v závislosti na významu logických konstant. Tato možnost, podobně jako v předchozím případě, závisí na pojetí interpretace, tzn. na tom, je-li pojetí interpretace klasické, nebo parakonzistentní.⁵⁷⁰

Velmi zajímavá je otázka vztahu mezi modálním a sémantickým

⁵⁶⁹K pojmu logicky nemožných světů srv. Priest (1997) a k některým technickým důsledkům a propojení pojmu nemožného světa s teorií logického vyplývání srv. Priest (1998). Striktně vzato však Priest upozorňuje na to, že akceptování logicky nemožných světů sice eliminuje platnost těchto paradoxů, přesto však není postačující pro formulaci sémantiky relevantní logiky. Srv. Priest (2006b), str. 89.

⁵⁷⁰Nebo, přesněji řečeno, silnější nežli parakonzistentní, pokud se opět zaměříme na všechny případy, nikoli pouze na dva zde uvedené paradoxy implikace.

pojmem, a této otázce se bude věnovat jedna z dalších částí této kapitoly. Rovněž zde je odpověď na otázku, jaký je vztah mezi těmito dvěma pojmy, závislá na konkrétní verzi těchto dvou koncepcí. Předběžně však lze říci, že přinejmenším ve středověkém pojetí zde vzniká nesoulad: existují odvození platná z hlediska modálního, ne však z hlediska sémantického, a to i za předpokladu, že bychom paradoxní odvození považovali za sémanticky platná. Vezmeme-li v potaz středověkou verzi modálního pojetí a klasickou verzi pojetí sémantického, pak v obou těchto pojetích by mohla platit určitá forma paradoxů implikace.⁵⁷¹ Otázka, zda dané relace logického vyplývání budou koextenzionální, nebo ne, však závisí na otázce, jaký je vztah mezi ontologickými a sémantickými modalitami. Konkrétně: předpokládáme-li, že existují netriviální nutné propozice (jinak řečeno, syntetické apriorní soudy), pak dochází k tomu, že některá modálně platná odvození nejsou platná sémanticky. Tato práce si neklade za cíl posoudit odpověď na tuto otázku v dějinách středověké logiky, ba ani ve čtrnáctém století. Na konkrétním příkladu Jana Buridana a některých dalších středověkých myslitelů však bude ukázáno, že tento problém ve středověké sémantice může vznikat, přičemž přesnější podmínky jeho vzniku jsou dány konkrétní verzí sémantické teorie. Z tohoto důvodu pak zcela pochopitelně existuje nesoulad mezi pojetím modálním a pojetím formálním, které zesiluje pojetí sémantické (čehož si na analogické verzi formálního pojetí logického vyplývání byli vědomi sami středověcí autoři). Vztah mezi formálním a sémantickým pojetím je pak opět dán konkrétním rozpracováním sémantického pojetí. Předběžná formulace sice vyznívá tak, že kritéria formální platnosti jsou silnější nežli kritéria sémantické platnosti, nicméně bez rozpracování konkrétního pojetí tuto otázku není možno rozhodnout.⁵⁷²

⁵⁷¹Přinejmenším výše uvedené pojetí tento případ nevyklučuje, ačkoli je značně vzdálené paradigmatickému příkladu odvození platných na základě sémantického kritéria.

⁵⁷²Konkrétně by vznikala rozdíly v závislosti na tom, zdali sémanticky nutné propozice jsou

Skutečnost nesouladu mezi důsledky analýzy jednotlivých pojmů logického vyplývání vede k diverzifikaci pojmu logického vyplývání a vzniku alternativních pojetí logického vyplývání. Vzniká tak situace analogická situaci související se vznikem paradoxu Lháře, jen v tomto případě je tato situace vázána nejen na vznik paradoxů implikace, ale rovněž na nesoulad mezi odlišnými způsoby rozpracování jednotlivých intuitivních pojmů pomocí udání přesnějších kritérií platnosti odvození. Pakliže předpokládáme rovněž to, že konkrétní podoba definice pojmu logického vyplývání je jedinou možnou justifikací určitého systému logiky, vyplývá odsud, že je možno považovat za stejnou měrou justifikované co do platných teorému či odvozovacích pravidel odlišné systémy logiky.⁵⁷³ Markantní je tento spor na konfrontaci mezi klasickým a parakonzistentním pojetím logického vyplývání, které s sebou nese zásadním způsobem odlišnou interpretaci základních sémantických pojmů, jako pojmu (legitimní) interpretace formulí daného jazyka či (méně formálně) pojmu (možného) světa. Pakliže je jedinou procedurou, která může jednotlivým systémům logiky poskytovat justifikaci, konceptuální analýza sémantické terminologie, jejímž jediným kritériem je zase shoda s intuitivními pojmy logického vyplývání, pak je z logického hlediska otázka, který z daných systémů má být považován za jediný správný, pseudoproblémem. Při pluralitě intuitivních pojmů je třeba danou pluralitu považovat za neredukovatelnou, přinejmenším co se dosahu logiky týče. To, zda je možno proti určitým

platné na základě vztahu mezi elementárními a složenými výrazy, nebo na základě sémantických postulátů. Přinejmenším v prvním případě by byla obě pojetí, totiž sémantické a formální, identická (v důsledku i konceptuálně).

⁵⁷³Pochopitelně otázka, máme-li čistě na základě tohoto tvrdit, že tento přístup vede k logickému pluralismu, je diskutabilní. Problém rozhodnutelnosti této otázky spočívá v nejasnosti kritérií monismu a pluralismu: teprve udáním podmínek identity „logiky“ můžeme rozhodnout, zda je těchto logik více, nebo jsou-li všechny logiky součástí jediné Logiky. Tato otázka je nicméně pro otázky zde kladené zcela irelevantní a celkově je přínos diskuze této otázky pochybný. Zde se proto budou podobné otázky předkládat ve specifické podobě umožňující jednoznačnou rozhodnutelnost, jako například zde, kde byla za podmínku identity zvolena extenze souboru platných pravidel.

systemům argumentovat z jiné perspektivy, ponechme jako otevřenou otázku.⁵⁷⁴ Každopádně při tomto pojetí justifikace dospíváme k určité legitimní pluralitě, kdy je příklon k jediné perspektivě z *logického hlediska* neodůvodnitelný, takže pluralitu těchto systémů je třeba akceptovat jako legitimní. Volba určitého systému je pak (v rámci tohoto přístupu) věcí pragmaticky motivované volby.⁵⁷⁵ Pakliže se chceme vyhnout tomuto závěru, je třeba přijít s jiným pojetím justifikace. Bez ohledu na to, je-li takový krok možný, nebo dokonce bez ohledu na to, je-li potřebný, jeho posouzení či provádění zde nebude realizováno.⁵⁷⁶

3.3 Historické hledisko: pojem logického vyplývání ve čtrnáctém století

Čtrnácté století představuje zásadní obrat v logických zkoumáních pojmu logického vyplývání, resp. (vyjádřeno v dobové terminologii, jíž se zde budeme držet) konsekvence: problematice logického vyplývání začíná být věnována vzrůstající pozornost, jinak řečeno objevuje se řada traktátů s názvem „*De consequentiis*“. Přestože téma samotné bylo známo již (co se

⁵⁷⁴Zde je např. prostor pro kritiku určitých systémů z hlediska jejich koherence s jinými soubory akceptovaných přesvědčení, nebo obecněji z hlediska racionální akceptovatelnosti určitých závěrů. Konkrétně může např. vzniknout otázka, nakolik je racionálně akceptovatelné dialetheistické pojetí možných, resp. nemožných světů. Podobně může vznikat otázka praktické aplikovatelnosti některých přístupů.

⁵⁷⁵Právě zde je analogie s paradoxem Lháře, kde akceptování všech intuitivních předpokladů vede ke sporu a jediným východiskem je revize některého z předpokladů. Další analogií je jistá pragmatičnost řešení daného rozporu. V případě paradoxů Lháře se tato pragmatičnost týkala upřednostnění určitého kritéria úspěšnosti řešení (konkrétně např. upřednostnění úplnosti), což však v důsledku vede k možnosti akceptovat různá řešení jako racionálně odůvodněná na základě určitého souboru kritérií. Zde se jedná o pragmatičnost ve volbě preteoretického pojmu, blízkost k němuž je kritériem úspěšnosti analýzy, resp. modelování (a tato volba v důsledku vede k možnosti akceptovat různé systémy logiky jako justifikované).

⁵⁷⁶Tyto formy justifikace jsou externí a jako takové jsou zde ponechány stranou, v této práci jsou relevantní pouze různé varianty sémantické justifikace logiky.

středověku týče) ve dvanáctém století,⁵⁷⁷ takto přímo orientovaný a rovněž takto intenzivní zájem je určitou novinkou. Ve čtrnáctém století lze vyčlenit následující čtyři skupiny autorů:⁵⁷⁸

(1) Traktáty z počátku čtrnáctého století představují spíše nesystematické soubory pravidel pro správná odvození, bez toho, aby byl explicitně diskutován pojem logického vyplývání. Motivace pro jejich vznik je podle všeho dána potřebami výuky na univerzitách.

(2) Druhou skupinou (a druhou fází vývoje) představuje práce autorů jako Burley, Ockham, Pseudo-Bradwardine a někteří anonymní autoři. Jejím specifikem je aplikace pojmů z oblasti topik. Zároveň však hlubší zájem o problematiku ústí v samostatné podávání obecných definic pojmu logického vyplývání a typologie logického vyplývání. Objevují se první znaky relevantní tradice, později rozvíjené dále v tzv. britské tradici definice pojmu formální konsekvence.

(3) Třetí skupina je zastoupena autory jako Jan Buridan, Albert ze Saxony a Pseudo-Scotus, jedná se o tzv. „kontinentální tradici“. Specifičnost těchto autorů je dána vymizením odkazů na topiky a sofistikovaností diskuze o vymezení pojmu logického vyplývání. Konceptuálně vzato je pro tuto skupinu autorů typická snaha definovat pojem formální konsekvence pomocí substitučního kritéria: formálně platné konsekvence splňují základní modální kritérium a zároveň toto modální kritérium splňují všechny konsekvence mající podobnou logickou formu.

(4) Čtvrtá („britská“) skupina, do níž patří autoři jako Robert Fland, Jan

⁵⁷⁷K diskuzi pojmu logického vyplývání, především v návaznosti na Abélardovu analýzu srv. Iwakuma (1987), str. 440–441, Tweedale (1992), str. 223–224 a Martin (2004).

⁵⁷⁸Toto členění vychází původně z rozboru provedeného Green-Pedersenem: srv. Green-Pedersen (1984), str. 265–299. Dále srv. Schupp (1988), str. 21–91 a (1991), King (2001), Boh (2001), Weber (2003), str. 129–166 a Dutilh Novaes (2008b), str. 470–471. V sekundární literatuře se tato kapitola bude opírat především o moderní výzkum, tzn. o práce, které vznikly v osmdesátých letech dvacátého století a později. Důvodem je, že předchozí výzkum je obvykle opíráno pouze o omezený počet zdrojů. Shrnutí staršího výzkumu (Boehner, Moody, Bird aj.) je obsaženo rovněž ve zde citovaných textech.

z Holandska, Richard Billingham, Richard Lavenham, Ralph Strode aj., je charakterizována (oproti kontinentální tradici) výrazně epistemickou definicí pojmu formální konsekvence:⁵⁷⁹ definice formální konsekvence operuje explicitně pojmem obsažení konsekventu v antecedentu, resp. pojmem uchopení konsekventu v antecedentu. Na rozdíl od předcházející britské tradice zde však chybí odůvodnění vztahu relevance na základě odkazu k topikám, jakkoli základní definice formální konsekvence zůstává identická.

Posun ve čtrnáctém století tedy spočívá především v postupnému odklonu od požadavku externího odůvodnění logických pravidel, který byl dříve realizován odkazem na topická pravidla. Vyústěním této diskuze jsou dvě paralelní tradice, „britská“ a „kontinentální“, kdy první klade důraz na epistemické pojetí logického vyplývání, druhá na pojetí substituční. V následujícím rozboru opomineme první z těchto skupin a zaměříme se teprve na následující tři, pochopitelně v redukované míře.

3.3.1 Konsekvence a topiky

Tradice, kterou lze vysledovat v první polovině čtrnáctého století u britských autorů a která je založena na propojování teorie logického vyplývání se starší tradicí „topických“ pravidel,⁵⁸⁰ představuje snahu jednak podat přesnější definici pojmu logického vyplývání, dále rozlišit různé typy platných odvození a konečně udat základní pravidla pro platná odvození

⁵⁷⁹Za epistemický je tento pojem označován v uvedené sekundární literatuře. Z hlediska Shapirovy typologie by bylo patrně adekvátnější hovořit o pojetí sémantickém, přesto se nadále v této souvislosti budeme držet tohoto termínu, který je motivován použitím pojmu uchopení, jímž se operuje v daných definicích. Tento pojem však může, vzhledem k mentalistické sémantice, která je v rámci středověké tradice sdíleným předpokladem, být znakem jak epistemického, tak sémantického pojetí. Označení tohoto pojmu za epistemický je nicméně vhodné z toho důvodu, že u epistemického pojetí je (na rozdíl od pojetí sémantického) zřejmá neplatnost paradoxů implikace. Právě vymezení se proti paradoxním odvozením je hlavní motivací pro zavedení daného pojmu formální konsekvence.

⁵⁸⁰Touto tradicí se podrobně zabývá především Franz Schupp, srv. Schupp (1988) a (1991) a Stephanie Weber, srv. Weber (2003).

(přičemž tato pravidla nejsou často provázána zcela přesně s definicemi, ale spíše nadále představují soubor nejčastěji aplikovaných pravidel, vhodných pro vědeckou praxi). Definice a typologie konsekvencí je přitom propojována s problematikou topik, tedy pravidel, která zajišťují platnost odvození: jednotlivé konsekvence jsou odlišovány na základě specifických typů pravidel, která zajišťují jejich platnost. Zároveň se v rámci této tradice začíná formovat epistemická definice pojmu logického vyplývání, resp. přesněji řečeno „formální konsekvence“, přestože i zde je formulována určitá verze substitučního pojetí logického vyplývání (která se však zásadním způsobem odlišuje od pozdějšího kontinentálního substitučního pojetí např. u Jana Buridana, jak bude ukázáno). Z autorů této tradice se zde zaměříme především na specifika teorie Waltera Burleyho a Viléma Ockhama.⁵⁸¹

3.3.1.1 Walter Burley

Walter Burley se přímo problematikou logického vyplývání zabýval ve třech svých textech, totiž v podle všeho nejstarším traktátu *De consequentiis* a následně v obou verzích svého textu *De puritate artis logicae*. Projdeme obě tyto verze, přičemž v *De puritate artis logicae* se zaměříme primárně na delší verzi tohoto traktátu, která obsahuje podrobnější analýzu pojmu logického vyplývání.

3.3.1.1.1 *De consequentiis*

Burleyho traktát *De consequentiis* patří mezi jeho rané texty a tím

⁵⁸¹Pouze na okraj tedy můžeme poukázat na anonymní *Liber consequentiarum*, která představuje pokus shrnout teorie obou autorů do jednotného rámce, kdy Burley je přímo zmiňován jako zdroj dané koncepce (srv. Anonymus: *Liber consequentiarum*), nebo na Pseudo-Bradwardinův traktát, který představuje kritiku Ockhamovy teorie logického vyplývání, především jeho teorie podmíněné konsekvence (srv. Pseudo-Thomas Bradwardine: *Textus consequentiarum*).

rovněž mezi nejstarší texty v rámci daného přístupu.⁵⁸² Samotný traktát však vykazuje doposud charakteristiky starších přístupů, především svou strukturou. Celý traktát je možno rozčlenit (jak to dělá jeho editor, Green-Pedersen) na deset částí: pravidla konsekvencí (jedná se o obecná pravidla vázaná na tranzitivitu logického vyplývání, udání modálního kritéria logického vyplývání, ale rovněž pravidla pro odvozování propozic obsahujících vzájemně nadřazené, resp. podřazené termíny), pravidla pro exkluzivní propozice (tj. propozice obsahující výrazy jako „*tantum*“), pravidla pro exceptivní propozice (tj. propozice obsahující výrazy jako „*praeter*“), pravidla pro používání výrazů „*differt*“ a „*non idem*“, teorii kondicionálů, teorii opozic (resp. teorii používání negativních a privativních výrazů), sylogistiku, teorii enthymémat, teorii propozic obsahujících vyskoňované výrazy a soubor obecných pravidel (týkající se především modálního statusu propozic). Pomineme-li udání modálního kritéria logického vyplývání v první kapitole (kde je toto kritérium formulováno v rámci udání pravidel) a drobné zmínky o topických pravidlech v téže kapitole, je samotné vymezení logického vyplývání součástí až šesté kapitoly, kde je zahrnuto do teorie kondicionálů. Mimochodem, přes určitý rozdíl mezi kondicionály a konsekvencemi, který je možno udat u pozdějších autorů,⁵⁸³ Burley v této kapitole používá termíny „*consequentia*“ a „*conditionalis*“ téměř zaměnitelným způsobem.⁵⁸⁴

⁵⁸²Data těchto textů je ovšem diskutabilní. V současné době jsou texty daného okruhu datovány přibližně do roku 1302. Srv. Ottman – Wood (1999), str. 7.

⁵⁸³Tato distinkce odpovídá rozlišení mezi kondicionálem jakožto větou a inferencí jakožto aktivitou realizovanou prostřednictvím vět. K této distinkci ve středověké sémantice se zaměřením se na první polovinu čtrnáctého století srv. King (2001).

⁵⁸⁴Burley zde začíná hovořit o kondicionálech, načež pokračuje, že existují kondicionály platné absolutně a podmíněně (*quaedam condicionales tenent ut nunc et quaedam simpliciter*), načež bez jakéhokoli přechodu začíná hovořit o dělení konsekvencí na absolutní a podmíněné. Mimoto hovoří Burley o platnosti (*bonitas*), nikoli pravdivosti kondicionálu, což je charakteristika obvykle spojovaná s konsekvencí ve smyslu inference, resp. argumentu. Srv. Walter Burley: *De consequentiis*, §§ 69–70, str. 128–129.

Výchozím kritériem platnosti kondicionálu je kritérium modální.⁵⁸⁵

*Et sciendum est quod ad bonitatem condicionalis non plus requiritur, nisi si antecedens sit verum, consequens erit verum.*⁵⁸⁶

Konsekvence, resp. kondicionály se však rozlišují z hlediska způsobu, jimiž je toto kritérium naplňováno, a to na absolutní a podmíněné (*simplex, ut nunc*). Rozlišení mezi těmito dvěma typy konsekvencí je dáno tím, zda je modální kritérium splněno za všech možných okolností, nebo pouze za určitých podmínek, tj. tehdy, jsou-li navíc splněny dodatečné předpoklady:

*...in consequentia simplici ita est quod antecedens non potest esse verum sine consequente. Unde si in quacumque simplici consequentia antecedens potest esse verum in aliquo tempore sine consequente, quocumque casu possibili posito, consequentia non valet.*⁵⁸⁷ (...) *Et est consequentia ut nunc, quando antecedens ut nunc non potest esse verum sine consequente.*⁵⁸⁸

Název „*ut nunc*“ je zde odvozován od podmínky, že situace je právě taková, jako nyní. Absolutně platné konsekvence se pak dále člení na přirozené a akcidentální:

Consequentia naturalis est quando consequens est de intellectu antecedentis, nec antecedens potest esse verum sine consequente. (...)

Consequentia accidentalis est duplex: quaedam tenet gratia terminorum vel gratia materiae (...) *Quaedam est consequentia accidentalis sic: ex impossibili sequitur quodlibet; et necessarium sequitur ad quodlibet. (...)*

*Item consequentia accidentalis est quando consequens non est de intellectu antecedentis.*⁵⁸⁹

⁵⁸⁵Nicméně je třeba upozornit na to, že toto pojetí nemusí přísně vzato odpovídat pozdějším koncepcím, protože Burley v daném traktátu zastává ještě stále určitou formu temporálního pojetí modalit, když prohlašuje všechny pravdivé propozice o minulých událostech za nutně pravdivé. Srv. Walter Burley: *De consequentiis*, § 148, str. 154.

⁵⁸⁶Srv. Walter Burley: *De consequentiis*, §§ 69–70, str. 128.

⁵⁸⁷Srv. Walter Burley: *De consequentiis*, § 9, str. 115.

⁵⁸⁸Srv. Walter Burley: *De consequentiis*, § 69, str. 128.

⁵⁸⁹Srv. Walter Burley: *De consequentiis*, § 70, str. 128–129.

Rozlišení mezi přirozenými a akcidentálními konsekvencemi je tedy dáno vztahem mezi významem složek konsekvence: přirozená konsekvence předpokládá vztah obsažení kognitivního obsahu konsekventu v kognitivním obsahu antecedentu. Případy, kdy k takovému vztahu nedochází, pak Burley rozlišuje na dva typy: první, kdy je modální kritérium splněno na základě specifického obsahu složek propozice, a druhý, kdy mají antecedent nebo konsekvent specifický modální status, který sám o sobě zajišťuje splnění modálního kritéria. Příkladem prvního je pro Burleyho odvození „*deum esse est verum; ergo deum esse est necessarium*“. Toto odvození je v Burleyho pojetí platné „na základě matérie“, protože v Bohu je pravdivost a nutnost identická.⁵⁹⁰ Jinými slovy, důvodem této platnosti je určitá ontologická zákonitost, nikoli vztah relevance mezi složkami dané konsekvence.⁵⁹¹ Co se týče druhého případu, tedy obou paradoxů implikace, Burley zde, podobně jako v pozdějších textech, provádí odůvodnění těchto pravidel nikoli bezprostředně odkazem na modální kritérium, jak bychom mohli čekat, nýbrž odkazem na topické pravidlo „*locus a minori*“. Dané pravidlo tvrdí, že nastává-li to, co se zdá nastávat méně, pak nastává rovněž to, co se zdá nastávat spíše. Nemožnost je pak pouze krajním případem toho, čeho nastávání se zdá být nepravděpodobným. Analogicky lze uvažovat rovněž u druhého pravidla, případně u jiných podobných odvození.⁵⁹²

V osmé kapitole, která pojednává o problematice enthymémat, se Burley věnuje problematice, která přímo odkazuje k topikám, totiž otázce důvodu platnosti jednotlivých odvození. Zde předkládá Burley tezi zcela

⁵⁹⁰Bude zajímavé všimnout si, jakým způsobem se mění význam této formulace v Buridanově logice, kde hraje roli rozlišení mezi konsekvencemi platnými na základě substitučního kritéria a konsekvencemi platnými pouze na základě kritéria modálního. V kontextu Buridanova substitučního pojetí a jeho pojetí logické formy se totiž konsekvencemi platnými *gratia terminorum* stávají typické případy odvození platných na základě topických pravidel.

⁵⁹¹Srv. Walter Burley: *De consequentiis*, § 70, str. 128. Burley si podle všeho mohl zvolit i lepší příklad: rovněž zde bychom totiž mohli hovořit o případě, kdy je konsekvent nutný.

⁵⁹²Srv. Walter Burley: *De consequentiis*, §§ 71–72, str. 129.

zásadní pro daný přístup, která je formulována pro absolutně platné konsekvence, jak ještě bude vyjasněno:

*...consequentia bona tenet per medium necessarium. Ratio huius regulae est hoc quod medium est causa consequentiae, sed si effectus sit, oportet quod causa istius effectus sit. Et si consequentia sit bona oportet quod teneat pro omni tempore, et per consequens oportet quod medium pro omni tempore sit verum et per consequens necessarium...*⁵⁹³

Každá platná konsekvence je platná na základě určité zprostředkující teze (*medium*). Burley v *De consequentiis* neuvádí přesně, kam by řadil sylogismy. Vysvětlení této skutečnosti by pochopitelně mohlo být založeno jednoduše na tom, že tato teze je formulována v rámci kapitoly týkající se enthymémat, tj. nesyllogistických odvození, takže přes obecné vyznění mají tyto teze omezenou platnost. Dokladem pro toto chápání je ostatně jeho pojetí funkce sylogismu v dokazování platnosti konsekvencí, k němuž se vrátíme dále.

Celé pojetí vyznívá kontroverzně, protože nutnost přijetí těchto zprostředkujících tezí není v některých případech dostatečně zřejmá, a to tím spíše, že podle Burleyho nemá být funkce těchto zprostředkujících tezí čistě epistemologická: platnost zprostředkující teze má být *důvodem* platnosti určitého odvození. Burley tuto tezi podtrhuje svým tvrzením, že z jedné věci jako takové nic nevyplývá, a to žádným způsobem (*ex uno nihil sequitur*).⁵⁹⁴ Vezmeme-li v potaz jedinou propozici, pak z ní samotné nebude nic vyplývat, nebude-li spolu s ní implicitně či explicitně přijata ještě další propozice. Důvodem kontroverznosti této teze je především to, že při akceptování standardního modálního kritéria platnosti by platnost odvození měla být jednoduše věcí vztahu mezi dvěma propozicemi, připojení další

⁵⁹³Srv. Walter Burley: *De consequentiis*, §§ 71–72, str. 129.

⁵⁹⁴Srv. Walter Burley: *De consequentiis*, §§ 71–72, str. 129.

premisy, tím spíše propozice, která je v některých případech nutně pravdivá, se zdá být nadbytečné z hlediska požadavku platnosti.⁵⁹⁵ To, že Burley na této tezi trvá, může být dokladem specifičnosti jeho koncepce: navzdory explicitnímu prohlášení modálního kritéria za postačující není základem jeho pojetí platnosti čistě kombinace způsobů valuace propozic ve vztahu k možným situacím, ale specifické vztahy mezi jednotlivými složkami propozic. Platnost konsekvence je dána primárně topickými pravidly, která jsou chápána jako vlastní důvody platnosti, a zprostředkovaně zapřičiňují splnění modálního kritéria, které je chápáno jako nutná a postačující podmínka platnosti.⁵⁹⁶

Své pojetí platnosti konsekvencí Burley dále rozvádí v aplikaci na různé typy odvození: různé typy konsekvencí se liší z hlediska povahy zprostředkujících tezí, na základě nichž tyto konsekvence nabývají platnosti. Podmíněně platné konsekvence jsou platné na základě zprostředkujících tezí, které nejsou platné nutně, ale pouze v dané situaci, absolutně platné konsekvence na základě nutných interních zprostředkujících tezí, konsekvence akcidentální však na základě externích zprostředkujících tezí.⁵⁹⁷ Danou typologii zprostředkujících tezí Burley nijak nevysvětluje (pouze uvádí několik málo příkladů, které však problematiku samy o sobě nevyjasňují), nicméně tímto problémem se podrobně zabývá v delší verzi *De puritate artis logicae*, takže tento problém nyní ponecháme stranou.

Vraťme se nyní k samotné problematice postavení sylogistiky v rámci dané teorie logického vyplývání. Podle Burleyho je každá platná konsekvence redukovatelná na sylogismus, případně sekvenci sylogismů,⁵⁹⁸

⁵⁹⁵Důvodem je monotónnost dedukce a postradatelnost všech nutně pravdivých premis v modálním pojetí logického vyplývání.

⁵⁹⁶K této interpretaci srv. Schupp (1988), str. 80–86.

⁵⁹⁷Srv. Walter Burley: *De consequentiis*, § 116, str. 141–142.

⁵⁹⁸Srv. Walter Burley: *De consequentiis*, § 117, str. 142: „*Omnis consequentia bona habet reduci in syllogismum.*“

což zajišťuje evidenci její platnosti. Tato teze má však omezenou platnost: Burley totiž v této situaci rozlišuje dva typy platných konsekvencí, totiž konsekvence platné vzhledem k celému svému uspořádání (*tenet respectu totius complexionis*) a konsekvence platné ve vztahu k termínům (*tenet respectu terminorum*). Pouze druhý typ konsekvencí vyžaduje takovou redukci. Mezi první typ patří podle Burleyho odvození typu obrácení, odvození univerzální propozice z propozice exkluzivní při obrácení termínů apod., zatímco mezi druhé případy patří podle všeho klasické případy enthymematických konsekvencí.⁵⁹⁹ Toto pojetí je zajímavé ze dvou hledisek: jednak jako doklad uznání epistemického primátu sylogismu vůči určitému typu odvození, na druhé straně však jako doklad uznání toho, že sylogistika nezaručuje ani nejustifikuje platnost každého typu konsekvencí, takže sylogistika tvoří sice významný, nicméně pouze fragment teorie logického vyplývání. Toto pojetí je tak dokladem posunu zájmu od sylogistiky jako centrálního tématu logiky k obecněji definovaným cílům logiky.

Posledním terminologicky zajímavým aspektem Burleyho traktátu *De consequentiis* je způsob, jakým v něm Burley používá pojem formálnosti. Pomineme-li marginální použití, v závěru svého traktátu Burley rozlišuje dva typy argumentativních postupů, formální a materiální. Zde Burley rozvíjí určitou formu substitučního pojetí logického vyplývání, aniž by však přesněji vyložil své pojetí formálnosti. Formální postup je takový, který je platný pro všechny premisy uzpůsobené určitým způsobem (*tenet in omni materia praemissis isto modo dispositis*).⁶⁰⁰ Sám však neuvádí, za jakých podmínek by byl ochoten hovořit o „stejném uzpůsobení“, takže nelze hovořit o přesnějším rozpracování substitučního pojetí logického vyplývání. Rovněž k tomuto problému se vrací jeho *De puritate artis*

⁵⁹⁹Srv. Walter Burley: *De consequentiis*, § 118, str. 142–143.

⁶⁰⁰Srv. Walter Burley: *De consequentiis*, § 168, str. 163.

logicae.

3.3.1.1.2 *De puritate artis logicae*

Burleyho traktát *De puritate artis logicae* pochází přibližně z třicátých let čtrnáctého století. Oproti staršímu traktátu je zásadním přelomem samotná změna v jeho struktuře. Zaměříme-li se pouze na delší verzi daného traktátu, má *De puritate artis logicae* dvě hlavní části. První z nich se zabývá sémantikou termínů, druhá pak hypotetickými propozicemi a hypotetickými sylogismy. Druhá část se dále člení na úvodní pasáž, která podává definici klíčové terminologie z oblasti teorie logického vyplývání, dále na teorii hypotetických sylogismů, obsahující výrokovou logiku, a dále na podrobnou analýzu různých typů hypotetických propozic (konjunkce, disjunkce, kauzální propozice, exkluzivní a exceptivní propozice, reduplikativní propozice a propozice obsahující výrazy „*incipit*“ a „*desinit*“).

V *De puritate atris logicae* chápe Burley konsekvence jako specifický typ hypotetických propozic. Jeho základní dělení je následující: konsekvence se dělí na absolutní a podmíněné, přičemž absolutní se dále dělí na přirozené a akcidentální. Rozlišení mezi absolutní a podmíněnou konsekvencí je provedeno klasickým způsobem:

*Consequentia simplex est, quae tenet pro omni tempore, ita quod antecedens numquam potest esse verum nisi consequens sit verum. Consequentia ut nunc est, quae tenet pro determinato tempore et non semper...*⁶⁰¹

Terminologický posun (spočívající v použití jiného pojetí zprostředkujících tezí) však představuje následující členění, totiž členění absolutní konsekvence na přirozenou a akcidentální:

⁶⁰¹Srv. Walter Burley: *De puritate artis logicae Tractatus longior* II,1.1., str. 60, l. 29 – str. 61, l. 3. Analogická pasáž srv. Walter Burley: *De puritate artis logicae Tractatus brevior* I.1., str. 199, ll. 20–25. V této kratší verzi chybí další dělení konsekvencí.

*Consequentia simplex est duplex: Quaedam naturalis, et est quando antecedens includit consequens; et talis consequentia tenet per locum intrinsecum. Consequentia accidentalis est, quae tenet per locum extrinsecum, et est quando antecedens non includit consequens, sed tenet per quandam regulam extrinsecam.*⁶⁰²

Jako příklady akcidentálních konsekvencí jsou uváděny paradoxy implikace, které jsou rovněž již známým způsobem redukovány na speciální případy pravidla *locus a minore*.

Teze z *De consequentiis*, že každá konsekvence je platná na základě zprostředkující teze, je zde u absolutně platných konsekvencí transformována v tezi, že to, co činí tyto konsekvence platnými, je nějaký *topos (locus)*, což je určitá forma pravidla.⁶⁰³ Burley přitom dále zdůrazňuje, že zde neodkazuje na Aristotelovy *Topiky*, tj. že mu nejde o dialektická pravidla, ale obecně o pravidla „logická“ (*locus logicus, regula logicae*). Zavedení této kategorie však fakticky znamená rozchod s daným přístupem k chápání logického vyplývání. Rozlišení topických pravidel na interní a externí, které je základem definic přirozené a akcidentální konsekvence, je vázáno na kontext logiky pojmů, nikoli např. na kontext výrokové logiky. U pravidel typu zavedení konjunkce či eliminace disjunkce již tato terminologie ztrácí svůj původní význam, takže není možno rozhodnout, mezi které typy konsekvencí by odpovídající konsekvence měly patřit.⁶⁰⁴

⁶⁰²Srv. Walter Burley: *De puritate artis logicae Tractatus longior* II,1.1., str. 61, ll. 6–10.

⁶⁰³Tento posun by mohl právě tak dobře být považován za čistě terminologický, protože „*locus*“ a „*medium*“ fungují v dané době jako synonyma (srv. Green-Pedersen (1984), str. 282). Zdá se však, že zde určité rozlišení existuje, přinejmenším mezi interními zprostředkujícími tezemi a interními topickými pravidly, kdy první je speciálním případem druhého, tzn. doplnění určité propozice jako dodatečné premisy je speciálním případem aplikace obecného pravidla pro kompletaci určitého odvození. Přesto Burley používá i v *De consequentiis*, kde hovoří o externích zprostředkujících tezích, termín „*regula extrinseca*“ (srv. Walter Burley: *De consequentiis*, § 20, str. 116), což svědčí o blízkosti obou koncepcí (nebo, na druhé straně, o jejich terminologické nevyjasněnosti).

⁶⁰⁴K tomuto odklonu Burleyho od původní problematiky srv. Weber (2003), str. 148.

Rozlišení těchto pravidel na interní a externí, které by mělo být vázáno na otázku, zda relevantní pravidlo operuje typem termínů obsažených v daných propozicích, nebo obecnými charakteristikami této propozice samotné, zde není nadále aplikovatelné tak, aby byla zachována jeho původní funkce.⁶⁰⁵ Právě uvedená pravidla eliminace konjunkce či zavedení disjunkce jsou dobrým příkladem tohoto problému. Pravidla odpovídající těmto dvěma pravidlům by totiž patrně měla být téhož typu, přestože hovořit v obou případech o „*obsažení konsekventu v antecedentu*“ ve stejném smyslu slova není dost dobře možné.⁶⁰⁶ Odvození tohoto typu by bylo mnohem spíše možno považovat za případy tzv. formální konsekvence. Stejně jako v *De consequentiis*, i v *De puritate artis logicae* Burley rozlišuje mezi formální a materiální konsekvencí, a to opět dle případů, kdy je konsekvence platná na základě formy celého složení, jako v případě sylogismů či obrácení, či na základě formy nesložených výrazů, jako odvození nadřazeného z podřazeného v afirmativních propozicích, nebo na druhé straně kdy je platná materiálně na základě termínů.⁶⁰⁷ Možnost interpretace odvození

⁶⁰⁵Schupp se snaží zachovat vazbu těchto teoretiků na logiku termínů tak, že zdůrazňuje, že přirozená konsekvence a její ekvivalenty vykazují konceptuální vztah, který však nemusí být dán pouze vztahem termínů kategorie matematických, ale rovněž synkategorie matematických termínů je již ale samo o sobě posunem, který vynucuje významové posuny v terminologii, která je původně zavedena k řešení odlišných problémů. A pochopitelně tato námitka nic nemění na problémech, uváděných zde na příkladech pravidel výrokové logiky. (To se systematicky vzato ukazuje již na tom, že zastánci těchto přístupů obvykle akceptují pravidla klasické výrokové logiky, nikoli logiky relevantní. Markantní je to na bezstarostném akceptování klasického pravidla eliminace disjunkce, což je problém, k němuž se ještě budeme vracet).

⁶⁰⁶K námitce neprůhlednosti aplikovatelnosti kritéria obsažení konsekventu v antecedentu v případě pravidel pro disjunkci srv. Weber (2003), str. 145. Tato námitka však nemusí mít zcela zásadní dopad: logika relevance formuluje kritéria rovněž pro výrokovou logiku, jak bude ještě ukázáno. Tato logika má ovšem ve svých důsledcích pro výrokovou logiku zcela odlišnou podobu.

⁶⁰⁷K pojmu formální konsekvence srv. Walter Burley: *De puritate artis logicae Tractatus longior* II,1.3., str. 86, ll. 4–21. Burley neuvádí příklad materiálních konsekvencí, jedná se však patrně opět o případy akcidentální konsekvence, jaké byly uváděny v *De consequentiis*.

tohoto typu jako formálních konsekvencí však naráží na jiné problémy v Burleyho textu. Zaprvé, Burley ani v jednom z citovaných textů nečiní žádný pokus sjednotit své členění konsekvencí na přirozené a akcidentální na jedné a formální a materiální na druhé straně. Proto není zcela jasné, jak by se chápání těchto konsekvencí jako formálních mělo vztahovat k jejich přirozenosti či akcidentálnosti, a původní otázka by zůstala nevyřešená. Zadruhé, pakliže by Burley řadil uvedená pravidla do některého z typů formální konsekvence, byl by to podle všeho první typ, kdy konsekvence platí na základě celého složení. Pak by se ovšem nemělo jednat o konsekvence, které je třeba určitým způsobem redukovat na sylogismy, aby nabyly platnosti, platí-li nadále koncepce z *De consequentiis*. A právě zde vzniká otázka, na základě jakého typu pravidla jsou tato odvození platná, a tuto otázku není možno zodpovědět tradičním způsobem, protože tato odvození nevyžadují doplnění kvůli své platnosti.⁶⁰⁸ Zatřetí pak, navzdory již řečenému, se Burley pokouší pomocí jednoho topického pravidla dokázat platnost eliminace disjunkce.⁶⁰⁹ V souvislosti s tímto krokem dokonce vznikají hned dvě obtíže. Tou první je již uvedený spor: proč by právě toto pravidlo nemělo být pravidlem strukturálním? Dejme tomu, že se nám však povede tuto námitku odmítnout tak, že určitý typ pravidel, která bychom měli tendenci interpretovat jako strukturální, budeme interpretovat topickým způsobem.⁶¹⁰ Pak však narazíme na další problém:

⁶⁰⁸Jinými slovy, postrádáme kritérium internosti a externosti pro konsekvence, které nevyžadují doplnění.

⁶⁰⁹Srv. Walter Burley: *De puritate artis logicae Tractatus longior* III.1., str. 119, ll. 32nn.

⁶¹⁰Právě touto cestou se, jak se zdá, vydává ve svém výkladu Burleyho Franz Shupp, který zpochybňuje tezi, že určitá pravidla v Burleyho logice, která bychom měli tendenci interpretovat jakožto spadající do výrokové logiky (totiž pravidla blízká svým vyzněním pravidlu kontrapozice) skutečně do výrokové logiky patří (a tedy nespádají spíše do oblasti logiky pojmů). V rámci systémů Burleyho i Ockhama tak podle Schuppa chybí prostor pro moderně chápanou výrokovou logiku, založenou na pojetí určitých logických konstant jako pravdivostních funkcí. (Srv. Schupp (1988), str. 50–52.) K tomuto pojetí je třeba dodat následující: přinejmenším platí, že pravidla pro konjunkce a disjunkce jsou formulována vždy souběžně pro tyto spojky spojující termíny i propozice. Potud je tedy vazba logiky

„*locus a divisione*“, který by měl zajišťovat platnost tohoto odvození, je, pokud vůbec někde, tradičně řazen mezi tzv. „střední“ pravidla (*loci medi*).⁶¹¹ Úsilí o obecnost teorie logického vyplývání zde tak naráží na standardní význam terminologie, s jejíž pomocí se Burley snaží tuto oblast postihnout. Zdá se tedy, že má-li daná koncepce fungovat jako obecná teorie logického vyplývání, měla by se vzdát přinejmenším určité části své terminologie.

3.3.1.1.3 Shrnutí

Oba Burleyho traktáty představují vstup do tradice britské logiky. Burley se pokouší rozvíjet souběžně několik pojmů logického vyplývání a systematizovat standardní odvozovací pravidla. Přes jeho pokus precizovat relevantní pojem logického vyplývání, který je vlastní právě britské logické tradici, je jeho soubor různých dělení konsekvencí natolik neuspořádaný, že neumožňuje jednoznačnou aplikaci kritéria relevance právě na ty nejzajímavější typy odvození, jakými jsou Burleym rozpracovaná teorie hypotetických sylogismů či (spíše implicitní) výroková logika. Snaha aplikovat v teorii konsekvencí teorii topikových pravidel, která jsou míněna jako jednoznačná kritéria relevance v odvozeních, tak působí spíše kontraproduktivně. Protože právě tato snaha je pro daný přístup

pojmů a propozic zjevná (do té míry, že je možno konstatovat, že distinkce mezi výrokovou a predikátovou logikou není pro logické systémy tohoto typu nijak zajímavá, jak to činí Stephanie Weber, srv. Weber (2003), str. 143). Na druhou stranu, v jednom typu použití jsou tyto logické konstanty chápány jako pravdivostní funkce (resp. jejich funkcionální ekvivalenty), a jako takové jsou zaváděny při určování pravdivostních podmínek daných propozic.

⁶¹¹Srv. Green-Pedersen (1984), str. 53–54. Např. Buridan pravidlo eliminace konjunkce vůbec vyřazuje z *Topik*, což odůvodňuje tím, že dané postupy nejsou součástí argumentů, jejichž „semeny“ mají *topoi* být (*locus est sedes argumenti*). Tento Buridanův krok je však dán oddělením problematiky konsekvencí a topiků vůbec, což již představuje vykročení z tradice, do níž Burley patří. Obecně vzato se zdá, že v Buridanově případě formálně platné konsekvence (mezi něž patří teoremy výrokové logiky) nespádají mezi případy platné na základě topikových pravidel. Srv. Green-Pedersen (1976), str. 125nn.

charakteristická, vzniká otázka, je-li neúspěch Burleyho traktátu pouhým dílčím neúspěchem v rámci legitimního výzkumného programu, nebo chybou, která je implicitní každému podobnému projektu. Platí-li druhá možnost, je pochopitelně namísto otázka, zda není výhodnější takový přístup opustit ve prospěch postupu jiného, konkrétně takového, který by umožňoval širší neproblematickou aplikaci základní terminologie, což systém založený na terminologii čerpané z teorie topik ve smyslu fragmentu logiky termínů neumožňuje.

3.3.1.2 Vilém z Ockhamu

Vilém z Ockhamu vypracovává teorii logického vyplývání přibližně ve stejné době, kdy vznikají obě verze Burleyho *De puritate artis logicae*.⁶¹² Ockhamova *Summa logicae* obsahuje pasáže relevantní z hlediska teorie logického vyplývání ve třetím traktátu třetí části.⁶¹³ Co se týče dalšího členění, je tento traktát značně složitý a shrnuje danou problematiku počínaje obecnou definicí základní terminologie přes odvozovací pravidla pro různé typy kategorických propozic rozlišené z hlediska typu odvození, pravidla pro různé typy propozic obsahujících modální výrazy, pravidla pro termíny odlišné z hlediska teorie predikabilí, teorii definice, problém indukce, obecná pravidla udávající nejobecnější charakteristiky relace logického vyplývání, jako tranzitivita aj., až po teorii obligací a krátké pojednání o insolubiliích.

Úvodní pasáž traktátu o logickém vyplývání je věnována definicím a typologii konsekvence. Ockham zde nabízí dvojí odlišné členění, přičemž

⁶¹²Datace, jak již bylo řečeno, je diskutabilní, a to i relativní datace těchto autorů. Zdá se však, že oba autoři znali v této době navzájem své teorie, ať už z jakéhokoli zdroje.

⁶¹³Co se týče Ockhamova textu, krom literatury již uvedené lze upozornit rovněž na konkrétní rozbor textových vazeb v rámci dané tradice v: Schupp (1993), kde se rovněž navrhuje dále ještě zmíněné korekce kritické edice Ockhamovy *Logické sumy* a zamítá se Ockhamovo autorství dvou dále diskutovaných pseudo-ockhamovských textů.

první z nich se výrazně blíží Burleyho koncepci, zatímco druhé se pokouší představit odlišnou typologii. Ockham přitom uvádí další členění jednoduše jako „další dělení“ (*alia distinctio est...*), aniž by jedno z nich jakkoli upřednostňoval. Podobně toto členění je následováno dalšími, založenými na formě odvozovaných propozic, která pro konceptuální stránku Ockhamovy koncepce nejsou zcela zásadní, jakkoli jsou možným vodítkem pro další členění Ockhamovy *Sumy*. V tuto chvíli se však zaměříme pouze na úvodní kapitolu, která zavádí základní terminologii.

Ockhamovo první členění je členěním konsekvencí na absolutní a podmíněné, a dále pak členění na ty, které platí na základě interní zprostředkující teze, a ty, které platí na základě externí zprostředkující teze. Nejprve tedy první členění:

*Consequentia 'ut nunc' est quando antecedens pro aliquo tempore potest esse verum sine consequente sed non pro isto tempore. (...) Consequentia simplex est quando pro nullo tempore poterit antecedens esse verum sine consequente.*⁶¹⁴

Daná definice se tedy v podstatných rysech nijak neliší od Burleyho definice, ačkoli lze sledovat drobné rozdíly ve formulaci (např. Ockham zde na rozdíl od Burleyho neoperuje terminologií z teorie obligací, totiž pojmem situace, *casus*). Rozdíly se však objevují v dalším členění, jakkoli se toto zdá vycházet z podobného pojetí, a to v rozlišení konsekvencí dle platnosti na základě interní, nebo externí zprostředkující teze:

Illa consequentia tenet per medium intrinsecum quando tenet virtute alicuius propositionis formatae ex eisdem terminis. Sicut ista 'Sortes non currit; igitur homo non currit' tenet virtute istius medii 'Sortes est homo'; unde nisi haec esset vera 'Sortes est homo', non valeret consequentia.

⁶¹⁴Srv. Guillelmus Ockhamus: *Summa logicae*, III.3.1, l. 11–19, str. 587–588. Ockham definici absolutní konsekvence v příkladu doplňuje ještě o poznámku, že tento vztah bude nastávat za předpokladu, že jsou relevantní propozice utvořeny.

*Consequentia autem quae tenet per medium extrinsecum est quando tenet per aliquam regulam generalem quae non plus respicit illos terminos quam alios.*⁶¹⁵

Členění připomíná na první pohled Burleyho členění absolutních konsekvencí na přirozené a akcidentální z hlediska platnosti na základě odlišných zprostředkujících tezí, tak jak jej Burley předkládá v *De consequentiis*. Ockham nicméně uvádí přesnější vysvětlení toho, co je míněno danou typologií zprostředkujících tezí, což Burley činí pouze implicitně. Zásadní rozdíl je však již v tom, že Ockham netvrdí explicitně, že se jedná jednoduše o členění absolutní konsekvence, v jeho pojetí má jít prostě o další distinkci, aniž by uváděl, v jakém vztahu k sobě obě typologie jsou. Zda je to důsledkem koncepce zprostředkujících tezí, tzn. zda by Ockham byl k tomuto kroku vázán svými dalšími teoretickými předpoklady, můžeme ponechat stranou.

Dalším rozdílem je dosah daného členění: v Burleyho *De consequentiis* je analogická typologie formulována pro enthymematické konsekvence. Právě proto mohla vzniknout otázka, jakého typu je např. sylogismus, která byla řešena tím, že sylogismus byl zcela vysunut mimo tuto distinkci, a vřazen (jak lze předpokládat, ačkoli to sám Burley netvrdí⁶¹⁶) mezi konsekvence, které nevyžadují doplnění tohoto typu, ale jsou platné formálně na základě vlastního uspořádání. Zde však Ockham za příklady pro své pojetí konsekvencí platných na základě externí zprostředkující teze uvádí právě sylogismus a dále případ vztahu mezi univerzální a exkluzivní proposicí.⁶¹⁷ Tento krok by zakládal zásadní rozdíl mezi Burleyho

⁶¹⁵Srv. Guillelmus Ockhamus: *Summa logicae*, III.3.1, ll. 24–30, str. 588.

⁶¹⁶Předpokládáme totiž provázání mezi jeho typologií formálních konsekvencí a formálních argumentací z *De consequentiis*. Případně, pokud bychom nepovažovali tento krok za oprávněný (totiž pokud bychom např. pochybovali, zda, čistě z terminologického hlediska, řadit sylogismus mezi konsekvence), bude tento rozdíl mezi Burleym a Ockhamem spíše ještě více potvrzen.

⁶¹⁷Srv. Guillelmus Ockhamus: *Summa logicae*, III.3.1, ll. 30–35, str. 587.

a Ockhamovou koncepcí, pokud by měly být považovány za analogické: Pro Ockhama by to znamenalo, že sylogismy je třeba považovat za akcidentální odvození. Vzhledem k tomu, že celá distinkce je považována za výrazně hodnotící,⁶¹⁸ znamenalo by to zařadit sylogismy, považované za paradigmatický příklad platného a navíc evidentně platného úsudku, mezi odvození podobného typu, jakými jsou paradoxy implikace. Tato distinkce však u Ockhama hraje spíše podružnou roli, protože „hodnotícím“ rozlišení konsekvencí je pro Ockhama teprve rozlišení mezi konsekvencí formální a materiální. Právě to funguje jako analogie k Burleyho rozlišení, protože v něm jsou explicitně zakomponovány případy paradoxních konsekvencí.

Nežli se zaměříme na další Ockhamovo dělení konsekvencí, je třeba poznamenat, že toto pojetí trpí značnou nepřesností. Rozlišení mezi oběma typy konsekvencí by totiž vyžadovalo přesnější rozlišení mezi interními a externími zprostředkujícími tezemi, resp. ještě konkrétněji přesnější analýzu pojmu interní teze. Zdá se, že Ockham předpokládá, že interní zprostředkující teze má mít formu kategorické propozice: dané pojetí má podle všeho zabezpečit platnost odvození potvrzených konkrétní formou nějakého (interního) topického pravidla, jak to naznačuje příklad. Bez explicitního uvedení této restriktce by totiž bylo možno prohlásit každou propozici platnou na základě interní zprostředkující teze, která by byla utvořena z týchž termínů, pakliže by touto zprostředkující tezí byla konsekvence samotná (ta by totiž vcelku pochopitelně splnila podmínku utvořenosti z týchž termínů), nebo konsekvent. Tím by se daná distinkce mohla velmi snadno učinit nepoužitelnou, protože nevylučuje tyto zjevně absurdní protipříklady.⁶¹⁹

⁶¹⁸Srv. Schupp (1988), str. 37–43, kde je uváděna textová evidence napříč vývojem středověké logiky.

⁶¹⁹Toto zpřesnění spolu s jasnějším vymezením pojmu zprostředkující teze přináší *Liber consequentiarum*, která již tuto námitku nepřipouští, a (soudě dle uváděných příkladů) lze uznat, že právě takové je i Ockhamovo pojetí: „*Et notandum quod medium intrinsecum*

Rozlišení mezi formální a materiální konsekvencí má pak u Ockhama následující podobu:

*Consequentia formalis est duplex, quia quaedam tenet per medium extrinsecum, quod respicit formam propositionis (...) Quedam tenet per medium intrinsecum immediate, et mediate per medium extrinsecum non respiciens generales condiciones propositionum, scilicet veritatem vel falsitatem, necessitatem vel impossibilitatem. (...) Consequentia materialis est quando tenet praecise ratione terminorum et ratione alicuius medii extrinseci respicientis praecise generales condiciones propositionum.*⁶²⁰

Podle všeho má toto členění za cíl podat úplné rozčlenění konsekvencí, tzn. zahrnout jak principy výrokové, tak principy predikátové logiky (a v daném kontextu sylogistiku a teorii enthymémat). Zároveň je dané rozdělení implicitně hodnotící, když přisuzuje vyšší postavení konsekvencím formálním, jak se ještě ukáže z hodnocení paradoxních případů konsekvencí.

První typ formálních konsekvencí zahrnuje dle dřívějšího Ockhamova členění rovněž sylogismy, které jsou platné právě na základě pravidel zohledňujících pouze formální charakteristiky propozic. Podobně by měl zahrnovat rovněž např. pravidla výrokové logiky (za předpokladu, že by formulace výrokového kalkulu byla pro Ockhama nějakým způsobem zajímavá).⁶²¹

vocatur una propositio formata equivalenter ex uno termino antecedentis et ex alio consequentis mediante copula in propria forma vel equivalente, que propositio est cathgorica virtute cuius propositionis valet consequentia. Medium vero extrinsecum una regula loycalis...“ Srv. Anonymus: *Liber consequentiarum* cap. 1, ll. 70–77, str. 112.

⁶²⁰Srv. Guillelmus Ockhamus: *Summa logicae*, III.3.1., str. 589, ll. 30–35. Text citace je upraven v pasáži týkající se druhého typu formálních konsekvencí oproti znění kritické edice podle Schupp (1988), str. 76. Z téhož důvodu je upravena definice materiální konsekvence, srv. Schupp (1988), str. 41. Podkladem pro tuto úpravu je mj. anonymní *Liber consequentiarum* cap. 1, ll. 46nn., str. 111.

⁶²¹Na jiném místě, ve svém *Komentáři k Sentencím*, Ockham skutečně staví vedle sebe do typologie formální konsekvence jak sylogistiku, tak vztahy mezi univerzálními a exkluzivními propozicemi a pravidlo eliminace konjunkce. (Srv. Schupp (1988, str. 50).

Vymezení druhého typu formálních konsekvencí zohledňuje skutečnost, že pro každou propozici platnou na základě interní zprostředkující tezi je možno zároveň formulovat obecné pravidlo, které lze vztáhnout rovněž na další příklady, např. takové pravidlo, které pokrývá platnost konsekvencí obsahujících nadřazené a podřazené termíny. Přesto je pro zařazení mezi dané formální konsekvence zásadní právě možnost formulace interní zprostředkující teze.

Oba typy formálních konsekvencí jsou pak ostře odlišeny od konsekvencí materiálních, tj. konsekvencí platných na základě obsažených termínů a na základě pravidel zohledňujících sémantický a modální status určitých propozic.⁶²² Dle kontextu lze usoudit, že materiální konsekvence mají zahrnovat rovněž případy paradoxních konsekvencí. Právě k nim se pak Ockham vyjadřuje v kapitole týkající se všeobecných pravidel:

*Aliae regulae dantur, quod 'ex impossibili sequitur quodlibet' et quod 'necessarium sequitur ad quodlibet'; (...) Sed tales consequentiae non sunt formales, et ideo istae regulae non sunt multum usitatae.*⁶²³

Jedná se o korektní pravidla, která činí určitá odvození materiálně platnými, jejich význam je však, právě proto, marginální. Neužitečnost těchto pravidel je dána patrně jejich omezeným dosahem, protože s jejich pomocí

Pochopitelně i zde je třeba brát v potaz Shuppovo zdůraznění, že autoři daného okruhu nepovažují výrokovou logiku za samostatnou, tím méně pak za základní, součást systému logiky.

⁶²²Ockham sám udává příklady, na základě nichž nelze rozlišit, zda se jedná o dvě různé podmínky, nebo jedinou, konjunktivně vymezenou podmínku. Pokud bychom předpokládali analogii s Burleyho *De consequentiis* (což činí editoři *Logické sumy*), jednalo by se o dva odlišné typy materiálních konsekvencí, v opačném případě (což navrhuje, jak se zdá, ve své interpretaci téměř identické pasáže v *Liber consequentiarum* Shupp (1988), str. 41) by šlo o jediný typ konsekvencí. Ockhamovy příklady (a tím spíše pak příklady z *Liber consequentiarum*), na rozdíl od Burleyho, jsou vždy případy odvození irelevantních propozic platných čistě díky specifickému modálnímu statusu antecedentu nebo konsekventu, což by podporovalo spíše druhou interpretaci. Burleyho příklady materiálních konsekvencí platných na základě termínů oproti tomu nejsou příklady paradoxů implikace. Pro účely této práce není tato otázka rozhodující, protože se zaměřujeme především na případy paradoxů implikace. Přesto by prokázání tohoto posunu bylo historicky zajímavé.

⁶²³Srv. Guillelmus Ockhamus: *Summa logicae*, III.3.38., ll. 88–92, str. 730–732.

nemůžeme kodifikovat naši inferenční praxi zohledňující obecné, protože formální, způsoby argumentace.

Na závěr jednu poznámku: je-li motivací uvedené distinkce skutečně snaha odlišit neparadoxní a paradoxní typy odvození, lze namítnout, že takovýto pokus není úspěšný, přinejmenším ne zcela. Lze totiž formulovat externí zprostředkující teze zohledňující čistě formální charakteristiky propozic, které by činily platným určitý typ paradoxů. Tato pravidla by byla jednoduše zesílením obou citovaných pravidel materiální konsekvence a uváděla by, že z formálně nemožné propozice vyplývá libovolná propozice, a podobně z libovolné propozice vyplývá propozice formálně nutná.⁶²⁴ Abychom se vyhnuli námitce, že tato pravidla nadále zohledňují obecné charakteristiky propozic, bylo by možno místo této formy formulovat pravidla jiným způsobem, totiž tak, že by byla formulována jako dílčí pravidla pro každou formálně nutnou, resp. formálně nemožnou propozici zvlášť. Následující pravidlo je totiž čistě strukturální, přestože jeho instance jsou paradoxní:

$$(ECQ) a \wedge \neg a \models b$$

Ockhamova *Summa logicae* přináší oproti Burleyho traktátům posun v tendenci propojovat teorii topik a obecnou teorii logického vyplývání svým nárokem na obecnost: Ockhamova teorie logického vyplývání usiluje o takovou definici pojmu konsekvence, která přinejmenším v některé z formulací pokryje všechny typy odvození. Navzdory tomu přes nárůst systematizace na jedné straně v Ockhamově textu postrádáme obecnou formulaci relevantního pojmu logického vyplývání, jakkoli Ockham usiluje o ostré odlišení paradoxních a neparadoxních konsekvencí ve své distinkci mezi formální a materiální konsekvencí. Absence tohoto obecnějšího

⁶²⁴Mimoходом, podobná úvaha se objevuje v jedné verzi epistemické tradice, totiž té, kterou rozvíjí Pavel z Benátek. K tomuto problému se budeme dále vracet.

přístupu tak zároveň znehodnocuje celou distinkci mezi formální a materiální konsekvencí, protože chybí důvod konfrontovat uvedené dva typy formálních konsekvencí s paradoxními případy konsekvencí, chybí-li jednotící prvek, jímž by byla obecná definice formální konsekvence. Zdá se, že pozdější vývoj se pokouší zachovat právě tuto obecnost dosahu obecné teorie logického vyplývání, avšak pokusí se opřít ji o vymezení základní terminologie. Konkrétně v britské tradici je zachována tendence vyčleňovat proti sobě paradoxní a neparadoxní konsekvence v rámci definice relevantního pojmu logického vyplývání. Ruku v ruce s touto tendencí však logika postupně opouští odkazování na topická pravidla jako prostředky k zajištění vztahu relevance mezi antecedentem a konsekventem. Tím rovněž ztrácí jeden z prostředků definice pojmu relevance chápané jako konceptuální vazba mezi propozicemi, totiž zkoumání vztahu mezi jednotlivými pojmy obsaženými v antecedentu a konsekventu. Je možné, že právě tento posun mohl znamenat jeden z aspektů blížícího se zániku logiky termínů: logikové ztrácejí ze zřetele význam logiky termínů pro celek logiky.⁶²⁵

3.3.1.3 Pseudo-Ockham

Dva pseudo-ockhamovské traktáty, *Tractatus logicae minor* a *Elementarium logicae*, bez ohledu na otázku možnosti jejich skutečného připsání Ockhamovi, představují další krok, co se provázání pojmů zprostředkující teze a logického vyplývání týče. Zároveň umožňují jasnější provázání pojmů formální, resp. materiální konsekvence a konsekvence absolutní, resp. podmíněné. Klíčové je zde především zohlednění konkrétní povahy interní zprostředkující teze, co se jejího modálního statusu týče. Toto zohlednění bylo sice součástí starší Burleyho koncepce, chybí však

⁶²⁵Tento závěr předložil jako hypotézu Franz Schupp; srv. Schupp (1988), str. 91.

v Ockhamově *Summa logicae*, což činí danou dvojici traktátu hodnotnou. Vzhledem k rozdílným formulacím budou krátce naznačeny klíčové distinkce obou traktátů.

3.3.1.3.1 *Elementarium logicae*

Problematikou definice pojmu logického vyplývání se zabývá šestá kapitola traktátu. Jejím primárním předmětem je teorie topické argumentace, která následuje po rozboru sylogistiky a problému indukce. Úvodní pasáž obsahující relevantní definice má však obecné zaměření a dané definice si činí nárok na obecnost. Výchozím rozlišením je opět rozlišení konsekvencí na absolutní a podmíněné, které se zde více přibližuje Burleyho formulaci, tzn. zohledňuje platnost vzhledem k možným situacím (což je opět formulováno s ohledem na problematiku obligací):

*Consequentia simplex vocatur quae omni tempore et in omni casu tenet, si formetur, dummodo termini non cessent significare nec mutant significationes suas. (...) Consequentia ut nunc vocatur quae tenet pro aliquo determinato tempore, ita quod pro isto tempore antecedens non potest esse verum sine consequente. Dicentes enim consequentiam aliquam esse bonam ut nunc, non intendunt aliud dicere nisi quod antecedens non potest esse verum sine consequente, quamdiu aliqua res aliquo determinato modo est vel se habet...*⁶²⁶

Dalším známým rozlišením je rozlišení konsekvencí na platné na základě interní a platné na základě externí zprostředkující teze. Rozlišení mezi oběma typy konsekvencí má obvyklou formu, totiž takovou, že interní zprostředkující teze je formulována na základě termínů dané konsekvence (a proto ji, vzhledem k její specifičnosti, není možno označit za pravidlo), zatímco externí zprostředkující teze je pravidlem, které nezohledňuje

⁶²⁶Srv. Pseudo-Ockham: *Elementarium logicae* VI.A., str. 254.

konkrétní termíny dané konsekvence.⁶²⁷ Zajímavější je však vztahování této distinkce k distinkci předchozí:

Primae consequentiae [sc. quae tenent per medium intrinsecum, M.H.] possunt <esse verae> ut nunc, eo quod medium potest esse verum ut nunc et non semper est necessarium; *secundae consequentiae* [sc. quae tenent per medium extrinsecum, M.H.] sunt simplices, quia regulae per quas tenent sunt necessariae.⁶²⁸

Skutečnost, že určitá zprostředkující teze je interní, tedy nezajišťuje absolutní platnost konsekvencí, teprve modální status této teze může určovat konkrétní typ platnosti konsekvence. Oproti tomu externí teze jakožto nutné zajišťují absolutní platnost dané konsekvence.

Další distinkce, totiž distinkce mezi formálními a materiálními konsekvencemi, přichází s odlišným pojetím, nežli jaký prezentuje *Summa logicae*, protože nepřináší podrobnou typologii formálních konsekvencí, ale na druhou stranu přichází s obecnější formulací pojmu formální konsekvence:

...consequentiarum quaedam vocatur formalis, quae tenet ratione formae propositionum, ita quod tenet quandocumque talis modus arguendi servatur (...) *Consequentia materialis est, quae non tenet virtute modi arguendi sed gratia terminorum ex quibus componitur...*⁶²⁹

Oproti formulaci samotného Ockhama se zde v pojmu formální konsekvence jednoznačně objevuje substituční kritérium logického vyplývání. Oproti verzi této koncepce známé např. od Buridana zde však není logická forma určité propozice dána čistě jejími synkategorematickými složkami, nýbrž spíše obecnými charakteristikami propozic relevantními z hlediska obecného způsobu argumentování, který je společný většímu počtu

⁶²⁷Srv. Pseudo-Ockham: *Elementarium logicae* VI.A., str. 255.

⁶²⁸Srv. Pseudo-Ockham: *Elementarium logicae* VI.A., str. 255.

⁶²⁹Srv. Pseudo-Ockham: *Elementarium logicae* VI.A., str. 255.

argumentů. Takto patří např. otázka, zdali propozice obsahují termíny vztahující se k sobě z hlediska nadřazenosti a podřazenosti, věcí logické formy, zatímco v buridanovské sémantice (a v buridanovské variantě substitučního kritéria) je tato otázka otázkou analýzy logické matérie.

V téže pasáži jsou tyto definice rovněž usouvztažněny s distinkcí mezi konsekvencemi absolutními a podmíněnými. Pseudo-Ockham zde totiž zdůrazňuje, že formální konsekvence mohou být konsekvencemi podmíněnými.⁶³⁰ Tento krok však není zcela jasný: jestliže je daná konsekvence platná na základě své logické formy, pak by mělo být možné její platnost formulovat na základě určitého obecného pravidla, a tedy pomocí externí zprostředkující teze. Konsekvence platné na základě tezí tohoto typu však byly prohlášeny za absolutně platné. Dané typologie jsou tedy inkonzistentní. Dané tvrzení by na první pohled mohlo platit, kdyby se týkalo původní Ockhamovy distinkce mezi formální a materiální konsekvencí: pakliže je určitá konsekvence bezprostředně platná na základě určité interní zprostředkující teze, pak kdyby tato teze byla kontingentní, mohla by celá konsekvence být podmíněná.⁶³¹ Problém by však vytvářel dodatečný Ockhamův požadavek, aby každá taková konsekvence byla zároveň platná na základě určitého externího zprostředkujícího pravidla, což nás vrací k témuž problému. V tuto chvíli není tedy zřejmé, jak by se tento traktát mohl vyhnout námitce inkonzistence.

3.3.1.3.2 *Tractatus logicae minor*

Tractatus logicae minor je výrazně kratší nežli *Elementarium logicae*. Přestože typologie konsekvencí v tomto traktátu obsažená vykazuje

⁶³⁰Srv. Pseudo-Ockham: *Elementarium logicae* VI.A., str. 255.

⁶³¹Podobně postupuje Burley ve svém řešení problému redukce enthymémat na sylogismy: konsekvence platné absolutně lze takto redukovat pomocí nutné interní zprostředkující teze, zatímco podmíněně platné pouze na základě zprostředkující teze, která je čistě kontingentně pravdivá.

podobnost s textem *Elementarium logicae*, zde zaváděné distinkce v důsledku vedou k odlišnému pojetí. Rozdíl mezi oběma texty spočívá v tom, že *Tractatus logicae minor* nepropojuje explicitně distinkci mezi formální a materiální konsekvencí na jedné s distinkcí mezi absolutní a podmíněnou konsekvencí na druhé straně.

Konsekvence samotná je zde explicitně chápána jako inference (*consequentia vocatur argumentum*), nikoli jako typ propozice (tj. jako kondicionál), přičemž toto pojetí je obecné, zahrnující všechny typy odvození, jak enthymémata, tak sylogismy či indukce.

Konsekvence se dělí na materiální a formální způsobem, který odpovídá pojetí z *Elementarium logicae*, ovšem s určitým posunem:

*Consequentia autem dividitur, quia quaedam vocatur formalis et est illa, quae tenet ratione formae propositionum in materia omni ubi est syllogisticus modus arguendi... Consequentia materialis vocatur illa quae tenet solummodo gratia terminorum ibidem positorum, et in aliis terminis non tenet talis modus arguendi.*⁶³²

Pomineme-li podivné použití výrazu „*syllogisticus*“,⁶³³ je záměr této distinkce zřejmý: formou propozice jsou charakteristiky relevantní z hlediska typu argumentace, kterou lze realizovat u konsekvencí obsahujících různé propozice. Formalita se tak spojuje s neutralitou vůči konkrétní problémové oblasti. Oproti tomu materiální konsekvence jsou takové, které jsou platné pouze v určité konkrétní oblasti, resp. ze sémantického hlediska vzhledem k určitým termínům utvářejícím dané

⁶³²Srv. Pseudo-Ockham: *Tractatus logicae minor* VI., str. 77.

⁶³³Nejedná-li se vůbec o chybu v daném rukopise, mohl by sylogistický typ usuzování být spojen jednoduše s jednou tradičně zdůrazňovanou vlastností sylogismu, totiž nepotřebností dodávání dalších premis z hlediska platnosti. Jedná se však o nepodloženou hypotézu, která by navíc mohla z okruhu formálních konsekvencí vyloučit např. případy odvození založených na vztazích mezi podřazenými a nadřazenými termíny, které jsou zde považovány za případy konsekvencí platných na základě určitých zprostředkujících tezí, tedy nikoli samostatně.

propozice.

Dalším rozdělením je opět rozdělení konsekvencí na absolutní a podmíněné konsekvence:

Consequentia ut nunc est illa, quae non tenet omni tempore determinato...

*Et talis consequentia communiter per medium intrinsecum tenet, formatum ex eisdem terminis quod est contingens... Consequentia simplex vocatur, quae omni tempore tenet. Et tenet communiter talis consequentia per medium necessarium extrinsecum, non formatum cum eisdem terminis...*⁶³⁴

Rozčlenění je dáno jednak modálním statusem dané konsekvence, jednak, jak je vlastní dané tradici, otázkou, jaký typ zprostředkující teze validizuje danou propozici. V daném případě jsou proti sobě stavěny případy kontingentních interních tezí a případy tezí externích a nutných. Co se týče možnosti usouvztažnění obou zde citovaných distinkcí, chybí dostatečně rozebraná koncepce logické formy. Lze nicméně předpokládat, že v této formulaci je každá formálně platná konsekvence zároveň konsekvencí absolutní.

3.3.1.4 Shrnutí

Celý přístup rané britské tradice je v rámci dosavadní badatelské a ediční činnosti vymezen jako týkající se relativně úzkého okruhu autorů (kde za čelní představitele lze prozatím považovat Waltera Burleyho a Viléma z Ockhamu). Za klíčovou lze pro daný přístup považovat tendenci propojovat teorii dialektické argumentace, tzv. topických pravidel, s teorií logického vyplývání, tedy dvě původně oddělené části logiky. Tento přístup je tak zaměřen klíčovým způsobem na problematiku vztahu mezi

⁶³⁴Srv. Pseudo-Ockham: *Tractatus logicae minor* VI., str. 77. V poslední větě bylo slovo „*intrinsicum*“ v dané edici nahrazeno slovem „*extrinsicum*“, které se na dané místo hodí dle smyslu pasáže i dalšího bezprostředně následujícího textu.

komponentami analyzovaných propozic, tzn. na logiku termínů. Snaha zobecnit daný přístup tak, aby měl obecnou platnost jako teorie logického vyplývání, nikoli pouze jako teorie neúplných sylogismů, vede posléze k tomu, že řada zásadních distinkcí je charakterizována odlišným způsobem a důraz na podmíněnost platnosti konsekvencí platností zprostředkujících tezí se mění na podmíněnost platnosti konsekvencí souborem obecnělogických pravidel. Zásadní pro další vývoj jsou však dva aspekty dané koncepce, které oba souvisejí s definicí pojmu tzv. „formální konsekvence“, jak je tento typ konsekvencí v další tradici nazýván. Zaprvé, pojem formální konsekvence je charakterizován jako konsekvence založená na vztahu relevance mezi antecedentem a konsekventem. Tento vztah je charakterizován v původních textech právě na základě topických pravidel, tj. na základě konceptuálních vazeb mezi antecedentem a konsekventem. Jinými slovy: přes vnější zdání je třeba formulace typu „*konsekvent je uchopen v antecedentu*“ třeba chápat jako formulace sémantické, nikoli jako formulace psychologické. Dále, pojem formální konsekvence je zároveň usouvztažňován s obecnými charakteristikami daného odvození, což připouští specifickou formu substitučního kritéria (aniž by ovšem takto vymezené formální konsekvence měly postrádat aspekt relevance), které se však více nežli na rozlišení mezi logickými a mimologickými termíny (tzn. v dobové terminologii termíny synkategorematickými a kategorematickými) orientuje na typologii možných argumentů. Obě tyto tendence se nadále udržují ve středověké logice, jakkoli se vytrácí jejich konkrétní vazba na teorii topických argumentů. Zároveň se však, jak uvidíme, do centra zájmu začíná přesouvat zájem o logiku neanalyzovaných propozic, tj. výrokovou logiku, která se díky tomu, že se chápání logických spojek jako pravdivostních funkcí dostává do centra zájmu, mnohem více blíží modernímu pojetí (ať již tuto blízkost budeme hodnotit jako vhodnou či

nevhodnou pro paradigma terministické sémantiky).

3.3.2 Britská tradice

„Britskou tradicí“ se zde míní tradice převážně (ne však výhradně) britských logiků, která navazuje na nástin relevantního pojetí logického vyplývání tak, jak se objevuje v rámci Burleyho, resp. Ockhamova pojetí přirozené, resp. formální konsekvence. Na rozdíl od kontinentálního substitučního pojetí formální konsekvence se britská tradice zaměřuje na vymezení takové relace, která by umožnila spolehlivé odlišení paradoxních konsekvencí jakožto konsekvencí „materiálních“ od těch, u nichž je antecedent relevantní pro konsekvent, resp. v nichž je konsekvent tzv. „uchopen v antecedentu“. Jak již bylo řečeno, jedná se o výrazně epistemickou koncepci logického vyplývání. Odkaz na pojem pochopení (*intelligere*) zde nemá být formou psychologismu, ale spíše jedním z důsledků mentalistické sémantiky, která je obecným základem středověké logiky vůbec. Relace formální konsekvence tak představuje objektivní konceptuální vztah postižený myslí. Objektivním vztahem se přitom míní, že v rámci teorie logického vyplývání se náš zájem zaměřuje na vztahy mezi pojmy, nikoli na subjektivně podmíněné asociace pojmů.⁶³⁵

Přes tuto podobnost vznikají oproti předchozí skupině autorů zásadní rozdíly: konceptuální vazby již nadále nejsou vysvětlovány na základě teorie topických relací mezi pojmy utvářejícími antecedent a konsekvent, a dále v rámci této tradice začíná hrát samostatnou úlohu výroková logika, resp. pravidla pro neanalyzované propozice, vázané na analýzu pravdivostních podmínek propozic obsahující logické konstanty typu pravdivostních funkcí (resp. jejich funkcionální ekvivalenty), především pak konjunkce a disjunkce. Právě oba tyto posuny budou základem pro zkoumání některých

⁶³⁵K této interpretaci britské tradice srv. Boh (2001), str. 155nn.

vybraných verzí této tradice. Základním cílem zde bude konfrontace relevantního pojmu logického vyplývání a epistemického pojetí formální konsekvence. Oblastí tohoto srovnání budou právě pravidla výrokové logiky. Jakkoli totiž britská epistemická tradice uvažuje o pravidlech výrokové logiky klasickým způsobem, předpokládá rovněž, že se jedná o pravidla formální konsekvence. Přitom, jak je známo, logika relevance, resp. jí příbuzná logika parakonzistentní, představují poměrně zásadní revizi pravidel klasické výrokové logiky. Protože klíčovou motivací jak snahy definovat pojem formální konsekvence, tak snahy definovat relevantní, resp. parakonzistentní pojetí logického vyplývání je úsilí o vyhnutí se tzv. paradoxům implikace (resp. paradoxům relevance, což je jiný název pro totéž), budeme se zaměřovat právě na vymezení rozdílu mezi paradoxními a neparadoxními konsekvencemi a na možnost rekonstruovat v rámci daných systémů logiky paradoxní případy jakožto případy formální konsekvence.

Za zástupce epistemické tradice jsou považováni např. William Heytesbury, Richard Billingham, Robert Fland, Jan z Holandska, Vilém z Osmy, Ralph Strode a Richard Lavenham. Jedná se pochopitelně pouze o malý výčet autorů a mimoto existuje řada dalších, anonymních textů.⁶³⁶ Jistým vyústěním této tradice, zároveň však jejím určitým překonáním, je pak logika Pavla z Benátek a jeho žáka Pavla z Perguly. Těmto koncepcím jakožto koncepcím pozdním (tj. koncepcím pocházejícím z patnáctého století) se budeme věnovat samostatně, a to ze zvláštních důvodů. Uvedení autoři se shodují především v jisté rutinní povaze svých traktátů: zdá se, že definiční problematika je považována za dostatečně projasněnou a cílem je opět spíše podat určitý soubor pravidel, efektivně využitelný v argumentační

⁶³⁶Srv. Boh (2001), str. 154nn., King (2001), str. 128nn., Dutilh Novaes (2008b), str. 471nn. Je rovněž třeba podotknout, že Lavenham není právě nejtypičtějším případem daného posunu, protože jeho pojetí materiální konsekvence je prakticky totožné s pojetím Waltera Burleyho, a to včetně terminologie a snahy usouvztažnit pravidlo „*ex impossibili quodlibet*“ s pravidlem *locus a minori*, srv. Richard Lavenham: *Consequentiae* §§ 5–6, str. 100–101.

praxi. Přesto lze vysledovat poměrně zajímavé posuny mezi jednotlivými autory, které jsou zásadní rovněž z hlediska zkoumání systematických možností daných přístupů.

V této kapitole se budeme nejprve krátce věnovat moderně formulované problematice relevance, teprve potom rovněž vybraným středověkým koncepcím, totiž především pojetím Richarda Billingham, Roberta Flanda a Ralpa Strodeho.

3.3.2.1 Problém relevance v moderní logice

Problém relevance v moderní logice se odvíjí od dvou propojených problémů. Jednak od problému syntaktického, totiž od kritiky jednoho konkrétního důkazu teze „*ex contradictione quodlibet*“, jednak od problému sémantického, totiž od problému pojetí možných světů, které by mohlo vést ke zneplatnění daných odvození na sémantické úrovni.

3.3.2.1.1 (ECQ) – syntaktický aspekt

Klasická forma důkazu teze, že z kontradikce vyplývá cokoli, má ustálenou formu, na níž se přinejmenším od dvanáctého století nic nezměnilo⁶³⁷ (ačkoli formalizace celého odvození jakožto založeného čistě na výrokovém kalkulu může být považována za určitý anachronismus).⁶³⁸

(ECQ) $a \wedge \neg a \models b$

(1) $a \wedge \neg a$	[Hyp.]
(2) $\neg a$	[EK 1]

⁶³⁷Tento důkaz byl formulován přinejmenším již ve dvanáctém století u Alexandra Neckhama: srv. Alexander Neckham: *De naturis rerum*, cap. clxiii, str. 289. Existují ovšem jisté variace v konkrétní podobě tohoto důkazu, jak se ještě dále ukáže u Strodeho rekonstrukce či jak je možno je ukázat na Pavlovi z Benátek. Této klasické verze se však drží např. Buridan a Pseudo-Scotus.

⁶³⁸Pochopitelně mezi původní a soudobou podobou celého postupu existují výrazné rozdíly konceptuální, totiž v otázce o paradoxy jakého typu implikace se má jednat: definice logického vyplývání prošla výraznými proměnami, jak ještě bude ukázáno.

(3) a	[EK 1]
(4) a ∨ b	[ZD 3]
(5) b	[DS 2,4]

Jedná se o důkaz teze, že z kontradikce vyplývá cokoli, který je proveden na základě pravidel klasické logiky. Pakliže všechna pravidla i způsoby jejich aplikace považujeme za korektní, je nutno uznat rovněž platnost celého důkazu jakožto platného důkazu teze, že z kontradikce vyplývá cokoli. Zdůrazněme přitom dopad uznání platnosti takového důkazu: pakliže jsme dosáhli důkazu platnosti **(ECQ)** čistě za pomoci pravidel, která považujeme za korektní z hlediska relevantního pojetí logického vyplývání, pak jsme vázáni uznat za platné z hlediska relevantního pojetí rovněž samotné **(ECQ)**. A tento důsledek je pochopitelně nežádoucí, pakliže jedním z explicitních cílů relevantního pojetí je právě eliminace platnosti odvození typu **(ECQ)**, u nichž skutečně není dost dobře možné hovořit o jakémkoli pojmovém obsazení konsekventu v antecedentu. V dané situaci je tak jediným východiskem buďto odmítnutí techniky důkazu vůbec, případně odmítnutí konkrétního provedení daného důkazu, nebo revidování některých z použitých pravidel a odůvodnění neplatnosti tohoto důkazu navzdory jeho zdánlivé platnosti. Pakliže předpokládáme akceptovatelnost důkazu jako celku, nezbývá, než revidovat některá z použitých pravidel.

Předběžně, čistě intuitivně vzato, se takovým kandidátem na eliminaci zdá být pravidlo eliminace disjunkce, resp. pravidlo disjunktivního sylogismu, nebo též pravidlo γ , které je použito v kroku 5:

$$(DS) (a \vee b) \wedge \neg a \vdash b$$

Přesněji řečeno: toto pravidlo samo o sobě je pochopitelně možno považovat za korektní, pakliže není aplikováno v kontextech jako je tento, tj. v kontextech, které jsou parakonzistentní.⁶³⁹ Neformálně řečeno, pakliže jsme se v rámci svých předpokladů uvolili akceptovat jak určitou propozici,

⁶³⁹Srv. Priest (2007b), str. 113.

tak její negaci, pak není možno aplikovat pravidlo disjunktivního sylogismu jednoduše proto, že princip nonkontradikce, nebo lépe řečeno jeho sémantický základ, princip bivalence, je jedním z jeho předpokladů. Přesnější doklady této teze je možno podat na základě odkazu na definici pojmu relevantního odvození, případně změnami v sémantice jakožto teorii interpretace (čemuž se budeme věnovat dále). V tuto chvíli se zaměříme na první z možností.

Změny v pojetí korektního odvození, které by pak bylo v souladu s požadavkem relevance a zároveň by umožnilo odmítnutí pravidla disjunktivního sylogismu, zde budou představeny na základě obecného pojetí korektního odvození, tak jak jej vypracovali v jedné z verzí relevantní logiky Anderson a Belnap.⁶⁴⁰ Klíčovým cílem daného přístupu je analyzovat relaci mezi antecedentem a konsekventem nikoli ve vztahu k možným přidělením pravdivostních hodnot daným větám, ale na základě kritéria obsažení konsekventu v antecedentu (*for A to entail B, B must be “contained” in A*). Základem celé čistě syntakticky formulované koncepce je pojem *atomu*, čili výrokové proměnné, nebo její negace, a dále pojmy primitivní konjunkce a primitivní disjunkce, což jsou výrazy mající formu „ $A_1 \wedge A_2 \dots \wedge A_n$ “, resp. „ $A_1 \vee A_2 \dots \vee A_n$ “, kde každý konjunkt, resp. disjunkt je atomem. Primitivní odvození (*primitive entailment*) je pak výraz mající formu „ $A \rightarrow B$ “, kde **A** je primitivní konjunkcí a **B** primitivní disjunkcí. Za předpokladu, že **A** a **B** jsou atomy, je pak dané odvození platné tehdy a jedině tehdy, když **A** a **B** jsou identickým atomem. Obecně pak je-li **A** primitivní konjunkcí ve formě „ $A_1 \wedge A_2 \dots \wedge A_n$ “ a **B** primitivní disjunkcí ve formě „ $B_1 \vee B_2 \dots \vee B_n$ “, je dané primitivní odvození *explicitně tautologické* tehdy a jedině tehdy, když některý atom A_i je identický s některým atomem B_i .

⁶⁴⁰Následující rozbor srv. Anderson – Belnap (1962).

Složitější, neprimitivní odvození, je možno analyzovat právě díky možnosti redukce na problém platnosti primitivních odvození. Klíčovým krokem této redukce je reformulace odvození na normální formu, kdy odvození $A \rightarrow B$ má formu „ $A_1 \vee A_2 \dots \vee A_n \rightarrow B_1 \wedge B_2 \dots \wedge B_n$ “, kde každé A_i je primitivní konjunkcí a každé B_i primitivní disjunkcí.⁶⁴¹ Protože pak odvození $A \rightarrow B \wedge C$ je platné tehdy a jedině tehdy, když $A \rightarrow B$ a zároveň $A \rightarrow C$, a odvození $A \vee B \rightarrow C$ tehdy a jedině tehdy, když $A \rightarrow C$ a zároveň $B \rightarrow C$, je dané odvození formy $A_1 \vee A_2 \dots \vee A_n \rightarrow B_1 \wedge B_2 \dots \wedge B_n$ platné tehdy a jedině tehdy, když každé $A_i \rightarrow B_i$ je explicitně tautologické.

Za těchto podmínek je zřejmé, že pravidlo (ECQ) nebude platné, protože konsekvent není identický ani s jedním z atomů utvářejících antecedent (který je primitivní konjunkcí). Podobně pak nebude platné pravidlo (DS). Toto pravidlo lze totiž (pomocí transformačního pravidla pro distributivnost) redukovat na:

$$(DS') (a \wedge \neg a) \vee (b \wedge \neg a) \rightarrow b$$

kde dané pravidlo má normální formu. Platnost daného odvození je tedy podmíněna platností dvou dílčích odvození, totiž $(a \wedge \neg a) \rightarrow b$ a $(b \wedge \neg a) \rightarrow b$, což u obou případů předpokládá identitu některého z konjunktů antecedentu s konsekventem. Tato podmínka není splněna v prvním případě, jak je zřejmé. Jedním ze speciálních důsledků daného pojetí odvození, tzv. „tautologických vyplývání“ (*tautological entailments*), je tedy zamítnutí platnosti pravidla disjunktivního sylogismu, což blokuje výše uvedený důkaz.

Tradičně uváděná námitka proti tomuto postupu je založena na tom, že pravidlo disjunktivního sylogismu je na základě definic logických

⁶⁴¹Redukce odvození na tuto formu je čistě technickým problémem a lze jej dosáhnout pomocí standardních transformačních pravidel a definic logických spojek.

konstant ekvivalentem pravidla *modus ponens*.⁶⁴² Vzhledem k tomu, že toto pravidlo je považováno za jeden ze základů logiky, nabízí se otázka akceptovatelnosti takovéto revize klasické logiky. Podobnou námitku by bylo možno formulovat rovněž vzhledem k tomu, že na základě pojmu tautologického vyplývání neplatí tranzitivnost pro materiální implikaci. Obě tyto námitky jsou však ve skutečnosti zcela irelevantní a nemají ten dopad, který se zdají mít.⁶⁴³ Důvodem jejich zdánlivé závažnosti je jednoduše záměna materiální implikace a logického vyplývání. Pakliže je implikace definována klasickým způsobem (např. na základě negace a disjunkce), není důvod od ní očekávat, že bude ekvivalentem pojmu logického vyplývání. Funkce pravidla *modus ponens* je totiž pochopitelně v relevantní i parakonzistentní logice nadále zachována, stejně jako tranzitivnost implikace, avšak vztahují se nikoli k materiální implikaci, nýbrž k relevantnímu a parakonzistentnímu pojmu vyplývání.

3.3.2.1.2 (ECQ) – sémantický aspekt

Ze sémantického hlediska je problém zneplatnění (ECQ) jednoduše snahou revidovat pojetí interpretace, neboli, neformálně řečeno, revidovat pojetí „možných světů“. Cílem je ovšem eliminovat zároveň dva typy podobných případů, totiž oba paradoxy relevance: jak „*ex impossibili quodlibet*“ (kde (ECQ) je jedním z dílčích případů), tak „*necessarium ex quolibet*“. Sémantickým důvodem platnosti těchto pravidel je akceptování čistě modálního pojetí platnosti logického vyplývání. Pakliže (opět neformálně řečeno) je platnost logického vyplývání dána jednoduše neexistencí takového možného světa, vůči němuž by byl pravdivý antecedent

⁶⁴²Srv. Dunn (1994), str. 150.

⁶⁴³Mimoходом: pokud je základem této námitky jednoduše výtka protiintuitivnosti takovýchto výsledků, mohou pochopitelně zastánci logiky relevance oprávněně namítat, že původní paradoxy implikace nejsou z intuitivního hlediska o nic přijatelnější.

a zároveň nepravdivý konsekvent, pak obě paradoxní pravidla jsou pouze speciálním důsledkem takového pojetí logického vyplývání a klasického pojetí interpretace. Pakliže neexistuje možný svět, vůči němuž by byla pravdivá nemožná propozice, pak pochopitelně neexistuje ani takový možný svět, vůči němuž by byla nemožná propozice pravdivá a zároveň jiná propozice nepravdivá. Podobně, pakliže neexistuje možný svět, vůči němuž by nebyla pravdivá nutně pravdivá propozice, pak také neexistuje možný svět, vůči němuž by byla nějaká propozice pravdivá a nutně pravdivá propozice nepravdivá. Aplikace těchto důvodů na speciální případy typu (ECQ) je pak již jen mechanickým krokem. Máme-li zneplatnit dané paradoxy sémantickou cestou, je třeba akceptovat dva nové typy možných světů,⁶⁴⁴ totiž možné světy, které jsou inkonzistentní, a možné světy, které jsou neúplné,⁶⁴⁵ resp., technicky vzato, uzнат interpretace, které formulím přidělují rovněž obě pravdivostní hodnoty nebo žádnou pravdivostní hodnotu.⁶⁴⁶ Vzhledem k tomu, že možný svět je standardně chápán jako maximální konzistentní situace,⁶⁴⁷ jedná se o konceptuálně velmi podstatný posun, který má rovněž potenciálně zásadní ontologické důsledky. Konkrétně: máme logicky možné světy interpretovat rovněž jako světy možné ontologicky? Nebo, přesněji: technický aparát možných světů (tzn. např. kripkeovská teorie interpretace) je zaveden kvůli modelování specifických vlastností deduktivních systémů, případně modelování relace logického vyplývání. Určitá teoretická entita v rámci této sémantiky je zároveň neformálně interpretována jako „možný svět“. Tento krok však nic

⁶⁴⁴Pochopitelně toto platí pouze za předpokladu, že se v sémantice nadále chceme držet aparátu možných světů.

⁶⁴⁵Obě formulace je pochopitelně možno upravit, pakliže chceme striktně trvat na užívání výrazů „úplnost“ a „konzistence“ na deduktivní systémy. V takovém případě by se jednalo o požadavky na akceptování takových světů, kde tyto charakteristiky vztahujeme k jejich popisům.

⁶⁴⁶Což je mimochodem již problém relevantní logiky: srv. Mares (2002), str. 616.

⁶⁴⁷Srv. např. Zalta (1993b). (Bez ohledu na specifičnost Zaltova rozpracování pojmů situace se podle mého jedná, na intuitivní rovině, o širěji akceptovaný přístup).

nevynucuje a tento krok zároveň nic nevysvětluje. Pokud by zavedení „světů“, které bychom měli tendenci označovat za nemožné, mělo být ontologicky interpretováno, mohl by zde vznikat určitý problém, přinejmenším ve vztahu k tradiční ontologii.⁶⁴⁸ Z hlediska logické teorie je však takováto otázka pseudoprobémem, tj. externím problémem, který vyplývá z nepochopení pojmu modelu. Tento problém nespadá do oblasti logiky a jako takový je možno jej ponechat stranou. K tomuto problému se každopádně budeme implicitně vracet spolu s diskuzí problematiky vztahu mezi logickým a ontologickým pojetím modalit. Dále prezentované pojetí „možných světů“ by mělo rovněž podat koncepci, která otázky, jaké jsou tyto, označí za mimologické. V každém případě u Pavla z Benátek a Pavla z Perguly se setkáme s postupem, který by bylo možno interpretovat právě jako revizi pojmu interpretace za účelem eliminace některých případů paradoxních odvození. Toto je téma, k němuž se vrátíme v jedné z následujících pasáží.

Co se týče analýzy britské tradice, vznikají následující úkoly, které odpovídají sémantickému a syntaktickému aspektu problému řešení paradoxů implikace: Zaprvé, je třeba vzít v potaz samotnou obecnou definici pojmu logického vyplývání, resp. (řeceno za pomoci dobové terminologie) distinkci mezi formální a materiální konsekvencí. Zadruhé, je třeba podrobně analyzovat pasáže, v nichž jsou analyzovány paradoxní případy. Mimoto je třeba analyzovat provázanost mezi oběma typy pasáží a možnost rekonstrukce důkazu paradoxů v rámci daných souborů pravidel. Tuto možnost budeme pozorovat na případech pravidel výrokové logiky s ohledem na možnost rekonstruovat argument pro **(ECQ)** v jeho klasické podobě. Tato možnost se nabízí především vzhledem ke struktuře traktátů

⁶⁴⁸Pochopitelně dialetheisté jsou ochotni tuto výzvu akceptovat, takže se může jednat o krok v tradici západního myšlení ne zcela ortodoxní, nicméně nikoli nepřipustný.

britské tradice, kdy po úvodní pasáží, v níž je zaváděna základní terminologie, dochází k představení souborů pravidel, aniž by byla prováděna podrobnější diskuze pro provázanost definic a pravidel. Protože jsou pravidla chápána, implicitně či explicitně, jako kritéria pro identifikaci případů formální (tzn. relevantní) konsekvence, je případná inkonzistence obou částí těchto traktátů zásadní výtkou pro daný přístup.

3.3.2.2 Richard Billingham

Richard Billingham, „mertonský“ logik působící okolo poloviny čtrnáctého století, je jedním z řady vlivných britských logiků.⁶⁴⁹ Pro současný problém budou zásadní dva jeho texty, totiž jeho traktáty *De consequentiis*⁶⁵⁰ a *Speculum puerorum*.

Billinghamův traktát *De consequentiis* je rozdělen na následující části: definice pojmu konsekvence, „speciální“ pravidla (tzn. pravidla týkající se vztahu mezi nadřazenými a podřazenými termíny, princip tranzitivity konsekvence, princip bivalence...), pravidla pro konjunkci, disjunkci, exkluzivní a exceptivní propozice, pravidla pro principy vyvolávající konfúzi termínů (teorie mobilitace a descensu apod.) a „obecná“ pravidla (tj. princip kontrapozice pro enthymémata a sylogismy a signifikační pojetí pravdivosti pro propozice s různým modálním statutem). Pro náš rozbor budou tedy klíčové části týkající se definice konsekvence a dále pasáže týkající se pravidel výrokové logiky.

Konsekvence je u Billinghama vymežována syntakticky jako komplex utvořený z antecedentu, konsekventu a symbolu pro vyplývání

⁶⁴⁹Srv. Dutilh Novaes (2008b), str. 439nn.

⁶⁵⁰Autorka kritické edice, Stephanie Weber, vydala odděleně tři rukopisy tohoto traktátu, *De consequentiis*₁, *De consequentiis*₂, *De consequentiis*₃, které vykazují různou míru úplnosti v některých pasážích. Vzhledem k tomu budou citovány vždy neúplnější formulace v dané pasáži.

(*aggregatum ex antecedente et consequente cum nota consequentiae*).⁶⁵¹

Billingham (stejně jako další zde rozebíraní autoři britské epistemické tradice) uvažuje pouze rozlišení mezi formální a materiální konsekvencí na základě relevantního kritéria, nikoli rozlišení konsekvencí na absolutní a podmíněné:

Consequentia materialis est illa, ubi antecedens est propositio impossibilis et consequens non intelligitur in antecedente; vel consequentia materialis est, ubi consequens est necessarium et non intelligitur in antecedente. (...)

*Consequentia formalis est illa, quando consequens est de intellectu antecedentis. Ad cognoscendum quamlibet consequentiam bonam et formalem sunt multae regulae.*⁶⁵²

Motivace pro rozlišení mezi oběma typy konsekvencí se zdá být zřejmá: odlišení případů, kdy antecedent je relevantní pro konsekvent, a případů, kdy tento vztah relevance nenastává. Implicitně zde patrně platí modální kritérium platnosti, které musí být splněno u každé platné konsekvence, přičemž pro formální konsekvence platí zároveň kritérium relevance, formulované na základě významového propojení antecedentu a konsekventu: „*konsekvent patří ke kognitivnímu obsahu antecedentu*“.

Na rozdíl od předchozích britských autorů Billingham a další zástupci neodkazují na kontext teorie topických relací kvůli vymezení povahy významového provázání mezi antecedentem a konsekventem formálně platné konsekvence. Přinejmenším pro určitý typ konsekvencí je však možno říci, že funkci topických relací zde přebírá teorie typická pro čtrnácté století, totiž teorie tzv. „prokazování termínů“ (*probatio terminorum*), které Billingham věnuje jeden ze svých vlivných traktátů,

⁶⁵¹Srv. Richard Billingham: *De consequentiis*₁, cap. I., § 1, str. 27, resp. *De consequentiis*₂, cap. I., § 1, str. 45 (kde se rovněž objevuje zmínka o kondicionálech a kauzálních propozicích), text v *De consequentiis*₃ je nečitelný.

⁶⁵²Srv. Richard Billingham: *De consequentiis*₁, cap. I., § 2.1–2, str. 27.

Speculum puerorum. Aniž bychom zabíhali do konkrétních detailů daného přístupu, načrtneme základní rysy této teorie.⁶⁵³ Teorie prokazování propozic předpokládá, že propozice se dělí na dva typy, totiž analyzovatelné a neanalyzovatelné, přičemž při prokazování platnosti analyzovatelných propozic se odkazujeme k platnosti propozic analyzovatelných. Traktáty daného typu pak podávají techniky analýzy složitých propozic, jejichž aplikace podmiňuje zjištění přesného významu těchto propozic.⁶⁵⁴ Chápeme-li termín jako analytickou komponentu propozice (*terminus est in quem resolvitur propositio*), pak analýza významu propozic, která má umožňovat obecné udání jejich pravdivostních podmínek, vede v důsledku k analýze termínů, z nichž je propozice složena, a to jak termínů kategorematických, tak termínů synkategorematických. Vezmeme-li za příklad analýzu kategorematického termínu, který je označován jako „*terminus resolubilis*“, je v rámci této teorie obecné podstatné jméno analyzovatelné na výrazy jemu podřazené. Propozice obsahující takto analyzovatelný termín, tzv. odvozený termín (*mediatus*), jsou prokazovány pomocí propozic obsahujících termíny základní (*immediatus*). Například propozice „*homo currit*“ by se prokazovala následujícím způsobem: „*hoc currit, et hoc est homo; ergo homo currit*“, a to díky tomu, že výraz „*homo*“ je v daném případě nadřazen určitému ukazovacímu zájmenu „*hoc*“, takže je na něj analyzovatelný. Analogické postupy se pak uplatňují rovněž na různé typy synkategorematických termínů, od termínů „*incipit*“ a „*desinit*“ až po modální výrazy.

Vzhledem k problému kategorematických termínů, které zde volíme za příklad, je daná teorie analýzy základem pro určování sémantických vazeb mezi nadřazenými a podřazenými termíny. Koncepce významového

⁶⁵³Srv. Bos (2007), Dutilh Novaes (2008b), str. 440. Podle Bose jsou mimochodem traktáty *De probationibus terminorum* jistým ekvivalentem teorie supozice.

⁶⁵⁴K dalšímu srv. Richard Billingham: *Speculum puerorum*.

obsažení se zde redukuje na teorii analýzy termínů a rozlišení mezi elementárními a odvozenými termíny. Podobně jako předchozí britská tradice, i tato Billinghamova koncepce trpí neúplností, má-li být základem pro justifikaci formálnosti pravidel výrokové logiky: výrokové spojky nejsou zahrnovány do žádné ze skupin analyzovatelných termínů. Pochopitelně však zde, stejně jako u předchozích autorů, objevujeme analogii pravidel pro konjunkci a disjunkci v rámci výrokové logiky v pravidlech pro ascensus a descensus. I pokud bychom však považovali tento ekvivalent za postačující teoretický základ (o čemž lze ale pochybovat, protože se jedná striktně vzato o analýzu jiného typu výrazů, tj. o problém analogický, nikoli identický), nadále by platily následující výtky, vztahující se k možnosti rekonstruovat paradoxy implikace v rámci daného systému pravidel výrokové logiky.

Fragment výrokové logiky je u Billinghama zachycen ve třetí a čtvrté kapitole jeho traktátu, kde jsou probírána odvozovací pravidla pro konjunkce a disjunkce. Tato pravidla mají být přitom pravidly pro formální konsekvenci, jak je to dáno strukturou traktátu, ačkoli to Billingham přímo u těchto pravidel explicitně netvrdí (což ovšem nečiní u žádných pravidel). Mezi těmito pravidly se pak nacházejí pravidla klasické výrokové logiky, tedy pro náš problém zásadní pravidla zavedení konjunkce a disjunkce a pravidlo disjunktivního sylogismu, a to bez udání jakékoli restrikce jejich aplikovatelnosti.⁶⁵⁵ Za těchto předpokladů lze jen obtížně blokovat rekonstrukci argumentu pro **(ECQ)** v rámci daného systému logiky, a to i při použití dobově dostupného pojetí důkazu⁶⁵⁶ (jak ukáže takováto rekonstrukce

⁶⁵⁵Srv. Richard Billingham: *De consequentiis*₁, cap. III–IV., str. 30–31, resp. *De consequentiis*₂, cap. III–IV., str. 47–49 a *De consequentiis*₃, cap. III–IV., str. 63–65.

⁶⁵⁶Tím máme na mysli možnost odmítnutí důkazu **(ECQ)** tak, jak byl prezentován výše. Pochopitelně tento postup je formalizací postupů používaných již ve středověku. I kdyby však byla proti němu vznesena nějaká námitka, důkazy tohoto typu jsou přesto rekonstruovatelné způsobem, který je autory této tradice akceptován. Tento způsob je rozvíjen u dalších autorů této tradice a bude ukázán dále.

u Ralpa Strodeho). Závěrem by pak muselo být, že pomocí sekvence kroků řízených pravidly pro formálně platné konsekvence dosáhneme odvození, které není formálně platné vzhledem k absenci jakékoli konceptuální vazby mezi antecedentem a konsekventem.

3.3.2.3 Robert Fland

Robert Fland, žijící okolo poloviny čtrnáctého století (jeho dochované traktáty jsou datovány přibližně do roku 1350),⁶⁵⁷ je dalším autorem patřícím do britské tradice, který ve svém traktátu *Consequentiae* rozvíjí relevantní pojem logického vyplývání.

Fland opět nabízí rozlišení mezi formální a materiální konsekvencí, naneštěstí však nepodává definici pojmu materiální konsekvence, takže na význam tohoto termínu lze usuzovat pouze nepřímou z příkladů, které sám podává, a poté z děl dalších autorů britské tradice. Pojem formální konsekvence je implicitně definován souborem pravidel, kde první zní takto: *Ubi consequens intelligitur formaliter in antecedente.*⁶⁵⁸

Tato definice sice obsahuje výraz „formální“, nicméně význam tohoto výrazu spíše odpovídá významu slov „podstatným způsobem“, takže překlad by mohl znít např. takto: „konsekvent je podstatným způsobem uchopen v antecedentu“.⁶⁵⁹ To, že zde použitý pojem „formálnosti“ nesouvisí s rozlišením mezi logickými a mimologickými výrazy, je zřejmé rovněž dle toho, že Fland označuje za formální rovněž určité případy odvození

⁶⁵⁷Srv. Spade (1976), str. 56.

⁶⁵⁸Srv. Robert Fland: *Consequentiae*, § 1, str. 57.

⁶⁵⁹Tento překlad se částečně opírá o výklad Petera Kinga, který navrhuje chápat Flandovo vymezení na základě Lavenhamovy formulace: „*consequens necessario est de intellectu antecedentis*“ (Richard Lavenham: *Consequentiae* § 2, str. 99); srv. Peter King (2001), str. 128. Terminologicky totožnou formulaci nabízí rovněž Vilém z Osmy, srv. Gulielmus de Osma: *De consequentiis* cap. 1, 2a reg., str. 2.

konjunkce z jedné její části: toto odvození je platné tehdy, kdy jsou obě části zaměnitelné (přesněji řečeno, kdy u nich lze provést tzv. absolutní obrácení,⁶⁶⁰ jako u propozic „*Tu es homo*“ a „*Tu es risibilis*“).⁶⁶¹ Jestliže toto platí pouze pro některé propozice, pak toto odvození není akceptovatelné z hlediska substitučního pojetí formálnosti, které je založeno na distinkci mezi logickými a mimologickými termíny. Epistemický pojem formálnosti je tedy u Flanda odlišný od pojmu substitučního. Materiální konsekvenci sice sám Fland nedefinuje, lze však předpokládat, že jeho pojetí odpovídá takovému pojetí, jaké zastává Richard Billingham.

Co se týče problematiky relevance a paradoxů implikace, je třeba poznamenat, že sám Fland nediskutuje přímo pravidla *ex impossibili quodlibet* či *necessarium a quolibet*, příklady, které takto diskutuje, však pokrývají tutéž problematiku. Konkrétně se jedná o následující pravidla:

[E]x eodem antecedente quod est propositio categorica possibilis non sequuntur duo contradictoria. Ex aliqua tamen propositione categorica impossibili sequuntur duo contradictoria sicut sequitur ‘Iste homo qui est homo est non homo; igitur iste homo est homo et ille homo non est homo’. Similiter ‘Ille homo currit et ille homo non currit; igitur ille homo currit’, et similiter sequitur ‘Ille homo non currit’, quia utraque propositio sequitur formaliter. Ex aliqua tamen propositione impossibili sequuntur duo contradictoria non tamen formaliter. Unde sequitur ‘Nullus deus est; igitur nullus deus est’. Similiter talis consequentia materialis est ‘Nullus deus est; igitur deus est’.⁶⁶²

⁶⁶⁰K absolutnímu obrácení (zaměnitelnosti) dochází tehdy, kdy k tomu, aby tomu bylo tak, jak denotuje jedna, se vyžaduje, aby tomu bylo tak, jak denotuje druhá; srv. Robert Fland: *Consequentiae*, § 6, str. 58. Tato formulace není u Roberta Flanda nijak vysvětlena, ale lze předpokládat, že má podobný význam, jako podobné formulace u Buridana, tedy že odkazuje ke splnění pravdivostních podmínek. Pak ovšem tato relace nemusí být založena pouze na konceptuální vazbě.

⁶⁶¹Srv. Robert Fland: *Consequentiae*, § 5, str. 58.

⁶⁶²Srv. Robert Fland: *Consequentiae*, § 24, str. 63.

Fland tedy rozlišuje dva případy odvození prováděných z nemožných předpokladů, totiž odvození, která vycházejí z propozice nemožné ze strukturálních důvodů (jedná se o určitou formu kontradikce), a odvození, která vycházejí z nesložených nemožných propozic.

Co se týče prvního z těchto pravidel, je možno z propozice mající formu „ $a \wedge \neg a$ “ formálně odvodit jak a , tak $\neg a$. Potud tedy Fland akceptuje možnost, že i z nemožného antecedentu může formálně něco vyplývat (jedná se ostatně o aplikaci pravidla eliminace konjunkce, a lze předpokládat, že by jej Fland akceptoval jakožto pravidlo pro formálně platné konsekvence⁶⁶³). Druhý případ je ukázán na příkladu odvození z propozice „*Deus non est*“ (tedy středověkého paradigmatu nemožné kategorické propozice). Fland tvrdí, že z této propozice opět vyplývá jak „*Deus non est*“, tak „*Deus est*“, avšak druhá z těchto konsekvencí je konsekvencí materiální.⁶⁶⁴ O odvození první z propozic sice Fland výslovně netvrdí, že jde o formální konsekvenci, lze to však z kontextu předpokládat (lze totiž předpokládat, že propozice téhož typu neobsahující deiktické výrazy, u nichž není relevantní časová změna, jsou identické co do kognitivního obsahu, takže každá propozice vyplývá, s těmito specifikacemi, z propozice jí ekviformní).

Tedy: dle Flandova relevantního pojetí neplatí, že z nemožného (např. z kontradikce) vyplývá cokoli, avšak přesto z nemožného formálně vyplývá všechno to, co je v něm podstatným způsobem obsaženo, jako např. z explicitní kontradikce její konjunkty.⁶⁶⁵

⁶⁶³Srv. Robert Fland: *Consequentiae*, §§ 8–10, str. 59.

⁶⁶⁴Právě zde nalézáme doklad pro Flandovo pojetí materiálních konsekvencí jako těch, které jsou založeny na jednom z dvojice pravidel „*ex impossibili quodlibet*“ a „*necessarium ex quolibet*“.

⁶⁶⁵Z tohoto hlediska je zajímavé, že Anderson a Belnap tvrdí, že jedním z úkolů jejich analýzy pojmu logického vyplývání je rozlišení mezi následujícími dvěma odvozeními: $a \wedge \neg a \rightarrow a$ a $a \wedge \neg a \rightarrow b$. Srv. Anderson – Belnap (1962), str. 9.

Problémem tohoto pojetí je však opět to, že by podle všeho mělo odmítat formálnost odvození na základě pravidla (**ECQ**). Není ale zcela zřejmé, který z kroků důkazu (dle výše uvedené formalizace) by vlastně Robert Fland byl ochoten odmítnout. Fland totiž explicitně akceptuje pravidlo eliminace konjunkce i pravidlo zavedení disjunkce. Explicitně sice nehovoří o pravidle eliminace disjunkce, to však nelze považovat za doklad pro skutečnost, že by jej nebyl ochoten akceptovat, protože stejně tak explicitně vůbec nehovoří o pravdivostních podmínkách disjunkce (a přesto lze sotva předpokládat, že v tomto ohledu zastává nějaké nestandardní stanovisko).⁶⁶⁶ Pokud by neodmítal akceptovat toto pravidlo, znamenalo by to opět, že ačkoli každý z kroků důkazu je formální konsekvencí, celý důkaz tuto vlastnost nemá (protože v dané konjunkci není v žádném rozumném smyslu slova obsažena každá propozice). Jedinou možností by bylo odmítnutí důkazu jako celku. Tento krok by však vyžadoval zdůvodnění, pro nějž v tuto chvíli u Flanda nenalzáme opodstatnění.⁶⁶⁷

3.3.2.4 Ralph Strode

Traktát *Consequentie* Ralpa Strodeho je traktátem se značným vlivem, který je prokazatelný především v Itálii, kde je text např. v patnáctém století komentován čtyřmi významnými autory, Kajetánem z Thienne, Pavlem z Perguly (žákem Pavla z Benátek), Alexandrem

⁶⁶⁶Nicméně je to právě toto pravidlo, které odmítají při rozvíjení jednoho ze systémů relevantní logiky Anderson a Belnap, jak bylo řečeno; srv. Anderson – Belnap (1962) str. 12.

⁶⁶⁷Jistou možností by bylo, že by odmítal celé odvození, resp. odmítal by je akceptovat jako důkaz pro dané pravidlo. Pokud by však byl ochoten akceptovat následující odvození: $\mathbf{a \wedge \neg a \models (a \vee b) \wedge \neg a}$ (které je dáno dle mého pro Flanda akceptovatelným předpokladem, že jestliže z určité propozice logicky vyplývají dvě propozice, pak z ní vyplývá rovněž jejich konjunkce, což je krok, který explicitně akceptují např. Strode a Pavel z Benátek), pak by na základě tranzitivity konsekvence měl uzнат rovněž konsekvenci $\mathbf{a \wedge \neg a \models b}$ za konsekvenci formální, protože z konsekventu konsekvence $\mathbf{a \wedge \neg a \models (a \vee b) \wedge \neg a}$ vyplývá \mathbf{b} (ovšem právě tento přechod je závislý na akceptování pravidla eliminace disjunkce).

Sermonneta a Antoniem Frachantiem.⁶⁶⁸

Konsekvence je chápána jako inference, tzn. dedukce konsekventu z antecedentu (*illatio*), přičemž takováto dedukce může být provedena platným či neplatným způsobem, kdy kritériem platnosti je kritérium modální:

*Consequentia bona dicitur cuius non potest esse sicut adequate significatur per antecedens, nisi sit ita sicut adequate significatur per consequens suum.*⁶⁶⁹

Z hlediska typu platnosti se konsekvence dále rozlišují na platné formálně a platné materiálně:

*Consequentia bona de forma dicitur cuius si sicut adequate significatur per antecedens intelligatur, sicut etiam adequate significatur per consequens intelligitur (...) Et ideo dicitur quo in tali consequentia consequens est de formali intellectu antecedentis. Sed consequentia bona materialis tantum dicitur cuius consequens non est de formali intellectu antecedentis, servatis tamen conditionibus requisitis ad bonam consequentiam ut superius dictum est.*⁶⁷⁰

Materiálně platné konsekvence jsou pak, podobně jako v ostatních textech dané tradice, řízeny dvěma pravidly, totiž pravidly „*ex impossibili sequitur quodlibet*“ a „*necessarium sequitur ad quodlibet*“.⁶⁷¹ Různým pravidlům pro formálně platné konsekvence se pak věnuje zbývající část traktátu.

Co se týče samotného pojmu formálně platné konsekvence, Strode se mimo uvedeného relevantního pojetí přihlašuje rovněž k pojetí kvazisubstitučnímu:

Consequentia namque formalis dicitur illa cui quelibet similis, id est in qua

⁶⁶⁸Srv. Seaton (1973), str. v–viii.

⁶⁶⁹Srv. Ralph Strode: *Consequentie* 1.1.02, str. 1.

⁶⁷⁰Srv. Ralph Strode: *Consequentie* 1.1.03, str. 2.

⁶⁷¹Srv. Ralph Strode: *Consequentie* 1.1.04, str. 2.

*termini singuli consimiles respectus habent omnino ad invicem, dicitur esse bona de forma.*⁶⁷²

Na rozdíl od klasického substitučního pojetí se zde zohledňují spíše typy konceptuálních vazeb mezi složkami jednotlivých propozic, tedy různé typy vztahu relevance mezi antecedentem a konsekventem. Formálnost je tak základem specifické typologie argumentů.⁶⁷³

Co se týče problému rekonstrukce důkazu (**ECQ**), Storde explicitně akceptuje pro nás klíčová pravidla výrokové logiky, eliminaci konjunkce, zavedení disjunkce a pravidlo disjunktivního sylogismu.⁶⁷⁴ Přestože Storde neprohlašuje tato pravidla explicitně za pravidla pro formální konsekvenci, vyplývá to z jeho vyčlenění dvou zmíněných pravidel pro materiální konsekvenci v úvodu traktátu. Mimoto uznává rovněž pravidlo tranzitivity pro formální konsekvenci (tj. uznává platnost tzv. konsekvence *a primo ad ultimum*).⁶⁷⁵

Právě na základě těchto předpokladů je Storde vázán uzнат platnost argumentu pro (**ECQ**) jakožto argumentu platného formálně. Storde tak uznává následující tezi:

*[Q]uodlibet impossibile formaliter includens contradictionem cuilibet alteri propositione repugnat, et quamlibet infert...*⁶⁷⁶

Zároveň provádí důkaz této teze na konkrétním příkladu, který si zaslouží podrobnější rozbor. Jakkoli zde Storde nehovoří o konkrétním typu platnosti konsekvence, lze opět předpokládat, že se jedná o konsekvenci formálně platnou. Storde vychází z propozice „Sortes differt ab ente“, z níž (podle všeho na základě pravidel pro analýzu propozic obsahujících výraz „differt“)

⁶⁷²Srv. Ralph Storde: *Consequentie* 1.2.27, str. 15.

⁶⁷³Jak uvidíme, totéž pojetí zastává rovněž Pavel z Benátek.

⁶⁷⁴Srv. Ralph Storde: *Consequentie* 2.5.01, str. 92–93.

⁶⁷⁵Srv. Ralph Storde: *Consequentie* 1.2.45, str. 26.

⁶⁷⁶Srv. Ralph Storde: *Consequentie* 1.2.57, str. 31.

bezprostředně vyvozuje explicitní kontradikci „*Sortes est et idem Sortes non est*“. Pro náš rozbor tak můžeme začít právě u této propozice. Následuje argument:

‘Sortes est et Sortes idem non est; ergo Sortes est vel baculus stat in angulo, et idem Sortes non est.’ Consequentia tenet, nam prima pars copulative consequentis sequitur ex prima parte antecedentis ut a parte disiunctive ad totam disiunctivam. Et secunda pars copulative consequentis sequitur ex secunda parte antecedentis, quia ab eodem ad idem. Ergo totum consequens stat cum toto antecedente. Et ex toto consequente sequitur quod baculus stat in angulo, arguendo a disiunctiva cum contradictorio prime partis ad positionem secunde partis. Ergo a primo ad ultimum sequitur: ‘Sortes differt ab ente, ergo baculus stat in angulo.’⁶⁷⁷

Formálně má argument tuto podobu:

(1) $a \wedge \neg a$	[Hyp.]
(2) $(a \vee b) \wedge \neg a$	[ZD 1, PI 1]
(3) b	[DS 2,4]

Aplikovanými pravidly jsou tedy pravidlo identity (z každé věty vyplývá tato věta samotná, resp. propozice téhož typu atd.), zavedení disjunkce a pravidlo disjunktivního sylogismu. Z dnešního hlediska je zajímavým aspektem provedení tohoto důkazu krok vedoucí k uznání věty (2), který je proveden jakoby současným provedením dvou kroků: z první části teze (1) se na základě zavedení disjunkce odvozuje $a \vee b$ a zároveň z druhé části teze je odvozena tato část samotná. Implicitně se zde tak operuje následujícím pravidlem: $[(a \models b) \wedge (c \models d)] \models [(a \wedge c) \models (b \wedge d)]$, případně jiným pravidlem majícím tutéž funkci pro daný postup, které umožňuje neproblematické sloučení obou kroků do jednoho (právě tak, jak se to děje

⁶⁷⁷Srv. Ralph Storde: *Consequentie* 1.2.57, str. 31.

v daném důkazu při přechodu mezi větami (1) a (2)).⁶⁷⁸ Právě díky tomuto kroku je celý důkaz redukovatelný na případ konsekvence *a primo ad ultimum* (tedy umožňuje přímočarou aplikaci pravidla tranzitivity konsekvence). Takto je proveden důkaz pravidla (**ECQ**), a jestliže považujeme všechna aplikovaná pravidla za pravidla formální konsekvence, je rovněž (**ECQ**) případem pravidla pro formální konsekvenci.

Tato argumentace je na jedné straně ukázkou dobré propracovanosti Strodeho systému, když vyvozuje závěr, který je v předchozích systémech přítomen pouze implicitně, zároveň tím však ukazuje limity celého přístupu. Není totiž zcela zřejmé, je-li ještě stále možno aplikovat tutéž definici formální konsekvence i na (**ECQ**), k čemuž nás nutí daná argumentace. Buďto by daná koncepce používala nečekanou interpretaci termínu „*esse de formali intellectu antecedentis*“, nebo nečekanou koncepci kontradikce, která nejen implikuje každou propozici, ale má rovněž neohraňovaný obsah, tzn. „tvrdí vše“. Nemáme-li zvolit jedno z těchto řešení či revidovat výrokovou logiku, jsme nuceni reinterpretovat samotné pojetí formální konsekvence, tzn. eliminovat z něj odkazy na obsažení jednoho kognitivního obsahu v druhém. Tento postup, ať již s touto či jinou motivací, volí další pokračovatel této tradice, totiž Pavel z Benátek, který tím zároveň rozvíjí i opouští středověkou tradici logiky relevance.

3.3.3 Kontinentální tradice

Kontinentální tradice, jak již bylo řečeno, přichází s alternativní koncepcí formální konsekvence. Distinkce mezi formální a materiální konsekvencí není dána relevancí antecedentu pro konsekvent, nýbrž zachováním platnosti při libovolné substituci mimologické terminologie.

⁶⁷⁸Důkaz lze případně přeformulovat tak, aby aplikace daného dodatečného pravidla byla učiněna explicitní.

Klíčovým aspektem této distinkce tak není forma argumentu, která může zohlednit různé typy vztahů mezi mimologickými komponentami antecedentu a konsekventu (typicky vztah nadřazenosti a podřazenosti mezi rodovými a druhovými termíny), ale forma antecedentu a konsekventu, která je udána rozlišením mezi kategorematickými a synkategorematickými komponentami.

Klíčovými zástupci této tradice jsou Jan Buridan, Albert ze Saxony, Marsilius z Inghen a Pseudo-Scotus.⁶⁷⁹ Svou pozornost budeme věnovat nejprve Buridanovu pojetí logického vyplývání, v dalších částech se pak budeme věnovat příspěvkům Alberta ze Saxony a Pseudo-Scota k paradoxním případům konsekvencí.

3.3.3.1 Jan Buridan

Analýzou pojmu logického vyplývání se Buridan zabývá ve dvou svých textech: v *De consequentiis* a v *Sofismatech*. Přes drobné odchylky je koncepce diskutovaná v obou textech identická, liší se pouze forma výkladu a konkrétní terminologie, na základě nichž se definice konstruuje.

3.3.3.1.1 *De consequentiis*

Nejprve několik poznámek k samotnému traktátu *De consequentiis*.⁶⁸⁰ Jedná se o text, rozdělený do čtyř částí, které se týkají postupně konsekvencí obecně a dále konsekvencí mezi asertorickými propozicemi, konsekvencí mezi modálními propozicemi a konečně asertorických a modálních sylogismů. V úvodu označuje Buridan za svůj cíl

⁶⁷⁹Srv. Dutilh Novaes (2008b), str. 471nn.

⁶⁸⁰Co se týče analýzy pojmu logického vyplývání v *De consequentiis*, případně v *Sofismatech*, srv. Spade (1972), str. 42–45, Hughes (1982), King (1985), str. 59nn., Klima (2004), (2008a) a (2008b), Dutilh Novaes (2005a), (2005b), (2005c), (2007).

pojednat apriorně (tedy na základě základních principů) tu logickou problematiku, již ostatní autoři pojednávají aposteriori (tedy na základě odvozených principů).⁶⁸¹ Tento postup pak realizuje na základě konceptuální analýzy vyjasňující základní sémantické pojmy, totiž pojmy supozice, pravdivostních podmínek (a tím také pravdivosti) a logického vyplývání. Tyto analýzy (jejichž výstupem jsou definice interpretované jako nominální⁶⁸²) jsou poté základem pro justifikaci následujících souborů pravidel z oblasti výrokové a posléze predikátové logiky. Jinak řečeno: logika je justifikována definicemi základních sémantických pojmů, a je-li úspěšná analýza klíčových pojmů, je třeba považovat takto justifikovaný systém za správný.

Buridanova konceptuální analýza, resp. explikace pojmu logického vyplývání je založena na diskuzi různých definic logického vyplývání a předkládání protipříkladů vůči těmto návrhům definic. Buridan nabízí tři alternativní přístupy, které se liší v tom, že zatímco první dva jsou založeny na pojmu pravdivosti, třetí je založen na pojmu (splnění) pravdivostních podmínek: zatímco první dvě definice tvrdí, že mezi propozicemi nastává relace logického vyplývání, jestliže je nemožné, aby byl pravdivý antecedent, aniž by byl zároveň pravdivý konsekvent, třetí tvrdí, že mezi propozicemi nastává relace logického vyplývání, je-li nemožné, aby tomu bylo tak, jak všemi způsoby signifikuje antecedent, a nebylo tomu zároveň tak, jak všemi způsoby signifikuje konsekvent. Základem pro konstrukci

⁶⁸¹Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.1., ll. 7–10, str. 17. Není zcela jasné, co tím Buridan míní, tzn. na které své předchůdce či současníky naráží. Jedním z možných výkladů by bylo, že se Buridan distancuje od (školskou praxí vyžadovaných) traktátů, které prezentují pouze soubory pravidel, utříděných dle typů odvozovaných propozic, ne však uspořádaných podle jejich vzájemných vztahů a vzhledem ke konceptuální analýze základní terminologie, která je pro jeho vlastní postup klíčová. K tomuto výkladu srv. d'Ors (1993), str. 198.

⁶⁸²Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.3, ll. 5–6, str. 21. Analogický postup srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in librum Analyticorum Priorum* II, q. 5, co. (Daná pasáž, která obsahuje obě verze definic, zde nebude analyzována, protože postrádá přesnější diskuzi protipříkladů.)

protipříkladů je přitom skutečnost klíčová pro středověkou sémantiku, totiž skutečnost, že se jedná o sémantiku budovanou pro jazyk, jehož konstituenty jsou konkrétní tokeny a který je co do expresivity univerzální.⁶⁸³

Konsekvence je u Buridana chápána dvojím způsobem: jako inference a jako kondicionál, tzn. jako akt či jako propozice.⁶⁸⁴ V *De consequentiis* je konsekvence pojímána jako hypotetická propozice složená z antecedentu, konsekventu a spojky, která designuje vztah vyplývání mezi dvěma propozicemi, tzn. to, že antecedent je antecedentem a konsekvent konsekventem.⁶⁸⁵ Klíčové definice z *De consequentiis* pak definují přímo pojem antecedentu a konsekventu.

První navržená definice má následující podobu:

*Dicunt ergo multi quod propositionum duarum illa est antecedens ad aliam quam impossibile est esse ueram illa alia non existente uera et illa est consequens ad reliquam quam impossibile est non esse ueram reliqua existente uera, ita quod omnis propositio ad omnem aliam propositionem est antecedens quam impossibile est esse ueram illa alia non existente uera.*⁶⁸⁶

Uvedená definice je zřetelně založena na modálním kritériu: konsekvence je jednoduše *truth-preserving relation*. Nutnost zachování pravdivostní hodnoty při přechodu od antecedentu ke konsekventu je tak nutnou a postačující podmínkou platnosti konsekvence. Definice v této podobě však naráží na problém, daný tím, že jazyk, pro nějž je konstruována, je

⁶⁸³Daný jazyk je tedy díky této expresivnosti rovněž sémanticky uzavřený. Striktně vzato by ovšem podobné protipříklady bylo možno formulovat i v jazyce, který by sémantickou terminologií neobsahoval: protipříklady jsou totiž sice konstruovány za pomoci terminologie, která vyjadřuje vlastnosti jazykových výrazů, jedná se však o výrazy patřící do oblasti syntaxe, nikoli do oblasti sémantiky (nebo se přinejmenším jedná o výrazy definovatelné čistě syntakticky).

⁶⁸⁴Srv. Johannes Buridanus: *De fallaciis* 7.4.5, str. 136, ll. 19nn. Za okrajové je pak možno označit pojetí konsekvence jakožto relace (*habitus*), které se objevuje, pokud je mi známo, pouze na jednom místě: Johannes Buridanus: *De propositionibus* 1.6.1., str. xx, ll. xx.

⁶⁸⁵Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.3, ll. 8–15, str. 21.

⁶⁸⁶Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.3, ll. 27–32, str. 21.

souborem konkrétních znaků či pojmů. Z tohoto hlediska je možno, že i konsekvenci, kterou bychom považovali za intuitivně platnou, bychom byli nuceni prohlásit za neplatnou vzhledem k neexistenci propozic, jejichž spojení relací logického vyplývání je danou konsekvencí designováno. Pokud by např. u propozice „*Omnis homo currit; ergo aliquis homo currit*“ existoval antecedent, ne však konsekvent, pak by přes intuitivní platnost této konsekvence (danou pravidlem pro subalternost propozic) neplatilo, že není možné, aby byl pravdivý antecedent a nebyl pravdivý konsekvent: jestliže je možné, aby konsekvent neexistoval, je rovněž možné, aby neměl pravdivostní hodnotu, a tedy aby v konkrétním případě nebyl pravdivý.⁶⁸⁷

Daná definice je tedy nahrazena další, přičemž adaptace má přizpůsobit definici skutečnosti, že definice je konstruována pro jazyk složený z kontingentních tokenů:

*...illa propositio est antecedens ad aliam propositionem quam impossibile est esse ueram illa alia non existente uera illis simul formatis.*⁶⁸⁸

Připojená klauzule „*ipsis simul formatis*“ zohledňuje právě případy, kdy by bylo možno prohlásit konsekvenci za neplatnou z důvodu neexistence antecedentu či konsekventu. Ani tato definice však není vyhovující, protože i zde lze uvažovat možný vznik protipříkladů, které jsou odvozovány od druhé základní charakteristiky jazyků, pro něž je definice konstruována, totiž od expresivní univerzálnosti. Buridan v *De consequentiis* předkládá protipříklad: „*Nulla propositio est negatiua; ergo nullus asinus currit*“. Připomeňme, že v tomto pojetí předpokládáme existenci antecedentu a konsekventu. Vzhledem k tomu, že antecedent této konsekvence je na

⁶⁸⁷Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.3, ll. 32–35, str. 21. Tato situace připadá v úvahu v *De consequentiis* právě proto, že konsekvence je chápána jako hypotetická propozice: utvoření hypotetické propozice není zároveň utvořením antecedentu a konsekventu, dle Buridanova pojetí hypotetických propozic. (Srv. Johannes Buridanus: *De propositionibus* 1.7.1, str. 70–71.)

⁶⁸⁸Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.3, ll. 37–38, str. 21.

základě své formy negativní propozic, není možné, aby tato propozice byla pravdivá, je-li utvořena (protože její existence je postačující podmínkou její nepravdivosti). Z tohoto důvodu, není-li možné, aby antecedent této konsekvence byl pravdivý, není tím spíše možné, aby byl tento antecedent pravdivý a konsekvent nepravdivý. Tím pádem bychom byli nuceni akceptovat tuto konsekvenci jako platnou. Za důvod, proč je tuto konsekvenci třeba považovat za neplatnou, uvádí Buridan opět protiintuitivní důsledek, totiž ten, že by daná konsekvence nesplňovala pravidlo kontrapozice (z opaku konsekventu by nevyplýval opak antecedentu).⁶⁸⁹

Aby Buridan vzal ve svém pojetí konsekvence v potaz obě uvedené charakteristiky jazyka, pro něž je definice konstruována, nabízí konečně třetí definici, již akceptuje:

*...illa propositio est antecedens ad aliam quae sic se habet ad illam quod impossibile est qualitercumque ipsa significat sic esse quin qualitercumque illa alia significat sic sit ipsa simul propositis.*⁶⁹⁰

Namísto definice na základě pojmu pravdivosti tak Buridan přichází s definicí založenou na pojmu splnění pravdivostních podmínek, čímž se vyhýbá předchozímu protipříkladu: je možné, aby tomu bylo tak, jak tvrdí antecedent (tj. aby byly splněny jeho pravdivostní podmínky), i tehdy, když sám antecedent není utvořen.

Posun mezi druhou a třetí definicí má dva (vzájemně propojené) aspekty. Prvním z nich je, že Buridan přestává považovat relaci logického vyplývání za relaci, která je „*truth-preserving*“, a přechází k pojetí, kdy propozice zachovává splnění pravdivostních podmínek určitých propozic v určité situaci. Paul Vincent Spade pro charakterizování této relace zavádí

⁶⁸⁹Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.3, ll. 38–47, str. 21–22.

⁶⁹⁰Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.3, ll. 48–51, str. 22.

termín „*security preserving*“.⁶⁹¹ Díky tomu je možno odlišit dva pojmy pravdivosti propozice: propozice je buďto pravdivá v situaci, nebo pravdivá vůči situaci.⁶⁹² Druhým, souvisejícím aspektem je rozlišení dvou typů modální charakterizace propozice, totiž rozlišení na případy, kdy propozice může (nebo musí, nebo nemůže) být pravdivá, a případy, kdy propozice je možná (nebo nutná, nebo nemožná).⁶⁹³ Prvního typu modální hodnoty nabývá propozice na základě jejího vyhodnocování v *situacích*, druhého pak na základě jejího vyhodnocování *vůči situacím*. Například právě propozice „*Nulla propositio est negatiua*“ je nutně nepravdivá, protože v každé situaci, v níž je vyhodnocována, je tato propozice nepravdivá, protože propozice je vyhodnocována pouze v takové situaci, v níž existuje, a ve všech takovýchto situacích je taková propozice, přinejmenším právě z důvodu vlastní existence, nepravdivá. Tatáž propozice však může být vyhodnocována vůči všem možným situacím vůbec, bez ohledu na to, zda v těchto situacích ona sama existuje, či ne, a pak se pochopitelně jedná o propozici kontingentní (považujeme-li, což se zdá být přijatelné, za možnou takovou situaci, v níž neexistují určité kontingentní entity typu negativní propozice).

Pro konečnou definici pojmu logického vyplývání pak Buridan používá druhý typ vyhodnocování. Základní koncepcí platnosti konsekvencí je pro Buridana koncepce modální, která vyhodnocuje platnost konsekvence na základě kritéria zachování splnění pravdivostních podmínek, neboli zachování potenciální pravdivosti vůči možným situacím. Takto vymezené pojetí pochopitelně vyžaduje další analýzu, a to přinejmenším co do

⁶⁹¹Srv. Spade (1972), str. 43.

⁶⁹²V moderní sémantice se touto distinkcí zabývá Arthur Prior, který rozlišuje dále uváděnou distinkci mezi dvěma typy modální charakterizace (srv. Prior (1969)). Dalšími v moderní logice prováděnými analýzami téhož fenoménu se zabývá Dutilh Novaes na základě rozboru tzv. interference existence propozice s její modální hodnotou, když zároveň celý přístup prezentuje pomocí formalizace tohoto fenoménu prostřednictvím tabulek. Srv. Dutilh Novaes (2005b), str. 278nn. a Dutilh Novaes (2007), str. 89nn.

⁶⁹³Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.8, concl. 5, ll. 118–126, str. 35.

následujících tří problémů: 1. pojmu modalit, 2. otázky nutnosti revize definice na základě sémantických paradoxů utvořených pomocí pojmů z oblasti teorie logického vyplývání a 3. souvisejícího problém vztahu mezi charakteristikami „*security-preserving*“ a „*truth-preserving*“. Konkrétněji: zaprvé bude třeba analyzovat pojem modalit, kterým Buridan ve svém přístupu operuje. Zadruhé bude třeba probrat možnost vzniku specifických sémantických paradoxů v kontextu teorie logického vyplývání; Buridan sám se (pokud je mi známo) touto problematikou nezabývá, nicméně bude možné zabývat se rozбором těchto paradoxů u dalších zastánců kontinentální tradice, tj. Alberta ze Saxony a Pseudo-Scota. Zatřetí: ukázalo se (na nutnosti posunu mezi druhou a třetí definicí), že to, že konsekvence je *truth-preserving*, neimplikuje to, že je *security-preserving*. Platí to však naopak? Tato otázka bude opět souviset s problematikou některých sémantických paradoxů, konkrétně specifických případů paradoxu Lháře. Ani tyto případy Buridan podrobněji nerozebírá a rozbor těchto případů bude dále ukázán na příkladech jiných středověkých logiků, načež bude učiněn pokus odpovědět na stejnou problematiku buridanovsky. Všechny tyto tři problémy budou postupně řešeny, nejprve se však zaměříme na podrobnou typologii konsekvencí, jak ji Buridan prezentuje v *De consequentiis*.⁶⁹⁴

Buridan rozlišuje již známým způsobem konsekvence na platné absolutně a platné podmíněně. Oba tyto typy konsekvencí pak Buridan zahrnuje mezi konsekvence materiální, které odlišuje od konsekvencí formálních. Začneme nejprve distinkcí mezi formální a materiální

⁶⁹⁴Paralelní pasáže lze nalézt v Johannes Buridanus: *Quaestiones in Analytica priora* II., q. 19, co. Tato pasáž nebude rozebírána, protože se v ní neobjevují podstatné rozdíly. Terminologicky vzato je však zajímavé, že tam Buridan ve vymezení absolutně platné konsekvence používá obrat „*quocumque casu possibili posito*“, což představuje explicitní propojení terminologie obligací s teorií logického vyplývání.

konsekvencí:

*Consequentia « formalis » uocatur quae in omnibus terminis ualet retenta forma consimili. Vel si uis expresse loqui de ui sermonis, consequentia formalis est cui omnis propositio similis in forma quae formaretur esset bona consequentia (...) Sed consequentia materialis est cui non omnis propositio consimilis in forma esset bona consequentia, uel, sicut communiter dicitur, quae non tenet in omnibus terminis forma consimili retenta.*⁶⁹⁵

Kontinentální distinkce mezi formální a materiální konsekvencí je tedy definována přímo substitučním způsobem, bez jakéhokoli odkazu na pojem relevance, resp. obsažení jednoho kognitivního obsahu v druhém. Formální konsekvence je taková, která si zachovává svou platnost i při libovolné změně svých materiálních charakteristik (nebo, jak to formuluje Buridan, všechny formálně jí podobné konsekvence by byly rovněž platné, pokud by byly utvořeny). Pochopitelně i zástupci britské tradice předpokládali, že jejich formální konsekvence si zachovávají platnost při provedení určitého typu substitucí. Pro britskou tradici je však klíčová forma (nebo, jinak řečeno, obecná povaha) argumentace, nikoli forma propozice samotné v tom pojetí, které prezentuje Buridan. Buridan tak užívá kritérium zachování platnosti při libovolné substituci kateorematických termínů, které v britské tradici není přípustné. V kontinentální sémantice např. substituce nemusí zachovávat vztah mezi druhovými a rodovými termíny, protože ty jsou považovány za čistě materiální aspekty propozic. Oproti tomu v britské tradici je takovéto odvození založeno na topickém vztahu mezi konkrétními pojmy, který garantuje vztah relevance mezi antecedentem a konsekventem. Buridanovo „vymezení“ pojmu logické formy má následující podobu:

Et dico quod in proposito, prout de materia et forma hic loquimur, per

⁶⁹⁵Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.4, ll. 5–13, str. 22–23.

« *materiam* » *propositionis aut consequentiae intelligimus terminos pure categorematicos, scilicet subiecta et praedicata, circumscriptis syncategorematicis sibi appositis, per quae ipsa coniunguntur aut negantur aut distribuuntur uel ad certum modum suppositionis trahuntur; sed ad formam pertinere dicimus totum residuum. Vnde copulas tam categoricarum quam hypotheticarum propositionum dicimus ad formam pertinere, et negationes, et signa, et numerum tam propositionum quam terminorum, et ordinem omnium praedictorum ad inuicem, et relationes terminorum relatiuorum, et modos significandi pertinentes ad quantitatem propositionis, ut est discretio et communitas, et multa quae diligenter possunt uidere si occurrant.*⁶⁹⁶

Spíše nežli přesnou definici logické formy či vymezení hranic substituovatelnosti při vyhodnocování formální platnosti konsekvencí nabízí Buridan výčet různých formálních charakteristik, který navíc zakončuje ujištěním, že formální charakteristiky dané konsekvence každý pozná na první pohled. Každopádně nabízí negativní vymezení formálních charakteristik na základě relativně přesného vymezení charakteristik materiálních, jimiž jsou všechny kategorematické složky daných propozic. Forma propozice je tak vztahována především k povaze logické terminologie dané konsekvence, a dále k čistě syntakticky vymežitelným charakteristikám termínů kategorematických, tzn. jejich identitě, počtu a vzájemném uspořádání v rámci propozice.

Další rozdělení se pak týká konsekvencí platných materiálně a jedná se o dělení na konsekvence a absolutní (*simplex*) a podmíněnou (*ut nunc*).

[C]onsequentiarum materialium quaedam uocantur « *consequentiae simplices* », *quia simpliciter loquendo sunt consequentiae bonae, cum non*

⁶⁹⁶Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.7, ll. 7–18, str. 30. K analogické pasáži srv. Johannes Buridanus: *Quaestione super Analytica Priora* II, q. 19, co.

*sit possibile antecedens esse uerum consequente existente falso, uel esse ita etc. Aliae uocantur « consequentiae ut nunc », quae non sunt simpliciter loquendo bonae, quia possibile est antecedens esse uerum sine consequente, sed sunt bonae ut nunc, quia impossibile est rebus omnino se habentibus ut nunc se habent antecedens esse uerum sine consequente.*⁶⁹⁷

Jedná se opět o standardní rozdělení, odvozené od kritéria platnosti buďto ve vztahu ke všem možným situacím, nebo pouze ve vztahu k situacím, jejichž povaha je specifikována určitou charakteristikou („*ut nunc*“).⁶⁹⁸ Není však bez zajímavosti, že oproti některým starším koncepcím se jedná o členění, které je podřazeno, nikoli nadřazeno, členění konsekvencí na formální a materiální (či jejich ekvivalentů).⁶⁹⁹

Analogicky k Burleyho přístupu přichází rovněž Buridan s teorií redukce jednotlivých typů konsekvence na „základní“ typ konsekvence, jíž je v jeho přístupu konsekvence formální. Cílem této redukce v jeho přístupu však není zajištění platnosti (jako např. právě v Burleyho *De consequentiis*), ale pouze zajištění evidence platnosti určité konsekvence:

*Et uidetur mihi quod nulla consequentia materialis est euidens nisi per reductionem eius ad formalem.*⁷⁰⁰

Absolutní materiální konsekvenci je na konsekvenci formální možno redukovat připojením nutné propozice, resp. nutných propozic, podmíněnou materiální konsekvenci připojením propozice pravdivé, ne však nutné, resp.

⁶⁹⁷Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.4, ll. 25–32, str. 23.

⁶⁹⁸Paralelní pasáž operuje přímo termínem situace: „*quocumque casu possibili posito*“, srv. *Quaestione super Analytica Priora* II, q. 19, co.

Za speciální případ podmíněných konsekvencí považuje Buridan podmíněné sliby (*consequentia promissua*), za jejichž příklad považuje propozici „*Si ueneris ad me dabo tibi equum*“. Jejich analýzu se však zde zabývat nebudeme. Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.4, ll. 46–70, str. 24.

⁶⁹⁹Posun je zde ovšem pouze terminologický: kdybychom totiž absolutnost konsekvence chápali jako splnění modálního kritéria a nikoli jako splnění *pouze* tohoto kritéria, byla by každá formální konsekvence zároveň konsekvencí absolutní.

⁷⁰⁰Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.4, ll. 16–23 a 37–45, str. 23.

propozic pravdivých, ne však nutných.⁷⁰¹

Zvláštní otázkou pak je, proč Buridan definuje pojem formální konsekvence právě uvedeným způsobem. Moderní substituční pojetí má totiž specifické motivace⁷⁰² (a fakticky celá podobnost mezi moderním a středověkým substitučním pojetím logického vyplývání je do značné míry pouze povrchní), takže motivace pro středověkou koncepci může být zcela odlišná (a dokonce vzhledem k neproblematičnosti modální terminologie ve středověku také je). Odpověď na tuto otázku byla jasná u autorů britské epistemické tradice, kde pojem formální konsekvence byl pojmem vymezeným epistemicky, kde však zároveň zahrnoval konsekvence, které by v Buridanově pojetí byly považovány za materiální. Také Buridan připisuje formálním konsekvencím význačný epistemický status, nicméně v takovém případě není zcela jasný důvod zúžení formálních konsekvencí daným způsobem. Z tohoto hlediska je tedy možné, že dříve zavedené rozlišení mezi britskou a kontinentální tradicí není ve skutečnosti rozlišením mezi pojetím epistemickým a substitučním, ale mezi dvěma odlišnými pojetími formálnosti logiky.⁷⁰³

Protože Buridan akceptuje modální kritérium platnosti jako postačující, je samozřejmé, že všechny instance pravidel *ex impossibili quodlibet* a *necessarium ex quolibet* jsou považovány za platné konsekvence. Tato teze je pro Buridana jednoduše speciálním důsledkem definice logického vyplývání (*patet per quid nominis antecedentis et consequentis*)

⁷⁰¹Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.4, ll. 14–16, str. 23.

⁷⁰²Konkrétně u Tarského se jedná fakticky o snahu vyhnout se explicitnímu použití modální terminologie, srv. Tarski (2002).

⁷⁰³Jedná se pochopitelně pouze o hypotézu. Pokud bychom však chtěli tuto hypotézu rozvíjet, pak jednou z oblastí výzkumu by mohla být problematika vztahu mezi druhovými a rodovými termíny. Na rozdíl od např. Billinghamovy teorie analyzovatelných termínů považuje Buridan, jak se zdá (a jak bude dále doloženo), esenciální rodové a druhové termíny za nesložené. Toto by mohl být jeden z důvodů, proč vztah druh-rod považovat za mimologický, a tedy materiální, nikoli formální.

a řadí ji v první knize svého traktátu *De consequentiis* na první místo jako bezprostřední důsledek konceptuální analýzy pojmu logického vyplývání. Analogická pravidla pak platí u podmíněných konsekvencí pro nepravdivost a pravdivost.⁷⁰⁴

Mimoto věnuje zvláštní prostor tradičnímu důkazu (**ECQ**), kde prohlašuje, že z každé explicitní kontradikce (tzn. propozice mající formu **$a \wedge \neg a$**) formálně vyplývá libovolná další propozice. Že z kontradikce vyplývá cokoli, považuje Buridan za již prokázané, zvláštní důkaz vyžaduje tvrzení, že takováto konsekvence je formálně platná. Buridan provádí důkaz klasickým „moderním“ způsobem (ne tedy tak, jako Ralph Strode či Pavel z Benátek). Zajímavé je, že Buridan označuje i takto provedený důkaz za aplikaci pravidla pro tranzitivitu implikace, když shrnutí důkazu uvádí slovy „*de primo ad ultimum*“. Buridan tak považuje tuto tezi za prokázanou na základě aplikace formálních pravidel eliminace konjunkce, zavedení disjunkce, pravidla disjunktivního sylogismu a pravidla pro tranzitivitu konsekvence.⁷⁰⁵

3.3.3.1.2 *De practica sophismatum*

Buridanova pozdní analýza ze *Sofismat* nepřináší žádný zásadně nový přístup k analýze pojmu logického vyplývání. Přichází však s určitým projasněním konečné podoby definice logického vyplývání a nabízí dva nové protipříklady. Buridan věnuje problematice první dvě sofismata osmé kapitoly *Sofismat*.⁷⁰⁶

Prvním sofismatem je konsekvence „*Omnis propositio est affirmativa; ergo nulla propositio est negativa*.“ Jedná se o podobný případ,

⁷⁰⁴Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.8, concl. 1, ll. 10–33, str. 31–32.

⁷⁰⁵Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.8, concl. 7, ll. 160–212, str. 36–38.

⁷⁰⁶K analýze těchto dvou sofismat srv. především podrobnou analýzu G. E. Hughese: Hughes (1982), str. 141–149.

jakým je protipříklad proti druhému pokusu o definici pojmu logického vyplývání v *De consequentiis*, a teoretickým výtěžkem analýzy tohoto protipříkladu je opět zpřesnění definice pojmu logického vyplývání a rozlišení dvou typů modální charakterizace propozic.

Co se týče problematiky platnosti konsekvence, předkládá Buridan následující tezi:

*[N]on sufficit ad hoc quod consequentia sit bona, quod impossibile sit antecedens esse verum sine consequente, ipsis simul formatis (...) Plus igitur requiritur, scilicet quod non possit esse qualiter antecedens significat, quin etiam ita sit qualiter consequens significat.*⁷⁰⁷

Dále, již známé rozlišení mezi dvěma typy modalit⁷⁰⁸ rozšiřuje Buridan dále na pojetí rozporu mezi propozicemi. Buridan zde rozlišuje mezi rozporem co do pravdivosti a rozporem co do splnění pravdivostních podmínek (*repugnant quantum ad esse veras, repugnant quantum ad esse ita sicut significant*).⁷⁰⁹ V rozebírané konsekvenci si tak antecedent a konsekvent odporují prvním způsobem, protože je-li k pravdivému antecedentu připojen konsekvent, učiní jej nepravdivým. Nejsou však v rozporu druhým způsobem, protože takto naopak konsekvent vyplývá z antecedentu, takže mezi nimi dochází k určité shodě.

Druhým sofismatem je konsekvence „*Nulla propositio est negativa*;

⁷⁰⁷Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* VIII., soph. 1, concl. 5, str. 143, ll. 12. Posun oproti předchozí formulaci je zde dán spíše dále zdůrazněnou Buridanovou terminologickou laxností, s níž používá signifikantní formulaci jako zkratku za splnění pravdivostních podmínek (což sám vzápětí dodává). Pokud bychom totiž trvali na této formulaci, pak, jestliže bychom nadále rozlišovali mezi „*qualiter significat*“ a „*qualitercumque significat*“, byla by tato formulace zavádějící, protože by umožňovala platnost následujícího odvození: $a \vdash a \wedge b$ (což je ovšem nepřijatelné).

⁷⁰⁸Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* VIII., soph. 1, concl. 2–3, str. 142, ll. 3–17, kde je modální hodnota vzhledem k situacím vymezena explicitně na základě pojmu splnění pravdivostních podmínek v dané situaci.

⁷⁰⁹Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* VIII., soph. 1, ad. 3, str. 143, ll. 20–23.

igitur quaedam propositio est negativa“. Zjevným problémem je zde opět samotná uvedená definice pojmu platnosti konsekvence: o tom, že propozice určitým způsobem signifikuje, lze hovořit pouze tehdy, když existuje. Avšak předpokládáme-li existenci konsekventu, pak je tomu již zároveň tak, jak tento konsekvent signifikuje, což činí konsekvenci platnou dle dané definice.⁷¹⁰ Jedná se *de facto* o reformulaci původní námitky z *De consequentiis* pomocí pozměněné terminologie. Vyřešení této námitky vyžaduje přesnější projasnění definice konsekvence vzhledem k pojmu interpretace vůči situaci na rozdíl od pojmu interpretace v situaci. Buridan proto formuluje ještě jednou definici platnosti konsekvence:

*[E]go dico quod numquam consequentia est vera vel etiam falsa nisi ipsa sit; et sic ad hoc quod consequentia sit bona aut vera, oportet quod antecedens et consequens illius sint. Et tunc datur regula, hic suppositis, quod consequentia est bona si impossibile est esse sicut per antecedens significatur, quin sit ita sicut per consequens significatur.*⁷¹¹

Právě tato formulace připouští dle Buridana dvě interpretace. První z nich má tuto podobu:

*[C]onsequentia est bona si haec est impossibilis ‘ipsa formata, est ita sicut per antecedens significatur et non ita sicut per consequens significatur’.*⁷¹²

Druhá pak tuto:

*[C]onsequentia est bona si qualitercumque per antecedens significatur, impossibile est ita esse quin qualitercumque per consequens significatur ita sit.*⁷¹³

Důsledkem těchto různých interpretací je právě specifické chápání vztahu

⁷¹⁰Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* VIII., soph. 2, arg. 2, str. 144, ll. 6–10.

⁷¹¹Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* VIII., soph. 2, ad 2., str. 145, ll. 6–10.

⁷¹²Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* VIII., soph. 2, ad 2., str. 145, ll. 11–12.

⁷¹³Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* VIII., soph. 2, ad 2., str. 145, ll. 16–18.

mezi předpokladem existence obou propozic k vyhodnocení platnosti a v konkrétním důsledku vyhodnocení diskutovaného sofismatu jako platného (při první interpretaci), resp. neplatného (při druhé interpretaci). Podle Buridana je to právě první interpretace, která je základem uvedeného argumentu pro platnost této konsekvence. První interpretace totiž bez ohledu na přechod k formulaci logického vyplývání na základě *security-preservation* namísto *truth-preservation* předpokládá existenci propozic právě v těch situacích, vůči nimž je platnost konsekvence vyhodnocována. Oproti tomu druhá formulace toto nepředpokládá. Dle Buridanova podrobnějšího výkladu je dané sofisma neplatné, protože je možné, aby byly splněny pravdivostní podmínky antecedentu, tj. aby „tomu bylo tak, jak antecedent (všemi způsoby) signifikuje“, a zároveň nebyly splněny pravdivostní podmínky konsekventu, tj. aby „tomu nebylo tak, jak (všemi způsoby) signifikuje konsekvent“. Takovouto situací, což je Buridanův vlastní příklad, by byla situace, kdy by existovaly pouze afirmativní, nikoli však negativní propozice. Tento příklad zároveň dokládá pravý význam podmínky existence antecedentu a konsekventu v Buridanově interpretaci podaného kritéria platnosti konsekvence: přestože předpokládáme existenci antecedentu i konsekventu, nepředpokládáme jejich existenci ve všech situacích, vůči nimž je vyhodnocována platnost konsekvence. Tím je explicitně oddělen případ, kdy uvažujeme nejen rozdíl mezi pravdivostí v situaci a vůči situaci, ale rovněž rozdíl mezi splněním pravdivostních podmínek v situaci a vůči situaci, přičemž tato distinkce je vynucena nebezpečím rekonstrukce předchozích protipříkladů na základě pojmu splnění pravdivostních podmínek.

3.4 Systematická analýza: pojem logického vyplývání a modální pojmy

3.4.1 Intuitivní pojetí modalit a jeho analýza

Posouzení efektivity Buridanovy analýzy je možno realizovat dvojím způsobem: jednak posouzením konceptuální adekvátnosti, jednak posouzením extenzionální adekvátnosti.⁷¹⁴ Lze posuzovat otázku, nakolik efektivně je prováděna analýza pojmu logického vyplývání z hlediska použitých analyzujících pojmů, nebo otázku, nakolik podaná analýza generuje akceptovatelný soubor uspořádaných dvojic množin propozic. Dle terminologie zavedené Johnem Etchemendym a od té doby široce akceptované hovoříme o tom, že určitá definice logického vyplývání *overgenerates*, jestliže podle ní jsou považována za platná i intuitivně neplatná odvození, a naopak *undergenerates*, jestliže ne všechna intuitivně platná odvození jsou považována za platná rovněž na základě dané definice.⁷¹⁵ Úspěšně provedená analýza musí být schopna vyhnout se oběma typům problémů. Standardně předpokládáme, že úspěšnost analýzy na konceptuální rovině zajišťuje extenzionální adekvátnost podané definice, takže případná extenzionální neadekvátnost může zpětně fungovat jako kritérium neúspěšnosti konceptuální analýzy. Ostatně právě na této „zpětné kontrole“ je založena metoda protipříkladů, která již byla ukázána na příkladu Buridanovy snahy definovat pojem logického vyplývání. Přes úspěšnost této kontroly vzhledem ke standardním případům (které prověřuje jak Buridanova přímá diskuze protipříkladů, tak jeho následná a zde

⁷¹⁴Srv. Etchemendy (2008).

⁷¹⁵Srv. Etchemendy (1990), str. 8. Catarina Dutilh Novaes poukázala v této souvislosti na skutečnost, že oba pojmy lze používat jednoduše ve vztahu k libovolným dvěma pojmům logického vyplývání. Ve vztahu k požadovanému pojmu logického vyplývání pak samotná *undergeneration* vede k neúplnosti daného systému pravidel, *overgeneration* pak k jeho nekorektnosti. Srv. Dutilh Novaes (2005b), str. 123.

neprobíraná konstrukce základního systému odvozovacích pravidel založených na podaných definicích) nadále může vznikat otázka, není-li tato extenzionální adekvátnost spíše náhodná (případně zdánlivá, protože nelze popřít, že naše schopnost posoudit určitý soubor protipříkladů je značně omezená). Z tohoto hlediska je tím významnější zaměření se na samotný proces konceptuální analýzy. Shrňme znovu Buridanův postup: Buridanem uvažované protipříklady zohledňovaly, že daná teorie logického vyplývání je koncipována jako součást *closed, token-based semantics*. Vzhledem k tomuto úkolu se zdá, že došlo k prověření relevantních protipříkladů s výjimkou sémantických paradoxů.⁷¹⁶ Dosud je ale třeba prověřit adekvátnost této definice vzhledem k samotnému pojmu logického vyplývání. Zde je tak třeba prověřit efektivitu definice s ohledem na základní komponenty intuitivního pojmu logického vyplývání, který je výchozím bodem celé analýzy. Bude tedy třeba se znovu vrátit k tomuto intuitivnímu pojmu.

Jak již bylo řečeno, Stewart Shapiro rozlišil několik základních intuitivních pojmů, které jsou standardně asociovány s pojmem logického vyplývání, totiž pojem modální, sémantický, formální, a epistemický. Kromě těchto rozlišil ještě tzv. konglomerativní pojem, který v sobě spojuje dva tyto pojmy, totiž modální a formální (rozpracované podle něho v rámci tzv. reprezentačního a interpretačního pojetí logického vyplývání). Dle analýzy Catariny Dutilh Novaes je Buridanův pojem jak extenzionálním, tak konceptuálním ekvivalentem tohoto konglomerativního pojmu. Cílem následující analýzy je problematizovat tuto tezi. Konkrétně bude učiněn pokus prokázat, že Buridanovo rozpracování pojmu logického vyplývání ve

⁷¹⁶Tímto problémem se budeme zabývat dále a předběžně řečeno se nezdá, že by vznikaly závažnější problémy v souvislosti s paradoxy Pseudo-Scotova typu. Závažnějším problémem je však možnost rekonstruovat v rámci Buridanovy sémantiky různé varianty paradoxů platnosti, na nichž se projevuje neurčitost, již Buridan neumí čelit.

skutečnosti nepředstavuje z konceptuálních důvodů analýzu pojmu relace *logického* vyplývání.

Alfred Tarski, který explicitně vytyčil moderní program analýzy intuitivního pojmu logického vyplývání, již v úvodu svého slavného článku poznamenal, že tyto naše intuice mohou být značně problematické, dokonce často protirečící si, a tedy samotná analýza nepostrádá jistou arbitrárnost. Sám však za základní komponenty tohoto pojmu uvedl dvě charakteristiky: to, že se jedná o relaci *zachovávající pravdivostní hodnotu*, a to, že se jedná o relaci *logickou*, tzn. *formální*, tedy (v jeho pojetí) takovou, jejíž detekce není závislá na naší znalosti vnějšího světa a objektů, o nichž mají dané věty hovořit (což zase v důsledku znamená, a to je již krok k jejímu technického rozpracování, že tato relace přetrvává bez ohledu na reinterpretaci jmen objektů, která se v daných větách objevují).⁷¹⁷ Na tomto místě budeme předpokládat, že pro analýzu pojmu logického vyplývání jsou zásadní právě tyto dva pojmy, a pokusíme se ukázat, jaké důsledky bude mít to, že budeme trvat na jejich zachování.

Problémem Buridanovy analýzy je především chápání modální komponenty definice pojmu logického vyplývání. Nežli na tento problém poukážeme, je nejprve třeba předeslat několik poznámek týkajících se intuitivního modálního pojmu. Modální intuice je v pojmu logického vyplývání obsažena prostřednictvím požadavku, aby relace logického vyplývání byla *truth-preserving*, resp. *security-preserving*: „nutně“ platí, že je-li pravdivý antecedent, je pravdivý konsekvent, resp. „nutně“ platí, že je-li tomu tak, jak tvrdí antecedent, je tomu tak, jak tvrdí konsekvent. Tato intuice je (stejně jako všechny ostatní intuice spojené s pojmem logického

⁷¹⁷Srv. Tarski (2002), str. 183. Pochopitelně pojem formality můžeme považovat za mnohem problematičtější, než jak je zde představen. (MacFarlane věnoval samostatnou práci právě různým pojmům formálnosti: MacFarlane (2000)) Zde se však budeme držet spíše formulace „logická“ nežli formulace „formální“.

vyplývání) značně vágní. Ať již zvolíme za její formulaci druhou nebo třetí Buridanovu definici, fakticky tím dosáhneme pouze toho, že rozlišíme dva odlišné přístupy k vyhodnocování propozice, dle toho, zda při určování sémantické hodnoty propozice zohledňujeme pouze situace, v nichž je vyhodnocovaná propozice utvořena, nebo nikoli. Pochopitelně tímto nevysvětlujeme samotný pojem možné situace, ani nepodáváme kritérium takovéto možnosti: samotná modální terminologie zůstává nevysvětlená a naše intuice je v tomto ohledu neurčitá. V každém případě však není bezprostředně jasné, proč bychom takovéto chápání modalit relace logického vyplývání měli spojovat s ontologickým pojetím možnosti a nutnosti: daný pojem není explicitně ontologický. Teprve další rozpracování modální charakteristiky relace logického vyplývání, tj. pojmu zachování pravdivostní hodnoty, resp. zachování splnění pravdivostních podmínek, nás může vést např. k rozlišení mezi reprezentačním a interpretačním chápáním této terminologie.⁷¹⁸

Právě tato nejasnost je pak motivací k „odanalyzování“ modální terminologie v analytické tradici. Alberto Coffa identifikoval v tradici logiky dva přístupy ke konstrukci modalit, leibnizovský a bolzanovský,⁷¹⁹

⁷¹⁸Toto je fakticky pozice Alfreda Tarského, který zachování pravdivostní hodnoty (v tom smyslu, že *nemůže dojít k tomu*, aby všechny věty třídy vět, z níž vyplývá určitá věta, byly pravdivé, a tato věta sama byla nepravdivá) uvádí jako jednu z podmínek intuitivního pojmu logického vyplývání. (Srv. Tarski (2002), str. 183.) Podobně John Etchemendy uvažuje rozlišení mezi reprezentační a interpretační sémantikou až jako rozlišení různých interpretací možností pravdivosti jedné věty (resp. jednoho „řádku v tabulce“). (Srv. Etchemendy (1990), str. 13nn.) Stewart Shapiro oproti tomu považuje rozlišení mezi reprezentační a interpretační sémantikou za odvozené od interpretace relace zachování pravdivostní hodnoty, přičemž tyto dva přístupy považuje za různé interpretace modelů (ve smyslu nástrojů modelověteoretické definice logického vyplývání). Samotný „modální“ pojem však spojuje pouze s reprezentačním pojetím logického vyplývání. Toto chápání bychom mohli považovat za poněkud zužující a posunuté, nicméně jeho důvodem se zdá být užší chápání modálního pojmu, totiž spojení modálního pojmu s pojmem ontologickým. (Srv. Shapiro (1998), str. 142.) V pojetí zde prezentovaném je tedy modální komponenta intuitivního pojetí logického vyplývání (která je rovněž považována za jednu ze základních komponent tohoto pojmu) již součástí pojmu zachování pravdivostní hodnoty. To, zda je tento pojem ontologický, nebo ne, je věcí analýzy této relace.

⁷¹⁹Srv. Coffa (1998), str. 33.

kteřé v tēže době systematicky rozlišil Etchemendy pomocí distinkce mezi reprezentační a interpretační sémantikou⁷²⁰. Ve stručnosti naznačme, oč se jedná, a to na základě Etchemendyho velmi plastického vysvětlení: standardně pracujeme s modalitami pomocí pravdivostních podmínek modelovaných pomocí odlišení různých řádků v pravdivostních tabulkách. Jak však interpretovat tyto „řádky v tabulce“? Co se mění při přechodu mezi jednotlivými řádky? Existují dvě vysvětlení, totiž reprezentační a interpretační. Podle reprezentačního výkladu je každý z řádků jednoduše reprezentací možné situace, resp. možného stavu světa. Podle interpretačního výkladu je každý z řádků jednoduše reprezentací změny významu výrazů daného jazyka. Například věta „*Sníh je bílý*“ by reprezentačně vzato mohla být nepravdivá ve světě, kde by sníh měl jinou barvu, v interpretačním smyslu by pak mohla být nepravdivá, jestliže bychom určitým způsobem změnili její význam, např. tak, že by znamenala, že sníh je černý. Ještě jinak řečeno: v reprezentačně možných světech se mění svět a jazyk zůstává fixní, zatímco v interpretačně možných světech je tomu naopak.⁷²¹ Tyto dvě strategie lze přitom z různých hledisek nahlížet buďto jako dvě odlišná rozpracování naší intuice (Coffa, Etchemendy), nebo z jiné strany jako různé interpretace toho, co je reprezentováno modelověteoretickým pojmem logického vyplývání (čili, jak to stručně shrnul Shapiro, jako dvě různé odpovědi na otázku, čeho jsou modelem modely). Za předpokladu nejasnosti významu modální komponenty definice pojmu logického vyplývání představuje přímočará identifikace reprezentačního a modálního pojmu vyplývání zúžení celé problematiky. Mimoto je tato identifikace problematická ještě z dalšího důvodu: může se totiž stát, že v případě určité analýzy této modální intuice přestane být analyzovaný pojem pojmem *logického* vyplývání.

⁷²⁰Srv. Etchemendy (1990), str. 13nn.

⁷²¹Srv. Zalta (1993a).

V tuto chvíli se dostáváme ke klíčové distinkci této problematiky, totiž k rozdílu mezi ontologickým a sémantickým pojetím modalit. Dosavadní vymezení pojmu logického vyplývání, považujeme-li modální terminologii za neproblematickou, se zdá být korektní. Neproblematičnost se však vytrácí ve chvíli, kdy se pokusíme vyjasnit si právě modální terminologii, jíž Buridan ve svých analýzách operuje. Na základě textové evidence se totiž zdá být zřejmé, že se ve skutečnosti jedná o ontologické pojetí modalit. Pro úplnost řekněme, že se jedná o atemporální, ontologické pojetí, a věnujme se postupně oběma těmto charakteristikám.⁷²²

3.4.2 Modalita a temporalita

Problém temporality ve vztahu k problému analýzy modálních pojmů se bezprostředně projevuje na sémantické analýze propozic o minulých budoucích nahodilých událostech.⁷²³ Konkrétně se jedná o problém, zda je každá pravdivá propozice o minulosti nutně pravdivá, a dále, zda pravdivost propozic o budoucích nahodilých událostech implikuje determinismus. V Buridanově pojetí jsou obě otázky řešeny na základě téhož rozlišení, totiž rozlišení mezi pravdivostí nutnou a determinovanou a aplikací jednotlivých pojmů na řešení obou otázek.

Buridan (co se týče korpusu jeho logických textů) diskutuje sémantické aspekty dopadu temporality na sémantickou charakterizaci propozic ve třech po sobě následujících otázkách svého delšího komentáře k *Peri Hermeneias*. Tato diskuze zde bude shrnuta pouze co do svých zásadních konceptuálních rozlišení. Buridan je především zastáncem indeterminismu: předpokládá, že ne všechny budoucí události nastávají

⁷²²Lze předeslat, že obecně se problematice modalit ve středověké filozofii dlouhodobě věnuje Simo Knuutila. Vzhledem ke dlouhodobosti jeho zájmu zde odkazují pouze na jednu z jeho nejnovějších přehledových studií: Knuutila (2008).

⁷²³K analýze Buridanovy pozice v *Questiones longe super librum Perihermeneias* srv. van der Lecq (1983), str. xxviii–xl.

nutně. Tuto tezi nijak nedokazuje, předkládá ji jednoduše jako předpoklad daný vírou: „*hec conclusio est theologica et ex fide credenda*“.⁷²⁴ Zároveň je čas považován za lineární, a tedy minulost za neovlivnitelnou. Tyto dva předpoklady jsou pak základem pro formulaci sémantického rozdílu mezi propozicemi o nahodilých minulých a budoucích událostech.

Buridan je zastáncem principu bivalence v univerzálním dosahu, takže každá správně utvořená⁷²⁵ propozice je podle něj buďto pravdivá, nebo nepravdivá. Z tohoto hlediska považuje za sémanticky jednoznačně charakterizovatelné rovněž propozice týkající se budoucích nahodilých událostí. Ostře však popírá, že by z tohoto vyplývala jakákoli forma determinismu. Aby toto popření konceptualizoval, zavádí pojem determinovanosti k pravdivosti. Zdůrazněme znovu, že se jedná o konceptualizaci vlastnosti propozic, které pojednávají o událostech, které nastaly či nastanou, které jsou však samy o sobě dle předpokladu kontingentní. (Již tento důraz mimochodem ukazuje atemporální charakter Buridanova pojetí modalit.) Buridan nejprve vymezuje pojem determinovanosti k určité vlastnosti:

*Notandum est quod simpliciter determinari ad aliquam dispositionem significat quod sit sub illa dispositione et quod impossibile sit tale non fuisse vel non esse tunc sub illa dispositione.*⁷²⁶

Pojem určitosti vzhledem k určité vlastnosti má tedy zachytit instanciaci určité charakteristiky určitou entitou v určitém časovém období, která nemůže v daném období nenastat. Tímto způsobem jsou považovány za určité minulé události: „*omne quod fuit determinatum est ad fuisse, quia*

⁷²⁴Srv. Johannes Buridanus: *Questiones longe super librum Perihermeneias* I, q. 11, co., ll. 13–14, str. 52.

⁷²⁵Podotkněme, že Buridan v kontextech tohoto typu neuvažuje možnost chápat správnost utvoření v jiném nežli čistě gramatickém smyslu slova.

⁷²⁶Srv. Johannes Buridanus: *Questiones longe super librum Perihermeneias* I, q. 10, co., ll. 6–8, str. 47.

ipsum fuit tunc et impossibile est de cetero quod ipsum non fuerit tunc".⁷²⁷

Určitost daného typu tak terminologicky připomíná podmíněnou konsekvenci, kde „*ut nunc*“ (případně v některých kontextech „*ut tunc*“) se terminologicky blíží formulaci „*impossibile est de cetero quod ipsum non fuerit tunc*“. Jedná se tedy o určitou relativizovanou nutnost, nutnost danou vztahem k danosti určité situace, již není nadále možno změnit, která je určitá, determinovaná. Zároveň však platí, že tato forma podmíněné modality není identická s modalitou nepodmíněnou.

Speciálním případem determinovanosti vzhledem k určité vlastnosti je determinovanost vzhledem k pravdivosti a nepravdivosti. Buridan uvádí několik tezí týkajících se problematiky determinovanosti propozice z hlediska její pravdivostní hodnoty, pro nás však budou klíčové pouze dvě, které se týkají problematiky propozic o nahodilých minulých a budoucích událostech. Buridan rozlišuje mezi kategorickými asertorickými propozicemi o minulém a budoucím tak, že zatímco všechny propozice o minulém jsou určité co do pravdivostní hodnoty, pro některé propozice o budoucím to neplatí. Žádná pravdivá propozice (toho typu, o němž je řeč) o minulém se totiž nadále nemůže stát nepravdivou, protože její pravdivost je závislá na minulém stavu věcí, jehož existence je již dána (a tedy nemůže nadále nebyť dána). Oproti tomu pravdivá propozice o budoucím (opět daného typu) nemusí být pravdivá s určitostí: v případě nahodilých událostí, které nenastávají s nutností, jsou dané propozice pravdivé, nadále je však možná jejich nepravdivost.⁷²⁸

Distinkce mezi určitostí a neurčitostí pravdivostní hodnoty je v Buridanově koncepci motivována snahou odlišit pravdivé propozice

⁷²⁷Srv. Johannes Buridanus: *Questiones longe super librum Perihermeneias* I, q. 10, co., ll. 11–13, str. 47.

⁷²⁸Srv. Johannes Buridanus: *Questiones longe super librum Perihermeneias* I, q. 10, co., str. 48, l. 23 – str. 49, l. 22.

o nahodilých budoucích událostí od pravdivých propozic o nutných budoucích událostech, čili zachovat indeterminismus na sémantické rovině. Zavedená distinkce však může stejně dobře fungovat též samostatně, bez ohledu na danou motivaci, totiž v rámci odlišení temporálního a atemporálního pojmu modalit. Pojem determinovanosti pravdivostní hodnoty, který je vázán na problematiku determinismu a indeterminismu, je totiž sám o sobě pojmem určité podmíněné nutnosti, jedná se vždy o determinovanost v rámci určitých podmínek. Dokonce ani událost, která je minulé, a tedy determinovaná, se nestává nutnou absolutně, nýbrž pouze podmíněně. Celá diskuze determinovanosti tak předpokládá rozlišení mezi temporálně a atemporálně chápanou nutností a kontingencí, a tedy specifikaci atemporálního pojetí modalit. Pojem modalit a pojem determinovanosti jsou z tohoto hlediska dvěma odlišnými pojmy. Daný způsob formulace tak ukazuje nezávislost prvního pojmu na druhém, a tedy atemporálnost Buridanova pojetí modalit.⁷²⁹

3.4.3 Modalita a ontologie

Tvrdíme-li, že Buridan operuje ontologickým pojetím modalit, znamená to jednoduše, že buridanovská definice modální terminologie zahrnuje neredukovatelným způsobem nějaký pojem spadající jednoznačně do oblasti ontologie. V Buridanově případě je takovýmto pojmem ontologický pojem schopnosti (tzn. schopnosti určitého aktivního principu), *potentia*. Propozice je nutná, jestliže není možné, aby libovolná schopnost způsobila nesplnění jejích pravdivostních podmínek:

Est enim primus gradus necessitatis quia per nullam potentiam possibile

⁷²⁹V tomto ohledu je však třeba zmínit, že Buridan zná rovněž temporální pojetí modalit, ačkoli jím v rámci své teorie logického vyplývání neoperuje. Toto pojetí označuje za „restriktivní“ (*secundum restrictionem*), a právě podle něho platí, že: „*Restrictive autem dicimus Aristotelem non posse ambulare, quia non potest ambulare nunc, nec poterit in futuro.*“ Srv. Johannes Buridanus: *Summulae de demonstrationibus* 8.6.3, str. 142, ll. 13–14.

*est propositionem falsificare, stante significatione, vel aliter se habere quam significat.*⁷³⁰

Konkrétní důsledky akceptování právě takovéto definice lze potom vysledovat na libovolné pasáži, v níž Buridan udává příklady nutně pravdivých nebo nutně nepravdivých propozic. Za příklad lze uvést propozici: „*Deus est iustus*“, již Buridan uvádí jako příklad nutné propozice v *De consequentiis*,⁷³¹ podobným příkladem by mohla být také tvrzení týkající se Boží existence apod.⁷³² V tuto chvíli je přitom zcela nepodstatné, budeme-li Boží existenci považovat za kontingentní či nekontingentní v nějakém ontologicky relevantním smyslu slova. Námitka není vedena proti možnostem ontologicky relevantního pojetí modalit či dokonce proti možnosti ontologie jako takové, nýbrž proti možnosti považovat takovýto pojem modalit za podstatným způsobem logický v nějakém přijatelném smyslu slova. Jinými slovy: Buridan ve své logice operuje pojmem modalit, který sám nespadá do oblasti logiky ve smyslu teorie specifických sémantických relací mezi jazykovými výrazy.⁷³³ Samotná problematičnost tohoto kroku bude rozebrána dále, v tuto chvíli upozorníme na alternativy k tomuto kroku dostupné v Buridanově sémantice.

V Buridanově sémantice narážíme na koncepci, kterou lze považovat

⁷³⁰Srv. Johannes Buridanus: *Summulae de demonstrationibus* 8.6.3, str. 141, ll. 16–17 [zvýraznil M.H.]. Samotné objasnění by mohlo být, pokud by aspirovalo přímo na roli definice, považováno za kruhové. Pro náš závěr je však tato skutečnost nepodstatná.

⁷³¹Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.8, ll. 207–212, str. 38.

⁷³²Z korpusu Buridanových textů zde pracujeme pouze s texty explicitně logickými. Protože však Buridan takto operuje modalitami i ve svých *Sofismatech*, která jsou považována za jeho pozdní spis, není třeba předpokládat, že by např. jeho komentáře k *Metafyzice* obsahovaly nějakým zásadním způsobem odlišné pojetí. K textové evidenci v *Sofismatech* srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* I., ad 3., str. 29, ll. 11–13 [zvýraznil M.H.]: „...*ista oratio, 'deus non est' non significat Deum non esse – quia deum non esse nihil est, ut suppono, nec fuit nec erit nec potest esse...*“ Co se týče příkladu s Boží spravedlností, je propozice tvrdící Boží nespravedlnost v *Sofismatech* považována za nemožnou: srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* III., ad 1., str. 55, ll. 8nn.

⁷³³V případě, že bychom chtěli logiku považovat přímo za teorii relací mezi abstraktními objekty určitého typu, mohla by zde vznikat námitka podobného typu, konkrétní pojetí logiky (z tohoto hlediska) tak není zcela podstatné pro obsah námitky.

za náznak čistě logického pojetí modalit, resp. interpretace. Buridan ve svých textech zavádí distinkci mezi sémantickým a ontologickým pojetím modalit, resp. mezi možnostmi, které jsou korelativní sémantickým vlastnostem jazyka, a možnostmi, které jsou korelativní ontologické povaze reality. Daná distinkce je zaváděna v Buridanově teorii singulárních termínů.⁷³⁴ Buridan charakterizuje singulární termíny jako výrazy, které nemohou supponovat za více entit nežli jednu. Vzápětí však klade otázku, zvláště vhodnou vzhledem k pokusu rozlišit mezi ontologickým a logickým pojetím modalit, zdali vzhledem k této definici má být výraz „*deus*“ považován za vlastní jméno, nebo za druhový výraz.⁷³⁵ Odpovídá následujícím způsobem:

Dico quod sit species, quia, licet ex parte rei significatae repugnet quod supponat pro pluribus, tamen hoc non repugnat sibi ex modo suo significandi, sive ex modo suae impositionis. Probatio quia: Scientes modum significationis et impositionis huius termini 'deus' possunt imaginari, secundum illam impositionem, plures esse deos. Sed si essent plures dii similes illi Deo qui est, adhuc iste terminus 'deus' sine nova impositione supponeret pro unoquoque illorum. Et sic est de istis terminis 'sol', 'luna', 'mundus', et huiusmodi. Sciens autem modum significationis et impositionis huius termini individualis 'Iohannes' ad significandum me non potest opinari quod secundum illam impositionem significaret alium. Et si de facto essent mille alii omnino similes mihi, nullus tamen secundum illam

⁷³⁴Srv. Johannes Buridanus: *De praedicabilibus* 2.3.5, str. 31–34 a *Quaestiones in Isagogen Porphyrii*, q. 9; ll. 1255–1457, str. 157–162. Obě paralelní diskuze jsou terminologicky i konceptuálně srovnatelné, proto postačí, budeme-li se věnovat pouze diskuzi v *De praedicabilibus*.

⁷³⁵Buridan pochopitelně předpokládá, že je ontologicky nemožné, aby existovalo více bohů. Pro samotné zavedení distinkce mezi oběma typy modalit je pochopitelně zcela irelevantní, zda s tímto souhlasíme, nebo ne. Naším cílem není určit, která ontologie je adekvátní, ale jakým způsobem je možno adekvátně odlišit mezi logickým a ontologickým pojetím modalit.

*impositionem diceretur Iohannes. Repugnat enim termino singulari ex modo suae significationis quod supponat pro alio, nisi secundum aliam impositionem.*⁷³⁶

Klíčovým aspektem Buridanovy odpovědi je tedy tendence odlišit sémantické vlastnosti jako samostatné vůči reálné, „mimojazykové“ skutečnosti, jakkoli jsou standardně sémantické vlastnosti vymezovány jako vlastnosti jazykových výrazů ve vztahu ke skutečnosti.⁷³⁷ Sémantické charakteristiky jsou považovány za samostatné a jejich vymezení ve vztahu k mimojazykovým entitám je uváděno spíše pro názornost, protože daná realita je ve skutečnosti právě korelátem možností jazyka samotného.

Klíčovou distinkce mezi „*ex parte rei significatae*“ a „*de facto*“ na jedné a „*ex modo significandi/significationis*“, resp. „*ex modo impositionis*“ na druhé straně lze považovat za základ pro rozlišení mezi dvěma zásadně odlišnými způsoby chápání modální terminologie, totiž mezi jejich ontologickou a sémantickou interpretací. Buridan však tuto distinkci nesleduje v analýze modalit, jinými slovy neanalyzuje modalitu jako čistě

⁷³⁶Srv. Johannes Buridanus: *De praedicabilibus* 2.3.5, ll. 34–48, str. 33–34 [zvýraznil M.H.].

⁷³⁷Buridan sám nepodává ve svých logických spisech žádnou explicitní teorii sémantických vlastností, resp. (řečeno středověkým způsobem) výrazů sekundární intence či sekundárního zavedení. Jediná explicitní zmínka se nachází v jeho raném, ontologicky orientovaném spise *Tractatus de differentia universalis ad individuum*, kde Buridan rozlišuje mezi *conceptus rerum solum* a výrazy, které „*verificantur de illo de quo verificantur non pro re praecise sed pro congregato ex re et conceptu*“ (srv. Johannes Buridanus: *Tractatus de differentia universalis ad individuum*, str. 157, l. 36 – str. 158, l. 13), kdy příklady druhého typu termínů jsou např. právě výrazy jako „*species*“ či „*genus*“. Uvedené vymezení by však podle všeho neumožňovalo distinkci zavedenou v *De praedicabilibus*, leda by „*congregatum ex re et conceptu*“ přiřazovalo termínu „*res*“ neontologickou interpretaci. Pozdější, spíše implicitní, vymezení se tak obrací právě na způsob zavedení, resp. užití určitých výrazů. Každopádně však Buridan mezi výrazy tohoto typu řadí rovněž modální terminologii (srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* VIII., soph. VII, co., str. 155, ll. 11–13, kde je takto charakterizován modus „*verum*“), přestože v jejím vymezení se, pokud vůbec, kloní spíše ke starším formulacím („*Ista nomina significant a proprietate propositiones secundum relationem earum ad res significatas*.“, srv. Johannes Buridanus: *Questiones longe super librum Perihermeneias* II, q. 10, co., str. 95, ll. 17–18).

sémantické, což má za důsledek, že pojem logického vyplývání, definovaný pochopitelně na základě této modální terminologie, ve skutečnosti není pojmem logickým. Tato skutečnost, a zde se dostáváme k problematickým důsledkům Buridanova přístupu, vede k nekoherenci dvou částí jeho logiky, totiž sémantiky termínů na jedné a sémantiky propozic a teorie logického vyplývání na druhé straně. Tento krok nemusí být problematický v tom smyslu, že by se zavedením externích předpokladů z logiky stala empirická disciplína.⁷³⁸ Přesto se jedná o zavádění externích předpokladů, a to pouze v jedné oblasti analýzy, které vede ke zmíněné inkoherenci v teorii sémantických vlastností. Celá logická teorie pak v důsledku konstruuje teorii relace vyplývání, která není podstatným způsobem relací logickou.

3.4.4 Návrh konceptuální revize

Základem pro podání sémantiky logického vyplývání je vymezení pojmu legitimní interpretace, resp. možného světa, vůči níž, resp. vůči němuž uvažujeme zachování pravdivosti, resp. splnění pravdivostních podmínek u antecedentu a konsekventu. V rámci ontologického pojetí modalit jsou kritéria této legitimacy dána ontologicky. Tato kritéria jsou pochopitelně nepřijatelná, pokud chceme chápat relaci logického vyplývání jako relaci danou čistě sémantickým fungováním jazyka. V Buridanově systému lze nalézt základy pro konstrukci takového pojmu, je však třeba uvážit změny, které by Buridanův systém byl nucen podstoupit při akceptování čistě sémantického pojetí modalit.

Bezprostřední změnou by byla nutnost explicitně přepracovat definici pojmu logického vyplývání. V jejím rozpracování by bylo možno vyjít

⁷³⁸V Buridanově pojetí je totiž ontologie řazena mezi vědy, jejichž principy jsou analytické. Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones super libris Analyticorum Priorum* II, q. 20, III.1., str. 101. Obecně tedy empiričnost či neempiričnost logiky závisí na povaze mimologických předpokladů, které přijímá.

z adaptace jedné z konkluzí první knihy *De consequentiis*, totiž osmé konkluze:

*...omnes propositiones habentes causas ueritatis aequales numero ad inuicem et easdem se mutuo consequi, et omnes habentes plures sequi ad omnem habentem pauciores et easdem aliquibus illarum plurium, sed non econuerso.*⁷³⁹

Dodejme, že uvedené vztahy vyplývání mezi propozicemi na základě jejich pravdivostních podmínek lze zároveň rozlišit na dva (již známé) případy: mohou být dány buďto formou propozic (*ex forma propositionis*), nebo signifikací termínů (*ex significatione terminorum*).⁷⁴⁰ Dle toho se rovněž konsekvence rozlišují na formální a materiální. Uvedená teze však není zamýšlena jako alternativní definice Buridanova pojmu logického vyplývání a ani tak fungovat nemůže. Je koncipována jako teze primárně pokrývající odvození typu obrácení a ekvipolence. Hlavním důvodem, proč teze nemůže fungovat jako obecná definice, je to, že v dané formulaci by tato definice zneplatňovala paradoxy implikace, které však Buridan (a stejně tak každé klasické modální pojetí) pokládá za platné.⁷⁴¹ Na druhou stranu zřejmou výhodou takovéto definice by potenciálně bylo to, že neoperuje explicitně modální terminologií, ale pouze sémantickým pojmem pravdivostních podmínek, resp. splnění pravdivostních podmínek.⁷⁴² Vzhledem k existenci

⁷³⁹Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.8., ll. 214–217, str. 38.

⁷⁴⁰Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis*, I.8., ll. 221–224, str. 38.

⁷⁴¹Toto lze neformálně ukázat na následujícím příkladu: uvažujme propozice: „*Sníh je bílý*“ a „*Tráva je zelená, nebo tráva není zelená*“. Zatímco první propozice je pravdivá, jestliže je sníh bílý, druhá propozice je pravdivá, jestliže tráva existuje a je zelená, nebo není zelená, tedy v důsledku v libovolné situaci. Jinými slovy se jedná o nutnou propozici, která by tím pádem měla v klasickém pojetí logického vyplývání vyplývat z libovolné propozice. Bělost sněhu a existenci či neexistenci trávy lze však jen stěží identifikovat v nějakém přijatelném smyslu slova.

⁷⁴²Není bez zajímavosti, že Buridan používá v *De consequentiis* následující formulaci: „*habet duos sensus vel duas causas ueritatis*“ (srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I. 6, ll. 33–34, str. 27). Z tohoto hlediska by analýza souboru pravdivostních podmínek představovala jednoduše sémantickou analýzu určitých jazykových výrazů.

paradoxů implikace by tedy bylo třeba zavést nejprve pomocný pojem situace, která by byla chápána jako soubor pravdivostních podmínek⁷⁴³ propozic vyhodnocovaného jazyka. Po modifikaci by tak definice mohla vycházet z toho, že *propozice c je logickým důsledkem propozice a, jestliže neexistuje taková situace S, která by obsahovala pravdivostní podmínku propozice a a zároveň neobsahovala pravdivostní podmínku propozice c.*

Funkčnost tohoto přístupu je dále podmíněna adekvátností vymezení pojmu situace a především vymezením souboru situací, vůči němuž je platnost konsekvence vyhodnocována, neboli právě vymezením souboru akceptovatelných interpretací daného jazyka (neformálně řečeno: souboru všech možných světů). Po eliminaci heterogenních předpokladů pak dosáhneme pojetí logického vyplývání, které bude realizací Chiharova projektu definování pojmu *obecněsémantického vyplývání*.⁷⁴⁴ Chiharův projekt je založen na definici pojmu logické pravdivosti, kdy věta je logicky pravdivá, je-li její pravdivost zaručena významem logických konstant, které daná věta obsahuje, a požadavky kladenými na legitimitu interpretace jazyka. Označení „*obecněsémantické pravdy*“ je odvozeno od skutečnosti,

Dodejme ještě, že v diskuzi této teze Buridan upozorňuje, že zde uvažuje rovněž případy, kdy určitá propozice aktuálně žádné pravdivostní podmínky nemá, či mít nemůže, jako v případě nemožných propozic, u nichž lze přesto provádět operace typu obrácení či u nichž lze formulovat ekvipolentní propozice (proto Buridan odkazuje k dřívější pasáži textu, podle všeho je tím míněna pasáž *De consequentiis* I.2, str. 19–20). Proto upozorňuje, že tezi je třeba vyložit spíše ve vztahu k možným pravdivostním podmínkám (*De consequentiis* I.8, concl. 8, ll. 220–221, str. 38–39), což znamená, že na daném místě používá výraz „*habere causas veritatis*“ jako ekvivalentní s „*esse verum*“. V tomto rozboru se však budeme zabývat spíše apriorním souborem pravdivostních podmínek, který je dán obecněsémantickými charakteristikami výrazů samotných. Skutečnost, že propozice nemá apriorní pravdivostní podmínky, je tak identifikována přímo s její logickou nemožností. (Co se týče rozlišení mezi apriorními a aposteriorními pravdivostními podmínkami, je převzato od Petra Dvořáka: srv. Dvořák (2004), str. 15–16.)

⁷⁴³Pochopitelně by bylo nutno v Buridanově případě tuto definici formulovat způsobem, který by odpovídal jeho ontologickým předpokladům, jednalo by se však pouze o nutnost reformulovat pojem situace podobně, jako jsou formulovány pravdivostní podmínky bez použití odkazu na *complexe significabile*.

⁷⁴⁴Tento návrh srv. Chihara (1998).

že pravdivost takovýchto výrazů je zaručena pouze obecnými sémantickými rysy jazyka (tzn. podmínkami legitimacy interpretace vůbec), nikoli jeho rysy specifickými (konkrétní interpretací tohoto jazyka). Analogicky tomuto přístupu je potom možno definovat pojem obecněsémantického vyplývání, tj. pojem vyplývání založeného pouze na formě, již musí interpretace formulí daného jazyka mít.

Pokusme se podat nárys takové definice a uvažme základní problémy, které s sebou takový projekt přináší. Vyjdeme přitom předběžně z Kripkeho sémantiky a definice pojmu logické platnosti,⁷⁴⁵ kde je situace modelována prostřednictvím pojmu *úplného přiřazení* (*complete assignment*), které představuje sémanticky rozpracovaný ekvivalent interpretace formule. Množina přiřazení má reprezentovat „*uchopitelné světy*“ (*conceivable worlds*),⁷⁴⁶ tedy ekvivalenty nám hledaných situací. Uvažujeme-li neprázdný obor \mathbf{D} a formuli A , je úplné přiřazení pro formuli A v \mathbf{D} funkce, přiřazující volné individuální proměnné v A prvek \mathbf{D} , výrokové proměnné z A pravdivostní hodnotu a n -árním predikátu z A množinu uspořádaných n -tic prvků \mathbf{D} . Model A v \mathbf{D} je uspořádaná dvojice (G, K) , kde G je úplným přiřazením pro A v \mathbf{D} a K je množina úplných přiřazení pro A v \mathbf{D} taková, že $G \in K$ a každý prvek K se shoduje s G v přidělení pro volné individuové proměnné v A . G má v této koncepci reprezentovat aktuální svět (resp. svět, který si zvolíme za aktuální). Prostřednictvím tohoto aparátu udává Kripke přiřazení pravdivostních

⁷⁴⁵Následující analýza je převzata z úvodní pasáže textu: Kripke (1958), str. 1–3. Původně se Kripkeho článek zaměřuje na specifické problémy z oblasti konkrétního systému modální logiky, tato skutečnost je však pro naše účely irelevantní, protože podstatným je pro nás ukázání způsobu definování pojmu logického vyplývání.

⁷⁴⁶Tichý v podobném kontextu hovoří o „*conceivable state of the external world*“; srv. Tichý (1969), str. 9. U Tichého (a obecně v TIL) se však jedná o alternativy vzhledem k fixnímu univerzu diskurzu. Tato skutečnost pochopitelně nepředstavuje námitku proti Tichému, který dané charakteristiky chápe jako součást zkoumání logickosémantických vlastností konkrétních systémů.

hodnot pro speciální případy formulí, pro naše účely však budou relevantní až definice pojmu platnosti. A je *platná v modelu* (G, K) A v D iff A je přiřazeno T (tzn. pravdivostní hodnota pravda) prostřednictvím G . A je *platná v D* iff A je platná pro každý model A v D . Konečně pak A je *univerzálně platná* iff A je platná v libovolném neprázdném oboru. Prostřednictvím pojmu univerzální platnosti pak Kripke vymezuje pojem *sémantického vyplývání* tak, že formule B *sémanticky vyplývá* (is *semantically contained*) z formulí A_1, A_2, \dots, A_n iff $A_1 \wedge A_2 \wedge \dots \wedge A_n \supset B$ je univerzálně platná.⁷⁴⁷

Vymezení pojmu *univerzální logické platnosti* pak Kripke komentuje následujícím způsobem: „*je plausibilní předpokládat, že na D , G a K nemusíme vztahovat žádné restrikce s výjimkou standardní restrikce, která se týká neprázdnosti D .*“⁷⁴⁸ Způsoby interpretace dané formule jsou tedy obecně vzato limitovány pouze formální povahou každého výrazu (tzn. tím, jedná-li se o individuovou proměnnou, n -ární predikát či větu), nikoli konkrétní povahou daného výrazu. Z tohoto hlediska se výrok o Boží existenci stává výrokem téhož typu, jako výrok o aktuálním počasí (za předpokladu, že mají srovnatelnou logickou formu). Takto popsany přístup představuje přinejmenším jasně formulovaný výchozí bod pro plodnou diskuzi. V následující části této práce bude třeba projít některé námitky proti formulacím tohoto typu, tj. některé standardní námitky proti tomuto přístupu (patrně ne všechny možné námitky vůbec). Půjde především o problémy, které nevznikají v případě, že při konstrukci definice pojmu logického vyplývání operujeme ontologickým pojetím modalit. Jejich vznik je

⁷⁴⁷ Okolnost, že v dané definici figuruje pojem materiální implikace, je z hlediska definice samotné arbitrární: např. původní Tarského projekt (a potenciálně i Kripkeho přístup) by připouštěl obecnější vymezení (resp. skicu vymezení), vztahující se i na jazyky, součástí jejichž slovníku není znak pro materiální implikaci. Pochopitelně tato úvaha je středověké sémantice zcela cizí.

⁷⁴⁸ Srv. Kripke (1958), str. 3.

specificky spojen právě s pokusem reformulovat pojem logického vyplývání jako pojem striktně sémantický.

(A) Mezi standardní problémy patří problematika variability oboru, vůči němuž uvažujeme konstrukci modelů, neboli otázka, pracujeme-li s „*fixed-domain account*“, nebo s „*variable-domain account*“, ⁷⁴⁹ a obecněji vysvětlení povahy modelů. V kripkovském pojetí i zde je tato variabilita připuštěna, a to z toho důvodu, že pro restrikcí tohoto typu nenacházíme (v rámci zkoumání sémantických vlastností výrazů) žádné opodstatnění. Předpoklad fixního oboru by musel být zdůvodněn tím, že zkoumané výrazy se mohou sémanticky vztahovat pouze ke konkrétní množině objektů, resp. k množině objektů, mající fixní kardinalitu, což se zdá být protiintuitivní. ⁷⁵⁰ Dané pojetí však s sebou nese problém interpretace takto variabilních oborů: bez ohledu na chápání daného aparátu jako technického nástroje sloužícího k analýze zajímavých vlastností daných systémů výroků je možno opakovat Shapirovu otázku: Čeho jsou jednotlivé modely modelem? Jinými slovy řečeno: mění se při přechodu mezi jednotlivými modely jazyk, nebo svět, máme danou sémantiku chápat interpretačně, nebo reprezentačně? ⁷⁵¹ Problém prvního chápání je v tom, že se v rámci něho zdá být obtížně zdůvodnitelná variabilita oboru (resp. variabilita jeho kardinality). ⁷⁵² Problém druhého přístupu je v tom, že se zdá znovu zavádět vůči logice

⁷⁴⁹Toto terminologické rozlišení vychází z diskuze o Tarského teorii logického vyplývání: viz Bays (2001). Striktně vzato existuje ještě další rozlišení, totiž připouštíme-li např. variabilitu oboru, ne však jeho kardinality, např. vyhodnocujeme-li alternativy prostřednictvím konstrukcí v rámci jazyka matematiky. Rozdílnost těchto přístupů má (specificky v moderních formalizacích) důsledky pro otázku, jsou-li tvrzení o existenci určitého počtu individuí logicky pravdivá. Srv. Etchemendy (1990), str. 111.

⁷⁵⁰Je však možno chápat pojem logického vyplývání jako specificky relativizovaný, což může samo o sobě mít dobré opodstatnění jak v rámci určitých pojetí logičnosti, tak pragmaticky z hlediska zkoumání určitých, specificky vymezených systémů. Pak by fixace oboru či jeho kardinality byla akceptovatelná

⁷⁵¹Srv. Shapiro (1998), str. 142.

⁷⁵²Tuto námitku uvádí Etchemendy (2008), str. 274–275.

heterogenní předpoklady: v důsledku by totiž mělo platit, že bereme v potaz pouze ontologicky možné světy, což (krom toho, že to odporuje původnímu záměru) předpokládá zavedení restrikcí, které nejsou zdůvodnitelné z logickosémantických předpokladů samotných.

Podobným námitkám se lze vyhnout konstrukcí definice pojmu, který by se konceptuálně vymykal reprezentačnímu i interpretačnímu pojetí modalit (přinejmenším v jejich doposud obvyklých rozpracováních, které tuto diskuzi vyvolaly), což by ukázalo falešnost celého dilematu. Tento krok by však vedl k problematickému úkolu interpretovat povahu individuí v rámci modelů, v nichž nepředpokládáme platnost ontologických zákonů.⁷⁵³ určité entity by měly z ontologického hlediska povahu *impossibilií*.⁷⁵⁴

I v případě, že připustíme existenci všeho toho, čeho existenci připouští sémantické vlastnosti výrazů samotných, je třeba uvážit námitku, že v daném případě nelze hovořit o sémantice jakožto teorii vztahu mezi výrazy a *objekty* (v žádném ontologicky přijatelném smyslu slova „objekt“). Důsledkem pak bude nemožnost chápat pojem pravdivosti v tradičně korespondenčním smyslu slova, totiž v kontextu možné pravdivosti. Problém získává následující podobu: na jedné straně stojí problematičnost tvrzení, že některé sémanticky vzato netriviální teze (Boží existence) by měly být prohlášeny za logicky nutné, na druhé straně problematičnost ontologických závazků, které s sebou přináší opačný přístup. Vzhledem k cíli, jímž je konstrukce čistě sémantického pojmu logického vyplývání je třeba odmítnout první problematičnost i za cenu nutnosti akceptování

⁷⁵³V rámci argumentace předpokládáme, že vztah mezi ontologickými a logickými modalitami je takový, že za logicky možné lze považovat též propozice, které nejsou možné ontologicky. Tento předpoklad je sám o sobě nesamozřejmý a zde pro něj není podáváno odůvodnění, protože není podána žádná adekvátně konstruovaná ontologie. (Každopádně i kdyby tento předpoklad neplatil, nadále by tyto dvě modalities byly konceptuálně odlišitelné.)

⁷⁵⁴Za názorný příklad by mohl sloužit např. druhý bůh, jehož existenci nelze sémanticky vyloučit v rámci Buridanových předpokladů, jak to vyplývá z jeho příkladu v rámci teorie vlastních jmen.

problematičnosti druhé. Pokusme se tedy neformálně ukázat, do jaké míry zde vznikají problematické ontologické závazky k *impossibiliím*, jak naznačuje námitka (případně, pokud vznikají, do jaké míry jsou problematické). Budou přitom představeny dvě možné odpovědi: první bude vycházet ze snahy chápat existenci těchto objektů jako předmět kontrafaktuálního postulátu, druhá pak z instrumentální povahy dané koncepce možných světů.⁷⁵⁵

Co se týče první možné odpovědi, uvažme nejprve, co znamená tvrdit libovolnou (fyzikální, ontologickou, logickou apod.) možnost existence, přičemž předpokládejme, že není třeba vyjasňovat pojem existence aktuální. Navrhuji takové chápání, že možná existence určitého typu je existencí, kterou připouštětji zákonitosti odpovídajícího typu (fyzikální, ontologické, logické apod.). Klíčový rozdíl mezi logickými a mimologickými zákonitostmi spočívá v tom, že u mimologických zákonitostí jsou tyto zákonitosti dány povahou objektů, zatímco v případě logických zákonitostí povahou jazyka samotného. Vzhledem k tomuto problému lze zároveň hovořit nejen o *logické nedostupnosti objektů*,⁷⁵⁶ nýbrž radikálněji o *logické nedostupnosti ontologie* vůbec. Není-li logicky zjistitelné, která z přípustných interpretací výrazu je popisem aktuálního světa, nemělo by z téhož důvodu být možno zjistit, který z těchto popisů je ontologicky možný. Z logického hlediska jsou tedy všechny logicky nedostupné objekty rovnocenné. Tvrzení o existenci těchto objektů lze chápat jako silně kontrafaktuální postulát, (logická tvrzení o objektech tohoto typu tak mohou

⁷⁵⁵Tyto argumenty nejsou slučitelné, představují odlišné chápání funkce celého pojmu legitimní interpretace.

⁷⁵⁶Tento termín jsem přejal od prof. Materny. Lze jej také implicitně objevit v již citovaném Tichého textu: srv. Tichý (1969), str. 10: „*Je samozřejmé, že v rámci sémantiky nemáme žádné prostředky k určení toho, který z možných světů s ohledem na daný empirický systém je světem aktuálním: toto je empirická otázka. Aktuální aplikace testů, které patří do intenzionální báze empirického systému, jsou empirickými kroky, které tento systém připouští, W* [tzn. aktuální svět (M.H.)] není ničím jiným, nežli záznamem výstupu těchto aplikací.*“

mít např. následující podobu: je-li toto individuum ontologicky možné, pak platí, že...).⁷⁵⁷ Tento postulát je umožněn specifičností kontextu diskurzu o sémantických vlastnostech, kdy „připouštějící zákonitost“ je dána povahou jazyka, nikoli objektu.

Druhá odpověď by byla založena na zdůraznění instrumentální povahy pojmu legitimní interpretace. Z tohoto hlediska je uvedená námitka jednoduše pseudoprobémem. Otázka ontologického statusu individuí by vznikala pouze tehdy, pokud bychom byli nuceni danou koncepci chápat „doslovně“, žádná taková nutnost zde však nevzniká. Podobně jako u předchozí odpovědi zde zdůrazňujeme, že cílem tohoto přístupu je zkoumání relace logického vyplývání. Zdůrazněním instrumentální povahy použitých pojmů však zároveň popíráme nutnost jakékoli ontologické interpretace či akceptování ontologických závazků.

(B) Druhým problémem je dodatečný požadavek na vyjasnění pojmu *přípustného* způsobu interpretace jednotlivých výrazů, který vyplývá z problému tzv. *cross-term restrictions*. Použijeme-li příklad Davida Lewise, za problematickou je považována taková interpretace, která by přidělovala tutéž extenzi výrazům „*prase*“ a „*ovce*“. Tento požadavek vyznívá

⁷⁵⁷Právě takovouto podobu mají ostatně Buridanova odůvodnění toho, že „*deus*“ je druhový termín, nikoli vlastní jméno, jak bylo ukázáno.

Mimochodem: za jeho speciální důsledek tohoto přístupu by pak bylo možno považovat podobně formulovaný postulát existence jednotlivých realizací (která pochopitelně není samozřejmá, ať již řešíme problém ontologické povahy množinověteoretických objektů jakkoli). Tento speciální důsledek by měl doplňovat úvodní formulaci explikace pojmu logického vyplývání prostřednictvím neexistence určitého typu situací: v tomto případě se jedná o existenci právě ve smyslu postulátu. Tento postulát řeší problém, že vlastnost „mít kontramodel/protipříklad“, která je součástí našeho pojetí logického vyplývání, má principiálně dispoziční charakter. Má-li tedy naše analýza být efektivní, bylo by nutno vyjasnit povahu dispozičních predikátů (a to by mohlo vést k další aplikaci modální terminologie, což by znehodnotovalo podanou analýzu), nebo podat nedispoziční interpretaci těchto vlastností, a to buďto realistickou (kdy uznáme aktuální existenci modelů), nebo antirealistickou (a to se všemi problémy, které s sebou přináší). Kontrafaktuální postulát tohoto typu se vyhýbá oběma problémům.

dostatečně intuitivně, otázkou však je, jak zablokovat vznik případů tohoto typu, aniž by se celá teorie dopouštěla *ad hoc* restrikcí, nebo se stávala kruhovou.⁷⁵⁸ Stručně řečeno, předpokládáme, že možná situace představuje nikoli jednoduše libovolnou interpretaci mimologické terminologie: akceptovatelná interpretace je libovolná pouze co se *nezávislých* termínů týče. Tento požadavek, který řeší námitky podobného typu, však musí být formulován bez toho, abychom bezprostředně operovali (implicitně modálním) pojmem nezávislosti.

Je zřejmé, že standardní pojetí interpretace, kdy je akceptována „libovolná“ interpretace mimologické terminologie, se týká interpretace *elementárních* termínů, takže podobné případy dost možná nemohou nastat. Tato odpověď ovšem vyvolává další problém, totiž požadavek korektního vymezení elementárnosti jako vlastnosti termínů, vůči nimž uvažujeme libovolnost interpretace. Intuitivně vzato považujeme za elementární takové termíny, jejichž interpretace je nezávislá na interpretaci libovolného jiného termínu (ačkoli mohou existovat termíny, jejichž interpretace je závislá na interpretaci elementárních termínů). Tato formulace je však kruhová z důvodu použití pojmu nezávislosti. Logickou závislost a nezávislost lze totiž vymezit na úrovni použití daného výrazu ve větě, avšak právě pomocí pojmů jako logické vyplývání, kontradikce či konzistence, tedy výrazů, které jsou již implicitně modální, a tedy nemohou být takto použity v pokusu o vyjasnění modální terminologie. Tento problém lze řešit, máme-li k dispozici (např právě tak, jako Buridan) relativně silný terminologický aparát, zahrnující neproblematicky výrazy jako „pojem“ a „signifikace“,

⁷⁵⁸K této námitce (která se vztahuje na problematiku interpretace modální terminologie, nikoli přímo na problém logického vyplývání) srv. Lewis (2001), str. 161. Lewisovým řešením, jak známo, je upřednostnění neredukcionistického (metafyzického) přístupu k modalitám. Obecněji námitky tohoto typu rozebírány u Etchemendyho knize (srv. Etchemendy (1990), str. 67–79). *Cross-term restrictions* jsou restrikce vztahující se bez uspokojivého vysvětlení na soubor uvažovaných interpretací formulí, které tím pádem představují znehodnocení dané sémantiky.

případně jejich funkcionální ekvivalenty (bez ohledu na to, zda tradiční nebo moderní). Pokusme se naznačit postup, s jehož pomocí by bylo možno vymežit pojem elementárnosti.

Uvažujme nejprve obecně rozdíl mezi relativně elementárními a neelementárními pojmy (pro zjednodušení tedy budeme problém uvažovat na rovině pojmů, nikoli konvenčních znaků): zdá se legitimní předpokládat, že libovolné pojmy lze dále skládat a vytvářet tak pojmy libovolného stupně složitosti pomocí specifických výrazů, které nazvěme „konstrukční funkce“. Aparát těchto konstrukčních funkcí je dán gramatikou daného jazyka. Jedná se přitom o aparát, konstruuující z pojmů jiné pojmy.⁷⁵⁹ Uvažujeme-li tedy libovolné pojmy *a* a *b*, pak z těchto pojmů lze konstruovat na základě konstrukční funkce κ pojem *c*, který bude (se zárukou) složený. V tomto konkrétním případě pak můžeme říci, že pojem *c* je *neelementární vzhledem k pojmům a a b a konstrukční funkci κ* . V rámci téhož přístupu lze naopak za *elementární* označit takové pojmy, pro které neexistuje žádný soubor pojmů a konstrukčních funkcí, vzhledem k nimž by tyto pojmy (resp. výrazy) byly neelementární.⁷⁶⁰ Disponujeme-li pojmem elementárnosti, je možno vymežit soubor akceptovatelných interpretací daného jazyka jako soubor všech libovolných interpretací elementární terminologie.

Další problém je nicméně spojen s aplikovatelností tohoto postupu, který je obecně vzato vázán na adekvátnost logické analýzy přirozeného jazyka. Uvedeme zde dva dílčí příklady, jimiž jsou paradigmatický příklad

⁷⁵⁹V tuto chvíli se nejedná primárně o konstrukci komplexů typu propozice (co se týče problému konstrukce složitějších propozic z propozic elementárních, zde problém elementárnosti obvykle nevzniká díky průhlednosti fungování pravdivostních funkcí). Nicméně jedná se principiálně o totožný případ. Pro úplnost dodejme, že pojmy jsou v této formulaci chápány středověkým způsobem, tzn. i propozice je typem pojmu.

⁷⁶⁰Analogicky je pak možno formulovat vymezení pojmu elementárnosti pro konvenční znaky. Mimochodem, otázka, zda problém tohoto typu vzniká rovněž např. v kripkovské sémantice, zde ponecháváme stranou. Lze však předpokládat, že s elementárností základních výrazů se v přístupech tohoto typu již automaticky počítá.

analytické inference a středověký případ odvození nadřazeného termínu z termínu podřazeného při afirmativní predikaci o tomtéž. Tedy následující dvě odvození:

Socrates is a bachelor; therefore Socrates is unmarried.

Socrates est homo; igitur Socrates est animal.

Oba příklady bývají uváděny jako příklady intuitivně akceptovatelných odvození, první v moderní sémantice a druhý (přinejmenším) v sémantice středověké.⁷⁶¹ Uvedená dvě odvození se na intuitivní rovině liší: první je případem odvození založeného na významu výrazů, druhé je případem odvození založeného na nutném spojení určitých vlastností. Je pochopitelně možné, že navzdory tomuto intuitivnímu rozdílu se může v důsledku logické analýzy ukázat, že oba případy jsou principiálně totožné, anebo dokonce že jsou obě odvození jsou neplatná, což by ale mohlo zpochybňovat úspěšnost naší analýzy. Zodpovězení otázky jejich totožnosti či odlišnosti se v sémantice odvíjí od analýzy obecných pojmů a důsledků této analýzy pro chápání konceptuálních vazeb mezi dvojicemi termínů tohoto typu.

První případ, tedy případ založený na synonymii nebo významové provázanosti dvou termínů ponecháme stranou, především proto, že standardní přístupy k definici logické terminologie v rámci formalizovaných jazyků nepřipouštějí případy synonymie a významová provázanost je transparentní na základě způsobu konstrukce neelementárních výrazů z výrazů elementárních. Tato transparentnost je tedy relativně nekomplikovaným řešením úkolů, jimž čelí logická analýza přirozeného jazyka. Zaměříme se spíše na problémy spojené s druhým typem případů. Ptáme se tedy, zda vztah rodových a druhových termínů má čistě logickou povahu. Odpověď není jednoznačná, zvláště vzhledem ke středověké

⁷⁶¹Mimoходом první je na základě Shapirovy terminologie případem odvození platného na základě sémantického kritéria, druhá případem odvození platného na základě modálního kritéria, resp. případem absolutní materiální konsekvence.

sémantice, která ostře rozlišuje mezi nominálními a reálnými definicemi, a zvláště potom Buridanově sémantice, která rozlišuje mezi výrazy z hlediska jejich nominální definovatelnosti.⁷⁶² Je samozřejmé, že nominální definice (tedy definice *dicentes quid nominis*, vyjadřující význam výrazu) lze uvažovat pouze u složených výrazů, ne tedy u výrazů elementárních. Zůstaneme-li u našeho původního příkladu, pak považujeme-li výraz „*racionální živočich schopný smíchu*“ za nominální definici výrazu „*člověk*“, jsou odvození rodové charakteristiky z charakteristiky druhové pouze speciálním případem analytických konsekvencí, a tento vztah je tedy konceptuální, a tím pádem (na základě pojetí elementárních výrazů a konstrukčních funkcí) logický. To, zda je tento krok možný, však závisí na našem chápání sémantiky *natural-kind terms*. Rozlišíme-li, analogicky k pojetí vlastních jmen, deskriptivní a kauzální pojetí *natural kind terms*,⁷⁶³ je zřejmé, že tento vztah je možno považovat za logický pouze tehdy, zastáváme-li deskriptivní pojetí, nebo tehdy, když mezi výrazy dochází k synonymii (opět: jestliže jsou případy synonymie analyzovatelné daným způsobem). Buridanovo pojetí těchto termínů je však ve skutečnosti kauzální, což dokládá jeho teze, že dané výrazy nemají nominální definice.⁷⁶⁴ Je-li tomu tak, mělo by platit, že vazba mezi druhovými a rodovými termíny je z logického hlediska kontingentní. Jinak řečeno: při kauzálním chápání těchto výroků by z logického hlediska mělo být možné, aby člověk nebyl živočich. Dokonce, domyslíme-li tuto teorii do důsledků, nepředstavuje ani výchozí námitka Davida Lewise při kauzálním pojetí jmen

⁷⁶²K analýze Buridanovy teorie definice srv. Klima (2000).

⁷⁶³Použití této distinkce je pouhým dotažením úvah o těchto pojmech, které provedl Saul Kripke v Kripke (2002). V rámci zde podané argumentace neuvažujeme o otázce, která z obou koncepcí je adekvátní, ale ukazujeme pouze důsledky přijetí těchto teorií pro problém *cross-term restrictions*. Výsledkem argumentace má být, že přijetí ani jedné z koncepcí nepředstavuje argument proti podobné konstrukci definice logického vyplývání. Jestliže se ukáže (ze speciálních důvodů), že jedna z koncepcí je nepřijatelná, nenarušuje to nijak zde podanou argumentaci.

⁷⁶⁴Srv. Johannes Buridanus: *De practica sophismatum* I., concl. 11, str. 27, ll. 12nn.

žádný problém: je totiž třeba si uvědomit, že výraz „*homo*“ vyjadřuje racionalitu pouze v případě, že jej chápeme deskriptivně, v opačném případě funguje pouze jako „věšák“, jak to formuloval pro vlastní jména Searle.⁷⁶⁵

Při odlišení obou koncepcí tedy problém vyjádřený Lewisovým protipříkladem buďto vůbec nevzniká (při kauzálním pojetí), nebo je řešitelný logickými prostředky, totiž analýzou na elementární termíny (při deskriptivním pojetí). Přesvědčivost podaného protipříkladu je tak dána především výchozí nejasností týkající se povahy výrazů určitého typu a mizí při podání přesnější sémantické teorie.⁷⁶⁶

Kromě tohoto případu *cross-term restrictions* musíme uvážit ještě některé další. Začneme opět intuitivním příkladem. Předpokládejme, že součástí jazyka, pro nějž konstruujeme definici pojmu logického vyplývání, je výraz „*být vyšší než*“. Bezpochyby bychom nepovažovali za přípustnou takovou interpretaci, která by umožnila, aby předmět **b** byl vyšší než předmět **a**, předmět **c** vyšší než předmět **b** a předmět **a** vyšší než předmět **c**. Důvodem nepřipustnosti takovéto interpretace je jednoduše tranzitivita relace „*být vyšší než*“. Můžeme však danou restrikcí považovat za čistě logickou?⁷⁶⁷ To, že se jedná o „čistě logickou“ vlastnost, by mělo znamenat, že tranzitivita dané relace je dána již způsobem, jakým je daný výraz zaveden. Otázkou

⁷⁶⁵Srv. Searle (1958).

⁷⁶⁶V případě akceptování kauzálního pojetí při našem přístupu je však třeba upozornit na jeden výrazný rozdíl oproti Kripkeho koncepci: v rámci sémantického pojetí nemohou *natural-kind terms* fungovat jako rigidní designátory. Chápání jakéhokoli z těchto výrazů jako rigidního designátoru by totiž implikovalo právě to, že vazba mezi rodem a druhem by se stala logicky nutnou (právě v důsledku rigidity obou termínů). Je-li tedy za nepřipustný považován důsledek, protože pak by musela existovat určitá logicky relevantní vazba mezi nesloženými (a tedy konceptuálně nezávislými) termíny, je podle mého třeba odmítnout premisu, která k tomuto důsledku vede. Mimochodem, dalším důsledkem, který toto odmítnutí motivuje, je náš intuitivní požadavek na aprioritu logiky, který by v tomto případě nebyl splněn. Pochopitelně ani jeden z těchto důvodů nemusí být sám o sobě považován za dobrý důvod pro zamítnutí rigidity pro výrazy daného typu. V danou chvíli však nemohu nabídnout jiný argument nežli ten, že akceptování rigidity elementárních výrazů by nás nutilo rezignovat na základní intuice, které si spojujeme s pojmem logiky.

⁷⁶⁷K této námitce (namířené proti interpretační sémantice) srv. Read (1994), str. 251.

však je, jakým způsobem je možno apriori podat jednoznačné kritérium logičnosti této vlastnosti. Čistě sémantická definice logického vyplývání by předpokládala, že tranzitivita může být formální charakteristikou termínu, tedy podobným typem vlastnosti, jakou je třeba singularita v případě vlastního jména. Otázku, zda existují takovéto případy tranzitivity (případně jiných formálních vlastností relačních termínů), lze podle mého zodpovědět kladně. Přejmenším je existence takovýchto případů možná, protože neexistuje důvod, proč by měla být vyloučena existence sémantických konvencí tohoto typu. Přesné kritérium pro rozlišení těchto případů však lze podat jen stěží: za jediné kritérium je totiž podle všeho třeba považovat lingvistickou kompetenci.

Dalším typickým a často uváděným příkladem je problém závislosti výrazů pro barvy.⁷⁶⁸ Podobně, jako je intuitivně neakceptovatelná interpretace přidělující stejnou či překrývající se extenzi výrazům „*prase*“ a „*ovce*“, je za podobně nepřijatelnou považována interpretace přidělující stejnou či překrývající se extenzi výrazů „*červený*“ a „*zelený*“. Zároveň jsou však výrazy pro barvy chápány jako elementární (patrně proto, že jejich význam lze vyložit pouze ostenzivně). Jedná se o případ, jehož intuitivní přesvědčivost opět spočívá především na nejasnosti. Tak především není zcela jasné, zdali jsou výrazy pro barvy chápány fyzikalisticky či fenomenalisticky. V prvním případě (je-li tedy výraz pro barevnost např. zkratkou pro vyjádření frekvence určitého záření) je pochopitelně problém řešitelný poměrně snadno: důvod pro závislost interpretací obou výrazů je dána způsobem, jakým jsou zavedeny a užívány kvantitativní výrazy. Podobně bychom např. nepovažovali za akceptovatelné překrytí extenzí výrazů „*právě jeden metr dlouhý*“ a „*právě dva metry dlouhý*“. V tomto případě jsou však oba výrazy neelementární, takže původní námitka ztrácí

⁷⁶⁸K formulaci srv. např. Sainsbury (1991), str. 299.

na efektivitě. Podobný problém však vzniká v případě fenomenalistické interpretace. Má-li námitka fungovat, není zdánlivý protipříklad formulován úplným způsobem. Ve skutečnosti se totiž chce říci, že považujeme za nemožné, aby tentýž objekt měl dvě různé barvy *na celém povrchu* (protože jinak protipříklad není nemožný, jak je zřejmé např. na pruhovaných podkolenkách). Pak ale opět nejde o případ elementárních pojmů, nýbrž o případ pojmů složených. Důvod, proč by takové interpretace, které přidělují překrývající se extenze výrazům „červený *na celém povrchu*“ a „zelený *na celém povrchu*“ (kde výrazy pro barvy jsou chápány fenomenalisticky), byly vyloučeny, pak pochopitelně není dán výrazy „červený“ a „zelený“, ale druhou částí obou složených výrazů. Shrňme tedy, že slavný příklad s nezávislostí barev je ve skutečnosti nedorozuměním daným skrytou složitostí určitých výrazů.

Řešení problémů typu *cross-term restrictions* však nemusí být takto jednoduché: celý postup je co do úspěšnosti závislý na adekvátnosti našeho určení syntaxe diskutovaných jazyků (protože elementárnost je fakticky věcí syntaktické elementárnosti a neelementárnosti výrazů, s nimiž je ovšem bezprostředně spojena složenost a nesloženost sémantická). Lze totiž předpokládat, že není-li syntax jazyka dostatečně silně formulována, může se stát, že u souboru výrazů nebudeme schopni zjistit jejich relativní neelementárnost. U řešení tohoto problému se mimochodem ukazují rozdíly mezi přístupy operujícími v rámci přirozeného a formalizovaného jazyka: konstrukce slovníku jazyka z elementárních termínů pomocí obecných konstrukčních principů je jedním ze základních rysů formalizovaného jazyka, zatímco v případě formalizace přirozeného jazyka stojíme před opačným problémem, jímž je nalezení pojmů elementárních.⁷⁶⁹ Zdá se nicméně, že tato charakteristika nemá za důsledek to, že v přirozeném

⁷⁶⁹Srv. Gamut (1991), str. 140.

jazyce neexistují mezi pojmy stejné vztahy, jaké existují v jazyce formalizovaném: tyto vztahy jsou objektivním rysem jazyka, a právě to jej činí logicky rekonstruovatelným. Každopádně původní otázka, jakým způsobem vymezit z logického hlediska legitimní *cross-term restrictions*, se zde transformuje v jiný, neméně komplikovaný problém, totiž problém kritéria adekvátnosti této analýzy výrazu na elementární termíny a konstrukční funkce vzhledem k problému odvozování. Standardně je logická analýza přirozeného jazyka určitým kvaziempirickým postupem: hledáním protipříkladů, které dokazují *over-* nebo *undergeneration* dané analýzy. Otázku, zda celou analýzu můžeme založit na nějaké formě jazykové kompetence,⁷⁷⁰ resp. je-li vůbec možno podat jiné odůvodnění, necháme otevřenou.⁷⁷¹

V rámci problému tzv. *cross-term restrictions* byly řešeny dva typy problémů: problémy konceptuální vazby mezi různými termíny (ačkoli jsme to nezmiňovali, sem by patřil mj. problém antonymie a synonymie) a problémy spojené s formálními vlastnostmi termínů. Shrňme-li řešení

⁷⁷⁰Pokud by to tak bylo, bylo by možno vyhnout se problému kritérií analýzy a předpokládat, že bez ohledu na elementárnost či neelementárnost termínů mají *cross-term restrictions* povahu sémantických postulátů, jejichž korektnost garantuje mluvčí daného jazyka. K pojmu sémantického postulátu srv. Carnap (1952), k jeho aplikaci na zde prezentované pojetí interpretace srv. Montague (1974), str. 79. (Pokud by však měly sémantické postuláty plnit tu funkci, kterou zde předpokládáme, musely by za legitimní interpretace být považovány právě takové, v nichž tyto postuláty platí.) V rámci tohoto chápání by rovněž nebylo možno prohlašovat restrikce tohoto typu za *ad hoc* pokus korigovat chybnou definici logického vyplývání, protože tyto postuláty by nesouvisely s definicí logického vyplývání, ale spíše se zkoumáním gramatiky daného jazyka. Pochopitelně provedení úplné analýzy by činilo použití sémantických postulátů zbytečným.

⁷⁷¹Není bez zajímavosti, že Duží a Materna v této souvislosti přímo tvrdí, že „Základním kritériem pro volbu správné logické formy výrazu *E* je zjevně počet tvrzení, která lze na základě této volby korektně odvodit z věty obsahující *E*.“ (Srv. Duží – Materna (2005), str. 117). Takovýto postup spoléhá tedy právě na naši intuitivní schopnost rozeznat platná odvození, o niž se opírá naše logická analýza přirozeného jazyka. Proti tomuto pojetí lze namítnout právě to, že v rámci konstrukce definice pojmu logického vyplývání potřebujeme zavést pojem elementárního výrazu ještě před zavedením pojmu platnosti odvození a platnost odvození by tak neměla figurovat v definici elementárnosti. Na druhou stranu je tento postup jen jednou z variant metody protipříkladu.

předchozích problémů jednou větou, je pro tento přístup charakteristické následující: jediné legitimní *cross-term restrictions* jsou dány fungováním konstrukčního aparátu a formálními vlastnostmi termínů.

(C) Standardně diskutovaným problémem v kontextu tohoto typu definic logického vyplývání (přinejmenším těch variant, které jsou konstruovány dle vzoru Alfreda Tarského⁷⁷²) je problematika distinkce mezi logickými a mimologickými konstantami. Ve standardní modelověteoretické definici logického vyplývání se předpokládá reinterpretace pouze u mimologické terminologie, takže neostrost dané hranice může vést ke značně protiintuitivním důsledkům (*overgeneration* a *undergeneration* podané definice). Tato distinkce je v souvislosti s Buridanovou sémantikou dostatečně objasněna při vytyčení rozdílu mezi kategorematickými a synkategorematickými výrazy. V rámci udané Kripkeho teorie je problém logických konstant zahrnut v rámci zde neuváděného induktivní udání způsobů valuace složených výrazů, což se zdá být akceptovatelné (tím spíše, je-li možno udat striktní kritérium logičnosti, resp. mimologičnosti výrazů daného jazyka). Tento problém je řešen do značné míry již v předchozí námitce: tzv. logická terminologie je součástí konstrukčního aparátu.⁷⁷³

Důvodem, proč předpokládáme, že v různých interpretacích není měněn význam logické terminologie, je v rámci sémantického přístupu dán právě chápáním logických konstant jako součástí konstrukčního aparátu. Jednotlivé „možné světy“ mají modelovat jazykem reprezentovatelné stavy „světa“ a variace těchto stavů není v rámci interpretace daného jazyka

⁷⁷²Zde mám na mysli náčrt definice, která je uváděna v: Tarski (2002); specifičnost je dána postupem, který předpokládá v definici reinterpretaci *mimologické* terminologie, resp. splňování výrokové formy, která vznikne při nahrazení mimologických konstant proměnnými.

⁷⁷³Mimochodem: toto rozlišení vyvolává zásadní problémy v interpretační sémantice, pro reprezentační sémantiku žádný zásadní problém nepředstavuje díky ontologickým předpokladům, které může reprezentační sémantika přijímat.

ovlivněna termíny, které nemají přímou reprezentační funkci. Navíc vyhodnocování vůči různým „možným světům“ má modelovat konceptuální vazby mezi jednotlivými výrazy. A tyto vazby jsou dány právě způsobem jejich složení z elementární terminologie pomocí konstrukčního aparátu, takže je třeba tyto vazby v rámci jejich výzkumu fixovat – odtud požadavek na jejich stabilní interpretaci.

(D) Jako poslední bude uvážena epistemologická námitka, kterou předložil John Etchemendy:⁷⁷⁴ předpokládáme-li takovouto definici logického vyplývání, je konstrukce takového pojmu zcela zbytečná (a spojujeme-li s pojmem logického vyplývání i epistemické, nikoli pouze modální intuice, jedná se přímo o selhání konceptuální analýzy). Etchemendy argumentuje tak, že kdyby logická platnost byla pouze záležitostí spadání do třídy pravdivost zachovávajících argumentů, jak se zdá implikovat daná definice, nemohla by znalost pravdivosti premis nikdy přispět k poznání pravdivosti konkluze, protože nejistota týkající se konkluze argumentu by automaticky vedla k nejistotě o platnosti argumentů, protože jediné, co bychom mohli usoudit z platnosti premis, by bylo, že je buďto pravdivá konkluze, nebo neplatný argument: „*Logická platnost nemůže zajistit (guarantee) pravdivost konkluze, jestliže platnost sama závisí (depend) na právě této pravdivosti.*“⁷⁷⁵

Z tohoto důvodu by každá nejistota týkající se pravdivosti konkluze za předpokladu znalosti pravdivosti premisy vedla k pochybnosti ohledně platnosti samotného odvození. Z toho důvodu musí platnost odvození spočívat v něčem jiném nežli v pouhém zachování pravdivosti.

Argument tohoto typu lze podle mého úspěšně řešit poukázáním na možný

⁷⁷⁴Srv. Etchemendy (2008), str. 267. Etchemendy v daném článku uvádí i další zajímavé výtky, ne všechny zde však budou diskutovány. Pro úplnost je třeba říci, že Etchemendyho kritika se zaměřuje primárně na Tarského definici, lze ji však aplikovat na všechny podobně konstruované definice (přesněji řečeno je to možné v její epistemologické části).

⁷⁷⁵Srv. Etchemendy (2008), str. 267.

rozdíl mezi podmínkami pravdivosti (resp. platnosti) a podmínkami justifikace přesvědčení o této pravdivosti (resp. platnosti).⁷⁷⁶ Nejedná se tedy přímo o námitku proti definici logického vyplývání. Jestliže navíc nepovažujeme epistemické charakteristiky za nutnou součást definice logického vyplývání,⁷⁷⁷ nelze tuto námitku považovat za výhradu, která by definici diskvalifikovala. Citovaná Etchemendyho námitka by měla udané důsledky, kdyby ony dvě relace (totiž „zajišťování“ a „závislost“) byly identické. Domnívám se však, že tomu tak není: poznání pravdivosti konkluze je (samozřejmě za předpokladu poznání pravdivosti premis) *epistemicky* zajištěno znalostí platnosti argumentu (resp. odvození), avšak nutné zachování pravdivosti (a spolu s ním tedy eventuální pravdivost konkluze při platnosti) je podmínkou platnosti (resp. pravdivosti) argumentu. Závislost tohoto typu však není důvodem pro revizi definice. Zjištění platnosti odvození rovněž nemusí spočívat ve zjišťování, jak se to má se *všemi* interpretacemi včetně té, která odpovídá aktuálnímu světu.⁷⁷⁸ Namísto toho lze (odlišným způsobem) dokázat neexistenci modelů s určitými formálními vlastnostmi Z tohoto důvodu lze také akceptovat Etchemendyho vlastní tezi, že platnost určitého odvození, např. takového, jehož formou je *modus ponens* „zjišťujeme na základě významu výrazů „jestliže..., pak...“ a znalosti toho, jak mohou zbývající složky přispívat k pravdivostní hodnotě premis a konkluzí.“⁷⁷⁹ Tento přístup však definice udaného typu nijak neohrožuje (dokonce se zdá být blízký uvedenému pojetí Chiharovu).

⁷⁷⁶Priest toto označuje jako rozlišení mezi problémem definice a epistemologickým problémem. Srv. Priest (2006a), str. 192.

⁷⁷⁷Ostatně, jak ukázal Shapiro, na pojem logického vyplývání lze klást různé intuitivní požadavky, takže by takový předpoklad nemusel být nijak přehnaný: srv. Shapiro (1998), str. 132–134.

⁷⁷⁸Navíc aktualita je v případě interpretací pouze stipulativní, protože aktuální svět je logicky nedosažitelný. I kdyby bylo možné zjistit, jak se to má s každou konkrétní interpretací, přesto bychom nevěděli, jak se to má s aktuálním světem.

⁷⁷⁹Srv. Etchemendy (2008), str. 268.

Nyní lze poukázat na některé důsledky, které tento posun přináší (resp. které by přinesl). Bezprostředně se ukazují dva důsledky, jeden z nich má povahu spíše logickou, druhý souvisí s epistemickým statusem logiky. Logicky relevantním důsledkem by byl rozpad pojmu materiální konsekvence, resp. materiální konsekvence by se dostala mimo rámec logiky: jestliže je platnost materiální konsekvence založena na modálně specifickém vztahu konkrétního antecedentu a konkrétního konsekventu a mění-li se pojetí modalit v tom smyslu, že veškerá modální význačnost propozice se musí odvozovat z formální povahy propozice samotné, měla by původní relace (přinejmenším v té podobě, v jaké je Buridanem popisována) ztratit na významu. Epistemologicky relevantním důsledkem by pak bylo zařazení Buridanovy epistemologie (přinejmenším co do její logické složky) do kontextu sémantické tradice.⁷⁸⁰

Předložené úvahy o revizi buridanovské sémantiky budou shrnuty prostřednictvím prezentace základních tezí, kterými analýza operovala. Tyto teze se dělí se na dvojí: systematické (první až pátá teze) a teze relevantní pro historické studium Buridanovy sémantiky (teze šestá a sedmá, která má potenciálně širší dopad). Tyto dvě skupiny tezí je možno diskutovat nezávisle na sobě, pomocí odlišných typů argumentace. Zatímco první skupina představuje spíše prezentaci určitého programu, druhou skupinu lze vzhledem k textové evidenci považovat za definitivní. Tato přehledná formulace závěrů by měla především podporovat kritizovatelnost podané analýzy.

⁷⁸⁰Tento pojem odkazuje na epistemologickou tradici, zkoumanou Albertem Coffou. Klíčovou charakteristikou tohoto přístupu je pokus vymezit (konkrétně v případě logiky), která tvrzení lze považovat za logicky pravdivá, proč a na základě čeho se přesvědčujeme o jejich pravdivosti (srv. Coffa (1998), str. 122), přičemž metodou tohoto přístupu je orientace na sémantické vlastnosti jazykových objektů.

1) V rámci konstrukce definice pojmu logického vyplývání je třeba rozlišit mezi tzv. „logickým“ a tzv. „ontologickým“ pojetím modalit.

2) V případě, že budujeme logiku jako konceptuálně uzavřenou disciplínu (neboli chápeme-li pojem logického vyplývání jako sémantický), je to právě logický pojem modalit, jímž bychom při definování pojmu logického vyplývání měli operovat.

3) V tomto pojetí modalit považujeme za možné to, co je reprezentováno, resp. modelováno množinou všech legitimních interpretací daného jazyka.⁷⁸¹

Pojem legitimní interpretace přitom zakládáme na libovolné interpretovatelnosti elementární mimologické terminologie. Jediným limitujícím faktorem je zde formální povaha výrazů samotných, tj. otázka, zdali je interpretace výrazu limitována tím, že je složen z (již interpretovaných) elementárních výrazů, případně okolnost, že jeho formální charakteristiky samy brání libovolné interpretaci.⁷⁸²

4) Distinkci mezi logickou a mimologickou terminologií odvozujeme od způsobu skládání nesložených pojmů v pojmy složené prostřednictvím tzv. „konstrukčních funkcí“. Problém logické formy souvisí s problémem

⁷⁸¹Adekvátnější formulace by byla založena na tom, že pomocí souboru legitimních interpretací modelujeme sémantické vztahy mezi určitými výrazy a daný koncept má čistě instrumentální povahu.

⁷⁸²Tato formulace vyznívá pochopitelně triviálně: při reformulaci vyjadřuje, že každý výraz je libovolně interpretovatelný, není-li tomu náhodou tak, že libovolně interpretovatelný není. Této trivializaci se lze bránit pouze tím, že přesněji vymežíme, co je míněno „formálními charakteristikami“ výrazu. Co se týče buridanovské sémantiky, je ekvivalentem tohoto výrazu „*modus impositionis*“, který by měl být rozpracován v rámci určité formy teorie sémantických kategorií. Jako příklady těchto limitací uveďme Buridanův příklad interpretace vlastních jmen či případ esenciálně tranzitivních relací. Abychom se vyhnuli nedorozumění, znovu zdůrazněme, že charakteristiky těchto případů je možno vyjádřit nějakou formou sémantických postulátů, nicméně tyto postuláty jsou nadbytečné. Jejich specifičnost je dána (což má vyjádřit slovo „esenciální“ ve výrazu „esenciálně tranzitivní“) nikoli tím, že výraz je fakticky tranzitivní (v aktuálním světě či souboru možných světů), ale tím, že určitý výraz je zaveden jakožto tranzitivní. Např. relace „*pozdější*“ není tranzitivní proto, že čas je *de facto* lineární (ať už to platí, nebo nikoli). Proto její tranzitivita není něčím, co by bylo nutno „postulovat“ v nějakém zajímavém smyslu slova, leda bychom tvrdili, že význam výrazů vůbec je postulován (a tyto postuláty by případně byly druhotné vůči lingvistické kompetenci uživatelů jazyka).

konstrukce komplexních výrazů z výrazů elementárních a s problémem formálního typu konstruovaných výrazů.⁷⁸³

5) Za těchto předpokladů věta *c* logicky vyplývá z věty *a*, jestliže způsob jejich konstrukce zajišťuje, že každá legitimní interpretace interpretující větu *a* jako pravdivou, interpretuje jako pravdivou rovněž větu *c*, resp. kdy neexistuje legitimní interpretace, která by interpretovala větu *a* jako pravdivou a větu *c* jako nepravdivou. Můžeme přitom rozlišit dva případy: případ, kdy buďto existuje konceptuální spojitost mezi výrazy, z nichž je konstruována věta *a*, a výrazy, z nichž je konstruována věta *c*,⁷⁸⁴ a případy, kdy věta *a* je logicky nemožná nebo věta *c* logicky nutná.⁷⁸⁵ A, opět neformálně řečeno, všechny tyto vazby mezi větami, stejně jako jejich modální hodnoty, jsou čistě konceptuálního charakteru. A právě tyto vazby jsou předmětem logiky.

6) Jan Buridan rozlišuje mezi ontologickým a logickým pojetím modalit. V rámci svého pojetí logického vyplývání však operuje implicitně pojmem ontologickým. Tato skutečnost jej zásadním způsobem odlišuje od klasických moderních přístupů k vymezení pojmu logického vyplývání. Tato odlišnost dále implikuje odlišnost funkce a chápání rozdílu mezi logickou formou a logickou matérií. Pokus o reformulaci Buridanova systému pomocí

⁷⁸³Ze specifických souvisejících problémů zde uvedme rozlišení mezi různými teoriemi predikace: otázka analýzy logické formy je ovlivněna otázkou, jakou teorii predikace a následně kvantifikace aplikujeme na analýzu výrazů přirozeného jazyka. Specifickým příkladem je tak pojem proměnné, který dává smysl pouze v moderních teoriích predikace. (Otázku, zda jediným hlediskem je hledisko pragmatické, přitom můžeme ponechat stranou.) Důsledky tohoto pojetí mohou být pochopitelně velmi zásadní: ve středověké sémantice totiž např. věta „*Všichni staří mládenci jsou neženatí*“ není nutně pravdivá.

⁷⁸⁴Jedná se o velmi vágní formulaci. Konceptuální spojitost existuje např. i mezi disjunkcí a jednotlivými disjunktami, aniž by z disjunkce vyplýval (bez dodatečných premis) libovolný z jejích disjunktů, není-li tento disjunkt nutný či celá disjunkce nemožná. Konceptuální spojitost není založena jen na elementárních komponentách vět *a* a *c*, ale rovněž na specifickém vlivu jednotlivých konstrukčních funkcí.

⁷⁸⁵Znovu zdůrazněme, že tato rekonstrukce je rekonstrukcí klasického modálního pojmu logického vyplývání. Při akceptování neklasického pojetí interpretace by bylo pochopitelně nutno tuto formulaci změnit.

logického pojetí modalit vede k zásadním posunům v celém systému jeho logiky.

7) Metodologickým důsledkem předchozí teze je, že pro studium středověké logiky je rekonstrukce pojmových a argumentačních struktur zjišťující obsah a způsob vzájemné provázanosti jednotlivých pojmů vhodnější metodou nežli formalizace a následné porovnávání s formalizací moderních teorií. Metoda formalizace hraje v nejlepším případě pomocnou funkci jako názorná zkratka, při samostatném použití je však zavádějící, protože zakrývá hluboké konceptuální rozdíly mezi dvěma přístupy.

3.4.5 Sémantické pojetí modalit a středověká teorie logického vyplývání

Po podrobnějším rozboru Buridanovy pozice a jejích systematických přesahů se vraťme k rozboru středověkých pozic, které vznikaly v poburidanovském období. Buridanův potenciál v rozlišení mezi ontologickými a logickými možnostmi nacházíme, byť s jinou motivací, rozpracovaný u dvou pozdějších autorů, totiž u Pavla z Benátek a jeho žáka Pavla z Perguly.

3.4.4.1 Pavel z Benátek

Pavel z Benátek zpracoval problematiku logického vyplývání v textech *Logica Magna* i *Logica parva*. Oba texty podávají, co se teorie logického vyplývání týče, tutéž nauku, nicméně *Logica magna* obsahuje obsáhlejší diskuzi dané problematiky, která obsahuje rovněž přehled a kritiku starších koncepcí, což je důvod, proč se zaměříme právě na tento text. Obecně vzato nalezneme u Pavla shrnutí obou předcházejících proudů diskuze, tj. jak britského, tak kontinentálního přístupu, zároveň jsou však oba proudy formulovány specifickým způsobem, který neodpovídá

původním verzím a představuje spíše kritické vyrovnání se s oběma tradicemi.

Pro náš problém bude relevantní druhá část knihy *Logica magna*, kde jsou konsekvence identifikovány s tzv. odůvodňujícími propozicemi (*propositio rationalis*). Za platnou konsekvenci je považována taková, pro niž platí, že při dané signifikaci může kontradikce konsekventu být v rozporu s antecedentem (*cuius contradictorium consequentis potest repugnare antecedenti eiusdem, ipsis sic significantibus*). Formulace operující možným (a nikoli skutečným) rozporem je použita proto, aby platnost konsekvence nebyla ovlivněna tím, zda jsou antecedent i konsekvent skutečně utvořeny.⁷⁸⁶ V rozporu jsou přitom propozice, které jsou *per se* nemožné, tzn. které se nemohou stát společně pravdivými ani přirozeně, ani nadpřirozeně. Zároveň je však pojem nutnosti omezen na oblast možností logických či fyzikálních, nikoli možností teologických, které zahrnují např. možnosti vyplývající z možnosti hypostatické unie atd.⁷⁸⁷ V další analýze rozlišuje Pavel z Benátek dvojí typologii konsekvencí, totiž jednak rozlišení konsekvencí formálních a materiálních, jednak rozlišení konsekvencí platných na základě formy a konsekvencí platných na základě matérie.

Rozlišení konsekvencí formálních a materiálních má přibližně odpovídat rozvíjení podobné distinkce v epistemické tradici. Pavel z Benátek však odmítá původní vymezení platných konsekvencí jako těch,

⁷⁸⁶Srv. Paulus Venetus: *Logica magna II., De rationali capitulum I.*, str. 80, l. 9 – str. 81, l. 2.

⁷⁸⁷Srv. Paulus Venetus: *Logica magna II., De rationali capitulum I.*, str. 81, ll. 3nn. Rozlišení mezi nutností *per se* a *per accidens* přitom odpovídá rozlišení mezi atemporální a temporální nutností: za příklad propozice nutné *per accidens* je totiž považována propozice „*Adam fuit*“, tzn. (řečeno buridanovskou terminologií) pravdivá propozice s již determinovanou pravdivostní hodnotou. K problematice teologicky relevantních možností srv. úvahu o logických aspektech problému hypostatické unie, tj. tzv. „*communicatio idiomatum*“ (v edici patrně chybně „*coniunctio*“ a „*comitatio*“) srv. Paulus Venetus: *Logica magna II., De rationali capitulum II.*, str. 99, ll. 1–19.

u nichž postihujeme-li platnost antecedentu, postihujeme rovněž platnost konsekventu (*si intelligis ita esse sicut significatur per antecedens, intelligis ita esse sicut significatur per consequens*), a to na základě zamítnutí tohoto vztahu mezi propozicemi „*homo currit*“ a „*risibile currit*“.⁷⁸⁸ Klíčový pojem formální konsekvence je definován takto:

*Consequentia bona et formalis significans praecise iuxta compositionem suorum terminorum dicitur esse illa cuius contradictorium consequentis, sic primo significando, potest antecedenti eiusdem formaliter repugnare.*⁷⁸⁹

Protože se tato definice od definice jednoduše platné konsekvence liší pouze posunem od rozporu vůbec k rozporu formálnímu, je pochopitelně pro pochopení dané definice klíčový výklad pojmu formálního rozporu. Ten Pavel vzápětí vysvětluje následujícím způsobem:

*Et voco hic aliqua duo formaliter repugnare ex quibus, contingentibus simpliciter assignatis, sic significando primo, potest fieri copulativa per se impossibilis, vel de facto altera pars implicat formaliter contradictionem.*⁷⁹⁰

Vznikají tedy dvě možnosti: První z nich je taková, že k formálnímu rozporu dochází tehdy, když ze dvou propozic utvoříme *per se* nemožnou konjunkci i za předpokladu, že dané propozice jsou samy o sobě kontingentní. Druhá z nich je taková, že jedna z oněch dvou propozic formálně implikuje kontradikci. Obojí opět předpokládá další výklad.

Zastavme se nejprve u první možnosti, totiž případů, kdy konjunkce dvou propozic je nemožná i za předpokladu, že obě propozice samy o sobě jsou kontingentní. Tímto krokem dochází k faktické eliminaci určitých mimojazykových vlivů na pojmy možnosti a nutnosti, jimiž operujeme

⁷⁸⁸Srv. Paulus Venetus: *Logica magna II., De rationali capitulum I.*, str. 85, ll. 13–20. Pochopitelně zde není řečeno, že by se mělo jednat o případ konsekvence platné formálně ve smyslu epistemické tradice. Protože však zřetelně nejde o případ paradoxní konsekvence, jednalo by se u britských autorů podle všeho o případ formální konsekvence.

⁷⁸⁹Srv. Paulus Venetus: *Logica magna II., De rationali capitulum II.*, str. 89, ll. 4–6.

⁷⁹⁰Srv. Paulus Venetus: *Logica magna II., De rationali capitulum II.*, str. 89, ll. 14–16.

v definici pojmu logického vyplývání, jak ukazují Pavlovy příklady. Příkladem takovéto konjunkce jsou totiž podle Pavla propozice „*Aliquid est et nihil est*“ a „*Tu es homo et tu non es animal*“. I kdyby obě propozice byly kontingentní, docházelo by zde ke kontradikci. Vezmeme-li v potaz první příklad, který je zřetelnější, je tato konjunkce nemožná, protože se jedná o explicitní konjunkci dvou kontradiktorních propozic.⁷⁹¹ Nicméně vezmeme-li v potaz samotnou propozici „*nihil est*“, jedná se o případ nemožné propozice, a to právě z ontologických důvodů. V rámci dobové ontologie je totiž věta „*Nihil est*“ nemožná, přinejmenším proto, že Boží existence je nutná.

Příkladem toho, že jeden z konjunktů „formálně implikuje“ kontradikci, je propozice „*Tu es aliud a te et baculus stat in angulo*“. Poněkud nejasný pojem implikování kontradikce je pak vysvětlen tak, že „formálně implikovat kontradikci“ v relevantním smyslu slova znamená jednoduše kontradikci tvrdit (*asserere contradictionem*).⁷⁹²

Pojem formálnosti zde Pavel ještě dále rozvíjí, když rozlišuje (kvůli různým pojetím pramenícím z fyziky, teologie a metafyziky) další rozdělení formálních konsekvencí, totiž na pouze formální, více nežli formální a svrchovaně formální (či formálně formální). Kritérium rozlišující mezi těmito třemi typy formálních konsekvencí navazuje v explicitní analýze na první typ formálně platných konsekvencí, tzn. takových, v nichž z antecedentu a konsekventu utvoříme *per se* nemožnou konjunkci i za předpokladu, že dané propozice jsou samy o sobě kontingentní, a to rozlišením mezi různými typy nemožnosti. Konsekvence pouze formální (*c. solum/tantummodo formalis*) je taková, u níž je daná nemožnost

⁷⁹¹Srv. Paulus Venetus: *Logica magna II., De rationali capitulum II.*, str. 89, ll. 17–21.

⁷⁹²Pavel používá jako zaměnitelné formulace „*includere contradictionem*“ a „*implicare contradictionem*“. Srv. Paulus Venetus: *Logica magna II., De rationali capitulum II.*, str. 95, ll. 1–7. I zde ještě nadále předpokládáme, že pojem kontradikce je zřetelně (např. pomocí syntaktických prostředků) vyjasněn. Tento problém ponecháváme stranou.

nemožností pouze přirozenou, nikoli však nadpřirozenou. Konsekvence více nežli formální (*c. plusquam formalis*) je taková, u níž uvažovaná nemožnost je zároveň přirozená i nadpřirozená.⁷⁹³ Formálně formální konsekvence jsou konečně definovány takto:

*Consequentia formalissima sive formaliter formalis significans praecise iuxta compositionem suorum terminorum dicitur esse illa cuius contradictorium consequentis, sic significando primo, formalissime antecedenti eiusdem potest repugnare... Et voco aliqua duo ad invicem formalissime repugnare quorum unum non est cum alio intelligibile vel imaginabile, sic significando primo, absque contradictione.*⁷⁹⁴

Zatímco tedy první dva pojmy formální konsekvence jsou konceptuálně provázané s fyzikálními, ontologickými a teologickými předpoklady, pro třetí toto neplatí. Nejsilnější pojem formální konsekvence je založen na pojmu čistě pojmové slučitelnosti, resp. neslučitelnosti: „*unum non est cum alio intelligibile vel imaginabile*“. Pavel tedy ve svém pojetí pojmu logického vyplývání (ovšem, přesněji řečeno: v rámci jednoho ze svých pojetí) zavádí pojem *čistě pojmové* modality, tedy pojem *čistě logický*, který vyjadřuje povahu daného jazyka, nikoli povahu reality.

Tento krok má dva aspekty: jednak samotný pojem formální konsekvence vyžaduje, abychom antecedent i konsekvent považovali za kontingentní (bez ohledu na jejich skutečný modální status), a zadruhé je při vyjasnění modální terminologie použit pojem pojmové neslučitelnosti. Oba dva tyto kroky, pokud bychom věc chtěli formulovat moderním způsobem, vedou k formulaci pojmu *čistě logicky* (tzn. *konceptuálně*) *možného světa*, resp. *čistě logicky akceptovatelné* *valuace*. Tento pojem logického vyplývání, založený na čistě konceptuální vazbě mezi antecedentem

⁷⁹³První dva pojmy nebudeme podrobněji rozebírat, jejich definice a příklady srv. Paulus Venetus: *Logica magna II., De rationali capitulum II.*, str. 91–92.

⁷⁹⁴Srv. Paulus Venetus: *Logica magna II., De rationali capitulum II.*, str. 92, ll. 9–18.

a konsekventem, je Pavlovou variantou epistemického pojmu logického vyplývání.

Co se týče pojmu materiální konsekvence, je její definice analogická definici pojmu konsekvence formální:

*Consequentia materialiter bona significans praecise iuxta compositionem suorum terminorum dicitur esse illa cuius contradictorium consequentis, sic primo significando, potest antecedenti eiusdem materialiter repugnare.*⁷⁹⁵

Pojem materiálního rozporu je vymezen proti pojmu formálního rozporu tak, že konjunkce daných propozic by nebyla nemožná *per se*, kdybychom předpokládali kontingenci obou, čili k tomuto rozporu dochází tehdy, když buďto antecedent, nebo kontradiktorní opak konsekventu je *per se* nemožný. Mezi tyto konsekvence tak patří klasické případy paradoxních konsekvencí jako „*Nullus Deus est, igitur baculus stat in angulo*“, nebo „*Tu curris, igitur Deus est*“. Problematika paradoxních konsekvencí vůbec je ovšem u Pavla složitější a ještě se k ní budeme vracet.

Nyní se věnujme odlišení konsekvencí platných na základě formy (*c. bona de forma*) a platných na základě matérie (*c. bona de materia*). Samotné rozlišení mezi těmito typy konsekvence není ještě nijak neobvyklé: *Consequentia bona de forma dicitur esse illa cui quaelibet consimilis in forma est bona. (...) Consequentia bona de materia dicitur esse illa cui non quaelibet consimilis in forma est bona.*⁷⁹⁶

Toto vymezení je přijatelné z hlediska britské i kontinentální tradice. Pro přesnější určení Pavlovy pozice je tak zásadní především specifikace pojmu logické formy. Pavel zajímavým způsobem shrnuje pojetí formy jak britské,

⁷⁹⁵Srv. Paulus Venetus: *Logica magna II., De rationali capitulum II.*, str. 93, ll. 4–7.

⁷⁹⁶Srv. Paulus Venetus: *Logica magna II., De rationali capitulum III.*, str. 104, ll. 4–8.

tak kontinentální tradice, tzn. vymezuje jak formu propozice, tak formu kondicionálu, aby se nakonec v teorii logického vyplývání přiklonil k britskému pojetí, což naznačuje již jeho vstupní příklad konsekvence platné na základě formy: „*Homo currit, igitur animal currit*“. Formou propozice je jednoduše usouvztažnění, resp. uspořádání jejích částí (*forma vero est habitudo vel ordinatio partium eius*).⁷⁹⁷ V tomto pojetí tedy forma propozice není ovlivněna např. nadřazeností, podřazeností, identitou či zaměnitelností termínů.⁷⁹⁸ Pojetí formy konsekvence je však složitější, a to právě vzhledem ke specifické povaze kondicionálu:

*Quia vero conditionalis et consequentia ultra partium unionem denotat sequelam conferentem ad formam, ideo ad hoc quod duae conditionales vel consequentiae sint similis formae, ultra similitudinem antecedentium et consequentium requiritur similitudo **modi simplicis arguendi consequentiae formalis**.*⁷⁹⁹

Pro konsekvenci jsou tedy co do její formy zásadní „nesložené způsoby argumentace“. Právě z pojetí těchto způsobů argumentace tedy můžeme vyvodit substituční kritérium, které vymezí soubory formálně podobných konsekvencí. Právě toto je však slabinou Pavlova pojetí: Pavel podává pouze výčet několika případů těchto pravidel, aniž by udal, co mají společného. Protože navíc není zajištěna úplnost tohoto výčtu, je třeba tuto část jeho teorie považovat za otevřenou.⁸⁰⁰

Co se týče vztahů mezi uvedenými dvěma typologiemi konsekvencí,

⁷⁹⁷Srv. Paulus Venetus: *Logica magna II., De rationali capitulum III.*, str. 104, ll. 13nn.

⁷⁹⁸K pravidlům týkajícím se formálnosti propozice srv. Paulus Venetus: *Logica magna II., De rationali capitulum III.*, str. 107nn.

⁷⁹⁹Srv. Paulus Venetus: *Logica magna II., De rationali capitulum III.*, str. 109, ll. 5–9 [zvýraznil M.H.].

⁸⁰⁰Bylo by možno namítnout, že podobnou chybou trpí rovněž Buridanovo pojetí. Nicméně Buridan udává jako kritérium materiálnosti kateorematicnost, což umožňuje rozlišení formálních a materiálních aspektů propozice.

vyjadřuje se Pavel opět značně vágně. Uvádí konkrétně, že žádná materiálně platná konsekvence není platná na základě formy, že řada formálních konsekvencí není platná na základě formy, a že z formální kontradikce vyplývá libovolná propozice jak formálně, tak na základě formy.⁸⁰¹ Vzhledem k Pavlově stručnosti zde tak chybí podklad pro přesnější analýzu, mimoto se zdá, že vzhledem k malému prostoru, který Pavel otázce věnuje, se jedná o téma, které nepovažuje za zcela zásadní.

Řešení problematiky paradoxů implikace se v textu *Logica magna* vyskytuje v několika kontextech, především však v kontextu distinkce mezi formální a materiální konsekvencí. Tato skutečnost je ostatně předvídatelná: jestliže má tato distinkce rozvíjet epistemický pojem logického vyplývání, je pochopitelné, že pojem formální konsekvence bude vymezován tak, aby se paradoxní případy konsekvencí staly případy konsekvence ne-formální. Ostatně v epistemické tradici je paradoxnost přímo součástí definic materiálních konsekvencí. Pro Pavla, podobně jako pro Ralphi Strodeho, však vzniká explicitně reflektovaný rozdíl mezi jednoduchými případy pravidla „*ex impossibili quodlibet*“ a jednou jeho konkrétní instancí, totiž (ECQ).⁸⁰² Jediným rozdílem oproti Strodemu je, že Pavel explicitně uznává, že dané odvození je formální a rovněž platné na základě formy.⁸⁰³ Způsobem odpovídajícím Strodeho důkazu provádí Pavel důkaz této teze přímo na příkladu „*Tu es aliud a te, igitur Baculus stat in angulo*“ a dvou dalších příkladech. U Pavla z Benátek a Ralphi Strodeho tak epistemická tradice dospívá ke konečnému kroku, který ukazuje důsledky kombinace určitého

⁸⁰¹Srv. Paulus Venetus: *Logica magna II., De rationali capitulum III.*, str. 116, ll. 17nn.

⁸⁰²Mimoходом: u těchto autorů se překvapivě neobjevuje rovněž analogická diskuze, která by se týkala odvození formálně nutných propozic z libovolné propozice v konfrontaci s pravidlem „*necessarium a quolibet*“.

⁸⁰³Srv. Paulus Venetus: *Logica magna II., De rationali capitulum II.*, str. 95, ll. 22nn. a *De rationali capitulum III.*, str. 117, ll. 3nn.

pojetí logického vyplývání s určitým (konkrétně: s klasickým) systémem výrokové logiky.

3.4.4.2 Pavel z Perguly

Pavel z Perguly, žák Pavla z Benátek, se problematikou logického vyplývání zabývá ve čtvrté kapitole své *Logiky*. Jedná se o relativně krátký traktát, který co do svých distinkcí nepřináší oproti Pavlovi žádný výrazný posun. Z toho důvodu mu věnujeme jen krátkou poznámku, která se týká zajímavého výkladu pojmu formální konsekvence a rozlišení mezi formálním a materiálním rozporem.⁸⁰⁴

Poté, co Pavel z Perguly podobnými slovy, jako Pavel z Benátek (na základě pojmu formálního rozporu), definuje rozdíl mezi formální a materiální konsekvencí, vrací se k pojmu formálního rozporu:

*Illa dicuntur formaliter repugnare quae nec realiter nec conceptibiliter possunt simul stare absque contradictione manifesta... Illa autem dicuntur materialiter repugnare quae licet realiter non possunt simul stare, conceptibiliter tamen possunt simul stare absque contradictione manifesta...*⁸⁰⁵

I zde, podobně jako u Pavla z Benátek, chybí přesnější pojetí kontradikce, takže není zcela jasné, co znamená „zjevná kontradikce“, tj. jaké je kritérium této zjevnosti. Tuto otázku však ponechme stranou a věnujme se přímo klíčové terminologické distinkci, totiž distinkci mezi „*realiter*“ a „*conceptibiliter*“. Pavel uvádí následující příklad čistě materiálního rozporu: to, že neexistuje žádný Bůh a že existuje nějaký člověk. Tyto dvě propozice nemohou, reálně vzato, platit zároveň, protože Boží neexistence je nemožná. Nicméně „*conceptibiliter*“, čili „*apud intellectum*“, tzn. na

⁸⁰⁴K rozboru, který lze podobně vztáhnout rovněž na Pavla z Benátek, srv. Spade (1974a), str. 76–83.

⁸⁰⁵Cit. podle Spade (1974a), str. 87nn., k následujícímu rozboru srv. tamt.

pojmové rovině, k takovéto neslučitelnosti nedochází, což dokládají např. ti, kdo popírají Boží existenci (aniž by, dodejme, popírali existenci nějakého člověka). Pro relaci formální konsekvence je proto zásadní nikoli reálná vazba mezi určitými stavy věcí, nýbrž konceptuální vazba mezi určitými tvrzeními.

Přesto: zde, právě tak jako u Pavla z Benátek, vzniká otázka, proč by takováto vazba měla nastávat mezi formální kontradikcí a libovolnou propozicí. Závěr této koncepce tak je, že daná snaha precizovat epistemické pojetí logického vyplývání⁸⁰⁶ ústí v koncepci, která je (řečeno moderně) sice logikou založenou na čistě sémantickém pojetí modalit, nicméně která je v ohledech k některým paradoxům logikou klasickou, nikoli relevantní.

3.5 Logické vyplývání a paradox Lháře

V tuto chvíli se zaměříme na problém fungování paradoxních propozic v odvozování. Tato problematika je diskutována u některých autorů, zmiňovaných již v kapitole o sémantických paradoxech, nicméně jejich závěry budou relevantní rovněž pro další rozbor Buridanovy sémantiky, jakkoli sám Buridan se tímto aspektem paradoxů nezabýval. Konkrétně budou podrobeny rozboru pozice Rogera Swynesheda a jeho pokračovatelů.

3.5.1 Roger Swyneshed

Předchozí kapitola věnovaná sémantickým paradoxům se již zabývala obecnými rysy sémantiky Rogera Swynesheda. V tuto chvíli se zaměříme na konkrétní důsledky této koncepce pro analýzu fungování

⁸⁰⁶Právě toto pojetí však více nežli pojetí starší, naznačuje, že ono pojetí není pojetím psychologickým, což je zřetelně jasné na novější terminologii obou Pavlů.

paradoxních propozic v odvozování. Konkrétním důsledkem pro teorii logického vyplývání, který swyneshedovské přístupy vyvozují z analýzy paradoxních propozic, je odmítnutí principu, že z pravdivé propozice vyplývá vždy pravdivá propozice. Této tezi je přitom třeba dát patřičné místo: nejedná se o stejný problém jako v případě teze, že logické vyplývání nelze definovat na základě zachování pravdivostní hodnoty, jak ukázala Buridanova analýza pojmu logického vyplývání. Ostatně Buridan sám definici logického vyplývání na základě pojmu pravdivosti odmítl pouze kvůli případům interference existence propozice s její sémantickou hodnotou. Teze, že z pravdivé propozice vyplývá pouze pravdivá propozice, se však týká již takto omezeného souboru platných konsekvencí, do něhož nespádají případy antecedentů, jejichž existence je postačující podmínkou jejich neplatnosti. Z tohoto důvodu je také tato teze Buridanem, podobně jako většinou jeho současníků, akceptována.⁸⁰⁷

Vraťme se však k problému swyneshedovských přístupů a uvažujme následující konsekvenci, kde zároveň předpokládáme, že antecedent ukazuje na konsekvent a že neexistuje žádná další konsekvence:

(C1) *Consequens illius consequentiae est falsum; igitur, consequens est falsum.*

Právě možnost existence tohoto typu konsekvencí vede Rogera Swynesheda k formulaci druhé z jeho „konkluzí“, které ukazují důsledky jeho sémantické teorie a které jsou v zásadním rozporu s intuitivní sémantikou:

*In aliqua consequentia bona formali ex vero sequitur falsum.*⁸⁰⁸

Swyneshed ve svém traktátu nepodává explicitní definici pojmu logického vyplývání, tím méně pak definici formální konsekvence. Dle některých implicitních tezí lze však tvrdit, že zastává, ovšem s výhradou specifickou

⁸⁰⁷Srv. Johannes Buridanus: *De consequentiis* I.8, concl. 5, ll. 97nn., str. 34.

⁸⁰⁸Srv. Roger Swyneshed: *Insolubilia* no. 26, str. 189.

pro svou sémantiku (k níž se ještě vrátíme), pojetí logického vyplývání jakožto *representation-preserving relation*.⁸⁰⁹ Co se týče pojmu formality, není pro tuto chvíli podstatné, zastává-li Swyneshed epistemické, či substituční pojetí. Tak či onak, jedná se o konsekvenci, kde antecedent a konsekvent jsou propoziční tokeny téhož typu. Právě díky tomu je rovněž daná konsekvence intuitivně platná: připomeneme-li si, že ve Swyneshedově sémantice dané propozice signifikují právě to, co signifikují zjevně dle daných jazykových konvencí (tzn. že ani autoreflexivní propozice nemají žádnou implicitní významovou složku, či, naopak, že u nich nedochází k žádné významové restrikci), jedná se o odvození jednoho typově identického kognitivního obsahu z druhého. Protože však konsekvent této propozice je sebefalzifikující, je (dle principů Swyneshedovy sémantiky) nepravdivý. Z toho důvodu se jedná o platnou konsekvenci s pravdivým antecedentem a nepravdivým konsekventem.

Swyneshedova sémantika může jít ještě o krok dále (byť Swyneshed sám tuto možnost pouze naznačuje) a formulovat případ konsekvence, která prokáže, že relace logického vyplývání není obecně vzato ani *representation-preserving*. (Mimochodem právě tato skutečnost je možná důvodem toho, že Swyneshed sám nepodává žádnou definici platnosti konsekvence, protože jeho sémantika vylučuje všechny v dané době dostupné přístupy definování tohoto pojmu). Uvažujme následující

⁸⁰⁹Srv. Roger Swyneshed: *Insolubilia* no. 37, str. 193. (jedná se o Swyneshedovu interpretaci pravidla *modus ponens*): „*Si antecedens significat sicut est et nec antecedens nec consequens est pertinens ad inferendum se ipsum non significare sicut est, igitur consequens significat sicut est.*“ Zde je právě patrná Swyneshedova restrikce daného pojetí. Evidentně se však nejedná o restrikci relevantní pro daný případ, bude však relevantní pro zde diskutovanou konsekvenci (C2). Pojem *representation-preserving* zavádíme kvůli odlišení od Buridanova konceptu *security-preserving* a jedná se o odlišení záměrné. Swyneshedem uvažovaná konsekvence totiž nesplňuje požadavek zachování splnění pravdivostních podmínek, protože antecedent a konsekvent, které se liší vzhledem k vlastnosti sebefalzifikace, nemají stejné pravdivostní podmínky, přestože obě reprezentují tutéž skutečnost (totiž nepravdivost konsententu).

konsekvenci:

(C2) *Consequens illius consequentiae non significat sicut est; igitur, consequens illius consequentiae non significat sicut est.*

V rámci Swyneshedovy sémantiky má daný konsekvent neurčitý sémantický status, antecedent však nikoli. Konsekvent tudíž nesignifikuje ani tak, jak tomu je, ani jinak, nežli jak tomu je (a tedy nemá pravdivostní hodnotu, což je však pro tuto chvíli nepodstatné), antecedent tudíž díky tomu signifikuje tak, jak tomu je. Důsledkem této analýzy je to, že relace logického vyplývání není *representation-preserving*.⁸¹⁰

3.5.2 Johannes de Vesalia

John Wesel zahajuje svůj soubor kvestí týkajících se sémantických paradoxů právě otázkou, zda existuje nějaká platná konsekvence, jejíž antecedent by byl pravdivý a konsekvent nepravdivý. Wesel uvažuje následující konsekvenci (kde zájmeno „*hoc*“ v obou výskytech ukazuje na konsekvent):

Hoc est falsum; ergo hoc est falsum.

John je mnohem konkrétnější, co se problému platnosti konsekvence týče: u této konkrétní propozice udává jako důkaz její platnosti následující:

*Quod ista consequentia sit bona probatur: Oppositum consequentis repugnat contradictorie antecedenti. Similiter, oppositum consequentis infert oppositum antecedentis; igitur, est bona. Similiter consequens est de intellectu antecedentis. Et istae sunt conditiones requisitae ad bonam consequentiam.*⁸¹¹

Podmínkami platnosti konsekvence jsou tedy jednak splnění modálního

⁸¹⁰Zde ovšem předpokládáme, že Roger Swyneshed by byl ochoten akceptovat tuto konsekvenci jako platnou. Výše citovaná reformulace pravidla *modus ponens* však tomuto předpokladu nijak nebrání.

⁸¹¹Srv. Joannes de Vesalia: *Quaestiones super insolubilibus*, q. 1, co., ll. 278–281.

kritéria a jednak splnění kritéria epistemického, které je formulováno tradičním „britským“ způsobem. Mimoto autor uvádí rovněž postačující podmínku platnosti, a to následujícím způsobem:

*Sed dicitur quod sufficit quod non posset sic esse sicut significatur per antecedens quin sic sit sicut significatur per consequens.*⁸¹²

Danou pasáž je ovšem třeba brát s rezervou, protože pokračuje slovy: „*Etiā aliis conditionibus requisitis...*“, což působí matoucím dojmem. Každopádně však na základě již uvedených kritérií je diskutovaná konsekvence považována za platnou. Dokonce autor považuje diskutovanou konsekvenci za případ konsekvence splňující podmínku, že nemůže dojít k tomu, aby tomu bylo tak, jak signifikuje antecedent, není-li tomu tak, jak signifikuje konsekvent.⁸¹³ Z tohoto hlediska se tedy zdá být nejpravděpodobnější, že daná formulace má vyjadřovat požadavek *representation-preservation*.

Námitku, že při nepravdivosti konsekventu a platnosti konsekvence musí být rovněž antecedent nepravdivý, označuje John Wesel v daném kontextu za případ *petitio principii*.⁸¹⁴ tato teze není evidentní, dokud neprozkoumáme vliv paradoxních kontextů na fungování relace logického vyplývání, neboli *modus tollens* je teze, jejíž přesná formulace musí být teprve důsledkem obecněsémantické analýzy, nikoli jejím předpokladem.

John Wesel tak označuje danou konsekvenci za platnou konsekvenci s pravdivým antecedentem a nepravdivým konsekventem. Dokonce platí, že obě propozice reprezentují skutečnost. Protože však dle obecněsémantických předpokladů, které John Wesel (v tomto ohledu prokazatelně) sdílí se Swyneshedem, reprezentace skutečnosti není

⁸¹²Srv. Joannes de Vesalia: *Quaestiones super insolubilibus*, q. 1, co., ll. 328–330.

⁸¹³Srv. Joannes de Vesalia: *Quaestiones super insolubilibus*, q. 1, co., ll. 302–304.

⁸¹⁴Srv. Joannes de Vesalia: *Quaestiones super insolubilibus*, q. 1, co., ll. 332–333.

postačující podmínkou pravdivosti propozice, připouští takovýto případ konsekvence spolu s pravdivostí antecedentu také nepravdivost platným způsobem odvozeného konsekventu.⁸¹⁵

3.5.3 Adaptace na buridanovskou sémantiku

Uvedené případy paradoxů jsou základem pro revizi některých zásadních tezí nejen z oblasti propoziční sémantiky, ale rovněž z oblasti teorie logického vyplývání. Vzhledem k tomu, že sémantická teorie, v rámci nichž je toto pojetí formulováno, je celkově velmi specifická, vzniká otázka, nakolik je podobný důsledek relevantní rovněž pro další sémantické systémy. Zde konkrétně uvážíme, zda by Buridan byl, na základě paradoxů daného typu, nucen odmítnout tezi, že z pravdivého antecedentu vyplývá jedině pravdivý konsekvent.

Uvažujme ještě jednou tutéž konsekvenci (kde „*hoc*“ ukazuje v obou případech na konsekvent):

Hoc est falsum; ergo hoc est falsum.

V tuto chvíli ponechme stranou skutečnost, že existuje rozdíl mezi syntaktickými komponentami této konsekvence a antecedentem a konsekventem téže konsekvence, který by nás nutil přesněji formulovat funkci zájmena „*hoc*“, a zaměřme se na otázku, zda je v daném případě možno, aby konsekvence byla platná, antecedent pravdivý a konsekvent nepravdivý.

Uvažujme nejprve o případě, kdy antecedent je pravdivý a konsekvent nepravdivý. Tato situace je pochopitelně možná: konsekvent je v daném případě lhářskou propozicí a antecedent jednoduše propozicí tvrdící její nepravdivost. V Buridanově sémantice pak skutečně platí, že antecedent je pravdivý a konsekvent nepravdivý. Naneštěstí se v tomto

⁸¹⁵Srv. Joannes de Vesalia: *Quaestiones super insolubilibus*, q. 1, co., ll. 351nn.

případě nejedná o případ platného odvození. Navzdory zdání se zde totiž nejedná o případ odvození určité propozice z propozice jí ekvivalentní, jako v případě swyneshedovské sémantiky, protože v Buridanově sémantice není ekvivalence odvozena jen od explicitní signifikace. Předpokládejme standardní buridanovskou analýzu konsekventu. Má-li být antecedent považován za pravdivý, neměl by tvrdit nic jiného, nežli že konsekvent je nepravdivý.⁸¹⁶ V takovém případě ovšem nemohou být dané dvě propozice ekvivalentní ani co do pravdivostních hodnot, ani co do pravdivostních podmínek. Zatímco antecedent je pravdivý právě tehdy, když je konsekvent nepravdivý, konsekvent je pravdivý právě tehdy, když je konsekvent nepravdivý a zároveň když je konsekvent pravdivý. Jinými slovy, pravdivostní podmínky obou propozic, které by platná konsekvence měla zachovávat, nejsou zachovány. Pokud bychom učinili pravdivostní podmínky explicitními, zjistili bychom, že konsekvence nemá formu $a \models a$, jak se zdá na první pohled, ale $a \models a \wedge b$, a je tedy neplatná. V buridanovské sémantice, na rozdíl od sémantiky swyneshedovské, se tak nejedná o vztah mezi dvěma ekvivalentními propozicemi, protože ekvivalence v buridanovské sémantice je dána analýzou pravdivostních podmínek, nikoli analýzou explicitní signifikace. Vzhledem k této skutečnosti a odlišnému pojetí logického vyplývání nejsou tedy příklady tohoto typu žádnou hrozbou pro buridanovskou sémantiku, protože podobný argument není v buridanovské sémantice díky jejím specifikům rekonstruovatelný.

⁸¹⁶Pochopitelně toto není nutné pro platnost zde uvedeného argumentu. Je přípustné, aby antecedent zároveň tvrdil i řadu dalších věcí, takže by byl pravdivý, pokud by byla pravdivá i ona další, implicitní tvrzení. Pak by ale, podobně jako v případě, kdy antecedent tvrdí pouze nepravdivost konsekventu, nebylo dané odvození platné (podobně jako v daném argumentu), což je pro tuto chvíli klíčové. Proto můžeme tyto možnosti ponechat stranou.

3.6 Paradoxy platnosti

3.6.1 Úvod

Po problému fungování paradoxů v kontextu teorie logického vyplývání je rovněž třeba věnovat se sémantickým paradoxům specifickým právě pro teorii logického vyplývání, tzn. paradoxům vzniklým v důsledku použití sémantických pojmů spadajících do teorie logického vyplývání, jako jsou pojmy platnosti. Konkrétně se bude jednat o různé varianty Pseudo-Scotova a Curryho paradoxu, mající takovou formu, že z nutné propozice vyvozujeme propozici tvrdící neplatnost konsekvence samotné (ať již přímo či pouze v kontextu situace), případně vyvozujeme libovolnou propozici z propozice tvrdící platnost této konsekvence samotné.⁸¹⁷

3.6.2 Pseudo-Scotus

Takzvaný Pseudo-Scotus, autor *Komentáře k Prvním analytikám*, je podle všeho francouzským (nebo přinejmenším: kontinentálním) logikem, a jeho text je možno datovat přibližně do období okolo poloviny čtrnáctého století.⁸¹⁸ Problematika vymezení pojmu logického vyplývání je diskutována v desáté kvestii první knihy jeho komentáře.⁸¹⁹ Pseudo-Scotova metoda je podobná té Buridanově: jsou navrženy definice pojmu logického vyplývání a prostřednictvím hledání protipříkladů se rozhoduje o jejich adekvátnosti, resp. neadekvátnosti. Pseudo-Scotův komentář je pozoruhodný mimo jiné tím, že propojuje analýzu pojmu logického vyplývání s analýzou sémantických paradoxů, když formuluje paradox, který však není vázán na

⁸¹⁷Ve středověku diskuze přímo paradoxů tohoto typu není příliš obvyklá, nicméně z pozdější autorů se Jan z Celaya věnuje paradoxu „*Hec consequentia est bona secundum suam significationem, ergo homo est asinus*“ (srv. Johannes de Celaya: *Insolubilia magistri Joannis de Celaya*, str. 276).

⁸¹⁸Srv. Read (2001).

⁸¹⁹Srv. Pseudo-Scotus: *Quaestiones super Anal. Pr.*, I, q. 10, str. 286–289.

pojem pravdivosti, nýbrž na pojem logického vyplývání.⁸²⁰

Pseudo-Scotus navrhuje tři vymezení nutných a postačujících podmínek platnosti konsekvence.⁸²¹ Přes zajímavost dané diskuze se zaměříme pouze na diskuzi posledního z protipříkladů, kterými se Pseudo-Scotus při konstrukci své definice zabývá, kde je diskutována platnost následující konsekvence (zájmeno „*ista*“ ukazuje na tuto konsekvenci samotnou):

Deus est; igitur ista consequentia non valet.

Má se přitom jednat o protipříklad proti následující definici:

*[A]d bonitatem consequentiae requiritur et sufficit, quod impossibile est antecedente et consequente simul formatis antecedens esse verum et consequens falsum.*⁸²²

V rámci středověké sémantiky je antecedent této konsekvence považován za nutně pravdivý a nutný. Pseudo-Scotus rovněž tvrdí, že nutný je i konsekvent. Přestože neudává přesný důvod, lze předpokládat, že toto přesvědčení odvozuje od povahy tvrzení o platnosti logického vyplývání. Podobně jako každá pravdivá konsekvence je pravdivá nutně, je rovněž tvrzení o pravdivosti takovéto propozice pravdivé nutně.

Pokud bychom chtěli danou konsekvenci rozebírat pomocí přístupu obvyklého pro zkoumání sémantických paradoxů, zjistíme, že daná konsekvence je zároveň platná i neplatná, resp. je platná tehdy a jedině tehdy, když je neplatná. Je-li totiž platná, pak protože antecedent je pravdivý, musí být pravdivý rovněž konsekvent. Konsekvent však tvrdí, že konsekvence není platná. Tudíž je-li konsekvence platná, pak není platná.

⁸²⁰V jeho případě proto platí, že jeho teorie logického vyplývání je součástí *closed, token-based semantics*, která (oproti Buridanovi) zohledňuje všechny možné zdroje protipříkladů, tzn. včetně protipříkladů potenciálně paradoxních.

⁸²¹K rozboru zbývajících variant srv. Kneale – Kneale (1984), str. 287–288. K rozboru třetího argumentu srv. Read (2001).

⁸²²Srv. Pseudo-Scotus: *Quaestiones super Anal. Pr.*, I, q. 10, co. , str. 286–289.

A naopak, předpokládáme-li, že konsekvence není platná, pak jsou antecedent i konsekvent nutně pravdivými propozicemi, tudíž je odvození antecedentu z konsekventu platné na základě modálního kritéria (ať už jej budeme formulovat jakkoli).⁸²³

Sám Pseudo-Scotus podává argument následujícím způsobem (argumentace je rekonstruována, tzn. je změněno pořadí provedených kroků):⁸²⁴ daná konsekvence není platná, protože pokud by byla platná, znamenalo by to, že daná konsekvence má pravdivý antecedent a nepravdivý konsekvent (což je, jak lze předpokládat, pro Pseudo-Scota intuitivně neakceptovatelné).⁸²⁵ Z toho důvodu se jedná o případ neplatné konsekvence, jejíž antecedent i konsekvent jsou nutné (jejich pravdivostní podmínky jsou nutně splněny, resp. je tomu nutně tak, jak signifikují). Protože tento závěr je protiintuitivní, je tím dokázáno, že navržená definice neudává postačující podmínky platnosti konsekvence. Stojí za povšimnutí, že přestože Pseudo-Scotus formuluje paradoxní konsekvenci, nic nenasvědčuje tomu, že by si uvědomoval její paradoxnost, resp. s touto paradoxností nijak neoperuje ve svém argumentu. Jedná se mu vysloveně o podání protipříkladu proti určité definici logického vyplývání, když ukazuje případ neplatné konsekvence splňující definici podané kritérium.⁸²⁶

Tato kritika tedy vede ke konečné verzi Pseudo-Scotova pojetí

⁸²³Tento argument je možno konstruovat rovněž jiným způsobem (byť ne nějak principiálně odlišným), totiž takto: Je-li daná konsekvence platná, pak má pravdivou premisu a nepravdivou konkluzi. Avšak každá taková konsekvence je neplatná. Tedy je-li konsekvence platná, pak je neplatná. A naopak, je-li konsekvence neplatná, pak má daná konsekvence nutně pravdivou konkluzi, a tedy je platná. Tudíž, je-li neplatná, pak je platná. Srv. Read (2001), str. 185.

⁸²⁴Srv. Pseudo-Scotus: *Quaestiones super Anal. Pr.*, I, q. 10, co., str. 286.

⁸²⁵Lze předpokládat, že Pseudo-Scotus zde implicitně aplikuje *reductio ad absurdum*. Srv. Read (2001), str. 187.

⁸²⁶Je možné, že by byl ochoten takovýto paradoxní argument rozvinout, podobně jako je možné, že implicitně operuje rovněž odvozením, že je-li konsekvence neplatná, pak je platná (dle původního kritéria). Nicméně explicitní stránka jeho argumentace se pokouší zohledňovat jiné aspekty daného případu.

platnosti logického vyplývání:

*Dico igitur quod ad bonitatem consequentiae requiritur et sufficit ultimus modus, scilicet impossibile est antecedente et consequente simul formatis, quod antecedens sit verum et consequens falsum, excepto uno casu, scilicet ubi significatum consequentis repugnat significationi notae consequentiae, sicut coniunctionis, quae denotat consequentiam esse, sicut in praecedenti argumento.*⁸²⁷

Jedná se tedy o potvrzení původní definice, která je však doplněna o specifickou restrikcí, vztahující se na případy typu dané verze paradoxu platnosti. Pseudo-Scotus podobné případy charakterizuje tak, že v dané konsekvenci spojka (např. „*igitur*“) denotuje platnost konsekvence,⁸²⁸ čemuž odporuje signifikát konsekventu. Jinými slovy: jedná se o případy, kdy konsekvent tvrdí neplatnost této konsekvence.

Shrneme-li Pseudo-Scotovou analýzu, je zřejmé, že se nevěnuje ani tak samotné problematice sémantických paradoxů,⁸²⁹ jako spíše problému analýzy platnosti konsekvencí. Bez ohledu na to však vyzdvihuje explicitně

⁸²⁷Pseudo-Scotus: *Quaestiones super Anal. Pr.*, I, q. 10, co., str. 287: „*Dico igitur quod ad bonitatem consequentiae requiritur et sufficit ultimus modus, scilicet impossibile est antecedente et consequente simul formatis, quod antecedens sit verum et consequens falsum, excepto uno casu, scilicet ubi significatum consequentis repugnat significationi notae consequentiae. sicut coniunctionis, quae denotat consequentiam esse, sicut in praecedenti argumento.*“

⁸²⁸Srv. Pseudo-Scotus: *Quaestiones super Anal. Pr.*, I, q. 10, co., str. 287: „*Consequentia est propositio hypothetica, composita ex antecedente et consequente mediante coniunctione conditionali vel rationali, quae denotat, quod impossibile est ipsis, scilicet antecedente et consequente, simul formatis, quod antecedens sit verum et consequens falsum et tunc si sit ita sicut ista coniunctio denotat, tunc consequentia est bona et si non, tunc consequentia non valet.*“ Ovšem, striktně vzato, takováto definice by byla nefunkční, protože je kruhová: „že je tomu tak, jak denotuje spojka“ neznamená nic jiného nežli právě to, že daná konsekvence je platná.

⁸²⁹Toto vidíme na samotném rozdílu mezi systematickou rekonstrukcí paradoxu a Pseudo-Scotovou analýzou. Jeho aplikace *reductio ad absurdum* není provázeno argumentem, který by dokázal rovněž to, že z neplatnosti konsekvence vyplývá její platnost. A skutečně tento krok neplatí, ovšem teprve za předpokladu, že akceptujeme rozšířené pojetí logického vyplývání, kde skutečnost, že antecedent nemůže být pravdivý a konsekvent nepravdivý, není nutnou a postačující podmínkou platnosti konsekvence.

přinejmenším některé klíčové aspekty těchto paradoxů. Na druhé straně však nelze přehlížet, že jeho konečné udání kritéria platnosti logického vyplývání je založeno na neorganicky zahrnuté restrikci, což činí u dané teorie platnosti podezření, že je *ad hoc*. Mimoto se nezdá, že by toto tato restrikce byla efektivní, protože je nepochybně možno formulovat ještě další formy paradoxních konsekvencí, které budou paradoxní z jiných důvodů nežli z důvodu tvrzení neplatnosti celé konsekvence konsekventem.⁸³⁰

3.6.3 Albert ze Saxony

Albert ze Saxony se témuž paradoxu věnuje ve svém traktátu o insolubiliích.⁸³¹ Jedná se opět o analýzu sofismatu: *Deus est; igitur ista consequentia non valet*. Označme pro přehlednost danou konsekvenci konsekvence **A**, jeho antecedent **B** a konsekvent **C**.

Albert rekonstruuje paradox standardním způsobem jakožto paradox: je-li **A** platná, pak protože je **B** pravdivý, je pravdivý také **C** (na základě pojetí platnosti konsekvence). A je-li **C** pravdivý, pak je tomu tak, jak signifikuje, tedy tak, že **A** je neplatná. (A tudíž je-li **A** platná, je neplatná.) Dále, je-li **A** neplatná, pak je možné, aby **B** byl pravdivý, aniž by byl pravdivý **C** (na základě podmínek platnosti konsekvence). Kdyby však **A** byla neplatná, bylo by tomu tak, jak signifikuje **C** (protože **C** signifikuje neplatnost **A**). Takže by **B** nemohl být pravdivý bez **C**. A pak by byla **A** platná. (Tudíž je-li **A** neplatná, je platná).

Albertovo řešení je založeno na tom, že je tomu skutečně tak, jak signifikuje **C**, tj. tak, že daná konsekvence je neplatná. Přesto však odsud není možno vyvodit, že konsekvent dané konsekvence, tj. **C**, je pravdivý.

⁸³⁰Ke složitějším případům paradoxů platnosti srv. Armour-Garb – Woodbridge (2008).

⁸³¹Srv. Albertus de Saxonia: *Perutilis logica* VI., no. 1707–1708, str. 490–491, překlad srv. Albert of Saxony: *Insolubles*, no. xv., str. 359–360.

Albert se zde aplikuje vlastní řešení sémantických paradoxů: z toho, že je tomu tak, jak určitá propozice signifikuje, nevyplývá, že je pravdivá. Postačující podmínkou pravdivosti je, že je tomu, tak, jak signifikuje všemi způsoby. Tímto krokem Albert umožňuje zablokování vzniku daného paradoxu.

Albertova analýza (a lze předpokládat, že přibližně podobnou či adaptovanou analýzu by podal rovněž Buridan) se zaměřuje přímo na sémantickou charakterizaci konsekventu. Paradoxní argumentace je tak zrušena poukazem na implicitní významovou složku konsekventu, který je pak zpracován standardním Albertovým způsobem. K samotnému Albertovu řešení proto není třeba podávat další komentář, protože se na něj vztahuje výše (v kapitole věnované sémantickým paradoxům v rané Buridanově tvorbě) provedená analýza.

3.6.4 Curryho paradox

V rámci předpokladů zdánlivě akceptovatelných z hlediska Buridanovy sémantiky je rekonstruovatelný rovněž Curryho paradox. Na rozdíl od Pseudo-Scotova paradoxu se však tomuto paradoxu žádný ze zde diskutovaných autorů podobným způsobem nevěnuje.⁸³² Curryho paradox má následující podobu:

$$(A) A \supset B$$

Předpokládejme systém, v němž je formulovatelná tato věta a který obsahuje následující tři univerzálně platná pravidla:

$$I. \vdash A \supset A$$

$$II. \vdash A \supset (A \supset B) \rightarrow \vdash A \supset B$$

⁸³²Nicméně z pozdější autorů se Jan z Celaya věnuje paradoxu „*Hec consequentia est bona secundum suam significationem, ergo homo est asinus*“ (srv. Johannes de Celaya: *Insolubilia magistri Joannis de Celaya*, str. 276).

III. $\vdash A \wedge \vdash (A \supset B) \rightarrow \vdash B$

Pak v rámci tohoto systému je libovolná věta teorémem. Důkaz je u Curryho veden následujícím způsobem:⁸³³

1. $\vdash A \supset A$
 2. $\vdash A \supset (A \supset B)$ [substituce]
 3. $\vdash (A \supset B)$ [na základě II. z 2.]
 4. $\vdash A$ [bezprostředně vyplývá z 3]
 5. $\vdash B$ [3,4 (na základě III.)]
- Q.e.d.

Alternativně je možné dokázat totéž dokonce bez akceptování principu II., tj. bez tzv. principu absorbce (použijeme Priestovu rekonstrukci):

Mějme větu δ : $T\delta \rightarrow \beta$ (kde „ $T\delta$ “ znamená „*Věta „ δ “ je pravdivá*“). Na základě Tarského bikondicionálu tedy platí: $T\delta \leftrightarrow (T\delta \rightarrow \beta)$, což můžeme zapsat jako: $A \leftrightarrow (A \rightarrow B)$. Pak postupujeme takto:

1. $A \leftrightarrow (A \rightarrow B)$
 2. $(A \wedge A) \rightarrow B$ [substituce do III.]
 3. $A \rightarrow B$ [z 2 na základě vlastností konjunkce]
 4. A [1,3]
 5. B [3,4, MP]
- Q.e.d.

Pak, jak se zdá, pro každý deduktivní systém, v rámci něž je možno formulovat danou paradoxní větu (až již v té či oné podobě) a který obsahuje pravidla potřebná pro tento důkaz, platí, že libovolná věta je teorémem tohoto systému. Na první pohled se zdá, že Buridanova sémantika splňuje obě uvedené podmínky. Systematicky vzato představuje Curryho paradox patrně ještě závažnější námitku nežli různé varianty Pseudo-Scotova

⁸³³Srv. Curry (1942), str. 115–116.

paradoxu. Pseudo-Scotův paradox sice dokazuje inkonzistenci naší teorie logického vyplývání (resp. to, že v rámci ní je tatáž konsekvence chápána jako platná i neplatná zároveň), to však samo o sobě nemusí představovat závažný problém, jsme-li ochotni akceptovat dialetheismus. Příklad Curryho paradoxu je však komplikovanější: v případě, že by byl uznán za platný, došlo by nejen k inkonzistenci dané logiky,⁸³⁴ ale přímo k její trivializaci.⁸³⁵ Případná neschopnost tento paradox řešit by tak představovala zásadní námitku proti Buridanovu systému logiky.

Stručně řečeno, řešení Curryho paradoxu v kontextu buridanovské sémantiky, nakolik je tento paradox formulován pomocí některého z uvedených důkazů, by bylo možno založit na jednom ze dvou principů. Bylo by možno se jednak obrátit proti Curryho formulaci díky zpochybnění substituce, protože buridanovská sémantika je *token-based*. A dále by bylo možno argumentovat proti Priestově formulaci pomocí odmítnutí Tarského bikondicionálu, který v sémantikách tohoto typu není akceptován, předpokládáme-li, že daný zápis vždy vyjadřuje pouze explicitní význam dané propozice. Důvodem je pochopitelně vliv implicitních významových složek (bez ohledu na to, čím je jejich existence zaštitěna) na pravdivostní podmínky propozic. Z tohoto hlediska nejsou ony dva důkazy v buridanovské sémantice akceptovatelné.

3.6.5 Závěrečná poznámka

Jen stručně dodejme, že uvedené dva paradoxy nejsou jedinými problémy, které mohou paradoxy platnosti přinášet pro danou sémantiku. Zásadním problémem je dále možnost formulace neurčitých paradoxů,

⁸³⁴Inkonzistence je závěr, který se snažil prokázat právě Curry. Inkonzistence je dána, jak je zřejmé, tím, že je-li odvoditelná libovolná propozice, je rovněž odvoditelná propozice a její negace, což lze považovat za postačující podmínka inkonzistence určitého systému.

⁸³⁵Z tohoto hlediska představuje Curryho paradox, na rozdíl od Pseudo-Scotova, tak představuje vážný problém i z hlediska dialetheismu.

jakými je např. Armour-Garbův a Woodbridgeův *Validity-teller*:⁸³⁶

I=I; tudíž toto odvození je platné.

Při zobecnění je totiž možno argument, který byl uváděn v souvislosti s neschopností buridanovské sémantiky řešit paradox Pravdomluvky, adaptovat rovněž na tyto neurčité paradoxy platnosti. Existence tohoto a další paradoxů platnosti tak představuje další námitku proti úplnosti Buridanova (resp. buridanovského) řešení sémantických paradoxů.

3.7 Závěr

Předložená analýza měla nastínit možnosti sémantické analýzy pojmu logického vyplývání v logice čtrnáctého století se zvláštním zřetelem k logice Jana Buridana. Rozbor se přitom zaměřoval především na otázky konceptuální analýzy základní terminologie a důsledky variací v provedení této analýzy. Pochopitelně celý rozbor neklade žádné nároky na úplnost, což je dáno omezeným korpusem analyzovaných textů, přestože se rozbor týká mj. nejvlivnějších autorů 14. století. Podrobné představení Buridanovy teorie logického vyplývání i její kritika a porovnání s moderním přístupem mělo zároveň poskytnout zhodnocení celé teorie.

Systematicky vzato je zde možno uvést analogii toho, co bylo uváděno v souvislosti se sémantikou termínů a propozic: středověký výzkum lze jen sotva považovat za aplikovatelný v moderní sémantice (snad jen s výjimkou zkoumání některých paradoxů). Přestože ve středověké sémantice jsou jednoznačně aplikovatelná obecná kritéria a podobně je proveditelná klasifikace jednotlivých pojetí logického vyplývání, existují mezi oběma koncepcemi zásadní rozdíly, a to především v přístupu

⁸³⁶Srv. Armour-Garb – Woodbridge (2008), str. 66.

k modalitám. Navzdory tomu již středověká sémantika pracuje se sémantickým pojetím modalit, jakkoli na spíše intuitivní rovině. Sémantické pojmání modalit vede, v případě, že budeme nadále používat aparát možných světů či situací, k nutnosti interpretovat náš pojem světa či situace jako pojem neontologický. Nebo, zajdeme-li o krok dále, náš logický pojem světa bude nadále pojmem funkcionálním: logický pojem světa je pouze nástrojem studia specifických vlastností jazykových výrazů a relací mezi nimi. Proto se např. používáním kripkeovské sémantiky nezavazujeme k přijetí teze, že svět je funkce, jakkoli je možno pomocí aparátu úplných přiřazení určité vlastnosti světa modelovat, a podobně případný postulát ontologicky nemožných světů nás nevede k nutnosti akceptovat jejich reálnost (ať už v jakémkoli smyslu slova). A konečně důsledkem tohoto pojetí je možnost pluralismu v otázce logického pojmu světa: z logického hlediska neexistuje důvod pro upřednostňování např. klasického pojmu světa před pojmem dialetheistickým (nebo naopak), pakliže oba pojmy umožňují studium specifických sémantických vlastností jazykových výrazů.

4. Teorie justifikace

4.1 Úvod

Teorie důkazu představuje završující část Buridanovské logiky, a jako taková čerpá především z poznatků předchozích částí logiky. Prakticky jediné rozšíření, které představuje buridanovská epistemologie vůči jeho sémantice, se týká analýzy pojmu poznání (tedy analýzy struktury daného propozičního postoje) a s ní spojené analýzy pojmů jistoty a evidence. V rámci této kapitoly se nebudeme zabývat podrobným rozбором teorie vědeckého důkazu, která je základem Buridanovy a obecněji středověké filozofie vědy, ale pouze obecnou teorií justifikace, tedy především projasněním pojmu evidence a otázkou povahy evidence ve vztahu k různým typům propozic. Při rozboru Buridanovy epistemologie se zaměříme především na problém rozlišení mezi inferenční (a to jak deduktivním, tak induktivním) a neinferenční justifikací a dále na některé z tohoto hlediska přidružené problémy, totiž na historicky zajímavou diskuzi mezi Buridanem a Mikulášem z Autrecourtu.⁸³⁷

4.2 Poznání

Vědecké poznání (*scientia*) je specifickým typem propozičního postoje, konkrétně typem souhlasu.⁸³⁸ Buridan rozlišuje mezi vírou v náboženském smyslu slova (*fides*), domněnkou (*opinio*) a vědeckým poznáním (resp. vědeckým poznáním a uchopením, nicméně rozlišení mezi vědeckým poznáním a uchopením není v tuto chvíli podstatné), přičemž vždy se jedná o určitou formu souhlasu s propozicí. *Vědecké poznání je*

⁸³⁷Nebudeme se tedy zabývat otázkou širšího historického kontextu středověké epistemologie. K obecnějšímu přehledu středověké filozofie vědy srv. Serene (1997).

⁸³⁸K obecné analýze Buridanovy epistemologie opřené o *De demonstrationibus* srv. Zupko (1990), str. 763nn.

takovým souhlasem, který je spojen s jistotou a evidencí, zatímco domněnka tyto vlastnosti postrádá a víra postrádá evidenci, jakkoli je spojena s jistotou.⁸³⁹ Pro upřesnění této distinkce je tedy klíčové zpřesnit, nakolik je to možné, vymezení pojmů evidence a jistoty.

Pojem jistoty (*certitudo*) rozlišuje Buridan dle dvou různých hledisek na jistotu z hlediska propozice a jistotu z hlediska poznávajícího subjektu. Z hlediska propozice je jistota jednoduše pravdivostí, z hlediska subjektu pak pevností našeho souhlasu s určitou propozicí, tedy absencí pochybnosti.⁸⁴⁰

Zásadnější je z epistemologického hlediska pojem evidence.⁸⁴¹ Buridan nicméně tento pojem vykládá způsobem, který sám o sobě neumožňuje rozhodnout o přesné povaze evidence:

*...evidentia humana est secundum quam virtus cognoscitiva (...) determinatur ad assentiendum veritati seu propositioni verae...*⁸⁴²

Evidence, chápaná jako charakteristika propozice či odůvodnění, je tedy taková vlastnost těchto výrazů, která vede intelekt k souhlasu. Je-li toto

⁸³⁹V *Quaestiones in Analytica Posteriora* I, q. 32, co., rozlišuje Buridan mezi širším a užším pojetím domněnky dle toho, zdali dané přesvědčení postrádá obě charakteristiky, nebo pouze evidenci. V rámci tohoto rozlišení je pak pochopitelně víra jednoduše jednou z forem domněnek, jak Buridan sám uznává.

⁸⁴⁰Srv. Johannes Buridanus: *De demonstrationibus* 8.4.4, str. 111–115 a *Quaestiones in Analytica Posteriora* I, q. 2, co. V těchto dvou pasážích je možno objevit určitý terminologický rozdíl: v *Quaestiones in Analytica Posteriora* rozlišuje Buridan přímo mezi „*certitudo veritatis*“ a „*certitudo assensus*“, tedy mezi různými aspekty jistoty, zatímco v *De demonstrationibus* v tomto kontextu hovoří spíše o rozdílu mezi subjektivními a objektivními podmínkami jistoty. Předběžně vzato se nezdá, že by šlo o více nežli pouze terminologický problém. Mimoto i v *De demonstrationibus* Buridan dále rozlišuje mezi „*certitudo ex parte nostra*“ a „*certitudo evidentiae*“. K rozboru termínu „*certitudo*“ u Buridana srv. Zupko (2001).

⁸⁴¹Jistota souhlasu se totiž může pojít rovněž s nepravdivými přesvědčeními, takže je z hlediska epistemologie, přinejmenším Buridanovy, spíše podružná, co se snahy rozlišit mezi jednotlivými typy přesvědčení týče. Buridan rovněž neuvažuje žádné přesvědčení, které by bylo evidentní, nicméně nebylo spojeno s jistotou v subjektivním smyslu slova.

⁸⁴²Srv. Johannes Buridanus: *De demonstratione* 8.4.4, str. 114, ll. 7nn. Paralelní formulace srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Analytica Posteriora* I, q. 2, co. Formulaci z *De demonstrationibus* označuje de Rijk za „operacionální definici“: srv. de Rijk (1994), str. 284.

jediné vysvětlení, které je vůbec možno podat,⁸⁴³ platí patrně rovněž to, že evidence je něco, čeho přítomnost či nepřítomnost je sama o sobě evidentní: otázka, zda propozice je či není evidentní, je něčím bezprostředně rozhodnutelným, je-li intelekt sám o sobě veden k souhlasu. Evidenci tedy dle tohoto předpokladu musíme být schopni rozpoznat od neevidence (patrně introspektivně?) a svůj vlastní souhlas vyslovený čistě z důvodů intelektuálních (*assensus scientificus*) od souhlasu, do nějž kromě evidence intervenují ještě další faktory.⁸⁴⁴

Tento základní pojem evidence je dále specifikován rozdělením různých typů evidence. Je zvláštní, že Buridan diskutuje pojem evidence explicitně ve vztahu k propozicím, které jsou v určitém smyslu slova nutné, a argumentům, ne však ve vztahu ke kontingentním principům. Zdá se však, že absence těchto případů v Buridanově teorii evidence je dána pouze kontextem diskuze problematiky vědeckých teorií, protože Buridan na jiném místě hovoří rovněž o evidenci kontingentních singulárních principů.⁸⁴⁵ V *De demonstrationibus* jsou rozlišeny dva odlišné typy evidence ve vztahu k absolutně nutným propozicím, tedy propozicím, které nemohou být učiněny nepravdivými žádným způsobem, a ve vztahu k propozicím, které mohou být učiněny nepravdivými nadpřirozeným Božím působením.⁸⁴⁶ Tato distinkce je pak využívána ve sporu s jednou konkrétní verzí skepticismu, jak bude dále ukázáno.

Z hlediska různých typů evidence lze rozlišit různé typy propozic co

⁸⁴³Pochopitelně termín „evidence“ lze používat i jiným způsobem nežli jako substantivizaci vlastností nositelů pravdivostní hodnoty. Kelly (2008). Evidence by byla jednoznačně elementárním fenoménem pouze ve zde prezentovaném pojetí.

⁸⁴⁴K tomuto rozdělení různých typů souhlasu srv. Johannes Buridanus: *De demonstrationibus* 8.4.4, str. 112, ll. 1–9.

⁸⁴⁵Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Analytica priora* II., q. 20, co. (Buridan zde přímo o určitých propozicích tvrdí, že jsou „*ad sensum evidentes*“.)

⁸⁴⁶Srv. Johannes Buridanus: *De demonstratione* 8.4.4, str. 114, ll. 6–14. Paralelní pasáž srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Analytica Posteriora* I., q. 2, co., kde se druhý typ této evidence nazývá „*evidentia naturalis*“.

do jejich aktuálního či potenciálního epistemického statusu. Konkrétněji: lze rozlišit mezi propozicemi, jejichž evidence je bezprostředně dána, a propozicemi, které nabývají evidence teprve prostřednictvím důkazu, neboli z jiného hlediska lze rozlišit mezi inferenční a neinferenční justifikací našeho přesvědčení. V rámci klasického aristotelského fundacionalismu Buridan, podobně jako ostatní autoři, formuluje v klasické podobě trilema barona Prášila ve vztahu k problematice evidence principů našeho poznání. Konkrétně se v daném kontextu jedná o odpověď na otázku, jakou povahu mají premisy důkazu, nebo přesněji řečeno, jakou povahu mají ideální premisy, na něž je každá dokazovací procedura vposledku redukovatelná. Principiálně se však u Buridana jedná o argument pro tezi, že je nutné akceptovat existenci nedokazatelných premis.⁸⁴⁷ Existuje-li totiž důkaz vycházející z určitých premis, pak tyto premisy jsou buďto nedokazatelné, nebo dokazatelné. Pokud jsou nedokazatelné, pak platí to, co mělo být dokázáno. Jestliže jsou však dokazatelné, pak jsou dokazatelné na základě nějakých premis, které jsou opět buďto dokazatelné, nebo nedokazatelné. A takto buďto dospějeme k nedokazatelným principům (ve smyslu: nejustifikovatelným pomocí deduktivní inference), nebo postupujeme donekonečna, a to buďto kruhem, nebo nekonečným regresem (trilema).⁸⁴⁸ Protože druhé dvě možnosti považuje Buridan za vyloučené, musí platit možnost první.⁸⁴⁹ Každé inferenční poznání prováděné pomocí důkazu je

⁸⁴⁷Systematicky vzato se však jedná o podmíněný argument: má-li existovat platný důkaz, musejí existovat primární principy. Pochopitelně se může jednat (po jisté reformulaci) o určitý typ transcendentálního argumentu: i argument pro skepticismus by předpokládal platnost nějaké argumentace, takže jestliže pozice i její negace mají tentýž důsledek, je tento důsledek platný.

⁸⁴⁸Srv. Johannes Buridanus: *De demonstrationibus* 8.4.2, str. 105–106 a 8.5.1, str. 116–117.

⁸⁴⁹Co se týče nepřipustnosti důkazu kruhem, tu Buridan odmítá proto, že důkaz znamená odvození z něčeho evidentnějšího a určitá propozice nemůže být evidentnější vůči sobě samé (srv. Johannes Buridanus: *Analytica posteriora* I, q. 14, co.). Při vyloučení regresu se Buridan odvolává (aniž by jej rekonstruoval) na Aristotelův důkaz nemožnosti nekonečného regresu v *Druhých analytikách* a zmiňuje rovněž další důvod, že pokud by bylo nutno postupovat donekonečna, důkaz by nikdy nebyl proveditelný (srv. opět Johannes Buridanus:

tedy založeno na akceptování existence nedokazatelných principů, které jsou základem vědeckého poznání.

V *Quaestiones in Analytica Posteriora* Buridan tuto koncepci fundacionalismu dále rozšiřuje, když se zaměřuje nikoli na problém justifikace principů deduktivněinferenčního poznání, ale obecně na otázku podmínek poznání vůbec. Jako odpověď na skeptické námitky, jimž se ještě budeme dále věnovat, Buridan předkládá tezi, že každé možné poznání je zajištěno existencí principů, které jsou autoevidentní (*per se nota*).⁸⁵⁰ Existují přitom tři typy autoevidentních principů, tak jak to odpovídá třem základním operacím intelektu, jimiž jsou uchopení entity, souzení a usuzování. Pro náš intelekt jsou takto evidentní dostatečným způsobem prezentované entity, primární principy našeho poznání a některé základní typy odvození.⁸⁵¹

Zaměříme se nyní právě na problematiku těchto nedokazatelných propozic.⁸⁵² Na základě sémantických kritérií lze rozlišit mezi dvěma základními typy autoevidentních principů. Kritériem je přitom vztah mezi pojmovým obsahem termínů:

...principia scientiarum et artium sunt duplicia. Quaedam enim sunt manifesta per eidentem inclusionem uel exclusionem terminorum... Si

De demonstrationibus 8.4.2, str. 105–106 a 8.5.1, str. 116–117). Zda je tím míněna neproveditelnost lidským intelektem či neproveditelnost vůbec, Buridan neuvádí, v případě skutečného nekonečného regrese však připadá v úvahu rovněž „silnější“ druhá nemožnost.

⁸⁵⁰Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones super Analytica Posteriora* I., q. 2, co.: „...scire est nobis possibile: quia aliqua sunt principia nobis per se nota et nulli dubia; immo circa ea nullus potest errare.“

⁸⁵¹Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones super Analytica Posteriora* I., q. 2, co.

⁸⁵²Problému nedokazatelných odvození Buridan příliš prostoru nevěnuje. Na citovaném místě uvádí mezi příklady základních konsekvencí sylogismy první figury (a lze předpokládat, že sem zařazuje rovněž pravidla, pomocí nichž v *De consequentiis* udává protipříklady vůči definicím pojmu logického vyplývání, nebo přinejmenším by je sem zařazovat měl). Podobně v *Quaestiones in Analytica Priora* uvádí, že existují intuitivně platná odvození (taková, která mohou provádět rovněž lidé bez speciálního vzdělání v logice), neuvádí však žádné konkrétnější příklady (srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Analytica Priora* I., q. 1, ad 4,5).

*enim declaratur quid nominis subiecti, statim apparebit quod dabitur per praedicatum; ideo scito quid nominis subiecti, statim manifesta est inclusio praedicati in eo; idcirco propositio est per se nota. Similiter per manifestam exclusionem sunt tales per se notae... Modo talia principia per nullam argumentationem declarantur uel probantur, sed omnino supponuntur, quia oportet supponere quid nominis, quo habito illa principia sunt euidentia.*⁸⁵³

Řečeno pomocí moderní terminologie, jedním typem principů jsou analytické soudy,⁸⁵⁴ jejichž evidence je zajištěna explicitní znalostí významu daných termínů, takže každý kompetentní uživatel daného jazyka by měl být, přinejmenším principiálně, schopen rozhodnout o jejich pravdivosti či nepravdivosti.⁸⁵⁵ Toto vymezení naráží v kontextu Buridanova myšlení hned na několik problémů, které budou nyní uvedeny.

Zprvė, pojem inkluze je znaėnė vėgnı, nebo kaėdopėdnė jej Buridan nikde explicitnė nevymezuje. V kontextu analızy hyperintenzionality, kterė byla pıedstavena v kapitole vėnovanė sėmantice termınů, Buridan tento termın pouėzıvė vcelku instruktivnım způsobem, a to takto:

*...ratio nominis sequentis includatur in ratione nominis antecedentis, tali modo quod impossibile sit rationem nominis antecedentis esse apud animam sine ratione nominis sequentis.*⁸⁵⁶

⁸⁵³Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Analytica Priora* II., q. 20, co.

⁸⁵⁴Co se tıyce vztaėenı tıeto pasėze k problematice analytickėho a syntetickėho srv. Pluta (2004), str. 47.

⁸⁵⁵Buridan v tıechto kontextech uvėdı typicky pııklady kategorickıch propozic, ıemuė ostatnė odpovıdė i vymezenı takovıchto principů, kterė poıtė s obsaėenım predikėtu v subjektu, nikoli jinım typem pravd, jejichė evidence je dána znalostı vıznamu odpovıdajıcıch jazykovıch vırazů. Je-li vėak obecnım zėkladem takovėhoto typu evidence pochopenı vıznamu jazykovıch vırazů, nenı dıvod, aby mezi tyto principy patřily jen kategorickė propozice. Na druhou stranu u kategorickıch propozic by kritėrium rozhodnutelnostı mohlo operovat aktuėlnı, nikoli principiėlnı rozhodnutelnostı, kterė je zde uvėdėno např. kvůli velmi sloėitım logickım teorėmům, kterė jsou sice analytickė, jejichė analytıcnost je vėak třeba teprve rozhodnout. Je vėak moėnė, že Buridan by o takovıchto teorėmech neuvaėoval jako o *principech* naėeho poznėnı, a pak by analytıcnost nebyla postaıujıcı podmınkou autoevidence, ale pouze kritėriem pro rozlıcenı různıch typů principů.

⁸⁵⁶Srv. Johannes Buridanus: *De suppositionibus* 4.5.3, str. 84, ll. 22–24.

V původním kontextu se jedná o udání příkladů, kdy lze substituovat v hyperintenzionálních kontextu, přičemž odpovědí bylo, že tato substituce předpokládá buďto synonymii daných výrazů, nebo jejich spojitost na konceptuální rovině, totiž takovou, že jeden kognitivní obsah je neodlučitelný od druhého. Přestože zde Buridan nepoužívá svou odbornou terminologii (zde by např. pro analýzu principů tohoto typu patřících do vokálního jazyka připadalo v úvahu použití pojmu bezprostřední signifikace), zdá se, že daný pojem je vyjasněn relativně průhledným způsobem.

Mnohem závažnějším problémem však je, že v rámci Buridanovy teorie predikace mohou existovat případy propozic, u nichž dochází k takovéto inkluzi, které však mohou být, nebo dokonce nutně jsou, nepravdivé. Pochopitelně tento problém je skutečným problémem pro Buridanovu sémantiku pouze za předpokladu, že určitá forma pojmového obsažení má být chápána jako postačující podmínka autoevidence, nikoli jako podmínka specifikující určitý typ autoevidentních principů. Pokud nepředpokládáme (resp. pokud Buridan nepředpokládá), že podmínka pojmové inkluze implikuje autoevidenci, nepředstavuje následující námitka žádnou hrozbu pro korektnost Buridanovy epistemologie. Každopádně existují případy, kdy dochází k pojmové inkluzi u propozic, které mohou být nepravdivé, jako v případě propozice „*Omnis homo est homo*“ (která může být nepravdivá, jestliže neexistuje žádný člověk), nebo dokonce které jsou nutně nepravdivé, jako „*Omnis chimaera est chimaera*“.⁸⁵⁷ Tyto námitky by však mohly být do jisté míry řešitelné. Nejprve předpokládejme, že každý termín potenciálního principu má přirozenou supozici. Tím by byly eliminovány všechny případy prvního typu. Případy druhého typu by mohly být eliminovatelné na základě toho, že subjekt a predikát dané propozice

⁸⁵⁷Srv. Roberts (1960).

jsou složenými výrazy, u nichž je díky jejich specifické struktuře již na základě znalosti jejich významu zřejmé, že za nic nesuponují. Tyto propozice tak sice splňují podmínku konkluze, jsou však evidentně nepravdivé. Bylo by však možno formulovat následující námitku: předpokládejme možnou existenci nějakého přirozeného druhu, která by však nikdy po celou dobu existence aktuálního světa nebyla realizována.⁸⁵⁸ Tento druh by pak byl uchopován nesloženým pojmem *a*,⁸⁵⁹ který by byl vyjádřen slovem „*a*“. Pak by propozice „*Omnis a est a*“ byla případem hledaného typu propozic (totiž nepravdivých propozic, v nichž dochází ke konceptuální inkluzi, nicméně u nichž termíny nejsou samy složené, takže jejich supozice musí být zjišťována empiricky) a Buridanova koncepce by byla neplatná.⁸⁶⁰ Dodejme však, že tato námitka, pokud by nebylo možno ji uspokojivě vyřešit pomocí některé z odpovědí, se vztahuje pouze na určitou formulaci daného problému. Přinejmenším příklady, které uvádí Buridan v *De demonstrationibus*, se této námitce vyhýbají: „*Omne vacuum est locus, si est*“ a „*Omne simum est nasus, si est*“.⁸⁶¹ Pro zahrnutí těchto typů principů, které nemají jednoduchou subjekt-predikátovou strukturu,⁸⁶² by

⁸⁵⁸ Minimálně za předpokladu, že čas není nekonečný, se jedná o myslitelnou situaci. Tento případ by tak byl Buridan patrně ochoten uznat.

⁸⁵⁹ Předpokládejme, že (alespoň některé) esenciální pojmy jsou nesložené. Přesto však musíme navíc předpokládat, že bychom takovýmto pojmem mohli disponovat. Tato podmínka by mohla být vyloučena psychologickými důvody, a pak by tato námitka padala.

⁸⁶⁰ Zde je třeba dodat ještě jeden speciální předpoklad, totiž že existence supozit termínů daného principu není jednoduše něčím, co musí daná vědecká teorie předpokládat. Pokud bychom však tento předpoklad odmítli, byla by tato námitka opět neefektivní, přinejmenším nakolik by nás zajímala speciálně epistemologická otázka evidence principů určitého odvětví vědeckého poznání, nikoli obecněepistemologická otázka evidence vůbec.

⁸⁶¹ Srv. Johannes Buridanus: *De demonstrationibus* 8.5.3, str. 125, ll. 12nn.

⁸⁶² Přinejmenším ne při všech interpretacích klauzule „*si est*“. Vzhledem k možnostem středověké sémantiky může jít o dva případy: buďto je tato podmínková klauzule součástí termínu (který je tím pádem složený), nebo vyjadřuje, že celá propozice je kondicionálem. V prvním případě by však propozice musela mít jednoduše ten význam, že každé existující vakuum je místem, což by byla nadále, ze stejných důvodů, nepravdivá kategorická propozice. Má-li tedy daná propozice fungovat v rámci diskuze jako příklad principu, měla by být interpretována jako nějaká forma kondicionálu.

však bylo třeba reformulovat původní podmínku pojmové inkluze (přičemž epistemologické důsledky by trvaly), což je pro danou teorii otevřený úkol.⁸⁶³

Poslední problém představují příklady principů, které Buridan uvádí, a to především ve vztahu k problému pojmové inkluze. Námitka se opět týká pouze jeho starší verze dané teorie, která je prezentována v *Quaestiones in Analytica priora*, kde jsou jako příklady pojmové inkluze uváděny propozice „*homo est animal*“ a „*albedo est color*“, tedy sémanticky vzato případy predikace nadřazených termínů o termínech podřazených. Zde by opět bylo problematické interpretovat tyto příklady jako příklady pojmové inkluze, protože Buridan má tendenci přinejmenším pojmy utvářející první případ označovat za nesložené.⁸⁶⁴ Sice, kdyby zde „*ratio*“ bylo synonymem pro „*definitio*“, mohla by daná koncepce platit, ale této interpretaci brání, že Buridan explicitně tvrdí, že postačující podmínkou evidence je znalost významu výrazů, což poukazuje opět spíše na kontext nominálních definic, které neuvažujeme ve vztahu k nesloženým výrazům. Tato námitka se dá řešit dvěma způsoby: odmítnutím její závažnosti s tím, že se jedná pouze o příklady, nebo připuštěním toho, že Buridan změnil mezi staršími a novějšími texty svůj přístup k problému složenosti a nesloženosti určitého typu výrazů.

Druhým typem principů jsou principy, které nejsou analytické, jsou však evidentní bez toho, aby byly justifikovány pomocí nutně platného odvození (tj. deduktivně):

Alia autem sunt principia quorum termini non manifeste et euidenter se

⁸⁶³V dané pasáži Buridan patrně používá stejnou formulaci podmínky pojmové inkluze. V rukopisech sice existuje několik variant, zdá se však, že Buridan se kloní k formulaci, kterou uvedl dříve v *Quaestiones in Analytica Priora*.

⁸⁶⁴K tomuto problému jsem se již vyjadřovali v souvislosti s probléme *natural-kind terms* v kontextu teorie logického vyplývání.

*includunt uel excludunt, tamen dicuntur 'principia' quia sunt indemonstrabilia, et quia sine demonstratione et sine necessaria consequentia possunt nobis fieri euidencia.*⁸⁶⁵

Principy tohoto typu jsou evidentní čtyřmi různými postupy. Jednak na základě přímého smyslového vnímání, dále na základě paměti, dále na základě zkušenosti a konečně na základě indukce.⁸⁶⁶ Vzhledem k tomu, že problémem indukce se budeme zabývat samostatně, spokojíme se prozatím s tímto výkladem.

Buridan obecně charakterizuje nedokazatelné principy tak, že se jedná o principy, jejichž evidence není podmíněna deduktivní justifikací.⁸⁶⁷ Přesto však jejich evidence není nutně okamžitě dostupná. Buridan odmítá představu, že by tyto poznatky byly vrozené, a tvrdí, že naše schopnost je poznat je dána „přirozenou inklinací intelektu k pravdě“ (*inclinatio naturalis*).⁸⁶⁸ Způsob, jakým se dané principy stávají evidentními, se však může lišit.⁸⁶⁹ Buridan odlišuje opět případy analytických principů, které se stávají evidentními okamžitě, jakmile známe význam daných termínů, a jsou tedy dostatečně evidentní již ve chvíli, kdy jsou předloženy. Oproti tomu některé principy (podle všeho především principy z oblasti empirických věd) se stávají evidentními teprve na základě zkušenosti, která pomáhá k jejich uznání. Buridan však zdůrazňuje, že nejsou pomocí této zkušenosti dokázány, nýbrž že je uznáváme za pomoci (*cum ministerio*) smyslového vnímání, paměti, zkušenosti a indukce.

Shrňme nyní ve stručnosti některé rysy Buridanova přístupu. Na

⁸⁶⁵Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Analytica Priora* II., q. 20, co.

⁸⁶⁶Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Analytica Priora* II., q. 20, co a *De demonstrationibus* 8.5.4, str. 125nn.

⁸⁶⁷Srv. Johannes Buridanus: *De demonstrationibus* 8.5, str. 116.

⁸⁶⁸Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Analytica Priora* II., q. 20, co.

⁸⁶⁹Srv. Johannes Buridanus: *De demonstrationibus* 8.5.4, str. 125nn.

rozdíl od moderní epistemologie, kde by tento problém byl patrně řešen jako pokus usouvztažnit distinkci mezi analytickým a syntetickým na jedné a apriorním a aposteriorním na druhé straně, v rámci Buridanovy epistemologie nehraje pojem apriority v moderním smyslu slova⁸⁷⁰ zásadní roli. Klíčovou roli zde sehraává především pojem epistemické priority, a to v rámci pokusu vymežit pojem důkazu. Jedná se tedy o obecnější problém, protože o relativní epistemické prioritě je možno uvažovat i ve vztahu k oblastem vědeckého poznání, které jsou apriorní v moderním smyslu slova,⁸⁷¹ a na druhé straně ve vztahu k principům, které nejsou apriorní v moderním smyslu slova, ba dokonce které jsou kontingentní.⁸⁷² Z pojmu relativní epistemické priority lze dospět k pojmu absolutní epistemické priority, tzn. k pojmu nedokazatelných principů, který lze aplikovat na propozice bez ohledu na to, jsou-li analytické, nebo syntetické. Klíčová pro pojem principu je ta vlastnost daných propozic, že jejich justifikace neprobíhá inferenčně (přestože jejich ozřejmení se může opírat o induktivní postup, aniž by však bylo možno hovořit o tom, že jsou tímto induktivním postupem justifikovány).

4.3 Problém indukce

Problém indukce vzniká v Buridanově epistemologii v souvislosti s justifikací určitého typu neanalytických principů. Konkrétní podobou

⁸⁷⁰Pojem apriority je pochopitelně značně nejasný již počínaje Kantem, který ve svém vymezení kombinuje sémantické i epistemologické charakteristiky, když jako kritéria apriority jakožto nezávislosti na smyslové zkušenosti uvádí přísnou obecnost a nutnost. (Srv. Kant (2001), str. 34–35) V tuto chvíli budeme aprioritu chápat pouze jako nezávislost na zkušenosti, tedy v čistě epistemologickém smyslu slova.

⁸⁷¹Například Buridan používá v tomto smyslu pojem apriority a aposteriority v aplikaci na svou výstavbu *De consequentiis*, jak již bylo uvedeno v části věnované teorii logického vyplývání.

⁸⁷²Jedná se o principy evidentní na základě smyslového vnímání.

indukce je pak odvození univerzální propozice z konjunkce premis singulárních, a to takových, že singulární propozice sdílejí s univerzální propozicí obecný termín a všechny singulární termíny jsou podřazeny druhému termínu.⁸⁷³ Buridan uvažuje induktivní inferenci ve vztahu ke dvěma teoretickým kontextům, logickému a epistemologickému. Postupně projdeme jeho koncepci vzhledem k oběma těmto kontextům.

4.3.1 Indukce z logického hlediska

Problémem logických vlastností indukce se Buridan zabývá speciálně ve dvou textech, totiž v *Quaestiones in Analytica priora* a v šestém traktátu *Summulae de dialectica*, tj. v *De locis*.

4.3.1.1 *Quaestiones in Analytica priora*

V *Quaestiones in Analytica priora* uvádí Buridan čtyři teze týkající se logického statusu indukce.⁸⁷⁴ Jejich obsah lze shrnout následujícím způsobem: indukce není formálně platnou konsekvencí, není-li pomocí dodatečné premisy redukována na sylogismus. Pokud je takto redukována, je vzniklá konsekvence formálně platná. Provádíme-li indukci u kontingentních individuí, není daná indukce platná ani absolutně, ačkoli může být platná podmíněně.

Buridanova teorie redukce indukce na platnou konsekvenci má v *Quaestiones in Analytica Priora* následující podobu: v případě, že bychom chtěli redukovat indukci na sylogismus, jsme nuceni připojit k premisám ještě dodatečnou premisu. Například chceme-li takto redukovat indukci „*Socrates currit, Plato currit et Iohannes currit; ergo omnis homo currit*“, je

⁸⁷³V *De locis* Buridan charakterizuje indukci (poněkud nepřesně, protože příliš široce) takto: „*a singularibus ad uniuersalem progressio*“ (srv. Johannes Buridanus: *De locis* 6.1.3).

⁸⁷⁴Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Analytica priora* II., q. 19, co.

třeba doplnit premisu mající tuto podobu: „*et omnis homo est Socrates vel Plato vel Iohannes*“, kdy dodatečná premisa zajišťuje úplnost indukce. Díky tomu je také zřejmé, že takovéto případy indukce jsou podmíněnými konsekvencemi, protože jsou na formálně platnou konsekvenci redukovány pomocí dodatečné kontingentní premisy, což je charakteristické právě pro tento typ konsekvencí.

Takto formulována není Buridanova teorie logických aspektů induktivní inference platná,⁸⁷⁵ což lze snadno dokázat. Buridanova motivace k tvrzení těchto tezí je zřejmá, vezmeme-li v potaz paradigmatický příklad indukce, který na daném místě uvádí, jímž je indukce: „*Brunellus currit, Fauellus currit et Morellus currit; ergo omnis equus currit*“. Vzhledem k tomuto příkladu je evidentní, že daná konsekvence není absolutně platná (je myslitelná situace, vůči níž bude antecedent pravdivý a konsekvent nepravdivý), tedy ani platná formálně. V kontextu Buridanovy teorie logického vyplývání lze však tvrdit, že určité indukce tohoto typu mohou být označeny za absolutně platné konsekvence. Jestliže Buridanovo omezení platnosti teze na případy indukce „*in indiuiduis corruptibilibus*“ má pouze ten význam, že termíny suponují za entity, které jsou ontologicky kontingentní,⁸⁷⁶ a induktivní inference je uvažována pouze uvedeným

⁸⁷⁵Přinejmenším pakliže by nebyly revidovány další aspekty jeho sémantiky, jako jeho teorie modality aplikovaná v teorii logického vyplývání, například způsobem, jaký byl naznačen v kapitole této práce věnované problematice logického vyplývání. I to by však řešilo pouze část námitek, které budou dále předloženy. Konkrétně by neplatila námitka v tom smyslu, že určité případy indukcí jsou absolutně platnými materiálními konsekvencemi. Důvodem je, že námitka operuje případy, kdy se v konsekventu predikuje o subjektu část reálné definice. Reálné definice však nejsou v rámci revidovaného pojetí nutně pravdivými proposicemi v logickém smyslu slova, protože jejich pravdivost není zaručena obecněsémantickými vlastnostmi termínů, tzn. dané definice jsou netriviální. Oproti tomu námitka operující tím, že určité případy indukce jsou formálně platné, by zůstávala v platnosti, protože nominální definice jsou případem čistě konceptuálních pravd.

⁸⁷⁶Pokud by však Buridan chápal obrat „*in indiuiduis corruptibilibus*“ tak, že dané premisy jsou kontingentní, tato námitka by nebyla platná. Dost možná si je Buridan tohoto problému vědom a v dané pasáži se mu jen nevěnuje. Přesto by však platila námitka v tom smyslu, že některé indukce mohou být formálně platné.

způsobem z hlediska syntaktického (bez ohledu na otázku konkrétní povahy konsekventu), pak příkladem takové absolutně platné indukce by byla následující inference: „*Iste homo est animal et iste homo est animal et iste homo est animal; ergo omnis homo est animal.*“ Konsekvent propozice je propozicí nutnou za předpokladu, že termíny za něco suponují, což je zajištěno předpokládanou pravdivostí premis. Není tedy možná situace, vůči níž by byl antecedent pravdivý a konsekvent nepravdivý. V takovémto případě by dokonce bylo platné odvození z libovolné z těchto premis, takže (protože deduktivní inference, resp. v tomto případně absolutní materiální konsekvence, je monotónní) přidání dalších premis tuto platnost nemůže nijak ovlivnit. Pro úplnost lze ve stručnosti podat důkaz: z libovolné z daných singulárních propozic lze odvodit propozici neurčitou (vzhledem k pravdivostním podmínkám neurčité propozice, jejíž termíny suponují determinovaně), takže platí odvození „*Iste homo est animal; ergo homo est animal.*“ V Buridanově pojetí je konsekvent příkladem propozice „*in materia naturali*“, kdy predikát patří k definici subjektu a propozice je *per se*, nutně, pravdivá.⁸⁷⁷ Pro propozice tohoto typu pak platí, že je možné z nich odvodit propozice, vůči nimž jsou subalterní,⁸⁷⁸ takže odsud vyplývá „*omnis homo est animal.*“ Daná indukce je tedy konsekvencí, která je absolutně platná (i v neredukované podobě). A co víc, lze dokonce uvažovat případ odvození, které bude mít syntakticky vzato formu indukce,

⁸⁷⁷Srv. Johannes Buridanus: *De propositionibus* 1.4.3, str. 46nn.

Pochopitelně pro platnost zde prezentovaného protiargumentu je zcela irelevantní, je-li „*homo est animal*“ skutečně příkladem takové propozice, nebo ne. Námitka se zaměřuje na obecné rysy Buridanovy sémantiky, tedy na samotnou konzistenci teorie operující daným pojetím indukce a daným pojetím nutnosti a daným pojmem přirozené matérie propozice. V tuto chvíli je propozice „*homo est animal*“ pouze pro názornost příkladem takové propozice *in materia naturali*, který lze případně nahradit jakýmkoli případem takové propozice. Pokud bychom chtěli, bylo by možno tuto námitku reformulovat pro nějakou triviální vlastnost, jako např. identitu se sebou samým.

⁸⁷⁸Takže, použijeme-li Buridanovu terminologii jsou subalterní propozice *in materia naturali* materiálně ekvipolentní (čili ze sebe navzájem logicky vyplývají). Srv. Johannes Buridanus: *De propositionibus* 1.5.1, str. 50, ll. 9nn.

bude však platné nejen materiálně, ale dokonce i formálně, pokud bychom zvolili za případ případ propozice *in materia naturali* takový případ, kdy predikát bude součástí nikoli reálné, ale dokonce nominální definice subjektu. Pokud bude daná propozice zapsána adekvátním způsobem tak, aby byl zjevný způsob (přinejmenším relativní) složenosti jejích termínů, stane se dané odvození formálně platným, přestože nadále půjde o případ indukce, což lze dokázat na základě téhož argumentu, jaký byl právě předložen.

Předpokládáme-li tedy pouze uvedené syntaktické vymezení indukce (a Buridan neposkytuje důvod, proč bychom měli předpokládat něco dalšího), nelze Buridanovy závěry týkající se logických vlastností induktivní inference akceptovat. Pochopitelně případy, které byly uváděny, nejsou v epistemologickém kontextu obvykle brány v potaz jako typické případy indukce, nýbrž jsou obvykle uváděny jako případy principů, které jsou evidentní na základě své analytičnosti. Typickým případem induktivně odvozovaného principu je tvrzení, že rebarbora léčí cholera a oheň je horký,⁸⁷⁹ na něž by se tyto námitky nevztahovaly, a které mají uvedené logické vlastnosti.

Další logicky relevantní problém, jemuž se *Quaestiones in Analytica priora* věnují, je problém případné redukce indukce na platnou konsekvenci. Buridan jej uvádí mj. v souvislosti s řešením námitky, že indukce by byla platná pouze za předpokladu, že by byl v rámci ní proveden výčet všech relevantních individuí, což je vyloučeno.⁸⁸⁰ Nechme nyní stranou předchozí argumenty proti této výtce (která je fakticky námitkou v tom smyslu, že indukce není *truth-preserving*) a věnujme se odpovědi na ni, která je relevantní přinejmenším z hlediska případů indukce kontingentních pravd.

⁸⁷⁹Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Analytica Priora* II., q. 20, co.

⁸⁸⁰Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Analytica Priora* II., q. 19, ad 3: „*inductio non est bona consequentia nisi ibi enumerentur omnia singularia*“.

Buridan namítá, že existují dva odlišné případy a provedení úplného výčtu je nemožné pouze v prvním z nich. Různá univerzália se totiž liší v tom, je-li počet jejich instancí konečný, či nekonečný. V prvném případě je pochopitelně možno uvést úplný výčet (a tak případně redukovat indukci na deduktivně platnou inferenci doplněním premisy, která tvrdí úplnost provedeného výčtu). V druhém případě je výčet prováděn rovněž, avšak odlišným způsobem: je proveden explicitní výčet určitého počtu konkrétních instancí a implicitní výčet instancí ostatních, který je proveden doplněním klauzule „*et sic de singulis*“.⁸⁸¹ Pochopitelně v takovém případě vzniká otázka evidence takovéto klauzule, to je však již epistemologická otázka, jíž se budeme věnovat později.

4.3.1.2 *De locis*

Traktát *De locis* se problémem indukce zabývá především z hlediska redukovatelnosti indukce na sylogismus.⁸⁸² Konkrétně se zaměřuje na indukce, které mají obecně tuto formu: „*A₁ est B et A₂ est B et A₃ est B, et sic de aliis; ergo omne A est B*“ (což souvisí s Buridanovou epistemologickou analýzou indukce, která bude ještě rozebrána dále). Buridan se v daném traktátu zaměřuje konkrétněji na povahu klauzule „*et sic de aliis*“. Zdůrazňuje nejprve to, že tato klauzule není sama o sobě propozicí, a v případě, že bychom chtěli redukovat indukci na sylogismus prostřednictvím ní, bylo by nejprve třeba přesněji specifikovat její logickou formu, resp. její funkci v rámci daných induktivních odvození.⁸⁸³ Jednou z možností, která se nabízí, je, že uvedená klauzule se při redukci indukce na deduktivně platnou inferenci reformuluje na propozici ve formě „*omne A*

⁸⁸¹Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Analytica Priora* II., q. 19, ad 3.

⁸⁸²K celému následujícímu rozboru srv. Johannes Buridanus: *De locis* 6.1.4–5.

⁸⁸³Pochopitelně tento typ redukce je prováděn pouze v argumentech, kde není možno provést úplný výčet: tuto klauzuli je možno vynechat pouze za předpokladu, že úplný výčet je proveden, resp. je proveditelný.

aliud quam A₁ et A₂ et A₃ est B“. Problémem tohoto přístupu však je, že doplněním této (resp. takovéto) propozice přestává být dané odvození indukcí, tedy odvozením obecné konkluze ze singulárních premis, protože daná dodatečná premisa je univerzální. Mimoto doplnění této klauzule vede k důsledkům, které problematizují efektivitu takovéto redukce jakožto řešení epistemologického problému indukce. Známe-li totiž několik singulárních premis, je doplnění takovéto další premisy (za daných okolností) stejně problematické jako původní indukce samotná. Spíše nežli o další premisu doplněnou v důkazu se jedná o konkluzi prokázanou danými singulárními premisami. Platné induktivní odvození tak pro Buridana představuje přechod od akceptování singulárních premis k akceptování dodatečné klauzule a konkluze. Zdá se tedy, že hovoří-li Buridan o „platné indukci“, nebo spíše o *správně provedené* indukci (*bona inductio*), nemá zde na mysli platnost v logickém smyslu slova, ale spíše korektnost určité argumentace, která mimoto není vymezitelná nějakým jednoznačným souborem pravidel jako v případě deduktivní inference, leda v natolik obecných rysech, že tyto instrukce neposkytují žádné konkrétní kritérium. Přestože je tedy možno analyticky odlišit problém platnosti indukce v deduktivním smyslu slova a problém správnosti provedení indukce, zdá se, že Buridan ve svém zkoumání indukce akcentuje především druhý z aspektů tohoto problému.

V dalším postupu rozvádí Buridan podrobněji problém možností redukce indukce na sylogismus, v němž představuje odlišný aspekt funkce klauzule „*et sic de aliis*“. Jsou přitom předloženy celkem tři přístupy: dvě odlišná použití klauzule „*et sic de aliis*“ a dále důsledky nepoužití této klauzule vzhledem k problému platnosti takového odvození a správnosti provedení indukce. Pakliže je použita klauzule „*et sic de aliis*“, je použita tak, že je indukce redukována na kategorický (*Omne quod est Socrates uel Plato et sic de aliis currit, omnis homo est Socrates uel Plato et sic de aliis*;

ergo omnis homo currit), nebo hypotetický sylogismus (*Socrates currit et Plato currit et sic de aliis, et omnis homo est Socrates uel Plato et sic de aliis; ergo omnis homo currit*), přičemž v obou případech vzniká touto redukcí deduktivně platné odvození. V případě, že takováto klauzule použita není, je třeba odlišit případy, kdy je proveditelný úplný výčet, od případů, kdy takovýto výčet proveditelný není. V prvním případě probíhá redukce způsobem podobným předchozím případům, kdy je doplněna premisa tvrdící úplnost podaného výčtu. Ve druhém případě není žádná podobná redukce možná, a není tedy prováděna. Průkaznost takovýchto odvození pak není vztahována k platnosti indukce, ale je odvozována z jiných zdrojů, jimž se budeme věnovat dále.

4.3.2 Indukce z epistemologického hlediska

Epistemologicky relevantní charakteristiky induktivních inferencí se odvozují od logické analýzy jejich vlastností, totiž od toho, že indukce není (v případech relevantních pro Buridanovu epistemologii) odvozením platným v deduktivním smyslu slova. Navzdory tomu je proces indukce specifickým postupem, který napomáhá evidenci principů určitých odvětví vědeckého poznání.

Buridan se této problematice věnuje konzistentním způsobem ve třech svých textech, v *Quaestiones in Analytica priora*, v *De locis* a v *De demonstrationibus*. Vzhledem k podobnosti všech tří textů v tomto ohledu bude Buridanova teorie představena bez ohledu na chronologii těchto textů. Kromě uvedených tří textů, které jsou všeobecně považovány za autentické Buridanovy práce, existují ještě velmi zajímavé postřehy k problému indukce v *Quaestiones topicorum*, což je text, který je sice Buridanovi připisován, jeho skutečné autorství je však z různých důvodů pochybné. Ať už autorem tohoto textu je Buridan, či někdo jiný, právě tyto poznámky

k problému indukce jsou konzistentní s přístupem v Buridanových autentických textech a představují určité rozšíření těchto koncepcí, a budou zde proto odprezentovány.

4.3.2.1 *Quaestiones in Analytica priora,*

De locis, De demonstrationibus

Epistemologicky relevantní vlastnosti indukce jsou studovány vzhledem ke snaze odůvodnit pravdivost obecných principů, které nejsou analytické. Typicky jsou navíc jako takovéto zkoumány principy, které nejsou nutně pravdivé v silném smyslu slova, jsou však nutné za předpokladu obvyklého chodu přírody (*stante communi cursu naturae*), tedy jsou nutné v tom smyslu, že nemohou být učiněny nepravdivými na základě působení nějaké přirozené potence. Tyto principy jsou typickými principy přírodních věd. Ve vztahu k těmto principům bereme v potaz poskytnutí tzv. „přirozené evidence“. Samotné odlišení tohoto typu evidence je zavedeno v rámci rozlišení dvou typů principů, u nichž lze rozlišit rozdílný stupeň nutnosti, jemuž odpovídá různý typ evidence.⁸⁸⁴

Pro zkoumání epistemologických aspektů indukce je pochopitelně klíčový problém epistemologické analýzy funkce klauzule „*et sic de aliis*“. V případě, že je provedeno její doplnění, je induktivní inference redukována na inferenci deduktivní, která nepředstavuje z hlediska epistemologie obzvláště závažný problém. Zbývá tedy vyřešit otázku, za jakých podmínek je doplnění této klauzule legitimní, tzn. analyzovat podmínky evidence této klauzule (resp. jejího propozičního ekvivalentu). Podle Buridana se tato klauzule stává evidentní na základě studia konkrétních případů, které jsou vyjádřeny explicitně jako premisy induktivní inference. Dané zkoumání (probíhající u počtu instancí, který se má odvozovat od konkrétního případu

⁸⁸⁴Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Analytica Priora* I., q. 2, co.

indukce) o zřejmuje, že neexistuje důvod, proč by se dosud neprozkoumané instance měly v relevantním ohledu chovat odlišným způsobem než instance prozkoumané:

*...ex eo est manifesta quod non apparet aliqua ratio quare posset aliter esse de aliis quam de illis in quibus seorsum est inductum, et sic quaecumque ratio inest illis, illa etiam inest aliis ab illis in quibus seorsum fit inductio.*⁸⁸⁵

Specifickou vlastností tohoto kroku je, že (jak připouští rovněž Buridan) se nejedná o důkaz, nýbrž spíše o postup, pomocí něhož je intelekt disponován k souhlasu s pravdami, k jejichž souhlasu již přirozeně inklinuje.⁸⁸⁶

Buridanova epistemologie se tak klíčovým způsobem opírá o pojem přirozené inklinace intelektu k pravdě, který je však naneštěstí v Buridanově podání značně neprůhledný.⁸⁸⁷ Způsob, jakým Buridan popisuje induktivní inferenci, sice sám o sobě představuje popis procedury, která by byla legitimní pro utvoření přijatelného přesvědčení, ne však pro utvoření vědeckého poznání v silném smyslu slova. Je to tedy právě tento předpoklad inklinace intelektu k pravdě, který činí celou proceduru legitimní. Indukce sama o sobě, z hlediska svých logických vlastností, by totiž nikdy nemohla být vědeckým, ale pouze dialektickým argumentem. Skutečnost, že indukce vede k poznání v silném smyslu slova, je tak třeba vysvětlit jiným způsobem a pojem přirozené inklinace k pravdě je Buridanův způsob, jak daný fenomén vysvětlit.

4.3.2.2 *Quaestiones topicorum*

V buridanovském textu *Quaestiones topicorum* je problém indukce diskutován způsobem, který je obecně vzato konzistentní s Buridanovými

⁸⁸⁵Srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones in Analytica Priora* II., q. 19, ad 3. Podobné formulace se objevují rovněž v další Buridanových textech, srv. např. *De locis* 6.1.4 a *De demonstrationibus* 8.5.4, str. 129–130.

⁸⁸⁶Srv. Johannes Buridanus: *De locis* 6.1.5.

⁸⁸⁷Srv. de Rijk (1994) a Krieger (2001).

autentickými texty, obsahuje však jedno zajímavé rozlišení, které je relevantní pro použití indukce jako prokazující procedury.⁸⁸⁸

Autor *Quaestiones topicorum* rozlišuje mezi dvěma případy indukce z hlediska typu predikace v daných propozicích, resp. dle toho, je-li predikace v daných propozicích esenciální (takže doprovází druhovou přirozenost subjektu), nebo ne. V prvním případě může být indukce průkazná jakožto argument vyvolávající vědecké poznání v silném smyslu slova, aniž by byl proveden úplný výčet všech instancí, ve druhém případě je však úplný výčet nutnou podmínkou průkaznosti dané induktivní inference (pakliže nepovažujeme indukci pouze za nástroj pro odůvodnění věrohodné domněnky). Problematičnost tohoto přístupu však pochopitelně spočívá v tom, jakým způsobem jsme schopni oba případy rozlišit. Toto kritérium má poskytovat studium konkrétních případů, ať už přímé či zprostředkované, které má potvrdit stálost spojení dvou vlastností. Autor ovšem upozorňuje, že takovýto postup poskytuje pouze přirozenou evidenci, nikoli evidenci absolutní.

Zajímavost dané distinkce je dána především zohledněním logické distinkce v epistemologickém kontextu. Rozvinutí dané distinkce však naneštěstí není podáno a podaný výklad nakonec problém indukce neřeší, nýbrž pouze odsouvá o jeden krok.

4.4. Buridan a skepticismus

V obecné části této kapitoly jsme se věnovali vymezení terminologického rámce epistemologie, zbývá však vyřešit jeho aplikace, konkrétně rozsah toho, co je možno vědecky poznat. Negativně řečeno to

⁸⁸⁸K následujícímu rozboru srv. Johannes Buridanus: *Quaestiones topicorum* II., q. 2, co., str. 81–83.

znamená vyřešit problém skepticismu. Skepticismus a vyrovnání se se skepticismem představuje jeden z úkolů epistemologie jakožto součást řešení otázky podmínek vědeckého poznání. Buridan se problematice skepticismu věnuje v rámci dobového kontextu, jímž je polemika s Mikulášem z Autrecourtu. Přestože Buridan svého oponenta nikdy přímo nejmenuje, argumenty, které cituje, jsou charakteristické právě pro Mikulášovo dílo. V následující pasáži se proto budeme věnovat představení pozice Mikuláše z Autrecourtu a způsobu, jakým Buridan na danou formu skepticismu odpovídá.⁸⁸⁹

4.4.1 Mikuláš z Autrecourtu

Mikuláš z Autrecourtu⁸⁹⁰ se epistemologické problematice věnuje jednak ve svém traktátu *Exigit ordo executionis*, jednak ve svých dopisech Bernardovi z Arezza a magistru Egidiovi.⁸⁹¹ Zatímco v uvedeném traktátu se široce věnuje epistemologické problematice, včetně vymezení pojmu evidence a jistoty, a aplikaci těchto pojmů na problematiku poznávání, v dochované části svých dopisů se věnuje specifickému problému, jímž je aplikace specifického pojmu jistoty na otázku evidence určitého typu odvození (kterou je však možno aplikovat jednak na problematiku indukce, jednak na problematiku poznatelnosti substance na základě poznání akcidentů). Postupně se budeme věnovat Mikulášově koncepci v obou těchto souborech textů.

4.4.1.1 *Exigit ordo executionis*

Exigit ordo executionis se věnuje celé řadě epistemologicky

⁸⁸⁹Tato formulace není nutně zcela přesná: je možné, že přes podobnost tezí kritizovaných Buridanem s teoriemi Mikuláše z Autrecourtu se Buridan neobrací přímo na Mikuláše. Tato otázka nebude jako čistě historická řešena. (Srv. Klima (2004b), str. 19.)

⁸⁹⁰Obecně k osobnosti a dílu Mikuláše z Autrecourtu srv. Thijssen (2009).

⁸⁹¹Přesněji řečeno, toto jsou dochované a známé texty, v nichž se Mikuláš těmto problémům věnuje.

relevantních témat, zde však budou představeny spíše obecné teze relevantní z hlediska epistemologie.

Pro Mikulášův přístup v *Exigit ordo executionis* je charakteristické, že většina jeho klíčových tezí je prezentována v podmíněné formě: typicky říká, že disponujeme-li nějakou jistotou určitého, měly by platit určité podmínky, a dále, že argumenty pro existenci jistoty sám považuje za (pouze?) věrohodné (*inducam aliqua probabilia*).⁸⁹²

Zaměříme se nejprve na klíčové pojmy Mikulášovy epistemologie, totiž pojmy evidence, jasnosti a jistoty. Mikuláš nejprve redukuje pojem jistoty určité propozice na pojem jasného a evidentního poznání této propozice.⁸⁹³ Dále se pozastavuje již nad samotnou možností vyjasnění pojmů jako pojmu evidence či pojmu jasnosti a uvádí pro srovnání způsob, jakým dochází k vyjasňování významu jiných termínů.⁸⁹⁴ Ve vztahu k objasnění používá termín „*ostensio*“, který by sice mohl mít i širší význam nežli ostenze ve smyslu ukázání, nicméně jeho příklady jsou právě příklady ostenzivního objasnění, které se uskutečňuje formou navození situace a pokynu „*Hle, toto je...*“ V aplikaci na pojem evidence je však tento postup zjevně problematický, protože (jak Mikuláš předpokládá) evidence je něco zakoušeného pouze z perspektivy první osoby. Podobný ostenzivní výklad by však například mohl být založen na tvrzení, že evidentní a jasný je pro nás princip nonkontradikce. Jako obecné vyjasnění pojmu jistoty pak uvádí následující:

Et universaliter quando trahitur intellectus ad assentiendum omnino propter

⁸⁹²Srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 228. Mimoto tvrdí Mikuláš o jedné své tezi toto: „*Pono istam conclusionem ut probabiliorem (...) non ut veriorem.*“ (Srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 229, ll. 1–2.)

⁸⁹³Srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 235, ll. 12–14: „...*cum aliquis habet cognitionem claram et evidentem complexi quod sic habeat et etiam percipit se habere talem cognitionem claram et evidentem, tunc dicit quod sit certus.*“

⁸⁹⁴Srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 235, ll. 10nn.

*cognitionem, tunc dicitur habere cognitionem claram.*⁸⁹⁵

Pojem evidence je tak vyjasňován pomocí udání situace, kdy je náš souhlas s určitou propozicí čistě kognitivního rázu, není dán jinými nežli kognitivními faktory (jako např. úctou k autoritám apod.).

Jako jednu ze základních tezí své epistemologie uvádí Mikuláš tezi tvrdící ekvivalenci pravdivosti a evidence:

*...si de aliquo intellectus possit dicere: hoc est verum, oppositum illius quod clare et evidenter cognoscitur non potest inesse, ita quod universaliter et conversive quicquid est clarum et evidens intellectui est verum.*⁸⁹⁶

Tuto tezi Mikuláš rovněž odůvodňuje již zmíněným způsobem: kdyby bylo možné mít evidentní a jasné přesvědčení, které by zároveň nebylo správné (tzn. platil by opak tvrzení, které je daným způsobem zastáváno), pak by nebyla možná vůbec žádná jistota, což je však popíráno „*in hypothesi*“. Dokonce by musel být takto pochybný rovněž základní princip, totiž princip nonkontradikce, protože každá jistota je umožněna teprve naší evidencí a jasností.⁸⁹⁷ Další diskuzi dané teze pak Mikuláš završuje následující rekapitulací:

*...illud quod est clarum et evidens intellectui, ita quod non potest resilire, et propter ipsam naturam visionis, illud est verum. Et apparet propter qui huius conclusionis quia sicut gustus non est natus maxime delectari in amaro, sic nec intellectus in falso, praecipue quia falsum est malum intellectus.*⁸⁹⁸

Pozoruhodná je především druhá část této pasáže, kterou Mikuláš označuje za odůvodnění *propter quid*. Zajímavá na ní je především její podobnost s Buridanovou koncepcí přirozené inklinace intelektu k pravdě: jakkoli zde

⁸⁹⁵Srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 235, ll. 30–32.

⁸⁹⁶Srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 235, ll. 39–42.

⁸⁹⁷Srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 235–236.

⁸⁹⁸Srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 236, ll. 46–49.

nenalézáme přímo tuto formulaci, jedná se zřetelně o podobný typ teleologického argumentu. Mikuláš však zjevně nepovažuje tento typ argumentu za plně průkazný, takže jedna z dalších tezí znovu upozorňuje, že sice nemáme nikdy plnou jistotu (takže odvození pravdivosti z evidence zřejmě není plně průkazné), odvození pravdivosti z evidence je nicméně samo pro intelekt akceptovatelné.⁸⁹⁹ Navzdory neprůkaznosti této ekvivalence Mikuláš nezavádí antirealistický pojem pravdy,⁹⁰⁰ jak by se mohlo zdát, nýbrž nadále zastává pojem korespondenční, který v epistemologii doplňuje specifickými tezemi.

Mikuláš nakonec aplikuje své pojetí evidence a ustanovuje rozsah evidentního poznání následujícím způsobem:

*Haec vero proprie sunt evidētia: objecta sensibilia, actus quos <experimur> in nobis, et hoc quantum ad incomplexa; quantum vero ad complexa principia nota ex terminis et conclusiones dependentes ex eis.*⁹⁰¹

Podaná koncepce tedy předpokládá, že poznáváme dva typy propozic: jednak propozice analytické, jednak propozice týkající se smyslově vnímatelných „objektů“ a týkající se vlastních vnitřních aktů (tedy podle všeho mentálních aktů, které subjektivně zakoušíme). Pojem smyslově vnímatelných objektů Mikuláš na daném místě nevyjasňuje, nicméně celému problému se dále věnuje a lze-li uvažovat terminologickou kontinuitu celého Mikulášova textu, je vlastně tato formulace specifickou formou omezení sféry našeho možného poznání. Ještě před zmíněním Mikulášovy kritiky možnosti indukce se tak zaměříme na Mikulášovu teorii

⁸⁹⁹Srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 237, ll. 10–12: „...non videmur habere plenam certitudinem de rebus ex quo oportet assumere illud pro medio quod licet sit evidens, tamen quietatur intellectus in illa consequentia qua dicitur: est evidens, ergo verum.“

⁹⁰⁰A, dodejme, ani antirealistický pojem modalit, ačkoli u něj nalézáme vymezení rozdílu mezi možným a nemožným ve vztahu k tomu, co se může a nemůže stát evidentním (srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 237, ll. 32–35).

⁹⁰¹Srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 235, ll. 6–9.

objektů.⁹⁰²

Jedním ze základních aspektů Mikulášova skepticismu v jeho formulaci z *Exigit ordo executionum* je jeho terminologické rozlišení mezi „*res*“ a „*obiectum*“, resp. „*esse subiectivum*“ a „*esse obiectivum*“.⁹⁰³

Mikuláš danou distinkci zavádí v rámci řešení otázky, zdali je možné, aby totéž bylo viděno jasně a nejasně, nicméně v následujících pasážích svého traktátu problém rozšiřuje i za rámec teorie *objektu* smyslového vnímání. Mikuláš tuto možnost odmítá na základě svého pojetí kognitivních aktů, když tvrdí, že (kognitivní) akt je určitým sestavením *objektu* v intelektu (*configuratio quaedam objecti in intellectu*).⁹⁰⁴ Různě jasné *objekty* proto v tomto pojetí zakládají různě jasné akty vidění a totéž nemůže být viděno jasně a nejasně. Toto pojetí Mikuláš dále zobecňuje a tvrdí, že podobně to platí o všech kognitivních schopnostech.⁹⁰⁵ Mnohem zajímavější je však to, že Mikuláš, patrně na základě svého pojetí *objektů*, vztahuje pojem jasnosti jak na akty, tak na jejich objekty. Tato spjatost aktů s jejich *objekty* vede k tomu, že jasná a nejasná bělost je považována jednoduše za odlišný *objekt*.

Toto pojetí má zásadní důsledky ve dvou směrech: jednak vzhledem k problému jednoty *objektu* postupně probíhajícího poznávacího procesu,

⁹⁰²Následující pasáže nejsou zamýšleny jako úplný výklad Mikulášovy epistemologie a celé skeptické pozice, ale pouze jako výklad některých aspektů jeho teorie, které jsou zajímavé pro konfrontaci s Buridanovou epistemologií. Proto i teorie *objektu*, která je zde popsána, není (přes zjevnou zajímavost) vykládána kvůli ní samé, ale pouze pro objasnění Mikulášovy teorie evidence.

⁹⁰³Striktně vzato je přesnější druhá distinkce, protože Mikuláš z Autrecourtu někdy používá termín „*res*“ (a podobně i, byť zcela výjimečně, termín „*ens*“) tam, kde by bylo podle všeho vhodnější použít termín „*obiectum*“. Každopádně pro následující pasáž bude platit, že budeme-li hovořit o „*objektu*“, budeme tím vždy myslet to, čemu Mikuláš říká „*obiectum*“. Aby byla tato konvence zřejmá, budeme daný termín psát kurzívou. Podobným způsobem budeme pracovat s pojmem *subjektivního*.

⁹⁰⁴Srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 238, ll. 29–30.

⁹⁰⁵Srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 239, ll. 3–4.

především vzhledem k možnosti chápání tohoto procesu jako zdokonalování se v poznání identické entity, jednak vzhledem k problému identifikovatelnosti *objektů* odlišných kognitivních schopností (což může vést k nutnosti přeformulovat teorii abstrakce, resp. vyvodit některé epistemologicky relevantní důsledky).

Co se týče prvního, tvrdí Mikuláš, že:

*...intellectus et visus vel aliqua quaecumque alia potentia sensitiva numquam sunt eiusdem obiecti, vel duae potentiae quaecumque quia semper actus unius potentitae vel est disparatus vel est magis clarus respectu ejusdem obiecti, et utroque modo sequitur distinctio ex parte rei.*⁹⁰⁶

Mikuláš zde potvrzuje svou koncepci odlišnosti *objektů* jednotlivých kognitivních schopností, když tvrdí, že různé schopnosti poskytují buďto disparátní⁹⁰⁷ nebo z hlediska stupně jasnosti odlišné poznatky. Z hlediska tohoto chápání *objektu* je každý pojem korelován s vlastní entitou, resp. „formalitou“⁹⁰⁸ (*res/realitas vel formalitas*). Z tohoto hlediska, abychom uvedli Mikulášův vlastní příklad, by od sebe byly odlišné předměty poznání v případě dvou lidí, kteří by disponovali poznáním odlišným z hlediska jasnosti, nebo kteří by viděli bělost s různým stupněm jasnosti.⁹⁰⁹ Různým kognitivním schopnostem je pak korelován různý modus existence, jako existence vizuální, imaginativní či intelektuální.⁹¹⁰ Tvrdí-li tedy Mikuláš, že jsou pro nás evidentní poznatky týkající se poznání „smyslově vnímatelných

⁹⁰⁶Srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 239, ll. 14–18. (Mimoходом, vzhledem k dalšímu použití slov „res“ a „objectum“ u Mikuláše je právě toto případ, kdy by na konci citace mělo být spíše „obiectum“.)

⁹⁰⁷V jedné z následujících pasáží Mikuláš vykládá pojem disparátnosti na příkladu rozdílu mezi *objektivními* korelátami pojmů dobroty a věčnosti.

⁹⁰⁸Tento termín sám Mikuláš nijak nevykládá, jedná se však o termín patřící do skotistické tradice, kde vyjadřuje to, co je reálně identické, avšak pojmově odlišitelné. Problematika je, jak u Dunse Scota a jeho pokračovatelů, tak u Mikuláše z Autrecourtu, ještě složitější, avšak další distinkce nejsou pro tuto chvíli relevantní. (V případě Mikuláše z Autrecourtu je nicméně zeslaben důraz na reálnou identitu, jak bude ukázáno.) Srv. King (2003), str. 23.

⁹⁰⁹Srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 240, ll. 14nn.

⁹¹⁰Srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 241, ll. 8nn.

objektů“, je třeba tuto tezi vztahovat k *objektům* ve smyslu korelátů kognitivních aktů.

Při předložení této koncepce vzniká otázka, jakým způsobem se vztahují kognitivní akty k vnější realitě, tedy k realitě, která je *subjektivní* ve středověkém (a tedy objektivní v moderním) smyslu slova, a dále zda je *subjektivní* realita evidentní. Mikuláš používá v této souvislosti následující formulaci, kterou sice později značně limituje co do evidence, která je však zajímavá z terminologického hlediska:

*...unu objectum sit perfectius et clarius alio, licet sint ejusdem rei.*⁹¹¹

Toto rozlišení pak dále rozvíjí následujícím způsobem, kde vykládá rozdíl mezi *subjektivní* a *objektivní* existencí:

*Notandum autem circa illud quod dictum est de esse objectivo quod per esse objectivum intelligo illud esse objecti quod habet quamdam copulationem et indivisionem cum actu, ita quod ubicumque ponitur actus, ponetur et illud objectivum esse... Item esse objectivum multiplicatur esse subjective remanente uno, quia si sunt duo quorum unus intelligit objectum clarius alio, non est idem quod uterque intelligit...*⁹¹²

Vztah mezi *subjektivní* a *objektivní* existencí Mikuláš dále vykládá tak, že tatáž *subjektivní* existence je pro nás přístupná na základě na základě *objektivní* existence, resp. různých *objektivních* existencí (*idem est in numero subjective, licet veniat ad eos secundum diversum esse obiectivum*).⁹¹³

Tato koncepce vyznívá pochopitelně neproblematicky, nicméně Mikuláš vzápětí dodává:

Et cum videtur probabilius quod res secundum esse subjective sit una; nam ad quamcumque rem quantumcumque unam aspicerent intellectus

⁹¹¹Srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 242, ll. 30–31.

⁹¹²Srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 243, ll. 11–18.

⁹¹³Srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 262, ll. 9–10.

*clarus et obscurus, aliud esset quod conciperet intellectus clarus quam quod obscurus...*⁹¹⁴

To, že různě jasným *objektům* odpovídá tatáž *subjektivní* existence, je explicitně prohlašováno pouze za věrohodnější tezi. Z toho ovšem vyplývá, že uvažujeme-li libovolný postupný poznávací proces, například pozorování určité bělosti, kterou fixujeme v rámci našeho vizuálního pole a k níž se přibližujeme, je *pouze pravděpodobné*, že dochází ke zpřesnění našeho poznání, ne jednoduše ke hromadění zcela nesouvisejících poznatků (a pochopitelně sám popis dané situace, který zde byl proveden, předpokládá takovouto souvislost danou *subjektivním* korelátem, protože pouze pak má smysl hovořit o fixaci něčeho a přibližování se). Je tedy pouze naší (jakkoli věrohodnou) domněnkou, že prostřednictvím *objektů* je nám zprostředkováno poznání *subjektů*. Podobně tedy pouze předpokládáme, že navyšováním jasnosti *objektů* dospíváme k dokonalejšímu poznání *subjektů* samotných, až k určité limitní evidenci, kterou lze identifikovat s poznáním *subjektu* samotného.⁹¹⁵ Přesto je však možno považovat za věrohodné, že např. bělost a černost jsou identické co do *subjektivní* existence. Odtud je pak možné odvodit dokonce radikální důsledek, že základem všech *objektivních* existencí je jedna jediná existence *subjektivní*.⁹¹⁶ V rámci daného přístupu je tento důsledek skutečně legitimní, protože samotná *subjektivní* existence, ani její vztah k existenci *objektivní*, není evidentní. Výklad Mikulášovy teorie evidence tak nakonec ústí v tuto formu

⁹¹⁴Srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 243, ll. 18–21.

⁹¹⁵Srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 243, ll. 36nn. [zvýraznil M.H.]: „...*et licet non cognoscamus illud esse subjectivum secundum quod est in se, sed solum secundum talia esse objectiva, tamen affirmamus de istis esse objectivis secundum quod supponunt vel accipiuntur pro illo esse subjectivo quod est unum in se... Et cum intellectus clarior intelligat rem in esse objectivo magis intimo rei, sequitur quod clarissimus intellectus intelligat rem propinquissime, et tunc videtur verum quod intelligeret rem secundum quod est in se.*“

⁹¹⁶Srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 262, ll. 18nn.

skepticismu, která mimochodem vykazuje značnou podobnost s kantovskou distinkcí mezi věcí o sobě a věcí, jak se jeví.⁹¹⁷ V důsledku tento výklad implikuje, že oblast naší jistoty zahrnuje krom konceptuálních pravd pouze oblast naší vnitřní a vnější zkušenosti.

V dochované části *Exigit ordo executionis* se Mikuláš nevěnuje přímo ani definici pojmu logického vyplývání, ani otázce evidence platnosti logického vyplývání. Danému tématu se věnuje pouze v rámci jedné zmínky, kdy tvrdí, že konsekvence je evidentní tehdy, když je redukována na sylogismus, který je považován za evidentní sám o sobě.⁹¹⁸ Dále to, co je odvozeno z evidentních premis pomocí evidentně platné formy odvození, lze rovněž považovat za evidentní. Vzhledem k tomu, že indukce jako taková na sylogismus redukovatelná není (s čímž by patrně Mikuláš souhlasil),⁹¹⁹ je indukce z tohoto hlediska neprůkazná.

Přímo k problému evidence indukce se Mikuláš vyjadřuje ve vztahu k rozlišení mezi úplnou a částečnou evidencí:

*...aliquando dicunt aliquod totum esse sibi evidens quod tamen non est evidens sibi nisi partialiter ut aliquis enuntians unam universalem quam accepit solum per inductionem in quibusdam singularibus dicit interdum sic proponens: hoc est evidens, et tamen nihil est sibi evidens nisi illae propositiones singulares in quibus induxit nec etiam adhuc est evidens illi quod illa singularia sint ejusdem rationis in ordine ad praedicatum.*⁹²⁰

⁹¹⁷Úmyslně je zde uvedeno „kantovská“, nikoli „Kantova“; mj. se nechává otevřena otázka, zdali má Mikuláš blíže k *one-world*, nebo *two-world view*. K této distinkci srv. Coffa (1998), str. 179nn.

⁹¹⁸Srv. Nicholas de Ultricurria: *Exigit ordo executionis*, str. 235, ll. 1nn.

⁹¹⁹Ve smyslu: není redukovatelná bez dodání dalších premis, tedy pomocí čistě tautologických transformací. Pochopitelně pokud bychom připustili, že redukce zde připouští doplnění premis, mohlo by to celé pojetí trivializovat, protože doplněním premis by bylo možno na sylogismus (obsahující případně některé nadbytečné premisy) redukovat jakékoli odvození. Problémem však je, že Mikuláš v dochované části traktátu nevyjasňuje ani tuto problematiku.

⁹²⁰Srv. Nicholas de Ultricurria: *Exigit ordo executionis*, str. 234, ll. 40–46.

Neprůkaznost indukce je tak dána nejen tím, že je indukce neprůkazná co se týče jejích formálních rysů, nýbrž je neprůkazná i z toho důvodu, že induktivní odvození předpokládá, že u všech konkrétních případů jsme schopni vysledovat určitou stabilní charakteristiku. Mikuláš však tuto možnost popírá, čímž popírá rovněž možnost dodat buridanovskou reduktivní klauzuli „*et sic de aliis*“, protože nejsme schopni tvrdit ani „*et sic*“. Nebo, jinak řečeno, Buridan zakládá legitimitu doplnění reduktivní klauzule pomocí toho, že nevidíme důvod, proč by ostatní případy měly vykazovat jiné vlastnosti, protože byly zváženy různé okolnosti, Mikuláš však (interpretujeme-li jeho poznámku správně) popírá již možnost, že adekvátně posoudíme určité konkrétní případy co do jejich podobnosti. Mikuláš dále v jedné z tezí uvádí příklad, používaný rovněž Buridanem, totiž příklad přesvědčení, že rebarbora může léčit cholera. Přesvědčení o obecné platnosti této propozice je však podle Mikuláše pouze domněnkou. Snaha prohlásit dané přesvědčení za odůvodněné se opírá o přesvědčení, že ve zkoumaných i nezkoumaných případech působí stejným způsobem určitá (přirozená, tedy nesvobodně působící) příčina, jejíž vliv se nemění. Tento předpoklad je však podle Mikuláše neopodstatněný: nemáme žádnou jistotu, že i kdybychom uznali určité společné působení u všech případů (nicméně Mikuláš netvrdí, že toto samo není problematické), bude tento vliv přetrvávat v budoucnu.⁹²¹

4.4.1.2 Korespondence

Ve své korespondenci zastává Mikuláš specifickou teorii evidence,⁹²² na základě níž zamítá legitimitu řady postupů. Klíčovým aspektem teorie evidence z Mikulášovy korespondence je teze, že veškeré evidence

⁹²¹Srv. Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, str. 237, ll. 39–47.

⁹²²V tuto chvíli můžeme ponechat stranou historickou otázku, zastává-li Mikuláš stejné pojetí jako v obou textech do všech detailů.

dosahujeme na základě redukce na princip nonkontradikce (*omnis certitudo a nobis habita resolvitur in istud principium*). Tato teze je aplikována následujícím způsobem: u všeho, co postrádá nejvyšší stupeň evidence, můžeme prohlásit, že je bezrozporně možné, aby se nám zdálo, že se něco má tak a tak, aniž by tomu tak a tak bylo (*possibile est sine aliqua contradictione que exinde sequatur quod apparebit tibi sic esse et tamen non sic erit*). A platí-li toto, pak nedisponujeme plnou jistotou ohledně daného přesvědčení.⁹²³ Spíše než jako deduktivní inference je tedy toto odvození chápáno jako aplikace principu nonkontradikce na konkrétní propozice. Díky tomuto pojetí lze rekonstruovat dva odlišné okruhy jistých propozic: analytické propozice a propozice vypovídající o naší zkušenosti, jejichž podstatným rysem je, že jsou obsahově identické s vyjevováním samotným, takže není možné, aby se lišilo vyjevování a „skutečný“ stav věcí.

Co se týče teorie logického vyplývání, neuvádí sice Mikuláš žádnou explicitní definici, nicméně na základě určité části textu lze předpokládat, že zastává standardní modální pojetí logického vyplývání.⁹²⁴ Co se problému evidence platnosti konsekvence týče, je teorie logického vyplývání opět aplikační oblastí výše uvedeného principu: některé sylogistické formy jsou bezprostředně redukovány na princip nonkontradikce a v těchto případech dochází k bezprostřední evidenci splnění modálního kritéria. Tyto případy jsou rovněž charakterizovány tak, že konsekvent je identický s částí či celkem antecedentu.⁹²⁵ Na základě této teze lze opět dospět ke specifické

⁹²³Srv. Nicholas de Ultricuria: *Epistolae* II.3, str. 58nn.

⁹²⁴Srv. Nicholas de Ultricuria: *Epistolae* II.9, str. 62, kde se v kontextu diskuze evidence (platnosti) konsekvence uvádí, že to, co má být evidentní, je, že „*sine contradictione antecedens et oppositum consequentis possunt simul stare in veritate*“.

⁹²⁵Srv. Nicholas de Ultricuria: *Epistolae* II.8–9, str. 62–63. Problémem této koncepce je, že Mikuláš uvažuje (alespoň relativně explicitně) pouze modální kritérium platnosti, které činí platnými rovněž paradoxy implikace, které lze učinit evidentními na základě redukce na princip nonkontradikce tak, jak je popsána v citované pasáži, nicméně nebude platit dále uváděný požadavek identity konsekventu s antecedentem. Pochopitelně zde vzniká otázka,

formě skepticismu, pro tuto chvíli budou relevantní především dva důsledky. Jeden se týká (ne)poznatelnosti substance na základě poznání akcidentů, druhý pak neplatnosti indukce (což Mikuláš sice explicitně neuvádí, jedná se však o bezprostřední důsledek aplikace uvedených tezí týkajících se evidence odvození).

4.4.2 Buridanova reakce na Mikuláše z Autrecourtu

Buridan reaguje na Mikulášův skepticismus ve dvou oblastech, jednak v psychologii, jednak v epistemologii. Krátce se zmíníme o první oblasti a poté se zaměříme na druhou.

Co se týče psychologického aspektu Buridanovy odpovědi, jedná se především o řešení otázky poznatelnosti substancí na základě poznání akcidentů. Mikuláš na tento problém aplikuje výše uvedenou teorii evidence odvození, rozšířenou o tvrzení, že z existence jedné entity není možno usuzovat na existenci jiné entity (což je prakticky důsledek již uvedeného požadavku identity konsekventu s antecedentem v evidentních konsekvencích). Celá diskuze je navíc podmíněna předpokladem, že veškeré naše (neanalytické) poznání je čerpáno ze smyslovosti, a smyslově vnímatelné jsou, jak se zdá, právě akcidenty. Zdá se, že Buridan by akceptoval logickou stránku Mikulášovy argumentace,⁹²⁶ nicméně rozdílně by přistoupil k samotné odpovědi. V Mikulášově pojetí je nepoznatelnost substancí z akcidentů dána jednoduše tím, že substance je definována jako to, co je odlišné od smyslově vnímatelných entit, tedy typického případů akcidentů, jakými jsou barvy, a proto není platné odvození výpovědi o substancí z výpovědi o akcidentu.⁹²⁷ Buridan by pochopitelně mohl jen

jsou-li paradoxní konsekvence redukovatelné bezprostředně, nebo ne, což je otázka rozhodnutelná pouze tehdy, disponujeme-li kritériem bezprostřednosti redukce, které Mikuláš neuvádí. Tak či onak, vzhledem k problému indukce je tato otázka irelevantní.

⁹²⁶Přinejmenším v jejích aspektech relevantních pro tento problém.

⁹²⁷Srv. Nicolas de Ultricuria: *Epistolae* II.22, str. 72, kde je substance chápána jako

sotva vyvracet tento argument na poli logiky a jeho odpověď se týká psychologické teze poznatelnosti substancí na základě pojmů, jimiž jsou poznávány akcidenty. Pouze ve stručnosti: Buridan tvrdí, že to, co je poznáváno, není bělost, nýbrž bílé, tedy substance mající určitou akcidentální vlastnost. Touto psychologickou teorií reprezentace se tak Buridanovi daří Mikulášův argument obejít. Vzhledem k tomu, že se jedná spíše o psychologický problém, nebudeme se dále zabývat detailním rozpracováním této teorie ani otázkou legitimacy dané odpovědi.⁹²⁸

Nyní se zaměříme na epistemologické aspekty Buridanovy odpovědi, které jsou založeny především na odlišném přístupu k teorii evidence. Ještě předtím však krátkou poznámku ke spíše implicitním aspektům tohoto sporu: při konfrontaci Mikulášova a Buridanova přístupu k problému indukce zjistíme, že přestože oba jsou ochotni operovat velmi podobnými předpoklady, docházejí ke zcela odlišným závěrům. Viděli jsme, že oba autoři operují předpokladem přirozené inklinace intelektu k pravdivému poznání (ať již byl tento předpoklad formulován jakkoli), tento předpoklad je však uplatňován v odlišných kontextech. Zatímco Buridan s jeho pomocí dokládá (induktivně zprostředkované) uchopení vědeckých principů, Mikuláš jej používá pouze k prokázání ekvivalence pravdivosti a evidence. Podobně jsou oběma autory vnímány stejným způsobem logické vlastnosti indukce, Buridan však (právě díky svému použití předpokladu přirozené inklinace k pravdě) přisuzuje indukci nesrovnatelně větší epistemologickou relevanci. Otázka, který z těchto postupů má být považován za oprávněnější, je ovšem nerozhodnutelná, což ukazuje již samotná konfrontace obou přístupů: princip, kterým je operováno u obou autorů, je natolik

něcoodlišného od objektů našich smyslů a zkušenosti.

⁹²⁸K detailům této teorie srv. např. Johannes Buridanus: *Quaestiones in De Anima (tertia lectura)* I., q. 6, str. 786–791, k rozboru Buridanovy pozice na podkladu širšího korpusu textů srv. Klima (2004b).

neprůhledný, že rozhodnout o oprávněnosti či neoprávněnosti jeho aplikací je prakticky vyloučeno.

Jiným specifickým způsobem lze totéž doložit argumenty na základě Boží všemohoucnosti: Bůh může dle předpokladu (zázračně) udržovat naše smyslové poznání stejné, aniž by existovala odpovídající vnější entita. Buridan tuto námitku připouští, nicméně zdůrazňuje, že přestože nemáme v takovýchto případech absolutní evidenci, přesto disponujeme přirozenou evidencí, kterou lze považovat za postačující pro účely určitých odvětví vědeckého poznání.⁹²⁹ Díky tomuto rozlišení tedy Buridan připouští platnost Mikulášových skeptických argumentů, aniž by akceptoval jejich destruktivitu.

Další tezí, proti níž se Buridan vyhrazuje, je teze, že každý poznatek je evidentní na základě evidence principu nonkontradikce. Buridan konkrétně uvádí kritiku teze, že z existence jednoho nelze odvodit existenci něčeho jiného, nakolik je tato teze odůvodněna nutností redukce na princip nonkontradikce. Buridan zde odpovídá velmi stručně, že toto pojetí evidence je velmi zužující a popírá (bez dalšího komentáře), že by pouze princip nonkontradikce byl bezprostředně evidentní.⁹³⁰ Tato námitka je sice oprávněna (přinejmenším v rámci Buridanovy teorie evidence), nemíří však proti Mikulášovi, u nějž je nutnost redukce na princip nonkontradikce chápána odlišným způsobem, jak bylo ukázáno.

⁹²⁹K námitkám tohoto typu srv. Nicholas de Ultricuria: *Epistolae* II.25, str. 74. K Buridanově formulaci a odpovědi srv. Johannes Buridanus *Quaestiones in Analytica Posteriora* I., q. 2, arg. 7 a ad 7. Mimochodem, stejnou odpověď jako Buridan podává rovněž Albert ze Saxony: srv. Albertus de Saxonia: *Quaestiones Alberti de Saxonia super libros Posteriorum Analyticorum Aristotelis*, q. 7, str. 375–381.

⁹³⁰Srv. Johannes Buridanus: *De demonstrationibus* 8.5.2, str. 122, ll. 12nn. (Pochopitelně onen „další komentář“ obsahují další části jeho epistemologických spisů.)

4.5 Závěr

Buridanova analýza justifikace našich poznatků rozlišuje různé typy justifikace i různé stupně justifikovanosti. Právě tato typologie představuje rovněž jeho způsob vyrovnání se s dobovými verzemi skepticismu. Jak bylo v minulosti opakovaně zdůrazňováno, spíše nežli vyvrácení skepticismu poskytuje Buridan přesné vymezení hranic dopadu skeptických argumentů. Patrně hlavní problém jeho epistemologie je relativní neprůhlednost pojmu evidence, který má však přesto sehrávat v jeho epistemologii zásadní roli. Podobně problematická je funkce předpokladu přirozené inklinace intelektu k pravdě. Z těchto důvodů je přijatelnost centrálních částí Buridanovy teorie justifikace přinejmenším diskutabilní.

Závěr

Tato práce usilovala o prezentaci Buridanovy logiky, zhodnocení její systematické efektivity a ukázání jejích nominalistických rysů tam, kde

takový cíl připadá v úvahu. Na závěr se tedy nezbývá, než znovu shrnout výsledky této práce, které byly uváděny v dílčích závěrech jednotlivých kapitol.

První kapitola usilovala o představení Buridanovy sémantiky termínů ve dvojím kontextu: jednak v kontextu základních sémantických paradigmat středověku, jednak v kontextu teorie supozice čtrnáctého století, reprezentované Walterem Burleym a Vilémem Ockhamem. Sémantika termínů zde byla prezentována jako klíčová součást logické analýzy přirozeného jazyka ve smyslu detekce způsobu, jakým jsou z nesložených výrazů konstruovány výrazy složené (tzn. detekce logické formy složených výrazů, především propozic). Specifickým projevem nominalismu ve smyslu snahy minimalizovat ontologické závazky určité jazykové praxe je zde snaha interpretovat reprezentační funkci výrazů co možná „nejslabším“ způsobem. Konkrétně v sémantice termínů je zeslabení pojetí reprezentace realizováno jednak striktním rozlišením mezi tzv. kategorematickými a synkategorematickými (tedy mimologickými a logickými) výrazy a připsáním reprezentační funkce pouze prvému typu výrazů, jednak formulováním takové sémantiky termínů, která by veškeré sémantické funkce všech výrazů opírala pouze o univerzum singulárních entit. Druhý z těchto úkolů se specificky projevuje na způsobu, jímž ta která verze terministické sémantiky pracuje s pojmem prosté supozice. Konkrétní metodou, kterou středověcí autoři postupují, je analýza paradigmatických případů propozic, u nichž je předpokládána intuitivní zřejmost jejich pravdivostních hodnot, přičemž daná sémantická teorie musí podat takovou sémantickou analýzu těchto propozic, která by pokud možno zachovala tuto intuitivně evidentní pravdivostní hodnotu, nebo přinejmenším podala přesvědčivé důvody, proč jsou v daném případě naše intuice zavádějící. Buridanova nominalistická strategie (v tomto ohledu principiálně identická

se strategií Ockhamovou) je založena na analýze nejproblematičtějších případů jako případů propozic hovořících nikoli o univerzáliích, nýbrž o sémantických vlastnostech jazykových výrazů, případně jako případů propozic, jejichž gramatická forma není identická s jejich formou logickou. Díky tomu, že synkategorematické složky neplní reprezentační funkci, je případně parafrázování tohoto typu propozic jednou z možností minimalizace ontologických závazků dané jazykové praxe.

Ze systematického hlediska je však minimalizace ontologických závazků určité jazykové praxe spíše externím úkolem. Z logického hlediska je klíčová především otázka, nakolik je sémantika termínů úspěšná co se problému detekce logické formy týče. Konkrétně má z logického hlediska mnohem zásadnější roli otázka, nakolik je daná sémantika schopna rozlišit mezi extenzionálními, intenzionálními a hyperintenzionálními kontexty. Hodnocení logiky jako takové z tohoto hlediska implikuje možnost legitimního pluralismu, pakliže budou formulovány různé, nicméně srovnatelně úspěšné konceptualizace sémantických funkcí výrazů v různých kontextech. Existuje tak přinejmenším nadále otevřená možnost, že (např.) buridanovská sémantika je z čistě logického hlediska stejně legitimní, jako sémantika moderní.⁹³¹ Problém detekce logické formy je tak problémem technickým, tedy problémem poskytnutí modelu sémantické funkce jazykových výrazů v různých kontextech.

Druhá kapitola se zaměřila na základní problémy propoziční sémantiky, konkrétně na problém teorie propozičního významu (spolu

⁹³¹Pochopitelně tato otázka není zdaleka rozhodnuta výzkumem, který byl proveden v této práci, protože z hyperintenzionálních kontextů byly u Buridana zkoumány jen kontexty epistemické, a to ještě neúplně. Např. vzhledem k tomu, že Buridan připouští ampliacci pouze na možné entity (a bylo řečeno, jakou roli hraje v daných kontextech ampliacci), je diskutabilní, zdali by Buridanova analýza byla schopna uspokojivě vyložit pravdivostní hodnotu propozice „*Mirek hledá důkaz propozice A*“, kde předpokládáme, že daná věta je logicky nemožná (a tedy její důkaz nemůže existovat), tedy obecně vzato uspokojivě analyzovat hledání jako propoziční postoj.

s přidruženým problémem sémantiky akuzativně-infinitivních konstrukcí a sémantiku pravdivosti. První z uvedených problémů je opět úzce provázán s otázkou nominalistické redukce ontologických závazků, tentokrát ovšem nikoli k univerzáliím, nýbrž k objektům typu stavy věcí, zatímco druhá otázka je specificky logická, ovšem s přesahem do problémů teorie racionality. Řešení problému ontologických závazků k objektům typu stavy věcí je motivováno analýzou pravdivostních podmínek propozic, u nichž je problematické hovořit o jejich korespondenci s realitou navzdory jejich intuitivní pravdivosti (jako v případě negativních existenčních tvrzení). Buridan zdánlivé závazky tohoto typu eliminuje pomocí induktivní definice pravdivosti založené na pojmu supozice termínů. Sémantika pravdivosti je pak založena na souboru tezí zohledňujících jednak logickou formu propozic, jednak otázku, jsou-li propozice autoreferenční prostřednictvím sémantické terminologie. Specifickou část sémantiky pravdivosti pak představuje řešení sémantických paradoxů. Středověká sémantika zná čtyři hlavní strategie řešení sémantických paradoxů, které jsou založeny na specifické revizi předpokladů vedoucích ke vzniku paradoxů. Buridan sám usiluje o řešení paradoxů na základě teze, že propozice mají implicitní významové složky, resp. konkrétněji, že každá propozice tvrdí vlastní pravdivost, či (podle pozdější formulace) že každá propozice implikuje tvrzení o vlastní pravdivosti. Díky tomuto postupu je pak možno redukovat problematické paradoxní propozice na případy prostých kontradikcí, u nichž nepředstavuje určení pravdivostní hodnoty žádný zvláštní problém. Tento postup v minulosti vyvolal řadu námitek (a fakticky, vzhledem k tomu, že některé příspěvky jsou nedávného data, jedná se o nadále otevřenou diskuzi), přičemž ne všechny je možno považovat za vyřešené. Přinejmenším jedním z problémů je problém neúplnosti v důsledku neschopnosti daného přístupu vyrovnat se s fenoménem neurčitosti (tzn.

např. řešit paradox Pravdomluvky, „*Tato věta je pravdivá*“). Bez ohledu na to je však studium středověkých řešení sémantických paradoxů možno považovat za systematicky vzato velmi přínosné. Ze systematického hlediska se totiž jedná o studium sémanticky uzavřených jazyků. Studium různých řešení rovněž přesahuje svým významem do problematiky teorie racionality. Paradoxnost je totiž založena na neslučitelnosti předpokladů, které se samy o sobě zdají být legitimní. Otázka, který z předpokladů má být revidován, může mít rovněž zásadní dopady na chápání racionality, typicky v případech, kdy je revidován princip bivalence (a pak konzistence není nutnou podmínkou racionality), nebo omezována expresivita jazyka (a pak si žádný dílčí diskurz nemůže činit nároky na úplnost).

Třetí kapitola se zaměřovala na pojetí logického vyplývání specificky ve čtrnáctém století a u Buridana a na systematickou reflexi analýzy pojmu logického vyplývání. Logika čtrnáctého století se orientuje přímo na analýzu pojmu logického vyplývání, která se postupně stává centrální součástí teorie logického vyplývání, přičemž tato analýza justifikuje soubory pravidel platných odvození. Specifickým problémem Buridanovy sémantiky je, že jeho definice pojmu logického vyplývání je založena na modálních pojmech, které jsou zřetelně ontologické povahy, což do logiky zavádí mimologické předpoklady. Oproti tomu snaha tyto předpoklady eliminovat, a tedy založit logiku na čistě sémantickém pojetí logického vyplývání, vede k pojetí „možných světů“ jako instrumentálních konceptů, sloužících pouze k modelování relace logického vyplývání mezi určitými výrazy. Problém ontologických závazků je pak řešitelný právě poukazem na instrumentální povahu daných pojmů: otázka, jaký je ontologický status entit, které jsou možné logicky, avšak nemožné ontologicky, je pseudootázkou. Na druhou stranu tento krok vede ke specifickým otázkám, které při ontologickém pojetí modalit nevznikají,

typicky k problému definice pojmu elementárních termínů a kritériu této elementárnosti. Tato práce usilovala přinejmenším o naznačení možné strategie v řešení podobných námitek.

Konečně čtvrtá kapitola byla věnována základům Buridanovy teorie justifikace. Klíčovými pojmy Buridanovy koncepce jsou pojmy evidence a jistoty, kdy evidence je vlastnost propozice, vyvolávající souhlas z čistě kognitivních důvodů. Buridanova koncepce je založena na fundacionalistickém schématu, kde justifikace určitého tvrzení se v konečném důsledku opírá o akceptování neinferenčně justifikovaných principů. Toto akceptování Buridan rozlišuje v případě obecných principů (které jsou klíčové z hlediska analýzy vědeckého poznání) na dva typy, totiž na akceptování evidentně analytických principů, které se opírá čistě o lingvistickou kompetenci, a na akceptování syntetických principů, založené na „přirozené inklinaci intelektu k pravdě“. Tato teleologicky odůvodněná vlastnost intelektu představuje v Buridanově verzi fundacionalismu relativně neprůhledný faktor, resp. představuje faktor, který je kontroverzní, nakořlí jsou kontroverzní teleologické argumenty vůbec.

Ze systematického hlediska má tato práce ještě další, obecnější výstup nežli pouze analýzu konkrétního systému Buridanovy logiky. Tyto obecnější závěry jsou dvojího typu: závěry logické a závěry relevantní pro (analytickou) ontologii. Společným jmenovatelem těchto závěrů je rozlišení mezi teoretickými a technickými problémy, tedy, přibližně řečeno, otázkami „Co?“ a otázkami „Jak?“. Teoretická otázka má primárně kognitivní účel, zaměřuje se na intersubjektivně kritizovatelné tvrzení souboru propozic v souladu s předem danými metodologickými pravidly. Technická otázka má primárně praktický účel, zaměřuje se na instruování postupu, který vede k předem daným cílům, o jejichž dosažení usilujeme. U teoretických otázek

Lze předpokládat jediné správné řešení, u technických otázek pro takovýto předpoklad neexistuje žádný důvod. Pochopitelně rovněž řešení technických problémů může podléhat určitým kritériím, která případně upřednostní některé (resp. některá) z podaných řešení. Krom jednoznačného kritéria, jímž je dosažení určitého cíle, připadá v úvahu především kritérium jednoduchosti daného řešení. Jednoduchost je však relativně obtížně posouditelná, pracujeme-li (jako zde) s konfrontací různých konceptuálních soustav. Mimoto je pochopitelně možno formulovat další kritéria, ta však mají spíše externí povahu.

Logika je zde chápána jednoduše jako nástroj ke studiu relací vyplývání mezi jazykovými výrazy. Plurál „relací“ je použit úmyslně, logika obecně zkoumá různá pojetí relace logického vyplývání, aniž by z logického hlediska bylo možno některé z nich preferovat. Klíčovým úkolem je zajistit přechod mezi dvěma soubory propozic, bez ohledu na to, jaký terminologický aparát je k tomuto účelu používán. Tento aparát sám, typicky tedy aparát „možných světů“, má čistě instrumentální charakter, nejedná se o aparát, pomocí něhož jsou činěny teoretické výpovědi. Dále, v tomtéž smyslu slova je jako technický úkol chápána logická analýza přirozeného jazyka, a tedy v tomtéž smyslu slova jsou instrumentálně chápány sémantické termíny, jejichž cílem je modelovat specifické funkce smysluplných jazykových výrazů. Logické problémy mají tedy čistě technickou povahu, což odůvodňuje legitimitu logického pluralismu.

Co se týče ontologických otázek, zabývala se tato práce především ontologickými závazky ke třem typům objektů: k univerzáliím, stavům věcí a možným světům, a to specificky logicky možným světům. Všechny tyto problémy, standardně spadající do ontologie, je možno propojit právě s řešením různých technických problémů, nebo dokonce přímo reformulovat je jako problémy technické. Problém ontologického závazku k univerzáliím

i stavům věcí je vázán na tu kterou konkrétní sémantiku termínů, tedy na způsob, jaký je prováděna logická analýza přirozeného jazyka. Pouze v kontextu konkrétní sémantiky má eventuálně smysl pokládat otázku reprezentační funkce výrazů. Tato analýza samotná je však technickým problémem a ontologické otázky v ní, jakožto otázky externí, nehrají žádnou úlohu. Konkrétně otázka, existují-li stavy věcí, by mohlo být nejprve reformulována v otázku propozičního významu. V konečném důsledku se však problém propozičního významu redukuje na problém závislosti sémantických vlastností složených výrazů na sémantických vlastnostech jejich složek. Protože jsou však sémantické termíny termíny funkcionálními, jedná se opět o technický problém, řešitelný různými způsoby. Problém možných světů, který je původně otázkou, jaké možné světy existují, případně zdali existují tzv. logicky nemožné světy (tj. světy, v nichž jsou pravdivé kontradikce), je redukován na otázku, jaké intuice chceme v rámci zkoumání logického vyplývání zohledňovat. „Možné světy“ jsou tak pouhými nástroji takového zkoumání, otázka jejich ontologické interpretace je opět z technického hlediska irelevantní. Každý ontologický problém, který je takovýmto způsobem reformulovatelný,⁹³² se stává evidentně problémem čistě technickým, což v konečném důsledku vede k možnosti ontologického pluralismu. Akceptujeme-li totiž logický pluralismus, pak reformulace určitých problémů pomocí sémantické terminologie implikuje rovněž pluralismus v dané konkrétní otázce. Tento pluralismus je však specifický v jednom konkrétním ohledu, který problematizuje možnost, vnímat daný přístup jako přístup ontologický.

⁹³²Pochopitelně toto neplatí pouze pro problémy ontologické. Ze standardních filozofických problémů lze zmínit epistemologicky relevantní problém neinferenční justifikace. Pojem analytičnosti, o němž se opírá odůvodnění neinferenční justifikovatelnosti určitých propozic, je vysoce technickým konstruktem. Otázka, je-li např. tradiční příklad „*Všichni staří mládenci jsou muži*“ příkladem analytického výroku, závisí co do svého řešení na konkrétní sémantice termínů a mimo tento kontext ji není možno diskutovat.

Chápeme-li sémantickou terminologii instrumentálně, pak bychom měli instrumentálně chápat i s ní korelativní ontologické problémy. Tento přístup byl již demonstrován na pojmu možných světů: možné světy jsou sémantických konstruktem, pomocí něhož analyzujeme vlastnosti jazykových výrazů, a otázka ontologického statusu tohoto typu entit je pseudootázkou. Je-li však tento přístup legitimní v jednom případě, není důvod, proč by neměl být legitimní i v případech ostatních. Jinak řečeno, instrumentální chápání sémantiky vede k instrumentálnímu chápání ontologie. Otázka, nakolik je možno dané instrumentální ontologické (nebo kvaziontologické) pojmy aplikovat na analýzu světa, je z logického hlediska irelevantní, a jedná se tedy opět o pseudoprobém.

Tuto práci zakončíme prospektivně, navržením dalšího směru bádání. Vzhledem k plodnosti výzkumu středověkých řešení sémantických paradoxů by se další studium mělo zaměřit především na tuto oblast a na další konfrontaci středověkých řešení sémantických paradoxů s jejich moderními analogiemi tam, kde takové analogie existují, a na vypracování takových analogátů tam, kde neexistují.

Použitá literatura

Primární literatura

Albert of Saxony: *Insolubles*, in: N. Kretzmann – E. Stump (eds.): *The Cambridge Translations of Medieval Philosophical Texts*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988, str. 338–368.

Albertus de Saxonia: *Quaestiones circa logicam Alberti de Saxonia*, in: *Albert of Saxony: 25 Disputed Questions on Logic*, M. J Fitzgerald (ed.), Leiden, Boston, Köln: Brill, 2005, str. 57–330.

Albertus de Saxonia: *Quaestiones Alberti de Saxonia super libros Posteriorum Analyticorum Aristotelis*, q. 7, in: *Albert of Saxony: 25 Disputed Questions on Logic*, M. J Fitzgerald (ed.), Leiden, Boston, Köln: Brill, 2005, str. 375–381.

Albertus de Saxonia: *Perutilis logica*, in: *Alberto de Sajonia: Perutilis logica o lógica muy útil (o utilísima)*, Ángel Muñoz Garcia, México: Universidad Nacional autónoma de México, 1988.

Alexander Neckham: *De naturis rerum libri duo; with the poem of the same author, De laudibus divinae sapientiae*, Thomas Wright (ed.), *Rerum britannicarum medii aevi scriptores, or chronicles and memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages* 34, London: Longman, Green 1863.

Anonymus Aurelianensis: *Anonymi Aurelianensis I Commentarium in*

Sophisticos Elencos, Sten Ebbesen (ed.), Copenhagen: Université de Copenhagen, 1979.

Anonymus: *Fallacie Parvipontane*, in: Lambert Maria de Rijk: *Logica Modernorum. A contribution to the history of early terminist logic. Vol. 1: On the twelfth century theory of fallacy*. Assen: Van Gorcum 1962, str. 545–609.

Anonymus: *Summa Sophisticorum Elencorum*, in: Lambert Maria de Rijk: *Logica Modernorum. A contribution to the history of early terminist logic. Vol. 1: On the twelfth century theory of fallacy*. Assen: Van Gorcum 1962, str. 257–458.

Anonymus: *Insolubilia monacensia*, in: Lambert Maria de Rijk: „Some Notes on the Mediaeval Tract *De insolubilibus*, with the Edition of a Tract Dating from the End of the Twelfth Century“, in: *Vivarium* 4 (1966), str. 104–115.

Anonymus: *Nota Arsenalis* (MS Paris Bibl. Arsenal 910, ff. 141va–142vb), in: Yukio Iwakuma: „Nominalia“, in: *Didascalía. A Journal for Philosophy and Philology from Late Antiquity to the Renaissance. (WWW-version)* 1 (1995), str. 47–88, str. 71–76.

Anonymus: *Tractatus emmeranus de falsi positione* (MS München, C.L.M. 14.458, ff. 42vb–43ra), in: Lambert Maria de Rijk: „Some Thirteenth century Tracts on the Game of Obligation. Part I. Two Separate Tracts on *falsi positio* and *impossibilis positio*“, in: *Vivarium* 12 (1974), č. 2, str. 103–117.

Anonymus: *Tractatus emmeranus de impossibili positione* (MS München, C.L.M. 14.458, ff. 40va–40vb), in: Lambert Maria de Rijk: „Some Thirteenth century Tracts on the Game of Obligation. Part I. Two Separate Tracts on *falsi positio* and *impossibilis positio*“, in: *Vivarium* 12 (1974), č. 2, str. 117–123.

Anonymus: *Tractatus Monacensis de Praedicatione* (MS München C.L.M. 14.458, ff. 56vb–57^v), in: Yukio Iwakuma: „Nominalia“, in: *Didascalica. A Journal for Philosophy and Philology from Late Antiquity to the Renaissance. (WWW-version)* 1 (1995), str. 47–88, str. 80–88.

Anonymus: *Tractatus sorbonnensis alter de insolubilibus* (MS Paris B. N. Lat. 16.617, ff. 50^v–54^v), in: H. A. G. Braakhuis: „The Second Tract on Insolubilia Found in Paris B. N. Lat. 16.617. An Edition of the Text with an Analysis of its Contents“, in: *Vivarium* 5 (1967), str. 131–145.

Anonymus: *Obligationes parisienses* (MS Oxford, Canon. misc. 281, 84^v–87^v) in: Lambert Maria de Rijk: „Some Thirteen century Tracts on the Game of Obligation. Part II. The Obligationes parisienses found in Oxford, Canon. misc. 281“, in: *Vivarium* 13 (1975), č. 1, str. 26–54.

Anonymus: *Toledo-Kommentar zu De consequentiis* [Cod. Toledo, Archivo de la Catedral, Cabildo 94–27, ff. 75^r–90^v], in: Richard Billingham: *Richard Billingham “De Consequentiis” mit Toledo-Kommentar*, S. Weber (ed.), Amsterdam: B. R. Grüner, 2003, str. 79–125.

Anonymus: *Liber consequentiarum*, in: Franz Schupp. *Logical problems of the medieval theory of consequences, with the edition of the Liber*

consequentiarum, Naples: Bibliopolis, 1988., str. 104–171.

Apuleius: *Lucii Apulei Madaurensis Peri Herméneias*, in: David Londey - Carmen Johanson: *The logic of Apuleius*, Leiden: Brill, 1987.

Aristotelés: *O sofistických důkazech*, 1. vyd., Praha: Academia 1978.

Aurelius Augustinus: *O učiteli*, in: Karel Svoboda: *Estetika svatého Augustina a její zdroje*, Praha, Karolinum 2000, str. 239–278.

Johannes Aurifaber: *Determinatio de modis significandi*, in: Jan Pinborg: *Die Entwicklung der Sprachtheorie im Mittelalter*, Münster Westfalen, Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Kopenhagen, Verlag Arne Frost-Hansen 1967, str. 214–232.

Adam z Wodehamu: *In primum librum Sententiarum*, dist. 1, q. 1; in: Gedeon Gál: „Adam of Wodeham's Question on the ‘Complex significabile’ as the Immediate Object of Scientific Knowledge“, in: *Franciscan Studies* 37 (1977), str. 72–102.

Anicius Manlius Severinus Boëthius: *An. Manl. Boetii in Aristotelis de Interpretatione Libri duo. Editio prima, seu minora commentaria*, in: *Opera omnia. Tomus 2*, Jacques-Paul Migne (ed.), Patrologiae cursus completus Series latina, vol. 64, Paris: Garnier Fratres 1891, col. 293–392.

Anicius Manlius Severinus Boëthius: *An. Manl. Boetii in Aristotelis de Interpretatione Libri sex. Editio secunda, seu majora commentaria*, in: *Opera omnia. Tomus 2*, Jacques-Paul Migne (ed.), Patrologiae cursus

completus Series latina, vol. 64, Paris: Garnier Fratres 1891, PL 64, col. 393–640.

Guilelmus de Osma/Wilhelm von Osma: *De consequentiis*, Franz Shupp (ed.), Hamburg: Felix Meixner Verlag 1991.

Hugolin z Orvieta: *Commentarius in quattuor libros Sententiarum*, in: Dominik Perler: *Satztheorien. Texte zur Sprachphilosophie und Wissenschaftstheorie im 14. Jahrhundert*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1990, str. 376–417.

Johannes Buridanus: *Quaestiones in librum Analyticorum Posteriorum*, nepublikovaná pracovní edice.

[http://individual.utoronto.ca/pking/resources/buridan/QQ_in_Post_An.txt]

(staženo 1. 6. 2006)

Johannes Buridanus: *Quaestiones in librum Analyticorum Priorum*, nepublikovaná pracovní edice.

[http://individual.utoronto.ca/pking/resources/buridan/QQ_in_Prior_An.txt]

(staženo 1. 6. 2006)

Johannes Buridanus: *De locis*, nepublikovaná pracovní edice

[[http://individual.utoronto.ca/pking/resources/buridan/Summulae de dialectica.txt](http://individual.utoronto.ca/pking/resources/buridan/Summulae_de_dialectica.txt)]

(staženo 1. 6. 2006)

Johannes Buridanus: *Iohannis Bvridani Tractatvs de consequentiis*, Hubert Hubien (ed.), Louvain: Publications universitaires, 1976

Johannes Buridanus: *Quaestiones in Praedicamenta*, J. Schneider (ed.), Bayerische Akademie der Wissenschaften, München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1983.

Johannes Buridanus: *Questiones longe super librum Perihermeneias*, Ria van der Lecq (ed.), Nijmegen: Ingenium Press, 1983.

Johannes Buridanus: *Quaestiones in Porphyrii Isagogen*, in: R. Tatarzynski: „Jan Buridan, Komentarz do Isagogi Porfiriusza“, in: *Przegląd Tomistyczny* 2 (1986), str. 111-195.

Johannes Buridanus: *Tractatus de differentia universalis ad individuum*, Sławomir Szyller (ed.), in: *Przegląd Tomistyczny* 3 (1987), str. 135–178.

Johannes Buridanus: *Quaestiones in De Anima (tertia lectura)*, in: Jack A. Zupko: *John Buridan's Philosophy of Mind. An Edition and Translation of Book III of his 'Questions on Aristotle's De anima' (Third Redaction), with Commentary and Critical and Interpretative Essays*, Philos. Diss., Cornell University 1989, Ann Arbor (Mich.), University Microfilms International, 1990.

Johannes Buridanus: *Quaestiones in De anima (secunda lectura)*, in: „Appendice IV. Extraits de la Secunda lectura (Vendôme 169)“, in: *Le Traité de l'âme de Jean Buridan*, Benoit Patat (ed.), Louvain-la-Neuve: Éditions de l'Institut supérieur de philosophie, 1991, str. 731-778.

Johannes Buridanus: *Questiones Elencorum*, R. van der Lecq – H.A.G.

Braakhuis (eds.), Nijmegen: Ingenium Publishers, 1994.

Johannes Buridanus: *Summulae in praedicamenta*, E. P. Bos (ed.), Nijmegen: Ingenium Publishers, 1994.

Johannes Buridanus: *Summulae de praedicabilibus*, Lambert Maria de Rijk (ed.), Nijmegen: Ingenium Publishers, 1995.

Johannes Buridanus: *Summulae de suppositionibus*, Ria van der Lecq (ed.), Nijmegen, Ingenium Publishers 1998.

Johannes Buridanus: *Summulae de demonstrationibus*, Lambert Maria de Rijk (ed.), Groningen, Haren: Ingenium Publishers, 2001.

Johannes Buridanus: *Summulae de practica sophismatum*, Fabienne Pironet (ed.), Turnhout: Brepols, 2004.

Johannes Buridanus: *Summulae de propositionibus*, Ria van der Lecq (ed.), Turnhout: Brepols 2005.

Johannes Buridanus: *Qaestiones topicorum*, Niels Jørgen Green-Pedersen (ed.), Turnhout: Brepols, 2008.

Johannes Buridanus: *De fallaciis*, J. Rustenburg (ed.), pracovní edice [<http://www.tatzetwerk.nl/buridan>] (staženo 5.11. 2008)

Johannes de Celaya: *Insolubilia magistri Joannis de Celaya*, in: Marie-Louise Roure: „Le traité “Des Propositions Insolubles” de Jean de Celaya“,

in: *Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Age* 29 (1962), str. 259–288.

Pseudo-Iohannes Duns Scotus: *In librum primum Priorum Analyticorum Aristotelis quaestiones*, in: *Iohannes Duns Scotus: Opera omnia vol. I.*, ed. L. Wadding (ed.), Lyons, 1640, vol. I, str. 273-341.

Pseudo-Iohannes Duns Scotus: „Questions on Aristotle’s Prior Analytics: Question X.“, in: Mikko Yrjönsuuri (ed.): *Medieval Formal Logic: Obligations, Insolubles and Consequences*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2001, str. 225-234.

Ioannes Saresberiensis: *Metalogicus*, in: *Opera omnia*, Jacques-Paul Migne (ed.), Patrologiae cursus completus Series latina, vol. 199. Paris: Garnier Fratres 1900, col. 823–946.

John of Wesel: *Quaestiones super insolubilibus*, in: Paul Vincent Spade: „Three questions by John of Wesel on obligationes and insolubilia“ 1996. [<http://www.pvspade.com/Logic/docs/wesel.pdf>] (staženo 1. 12. 2007)]

Nicholas de Ultricuria: *Exigit ordo executionis*, Reginald O'Donnel (ed.), in: *Medieval Studies* 1 (1939), str. 179–267.

Nicholas de Ultricuria: *Epistolae*, in: *Nicholas of Autrecourt: His Correspondence with Master Giles and Bernard of Arezzo: A Critical Edition and English Translation by L. M. de Rijk*, Leiden: E. J. Brill, 1994.

Paulus Venetus/Paul of Venice: *Logica Magna, Secunda pars: Capitula de conditionalibus et de rationalibus*, G. E. Hughes (ed.), Oxford: Oxford University

Press, 1990.

Petrus Abaelardus: *Dialectica. First Complete Edition of the Parisian Manuscript*. Lambert Maria de Rijk (ed.), Assen: Van Gorcum, 1956.

Petrus Abaelardus: *Peter Abaelards Philosophische Schriften I. Die Logica ‚Ingredientibus‘ 3. Die Glossen zu ΠΕΡΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ*. Bernhard Geyer (ed.), Münster i. W.: Verlag der Aschendorffschen Verlagsbuchhandlung, 1927.

Petrus Hispanus: *Tractatus called afterwards Summule logicales*, L. M. de Rijk (ed.), Assen: Van Gorcum 1972.

Pierre d'Ailly: *Conceptus*, in: Ludger Kaczmarek: *Modi significandi und ihre Destruktionen. Zwei Texte zur scholastischen Sprachtheorie im 14. Jahrhundert*, Münsteraner Arbeitskreis für Semiotik, 1980, str. 79–100.

Ralph Strode: *Rodulphi Strodi doctoris eximii Consequentie*, in: Wallace Knight Seaton *An Edition and Translation of the “Tractatus de Consequentibus” by Ralph Strode, Fourteenth Century Logician and Friend of Geoffrey Chaucer*, Ph.D. Dissertation, University of California, Berkeley, 1973, str. 1–136.

Ralph Strode: *De insolubilibus*, (úryvek) in: Paul Vincent Spade: „Robert Fland's *Insolubilia*: An Edition, with Comments on the Dating of Fland's Works“, in: *Mediaeval Studies* 40 (1978), str. 76–80.

Richard Billingham: *Richard Billingham “De Consequentibus” mit Toledo-*

Kommentar, S. Weber (ed.), Amsterdam: B. R. Grüner, 2003.

Richard Billingham: *De consequentiis*₁ [Cod. Salamanca, Bibliotheca Universitaria 1882, ff. 120^r-123^v], in: Richard Billingham: *Richard Billingham "De Consequentiis" mit Toledo-Kommentar*, S. Weber (ed.), Amsterdam: B. R. Grüner, 2003, str. 27–43.

Richard Billingham: *De consequentiis*₂ [Cod. Oxford, Bodleian library, Lat. Misc. E 100, ff. 56^r-62^r], in: Richard Billingham: *Richard Billingham "De Consequentiis" mit Toledo-Kommentar*, S. Weber (ed.), Amsterdam: B. R. Grüner, 2003, str. 45–61.

Richard Billingham: *De consequentiis*₃ [Cod. Rom, Biblioteca Casanatense 5445, ff. 108A^r-119^v], in: Richard Billingham: *Richard Billingham "De Consequentiis" mit Toledo-Kommentar*, S. Weber (ed.), Amsterdam: B. R. Grüner, 2003, str. 63–76.

Richard Billingham: *Speculum puerorum sive terminus est in quem*, in: Alfonso Maierú: *Lo Speculum Puerorum sive Terminus est in quem di Riccardo Billingham*, *Studi Medievali Serie Terza*, X (Sup.) (1970), str. 338–384.

Richard Lavenham: *Consequentiae*, in: Paul Vincent Spade: „Five Logical Tracts by Richard Lavenham“, in: J. Reginald O’Donnell, (ed.), *Essays in Honour of Anton Charles Pegis*, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1974, str. 99–112.

Robert Fland: *Insolubilia*, in: Paul Vincent Spade: „Robert Fland's

Insolubilia: An Edition, with Comments on the Dating of Fland's Works“, in: *Mediaeval Studies* 40 (1978), str. 62–75.

Robert Fland: *Consequentiae*, in: Paul Vincent Spade: „Robert Fland's Consequentiae: An Edition“, in: *Mediaeval Studies* 38 (1976), str. 57–84.

Roger Swyneshed: *Insolubilia*, in: Paul Vincent Spade: „Roger Swyneshed's Insolubilia: edition and comments“, in: *Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Age* 46 (1979), str. 180–220.

Řehoř z Rimini: *Lectura super librum primum Sententiarum*, in: Dominik Perler: *Satztheorien. Texte zur Sprachphilosophie und Wissenschaftstheorie im 14. Jahrhundert*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1990, str. 347–375.

Sextus Empiricus: *Against the Logicians*, Richard Bett (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Thomas de Bradwardine: *Insolubilia Thomae de Bradwardine*, in: Marie-Louise Roure „La problématique des propositions insolubles au XIIIe siècle et au début du XIVE, suivie de l'édition des traités de W. Shyreswood, W. Burleigh et Th. Bradwardine“, in: *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen age* 37 (1970), str. 285–326.

Pseudo-Thomas Bradwardine: „Bradwardine (?) On Ockham's Doctrine of Consequences: An Edition“, in: *Cahiers de l'institut du moyen-âge grec et latin* 42 (1982), str. 92–150.

Thomas de Erfordia: *Grammatica speculativa. An edition with translation and commentary by G. L. Bursill-Hall*, G. L. Bursill-Hall (ed.), London: Longman, 1972.

Walter Burley: *De puritate artis logicae Tractatus brevior*, in: Walter Burley: *De puritate artis logicae tractatus longior With a Revised edition of the Tractatus Brevior*, Philotheus Boehner, O.F.M (ed.), New York: The Franciscan institute st. Bonaventure, 1955, str. 199–260.

Walter Burley: *De puritate artis logicae Tractatus longior*, in: Walter Burley: *De puritate artis logicae tractatus longior With a Revised edition of the Tractatus Brevior*, Philotheus Boehner, O.F.M (ed.), New York: The Franciscan institute st. Bonaventure, 1955, str. 1–197.

Walter Burley: *Insolubilia Walteri Burlei*, in: Marie-Louise Roure „La problématique des propositions insolubles au XIIIe siècle et au début du XIVe, suivie de l'édition des traités de W. Shyreswood, W. Burleigh et Th. Bradwardine“, in: *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen age* 37 (1970), str. 263–284.

Walter Burley: *De suppositionibus*, in: Stephen F. Brown: „Walter Burleigh's Treatise De suppositionibus and Its Influence on William of Ockham“, in: *Franciscan Studies* 32 (1972), str. 15–64

Walter Burley: *Quaestiones in librum perihermeneias*, in: S. F. Brown: „Walter Burley's *Quaestiones in librum perihermeneias*“, in: *Franciscan Studies* 34 (1974), str. 200–295.

Walter Burley: *De consequentiis*, N. J. Green-Pedersen (ed.), in: *Franciscan Studies* 40 (1980), str. 102-166.

William Ockham/Guillelmus Ockhamus: *Summa logicae*, Gedeon Gál et al. (ed.), St. Bonaventure, NY: The Franciscan Institute, 1974.

Pseudo-Ockham: *Guilelmi Ockham tractatus logicae minor*, Eligius M. Buytaert (ed.), in: *Franciscan studies* 24 (1964), str. 55–100.

Pseudo-Ockham: *Guilelmi Ockham elementarium logicae*, in: Eligius M. Buytaert (ed.), in: *Franciscan studies* 25 (1965), str. 151–276 a *Franciscan studies* 26 (1966), str. 66–173.

William Heytesbury: *Regulae solvendi sophismata, De insolubilibus*, Venice, Bonetus Locatellus, 1494, in: Fabienne Pironet: „William Heytesbury and the Treatment of Insolubilia in Fourteenth-century England Followed by a Critical Edition of Three Anonymous Treatises De Insolubilibus Inspired by Heytesbury“, in: S. Rahman – T. Tulenheimo – E. Genot (eds.): *Unity, Truth and the Liar. The Modern Relevance of Medieval Solutions to the Liar Paradox*, Springer 2008, str. 283–289.

William Heytesbury: *On “Insoluble” Sentences. Chapter one of his Rules for Solving Sophisms*, P. V. Spade (ed.), Toronto: Pontifical institute of medieval studies, 1979.

Pseudo-William of Sherwood: *Insolubilia Guillelmi Shyreswood*, in: Marie-Louise Roure „La problématique des propositions insolubles au XIIIe siècle et au début du XIVe, suivie de l’édition des traités de W. Shyreswood, W.

Burleigh et Th. Bradwardine“, in: *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen age* 37 (1970), str. 248–261.

William of Sherwood: *Introductiones circa logicam*, Hartmut Brands – Christoph Kann (eds.), Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1995.

Sekundární literatura

Ahmed Alwishah – David Sanson: „The Early Arabic Liar: The Liar Paradox in the Islamic World from the Mid-Ninth to the Mid-Thirteenth Centuries CE“, in: *Vivarium* 47 (2009), č. 1, str. 97–127.

Alan Ross Anderson – Nuel D. Belnap Jr.: „Tautological Entailments“, in: *Philosophical Studies* 13 (1962), č. 1–2, str. 9–24.

Elisabeth J. Ashworth: „The Treatment of Semantic Paradoxes from 1400 to 1700“, in: *Notre Dame Journal of Formal Logic* 13 (1972), č. 1, str. 34–52.

Elisabeth J. Ashworth: *Language and Logic in the Post-medieval Period*, Dordrecht, Boston: D. Reidel Publishing Company, 1974.

Karl-Otto Apel: „The Cartesian Paradigm of First Philosophy: A Critical Appreciation from the Perspective of Another (the Next?) Paradigm“, in: *International Journal of Philosophical Studies* 6 (1998), č. 1, str. 1–16.

Bradley Armour-Garb – James A. Woodbridge „The Pathology of Validity“, in: *Synthese* 160 (2008), č. 1, str. 67.

Timothy Bays: „On Tarski on Models.“ in: *The Journal of Symbolic Logic* 66 (2001), č. 4, str. 1701–1726.

J. C. Beal: „Prolegomenon to Future Revenge“, in: J. C. Beal (ed.): *Revenge of the Liar. New Essays on the Paradox*, Oxford: Oxford University Press, 2007, str. 1–30.

Ivan Boh: „Consequence and Rules of Consequence in the Post-Ockham Period“, in: Mikko Yrjönsuuri (ed.): *Medieval Formal Logic: Obligations, Insolubles and Consequences*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2001, str. 147–181.

E. P. Bos: „John Buridan and Marsilius of Inghen on Consequences“, in: Jan Pinborg (ed.): *The Logic of John Buridan. Acts of the 3rd European Symposium on Medieval Logic and Semantics. (Copenhagen 16.-21. 11. 1975)*, Copenhagen: Museum Tusulanum, 1976, str. 61–70.

Egbert Peter Bos: „Pseudo-Johannes Duns Scotus über Induktion“, in: *Historia philosophiae medii aevi. Studien zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters. Festschrift für Kurt Flasch zu seinem 60. Geburtstag.* Burkhard Mojsisch – Olaf Pluta (eds.), Amsterdam, Philadelphia: B. R. Grüner, 1991, Vol. I, str. 71–103.

Egbert Peter Bos: „Speaking about signs. Fourteenth-century views on suppositio materialis“, in: „*Der muoz mir süezer worte jehen*“. *Liber amicorum für Norbert Voorwinden*, L. Jongen, Sj. Onderdelinde (eds.) Amsterdam, Atlanta: Rodopi, 1997, str. 71-86.

E. P. Bos: „Richard Billingham’s *Speculum puerorum*, Some Medieval

Commentaries and Aristotle“, in: *Vivarium* 45 (2007), č. 2–3, str. 360-373.

H. A. G. Braakhuis: „The Second Tract on Insolubilia Found in Paris B. N. Lat. 16.617. An Edition of the Text with an Analysis of its Contents“, in: *Vivarium* 5 (1967), str. 111–145.

Jeffrey E. Brower – Kevin Guilfooy: „Introduction“, in: J. R. Brower – K. Guilfooy (eds.): *The Cambridge Companion to Abelard*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, str. 1–12.

G. L. Bursill-Hall: „Introduction“, in: Thomas of Erfurt: *Grammatica speculativa. An edition with translation and commentary by G. L. Bursill-Hall*, G. L. Bursill-Hall (ed.), London: Longman, 1972, str. 1–126.

Rudolph Carnap: „Meaning Postulates“, in: *Philosophical Studies* 3 (1952), č. 5, str. 65–73.

Rudolf Carnap: *Význam a nevyhnutnosť*, Bratislava: Kalligram, 2005.

J. Alberto Coffa: *The Semantic Tradition from Kant to Carnap: to the Vienna Station*, repr., Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Alessandro Conti: „Walter Burley“, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2008 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/burley/>.

William J. Courtenay: „Antiqui and Moderni in Late Medieval Thought“, in: *Journal of the History of Ideas* 48 (1987), č. 1, str. 3–10.

William J. Courtenay: „The Academic and Intellectual Worlds of Ockham“, in: *The Cambridge Companion to Ockham*, Paul Vincent Spade (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 1999, str. 17–30.

William J. Courtenay: „Philosophy in the Context of Sentences Commentaries“, in: *Il Commento filosofico nell'occidente latino (secoli XIII-XV)*, G Fioravanti – C. Leonardi – S. Perfetti (eds.), Turnhout, Brepols 2002.

William J. Courtenay: *Ockham and Ockhamism. Studies in the Dissemination and Impact of His Thought*, Leiden – Boston: Brill, 2008.

Bernard G. Dod: „Aristoteles latinus“, in: N. Kretzmann – J. Pinborg – A. Kenny – E. Stump (eds.), *The Cambridge history of later medieval philosophy: from the rediscovery of Aristotle to the disintegration of scholasticism, 1100-1600*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997., str. 45–79.

J. Michael Dunn: „Relevance Logic and Entailment“, in: *Handbook of Philosophical Logic. Vol. III., Alternatives to Classical Logic*, D.M. Gabbay – F. Guenther (eds.), Dordrecht: Kluwer, 1994, str. 117–224.

Catarina Dutilh Novaes: „Buridan's Consequentia: Consequence and Inference Within a Token-Based Semantics“, in: *History and Philosophy of Logic* 26 (2005), č. 4. str. 277-297. [Dutilh Novaes (2005a)]

Catarina Dutilh Novaes: *Formalizations après la lettre. Studies in Medieval*

- Logic and semantics. Faculty of Philosophy, Leiden university, 2005.*
[Dutilh Novaes (2005b)]
- Catarina Dutilh Novaes: „In Search of Intuitive Notion of Logical Consequence“, in: *The Logica Yearbook 2004*, Libor Běhounek – Marta Bílková (eds.), Praha: Filosofia (2005). str. 109–123. [Dutilh Novaes (2005c)]
- Catarina Dutilh Novaes: *Formalizing Medieval Theories, Suppositio Consequentiae and Obligationes*, Dordrecht, Springer 2007.
- Catarina Dutilh Novaes: „A Comparative Taxonomy of Medieval and Modern Approaches to Liar Sentences“, in: *History and Philosophy of Logic* 29 (2008), č. 3, str. 227–261. [Dutilh Novaes (2008a)]
- Catarina Dutilh Novaes: „The Logic of 14th Century After Ockham“, in: D. M. Gabbay, J. Woods (eds.): *Handbook of the History of Logic. Volume 2, Mediaeval and Renaissance Logic*, Amsterdam: Elsevier, 2008, str. 433–504. [Dutilh Novaes (2008b)]
- Blake D. Dutton: „Nicholaus of Autrecourt and William of Ockham on Atomism. Nominalism and the Ontology of Motion“, in: *Mediaeval Philosophy and Theology* 5 (1996), str. 63–85.
- Marie Duží – Pavel Materna: „Logical Forms“, in: *Essays on the Foundations of Mathematics and Logic*, G. Sica (ed.), Monza: Polimetrica International Scientific Publisher, 2005, str. 115–153.
- Petr Dvořák: „Tomášova teorie predikace ve světle obecné sémantické

teorie“, in: *Akta společnosti Tomáše Akvinského 2* (2004), str. 15–35.

Sten Ebbesen: „The Summulae, Tractatus VII, De Fallaciis“, in: *The Logic of John Buridan. Acts of the Thrid European Symposium on Medieval Logic and Semantics (Copenhagen 16.-21. 11. 1975)*, J. Pinborg (ed.) Copenhagen: Museum Tusculanum, 1976, str. 121-138.

Sten Ebbesen: „Introduction“, in: *Anonymus Aurelianensis: Anonymi Aurelianensis I Commentarium in Sophisticos Elencos*, Sten Ebbesen (ed.), Copenhagen, Université de Copenhague 1979, str. v–xlvi.

Sten Ebbesen: „Ancient Scholastic Logic as the Source of Medieval Scholastic Logic“, in: N. Kretzmann – J. Pinborg – A. Kenny – E. Stump (eds.), *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy: from the rediscovery of Aristotle to the disintegration of scholasticism, 1100-1600*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, str. 101–127.

Sten Ebbesen: „The Traditions of Ancient Logic-cum-Grammar in the Middle Ages - What's the Problem?“, in: *Vivarium* 45 (2007), č. 2–3, str. 136–152.

John Etchemendy: *The Concept of Logical Consequence*, Cambridge: Harvard University Press 1990.

John Etchemendy: „Reflections on Consequence“, in: *New essays on Tarski and philosophy*, Douglas Patterson (ed.), Oxford: Oxford university Press, 2008.

Michael J. Fitzgerald: „Problems with Temporality and Scientific Propositions in John Buridan and Albert of Saxony“, in: *Vivarium* 44 (2006), č. 2–3, str. 305–337.

Gedeon Gál: „Adam of Wodeham's Question on the ‘Complexa significabile’ as the Immediate Object of Scientific Knowledge“, in: *Franciscan Studies* 37 (1977), str. 66–102.

L.T.F. Gamut: *Logic, Language and Meaning II., Intensional Logic and Logical Grammar*, Chicago: Chicago University Press, 1991.

Laurence Goldstein: „A Unified Solution to Some Paradoxes“, in: *Proceedings of the Aristotelian Society* 100 (1992), č. 1, str. 53–74.

Laurence Goldstein: „Fibonacci, Yablo, and the Cassationist Approach to Paradox“, in: *Mind* 115 (2006), str. 867–889.

Laurence Goldstein: „Doubting Thomas: From Bradwardine back to Anon“, in: S. Rahman – T. Tulenheimo – E. Genot (eds.): *Unity, Truth and the Liar. The Modern Relevance of Medieval Solutions to the Liar Paradox*, Springer 2008, str. 65–85.

Niels Jorg Green-Pedersen: „The Summulae of John Buridan, Tractatus VI. De locis“, in: Jan Pinborg (ed.): *The Logic of John Buridan. Acts of the 3rd European Symposium on Medieval Logic and Semantics. (Copenhagen 16.-21. 11. 1975)*, Copenhagen: Museum Tusculanum, 1976, str. 121–138.

Niels Jorg Green-Pedersen. *The Tradition of the Topics in the Middle Ages*,

München, Philosophia Verlag, 1984.

Niels Jørgen Green-Pedersen: „Introduction“, in: Johannes Buridanus: *Qaestiones topicorum*, Niels Jørgen Green-Pedersen (ed.), Turnhout: Brepols, 2008, str. vii–xxiv.

Christophe Grellard: „Scepticism, Demonstration and the Infinite Regress Argument (Nicholas of Autrecourt and John Buridan)“, in: *Vivarium* 45 (2007), č. 2–3, str. 328–342.

Miroslav Hanke: *Nárys epistemologie Jana Buridana*, Diplomová práce. Olomouc: FF UPOL, 2007.

Miroslav Hanke: „Perspektivy logické sémantiky Jana Buridana“, in: *Studia neoaristotelica* 4 (2007), č. 2, str. 111–142. [Hanke (2007b)]

Miroslav Hanke: „Cassantes v historické a systematické reflexi“, in: *Studia neoaristotelica* 5 (2008), č. 2, str. 132–164.

Miroslav Hanke: „John Buridan's Propositional Semantics“, in: *Studia neoaristotelica* 6 (2009), č. 2, str. 183–208.

Petr Hromek: „O možných světech, filozofii a logice“, in: *Aluze* 9 (2005), č. 1, str. 142–154.

Hubert Hubien: „Introduction“, in: Johannes Buridanus: *Iohannis Bvridani Tractatvs de consequentiis*, Hubert Hubien (ed.), Louvain: Publications universitaires, 1976, str. 5–15.

G. E. Hughes: *John Buridan on Self-Reference. Chapter Eight of Buridan's 'Sophismata', with a Translation, and Introduction, and a philosophical Commentary*, Cambridge: Cambridge University Press, 1982.

Charles Chihara: „The Semantic Paradoxes: A Diagnostic Investigation“, in: *The Philosophical Review* 88 (1979), č. 4, str. 607–618.

Charles Chihara: „Tarski's Thesis and the Ontology of Mathematics.“ in: *The Philosophy of Mathematics Today*, Matthias Schirn (ed.), Oxford: Clarendon Press, 1998, str. 158–172.

Yukio Iwakuma: „Nominalia“, in: *Didascalía. A Journal for Philosophy and Philology from Late Antiquity to the Renaissance. (WWW-version)* 1 (1995), str. 47–88.

Yukio Iwakuma: „Influence“, in: J. R. Brower – K. Guilofofy (eds.): *The Cambridge Companion to Abelard*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, str. 305–335.

Yukio Iwakuma: „Instantiae: An Introduction to a Twelfth Century Technique of Argumentation“, in: *Argumentation* 1 (1987), str. 437–453.

Ludger Kaczmarek: „Vorwort“, in: *Destructiones modorum significandi*, Ludger Kaczmarek (ed.), Amsterdam/Philadelphia: B. R. Grüner, 1994, str. vii–lx.

Christoph Kann: „Wissenschaftstheorie Differenzierungen zur Logik bei Johannes Buridan“, in: (eds. Ingrid Craemerruegenberg, A. Speer.) *Scientia*

und ars im hoch- und Spätmittelalter. Miscellanea Mediaevalia, 22/1. Berlin, New York: W. de Gruyter, 1994, str. 329–340.

Immanuel Kant: *Kritika čistého rozumu*, 1. vyd., Praha: OIKOYMENH, 2001.

Thomas Kelly: „Evidence“, in: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2008 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/evidence/>.

Peter King: „Introduction“, in: Johannes Buridanus: *Jean Buridan's Logic. The Tratise on supposition. The Treatise on Consequences*, Dordrecht: Kluwer, 1985, str. 1 – 82.

Peter King: „Consequence as Inference. Mediaeval Proof Theory 1300–1350“, in: ikko Yrjönsuuri (ed.): *Medieval Formal Logic: Obligations, Insolubles and Consequences*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2001, str. 117–146.

Peter King: „Scotus on Metaphysics“, in: *The Cambridge Companion to Duns Scotus*, Thomas Williams (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 2003, str. 15–68.

Peter King: „Metaphysics“, in: J. R. Brower – K. Guillofoy (eds.): *The Cambridge Companion to Abelard*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, str. 65–125.

Richard L. Kirkham: *Theories of Truth. A Critical Introduction*, 4. vyd., Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1997.

Gyula Klima: „‘Socrates est species’: Logic, Metaphysics and Psychology in St. Thomas Aquinas' Treatment of a Paralogism“, in: Gyula Klima: *Ars Artium: Essays in Philosophical Semantics, Mediaeval and Modern*, Budapest: Institutklimae of Philosophy, Hungarian Academy of Sciences, 1988, str. 165–185.

Gyula Klima: „The Changing Role of ‘Entia Rationis’ in Mediaeval Semantics and Ontology: A Comparative Study with a Reconstruction“, in: *Synthese* 96 (1993), č. 1, str. 25–59.

Gyula Klima: „Buridan's Theory of Definition in his Scientific Practice“, in: *The Metaphysics and Natural Philosophy of John Buridan*, J.M.M.H. Thijssen – Jack Zupko (eds.), Leiden: Brill, 2001, str. 29–48.

Gyula Klima: „Introduction“, in: John Buridan: *Summulae de dialectica*, New Haven, London, Yale University Press 2001.

Gyula Klima. „Consequences of a Closed, Token-based Semantics: the Case of John Buridan“, in: *History and Philosophy of Logic* 25 (2004), č. 2, str. 95–110. [Klima (2004a)]

]

Gyula Klima: „John Buridan on the Acquisition of Simple Substantial Concepts“, in: *John Buridan and Beyond. Topics in the Language Sciences 1300–1700*, Russell L. Friedman – Sten Ebbesen (eds.), Copenhagen: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2004, str. 17–32. [Klima (2004b)]

Gyula Klima: „Logic without Truth“, in: S. Rahman – T. Tulenheimo – E. Genot (eds.): *Unity, Truth and the Liar. The Modern Relevance of Medieval Solutions to the Liar Paradox*, Springer 2008, str. 87–112. [Klima (2008a)]

Gyula Klima: „The Nominalist Semantics of Ockham and Buridan: a “Rational Reconstruction”, in: D. M. Gabbay, J. Woods (eds.): *Handbook of the History of Logic. Volume 2, Mediaeval and Renaissance Logic*, Amsterdam: Elsevier, 2008, str. 389–431. [Klima (2008b)]

Gyula Klima: *John Buridan*, Oxford, New York: Oxford University Press, 2009.

William Kneale – Martha Kneale: *The development of logic*, Oxford: Clarendon Press, 1984.

Simo Knuuttila: „Medieval Modal Theories and Modal Logic“, in: D. M. Gabbay, J. Woods (eds.): *Handbook of the History of Logic. Volume 2, Mediaeval and Renaissance Logic*, Amsterdam: Elsevier, 2008, str. 505–578.

Norman Kretzmann: „Medieval Logicians on the Meaning of the Propositio“, in: *The Journal of Philosophy* 67 (1970), č. 20, str. 767–787.

Gerhard, Krieger: „Naturaliter principiis assentimus: Naturalism as the Foundation of Human Knowledge?“, in: *From The Metaphysics and Natural Philosophy of John Buridan*, Hans Thijssen – Jack Zupko (eds.) Leiden – New York – Köln: Brill, 2000, str. 97-125.

Saul A. Kripke: „A Completeness Theorem in Modal Logic“, in: *The Journal of Symbolic Logic* 24 (1958), č. 1, str. 1–14.

Saul Kripke: *Pomenovanie a nevyhnutnosť*, Bratislava: Kalligram, 2002.

Helena Kurzová (ed.): *Megarikové: zlomky*, 1. vyd., Praha: OIKOYMENH, 2007.

Ria van der Lecq: „Introduction“, in: Johannes Buridanus: *Questiones longe super librum Perihermeneias*, Ria van der Lecq (ed.), Nijmegen: Ingenium Press, 1983, str. xiii–lx.

Ria van der Lecq: „Logic and Theories of Meaning in the Late 13th and Early 14th Century Including the Modistae“, in: *Handbook of the History of Logic. Volume 2, Mediaeval and Renaissance Logic*, D. M. Gabbay, J. Woods (eds.), Amsterdam: Elsevier, 2008, str. 347–388.

Ria van der Lecq: „The Role of Language-Levels in the Medieval Discussion on Insolubilia“, in: Klaus Jacobi (ed.): *Argumentationstheorie: Scholastic Forschungen zu den logischen und semantischen Regeln korrekten Folgerns, Actes du 8. Europäischen Symposium für Mittelalterliche Logik und Semantik (Fribourg-en-Brisgau, Mai 1988)*, Leiden – New York – Köln: E.J. Brill, 1993, str. 279–288.

Ria Van der Lecq, Henk A. G. Braakhuis: „Introduction“ in: Johannes Buridanus: *Questiones Elencorum*, R. van der Lecq – H.A.G. Braakhuis

(eds.), Nijmegen: Ingenium Publishers, 1994, str. ix–xxxviii.

C I. Lewis – C. H. Langford: *Symbolic logic*, 2. vyd., New York: Dover 1959.

David Lewis: „Possible Worlds“, in: *Metaphysics. Contemporary Readings*, Michael J. Loux (ed.), London, New York: Routledge, 2001, str. 160–167.

Alain de Libera: *Středověká filosofie: byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*, 1. vyd., Praha: OIKOYMENH 2001.

Alfonso Maierú: „Significatio et connotatio chez Buridan“, in: *The Logic of John Buridan Acts of the Thrid European Symposium on Medieval Logic and Semantics (Copenhagen 16.-21. 11. 1975)*, Jan Pinborg (ed.), Copenhagen: Museum Tusculanum, 1976, str. 101–114.

Alfonso Maierú: *Lo Speculum Puerorum sive Terminus est in quem di Riccardo Billingham, Studi Medievali Serie Terza, X (Sup.) (1970)*, str. 297-398.

John Gordon MacFarlane: *What Does it Mean to Say that Logic Is Formal*, PhD.-thesis, University of Pittsburgh 2000.

John Marenbon: *The Philosophy of Peter Abelard*, Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1999.

John Marenbon: *Böethius*, Oxford: Oxford University Press 2003.

John Marenbon: „Life, milieu, and intellectual contexts“, in: J. R. Brower – K. Guilofoy (eds.): *The Cambridge Companion to Abelard*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, str. 13–44.

Edwin. D. Mares: „Relevance Logic“, in: Dale Jacquette (ed.), *A Companion to Philosophical Logic*, Oxford: Blackwell Publishers, 2002, str. 609–627.

Constantino Marmo: „The Semantics of Modistae“, in: *Medieval analyses in Language and Cognition*, S. Ebbesen – R. L. Friedman (eds.), Copenhagen, Reitzel 1999, str. 83–104.

Steven P. Marrone: „Medieval philosophy in context“, in: *The Cambridge Companion to Medieval Philosophy*, A. S. McGrade (ed.), Cambridge: Cambridge university Press, 2006, str. 10–73.

Christopher J. Martin: „William's Machine“, in: *The Journal of Philosophy* 83 (1986), č. 10, str. 564–572.

Christopher Martin: „Obligations and Liars“, in: Mikko Yrjönsuuri (ed.): *Medieval Formal Logic: Obligations, Insolubles and Consequences*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2001, str. 63–94.

Christopher J. Martin: „Logic“, in: J. R. Brower – K. Guilofoy (eds.): *The Cambridge Companion to Abelard*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, str. 158–199.

Stephen Menn – Paul Vincent Spade: „A Note on the Title of Walter

Burley's On the Purity of the Art of Logic“, URL = www.pvspade.com/Logic/docs/BurlNote.pdf

Richard Montague: *Formal Philosophy, Selected Papers of Richard Montague, edited and with an introduction by Richmond H. Thomason*, New Haven: Yale University Press, 1974.

Calvin G. Normore: „Some Aspects of Ockham's Logic“, in: *The Cambridge Companion to Ockham*, Paul Vincent Spade (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 1999, str. 31–52.

Frédéric Nef: „Co označují propozice?“, in: *Analytická filosofie. Třetí čítanka*, Jiří Fiala (ed.), Plzeň: Západočeská univerzita. Fakulta humanitních studií, 2002, str. 55–78.

Gabriel Nuchelmans: *Theories of proposition. Ancient and medieval conceptions of the bearers of truth and falsity*, Amsterdam, London, North-Holland publishing company 1973.

Gabriel Nuchelmans: „Adam Wodeham on the Meaning of Declarative Sentences“, in: *Historiographia Linguistica* 7 (1980), č. 1/2, str. 177–187.

Gabriel Nuchelmans: „Ockham on performed and signified predication“, in: *Ockham and Ockhamists. Acts of the Symposium Organised by the Dutch Society for Medieval Philosophy Medium Aevum*, E. P. Bos – H. A. Krop (eds), Nijmegen: Ingenium Publishers, 1987.

Gabriel Nuchelmans: „‘Appellatio rationis’ in Buridan ‘Sophismata’, IV, 9–

15“, in: *Die Philosophie im 14. und 15. Jahrhundert. In memoriam Konstantin Michalski (1879–1947)*, Olaf Pluta (ed.), Amsterdam, B. R. Grüner, 1988, str. 67–84. [Nuchelmans (1988a)]

Gabriel Nuchelmans: „The distinction of actus exercitus/actus significatus in medieval semantics“, in: Norman Kretzmann (ed.) *Meaning and Inference in Medieval Philosophy (Jan Pinborg Memorial Volume)*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1988, str. 57–90. [Nuchelmans (1988b)]

Gabriel Nuchelmans: „The Semantics of Propositions“, in: *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy: From the Rediscovery of Aristotle to the Disintegration of Scholasticism, 1100-1600*, N. Kretzmann – J. Pinborg – A. Kenny – E. Stump (eds.), Cambridge, Cambridge: University Press, 1997, str. 197–210

Jenifer Ottman – Rega Wood: „Walter Burley: His Life and Works“, in: *Vivarium* 37 (1999), č. 1, str. 1–24.

Claude Panaccio: „Restrictionism: a Medieval Approach Revisited“, in: S. Rahman – T. Tulenheimo – E. Genot (eds.): *Unity, Truth and the Liar. The Modern Relevance of Medieval Solutions to the Liar Paradox*, Springer 2008, str. 229–253.

Terence Parsons: „Supposition as Quantification *versus* Global Supposition as Quantificational Effect“, in: *Topoi* 16 (1997), č. 1, str. 41-63.

Paloma Pérez-Ilzarbe: „John Buridan and Jerónimo Pardo on the Notion of *Propositio*“, in: *John Buridan and Beyond. Topics in the Philosophy of*

Language 1300–1700, R. L. Friedman – S. Ebbesen (eds.), Copenhagen, C.A. Reitzel 2004, pp. 153–167.

Dominik Perler: *Satztheorien. Texte zur Sprachphilosophie und Wissenschaftstheorie im 14. Jahrhundert*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1990.

Dominik Perler: *Der propositionale Wahrheitsbegriff im 14. Jahrhundert*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1992.

Jan Pinborg: *Die Entwicklung der Sprachtheorie im Mittelalter*, Münster Westfalen, Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Kopenhagen: Verlag Arne Frost-Hansen, 1967.

Jan Pinborg „Speculative Grammar“, in: N. Kretzmann – J. Pinborg – A. Kenny – E. Stump (eds.), *The Cambridge history of later medieval philosophy: from the rediscovery of Aristotle to the disintegration of scholasticism, 1100-1600*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, str. 254–269.

Jan Pinborg: *Logik und Semantik im Mittelalter: Ein Überblick*, Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 1972.

Fabienne Pironet: „John Buridan on the Liar Paradox: Study of an Opinion and Chronology of the Texts“, in: Klaus Jacobi (ed.): *Argumentationstheorie: Scholastic Forschungen zu den logischen und semantischen Regeln korrekten Folgerns, Actes du 8. Europäischen Symposium für Mittelalterliche Logik und Semantik (Fribourg-en-Brisgau,*

Mai 1988) Leiden – New York – Köln: E.J. Brill, 1993, str. 293–300.

Fabienne Pironet: „William Heytesbury and the Treatment of Insolubilia in Fourteenth-century England Followed by a Critical Edition of Three Anonymous Treatises De Insolubilibus Inspired by Heytesbury“, in: S. Rahman – T. Tulenheimo – E. Genot (eds.): *Unity, Truth and the Liar. The Modern Relevance of Medieval Solutions to the Liar Paradox*, Springer 2008, str. 255–333.

Fabienne Pironet: „The Relations Between Insolubles and Obligations in Medieval Disputations“, in: Mikko Yrjönsuuri (ed.): *Medieval Formal Logic: Obligations, Insolubles and Consequences*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2001, str. 97-117.

Olaf Pluta: „John Buridan on Universal Knowledge“, in: *Bochumer Philosophisches Jahrbuch für Antike und Mittelalter* 7 (2002), str. 25–46.

Olaf Pluta: „Mental Representation in Animals and Humans – Some Late-Medieval Discussions“, in: *Proceedings of the Society for Medieval Logic and Metaphysics* 4 (2004), str. 45–58.

Graham Priest: „Sylvan’s Box: A Short Story and Ten Morals“, in: *Notre Dame Journal of Formal Logic* 38 (1997), č. 4, str. 573–582. [Priest (1997a)]

Graham Priest: „Yablo’s paradox“, *Analysis* 57 (1997), č. 4, str. 236–242. [Priest (1997b)]

Graham Priest: „What is so bad about contradictions?“ in: *Journal of*

Philosophy 95 (1998), str. 410–26

Graham Priest: *Towards Non-Being. The Logic and Metaphysics of Intentionality*, Oxford: Clarendon Press, 2005.

Graham Priest: *Doubt Truth to be a Liar*, Oxford: Clarendon Press, 2006.

[Priest (2006a)]

Graham Priest: *In Contradictions*, 2. vyd., Oxford: Clarendon Press, 2006.

[Priest (2006b)]

Arthur Prior: „The possibly-true and the possible“, in: *Mind* 78 (1969), č. 312, str. 481–492.

Stephen Read: „Formal and Material Consequence“, in: *Journal of Philosophical Logic* 23 (1994), str. 247–265.

Stephen Read: „How is Material Supposition Possible?“, in: *Medieval Philosophy and Theology* 8 (1999), str. 1–20.

Stephen Read: „The Liar Paradox from John Buridan back to Thomas Bradwardine“, in: *Vivarium* 40 (2002), č. 2, str. 189-218.

Stephen Read: „Symmetry and Paradox“, in: *History and Philosophy of Logic* 27 (2006), č. 4, str. 307–318.

Stephen Read: „The Truth Schema and the Liar“, in: S. Rahman – T. Tulenheimo – E. Genot (eds.): *Unity, Truth and the Liar. The Modern Relevance of Medieval Solutions to the Liar Paradox*, Springer 2008, str. 3–

17. [Read (2008)]

Reinhold Rieger: *Contradictio. Theorien und Bewertungen des Widerspruchs in der Theologie des Mittelalters*, Tübingen: Mohr Siebeck 2005.

Vladimir Richter: „Historische Bemerkungen zu „De regulis generalibus consequentiarum“ in Ockham und Burley“, in: S. Knuuttila, R. Työrinoja, S. Ebbesen (eds.) *Knowledge and the Sciences in Medieval Philosophy. Proceedings of the Eighth International Congress of Medieval Philosophy. Vol. II*. Helsinki: Luther-Agricola Society Series B 19, 1990, str. 626–630.

Lambert Maria de Rijk: „Introduction“, in: Petrus Abaelardus: *Dialectica*, Assen: Van Gorcum, 1956, str. vii–xcvii.

Lambert Maria de Rijk: *Logica Modernorum. A contribution to the history of early terminist logic. Vol. 1: On the twelfth century theory of fallacy*. Assen: Van Gorcum 1962.

Lambert Maria de Rijk: „Some Notes on the Mediaeval Tract *De insolubilibus*, with the Edition of a Tract Dating from the End of the Twelfth Century“, in: *Vivarium* 4 (1966), str. 83–115.

Lambert Maria de Rijk: *Logica Modernorum. A Contribution to the History of Early Terminist Logic. Vol. 2, Part One: The Origin and Early Development of the Theory of Suppositio*, Assen, Van Gorcum 1967.

Lambert Maria de Rijk, „The Development of Suppositio naturalis in

Mediaeval Logic“, in: *Vivarium* 9 (1971) str. 71-107 a *Vivarium* 11 (1973), str. 43–78.

Lambert Maria de Rijk: „Some Thirteenth century Tracts on the Game of Obligation. Part I. Two Separate Tracts on *falsi positio* and *impossibilis positio*“, in: *Vivarium* 12 (1974), č. 2, str. 94–123.

Lambert Maria de Rijk: „Some Thirteen century Tracts on the Game of Obligation. Part II. The Obligationes parisienses found in Oxford, Canon. misc. 281“, in: *Vivarium* 13 (1975), č. 1, .str. 22–54.

Lambert Maria de Rijk: „On Buridan’s Doctrine of Connotation“, in: *The Logic of John Buridan. Acts of the Thrid European Symposium on Medieval Logic and Semantics*, Jan Pinborg (ed.), Copenhagen: Museum Tusculanum, 1976, str. 91–100.

Lambert Maria de Rijk: „John Buridan on Man’s Capability of Grasping the Truth“, in: (eds. I. Craemer-Ruegenberg, A. Speer) „*Scientia“ und „ars“ im Hoch- und Spätmittelalter. Miscellanea Mediaevalia, 22/1.* Berlin, New York, Walter de Gruyter, 1994. str. 281-303.

Louise Nisbet Roberts: „A Chimaera is a Chimaera: a Medieval Tautology“, in: *Journal of the History of Ideas* 21 (1960), č. 2, str. 273–278.

Marie-Louise Roure: „Le traité “Des Propositions Insolubles” de Jean de Celaya“, in: *Archives d’Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Age* 29 (1962), str. 235-337.

Marie-Louise Roure „La problématique des propositions insolubles au XIIIe

siècle et au début du XIVE, suivie de l'édition des traités de W. Shyreswood, W. Burleigh et Th. Bradwardine“, in: *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen age* 37 (1970), str. 205-326.

Gilbert Ryle: „Teória významu“, in: *Filozofia prirodzeného jazyka*, Bratislava, Archa 1992, str. 100–117.

Mark Sainsbury: *Logical Forms. An Introduction to Philosophical Logic*, Cambridge, Massachusetts: Basil Blackwell, 1991

Theodore Kermitt Scott, Jr.: „John Buridan on the Objects of Demonstrative Science“, in: *Speculum* 40 (1965), č. 4, str. 662–673.

John Searle: „Proper Names“, in: *Mind, New Series* 67 (1958), č. 266, str. 166–173.

Eileen Serene: „Demonstrative science“, in: N. Kretzmann – J. Pinborg – A. Kenny – E. Stump (eds.), *The Cambridge history of later medieval philosophy: from the rediscovery of Aristotle to the disintegration of scholasticism, 1100-1600*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, str. 496-517.

Wallace Knight Seaton: *An Edition and Translation of the “Tractatus de Consequentibus” by Ralph Strode, Fourteenth Century Logician and Friend of Geoffrey Chaucer*, Ph.D. Dissertation, University of California, Berkeley, 1973.

Stewart Shapiro: „Logical consequence: models and modality“, in: M. Schirn (ed.) *Philosophy of Mathematics Today*, Oxford: Clarendon Press,

1998, str. 131–156.

Stewart Shapiro: „Necessity, Meaning, and Rationality: The Notion of Logical Consequence“, Dale Jacquette (ed.), *A Companion to Philosophical Logic*, Oxford: Blackwell Publishers, 2002, str. 227-240.

F. Schupp. *Logical problems of the medieval theory of consequences, with the edition of the Liber consequentiarum*, Naples: Bibliopolis, 1988.

Franz Shupp: „Einleitung“, in: Wilhelm von Osmā: *De consequentiis*, Franz Shupp (ed.), Hamburg: Felix Meixner Verlag 1991, str. ix–li.

Franz Schupp: „Zur Textrekonstruktion der formalen und materialen Folgerung in der kritischen Ockham-Ausgabe“, in: Klaus Jacobi (ed.): *Argumentationstheorie: Scholastic Forschungen zu den logischen und semantischen Regeln korrekten Folgerns, Actes du 8. Europäischen Symposium für Mittelalterliche Logik und Semantik (Fribourg-en-Brisgau, Mai 1988)* Leiden – New York – Köln: E.J. Brill, 1993, str. 213–223.

Roy A. Sorensen: „Yablo's Paradox and Kindred Infinite Liars“, in: *Mind, New Series* 107 (1998), č. 425, str. 137–155.

Roy A. Sorensen: *A. Brief History of the Paradox. Philosophy and the Labyrinths of the Mind*, Oxford: Oxford university Press, 2003.

Roy A. Sorensen: *Vagueness and Contradiction*, Oxford: Clarendon Press, 2004.

Prokop Sousedík: „Projevy realismu a nominalismu ve scholastické logice“, in: *Mezi jazykem a vědomím*, Vladimír Havlík (ed.), 1. vyd. Praha: Filosofia, 1999, str. 193–209.

Paul Vincent Spade: *The Mediaeval Liar: A Study of John Buridan's Position on the Paradox with a Catalogue of the Insolubilia-Literature of the Middle Ages*, Ph.D. dissertation, University of Toronto, 1972.

Paul Vincent Spade: „Five Logical Tracts by Richard Lavenham“, in J. Reginald O'Donnell, (ed.), *Essays in Honour of Anton Charles Pegis*, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1974, pp. 70–124. [Spade (1974a)]

Paul Vincent Spade: „The Origins of the Mediaeval *Insolubilia*-Literature“, in: *Franciscan Studies* 33 (1974), str. 292–309. [Spade (1974b)]

Paul Vincent Spade: *The Medieval Liar: A Catalogue of the Insolubilia-Literature*, Toronto: The Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1975.

Paul Vincent Spade: „Robert Fland's *Consequentiae*: An Edition“, in: *Mediaeval Studies* 38 (1976), str. 54–84.

Paul Vincent Spade: „John Buridan on the Liar: a Study and Reconstruction“, in: *Notre Dame Journal of Formal Logic* 19 (1978), č. 4, str. 579–590. [Spade (1978a)]

Paul Vincent Spade: „Robert Fland's *Insolubilia*: An Edition, with Comments on the Dating of Fland's Works“, in: *Mediaeval Studies* 40

(1978), str. 56-80. [Spade (1978b)]

Paul Vincent Spade: „Recent Research on Medieval Logic“, in: *Synthese* 40 (1979), č. 1, str. 3–18.

Paul Vincent Spade: „Roger Swyneshed’s Insolubilia: edition and comments“, in: *Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Age* 46 (1979), str. 177-220. [Spade 1979a]

Paul Vincent Spade: „Introduction, Study“, in: William Heytesbury: *On “Insoluble” Sentences. Chapter one of his Rules for Solving Sophisms*, str. 1–12, str. 59–95. [Spade (1979b)]

Paul Vincent Spade: „*Insolubilia* and Bradwardine's Theory of Signification“, in: *Medioevo: Revista di storia della filosofia medievale* 7 (1981), str. 115-34.

Paul Vincent Spade: „Roger Swyneshed's Theory of *Insolubilia*: A Study of Some of his Preliminary Semantic Nitions“, in: *History of Semiotics*, A. Eschbach – J. Trabant (eds.), Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins 1983, str. 105–113.

Paul Vincent Spade: „Five Early Theories in the Early Mediaeval *Insolubilia*-Literature“, in: *Vivarium* 25 (1987), č. 1, str. 24–46.

Paul Vincent Spade: „Three questions by John of Wesel on obligationes and insolubilia“ 1996. [URL = <http://www.pvspade.com/Logic/docs/wesel.pdf> (1. 12. 2007)]

Paul Vincent Spade: „Insolubilia“, in: N. Kretzmann – J. Pinborg – A. Kenny – E. Stump (eds.), *The Cambridge history of later medieval philosophy: from the rediscovery of Aristotle to the disintegration of scholasticism, 1100-1600*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, str. 245–253. [Spade 1997a]

Paul Vincent Spade: „Walter Burley on the Simple Supposition of Singular Terms“, in: *Topoi* 16 (1997), str. 7–13. [Spade 1997b]

Paul Vincent Spade: „Walter Burley on The Kinds of Simple Supposition“, in: *Vivarium* 37 (1999), č. 1, str. 41–59.

Paul Vincent Spade: „Insolubles“, in: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2007 Edition), Edward N. Zalta (ed.), [URL = <http://plato.stanford.edu/archives/win2007/entries/insolubles>].

Paul Vincent Spade: *Thoughts, Words and Things, An Introduction to Late Mediaeval Logic and Semantic Theory*, Version 1.1: August 9, 2002.

Göran Sundholm: „Inference versus Consequence“, in: *The Logica Yearbook 1997*, T. Childers (ed.), Praha: Filosofia, 1998, str. 26–35.

Mark Sullivan: „What Was True or False in the Old Logic“, in: *The Journal of Philosophy* 67 (1970), č. 20, str. 788–800.

Alfer Tarski: „A General Method in Proofs of Undecidability“, in: Tarski, A., Mostowski, A., Robinson, R.M. *Undecidable Theories*. Amsterdam: Northholland Publishing Company, 1953.

Alfred Tarski: „The Concept of Following Logically“, in: *History and Philosophy of Logic* 23 (2002), č. 3, str. 155–196.

Hans Thijssen: „Nicholas of Autrecourt“, in: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2009 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/sum2009/entries/autrecourt/>.

Pavel Tichý: „Intension in Terms of Turing Machines“, in: *Studia logica* 24 (1969), č. 1, str. 7–25.

Martin M. Tweedale: „Logic (i): From the Late Eleventh Century to the Time of Abelard“, in: Peter Dronke (ed.): *A History of Twelfth-Century Western Philosophy*, Cambridge: Cambridge university Press, 1992, str. 196–226.

Sara L. Uckelman: *Modalities in Medieval Logic*, ILLC Dissertation, Amsterdam, 2009.

R. Wittwer, „Zur lateinischen Überlieferung von Sextus Empiricus ΠΥΡΡΩΝΝΕΙΟΙ ΥΠΟΤΥΠΙΩΣΕΙΣ“, in: *Rheinisches Museum für Philologie*, n.f. 145 (2002), 366–373.

James A. Woodbridge: „A Neglected Dimension of Semantic Pathology“, in: *Logica Yearbook 2004*, Libor Běhounek – Marta Bílková (eds.), Praha: Filosofia 2005, str. 277–282.

Stephen Yablo: „Paradox without self-reference“, in: *Analysis* 53 (1993),

č. 4, str. 251–252.

Stephen Yablo: „Circularity and Paradox“, in: *Self-reference*, T. Bolander – V. F. Hendricks – S. A. Pedersen (eds.), CSLI Publications, 2006, str. 139–157.

Mikko Yrjönsuuri: „Treatments of the Paradoxes of Self-Reference“, in: D. M. Gabbay, J. Woods (eds.): *Handbook of the History of Logic. Volume 2, Mediaeval and Renaissance Logic*, Amsterdam: Elsevier, 2008., str. 579–607.

Edward N. Zalta: „A Philosophical Conception of Propositional Modal Logic“, in: *Philosophical Topics: Philosophy of Logic* 21 (1993), č. 2, str. 263–281. [Zalta (1993a)]

Edward N. Zalta: „Twenty-Five Basic Theorems in Situation and World Theory“, in: *Journal of Philosophical Logic* 22 (1993), str. 385–428. [Zalta (1993b)]

Jack A. Zupko: *John Buridan's Philosophy of Mind. An Edition and Translation of Book III of his 'Questions on Aristotle's De anima' (Third Redaction), with Commentary and Critical and Interpretative Essays*, Philos. Diss., Cornell University 1989, Ann Arbor (Mich.), University Microfilms International, 1990.

Jack Zupko: „How it played in the RUE DE FOUARRE: The Reception of Adam Wodeham's Theory of the COMPLEXE SIGNIFICABILE in the Arts Faculty at Paris in the Mid-Fourteenth Century“, in: *Franciscan Studies* 54

(1994–1997), str. 211–225.

Jack Zupko: „On Certitude“, in: *The Metaphysics and Natural Philosophy of John Buridan*, J.M.M.H. Thijssen and Jack Zupko (eds.), Leiden: Brill, 2001, str. 165–182.

Jack Zupko: *John Buridan: portrait of a fourteenth-century arts master*, Notre Dame, Indiana, University of Notre Dame Press, 2003.

Jack Zupko: „Thomas of Erfurt“, in: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2008 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.),

URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/erfurt/>>.

Shrnutí

Jan Buridan a nominalistická teorie racionality

Tato práce usiluje o prezentaci logických a epistemologických koncepcí pozdněstředověkého myslitele Jana Buridana. Tyto koncepce jsou analyzovány jednak ze systematického hlediska, jednak z hlediska svého zasazení do nominalistického paradigmatu. První kapitola představuje Buridanovu sémantiku termínů v kontextu základních sémantických paradigmat středověku a v kontextu terministické sémantiky čtrnáctého století. Sémantika termínů je zde chápána jako součást logické analýzy přirozeného jazyka, jejímž úkolem je analyzovat funkci výrazů v propozičních kontextech. Druhá kapitola se zaměřuje na základní problémy propoziční sémantiky, konkrétně na problémy teorie propozičního významu a sémantiku pravdivosti (spojenou s problémem řešení sémantických paradoxů). Třetí kapitola se zaměřuje na pojetí logického vyplývání ve čtrnáctém století a u Buridana a na systematickou reflexi analýzy pojmu logického vyplývání. Poslední kapitola se věnuje základům Buridanovy teorie justifikace a jeho koncepci jistoty a evidence. V prvních třech kapitolách se ontologická problematika diskutuje v rámci řešení problému ontologických závazků vědecké jazykové praxe k univerzáliím, stavům věcí a možných světům. Buridanovská logika je zde chápána jako autonomní systém, který navzdory své odlišnosti od moderní sémantiky specifickým způsobem řeší systematické úkoly, jimž je nucena čelit každá logika jakožto věda.

Summary

John Buridan and the nominalist theory of rationality

The proposed thesis is concerned with the presentation of logical and epistemological theories of the late medieval thinker John Buridan. These theories are analysed both from the systematic point of view and from the point of view of their inclusion within the nominalist paradigm. The first chapter discusses Buridan's semantics of terms in the context of the basic medieval semantic paradigms as well as in the context of the fourteenth-century terminist semantics. The semantics of terms is conceived here as part of the logical analysis of natural language with the goal of analysing the function of expressions in propositional contexts. The second chapter deals with the basic issues of propositional semantics, in particular with the problem of propositional reference and the semantics of truth (connected to the problem of semantic antinomies). The third chapter focuses on the fourteenth-century theories of logical consequence together with Buridan's own theory, aiming to reflect upon the analysis of the concept of logical consequence from a systematic point of view. The last chapter deals with the foundations of Buridan's theory of justification, certainty and evidence. The first three chapters discuss their ontological questions by analysing the ontological commitments of the scientific discourse to universals, states of affairs and possible worlds. In the present thesis, Buridanian logic is conceived as an autonomous system which (despite its differences from modern semantics) attempts to solve systematic problems faced by logic as a science.